ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРИМІНОЛОГІЧНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ЗАХІДНО-РЕГІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ КЛУБІВ ЮНЕСКО
АКАДЕМІЯ ЮРИДИЧНИХ НАУК МОЛДОВИ
ІНСТИТУТ ДЕМОКРАТІЇ МОЛДОВИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

НАШЕ ПРАВО

OUR LAW

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
CRIMINOLOGICAL ASSOCIATION OF UKRAINE
INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT
WEST REGIONAL ASSOCIATION OF UNESCO CLUBS
ACADEMY OF LAW SCIENCE OF MOLDOVA
INSTITUTE FOR DEMOCRACY OF MOLDOVA
NATIONAL ACADEMY OF LEGAL SCIENCES OF UKRAINE
MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE

№ 2, 2023

Спеціалізоване видавництво ЮНЕСКО СОЦІО Specialized publishing house

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

БІЛАС І.Г.
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПУТІНА ТА РОСІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ-АГРЕСОРА ЗА СКОЄНІ ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ, ТЕРОРУ І ГЕНОЦИДУ СУПРОТИ УКРАЇНИ І СВІТУ (трагічні наслідки воєнної агресії московії та відповідальність злочинців - юридичний аналіз) 5
ЕПЕЛЬ О.В.
ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ТЕРОРИЗМУ ТА ГЕНОЦИДУ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ 17
КУДЕРСЬКА Н.І.
ПАМ'ЯТКООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ 27
ТАРАСЕВИЧ Т.Ю.
3D-БІОПРИНТИНГ - ТЕХНОЛОГІЯ МАЙБУТНЬОГО В МЕДИЧНІЙ СФЕРІ 36
ШПАК К.В.
ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПЕРЕДВИБОРЧОЇ АГІТАЦІЇ НА ПРИКЛАДІ ВИБОРІВ НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ УКРАЇНИ: ВІД НЕЗАЛЕЖНОСТІ ДО СЬОГОДЕННЯ 43

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

ЄВДОКІМЕНКО С.В., ЄВДОКІМЕНКО С.А.
З'ЯСУВАННЯ ПОНЯТТЯ «КОНТРОЛЮ» ТА «НАГЛЯДУ» У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ, НЕОБХІДНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 49
КРУПНОВА Л.В., РЯБЧЕНКО О.П., АРТЕМЕНКО О.В.
ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСКРЕЦІЙНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ СУДДІВ 56
КОРОПАТНІК І.М., ЧЕПКОВА К.О.
КОМПЕНСАЦІЙНИЙ (ОФСЕТНИЙ) ДОГОВІР ЯК ІНСТРУМЕНТ ВІДНОВЛЕННЯ ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ 63
БІСЮК О.С., КОНЬКОВА А.С.
ОСОБЛИВОСТІ ЗАХОДІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ВПЛИВУ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ДО НЕПОВНОЛІТНІХ 71
ПТУХІНА О.В.
АДМІНІСТРАТИВНО-ЗАПОБІЖНІ ЗАХОДИ У ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ З ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ ТА КОНТРОЛЮ ЗА НАРКОТИКАМИ: ПИТАННЯ СЬОГОДЕННЯ 80

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

АЛИЕВА Т.И.
ПОНЯТИЕ И ЗНАЧЕНИЕ СВИДЕТЕЛЬСКИХ ПОКАЗАНИЙ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ 88
RUSTAMOV R.
SOME CONTROVERSIAL PROVISIONS ON THE RELATIONSHIP BETWEEN THE CONCEPTS OF THE PROSECUTOR AND THE PUBLIC PROSECUTOR AT AZERBAIJAN CRIMINAL JUSTICE 94
КУШПІТ В.П.
ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДЕЯКИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ОСОБЛИВОГО ПЕРІОДУ, НАДЗВИЧАЙНОГО ТА ВОЄННОГО СТАНІВ 99

ЦИЛЮРИК І.
ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 106
БАРАНЯК В.М.
КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ,
ЗАГАЛЬНОВІДОМИХ І ЗАГАЛЬНИХ ЗНАНЬ 110

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

КОССАК В.М., ГЕРЦ А.А.
ПРЕДМЕТ ІННОВАЦІЙНОГО ДОГОВОРУ 115
ГРАБИЛЬНИКОВА О.А.
ОСОБЛИВОСТІ ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ, ДІЙ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ
СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ У СФЕРІ ОХОРОНИ ПРАЦІ 121
МУДРИЙ С.М.
ВПЛИВ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ НА ОРГАНІЗАЦІЙНІ СКЛАДОВІ ДІЯЛЬНОСТІ
СУБЄ'КТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ 127
РУМПА Я.С.
ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПРАВОВОГО ІНСТИТУТУ РЕЄСТРОВАНИХ ПАРТНЕРСТВ В УКРАЇНІ 136

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ГОНЧАРОВ М.В.
ДОСВІД НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ
В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ 144

ФІЛОСОФІЯ ТА ПСИХОЛОГІЯ ПРАВА

СОКОЛОВА І.О., ШАПОВАЛОВА В.Д., МОСЕЙЧУК К.А.
ДОДЕРЖАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ 150

БАНКІВСЬКЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

ЯКИМЧУК Н.Я., ХАПКО Ю.Б.
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИДАТКІВ БЮДЖЕТІВ НА ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРІВ
ТА ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ 158
ХАТНЮК Н.С., ПОБІЯНСЬКА Н.Б.
МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ПОДАТКУ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО: ЗАПРОВАДЖЕННЯ
ПОЗИТИВНИХ ПОЛОЖЕНЬ У НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО 166
КУДЕРСЬКА І.О.
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТРАНСФЕРТНОГО ЦІНОУТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ 172

ДИСКУСІЇ, ОБГОВОРЕННЯ, АКТУАЛЬНО

БАНДУРКА О.М., МУЗИЧУК О.М., ГОНЧАРЕНКО Л.Л.
ПРИНЦИПИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В ПРАВООХОРОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ 178
ДЕМИДЕНКО А.
КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ТА ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ
НЕУРЯДОВИХ ПРАВОЗАХИСНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ 184
ЛУК'ЯНИХІНА О.А., ВИГАНЯЙЛО С.М.
СТАТИСТИЧНІ МЕТОДИ ДЛЯ ЦІЛЕЙ НАУКИ І ПРАКТИКИ 192

ШАЙ Р.Я.
НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ В УКРАЇНІ
НА ОСНОВІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ 196
КОВАЛЕНКО Є.В., ПЛЕТНЬОВ О.В.
УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ
УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ
ПІД ЧАС ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ 201
ПЕТРОВСЬКА С.А., ДЕМЕНТОВ В.О.
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ
ЯК СКЛАДОВОЇ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ..... 209
ПОНОМАРЬОВА Я.О., НОВИК М.Ю.
ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПОДАТКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН 214
ПАНАСЮК О.В., КИСЕЛЬОВ В.М.
СКЛАД ТА ВИДИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ
У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 219
ПОНОМАРЕНКО Т.О.
ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСНОВНИХ ПРИНЦИПІВ
І ЗАКОНІВ ПРАВИЛЬНОГО МИСЛЕННЯ..... 224
НЕВЯДОВСЬКИЙ В.О., ПОДОРОЖНІЙ А.Ю.
КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ
СЛУЖБИ СУДОВОЇ ОХОРОНИ 229
МОСКАЛЮК О.В.
СПІВВІДНОШЕННЯ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ З ІНШИМИ ПРИНЦИПАМИ ПРАВА
ПРИ ВСТАНОВЛЕННІ ФАКТІВ ДИСКРИМІНАЦІЇ..... 235
МІРОШНІЧЕНКО М.В.
СИСТЕМА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ 239
БУЛГАКОВА О.Д.
РОДОВИЙ ОБ'ЄКТ ПРЕДСТАВНИЦТВА В СУДІ БЕЗ ПОВНОВАЖЕНЬ 245
ТАРАН О.В., ЧЕРНЯВСЬКИЙ С.С.
ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД У НОРМАХ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА
(МІЖНАРОДНИЙ ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ, КРИМІНАЛЬНЕ ОБВИНУВАЧЕННЯ)..... 251
КОСІНЦЕВ К.В.
ПРАВОВА ПРИРОДА СПРОЩЕНОГО РЕЖИМУ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН,
ЯК ОСОБЛИВОГО РЕЖИМУ РОБОЧОГО ЧАСУ 256
МАКСИМОВИЧ Р.О.
МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ В СФЕРІ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ..... 262
ДУМЧИКОВ М.О.
МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ
ТА ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ 269
ІГНАТЬЄВ Д.П.
ЗАСТОСУВАННЯ АНАЛОГІЇ ЗАКОНУ, ЯК СПОСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОМ ПЕРШОЇ
ІНСТАНЦІЇ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ..... 276
КАНДИБА Є.С.
РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МЕДІАЦІЇ В УКРАЇНІ:
СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ..... 284
КОРЧЕНЮК Р.В.
ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ МЕТИ ТА ЗАВДАНЬ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ
У СФЕРІ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ..... 289
ПОТІХЕНСЬКИЙ А.І.
ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У
СФЕРІ ОБОРОНИ В УКРАЇНІ ТА МІСЦЕ СЕРЕД НИХ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ НОРМ 295
КВІЛІНСЬКИЙ О.С.
ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ТЕХНОЛОГІЙ
І СИСТЕМ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ..... 301
ІГНАТЕНКО В.В.
ВИКЛИКИ ДЛЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У ЗВ'ЯЗКУ З ВІЙСЬКОВОЮ АГРЕСІЄЮ... 307
ГЕРАСИМЧУК Р.В.
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕТОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ
І ГРОМАДЯНИНА ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ 315

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПУТІНА ТА РОСІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ-АГРЕСОРА ЗА СКОЄНІ ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ, ТЕРОРУ І ГЕНОЦИДУ СУПРОТИ УКРАЇНИ І СВІТУ

(трагічні наслідки воєнної агресії московії та відповідальність злочинців - юридичний аналіз)

БІЛАС Іван Григорович - доктор юридичних наук, доктор історичних наук, професор, Заслужений юрист України, кафедри порівняльного і європейського права науково-навчального Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

DOI 10.32782/NP.2023.2.1

У статті автор прослідковує долі окремих диктаторів та аналізує норми міжнародного права, законів війни і національного законодавства, які повинні бути застосовані до путіна, щоб припинити його міжнародну терористичну діяльність і розв'язані ним війни, врятувати світ від «божевільного з ядерною кнопкою». Історія останніх ста років засвідчує, що долі диктаторів, як і їхні характери, дуже подібні, і вони, як правило, закінчують своє життя трагічно.

На підставі проведеного аналізу злочинної діяльності нинішнього політичного керівництва московської держави-агресора автор дослідження аргументовано доводить незворотність покарання, коли за вчинені воєнні злочини проти людяності, терору і геноциду, путін неминуче постане перед Міжнародним воєнним трибуналом у Гаазі та справедливо буде засудженим до довічного ув'язнення.

Історія не раз підтверджувала, що коли політику роблять бездушно, розтоптавши моральні людські цінності, вона приносить людям горе і страждання в одній країні. Коли ж таким чином роблять велику політику заради мільярдних статків, задоволення власних політичних амбіцій – життя людей може ставитися в ніщо в декількох сусідніх державах.

А коли на арену виходить геополітика сильних світу цього, які хочуть перерозподілу сфер політичного впливу, встановити на свій розсуд новий світовий порядок, контроль над природними ресурсами життєзабезпечення –починаються світові війни, ллється море людської крові, у жертву приносяться сотні тисяч, мільйони, десятки мільйонів людських життів. Сьогоднішній психопат путін погрожує світу ядерною війною заради задоволення своїх політичних амбіцій, заявляючи, що допускає включення концепції превентивного ядерного удару в російську воєнну доктрину.

На підставі здійсненого аналізу та наведених фактичних обставин автор констатує цілеспрямовану, умисну і системну злочинну діяльність нинішнього політичного керівництва російської держави-агресора проти України і цивілізованого Світу, що здійснюються у формі воєнних злочинів проти людяності, терору і геноциду. З метою якнайшвидшої дієвої нейтралізації цих міжнародних терористів і локалізації подальших згубних та незворотних наслідків їх злочинної діяльності – цивілізована світова громадськість повинна негайно застосувати проти них незворотність покарання, що визначене нормами як міжнародного, так і національного права.

Ключові слова: норми міжнародного права, національне законодавство, політика, держава-агресор, диктатор, терор, злочини проти людяності, терор і геноцид, ядерний шантаж, міжнародні терористи, воєнні злочини, воєнний злочинець, терорист путін, воєнний трибунал, міжнародна відповідальність.

(Продовження. Частина перша опублікована у журналі «Право.ua» № 1, 2023 р.)

Продовжуючи аналіз злочинної діяльності військово-політичного керівництва російської держави-терориста та особисто путіна супроти України і світу, скоєних ними воєнних злочинів проти людяності, терору і геноциду української нації як у минулому так і в сьогоденні, особливу увагу необхідно приділити героїчному спротиву Українського народу.

Президент США Джо Байден, виступаючи із промовою 21 січня 2023 року у Варшаві перед роковинами початку великої війни росії проти України, окремо наголосив на стійкості та незламності українців у боротьбі з московитами-рашистами.

Ми віддані народу України, – зазначив Джо Байден, – демократії та її майбутньому. Україна вільна, незалежна та суверенна, понад 30 років тому вона проголосила незалежність, потім була Помаранчева революція, Революція гідності. Небесна сотня загинула у боротьбі за ці цінності. Роками герої, патріоти України виборювали Донбас. Для мене було за честь відвідати Київ учора і побачити цю самопожертву українського народу. Я стояв поряд із президентом Зеленським.

Рік тому почалася війна, очікувалося падіння Києва – я тільки-но повернувся з Києва, і він стоїть, Київ стоїть і пишається цим. Найголовніше, що він вільний. Коли Росія розпочала своє вторгнення, весь світ отримав випробування, – чи дамо ми відповідь, об'єднаємося із союзниками та чи стоятимемо твердо або просто відведемо очі.

За рік я знаю відповідь – ми відповіли, ми були сильними та об'єднаними, світ не відвів очі. Перед нами стоїть фундаментальне питання про відданість основним принципам – чи стоятимемо ми за суверенітет націй, щоб люди могли жити вільно, чи стоятимемо ми за суверенітет і демократію. За рік відповідь відома – ми це зробили.

Наразі ми спостерігаємо переломний момент в історії, який визначить майбутнє на десятиліття. Це справедливо для нас та людей усього світу. Потрібно захистити вічні принципи – вибір між надією та страхом, між свободою та несвободою, між обмеженнями та можливостями. Можливості з'являються, коли люди вільні. Немає солодшого слова, ніж свобода. Немає вищого прагнення, ніж свобода. На цьому побудована Америка, ви це знаєте. На цьому виховані наші діти, наші онуки. Свобода – це те, за що борються віками.

Ми віддані бути союзниками, які виступають на боці миру. Нехай Бог благословить нас, благословить українських воїнів та всіх, хто захищає свободу в усьому світі [1].

Американські діти грають в «Українців»

Для американських дітей «Українець» уже такий саме герой і приклад для наслідування, як Людина-павук, Капітан Америка, Бетмен тощо.

«Я думав, що мене вже нічого не може здивувати, – пише на своїй сторінці у фейсбуці волонтер Лесь Якимчук. – Але щойно спілкувався зі своїм колегою із США. Такот, з недавнього часу його діти граються в «Українців». Уявляєте? Ми стали для них моделлю поведінки, героями, яких вони наслідують у своїх дитячих іграх. На рівні з Тором, Людиною-павуком у них є Українець. Ще раз. В США. На вулицях. Діти грають в «Українців», які роздають тягла поганим росіянцям.

Тож тепер, коли вам в голову прийде думка, що ми «всього лиш Українці» згадайте цю історію. Ми зараз робимо неможливе. Кожен день, кожен з нас. Навіть ті, хто не воює, – ми працюємо, тоді коли «прилітає», ми волонтеримо, коли вже далеко за межами виснаження, ми мріємо і вперто фігачимо навіть тоді, коли з передової приходять невтішні новини. Тож не вішайте носа! Нам ще з вами робити в Криму фестивалі. Слава ЗСУ!» [2].

Рекомендую дослідникам, науковцям та усім не байдужим до нашого сьогодення ознайомитися з першим унікальним історично-релігійним дослідженням учениці Майстрів Далекого Сходу ОМ-І-РА (Сила Слова, що випромінює Світло) Ірини Омельченко – «Україна – Месія людства. Біблія і війна». Сатанинська московська церква на чолі з кірілом гундяєвим (агент КДБ «Михайлов») разом із ФСБ бісяться від цієї

публікації і блокують її розміщення на російських сайтах [3] .

Аналізуючи історичні паралелі боротьби українського народу за своє природне право на національний суверенітет, свободу і незалежність, авторка дослідження логічно поєднує цей процес як складову частину загальнолюдських цінностей та характерну і невід'ємну рису національної української ментальності.

«Що ж, це не дивно, зазначає Ірина Омельченко (ОМ-І-РА), адже обидва наші Майдани мали великий резонанс у світі. Україна стала символом боротьби за свободу. Російсько-українська війна ще посилила героїчний образ українця.

Колись, після Великої французької революції пісня «Марсельєза» стала своєрідним гімном революційних рухів дуже різної спрямованості. Сьогодні Україна і українська символіка стали міжнародним символом боротьби за волю.

Прапори України підіймають на акціях протесту в різних країнах. Є багато відео акцій протесту в Гонконзі, Венесуелі, Чилі та інших країнах, де маніфестанти підіймали український прапор саме як символ боротьби за свободу.

Тож не дивно, що діти слухають розповіді дорослих і хочуть бути схожими на тих далеких загадкових «Українців», якими так захоплюються батьки й старші друзі. Тому що Українці доводять Світові те, що яким би великим не було зло, якою б глибокою не була темрява, її можна перемогти в ім'я Життя, Добра, Справедливості і Любові.

Людству, що погрузло в брехні, жорстокості, байдужості, духовній апатії, що звикло упокорюватися і не чинити опір наростаючому злу, необхідна була рушійна духовна сила, здатна пробудити в людях те найкраще, що даровано їм було колись Великим Творцем. Таким натхненником міг і став Дух вільних людей – Українців.

Дух Волі і Перемоги кується в серцях українців. А із сердець українців йдуть хвилі по всьому світу, які наповнюють, охоплюють його та змушують людей прокидатися та змінювати світогляд. Це означає, що Український народ перетворює своїм Духом всю планету Земля», – підводить підсумок Ірина Омельченко [4].

Формула порятунку земної цивілізації

Історія не раз підтверджувала, що коли політику роблять бездушно, розтоптавши моральні людські цінності, вона приносить людям горе і страждання в одній країні. Коли ж таким чином роблять велику політику заради мільярдних статків, задоволення власних політичних амбіцій — життя людей може ставитися в ніщо в декількох сусідніх державах.

А коли на арену виходить геополітика сильних світу цього, які хочуть перерозподілу сфер політичного впливу, встановити на свій розсуд новий світовий порядок, контроль над природними ресурсами життєзабезпечення -починаються світові війни, ллється море людської крові, у жертву приносяться сотні тисяч, мільйони, десятки мільйонів людських життів…

Після завершення Першої світової війни (1914-1918), у якій загинуло майже 20 млн. військових і цивільних осіб, поранення і каліцтва отримали 23 млн. солдатів і офіцерів, Майстри Далекого Сходу вивели Формулу порятунку земної цивілізації, яку було оприлюднено у 1924 році. На переконання авторів цієї формули, вона повинна змінити методи ведення війни і з часом дозволить повністю з нею покінчити.

Зокрема, вони справедливо стверджували про те, що ***«сьогодні уже не тисячі, а мільйони людей кажуть: «Ні війні!». Людство усвідомило той факт, що ще одна велика битва буде рівнозначна його повному знищенню, і досить багато людей стверджують, що краще нехай зникне правитель або цілий народ, які оголосили війну, але цивілізація уціліє»*** [5].

Світ не прислухався…

Два психопати гітлер і сталін, вступивши у таємну змову, розпочали Другу світову війну (1939-1945), розділивши суверенну Польщу у вересні 1939 року. Війна забрала життя понад 71 млн. людей (військових і цивільних осіб).

У березні 1946 року колишній прем'єр-міністр Великобританії Уїнстон Черчилль виступив із знаменитою промовою в американському штаті Міссурі, якою попередив майбутні покоління «про небезпеку російської агресії і тиранії».

Він привернув увагу присутніх на те, що Другої світової війни можна було уникнути. «Ніколи не було в історії війни, якій можна було б запобігти, ніж та, котра щойно спустошила величезну область на нашій планеті»,- заявив Черчилль і застеріг від повторення помилки наступні покоління – ми не змогли зупинити Гітлера, але потрібно зупинити совєтський союз.

Великий політик Черчилль наголосив: *«… совєтська росія жадає плодів війни і необмеженого розширення своєї влади та ідеології. З того, що я бачив під час війни в наших російських друзях і соратниках, я роблю висновок, що вони нічим не захоплюються більше, ніж силою, і нічого не поважають менше, ніж слабкість, особливо військову слабкість»* [6].

Слова Уїнстона Черчилля виявилися пророчими… Повномасштабним військовим вторгненням в Україну путін розв'язав, по суті, Третю світову війну.

Причини цих воєн схожі. Міжнародна політика «умиротворення» гітлера (Мюнхенська зрада Чехословацької республіки 1938 року) призвела до Другої світової війни.

Постійні «занепокоєння» та «стурбованість» Заходу, щоб «не злити і не провокувати путіна», після нападу росії на Грузію 2008 року і анексії 20% її території, а згодом – окупації Криму і частини Донецької і Луганської областей у 2014 році закінчилися повномасштабною воєнною агресією росії проти України – початком Третьої світової війни.

Сьогоднішній психопат путін погрожує світу ядерною війною заради задоволення своїх політичних амбіцій. На пресконференції 9 грудня 2022 року в Киргизстані він заявив, що допускає включення концепції превентивного ядерного удару в російську воєнну доктрину [7].

Згідно із соціологічними дослідженнями, проведенимим в кінці квітня 2022 року, понад **83%** росіян підтримують війну проти України і схвалюють дії путіна. Опитані заявляють, що відчувають такі емоції як «гордість», «радість», «надихання», «повагу», «довіру», «надію» на путіна і армію (*подібне було і в нацистській Німеччині гітлера – примітка автора*).

Згідно з дослідженням, проведеними Activegroup, **86,6%** росіян підтримують потенційний напад путіна на території країн Європейського Союзу.

У вересні 2022 року в Інституті вивчення війни заявили, що кількість росіян, які категорично підтримують війну проти України, впала, у порівнянні з березнем, на 7%. Однак на початок вересня **76%** респондентів схвалювали війну російських військ.

Більшість росіян вважає, що розв'язана рф війна в Україні має тривати. Про це свідчать дані закритого соцопитування, проведеного на замовлення Кремля в другій половині жовтня. Результати дослідження наводяться в колонці журналістки Фариди Рустамової.

Так, із графіків опитування на 20 жовтня 2022 року випливає, що 68% росіян вважають, що війна має продовжуватися, і лише 22% опитаних відповіли, що її слід зупинити. Стільки ж – 68% – вважають, що війну необхідно було розпочати і лише 16% – що не слід. Більшість тих, хто підтримує бойові дії з Україною, – респонденти віком від 45 років [8].

Аналіз цих соціологічних опитувань дозволяє зробити висновок про те, що результати неодноразових досліджень засвідчують, що путін – це «колективний путін-вбивця», якого підтримує майже 70% таких же вбивць-рашистів, які підлягають нейтралізації разом з «бункерним кривавим карликом».

Викладене є черговим підтвердженням правильності Формули Майстрів Далекого Сходу, як можна було запобігти спробі розв'язанню путіним Третьої світової війни, яка може перерости в ядерну і призведе до загибелі Цивілізації.

З метою запобігання ймовірності Третьої світової війни, припинення подальшої злочинної військової агресії російської терористичної держави проти України – низка американських сенаторів повторно внесли на розгляд Сенату США резолюцію, яка визнає дії Росії в Україні геноцидом проти народу України.

7 грудня 2022 року резолюцію щодо визнання дій Росії геноцидом підтримав Комітет із питань міжнародних відносин Сенату

США, і вона готова до винесення на голосування в Сенаті [9].

Співавторами резолюції є сенатор-республіканець від штату Айдаго Джим Ріш та сенатор-демократ від штату Меріленд Бен Кардін. Крім них, резолюцію підтримали 14 інших сенаторів від обох партій. Вони внесли схожу резолюцію наприкінці грудня минулого року, і після початку роботи нового складу Сенату процедура передбачає повторне подання резолюцій.

"Минув рік з початку жорстокої та невиправданої війни путіна проти України, і стає абсолютно очевидним, що Росія здійснює геноцид", – сказав сенатор Джим Ріш.

За його словами, він "бачив звірства на власні очі" під час поїздки в Україну в червні минулого року, і ледве не щодня до нього "надходять нові повідомлення про нелюдські дії російських солдатів проти невинного українського народу".

"Настав час уряду США назвати це тим, чим воно є, і співпрацювати з нашими союзниками, щоб провести розслідування та притягнути до відповідальності винних у цій жорстокості", – йдеться у заяві [10].

Також сенатори закликають Сполучені Штати разом із союзниками по НАТО та ЄС "підтримати уряд України, щоб запобігти подальшим актам російського геноциду проти українського народу".

"Ми повинні продовжувати робити все можливе, щоб підтримати український народ у боротьбі за своє виживання", – додав Ріш.

За словами законодавця, ця резолюція, зокрема, "підтримує трибунали та міжнародні кримінальні розслідування для притягнення російських політичних лідерів і військового персоналу до відповідальності за агресивну війну, військові злочини, злочини проти людяності та геноцид" [11].

Ми стоїмо, боремось і виграємо, бо ми разом – Україна, Америка й увесь вільний світ. На цьому наголосив під час виступу на спільному засіданні обох палат Конгресу США Президент України Володимир Зеленський 22 грудня 2022 року.

«Це битва не тільки за землю, за ту чи іншу частину Європи. Це битва не тільки за життя, свободу й безпеку українців чи будь-якого іншого народу, який Росія прагне підкорити. Це битва за те, у якому світі житимуть наші діти й онуки та їхні діти й онуки. Вона визначить, чи буде це демократія – для українців і для американців, для всіх.

Наївно чекати кроків до миру від росії, якій подобається бути державою-терористом. Росіяни ще отруєні Кремлем.

Відновлення міжнародного правопорядку – наше спільне завдання. Нам потрібен мир. Україна вже дала відповідні пропозиції, і щойно я обговорював їх із Президентом Байденом – нашу формулу миру. Десять пунктів, які можна й треба реалізувати заради нашої спільної безпеки, гарантованої на десятиліття вперед. І саміт, який можна провести.

Ви можете посилювати санкції так, щоб змусити росію відчувати, наскільки руйнівна її агресія. У ваших же силах – допомогти нам притягти до відповідальності всіх, хто розв'язав цю неспровоковану й незаконну війну. Зробімо це! Хай держава-терорист відповідає за терор та агресію й відшкодує всі завдані війною збитки», – закликав конгресменів Президент України Володимир Зеленський [12].

Міжнародно-правовий спротив військовій агресії та незворотність покарання воєнних злочинців

На підставі здійсненого аналізу та наведених фактичних обставин – ми констатуємо цілеспрямовану, умисну і системну злочинну діяльність нинішнього політичного керівництва російської держави-агресора проти України і цивілізованого Світу, що здійснюються у формі військових злочинів проти людяності, терору і геноциду.

З метою якнайшвидшої дієвої нейтралізації цих міжнародних терористів і локалізації подальшох згубних та незворотніх наслідків їх злочинної діяльності – цивілізована світова громадськість повинна негайно застосувати проти них незворотність покарання, що визначено нормами як міжнародного, так і національного права.

Як справедливо заявила під час свого виступу 18 лютого цього року на Мюнхенській конференції з безпеки віце-президент США Камала Гарріс: ***«У випадку агресії росії проти України ми вивчили дані, ми знаємо правові***

стандарти, тому немає сумніву – це злочини проти людяності. Сполучені Штати офіційно зробили заяву, що росія вчинила злочини проти людяності. Я хочу сказати усім тим, хто здійснив ці злочини, їх керівництву: ви будете притягнуті до відповідальності».

За її словами, США підтримуватимуть судові процеси в Україні та міжнародні розслідування з цього приводу. «Правосуддя має перемогти. Ми про це маємо заявити в ім'я усіх жертв, відомих і невідомих», – резюмувала Гарріс [13].

Міжнародно-правова відповідальність путіна та російської держави-агресора за скоєні ними воєнні злочини проти людяності, геноциду і терору супроти України і Світу є неминучою та незворотньою й грунтується на низці як міжнародних, так і національних правових актів, норми яких беззаперечно підтверджують їх протиправну діяльність.

Зокрема, у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 3314 від 14 грудня 1974 року «Визначення агресії» тлумачиться як:

1.Вторгнення або напад збройних сил однієї держави на територію іншої або будь-яка воєнна окупація, який би тимчасовий характер вона не носила, що є результатом такого вторгнення або нападу, або будь-яка анексія із застосуванням сили території іншої держави або частини її.

2.Бомбардування збройними силами держави території іншої держави або застосування будь-якої зброї державою проти території іншої держави.

3.Блокада портів або берегів держави збройними силами іншої держави.

4.Напад збройними силами держави на сухопутні, морські або повітряні сили, чи морські та повітряні флоти іншої держави.

5.Засилання державою або від імені держави озброєних банд, груп і регулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави, які носять настільки серйозний характер, що це рівнозначно перерахованим вище актам, або її значна участь у них [14].

Згідно зі ст.17 Конституції України «Захист суверенітету і територіальної цілісності України є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу». Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є конституційним обов'язком громадян України (ст. 65 Конституції). Відповідно до ст. 36 КК України «необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в цій обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання…

Кожна особа має право на необхідну оборону незалежно від можливості уникнути суспільно небезпечного посягання. Не є перевищенням меж необхідної оборони і не має наслідком кримінальну відповідальність застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає».

Кримінальний кодекс України передбачає також поняття «крайня необхідність», яке заключається в тому, що… «не є злочином заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в цій обстановці не можна було усунути іншими засобами…»

При цьому слід зважити, що Усама бен Ладен, на відміну від путіна, не був президентом держави і становить набагато меншу загрозу для світу, аніж путін з ядерною зброєю.

Необхідно ще раз акцентувати увагу, що формулу порятунку земної цивілізації було виведено майстрами Далекого Сходу, які пророче застерігали: «Сьогодні уже не тисячі, а мільйони кажуть: «Ні війні!». Людство усвідомило той факт, що ще одна велика битва буде рівнозначна його повному знищенню, і досить багато людей стверджують, що краще нехай зникне правитель і цілий народ, який оголосив війну, але цивілізація уціліє» [15].

Лідери західних країн повинні враховувати зазначені факти, висновки і уроки іс-

торії у відносинах з росією, котра має бути ізольована від цивілізованого світу (як Північна Корея), як маніакально духовно хвора країна-агресор-терорист на чолі з психопатом-диктатором путіним.

Заради порятунку цивілізації путін і створений ним фашистський режим у росії повинні бути жорстко засуджені світовою спільнотою, а путін – нейтралізований, як Усама бен Ладен, або в інший спосіб, що не загрожує життю невинним людям, якщо не припинить терористичну війну в Сирії і Україні, не звільнить окупований Донбас і Крим і добровільно не здасться міжнародному правосуддю.

У ситуації, що склалася у зв'язку з воєнною агресією росії проти України, відповідно до норм міжнародного права, законів війни та національного законодавства України, нейтралізація путіна буде легітимною, правовою і законною, як така, що вчинена в стані необхідної оборони і крайньої необхідності, за аналогією знешкодження Усами бен Ладена (знищення якого, за твердженням Лаврова, «виправдано з точки зору міжнародного права і права на самооборону») [16].

Кожен громадянин України має не лише право, а й конституційний обов'язок знищити агресора, який посягнув на Вітчизну, її незалежність і територіальну цілісність!

Водночас лідери країн антимосковського обєднання у «групі Рамштайн» у найближчий час, на нашу думку і глибоке переконання, повинні підписати Договір про створення військово-політичного союзу з Україною (юридично утворити антипутінську військову коаліцію) і визначити стратегічну мету, яка, на нашу думку, повинна передбачати:

- повну і беззастережну капітуляцію російської федерації (за аналогією капітуляції нацистської Німеччини у травні 1945 року);

- взяття зобов'язань щодо надання Україні необхідної військової, технічної, матеріальної, медичної, фінансової та іншої допомоги;

- невідкладне надання Україні зброї, яка забезпечить у цьому році повний розгром російських військ, що позбавить московського диктатора-терориста можливості вести проти України «затяжну війну» впродовж декількох років «на виснаження»;

- звільнення окупованих територій і відновлення територіальної цілісності України в кордонах 1991 року, визнаних ООН;

- повне відшкодування Україні збитків, нанесених російською агресією;

- виключення російської федерації зі складу ООН;

- встановлення заборони російській федерації мати ядерну зброю та іншу зброю масового знищення, запровадивши на першому етапі жорсткий постійний контроль НАТО за її зберіганням з метою недопущення подальшого використання.

Акт капітуляції повинні підписувати представники російської влади (які не вчинили злочинів агресії проти України) без участі путіна (який на момент підписання повинен бути нейтралізований), Україна як країна Переможець і лідери країн «антипутінської коаліції».

При цьому варто прислухатись до пропозиції президента Польщі Анжея Дуди, який вважає, що капітуляцію росії гарно було б підписати у Переяславі. Під час візиту до Латвії він розповів, що давав таку пораду президенту України Володимиру Зеленському.

«Зважаючи на нашу історію, на те, як наші дороги колись розійшлися, я тебе дуже прошу, коли ви переможете росію, коли росіяни приповзуть на колінах просити миру – везіть їх у Переяслав. Нехай там підпишуть мир з вами. Нехай перекреслять цим усі роки російського, радянського впливу і неволі від царських часів» – переповів Дуда розмову із Зеленським [17].

20 лютого цього року в Київ приїхав президент США Джо Байден. Він зустрівся з президентом України Володимиром Зеленським. Вони обговорили подальшу підтримку США.

Президент Байден сказав, що рік тому світ готувався до можливого падіння Києва. Минув рік, а Київ стоїть, Україна стоїть, демократія теж. Америка непорушно стоїть із вами, і весь світ вам допомагає, — підкреслив він.

Це найбільша сухопутна війна у Європі за три чверті сторіччя, і ви перемагаєте. Попри інші думки та прогнози, ви перемагаєте і продовжуєте це робити! З того моменту, коли я отримав розвідувальні повідомлен-

ня майже рік тому, зосереджували увагу на тому, як нам зібрати весь світ.

Як виконати обіцянку, яку я вам дав (Володимиру Зеленському – автор) зібрати весь світ на підтримку України? Як забезпечити ваш успіх? Як зробити, щоб весь світ відреагував?

Тоді народ Америки вирішив, що допомагатиме, що подібна агресія становить загрозу для всіх нас. Ми побудували коаліцію по різні боки Атлантичного та Тихого океану.

Байден акцентував, що Путін хотів, щоб Захід був розділений. Він розраховував, що Захід не зможе забезпечити єдність країнчленів НАТО та єдність країн у допомозі Україні. Він наголосив, що ось уже через рік ми маємо докази зворотного.

Ви нагадуєте, що у свободи немає ціни! Вона — безцінна! За неї варто боротися стільки, скільки буде потрібно! Саме стільки ми залишатимемося з вами! – акцентував президент США Джозеф Байден [18].

Ордер на арешт путіна – торжество міжнародної юстиції

Міжнародно-правова відповідальність путіна та російської держави-агресора за скоєні ними воєнні злочини проти людяності, геноциду і терору супроти України і Світу є неминучою та незворотною.

Тож закономірним торжеством справедливорсті і топ новиною 17 березня 2023 року, беззаперечно, стало повідомлення пресслужби Міжнародного кримінального суду (МКС) у Гаазі про видачу ордерів на арешт президента російської федерації владіміра путіна і уповноваженої з прав дитини Марії Львової-Бєлової. Їх обгрунтовано звинувачують у незаконній депортації цивільного населення та дітей з території України до росії.

«Президент російської федерації путін, скоріше за все, несе відповідальність за воєнний злочин у вигляді незаконної депортації населення (дітей) і незаконного переміщення населення (дітей) з окупованих територій України до росії (згідно зі статтями 8(2)(a)(vii) і 8(2)(b)(viii) Римського статуту. Існують розумні підстави вважати, що путін несе індивідуальну кримінальну відповідальність за вищезазначені злочини — через безпосередню участь, дії спільно з іншими людьми або ж через неспроможність здійснювати належний контроль над цивільними та військовими підлеглими, які вчиняли дії або допускали їх вчинення», – йдеться в повідомленні пресслужби Суду [19].

Відтепер, згідно з Римським статутом МКС, президент російської федерації путін має офіційний процесуальний статус підозрювального і несе відповідальність за скоєння воєнного злочину проти людяності — незаконної депортації населення (дітей) і незаконного переміщення населення (дітей) з окупованих районів України до російської федерації, що завдало шкоди українським дітям, – зазначається в повідомленні МКС.

Згідно зі ст. 7 Статуту, депортація або насильницьке переміщення населення відноситься до злочинів проти людяності. Це означає, що за межами росії путіна, незважаючи на його спеціальний імунітет глави держави, мають заарештувати та передати до МКС (ст. 59 Статуту).

Окрім того, ст. 27 Римського статуту МКС передбачає неприпустимість посилання на посадове становище особи, щодо якої виданий ордер на арешт:

1. Цей Статут застосовується однаково до всіх осіб без будь-якого розрізнення на основі посадового становища. Зокрема, посадове становище глави держави або уряду, члена уряду або парламенту, обраного представника чи державної посадової особи в жодному разі не звільняє особу від кримінальної відповідальності згідно із цим Статутом та не є, саме по собі, підставою для пом'якшення покарання.

2. Імунітети або спеціальні процесуальні норми, які можуть бути пов'язані з посадовим становищем особи відповідно до національного або міжнародного права, не повинні перешкоджати здійсненню Судом своєї юрисдикції щодо такої особи [20].

Зауважу, що слухання справи в МКС можливе лише в присутності обвинуваченого. Заочний розгляд справи не допускається (Ст. 63: «Обвинувачений повинен бути присутнім на судовому розгляді»).

Юрисдикція МКС обмежується найбільш тяжкими злочинами, які викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства. Відповідно до Римського статуту Суд має юрисдикцію стосовно таких злочинів:

a) злочин геноциду; b) злочини проти людяності; c) воєнні злочини; d) злочин агресії.

Речник МКС Фаді Ель-Абдалла заявив, що Суд має право на розслідування таких справ, тому що українська влада надіслала запит з матеріалами, щоб провели це розслідування.

«І це уможливило розслідування цієї справи. Розслідування розпочалося. Наш прокурор розпочав розслідування, і сьогодні ми оголосили, що є підстави для того, аби видати ордер на арешт путіна та Бєлової за незаконну депортацію дітей з України до рф», — сказав Ель-Абдалла.

За його словами, 123 країни визнають легітимність Міжнародного кримінального суду. РФ не входить до їх числа. Але це рішення надає більше прав Україні, яка визнає рішення МКС, ніж росії. Тож у правовій площині тепер Україна може оперувати цим рішенням, пояснив речник Міжнародного кримінального суду. Тому що у своїх відносинах з країнами, які визнають рішення суду, Україна може оперувати цим рішенням.

Україна може вимагати арешту путіна і Львової-Бєлової на території тих країн, які визнають рішення міжнародного кримінального суду, щойно вони там з'являться, додав Ель-Абдалла.

«Ми не можемо проводити слухання за відсутності особи, тому поки він не буде заарештований, ми не можемо проводити заочні засідання суду. Тож ми будемо домагатися вирішувати цю справу за рахунок співпраці з іншими країнами, які визнають наші рішення», — сказав речник МКС [21].

Слід пам'ятати, що за час повномасштабної воєнної агресії росії проти України (станом на 21 березня) загинуло 464 дитини, 935 отримали поранення, 386 вважаються зниклі безвісти, депортовані 16 226. Звіроподібні рашисти-нелюди згвалтували десятки неповнолітніх і малолітніх дівчат.

Генеральний прокурор України Андрій Костін зазначив, що у провадженнях, у яких Офіс Генпрокурора здійснює процесуальне керівництво, зафіксовано депортацію понад 16 тисяч дітей з Донецької, Луганської, Харківської та Херсонської областей. Але реальна цифра може бути значно більшою. Жодних сумнівів, це — спланована політика рф, спрямована на знищення України як держави та українців як нації. Викрадаючи наших дітей, росія буквально краде наше майбутнє, – зазначив Костін.

За його словами, путін, який є підозрюваним у незаконному переміщенні українських дітей, до моменту арешту як глава терористичної держави буде боятися здійснювати поїздки за межі росії через імовірність того, що його видадуть МКС.

"Це (рішення МКС – ред.) означає, що кожен політик, який вважає себе цивілізованим і який дивиться у майбутнє, має тричі подумати перед тим, як мати справу з російським керманичем чи його поплічниками, а надто — тиснути руку чи сідати за стіл переговорів. Це чіткий сигнал всьому світу, що російський режим є злочинним, а злочинці мають бути зупинені ізольовані та притягнуті до відповідальності", – переконаний очільник ОГП.

На його думку, сьогоднішнє рішення МКС – лише «пролог історії притягнення до всеосяжної відповідальності і путіна, і його поплічників, і всіх, хто причетний до вчинення воєнних злочинів, злочинів проти людяності, геноциду та злочину агресії на українській землі» [22].

Президент України Володимир Зеленський привітав рішення Міжнародного кримінального суду (МКС) щодо надання ордеру на арешт російського президента путіна.

«Сьогодні маємо вагоме рішення міжнародної юстиції. У справі, у якій є реальна перспектива. Міжнародний кримінальний суд видав ордер на арешт Путіна. Історичне рішення, з якого почнеться історична відповідальність. Керівник держави-терориста і ще одна посадова особа Росії офіційно стали підозрюваними у воєнному злочині.- У депортації українських дітей – незаконному переміщенні тисяч наших дітей на територію держави-терориста», – сказав він у своєму відеозверненні.

За словами Зеленського, зробити це було б неможливо без наказу найвищого керівника держави-терориста. «Розділяти дітей із сім'ями, позбавляти їх будь-якої можливості зв'язатися з рідними, ховати дітей на території Росії, розпорошувати по віддалених регіонах – усе це очевидна державна політика

Росії, державні рішення і державне зло, яке починається саме з першої посадової особи цієї держави», – наголосив президент [23].

Цивілізований світ підтримує арешт путіна

У цивілізованому світі підтримують рішення МКС у Гаазі, який видав ордер на арешт президента росії путіна.

Зокрема, Президент США Джо Байден заявив, що рішення МКС про видачу ордера на арешт президента росії путіна є виправданим, пише CNN. «Я думаю, що це виправдано», — сказав Байден. На його думку, рішення суду є «дуже вагомим аргументом». Президент США також зазначив, що путін «явно скоїв воєнні злочини»[24].

Сполучені Штати не сумніваються, що дії росії в її агресивній війні проти України можна розцінювати як воєнні злочини та виступають за притягнення до відповідальності всіх, хто причетний до цього. Про це йдеться в заяві речниці Ради нацбезпеки Білого дому Едрієн Ватсон у контексті ордера Міжнародного кримінального суду (МКС) на арешт путіна, передає Укрінформ.

«Немає жодних сумнівів, що росія вчиняє воєнні злочини та звірства в Україні, і ми чітко заявили, що винні мають бути притягнуті до відповідальності», – підкреслюється в заяві. При цьому зазначається, що прокурор МКС є незалежною особою і приймає власні судові рішення на основі наявних у нього доказів. «Ми підтримуємо притягнення до відповідальності осіб, які вчинили воєнні злочини», – зауважується в документі Білого дому [25].

Міністри юстиції Німеччини і Британії заявили, що за військові злочини на території України доведеться відповідати. Міністр юстиції Німеччини Марко Бушманн схвально висловився про рішення Міжнародного кримінального суду видати ордер на арешт президента рф путіна за воєнні злочини в Україні, повідомляє німецьке видання Bild.

«Той, хто, як путін, розпалив криваву війну, повинен відповісти за це в суді. Найкращим рішенням буде, якщо обвинувальний акт буде переданий до Міжнародного кримінального суду. Виданий зараз ордер на арешт за воєнні злочини є важливим сигналом рішучості», — сказав Бушманн [26].

За його словами, також важливо продовжувати думати про інші моделі, як реалізувати послідовне кримінальне переслідування, наприклад, за допомогою спеціального трибуналу для переслідування злочину агресії.

Віцепрем'єр-міністр, міністр юстиції Великої Британії Домінік Рааб запевнив, що країна сприятиме Міжнародному кримінальному суду в його розслідуваннях для притягнення до відповідальності винних у воєнних злочинах в Україні.

У коментарі для британських ЗМІ Рааб припустив, що розслідування воєнних злочинів росії буде тривалим, але те ж говорили й про Югославію та Руанду, «і багато з відповідальних опинились на лаві підсудних».

«Гадаю, у короткостроковій перспективі путіну буде дуже важко подорожувати світом, бо багато країн є членами МКС і мають зобов'язання арештувати його», – наголосив британський міністр [27].

На його думку, для Міжнародного кримінального суду наразі важлива підтримка роботи з боку держав-членів – насамперед судово-медичну, розслідувальну й технічну, «і саме це робимо ми в Лондоні, з нашими колегами й партнерами».

Верховний представник ЄС Жозеп Боррель вважає, що прецедент притягнення путіна до відповідальності започаткує цілу низку кримінальних справ стосовно тих представників військово-політичного керівництва росії, які винні у скоєних та скоюваних злочинах в Україні. Зокрема, він згадав про незаконну депортацію українських дітей на територію росії. Боррель також наголосив, що путін нестиме індивідуальну відповідальність за всі злочини, пов'язані з повномасштабною агресією рф в Україні [28].

Міністр закордонних справ Латвії Едгарс Рінкевичс написав на своїй сторінці у твітері про те, що він схвалює рішення МКС видати ордер на арешт «пана путіна». Глава профільного міністерства наголосив, що не має бути жодної безкарності для тих, хто порушує міжнародне право.

Прем'єрка Естонії Кая Каллас заявила, що з ухваленням МКС рішення про арешт президента рф світ став на крок ближче до судного дня. Глава естонського уряду назвала ордер на арешт путіна «історичним

сигналом» про те, що всі звірства, вчинені ЗС рф в Україні, стали наслідком злочинних дій військово-політичного керівництва країни-агресорки. «Нагадуємо, що ніхто не застрахований, навіть глави держав. Російський режим буде притягнутий до відповідальності», — написала на своїй сторінці у твітері Каллас [29].

Глава Міністерства закордонних справ Нідерландів Вопке Гукстра заявив, що зробить усе можливе, щоб Міжнародний суд міг безпечно та незалежно виконувати це складне завдання (розслідування злочинів, пов'язаних із повномасштабною російсько-українською війною).

Цивілізований світ засуджує цинічні, антилюдяні і протиправні діяння президента держави-терориста рф путіна, усвідомлюючи, що він є воєнним злочинцем і організатором масових вбивств, викрадень, гвалтувань дітей і цивільного населення України, за що він якнайскоріше має бути арештованим і понести справедливе покарання.

Література

1. «Любов українців до свободи переможе Путіна». Історична промова Байдена в Польщі. https://news.liga.net/ua/politics/news/putinu-protivostoit-chelovek-iz-stali-istoricheskaya-rech-baydena-v-polshe-polnyy-tekst

2. Воєнний злочинець путін і його терористичний режим мають бути знищені як ракова пухлина на планеті Земля. https://umoloda.kyiv.ua/number/0/2006/171756/

3. Сила Слова, що випромінює Світло. https://censor.net/ru/blogs/3355830/ukraina_messiya_chelovechestva_bibliya_i_voyina

4. https://censor.net/ru/blogs/3355830/ukraina_messiya_chelovechestva_bibliya_i_voyina

5. Baird Spalding. Life and Teaching of the Masters of the Far East, 1924. https://tertulia.com/book/life-and-teaching-of-the-masters-of-the-far-east-6-volume-set-boxed-set-with-all-6-volumes-baird-t-spalding/9780875165387

6. Початок «холодної війни». https://www.jnsm.com.ua/h/0305Q/

7. Путін допустив, що у воєнній доктрині РФ з'явиться превентивний ядерний удар. https://www.pravda.com.ua/news/2022/12/9/7380109/

8. https://twitter.com/faridaily_

9. Комітет з питань міжнародних відносин Сенату США підтримав законодавчу ініціативу, яка визнає дії російської федерації проти українського народу геноцидом. https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3629883-komitet-senatu-ssa-shvaliv-rezoluciu-pro-viznanna-genocidom-dij-rf-proti-ukraini.html

10. У Сенат США повторно внесли резолюцію про геноцид в Україні. https://www.slovoidilo.ua/2023/02/17/novyna/bezpeka/senat-ssha-povtorno-vnesly-rezolyucziyu-pro-henocyd-ukrayini

11. В Сенаті США пропонують визнати геноцидом російську війну проти України https://hromadske.radio/news/2023/02/17/v-senati-ssha-proponuiut-vyznaty-henotsydom-rosiys-ku-viynu-proty-ukrainy

12. Виступ Володимира Зеленського у Конгресі США. https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3638854-vistup-volodimira-zelenskogo-na-spilnomu-zasidanni-obohpalat-kongresu-ssa.html

13. Віце-президентка США: Дії Росії в Україні — це злочини проти людства. https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/kamala-garris-v-myunheni-diji-rosiji-v-ukrajini-ce-zlochini-proti-lyudstva-ostanni-novini-50305161.ht

14. Заборона агресії, як імперативна норма. https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/.pdf

15. Baird Spalding. Life and Teaching of the Masters of the Far East, 1924. https://tertulia.com/book/life-and-teaching-of-the-masters-of-the-far-east-6-volume-set-boxed-set-with-all-6-volumes-baird-t-spalding/9780875165387

16. Глава МИД РФ: США имели право на ликвидацию бен Ладена в Пакистане. https://ukranews.com/news/89059-glava-myd-rf-ssha-ymely-pravo-na-lykvydacyyu-ben-ladena-v-pakystane

17. Дуда – Зеленському: Коли росіяни прийдуть навколішки по мир, ведіть їх у Переяслав. https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/02/1/7155278/

18. «Свобода безцінна». Що сказав Байден під час свого історичного візиту в Київ. https://nv.ua/ukr/world/countries/bayden-u-kiyevi-

promova-prezidenta-ssha-na-preskonferenciji-povniy-tekst-i-video-50305556.html

19. Міжнародний ордер на орешт путіна – сигнал росіянам на його ліквідацію. https://umoloda.kyiv.ua/number/0/2006/174013/

20. Римський Статут Мїжнародного Кримінального Суду. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text)

21. Ордер для Путіна: що означає рішення МКС і що очікує на Президента РФ. https://khpg.org/1608812000

22. Генпрокурор Костін назвав «історичним» рішення МКС щодо Путіна. https://www.radiosvoboda.org/a/news-kostin-mks-putin-order/32323169.html

23. Зеленський про ордер на арешт Путіна: з цього рішення почнеться «історична відповідальність». https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelenskyy-mks-putin/32323325.html

24. Байден: ордер МКС на арешт Путіна є виправданим. https://www.radiosvoboda.org/a/news-biden-order-na-aresht-putina-vypravdanyj/32323428.html

25. США про ордер на арешт путіна: ми підтримуємо відповідальність винних у воєнних злочинах. https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3684016-ssa-pro-order-na-arest-putina-mi-pidtrimuemo-vidpovidalnist-vinnih-u-voennih-zlocinah.html

26. Глава мін'юсту ФРН заявив, що заарештує Путіна у разі його візиту до Німеччини. https://bykvu.com/ua/bukvy/hlava-min-iustu-frn-zaiavyv-shcho-zaareshtuie-putina-u-razi-ioho-vizytu-do-nimechchyny/

27. Міністр юстиції Великої Британії прокоментував можливість покарання путіна. https://www.polskieradio.pl/398/7856/Artykul/

28. «Це лише початок»: Борель прокоментував орден на арешт Путіна. https://postfactum.info/ua/politics/ce-lishe-pochatok-borel-prokomentuvav-orden-na-aresht-putina-16742.html

29. МКС посилає історичний сигнал, що всі звірства проти України походять зі злочинної політики російського керівництва, – прем'єрка Естонії. https://interfax.com.ua/news/political/898271.html

SUMMARY

In the article, the author traces the fates of individual dictators and analyses the norms of international law, laws of war, and national legislation, which should be applied to putin to stop his international terrorist activities and the wars he unleashed, to save the world from a "madman with a nuclear button." The history of the last hundred years shows that dictators' fates, like their characters, are very similar, and they usually end their lives tragically.

Based on the analysis of the criminal activities of the current political leadership of the moscow aggressor state, the author of the study argues the irreversibility of the punishment for war crimes, crimes against humanity, terror and genocide and that putin will inevitably appear before the Hague International Military Tribunal and will be justly sentenced to life imprisonment.

History has confirmed more than once that when politics is done soullessly, trampling on moral values, it brings grief and suffering to people in one country. When, in this way, great politics are made for the sake of billions of dollars in wealth and the satisfaction of one's own political ambitions, people's lives can be put to nothing in several neighbouring states.

And when the geopolitics of the powerful of this world enters the arena, they want to redistribute the spheres of political influence, establish a new world order at their discretion, and control over the vital natural resources – world wars begin, a sea of human blood flows, hundreds of thousands, millions, tens of millions human lives are sacrificed. Today's psychopathic putin threatens the world with nuclear war to satisfy his political ambitions, arguing that he finds it possible to include the concept of a preventive nuclear strike in the russian military doctrine.

On the basis of the analysis carried out and the given factual circumstances, the author ascertains the purposeful, deliberate and systematic criminal activities of the current political leadership of the russian aggressor state against Ukraine and the civilized world, which are carried out in the form of war crimes, crimes against humanity, terror and genocide. To effectively neutralize these international terrorists as soon as possible and to localize the further harmful and irreversible consequences of their criminal activities, the civilized world society should immediately apply against them the irreversibility of punishment, which is determined by the norms of both international and national law.

Keywords: norms of international law, national legislation, politics, aggressor state, dictator, terror, crimes against humanity, terror and genocide, nuclear blackmail, international terrorists, war crimes, war criminal, terrorist putin, military tribunal, international responsibility.

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ТЕРОРИЗМУ ТА ГЕНОЦИДУ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

ЕПЕЛЬ Оксана Володимирівна - доктор юридичних наук, Шостий апеляційний адміністративний суд, суддя, м. Київ, Україна.
ORCID ID: 0000-0002-4400-7808
DOI 10.32782/NP.2023.2.2.

Статтю присвячено узагальненню дій Російської Федерації в Україні в контексті тлумачення їх як міжнародного тероризму і геноциду українського народу. У рамках публікації значну увагу присвячено визначенню специфіки війни і тероризму, пошуку принципових відмінностей у тлумаченні цих понять. Важливість та актуальність дослідження обумовлена потребою світового визнання терористичної діяльності Російської Федерації проти України.

На підставі аналізу ряду міжнародних нормативно-правових актів встановлено, що однією з базисних проблем протидії тероризму є відсутність єдності у тлумаченні явища тероризму. При цьому, у національному законодавстві України поняття міжнародного тероризму є чітко визначеним, і дії Російської Федерації протягом повномасштабного вторгнення з лютого 2022 року, повністю відповідають його змістовному наповненню.

Авторка узагальнила статистику діянь Російської Федерації за такими ключовими ознаками тероризму, як загальна небезпечність, насильство, кіднепінг, політичне насильство, спрямованість на погіршення суспільно-політичної і економічної ситуації в конкретній країні, спрямованість на залякування, знищення медичної, освітньої, енергетичної, транспортної інфраструктури.

Окрему увагу присвячено явищу геноциду, тлумачення якого базується на Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, прийнятій Генеральній Асамблеї ООН у 1948 р. Проводячи паралелі між Голодомором 1931-33 років та нинішніми діями російських окупаційних військ, авторка схиляється до подібності інструментарію, що включає в себе депортацію, репресії, розстріли, примусову працю, русифікацію.

Метою всіх цих дій як 90 років тому, так і протягом минулого року було і є знищення української нації. Зазначене дає підстави вести мову про геноцид українського народу з боку Російської Федерації.

На переконання дослідників, міжнародний тероризм Росії та геноцид українського народу є загрозою не тільки народові та державності нашої країни, але і дестабілізує існування країн ЄС. Ця обставина породжує необхідність формування ефективної оперативної системи міждержавної взаємодії та допомоги d протидії агресорові, а також визнання на рівні ООН Росії як держави, що займається міжнародним тероризмом та геноцидом українського народу.

Ключові слова: міжнародне право, Російська Федерація, війна, тероризм, міжнародний тероризм, вбивства, масові вбивства, залякування, катування, руйнування інфраструктури, депортація, кіднепінг, геноцид.

Постановка проблеми

Світовою спільнотою тероризм та геноцид, злочини проти людяності визнані найгострішою проблемою сучасності, загрозою для функціонування всієї системи міжнародної безпеки. Так, сьогодні тероризм є реальною загрозою будь-якій державі і рівень його суспільної небезпеки постійно

зростає. Під впливом численних факторів у політичній, економічній, соціальній, релігійній сферах діяльності суспільства він постійно змінює свої форми, поступово набуває своїх крайніх проявів. Саме з таким крайнім проявом тероризму зіткнулася Україна.

Заборона геноциду також є імперативною нормою загального міжнародного права, порушення якої констатує наявність міжнародного злочину. Зараз у світі створений значний обсяг конвенційних та інших норм міжнародного права, спрямованих на боротьбу з цим міжнародним злочином і його попередження. Міжнародний тероризм та геноцид – жертвами цих злочинів є групи людей, а іноді і цілі держави. До таких злочинів, відносять дії, пов'язані із прагненням однієї держави незаконно захопити територію іншої, розпочати та ввести війну, і як наслідок відбувається вчинення масових убивств тощо. Поряд з цим, у сфері боротьби з тероризмом та геноцидом міжнародне право потребує значного вдосконалення, насамперед, щодо здійснення ефективного міжнародного судочинства за злочини тероризму і геноциду та реалізації міжнародно-правової відповідальності держав, винних у їх скоєнні. У зв'язку з чим, актуальним є питання визнання міжнародним тероризмом та геноцидом дій Російської Федерації проти України. Вирішення цього потребує осмислення та формулювання сутності таких понять, як міжнародний тероризм та геноцид Росії проти України.

Стан наукового вивчення проблеми

Проблеми протидії міжнародному тероризму та геноциду привертали увагу багатьох учених. Так протидію міжнародному тероризму досліджували такі зарубіжні вчені: Р. Аго, Ю. Барбоза, М. Ш. Бассіоні, І. П. Бліщенко, Я. Броунлі, А. Бустаманте, Ф. В. Гарсіа Амадор, Дж. Гінзбургс, Г. Доннедьє де Вабр, Ф. Малекян, В. Пелла, А. Пелле,- Ю. А. Решетов, А. Сальданья, І. В. Фісенко та ін. В Україні ці проблеми досліджувалися В. Ф. Антипенком, В. А. Василенком, І. В. Гетьман-Павловою, Н. А. Зелінською, І. І. Лукашуком, Ю. В. Манійчуком та іншими вченими. Питанням визнання геноциду як найтяжчого міжнародного злочину були присвячені праці М. Антоновича, В Гудзя, М. Дмітрієнко, Л. Зашкільняк, А. Козицького, Р. Лемкіна, І. Мароченко та ін. Поряд з цим, у сучасній ситуації, у якій зараз знаходиться наша держава, поняття міжнародного тероризму та геноциду потребують нового переосмислення.

Викладення основного матеріалу

Як зазначається у ст. 2 (4) Статуту ООН, усі члени Організації Об'єднаних Націй у своїх міжнародних відносинах утримуються від застосування сили як щодо територіальної цілісності, так і щодо політичної незалежності будь-якої держави, як і від застосування будь-яких інших методів, що є несумісними з цілями Організації Об'єднаних Націй [1].

Воєнні дії і терористичні акти загрожують правам людини, цілісності держави в максимальній мірі. Багато в чому війна і тероризм дуже схожі між собою. Обидва ці явища включають у себе прояви надзвичайно жорстокого насильства, обидва мотивовані політичними, ідеологічними чи стратегічними цілями, і обидва ініціюються однією групою людей проти іншої. Наслідки і війни, і тероризму є жахливими для населення, незалежно від того, чи були вони умисними чи ні. Однак війна та тероризм – це все ж різні речі. Окрім методів та масштабів насильства, війна і тероризм також по-різному розглядаються з точки зору міжнародного права. Відмінності не завжди визначені абсолютно чітко, і навіть експертне коло може дотримуватися різних поглядів щодо того, чи відносити той чи інший випадок масового насильства до тероризму, громадянської війни, масових заворушень, самозахисту, законного самовизначення або інших явищ [2].

У міжнародному законодавстві прямого формулювання терміна «міжнародний тероризм» не вироблено, проте домінує розуміння міжнародного тероризму як злочину, що слугує знаряддям політичної боротьби реакційних кіл, партій, злочинних організацій та окремих осіб; передбачає фінансову, матеріальну, організаційну, державну або іншу підтримку поза межами території

держави, де здійснені терористичні акти. Так, резолюція Генеральної Асамблеї ООН-№ 49/60 «Заходи з ліквідації міжнародного тероризму» (1994) інтерпретує міжнародний тероризм як злочинні акти, що спрямовані або розраховані на створення обставин терору серед широкого суспільного загалу, групи або окремих осіб у політичних цілях [3].

Прямо чи опосередковано зміст поняття «тероризм» розкривається у численних міжнародних актах, до яких можна віднести такі, як: Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден, 1970; Конвенція про боротьбу з незаконними актами, що спрямовані проти безпеки цивільної авіації, 1971; Конвенція про боротьбу із захопленням заручників, 1979; Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок, 1980; Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства, 1988; Декларація ООН про заходи щодо ліквідації міжнародного тероризму 1994; Конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом 1997; Конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму, 1999; Конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму, 2005 та ін. Важливе значення у боротьбі з міжнародним тероризмом мають також регіональні правові акти: Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом 1976; Європейська конвенція про запобігання тероризму 1977; Дублінська угода 1979 про застосування Європейської конвенції про боротьбу з тероризмом; Шанхайська Конвенція про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом та екстремізмом, 2001; Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму, 2005 тощо [3].

Говорячи про антитерористичну спрямованість міжнародного права, не потрібно забувати також і про можливості міжнародного гуманітарного права у боротьбі з тероризмом. Зокрема, у Женевських конвенціях і додаткових протоколах до них декілька разів згадуються поняття «терор» і «тероризм». В обох Додаткових Протоколах зазначається, що «цивільне населення як таке, а також окремі цивільні особи не повинні бути об'єктом нападів. забороняються акти насильства чи погрози насильством, основною ціллю котрих є тероризувати цивільне населення» (ст. 51.2 Додатковий Протокол 1, ст. 13.2 Додатковий Протокол 2), проте у будь-якому випадку міжнародне гуманітарне право також не дає нам визначення «тероризму» [4]. Це поняття розкривається шляхом виокремлення дій, які під нього підпадають

Отже, ми бачимо, що норми міжнародного права однозначного розуміння терміна «міжнародний тероризм» не містять. Брак згоди між державами щодо визначення цього поняття має цілком практичні наслідки: як приклад, може послужити вже той факт, що ООН не може прийняти конвенцію про боротьбу проти тероризму, незважаючи на постійні спроби протягом 60 років, тому що держави-члени не можуть дійти згоди щодо визначення терміна «тероризм» [5].

Відсутність єдиного розуміння в нормах міжнародного права такого поняття, як «тероризм» і «міжнародний тероризм» призводить до труднощів, пов'язаних в визнанням всією світовою спільнотою Росії, як держави, що займається міжнародним тероризмом. Хоча не можна оминути й ті факти, що із початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року питання, як бачимо, знову повернулося в порядок денний, свідченням чого стала заява Ентоні Блінкена про необхідність визнання Росії державою-терористом, а також прийняття 10 травня 2022 року Сеймом Литви резолюції, у якій він визнає повномасштабну збройну агресію проти України з боку збройних сил Російської Федерації та її політичного та військового керівництва, що розпочалася 24 лютого 2022 року, геноцидом українського народу, а державу агресору – терористом [6].

Якщо ми звернемося до вітчизняного законодавства, то визначення цього поняття міститься в Законі України «Про боротьбу з тероризмом». Так, у цьому законі під міжнародним тероризмом законодавець розуміє здійснювані у світовому чи регіональному масштабі терористичними організаціями, угрупованнями, у тому числі за підтримки державних органів окремих держав, з метою досягнення певних цілей суспільно не-

безпечні насильницькі діяння, пов'язані з викраденням, захопленням, вбивством ні в чому не винних людей чи загрозою їх життю і здоров'ю, зруйнуванням чи загрозою зруйнування важливих народногосподарських об'єктів, систем життєзабезпечення, комунікацій, застосуванням чи загрозою застосування ядерної, хімічної, біологічної та іншої зброї масового ураження [7]. Вивчення цього поняття свідчить про те, що дії країни-агресорки повною мірою підпадають під його визначення.

Важливого значення для розуміння сутності тероризму мають його ознаки, які дозволяють визначити те чи інше явище як міжнародний тероризм. Досліджені нами ознаки тероризму дозволяють прийти висновку про те, що злочинні діяння Росії на території нашої держави повною мірою підпадають під ознаки міжнародного тероризму.

Тероризм, у тому числі й міжнародний тероризм, є однією із форм організованого насильства, що є істотним елементом суспільних відносин. Використовується як у відносинах між окремими людьми, так і у відносинах між народами і державами. Форми прояву насильства багатоманітні і варіюються від примушування і погроз до фізичного знищення людей. Насильство супроводжується утиском і обмеженням свободи дій як одинаків, так і певних груп або категорій осіб, організацій, зокрема державних структур. Сам факт можливості, а тим більше загроза застосування насильства відносно тієї або іншої людини має на неї сильний емоційний вплив, примушує змінювати поведінку, здійснювати необачні вчинки або відмовлятися від тих або інших необхідних дій. Страх за життя, здоров'я і благополуччя близьких – могутній засіб, до якого нерідко вдаються не тільки окремі особи, а й держави для досягнення своїх цілей [8, с. 50-51].

Ознакою тероризму є *загальна небезпека*. *Ця* небезпека повинна бути реальною, загрожувати невизначеному колу осіб, і об'єктивно виражатись у вчиненні або погрозі вчинення вибухів, підпалів та інших загальнонебезпечних дій, які реально можуть завдати шкоди невизначеному колу осіб або спричинити інші тяжкі наслідки [9].

Своїми діями на території України окупант створив стан суцільної небезпеки для всього населення України. Станом на кінець 2022 року внаслідок збройної агресії Російської Федерації в Україні було пошкоджено понад 2700 закладів освіти (зокрема, понад 1200 шкіл, та понад 800 дитсадків), а 330 з них зруйновано повністю. Від початку повномасштабного вторгнення та станом на кінець 2022 року в Україні пошкоджено близько 1000 лікарень, а 200 медустанов зруйновано та не підлягають відновленню. Війська РФ обстріляли понад 60 машин екстреної медичної допомоги, у цілому ж було вбито 106 цивільних медичних працівників, 33 з яких – загинули на робочих місцях.

Станом на вересень 2022 року з початку війни Росії проти України пошкоджено, зруйновано або захоплено, щонайменше 616 адмінбудівель, 775 об'єктів культури, 80 релігійних споруд, 149 закладів туризму та 153 спортивні об'єкти, 2910 торговельних точок, 19 аеропортів і цивільних аеродромів, 110 залізничних вокзалів і станцій, 315 мостів і мостових переходів державного, місцевого або комунального значення.- У цілому ж, поточний обсяг заявлених руйнувань становив близько 20 млн кв. м. нерухомості. Оціночна вартість воєнних збитків інфраструктурі України на початок 2023 року становила близько 140 млрд. доларів США.

Насильство є наступною з основних ознак міжнародного тероризму. Морально-психологічний аспект насильництва полягає в тому, що міжнародний тероризм відрізняється від інших видів наруги не просто жорстокістю, а вищим ступенем аморальності, нерозбірливості у засобах, некерованістю. Він заперечує основне право людини – право на життя, допускає відмову від всякого самообмеження при виборі місця, часу, способів нападу [10, с. 52].

Прикладами чисельних насильницьких терористичних дій агресора є наступні. 3 квітня оприлюднено дані про масові вбивства, катування та ґвалтування мирних мешканців у Бучі Київської області під час окупації міста російськими військами. За словами Генерального прокурора України Ірини Венедіктової, ще гірша ситуація

щодо масових убивств, вчинених російськими військовими в Київській області — у Бородянці. Є документальні підтвердження того, що вбивства мирних мешканців здійснювалися за командами військового керівництва.

Управління Верховного комісара ООН з прав людини змогло підтвердити, що станом на січень 2023 року, через повномасштабну війну Росії проти України, загинуло понад 7000 і поранено понад 11 тисяч цивільних громадян України. При цьому в організації наголошують, що реальні цифри – значно вищі. Ці дані не включають інформацію з тимчасово окупованих територій. За даними Офісу Генерального прокурора України, уже станом на 6 липня 2022 року (тобто менш ніж за пів року конфлікту) 991 дитина постраждала в Україні внаслідок повномасштабної збройної агресії Російської Федерації. При цьому на той момент 346 дітей загинуло та 645 було поранено. За різними даними, на початок 2023 року Російською Федерацією з окупованих територій України було вивезено від 260 тис. до майже 700 тис. українських дітей, більшість із яких має батьків.

Політичне насильство – це фізичний примус, що використовується як засіб нав'язування волі суб'єкта з метою оволодіння й утримання влади, передусім державної, її використання, розподілу, захисту. Найяскравіше політичне насильство виявляється в міжнародному тероризмі, оскільки метою терористів здебільшого є захоплення державної влади, а також порушення територіальної цілісності держав (зокрема, зміна суспільного устрою і політичного режиму країни, підрив демократичних перетворень або утруднення їх проведення тощо). Політичною ознакою тероризму є публічність, гласність та демонстративність, що використовуються для розголосу суспільно небезпечних посягань [10, с. 53].

Для прикладу слід навести наступні факти. Так, в окупованому Херсоні тривають викрадення активістів з проукраїнською позицією, за інформацією обласної прокуратури в заручниках російських бойовиків перебувають 137 осіб, зокрема 4 журналісти. У відділі поліції Каховки облаштували катівню, чоловіків хапають на вулицях. Окупанти затримують людей під формальними приводами та піддають тортурам. Біля відділку постійно стоїть черга родичів затриманих, які намагаються дізнатися, що стало з їхніми близькими.

Відомо, що вже станом на 27 квітня 2022 року в приміщеннях херсонського ізолятора тимчасового утримання перебували понад 300 проукраїнських активістів і ветеранів АТО/ООС, яких допитували і катували. На зайнятих ворогом територіях Харківської, Запорізької, Херсонської, Миколаївської, Луганської, Донецької областей проводилися масштабні «фільтраційні заходи». У селі Велика Лепетиха Херсонської області було створено фільтраційний табір. В окупованому Херсоні від директорів шкіл вимагали розпочати новий навчальній рік з 1 вересня за російською програмою. Однак лише двоє з майже 60 директорів шкіл міста погодилися на вимоги окупантів (за повідомленнями Головного управління розвідки Міністерства оборони України).

Російські військові вбили Віталія Лапчука – офіцера-десантника, кандидата психологічних наук, полковника поліції, який з перших днів вторгнення РФ пішов у лави херсонської територіальної оборони. Російські військові в окупованому Херсоні викрали проректора Херсонського державного університету Максима Вінника, виламавши двері до кабінету ректора.

Важливою ознакою тероризму є його *спрямованість на залякування*. Вона випливає із самого терміна «терор» (страх, жах). Як правило, терористи прагнуть, щоб їх акції мали, можливо, ширшу дію на ті соціальні прошарки і представників тих політичних рухів, проти яких і спрямовані акції залякування. Нерідко вони діють відкрито, нахабно. Розрахунок робиться на ефект раптовості, неочікуваності та несподіваності. Здійснюючи насильство або погрожуючи насильством, терористи використовують відчуття страху як засіб примусу своїх супротивників до підпорядкування певним вимогам. Тому залякування є іншим важливим елементом тероризму. Як відомо, різні цілі можуть переслідуватися при нападі на державних і політичних діячів, співробіт-

ників правоохоронних органів і пересічних громадян, при знищенні або пошкодженні заводів, фабрик, підприємств зв'язку, транспорту в інших діях, але про тероризм можна говорити лише тоді, коли сенс вчинку є у залякуванні, наведенні жаху. Це найважливіша мета тероризму, суть, що виявляє його, дозволяє відокремити від суміжних і дуже схожих на нього злочинів [10, с. 54].

Небезпечною особливістю тероризму є те, що він спрямований на погіршення *суспільно-політичної і економічної ситуації в конкретній країні* або в регіоні світу. Тероризм спричиняє руйнування матеріальних і духовних цінностей, що не піддаються часто відновленню. Крім того, у сучасних умовах тероризм тісно пов'язаний з проблемою виживання, як через вказану можливість послужити причиною і детонатором військових конфліктів, так і тому, що терористи стоять на порозі оволодіння засобами масового ураження, а подекуди вже цей поріг переступили. Мається на увазі створення або близькість до створення зброї масового ураження диктаторськими, тобто потенційно терористичними, державними режимами [10, с. 55].

На сьогодні для України найбільша терористична загроза випливає не з тенденцій розвитку міжнародного тероризму, а від агресивної та ворожої політики Росії, спрямованої на знищення нашої держави і її населення, дестабілізацію і дезінтеграцію суспільного ладу, суверенітету, державних інституцій.

При цьому терористична активність в Україні з боку агресора має й інші характерні прояви: використання «класичної» тактики терору (вибухи, залякування, диверсії тощо) не тільки в районі бойових дій, а і в інших регіонах України; застосування важкої зброї, у т.ч. проти мирного населення; використання цивільного населення як «живого щита», наприклад ведення вогню з житлових кварталів населених пунктів, розміщення зброї біля шкіл, лікарень, дитячих садків тощо; переслідування громадян за інші політичні або релігійні переконання; жорстоке поводження із захопленими українськими військовослужбовцями; перешкоджання діяльності міжнародних, у т.ч. гуманітарних, організацій: недопущення гуманітарних конвоїв ООН, Червоного Хреста; активний пропагандистсько-психологічний маніпулятивний вплив на молодь, яка проживає на окупованих територіях; активне використання мережі Інтернет (пропаганда, вербування, фінансування тощо).

Міжнародний тероризм, що здійснюється з боку Росії, за своїми руйнівними наслідками створив загрозу знищенню всього населення. Такі дії світова спільнота кваліфікує як геноцид.

«Геноцид» (англ. genocide, фр. genocide, німец. Genozid, польс. ludobojstwo або genocyd) – це поняття, що широко використовується в сучасному міжнародному праві, автором та розробником концепції якого є польський вчений Рафал Лемкін (Rafal або Raphael Lemkin) [11; 12]. Розроблена ним концепція цього поняття знайшла вираз у ряді публікацій та Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, прийнятій Генеральній Асамблеї ООН у 1948 р. [13].

У ст. 1 Конвенції 1948 р. вказується, що геноцид незалежно від того, чи відбувається він у мирний чи воєнний час, є злочином, який порушує норми міжнародного права і щодо якого держави-учасниці зобов'язуються вживати заходів із попередження та карати за його скоєння [14]

Згідно зі ст. 2 Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього «геноцид» означає будь-яке з наступних діянь, що вчиняються з наміром знищити, повністю або частково, яку-небудь національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку [14]: a) вбивство членів такої групи; b) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу членам такої групи; c) навмисне створення для будь-якої групи таких життєвих умов, які розраховані на повне або часткове фізичне знищення її; d) заходи, розраховані на запобігання діторождіння в середовищі такої групи; e) насильницька передача дітей з однієї людської групи в іншу.

Акт геноциду – це одна з вище перелічених дій або їх сукупність, що мають на меті повне або часткове знищення певної групи. Тому найважливіше і найскладніше

у визначенні кваліфікації злочину,, як акту геноциду – достатність та прийнятність доказів, що свідчать про намір знищення. Міжнародне правосуддя встановлює високий поріг доказування цього злочину злочинів. Але принаймні Міжнародний кримінальний суд має юрисдикцію розслідувати цю категорію злочинів.

Отже, Конвенція визначає геноцид як будь-які з наступних дій, здійснені з наміром повністю або частково знищити національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку: вбивство; нанесення тяжких тілесних або психічних ушкоджень; навмисне створення життєвих умов, які розраховані на повне або часткове знищення: дії, розраховані на унеможливлення народження дітей; насильницька передача дітей цієї групи іншій. Кількість жертв для визнання геноцидом немає значення. Натомість важлива наявність цілеспрямованого наміру знищення [15].

Аналогічне з Конвенцією визначення злочину геноциду містять Статут Міжнародного карного трибуналу щодо колишньої Югославії (стаття 4), Статут Міжнародного карного трибуналу щодо Руанди (стаття 2) та Римський Статут Міжнародного карного суду (стаття 6).

Сутність міжнародного злочину геноциду, аналіз практики його скоєння свідчать про те, що таке масштабне, серйозне і масове порушення прав людини, яким є геноцид, неможливо реалізувати поза державною системою реалізації складників геноциду. Геноцид не може бути вчинений випадково, і в сучасних умовах організації життя суспільства в державі фактично неможливо, щоб геноцид був реалізований просто через недогляд посадових осіб. Реалізація геноциду передбачає винний умисел на його здійснення і використання для цього державних механізмів та державних фінансових ресурсів, що потребує великої кількості послідовно прийнятих державними органами рішень, указів чи інших документів бюрократичного механізму системи державних органів. Ось чому суб'єктом злочину геноциду є не лише окремі фізичні особи (чи групи фізичних осіб), а й держава в цілому (зокрема, внаслідок застосування міжнародно-правових норм, що встановлюють механізми атрибуції поведінки державі) [16].

Міжнародний злочин геноциду в сучасних мовах організації життя суспільства в державі не може бути реалізованим без залучення державного механізму, включаючи виконавчу, судову і законодавчу гілки влади. Практика вчинення геноциду свідчить про те, що в разі геноциду злочинна політика держави реалізується її центральними й місцевими органами публічної влади, часто закріплюється на законодавчому рівні, забезпечується правоохоронними та силовими (включаючи армію) структурами та інколи підтримується на рівні населення (народу) цієї держави, який шляхом голосування на виборах бере участь у формуванні злочинної політики та підтримує її після запровадження [16].

90 років тому в Україні розпочався Голодомор. Один із наймасштабніших злочинів проти українського народу, що багатьма країнами цивілізованого світу був визнаний геноцидом.

І тоді – у 30-х роках, і загалом не один раз за всі 70 років, що Україна перебувала під окупацією СРСР, радянський режим використовував голод, як смертоносну зброю. Паралельно застосував і інші інструменти: депортацію, репресії, розстріли, примусову працю, русифікацію. Метою всіх цих дій було знищення української нації.

Як можна розцінити такі дії агресора як не геноцид українського народу? Російська влада заявляє, що армія не атакує цивільні об'єкти. При цьому російська авіація, ракетні війська, флот і артилерія щодня обстрілюють українські міста. Руйнуванням піддаються житлові будинки та об'єкти цивільної інфраструктури в Маріуполі, Харкові, Чернігові, Житомирі, Сєвєродонецьку, а також у Києві й інших українських містах і селах. На початок 2023 Україна і країни Заходу оцінювали втрати Росії у війні в межах 100-120 тисяч убитими. Кремль називає у вісім-десять разів меншу цифру, хоча й визнає, що втрати «значні». Однак ці втрати не йдуть у порівняння зі втратами серед цивільного населення. Після звільнення Київщини від російських військ у містах

Бучі, Ірпені, Гостомелі та селах області виявили факти масових убивств, катувань та зґвалтувань цивільних, зокрема – дітей. Українська влада заявила, що Росія чинить геноцид. Країни Заходу беруть участь у підтвердженні фактів масових убивств. Російські війська невпинно проводять жорстокі бомбардування цивільного населення та інфраструктури України, включаючи лікарні та школи, і вчиняють незліченну кількість воєнних злочинів

Отже, сьогодні збройну агресію Росії проти України не можна не визнавати геноцидом Українського народу, і всі дії, які вчиняє окупант, є актами геноциду в розумінні Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, прийнятій Генеральній Асамблеї ООН у 1948 р.

Тому слід підтримати керівництво держави, яке у своїй Заяві «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні» визнає дії, вчинені Збройними силами Російської Федерації та її політичним і військовим керівництвом під час останньої фази збройної агресії Російської Федерації проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, геноцидом Українського народу та звертається до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї НАТО, урядів та парламентів іноземних держав щодо визнання вчинення Російською Федерацією геноциду Українського народу, а також злочинів проти людяності та воєнних злочинів на території України [17].

У заяві констатується, що акти геноциду в діях РФ проявляються, зокрема, у:

- вчиненні Збройними силами РФ на тимчасово окупованих територіях України масових звірств (зокрема, у містах Буча, Бородянка, Гостомель, Ірпінь та багатьох інших населених пунктах на території України), що виявлялися у численних випадках вбивств, викрадення, жорстокого позбавлення свободи людей, їх катування, зґвалтування, глумління над тілами вбитих і замучених;
- систематичних випадках умисного вбивства цивільного населення та умисному створенні Збройними силами РФ таких умов життя, які завдають виняткових страждань українському народу, направлені на його повне або часткове знищення, та в підсумку призводять до фізичного знищення українського населення в багатьох населених пунктах на території України, зокрема, через блокаду населених пунктів, недопущення гуманітарної допомоги та перешкоджання евакуації цивільного населення;
- захопленні та цілеспрямованому знищенні об'єктів інфраструктури, що забезпечує базові потреби та життєзабезпечення людей;
- примусовому переміщенні українських дітей на територію Російської Федерації та їхній передачі на виховання до чужого їм середовища з метою знищення їхньої самоідентифікації як українців, а також у вигнанні з власних домівок та депортації тисяч цивільних осіб з числа цивільного населення України на територію РФ;
- поширених випадках фізичного та психологічного насильства щодо населення України, представників українських органів державної влади та органів місцевого самоврядування, представників громадських організацій та інших місцевих активістів, журналістів, священнослужителів та інших авторитетних в українському суспільстві осіб;
- системних діях РФ, спрямованих на створення умов, що розраховані на поступове знищення українського народу через підрив економічного потенціалу та безпеки, які проявляються у знищенні об'єктів господарської інфраструктури (пошкодження зерносховищ, перешкоджання посівній кампанії, блокада морських торговельних шляхів, руйнування електро- та газотранспортної інфраструктури тощо) [18].

Наразі парламенти України, Литви, Латвії, Естонії, Канади, Польщі, Чехії та Ірландії також визнали дії Росії – геноцидом.

Виходячи з аналізу міжнародно-правового визначення геноциду, аналізу ознак і способів вчинення геноциду, які передбачені міжнародним правом, аналізу дій Росії на території України та тих жахливих наслідків, що вони мають, не можна не вва-

жати актами геноциду проти українського народу.

У зв'язку з чим, не можемо не констатувати, що хоча в основу Конвенцій, спрямованих на припинення міжнародних злочинів (у т. ч. геноциду), часто покладена кримінальна відповідальність фізичних осіб за ці злочини, проте відповідно до сучасного міжнародного права кримінальна відповідальність фізичних осіб за міжнародні злочини не тільки не виключає, але й одночасно навіть передбачає міжнародно-правову відповідальність відповідних держав [19, с. 99-101].

Висновки

Підсумовуючи, слід зазначити, що не зважаючи на те, що пройшло понад півстоліття з прийняття міжнародних актів щодо протидії міжнародному тероризму та геноциду, поряд з цим вони потребують певних змін та створення сучасних міждержавних механізмів протидії цим злочинам та притягнення винних, у тому числі і держав до відповідальності. З одного боку, можна було б розширити сфери дій міжнародного законодавства додатковими положеннями, розбудувавши список злочинів геноциду та міжнародного тероризму, але сьогодні конче потрібно на міжнародному рівні міждержавного визнання Російської Федерації країною, яка займається міжнародним тероризмом та здійснює геноцид українського народу.

На сучасному етапі суспільного розвитку проблема міжнародного тероризму Росії та вчинення нею геноциду українського народу трансформувалась у глобальний виклик міжнародній спільноті. Міжнародний тероризм Росії та геноцид українського народу є загрозою не тільки народові та державності нашої країни, але і дестабілізує існування країн ЄС. Ця обставина породжує необхідність формування ефективної оперативної системи міждержавної взаємодії та допомоги у протидії агресорові, а також визнання на рівні ООН Росії як держави, що займається міжнародним тероризмом та геноцидом українського народу.

Література

1. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду від 26.06.1945р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#top

2. Війна і тероризм https://www.coe.int/uk/web/compass/war-and-terrorism

3. Міжнародний тероризм https://vue.gov.ua/%D0%9C%D1%96%D0%B6%D0%BD%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC

4. Мальцев М.Є. Протидія тероризму в умовах сучасного міжнародного права . «Young Scientist». № 11 (63), November, 2018 http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/11/201.pdf

5. Війна і тероризм https://www.coe.int/uk/web/compass/war-and-terrorism

6. Сейм Литви визнав Росію терористичною державою, а її дії в Україні – геноцидом https://lb.ua/world/2022/05/10/516320_seym_litvi_viznav_rosiyu.html

7. Про боротьбу з тероризмом. Закон України від 20.03.2003р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#top

8. Тероризм: теоретико-прикладні аспекти: навчальний посібТ 35 ник / кол. авторів; за заг. ред. проф. В.К. Грищука. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – 328 с.

9. Проблеми систематизації та комплексного розвитку антитерористичного законодавства України: монографія / [кол. авт.:- В.С. Зеленецький, В.П. Ємельянов, В.Я. Настюк та ін.]; за заг ред. В.С. Зеленецького та В.П. Ємельянова. –Х.: Право, 2008. – С. 8.

10. Тероризм: теоретико-прикладні аспекти: навчальний посібТ 35 ник / кол. авторів; за заг. ред. проф. В.К. Грищука. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – 328 с.

11. Szawlowski Ryszard, przy wspolpracy Pola Krzysztofa. Rafal Lemkin (1900- 1959) Polski prawnik tworca pojecia «ludobojstwo» // Sprawy miedzynarodowe. 2005. № 2. – s. 103-135.

12. R. Lemkin, Les actes constituant un danger general (interetatique) consideres comme delits de droit des gens, Rapport spécial présenté à la V-me Conférence pour l'Unification du Droit Pénal à Madrid (14–

20. X.1933) (explications additionnelles), (Acts Constituting a General (Transnational) Danger considered as Crimes under the Law of Nations) (1933), P-154, Box 1/11 and Box 5/3, Lemkin Collection, AJHS. See Actes de la Conference Internationale pour l'Unification du Droit Pénal (1935), at 48–56. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.preventgenocide.org/fr/lemkin/madrid1933.htm.

13. Куртинець М.І. «Геноцид»: історія створення та утвердження у міжнародному праві http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/3963/%D0%9A%D1%83%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B5%D1%86%D1%8C.pdf?sequence=1&isAllowed=y

14. Конвенция о предупреждении преступления геноцида и наказании за него,- 9 декабря 1948 года. A/RES/260 A (III). Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_155.

15. Які злочини є геноцидом за міжнародним правом https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/rosiysko-ukrayinska-viyna-istorychnyy-kontekst/yaki-zlochyny-ye-genocydom-za-mizhnarodnym-pravom

16. Катерина Важна Сутність геноциду відповідно до чинного міжнародного права та міжнародно-правової практики http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/8/42.pdf

17. Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні» від 14.04.2022 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#top

18. Рада визнала дії РФ геноцидом проти українців https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/14/7339618/

19. Решетов Ю. А. Борьба с международными преступлениями против мира и безопасности / Ю. А. Решетов. – М. : Международные отношения, 1983. – 224 с.

SUMMARY

The article is devoted to the generalization of the actions of the Russian Federation in Ukraine in the context of their interpretation as international terrorism and genocide of the Ukrainian people. Within the framework of the publication, considerable attention is devoted to the definition of the specifics of war and terrorism, the search for fundamental differences in the interpretation of these concepts. The importance and relevance of the study is determined by the need for world recognition of the terrorist activities of the Russian Federation against Ukraine.

Based on the analysis of a number of international normative legal acts, it was established that one of the basic problems of combating terrorism is the lack of unity in the interpretation of the phenomenon of terrorism. At the same time, in the national legislation of Ukraine, the concept of international terrorism is clearly defined, and the actions of the Russian Federation during the full-scale invasion from February 2022 fully correspond to its content.

The authors summarized the statistics of the actions of the Russian Federation according to such key features of terrorism as general danger, violence, kidnapping, political violence, aimed at worsening the socio-political and economic situation in a specific country, aimed at intimidation, destruction of medical, educational, energy, and transport infrastructure.

Special attention is devoted to the phenomenon of genocide, the interpretation of which is based on the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, adopted by the UN General Assembly in 1948. Drawing parallels between the Holodomor of 1931-33 and the current actions of the Russian occupation forces, the authors are inclined to the similarity of the tools that includes deportation, repression, executions, forced labor, Russification.

The goal of all these actions, both 90 years ago and during the past year, was and is the destruction of the Ukrainian nation. The above gives reason to talk about the genocide of the Ukrainian people by the Russian Federation.

According to researchers, Russia's international terrorism and the genocide of the Ukrainian people are a threat not only to the people and statehood of our country, but also destabilize the existence of the EU countries. This circumstance gives rise to the need for the formation of an effective operational system of interstate cooperation and assistance in countering the aggressor, as well as recognition at the UN level of Russia as a state engaged in international terrorism and genocide of the Ukrainian people.

Keywords: international law, Russian Federation, war, terrorism, international terrorism, murders, mass murders, intimidation, torture, destruction of infrastructure, deportation, kidnapping, genocide.

ПАМ'ЯТКООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

КУДЕРСЬКА Надія Іванівна - доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри фундаментальних і приватно-правових дисциплін Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна

orcid.org/ 0000-0002-7981-057X

УДК 342.9.07

DOI 10.32782/NP.2023.2.3

Стаття «Пам'яткоохоронна діяльність в Україні: теоретико-правовий аспект» присвячена актуальній теоретичній проблемі, яка в Україні не набула належного розкриття. Її метою є дослідження цієї діяльності та визначення її основних процесів тощо. Підкреслено, що пам'яткоохоронна діяльність є сукупністю процесів взаємодії суб'єктів між собою щодо об'єктів культурної спадщини та/або безпосередньо з ними, під час якої ці суб'єкти досягають мети, а саме здійснення належних заходів (охорони, відродження, збереження, використання, утримання тощо) щодо культурної спадщини для задоволення культурних потреб суспільства, держави та всього людства.

У цій діяльності виокремлено основні процеси, а саме: процес залучення в пам'яткоохоронну діяльність; процес визначення можливих небезпек для культурної спадщини; процес цілепокладання; процес дій, визначених пам'яткоохоронним законодавством України; процес фінансування пам'яткоохоронної діяльності, обумовленого законодавством України; процес аналізу результатів дій у відповідності до поставлених цілей та звітування, ін.

Для ефективної реалізації пам'яткоохоронної діяльності в державі необхідно активно сприяти залученню до спільної роботи інститутів громадянського суспільства при збереженні провідної ролі уповноважених державних владних органів, але такому заважає недостатнє регламентування діяльності громадських організацій (об'єднань), можливих форм співпраці державних структур і громадськості/громадян тощо. Вказано, що основною метою пам'яткоохоронної діяльності є збереження кожного окремого об'єкта культурної спадщини, його відновлення по можливості. Аналізуючи норми Закону України «Про охорону культурної спадщини» продемонстровано недостатність розкриття їх чіткими й конкретними підзаконними актами, в яких детально розроблені всі питання пам'яткоохоронної діяльності, належно регламентовані відносини власників пам'яток і державних установ охорони тощо.

Ключові слова: пам'яткоохоронна діяльність, культурна спадщина, процеси, об'єкти.

Постановка проблеми

Нинішнє ставлення людей до культурної спадщини відзначається оновленням суспільної свідомості, глибокими змінами, що відбуваються у всій соціокультурній ситуації. У той же час слід зазначити, що процес формування ціннісного відношення до її об'єктів не можна вважати завершеним, а здійснювані зусилля далеко не відповідають масштабам руйнівних тенденцій, що спостерігаються у сфері культурної спадщини. У світі накопичено значний досвід щодо пам'яткоохоронної діяльності уповноваженими суб'єктами публічної адміністрації, розширено діапазон робіт різних суб'єктів щодо пам'яток. Проте її теоретико-правовий аспект в Україні не набув належного дослідження і розвитку.

Аналіз останніх публікацій

Теоретико-правовий аспект пам'яткоохоронної діяльності в Україні в правовій науці не досліджувався.

Мета і завдання

Дослідити теоретико-правовий аспект пам'яткоохоронної діяльності в Україні; розкрити основні її процеси.

Виклад основного матеріалу

Пам'яткоохоронна діяльність є сукупністю процесів взаємодії суб'єктів між собою щодо об'єктів культурної спадщини та/або безпосередньо з ними, під час якої ці суб'єкти досягають мети, а саме: здійснення належних заходів (охорони, відродження, збереження, використання, утримання тощо) щодо культурної спадщини для задоволення культурних потреб суспільства, держави та всього людства. [7] Ця діяльність охоплює такі основні процеси. [7]

Процес залучення в пам'яткоохоронну діяльність. Для ефективної реалізації пам'яткоохоронної діяльності в державі необхідно активно сприяти залученню до спільної роботи інститутів громадянського суспільства при збереженні провідної ролі уповноважених державних владних органів. Такому заважає недостатнє регламентування діяльності громадських організацій (об'єднань), можливих форм співпраці державних структур і громадськості/громадян. При цьому за Законом України (далі – ЗУ) «Про охорону культурної спадщини» [1, ст. 11] підприємства усіх форм власності, заклади науки, освіти та культури, громадські організації, громадяни сприяють органам охорони культурної спадщини в роботі з охорони культурної спадщини, можуть встановлювати шефство над об'єктами культурної спадщини з метою забезпечення їх збереження, сприяють державі в здійсненні заходів з охорони об'єктів культурної спадщини й поширенні знань про них, беруть участь у популяризації культурної спадщини серед населення, сприяють її вивченню дітьми та молоддю, залучають громадян до її охорони. А за ЗУ «Про охорону археологічної спадщини» [2, ст. 13] громадські організації, громадяни сприяють органам охорони культурної спадщини в проведенні практичних заходів з виявлення, вивчення, обліку та охорони об'єктів археологічної спадщини, популяризації серед населення знань про них та пам'ятко-охоронного законодавства, здійснюють громадський контроль за станом збереження, використанням, консервацією та музеєфікацією пам'яток археології. Також ЗУ «Про природно-заповідний фонд України» гарантовано громадянам України право з питань охорони та використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду України. [3, ст. 10] Серед громадських організацій та об'єднань охорони пам'яток у XX столітті виділялися Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, Українська асоціація захисту історичного середовища, Український фонд культури, Всеукраїнська спілка краєзнавців, Українське історико-просвітницьке товариство «Меморіал», Товариство української мови імені Т.Г. Шевченка, Київське культурологічне товариство «Щире братство», товариство «Лева» у Львові, ін.

Однак у цій сфері склалася стала практика реалізації потенціалу нинішніх громадських організацій переважно у популяризації, науково-дослідній чи моніторинговій діяльності. А деякі з них вбачають своє головне призначення в здійсненні контролю за діями органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Державні органи звертаються за допомогою до таких організацій в окремих випадках, зокрема взаємодія здійснюється в межах науково-методичних чи експертних рад, комісій, заходів щодо популяризації (виставки, видавнича діяльність, акції тощо), що не потребує значних фінансових витрат та де необхідно враховувати думку громадськості для ухвалення об'єктивних рішень.

У зарубіжних країнах громадські організації (об'єднання) успішно допомагають державі вирішувати завдання зі збереження й передачі наступним поколінням культурної спадщини, наприклад, шляхом впровадження практики довірчого управління нерухомими об'єктами культурної спадщини, що передбачає передачу цих

об'єктів (будівель, замків, ансамблів, парків, інших) у довірче управління спеціальної громадської організації, яка повинна нести відповідальність за його збереження, технічний стан, розвивати рекреаційний потенціал тощо.

Громадський контроль у галузі охорони та збереження культурної спадщини здійснюється громадськими інспекторами з охорони культурної спадщини, але Положення про них в нормативно-правовій основі України відсутнє. Унормування статусу цих інспекторів здійснюється подекуди ухваленням таких Положень на місцевому рівні.

Процес визначення можливих небезпек для культурної спадщини. Об'єктам культуриної спадщини загрожують чисельні небезпеки, і найдовговічніші з них ті, які важче змінити або знищити, а саме: розмовна мова, звичаї, традиції народного мистецтва. Більшість із об'єктів не є довговічними, інші ж зазнають більш-менш істотних змін у порівнянні з первинним їх виглядом, а тому підлягають відновленню, й іноді за фрагментами цілого образу.

Доводиться виходити з того незаперечного факту, що ніщо, тобто жоден об'єкт, не може існувати вічно. Тому частина з них поступово зникає через низку обставин, зокрема, через природний термін їх існування, тобто унаслідок дуже поганих матеріалів і способів виготовлення щодо матеріальних об'єктів культурної спадщини, або смерть носіїв - щодо нематеріальних; несприятливі умови зберігання й користування; руйнування в аварійних ситуаціях матеріальних носіїв об'єктів культурної спадщини; непридатні або неправильно застосовані способи консервації чи «тотальної» реставрації, що завдають збитку достовірності нерухомим і рухомим об'єктам матеріальної культурної спадщини, неналежну передачу наступникам нематеріальних; ін.

Так, небезпека фізичної втрати (руйнування) нерухомих об'єктів матеріальної культурної спадщини в основному пов'язані з процесами природного старіння, які прискорюють несприятливі кліматичні умови (висока вологість, грунтові води, тривалість залягання снігу й льоду); стихійні лиха (повені, підтоплення, зсуви, урагани, вітри, шторми); геологічні й гідрологічні особливості грунтів (структурно нестійкі грунти); атмосферні забруднення; неконтрольована урбанізація і рух автотранспорту; недоречне нове будівництво в історичному середовищі; невідповідний режим експлуатації будівель; пожежі; вандалізм та інші агресивні дії. Процеси природного старіння визначаються життєвими циклами як будівель, споруд, комплексів, так і будівельних матеріалів, межами безпеки експлуатації конструкцій та ін. Відсутність належного їх захисту від погодних умов, техногенного навантаження на грунти й конструкції, загазованість і кислотні дощі створюють кумулятивний ефект, абразивна дія знищує позолоту, перероджуються граніт і мармур, грунтові води руйнують фундаменти, біологічні поразки поширюються на дерев'яні конструкції тощо. Диспропорція між небезпеками, яким треба запобігти, й засобами, що використовуються для цих цілей, постійно зростає. Спостерігається недостатність захисних заходів, проведень досліджень процесів зносу історичних будівель, дій і взаємодії фізичного, хімічного й біологічного руйнувань на основі постійного моніторингу й прогнозу розвитку. Специфіка культурної спадщини вимагає поєднання щооб'єктної, навколишньої й містобудівної охоронних практик.

Справжнім лихом для пам'яток стають руйнівні війни, народні хвилювання, революції тощо. Так, через дев'ятирічну війну рф проти України зазнала різних видів ушкоджень та/або знищена/зникла велика чисельність об'єктів культурної спадщини національного й місцевого значення. І якщо кількість таких матеріальних нерухомих об'єктів відома, то рухомих – не визначена, як і перелік знищених нематеріальних об'єктів української культурної спадщини та їх носіїв.[6]

Процес цілепокладання. Збережені пам'ятки забезпечують культурне спадкоємство, спираючись на нескоромінущі цінності минулого, дають можливість їх творчого освоєння, кращого розуміння сучас-

ності, усвідомлення тих помилок, які призвели до непоправних втрат національних цінностей. Поступово в суспільстві визріває шанобливе ставлення до культурної спадщини, утверджується уявлення про те, що об'єкт культурної спадщини перебуває під охороною закону. Цілепокладання (мета) є системоутворюючим фактором будь-якої діяльності, зокрема й пам'яткоохоронної.

Основною метою пам'яткоохоронної діяльності є збереження кожного окремого об'єкта культурної спадщини, його відновлення по можливості. Намагання її досягнення можуть слугувати, наприклад, дії релігійної громади П'ятницької церкви (1742 р., с. Зарубинці Монастирищенського району, Черкащина), силами якої облаштовано інтер'єр храму, виготовлено й встановлено у бабинці церкви прекрасні різблені хори, або інше: Миколаївську церкву (1817 р., с. Зелене Гусятинського р-ну, Тернопілля) було двічі перекрито за народною гуцульською технологією зі змащуванням покриття ропою, в інтер'єрі проведено незначні столярні та ікономалярські роботи із доповнення відсутніх елементів іконостасу (зокрема, південних дияконських врат). [6]

Процес дій, визначених пам'яткоохоронним законодавством України. Об'єкти культурної спадщини є унікальною цінністю для всього багатонаціонального народу України і невід'ємною частиною всесвітньої культурної спадщини. В Україні гарантується збереження культурної спадщини на користь сьогодення й майбутніх поколінь. Правове регулювання відносин в області збереження, використання, популяризації й державної охорони об'єктів культурної спадщини грунтується на положеннях Конституції України, розкритих пам'яткоохоронним законодавством України.

Приміром, важливе місце відведено вирішенню питанням обліку об'єктів культурної спадщини. Зокрема, ЗУ «Про охорону культурної спадщини» [1, ст. 13] визначає необхідність реєстрації об'єктів культурної спадщини незалежно від форм власності відповідно до їхньої археологічної, естетичної, етнологічної, історичної, мистецької, наукової чи художньої цінності за категоріями національного та місцевого значення пам'ятки шляхом занесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України за категоріями національного та місцевого значення пам'ятки. Порядок визначення категорій пам'яток встановлюється Кабінетом Міністрів України. Перелік об'єктів підводної культурної спадщини зі статусом морського меморіалу визначається Кабінетом Міністрів України. Аналогічний реєстр щодо рухомих об'єктів так і не створено. За умови такої реєстрації на цей об'єкт культурної спадщини, на всі його складові елементи, що становлять предмет його охорони, поширюється правовий статус пам'ятки. Національний же перелік елементів нематеріальної культурної спадщини України було створено Наказом Міністерства культури України від 12.02.2018 р. № 105 «Про затвердження Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України» [4].

Реєстри, переліки об'єктів культурної спадщини затверджуються рішеннями відповідних органів охорони культурної спадщини. Об'єкт культурної спадщини до вирішення питання про його реєстрацію як пам'ятки вноситься до Переліку об'єктів культурної спадщини і набуває правового статусу щойно виявленого об'єкта культурної спадщини, про що відповідний орган охорони культурної спадщини в письмовій формі повідомляє власника цього об'єкта або уповноважений ним орган (особу). Перелік щойно виявлених об'єктів культурної спадщини ведеться органами охорони культурної спадщини та публікується такими органами на своїх офіційних веб-сайтах. Включення об'єкта до такого переліку здійснюється одночасно з набуттям ним статусу щойно виявленого об'єкта культурної спадщини. Порядок обліку об'єктів культурної спадщини визначає центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони культурної спадщини. Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони культурної спадщини, видає влас-

нику пам'ятки або уповноваженому ним органу свідоцтво про реєстрацію об'єкта культурної спадщини як пам'ятки. У документі, який посвідчує право власності на пам'ятку, обов'язково вказуються категорія пам'ятки, дата й номер рішення про її державну реєстрацію. Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони культурної спадщини надає органу виконавчої влади АР Крим, органам охорони культурної спадщини обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, відповідним виконавчим органам сільської, селищної, міської ради витяги з Реєстру щодо пам'яток, які розташовані на їхніх територіях[1, ст. 14].

Забезпечення охорони пам'яток у сучасних економічних і соціально-політичних умовах визначено пам'яткоохоронним законодавством, зокрема щодо матеріальних об'єктів у ЗУ «Про охорону культурної спадщини». Так, пам'ятки, їхні частини, пов'язане з ними рухоме та нерухоме майно забороняється зносити, змінювати, замінювати, переміщувати (переносити) на інші місця. Переміщення (перенесення) пам'ятки на інше місце допускається як виняток у випадках, коли неможливо зберегти пам'ятку на місці, за умови проведення комплексу наукових досліджень з вивчення та фіксації пам'ятки (обміри, фотофіксація тощо). Фінансування всіх заходів з вивчення, фіксації, переміщення (перенесення) пам'яток, що підлягають переміщенню (перенесенню) відповідно до цього Закону, провадиться за рахунок коштів замовника робіт, які викликали необхідність переміщення (перенесення) пам'яток. Якщо переміщення (перенесення) пам'яток є необхідним внаслідок дії непереборної сили, вивчення та фіксація пам'ятки провадяться за рахунок коштів Державного бюджету України [1, ст. 22].

Власник або уповноважений ним орган, користувач зобов'язані утримувати пам'ятку в належному стані, своєчасно провадити ремонт, захищати від пошкодження, руйнування або знищення відповідно до цього Закону та охоронного договору. Використання пам'ятки повинно здійснюватися відповідно до режимів використання, встановлених органами охорони культурної спадщини, у спосіб, що потребує як найменших змін і доповнень пам'ятки та забезпечує збереження її матеріальної автентичності, просторової композиції, а також елементів обладнання, упорядження, оздоби тощо.

Консервація, реставрація, реабілітація, музеєфікація, ремонт, пристосування пам'яток національного значення здійснюються лише за наявності письмового дозволу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони культурної спадщини на підставі погодженої з ним науково-проєктної документації. Консервація, реставрація, реабілітація, музеєфікація, ремонт, пристосування пам'яток місцевого значення здійснюються за наявності письмового дозволу відповідного місцевого органу виконавчої влади Роботи зі збереження об'єктів культурної спадщини проводяться згідно з реставраційними нормами та правилами, погодженими центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики в сфері охорони культурної спадщини. Будівельні норми та правила застосовуються у разі проведення робіт із збереження об'єкта культурної спадщини лише у випадках, що не суперечать інтересам збереження цього об'єкта. [1, ст. 26]

У разі, коли пам'ятці загрожує небезпека пошкодження, руйнування чи знищення, власник або уповноважений ним орган, особа, яка набула права володіння, користування чи управління, зобов'язані привести цю пам'ятку до належного стану (змінити вид або спосіб її використання, провести роботи з її консервації, реставрації, реабілітації, музеєфікації, ремонту та пристосування). Якщо власник або уповноважений ним орган, особа, яка набула права володіння, користування чи управління, самостійно не здійснюють заходів, передбачених у частині першій цієї статті, то відповідний орган охорони культурної спадщини може зобов'язати їх здійснити ці заходи, видавши відповідне розпорядження. У разі, коли власник або уповноважений ним орган, особа, яка набула права во-

лодіння, користування чи управління, не в змозі виконати розпорядження органу охорони культурної спадщини щодо охорони пам'ятки, орган охорони культурної спадщини може вжити необхідних заходів самостійно (повністю або частково), профінансувавши їх за рахунок спеціальних коштів на фінансування охорони культурної спадщини. [1, ст. 27]

На фізичну або юридичну особу, діяльність якої негативно позначається на стані пам'ятки (створює загрозу знищення, руйнування, пошкодження, спотворення пам'ятки), покладається обов'язок вжити заходів, погоджених з відповідним органом охорони культурної спадщини, для запобігання такій загрозі та підтримання пам'ятки в належному стані за власні кошти. [1, ст. 29]

Органи охорони культурної спадщини зобов'язані заборонити будь-яку діяльність юридичних або фізичних осіб, що створює загрозу пам'ятці або порушує законодавство, норми і правила у сфері охорони культурної спадщини. Органи місцевого самоврядування, на території яких не створено органів охорони культурної спадщини, зобов'язані заборонити будь-яку діяльність юридичних або фізичних осіб, що створює загрозу пам'ятці, негайно повідомивши про це відповідний орган охорони культурної спадщини місцевого органу виконавчої влади. Органи місцевого самоврядування зобов'язані повідомляти відповідні органи охорони культурної спадщини про бездіяльність власника або уповноваженого ним органу, особи, яка набула права володіння, користування чи управління, що створює загрозу пам'ятці. На об'єктах підводної культурної спадщини зі статусом морського меморіалу забороняється ведення будь-яких форм діяльності, зокрема підводно-екскурсійної, крім потреб наукових досліджень або інвентаризації. [1, ст. 30]

Питання, присвячені захисту традиційного характеру середовища та об'єктів культурної спадщини відображені, наприклад, у Законі України «Про охорону культурної спадщини». Так, топографічно визначені території чи водні об'єкти, у яких містяться об'єкти культурної спадщини або можлива їх наявність, за поданням відповідного органу охорони культурної спадщини можуть оголошуватися рішенням центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони культурної спадщини охоронюваними археологічними територіями на обмежений або необмежений строк у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Правовий режим охоронюваної археологічної території визначається науково-проектною документацією з визначення меж і режимів використання охоронюваної археологічної території, що складається за результатами проведених досліджень. Рішення про затвердження науково-проектної документації приймає центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони культурної спадщини. [1, ст. 31]

З метою захисту традиційного характеру середовища окремих пам'яток, їх комплексів (ансамблів), історико-культурних заповідників, історико-культурних заповідних територій навколо них мають встановлюватися зони охорони пам'яток: охоронні зони, зони регулювання забудови, зони охоронюваного ландшафту, зони охорони археологічного культурного шару. Межі та режими використання зон охорони пам'яток визначаються відповідною науково-проєктною документацією і затверджуються відповідним органом охорони культурної спадщини. Порядок визначення та затвердження меж і режимів використання зон охорони пам'яток та внесення змін до них встановлюється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони культурної спадщини. Вони також заносяться до Списку історичних населених місць України. На охоронюваних археологічних територіях, у межах зон охорони пам'яток, історичних ареалів населених місць, занесених до Списку історичних населених місць України, забороняються містобудівні, архітектурні чи ландшафтні перетворення, будівельні, меліоративні, шляхові, земляні роботи без

дозволу відповідного органу охорони культурної спадщини. [1, ст. 32]

Якщо під час проведення будь-яких земляних робіт виявлено знахідку археологічного або історичного характеру, виконавець робіт зобов'язаний зупинити їх подальше ведення і впродовж однієї доби повідомити про це відповідний орган охорони культурної спадщини, на території якого проводяться земляні роботи. Земляні роботи можуть бути відновлені лише згідно з письмовим дозволом відповідного органу охорони культурної спадщини після завершення археологічних досліджень відповідної території. [1, ст. 36] Будівельні, меліоративні, шляхові та інші роботи, що можуть призвести до руйнування, знищення чи пошкодження об'єктів культурної спадщини, проводяться тільки після повного дослідження цих об'єктів за рахунок коштів замовників зазначених робіт. Роботи на щойно виявлених об'єктах культурної спадщини здійснюються за наявності письмового дозволу відповідного органу охорони культурної спадщини на підставі погодженої з ним науково-проєктної документації [1, ч. 2 ст. 37].

У той же час для реалізації названих вимог наведеного Закону, як і інших у сфері культурної спадщини, необхідним є розкриття їх чіткими й конкретними підзаконними актами, у яких детально розроблені всі питання пам'яткоохоронної діяльності, чіткіше регламентовані відносини власників пам'яток і державних установ охорони тощо.

Процес фінансування пам'яткоохоронної діяльності, обумовленого законодавством України. Фінансування охорони культурної спадщини здійснюється за рахунок коштів загального й спеціального фондів Державного бюджету України, бюджету АР Крим, місцевих бюджетів. Джерелами фінансування заходів у сфері охорони культурної спадщини можуть бути кошти власників пам'яток чи уповноважених ними органів або осіб, які набули права володіння, користування чи управління пам'ятками, кошти замовників робіт, благодійні внески та пожертвування, у тому числі валютні, на охорону культурної спадщини та інші джерела, не заборонені чинним законодавством. [1, ст. 38]

Спеціальними коштами на фінансування охорони культурної спадщини є кошти спеціальних фондів Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим, місцевих бюджетів. Порядок формування та використання цих коштів встановлюється Законом України про Державний бюджет України на відповідний рік та Верховною Радою Автономної Республіки Крим і сільськими, селищними та міськими радами. Органи охорони культурної спадщини є розпорядниками спеціальних коштів на фінансування охорони культурної спадщини. [1, ст. 40] Спеціальні кошти на фінансування охорони культурної спадщини можуть використовуватися на консервацію, реставрацію, реабілітацію, музеєфікацію, ремонт, збереження, охорону, облік, захист, популяризацію об'єктів культурної спадщини; наукові дослідження у сфері охорони культурної спадщини; розроблення та реалізацію або допомогу в розробці та реалізації програм і проєктів щодо охорони культурної спадщини; ведення документації, автоматизованої інформаційної системи банку даних про об'єкти культурної спадщини; заходи щодо поширення інформації про охорону культурної спадщини; підготовку, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів у сфері охорони культурної спадщини; допомогу об'єднанням громадян, національним меншинам в охороні культурної спадщини; міжнародне співробітництво у сфері охорони культурної спадщини; інші заходи щодо охорони культурної спадщини, які не суперечать чинному законодавству. [1, ст. 41] Починаючи з 2005 року, у Державному бюджеті України передбачаються субвенції на збереження історичної забудови міст та об'єктів історико-культурної спадщини України.

Процес аналізу результатів дій у відповідності до поставлених цілей та звітування. Багата культурна спадщина України є вагомою частиною всесвітнього культурного надбання. Її належне збереження та використання є не тільки одним із ключових напрямів державної політики, але й показ-

ником, за яким оцінюється наша країна на європейському та світовому рівнях. Майже півтори тисячі міст і селищ та понад 8 тисяч сіл України мали цінні об'єкти культурно-історичної спадщини. На державному обліку перебуває й нині понад 140 тис. пам'яток, із них майже 49,8% – пам'ятки археології, понад 37% – пам'ятки історії, понад 11% – пам'ятки архітектури та містобудування і понад 2% – пам'ятки монументального мистецтва, науки і техніки, садово-паркового мистецтва. На базі комплексів пам'яток, що мають особливу культурну цінність, в Україні діє 63 історико-культурні заповідники, третина з них має статус національних.[6] Аналіз результатів дій відповідно до поставлених цілей здійснюють майже всі суб'єкти пам'яткоохоронної діяльності. Наприклад, парафія св. Архистратига Михаїла УПЦ КП ще й висвітлює проблеми охорони пам'яток, свою просвітницьку роботу в царині реставрації та сучасного храмобудівництва в Україні тощо [5].

Звітність уповноважених владних суб'єктів пам'яткоохоронної діяльності затверджена ЗУ «Про охорону культурної спадщини», а саме: органи виконавчої влади АР Крим, обласні, районні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації, відповідний виконавчий орган сільської, селищної, міської ради щорічно звітують перед центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони культурної спадщини та громадськістю про стан збереження об'єктів культурної спадщини [1, ч.3 ст.6], для чого здійснюють аналіз здійсненої за звітний рік пам'яткоохоронної діяльності на відповідній території. Центральні органи виконавчої влади, у свою чергу, у цій сфері щорічно звітують перед Кабінетом Міністрів України та громадськістю про стан збереження об'єктів культурної спадщини, а також подають Кабінету Міністрів України та Комітету всесвітньої спадщини ЮНЕСКО щорічний звіт про стан збереження об'єктів всесвітньої спадщини, виконання Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини та рішень Комітету всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. [1, ст. 5] Ці звіти розкривають діяльність, зокрема, щодо розбудови законодавчої бази у сфері культурної спадщини, реалізації Державних цільових програм, реставрації та відтворення видатних історичних комплексів, діяльності заповідників, наповнення Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, повернення культурних цінностей та ін.; сприяють визначенню основних проблем, що залишаються у сфері культурної спадщини, а також встановлюють першочергові завдання на наступний рік.

Висновки

Пам'яткоохоронна діяльність є сукупністю процесів взаємодії суб'єктів між собою щодо об'єктів культурної спадщини та/або безпосередньо з ними, під час якої ці суб'єкти досягають мети, а саме: здійснення належних заходів (охорони, відродження, збереження, використання, утримання тощо) щодо культурної спадщини для задоволення культурних потреб суспільства, держави та всього людства. Ця діяльність охоплює, зокрема, такі процеси: процес залучення в пам'яткоохоронну діяльність, процес визначення можливих небезпек для культурної спадщини, процес цілепокладання, процес дій, визначених пам'яткоохоронним законодавством України, процес фінансування пам'яткоохоронної діяльності, обумовленого законодавством України, процес аналізу результатів дій у відповідності до поставлених цілей та звітування.

Література

1. Про охорону культурної спадщини: Закон України: від 08.06.2000 р. №1805-III. // Відомості Верховної Ради України. 2000. №39. URL: http://zakon2.rada. gov.ua/laws/ show/1805-14.

2. Про охорону археологічної спадщини: Закон України: від 18.03.2004 р., № 1626-IV. // Відомості Верховної Ради України. 2004. № 26. ст. 361. URL: http:// zakon1.rada.gov.ua/laws/show/ 1626-15.

3. Про природно-заповідний фонд України: Закон України: від 16.06.1992 р., № 2456-XII // Відомості ВРУ (ВВР). 1992.

№ 34. Ст. 502. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-12.

4. Про затвердження Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України: наказ Міністерства культури України: від 12.02.2018 р. № 105. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MUS29550.

5. Власенко А. Памяткоохоронна діяльність парафії св. Архистратига Михаїла УПЦ КП / А. Власенко. URL: http://www.parafia.org.ua/istoriya-i-diyalnist-parafiji/pamyatkoohoronna-diyalnist/.

6. Кудерська Н. І. Правова охорона, захист та збереження культурної спадщини в Україні під час війни 2014 р.-т.ч. Європейські перспективи. 2023. №1. С. 34-40. https://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/EP-2023-1/EP_2023_1_034.pdf.

7. Кудерська Н.І. Право культурної спадщини України. Загальна частина. Підручник: Нац. акад. кер. кадрів культури і мистецтв , Укр. держ. ун-т фінансів та міжнар. торгівлі. Київ. 2014. 260 с. С.116-138.

SUMMARY

This article "Monument protection activities in Ukraine: theoretical and legal aspect" is devoted to an actual theoretical problem that has not received adequate disclosure in Ukraine. Its purpose is to study this activity and determine its main processes, etc. It is emphasized that monument protection activity is a set of processes of interaction of subjects among themselves in relation to objects of cultural heritage and/or directly with them, during which these subjects achieve the goal, namely the implementation of appropriate measures (protection, revival, preservation, use, maintenance, etc.) regarding cultural heritage to meet the cultural needs of society, the state, and all of humanity.

In this activity, the main processes are singled out, namely: the process of involvement in monument protection activities; the process of determining possible dangers for cultural heritage; goal setting process; the order of actions determined by the monument protection legislation of Ukraine; the procedure for financing monument protection activities provided for by the legislation of Ukraine; the process of analyzing the results of actions in accordance with the set goals and reporting, etc.

For the effective implementation of monument protection activities in the state, it is necessary to actively promote the involvement of civil society institutions in joint work while maintaining the leading role of authorized state authorities, but this is hindered by insufficient regulation of the activities of public organizations (associations), possible forms of cooperation between state structures and the public/ citizens, etc. It is indicated that the main goal of monument protection activities is the preservation of each individual object of cultural heritage, its restoration whenever possible. Analyzing the provisions of the Law of Ukraine "On protection of cultural heritage" demonstrated the insufficiency of their disclosure by clear and specific by-laws, in which all issues of monument protection activities are elaborated in detail, regulate more clearly the relations between monument owners and state protection institutions, etc.

Keywords: monument protection activity, cultural heritage, processes, objects.

3D-БІОПРИНТИНГ - ТЕХНОЛОГІЯ МАЙБУТНЬОГО В МЕДИЧНІЙ СФЕРІ

ТАРАСЕВИЧ Тетяна Юріївна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічно-правових дисциплін Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

ORCID: 0000-0002-3860 -9909

УДК 342.7

DOI 10.32782/NP.2023.2.4

У статті проаналізовано правовий режим органів і тканин людини, створених за допомогою біотехнологій. Розглянуто питання про 3D-друк людських органів. Автор досліджує використання технологій біодруку у створенні органів та тканин людини. Здійснює порівняльно-правовий аналіз між трансплантацією органів і тканин та їх біодруком. Аналізує зарубіжний досвід у питанні про правове регулювання відносин, пов'язаних із друком органів та тканин людини. Наголошено, що трансплантологія, будучи показником еволюційного розвитку медицини, формує коло проблем, центральне місце в якому займає дефіцит донорських органів і тканин. Розв'язком проблеми, що склалася, є 3D-біопринтинг, тобто технологія створення об'ємних моделей органів і тканин на основі людських клітин з використанням 3D-друку, при застосуванні якої зберігаються функції та життєздатність клітин. У роботі проаналізовано таке явище як біодрук, що породжує безліч прогалин у чинному законодавстві. Зроблено висновок про те, що в законодавстві України у частині, що стосується регулювання трансплантації та правового режиму органів і тканин, свідчить про відсутність правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних зі створенням та імплантацією біопринтних органів людини. Розвиток технології біодруку органів людини зумовлює необхідність подальшого вдосконалення законодавства в галузі охорони здоров'я людини та трансплантології, а також, звичайно, прийняття спеціального закону, який визначав би правовий режим біопринтних органів на всіх стадіях їх використання.

Ключові слова: біопринтинг, трансплантологія, біоматеріали, органи, тканини, клітини, 3D-друк людських органів, правовий режим органів та тканин людини.

Вступ

У сучасній медико-біологічній науці протягом останніх років відбувся суттєвий прогрес та стрімкий розвиток інформаційних технологій, які сприяли потужному поштовху в галузі регенеративної медицини. З організаційно-системних позицій регенеративну медицину можна розглядати як комплексну систему науково-дослідних, практичних і біоетичних заходів, яка, використовуючи наявні в організмі людини механізми відновлення тканин, регенерації й морфогенезу, здатна адекватно відновлювати структури й функції пошкодженого органа або тканини. З'явилася можливість створювати клітини, які мають потенціал ембріональних стовбурових клітин, не використовуючи для цього ембріони людини, що вирішує багато етичних питань.

До перспективних напрямків розвитку регенеративної медицини належать протеомні дослідження, дослідження з використанням клітинних технологій, тканинна інженерія, технологія створення біоматеріалів 3D-біопринтинг та інші сучасні й надсучасні технології, які ще вчора були нездійсненими [1].

Ступінь наукової розробки проблеми

Дослідження цієї проблематики вітчизняними науковцями має радше фрагментарний характер і, по суті, не висвітлює сутності та правової природи використання 3D-біопринтингу у сфері трансплантації органів. Науково-теоретичну основу дослідження становлять праці таких науковців: Т. В. Жашкова, В. М. Пашков, В. Р. Роганов, О. Н. Романюк, І. Ю. Семочкіна, С. Стеценко, А. В. Чорний та інші.

Мета статті – дослідити правове регулювання запровадження 3D-біопринтингу в Україні з огляду на позитивний досвід іноземних держав та практику міжнародно-правового регулювання.

Методи дослідження

Методологічною основою дослідження є сучасні загальнонаукові методи та прийоми пізнання правової дійсності. Зокрема, у статті застосовано діалектичний, структурно-функціональний, порівняльно-правовий, системно-структурний та інші методи наукового пізнання. На основі діалектичного методу пізнання розглянуто особливості формування поняття трансплантології в сучасних умовах. Структурно-функціональний метод використано під час аналізу досвіду іноземних держав у сфері розвитку 3D-біопринтингу. Системно-структурний підхід застосовано для характеристики сучасних проблем трансплантології в Україні. Порівняльно-правовий метод використано для визначення поняття трансплантології через співвідношення міжнародно-правового та українського поглядів. У процесі написання статті проаналізовано наукову літературу та нормативні акти, які стосуються теми дослідження, що дає змогу говорити про його об'єктивність та обґрунтованість. Використано також і такі методи: спостереження (шляхом цілеспрямованого вивчення сутності та практичного застосування 3D-біопринтингу за кордоном), експеримент (шляхом відтворення 3D-біопринтингу на теренах України у спеціально створених правових умовах, що пропонуються), методи аналізу і синтезу, ідеалізація (шляхом уявного конструювання поняття 3D-біопринтингу та правових засад його впровадження в Україні), метод моделювання (шляхом пропозиції запровадження в Україні вже відомої у світі моделі 3D-принтера) тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження

Трансплантація – це глобальна сучасна проблема, що потребує цивілізаційного підходу. Громадськість має бути готовою до свідомого донорства, до розуміння того, що кожен з нас може врятувати чиєсь життя. Саме тому вкрай важливими є не тільки висококваліфіковані фахівці із трансплантології, необхідне медичне та юридичне забезпечення, а й належна комунікаційна підтримка цієї проблеми в суспільстві [2]. Утім, досі не вирішено однозначно питання про правовий режим біоматеріалу людини, у зв'язку із чим вирішення низки питань, пов'язаних із біопринтними людськими органами, може супроводжуватися низкою складнощів. Так, у вітчизняній та зарубіжній науковій доктрині триває дискусія щодо правового режиму людського ембріона. Прихильники однієї з позицій вважають, що ембріон in vitro є джерелом та початковою стадією людського буття, тому його знищення є правопорушенням, навіть якщо воно було скоєно задля порятунку іншого людського життя [3, p. 27].

На міжнародному рівні питання трансплантації органів і тканин людського організму регулюються Конвенцією про захист прав і гідності людини у зв'язку з використанням досягнень біології і медицини [4] та Протоколом до Конвенції про трансплантацію органів і тканин людського походження [5], Рекомендацією 98/463/ЄС Ради ЄС від 29 червня 1998 року «Про придатність донорів крові та плазми і просіювання донорської крові в Європейському співтоваристві» [6], Директивою 2001/83/ЄС від 6 листопада 2001 року «Про звід законів Співтовариства у відношенні лікарських препаратів для людини» [7], Директивою 2002/98/ЄС від 27 січня 2003 року, що встановлює стандарти якості та безпеки для збору, тестування, обробки, зберігання та розповсюдження людської крові та компонентів крові і вносить зміни до

Директиви 2001/83/ЄС [8], Планом дій щодо донорства та трансплантації органів (2009–2015 рр.): Зміцнення співпраці між країнами-членами [9], Рекомендацією Rec(2004)7 Комітету міністрів державамчленам Ради Європи про торгівлю органами [10], Директивою 2004/23/ЄС від 31 березня 2004 року «Про встановлення стандартів якості та безпеки для донорства, закупівлі, тестування, обробки, збереження, зберігання і розподілу людських тканин і клітин» [11], Директивою Комісії 2006/17/ЄС від 8 лютого 2006 року щодо певних технічних вимог для донорства, закупівлі і тестування тканин і клітин людини [12], Рішенням Комісії 2010/453/ЄС від 3 серпня 2010 року [13] тощо.

У 40 країнах прийняті спеціальні закони або розділи в конституції, які регулюють основні етапи національних трансплантаційних програм. В Австрії, Бельгії, Іспанії, Угорщині, Чехії прийнято принцип презумпції згоди, у США, Німеччині, Канаді, Франції, Італії законодавчо закріплено принцип презумпції незгоди, згідно з яким використання органів і тканин людини неможливо без юридично оформленої згоди на трансплантацію її органів після смерті [11, с. 66].

У вітчизняному законодавстві окремі нормативні акти стосуються правового режиму органів і тканин людини лише фрагментарно. Серед таких актів Закони України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» [12], «Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові» [13], «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» [14], а також «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [15]. Аналіз цих документів дає підстави стверджувати, що біоматеріали є об'єктами, обмеженими в обороті. Водночас у ст. 177 Цивільного кодексу України, що містить вичерпний перелік об'єктів цивільних прав, органи і тканини людини не згадуються [16].

Щодо питання про законодавче закріплення біопринтингу в національному законодавстві, то варто сказати, що наразі єдиним актом, який так чи інакше заторкує цю сферу, є Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», згідно з яким не можуть бути видані патенти на використання людських ембріонів для промислових або комерційних цілей [17].

Із кожним роком усе більша зацікавленість з'являється в лікарів до 3D-біопринтингу, технологія якого складається з тих же елементів, що й класична поліграфія, тільки аналогом тексту в ній є цифрова модель органу людини, чорнил – клітинні сфероїди, паперу – гідрогелі, друкованого пресу – 3D-біопринтер, який є роботизованим механізмом [18].

Фактично струйний друк можна розглядати як рух до можливості друку клітинами людини, який ґрунтується на концепції, що стала основою струменевого друку й була відкрита ще в 1833 році Феліксом Савартом [18].

У 1985 році Михайло Фейген запропонував принцип пошарового формування об'ємних модулів шляхом спікання таких матеріалів, як: плівка, поліестер, пластик, папір, композити. Серйозними недоліками запропонованого методу була шорсткість зовнішньої поверхні й труднощі з видаленням зайвих матеріалів [18].

У 1986 році Чарльз Халл запатентував установку, яка використовувала стереолітографію та основу, що фотополімеризується, її запустили в серійне виробництво з 1987 року. І хоча STL-установки використовують і сьогодні, їх висока вартість суттєво гальмує широке застосування [18].

У 1987 році ізраїльська компанія Cubitall продовжила роботу із шарами, утвореними шляхом спікання з порошку за допомогою селективної лазерної дії. Ідея компанії полягає в пошаровому нанесенні за шаблоном фотополімеру, який твердішав під упливом ультрафіолету. Пустоти об'єкта заповнювали воском і так пошарово відтворювали весь об'єкт в об'ємі [18].

І нарешті, у 1988 році Скотт Крамп запатентував технологію пошарової заливки екструдованого розплаву (FDM), за якої розплавлений пластик, метал, віск подають через екструдер у вигляді нитки, яку укладають пошарово на робочий стіл, формуючи об'єкт [18].

Для біопринтингу характерна класифікація видів друку, яка складається зі стру-

меневого, мікроекструдійного й лазер-опосередкованого друку.

Струменевий друк технологічно не відрізняється від класичного: струйна технологія передбачає, що матеріал, який розпилюють – це рідина. Водночас, результат біодруку – це стабільна тривимірна структура з достатньою щільністю клітин, яка вимагає додаткового етапу зшивання структури, що збільшує час і скорочує швидкість друку [18].

Струменевий друк як технологія біопринтингу є оптимальним для відновлення шкірних покровів і хрящів, причому висока швидкість нанесення дозволяє наносити клітини безпосередньо на ушкоджену ділянку.

Мікроекструдійний друк – технологія, заснована на розподілі кульок речовини по вісях x, *y, z,* бере свій початок в екструдійній технології 3D-принтерів і дозволяє досягти в біопринтингу необхідної фізіологічної щільності клітин для створення об'ємних об'єктів [18].

Лазерний друк – це технологія, побудована на принципах прямого лазер-індукованого переносу. Принцип роботи LAB-пристроїв (Laser-assisted bioprinting) полягає в переносі з підкладки з лазер-поглинальним шаром на підкладку колектора клітинного матеріалу за допомогою сфокусованих лазерних пучків променів [18].

В Україні вчені зі Сумського державного університету вже зробили біонічний протез кисті на 3D-принтері. На створення винаходу науковцям знадобилося пів року та 15 тис. грн. Винахід працює на алгоритмах машинного навчання, тому здатен реагувати на імпульси центральної нервової системи. За словами розробників, винахід потребує вдосконалення механічних можливостей. Українська розробка перед іноземними аналогами матиме такі переваги: низьке споживання енергії, здатність до самонавчання нових рухів та доступна ціна. Також нагадаємо, що розробка українця UniExo – роботизований екзоскелет – на всесвітньому конкурсі стартапів. Молодий український інженер Антон Головаченко розробив модулі, що одягаються на ушкоджені кінцівки. Вони допомагають тренувати м'язи в разі переломів чи паралічу рук або ніг. Штучні руки і ноги зі серводвигунами, датчиками і програмним забезпеченням можуть підіймати й опускати біологічні кінцівки стільки разів і в такому режимі, як їх запрограмували [19].

Французька компанія Dassault Systemes у рамках проєкту «Живе серце» розробила першу у світі 3D-модель людського серця. Її використають для випробувань медичних пристроїв і технологій лікування серцевих захворювань. Крім того, подібні технології здатні значно розширити можливості сучасної діагностики та сприятимуть персоналізації клінічної медицини. Модель точно відтворює роботу серця здорової людини, а також може використовуватися для вивчення вроджених дефектів і серцевих захворювань. За допомогою простого програмного редактора можна модифікувати форми і властивості тканин. Крім того, у віртуальне серце можна імплантувати медичні пристрої для вивчення їхнього впливу на серцеву функцію, оцінювати їх ефективність і прогнозувати безпеку використання в різних умовах експлуатації [20].

Звернення до зарубіжної практики показує, що в деяких країнах біоматеріали людини мають речово-правовий режим і, як наслідок, можуть бути предметом права власності. Як приклад можна навести справу Moore v. Regentsof the Universityof California [21], у якій Верховний суд Каліфорнії вирішив, що особа втратила будь-які права на тканини з моменту їх вилучення з організму. Питання про правове регулювання біопринтингу за кордоном так само неоднозначне. На думку зарубіжних учених [22, p. 523], сучасний правопорядок уже в поточному стані здатний повністю врегулювати всі питання, що виникають у сфері біопринтингу органів людини. Такої ж оптимістичної точки зору дотримується компанія Root Analysis, що біопринтинг людської нирки стане можливим уже 2023 року, а суспільні відносини, пов'язані з тривимірним друком органів людини, незабаром стануть предметом правового регулювання [23].

Тож можна зробити проміжний висновок, що 3D-біопринтинг є технологією майбутнього, доступ до якої маємо вже зараз. Звичайно, ще рано говорити про друк

повністю функціональних органів, їх повсюдне використання та повну заміну звичайних донорських, але зараз уже наявні біоматеріали мають важливе значення для лікування та порятунку життів.

Наприкінці варто вказати ще кілька переваг органів і тканин, створених за допомогою використання 3D-біопринтингу: низький ціновий бар'єр, як порівняти з донорськими органами; швидкий біодрук (створення органу); зменшення термінів очікування пересадки біодрукованих органів; скорочення витрат на охорону здоров'я; зниження смертності від хронічних та залежних від віку захворювань; майже повне розв'язання проблеми дефіциту донорських органів.

Висновки

Узагальнимо все вищезгадане у кількох висновках. По-перше, біопринтні органи, безсумнівно, мають низку особливостей, що відрізняють їх від власних органів людини (як мінімум те, що вони створені штучним шляхом). По-друге, через те, що біопринтні органи створюються в процесі творчої діяльності поза організмом людини, втрачається прямий зв'язок такого органу з тілом донора клітинного матеріалу. По-третє, під час використання технологій біопринтингу значною мірою зменшуються (якщо не втрачаються зовсім) ризики для донора, оскільки створення таких органів проводиться штучним шляхом. Аналіз положень українського законодавства у частині, що стосується регулювання трансплантації та правового режиму органів і тканин, свідчить про відсутність правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних зі створенням та імплантацією біопринтних органів людини. Розвиток технології біодруку органів людини зумовлює необхідність подальшого вдосконалення законодавства в галузі охорони здоров'я людини та трансплантології, а також, звичайно, прийняття спеціального закону, який визначав би правовий режим біопринтних органів на всіх стадіях їх використання.

Література

1. Кулявець В. Р., Беспалова О. Я. Види біопринтерів для друку органів. *Журнал біомедична інженерія*. 2020. Вип. 3. С. 68–73. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:sMKfXgMzpSIJ:biomedtech.kpi.ua/article/download/195694/196036/436204&cd=15&hl=ru&ct=clnk&gl=nl (дата звернення: 30.01.2023).

2. Розвиток трансплантології в Україні: існуючий досвід та перспективи. *Health-ua.com*. 2021. 23 лют. URL: https://health-ua.com/article/63756-rozvitok-transplantolog-vukran-snuyuchij-dosvd-taperspektivi (дата звернення: 30.01.2023).

3. Council Recommendation of 29 June 1998 on the suitability of blood and plasma donors and the screening of donated blood in the European Community (98/463/EC). URL: http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31998H0463:EN:NOT (viewed on 30.01.2023).

4. Directive 2001/83/EC of the European Parliament and of the Council of 6 November 2001 on the Community code relating to medicinal products for human use. URL: http://ec.europa.eu/health/files/eudralex/vol1/dir_2001_83_cons/dir2001_83_cons_20081230_en.pdf (viewed on 30.01.2023).

5. Directive 2002/98/EC setting standards of quality and safety for the collection, testing, processing, storage and distribution of human blood components. URL: http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:033:0030:0040:EN:PDF (viewed on 30.01.2023).

6. Communication from the Commission of 8 December 2008 - Action plan on Organ Donation and Transplantation (2009–2015): Strengthened Cooperation between Member States [COM(2008) 819. URL: http://ec.europa.eu/health/ph_threats/human_substance/oc_organs/docs/organs_action_en.pdf (viewed on 30.01.2023).

7. Recommendation Rec(2004)7 of the Committee of Ministers to member states on organ trafficking, adopted by the Committee of Ministers on 19 May 2004. URL: https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=744621&Lang=en (viewed on 30.01.2023).

8. Directive 2004/23/EC of the European Parliament and of the Council of 31 March 2004 on setting standards of quality and safety for the donation, procurement, testing, processing, preservation, storage and distribution of human tissues and cells. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32004L0023 (viewed on 30.01.2023).

9. Commission Directive 2006/17/EC of 8 February 2006 implementing Directive 2004/23/EC of the European Parliament and of the Council as regards certain technical requirements for the donation, procurement and testing of human tissues and cells. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32006L0017 (viewed on 30.01.2023).

10. 2010/453/EU: Commission Decision of 3 August 2010 establishing guidelines concerning the conditions of inspections and control measures, and on the training and qualification of officials, in the field of human tissues and cells provided for in Directive 2004/23/EC of the European Parliament and of the Council (notified under document C(2010) 5278). URL: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32010D0453 (viewed on 30.01.2023).

11. Семидоцька Ж. Д., Чернякова І. О., Борзенко А. Б. Здоров'я людини і сучасні біомедичні технології: навч. посіб. для студ. вищ. мед. навч. закл. / за ред. Ж. Д. Семидоцької. Харків: ХНМУ, 2020. 96 с.

12. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині: Закон України від 17.05.2018 № 2427-VIII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text (дата звернення: 30.01.2023).

13. Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові: Закон України від 30.09.2020 № 931-IX. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/931-20#Text (дата звернення: 30.01.2023).

14. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення: Закон України від 19.10.2017 № 2168-VIII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text (дата звернення: 30.01.2023).

15. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text (дата звернення: 30.01.2023).

16. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 30.01.2023).

17. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі: Закон України від 15.12.1993 № 3687-XII. *База даних «Законодавство України»* / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12#Text (дата звернення: 30.01.2023).

18. Печать будущего: биопринтинг. Часть 1. [Електронний ресурс] / Режим доступу: https://pechatnick.com/articles/pechat-bydyshego-bioprinting-chast-1.

19. Кліщук Л. Українські науковці навчилися створювати протези на 3D-принтері. *Na chasi*. 2018. 21 січ. URL: https://nachasi.com/news/2018/01/12/protezna-3d-prynteri/

20. Ventola C. L. Medical Applications for 3D Printing: Current and Projected Uses. *P&T*. 2014. October, vol. 39, no. 10. P. 704–711.

21. Moore v. Regents of the University of California. *Wikipedia*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Moore_v._Regents_of_the_University_of_California (viewed on 30.01.2023).

22. Kelly E. FDA Regulation of 3D-Printed Organs and Associated Ethical Challenges. *University of Pennsylvania Law Review*. 2018. Vol. 166, iss. 1. P. 515–545.

23. Ibrahim T. Ozbolat. 3D Bioprinting: Fundamentals. *Principles and Applications*. 2016. P. 126–262.

3D BIOPRINTING - THE TECHNOLOGY OF THE FUTURE IN THE MEDICAL FIELD

The article analyzes the legal regime of human organs and tissues created with the help of biotechnology. The issue of 3D printing of human organs was considered. The author investigates the use of bioprinting technologies in the creation of human organs and tissues. A comparative legal analysis between organ and tissue transplantation and their bioprinting was performed. Foreign experience in the issue of legal regulation of relations related to the printing of human organs and tissues was analysed. It is emphasized that transplantology, being an indicator of the evolutionary development of medicine, forms a circle of problems, the central place of which is the shortage of donor organs and tissues. The solution to the problem is 3D bioprinting, that is, the technology of creating three-dimensional models of organs and tissues based on human cells using 3D printing, which preserves the functions and viability of cells. Such a phenomenon as bioprinting, which creates many gaps in the current legislation was analysed in the research work. It was concluded that in the legislation of Ukraine, in the part related to the regulation of transplantation and the legal regime of organs and tissues, there is no legal regulation of social relations related to the creation and implantation of bioprinted human organs. The development of bioprinting technology of human organs necessitates the further improvement of legislation in the field of human health care and transplantology, as well as, of course, the adoption of a special law that would determine the legal regime of bioprinted organs at all stages of their use.

Keywords: bioprinting, transplantology, biomaterials, organs, tissues, cells, 3D printing of human organs, legal regime of human organs and tissues.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПЕРЕДВИБОРЧОЇ АГІТАЦІЇ НА ПРИКЛАДІ ВИБОРІВ НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ УКРАЇНИ: ВІД НЕЗАЛЕЖНОСТІ ДО СЬОГОДЕННЯ

ШПАК Костянтин Володимирович - аспірант кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права Академії Державної пенітенціарної служби

ORCID: 0000-0003-3411-587X

УДК 342.8(477)
DOI 10.32782/NP.2023.2.5

Статтю присвячено аналізу особливостей розвитку нормативно-правового регулювання передвиборчої агітації на прикладі виборів народних депутатів України за законодавством незалежної України. Зокрема, розглянуто законодавчі акти України щодо передвиборчої агітації під час виборів народних депутатів, які було прийнято з моменту набуття нашою державою незалежності і до сьогодні. При цьому, було з'ясовано, що упродовж тривалого часу, з моменту набуття незалежності, нормативно-правову основу виборчого процесу в Україні складало радянське законодавство, а першим законом незалежної України, присвяченим питанню регулювання передвиборної агітації під час виборів народних депутатів був Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 1993 року. Тоді ж уперше на рівні окремих статей визначено форми та засоби передвиборчої агітації, закріплено положення щодо матеріалів передвиборної агітації, використання засобів масової інформації, обмежень у проведенні передвиборчої агітації, фінансування передвиборчої агітації. Простежено еволюцію термінологічної визначеності передвиборчої агітації під якою сьогодні розуміється здійснення будь-якої діяльності з метою спонукання виборців голосувати за або не голосувати за певного кандидата, партію (організацію партії) - суб'єктів виборчого процесу. А також еволюцію форм та інших аспектів передвиборчої агітації за законодавством незалежної України. При цьому, найбільш важливим етапом розвитку нормативно-правого регулювання передвиборчої агітації є розробка та прийняття у 2019 році Виборчого кодексу України, який набув чинності 01.01.2020 року. У цілому ж розвиток нормативно-правового регулювання передвиборчої агітації за законодавством незалежної України відзначається позитивною динамікою. Адже, незважаючи на те, що кількість статей, присвячених питанню передвиборчої агітації, то збільшувалася, то зменшувалася, якість законодавства у цій сфері систематично покращувалася. Зокрема, значного удосконалення, з моменту набуття Україною незалежності і до сьогодні, зазнало змістове наповнення законодавства України з питань передвиборчої агітації. Як наслідок, сьогодні передвиборча агітація є доволі повно врегульованим інститутом виборчого права.

Ключові слова: нормативно-правове регулювання, розвиток законодавства, передвиборча агітація, вибори народних депутатів, виборче законодавство незалежної України.

Постановка проблеми

Однією із важливих передумов розвитку демократичної держави є стабільне та незалежне функціонування базових демократичних інститутів, до числа яких, без сумніву, належать вибори. З набуттям Україною незалежності виборче законодавство нашої держави зазнало певних змін. Так, зокрема, попри те, що, як і до набуття незалежності, виборче законодавство включає низку нормативно-правових актів різної юридичної сили, зміст положень, які серед іншого визначали питання передвиборчої агітації,

було переглянуто. Такі зміни торкнулися і виборчого процесу в контексті виборів народних депутатів України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що питання нормативно-правового регулювання передвиборчої агітації неодноразово привертало увагу вітчизняних науковців. Серед таких, зокрема: Н. О. Войтович, І. М. Поспєлова та ін. Проте більшість наявних досліджень і публікацій мають переважно обмежений характер та не розглядають детально особливості розвитку нормативно-правового регулювання передвиборчої агітації під час виборів народних депутатів України за законодавством незалежної України.

Мета статті – проаналізувати особливості розвитку нормативно-правового регулювання передвиборчої агітації на прикладі виборів народних депутатів України за законодавством незалежної України.

Виклад основного матеріалу дослідження

Упродовж тривалого часу, з моменту набуття незалежності, нормативно-правову основу виборчого процесу в Україні складало радянське законодавство. Так, наприклад, перший закон, який був застосований на виборах народних депутатів у незалежній Україні, – Закон «Про вибори народних депутатів УРСР» від 27 жовтня 1989 року [1], який діяв до 1993 року [2]. Утім його положення містили лише одну, достатньо лаконічну статтю (ст. 41) щодо ведення передвиборної агітації, яка, до того ж, майже дослівно відтворювала ст. 47 союзного закону.

У той же час, відповідно до оновленого законодавства згідно зі змінами 1993 року [2] питанню передвиборчої агітації вже було присвячено окремий розділ VIII. «ПЕРЕДВИБОРЧА АГІТАЦІЯ». Тоді ж уперше на рівні окремих статей: визначено форми та засоби передвиборчої агітації (ст. 32), закріплено положення щодо матеріалів передвиборчої агітації (ст.33), використання засобів масової інформації (ст.34), обмежень у проведенні передвиборчої агітації (ст.35), фінансування передвиборчої агітації (ст.36).

У подальшому нові закони у частині правового регулювання передвибочої агітації в аспекті виборів народних депутатів законодавцями було прийнято у 1997 [3], 2001 [4], 2005 [5], 2011 [6] та 2019 [7] роках.

Так, у редакції закону від 1997 року [3], як і в редакції закону від 1993 року [2], передвиборчій агітації присвячено окремий розділ, який включає 5 статей: ст. 31 «Форми і засоби передвиборчої агітації», ст. 32 «Матеріали передвиборчої агітації у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі», ст.33 «Матеріали передвиборної агітації в одномандатному виборчому окрузі», ст.34 «Використання засобів масової інформації», ст. 35 «Обмеження у проведенні передвиборчої агітації». При цьому, крім назв, змін зазнав і зміст вказаних статей. Зокрема, його було суттєво розширено.

Простежується подальший розвиток нормативно-правового регулювання передвиборчої агітації, зокрема, у напрямку розширення, і в законодавстві 2001 року [8]. До положень цього закону включено 7 статей: строки проведення передвиборчої агітації (ст.50), форми і засоби передвиборної агітації (ст.51), інформаційні плакати та матеріали передвиборної агітації (ст. 52), загальний порядок використання засобів масової інформації (ст.53), порядок використання електронних (аудіовізуальних) засобів масової інформації (ст.54), порядок використання друкованих засобів масової інформації (ст.55), обмеження щодо ведення передвиборчої агітації (ст. 56). Як бачимо, у 2001 році вперше на рівні спеціального виборчого закону врегульовано питання порядок використання електронних (аудіовізуальних) засобів масової інформації. До того ж, чітко розмежовується порядок використання електронних (аудіовізуальних) засобів масової інформації та порядок використання друкованих засобів масової інформації. Усі вказані положення було згруповано в окремому розділі, присвяченому безпосередньо передвиборчій агітації.

Закон України «Про вибори народних депутатів України» у редакції 2005 року [5] також містив окремий розділ, присвячений регулюванню питання передвиборчої агітації. До цього розділу було включено такі

статті: ст. 65 «Строки проведення передвиборчої агітації», ст. 66 «Форми і засоби передвиборчої агітації», ст. 67 «Інформаційні плакати та матеріали передвиборчої агітації»,- ст. 68 «Загальний порядок використання засобів масової інформації», ст. 69 «Порядок використання електронних (аудіовізуальних) засобів масової інформації», ст.70 «Порядок використання друкованих засобів масової інформації», ст. 71 «Обмеження щодо ведення передвиборчої агітації». Як бачимо, структурно розділ залишився у старій редакції. Утім, зазнало змін змістове наповнення. Так, зокрема, у новій редакції було викладено- ст. 50, де у ч.1 було конкретизовано суб'єкт передвиборчої агітації: «Партія (блок), кандидати у депутати мають право розпочати свою передвиборну агітацію з моменту прийняття Центральною виборчою комісією рішення про реєстрацію кандидатів у депутати, включених до виборчого списку партії (блоку)». Разом з тим, вказану статтю було також доповнено ч.3 у такій редакції: «Передвиборна агітація напередодні дня виборів та в день виборів забороняється. У цей же час забороняються проведення масових акцій (зборів, мітингів, походів, демонстрацій, пікетів) від імені партії (блоку) - суб'єкта виборчого процесу, розповсюдження агітаційних матеріалів, а також публічні оголошення про підтримку партією (блоком) чи окремими кандидатами в депутати проведення концертів, вистав, спортивних змагань, демонстрації фільмів та телепередач чи інших публічних заходів» [5].

Ще однією законодавчою новелою тогочасного законодавства було законодавче визначення чіткого переліку форм передвиборчої агітації. Так, у ч. 2 ст. 66 зазначалося: «Передвиборча агітація може проводитися у таких формах:

1) проведення зборів громадян, інших зустрічей з виборцями;

2) проведення мітингів, походів, демонстрацій, пікетів;

3) проведення публічних дебатів, дискусій, «круглих столів», прес-конференцій стосовно положень передвиборчих програм та політичної діяльності партій (блоків) - суб'єктів виборчого процесу чи кандидатів у депутати;

4) оприлюднення в друкованих та аудіовізуальних (електронних) засобах масової інформації політичної реклами, виступів, інтерв'ю, нарисів, відеофільмів, аудіо- та відеокліпів, інших публікацій та повідомлень;

5) розповсюдження виборчих листівок, плакатів та інших друкованих агітаційних матеріалів чи друкованих видань, у яких розміщено матеріали передвиборної агітації;

6) розміщення друкованих агітаційних матеріалів чи політичної реклами на носіях зовнішньої реклами;

7) проведення концертів, вистав, спортивних змагань, демонстрації фільмів та телепередач чи інших публічних заходів за підтримки партії (блоку) - суб'єкта виборчого процесу чи кандидата у депутати, а також оприлюднення інформації про таку підтримку;

8) публічні заклики голосувати за чи проти партій (блоків) - суб'єктів виборчого процесу або публічні оцінки діяльності цих партій (блоків) чи кандидатів у депутати;

9) в інших формах, що не суперечать Конституції України та законам України» [5].

Крім того, варто також відзначити, що відповідно до змін від 2005 року до Закону України «Про вибори народних депутатів України» на рівні виборчого закону в Україні вперше з'явилося поняття «політичної реклами»: «політична реклама - це будь-які не заборонені законами України друковані, усні, звукові та аудіовізуальні види і форми ідейного впливу на людей, що мають на меті прямо або опосередковано привернути увагу до суб'єктів виборчого процесу, сформувати в суспільстві та у свідомості громадян позитивне або негативне ставлення до них або спрямувати політичну поведінку громадян і соціальних груп у їх ставленні до суб'єктів виборчого процесу під час виборів, у тому числі інформаційні повідомлення про заходи, що проводяться або підтримуються із вказаною метою» [5].

Важливою новелою виборчого законодавства 2005 року було також положення щодо відшкодування партіям витрат на передвиборчу агітацію, яке було передбачено ще в Законі України «Про вибори народних депутатів України» (ст. 98) у редакції 2005 року [5]. Відповідно до нього партії мали

можливість відшкодувати до 100 тисяч мінімальних заробітних плат за умови отримання не менше 3% голосів виборців. Так, у 2006 році Центральна виборча комісія України ухвалила рішення про відшкодування витрат на передвиборчу агітацію п'ятьом партіям, що подолали бар'єр у 3% за результатами парламентської виборчої кампанії 2006. Загалом сума таких витрат становила 126 853 243 грн (на той час – 25 млн доларів США). При цьому на максимальну суму відшкодування у розмірі 35 млн грн (на той час майже 7 млн доларів США) претендувала кожна із трьох партій: Партія регіонів, Блок «Наша Україна» та Соціалістична партія України. Пізніше, у 2007 році дію норми про відшкодування було зупинено.

Окреслені зміни не є вичерпними щодо вказаного закону. Утім, з огляду на обмежений об'єм статті, проаналізувати їх усі детально немає змоги.

Перейдемо до законодавства 2011 року. Маємо на увазі вказаний вище Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 17.11.2011 року №4061-VI [6]. Чи не найважливішою новелою цього закону, на наш погляд, було визначення на законодавчому рівні поняття «передвиборна агітація». Так, відповідно до ч. 1 ст. 68 передвиборна агітація визначалася як «здійснення будь-якої діяльності з метою спонукання виборців голосувати за або не голосувати за певного кандидата у депутати або партію – суб'єкта виборчого процесу» [6].

Не можна оминути увагою й збільшення переліку форм передвиборної агітації. Адже компаративний аналіз положень виборчого законодавства у сфері виборів народних депутатів України 2005 та 2001 років свідчить, що в редакції закону 2011 року, на відміну від редакції закону від 2005 року, передбачено нову форму - встановлення агітаційних наметів. Відповідні зміни було внесено Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства з питань проведення виборів» №709-VII [9].

Крім того, 2013 року ст. 66 Закону України «Про вибори народних депутатів України» доповнено частиною четвертою, відповідно до якої телевізійні й радіоорганізації самостійно визначають кількість ефірного часу, який вони виділятимуть для висвітлення інформації, пов'язаної з виборчим процесом. Але діятиме певне обмеження. Зокрема, у зазначених матеріалах телерадіоорганізаціям заборонено виокремлювати у своєму ставленні певних суб'єктів виборчого процесу чи надавати їм привілеї. Проте, як слушно зазначають науковці [10], цю норму дуже важко буде перевірити, навіть, провівши контент-аналіз ЗМІ.

Важливою новелою у законі «Про вибори народних депутатів України» стала також частина п'ята статті 66 – це запровадження платних теледебатів. Теледебати проводили й раніше, але лише зараз це прописали в Законі. Це нововведення для суб'єктів виборчого права нічого не змінило, натомість телерадіоорганізації можуть тепер офіційно брати за це гроші з виборчих фондів кандидатів. До цього така форма передвиборчої агітації була безкоштовною. Телерадіоорганізації самостійно встановлювали для себе цикл передач та кандидатів, яких вони запрошували для дебатів.

Разом з тим, варто відзначити, що законодавчі зміни, внесені у регулювання передвиборчої агітації законом 2011 не обмежуються розглянутими.

У цілому ж, розглянуті вище законодавчі зміни в частині регулювання передвиборчої агітації, зокрема, з часу набуття незалежності Україною, на наш погляд, безсумнівно можна визнати прогресивним кроком на шляху до становлення інституту передвиборної агітації. Утім, найбільш важливим етапом розвитку нормативно-правового регулювання передвиборчої агітації видається розробка та прийняття у 2019 році Виборчого кодексу України, який набув чинності 01.01.2020 року.

Так, зокрема, попри те, що визначення та перелік форм передвиборчої агітації не зазнали у Виборчому кодексі України, у порівнянні із Законом України «Про вибори народних депутатів України» 2011 року, не зазнали жодних змін, у цілому у тій чи інші мірі було переглянуто кожну статтю розділу 8 «Передвиборча агітація». Так, зокрема, було суттєво доповнено ст. 51 «Форми і засоби передвиборчої агітації».

Порівняно з попереднім виборчим законодавством, Виборчий кодекс України застосовує поняття прихованої передвиборної агітації, яка є забороненою, але не дає тлумачення цього поняття (ч. 5 ст. 51). І хоча на практиці встановити й довести факт проведення прихованої агітації достатньо складно, але саме такою неоднозначністю користуються кандидати та політичні партії, нагадуючи про себе використанням кольорів, голосів чи музичних мотивів, що у виборців асоціюються з ними, причому в заборонений для передвиборчої агітації час і спосіб.

Новелою цього Кодексу є заборона проводити передвиборчу агітацію, що супроводжується наданням виборцям грошових коштів чи безоплатно або на пільгових умовах товарів, послуг, робіт, цінних паперів, кредитів, лотерей. Подібний спосіб проведення передвиборчої агітації вважається підкупом виборців (ч. 6 ст. 57). Також новелою є повне скасування допустимої вартості товарів та послуг, які можуть надаватися виборцям у період виборчої кампанії, для того щоб дії кандидатів не кваліфікувалися як підкуп виборців, а також введення поняття прихованої агітації.

І наведений вище перелік новел не є вичерпним.

Висновки і перспективи подальших розвідок

Таким чином, розвиток нормативно-правового регулювання передвиборчої агітації за законодавством незалежної України відзначається позитивною динамікою. Яскравим прикладом цього є еволюція виборчого законодавства у сфері виборів народних депутатів України. Незважаючи на те, що кількість статей, присвячених питанню передвиборчої агітації, то збільшувалася, то зменшувалася, якість законодавства у цій сфері систематично покращувалася. Зокрема, значного удосконалення, з моменту набуття Україною незалежності і до сьогодні, зазнало змістове наповнення законодавства України з питань передвиборчої агітації.

Насамкінець, зауважимо, що питання розвитку нормативно-правового регулювання передвиборчої агітації в Україні потребує подальших наукових досліджень. Зокрема, як у напрямку вивчення особливостей передвиборчої агітації часів періоду зародження інституту передвиборчої агітації, так і періоду від набуття незалежності до сьогодні.

Література

1. Про вибори народних депутатів Української РСР: Закон УРСР від 27 жовтня 1989 року №8304-XI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8304-11#Text- (втратив чинність)

2. Про вибори народних депутатів України: Закон України від 18.11.1993 року №3623-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3623-12#Text(втратив чинність)

3. Про вибори народних депутатів України: Закон України від 24.09.1997 року №541/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/541/97-%D0%B2%D1%80#Text (втратив чинність)

4. Про вибори народних депутатів України: Закон України від 18.10.2001 року №2766-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2766-14#Text (втратив чинність)

5. Про внесення змін до Закону України «Про вибори народних депутатів України»: Закон України від 07.07.2005 року- № 2777-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2777-15#Text (втратив чинність)

6. Про вибори народних депутатів України: Закон України від 17.11.2011 року №4061-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4061-17#Text (Закон втратив чинність, крім положень щодо організації та проведення проміжних виборів і заміщення народних депутатів України, обраних у загальнодержавному виборчому окрузі, повноваження яких достроково припинені, що діють до наступних чергових або позачергових виборів народних депутатів України, на підставі Кодексу № 396-IX від 19.12.2019, ВВР, 2020, № 7, № 8, № 9, ст.48)

7. Виборчий кодекс України: закон України від 19.12.2019 р. №396-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text (чинний)

8. Поспєлова І. М. Поняття та особливості передвиборної агітації як стадії виборчого процесу. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2014. № 9-2. Том 1. С. 61-64.

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства з питань проведення

виборів: Закон України від 21.11.2013 року №709-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/709-18

10. Войтович Н. О. Правові, етичні та соціально-психологічні аспекти політичної реклами як складової соціальних комунікацій: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук із соціальних комунікацій: 27.00.01 / Львівський національний університет імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара Міністерства освіти і науки України, Дніпро, 2021. 259 с.

Kostiantyn Shpak, *postgraduate student Department of theory and history of the state and law, constitutional law of the Academy of the State Penitentiary Service,*
ORCID: 0000-0003-3411-587X

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF PRE-ELECTION CAMPAIGNING ON THE EXAMPLE OF THE ELECTIONS OF NATIONAL DEPUTY OF UKRAINE: FROM INDEPENDENCE TO THE PRESENT

The article is devoted to the analysis of the peculiarities of the development of normative and legal regulation of pre-election campaigning on the example of the elections of People's Deputies of Ukraine under the legislation of independent Ukraine. In particular, the legislative acts of Ukraine regarding pre-election campaigning during the elections of people's deputies, which were adopted from the moment our state gained independence until today, were considered. At the same time, it was found out that for a long time, since independence, the normative and legal basis of the election process in Ukraine was Soviet legislation, and the first law of independent Ukraine, dedicated to the issue of regulation of pre-election campaigning during the elections of people's deputies, was the Law of Ukraine «On the elections of People's Deputies of Ukraine» from 1993. At the same time, for the first time at the level of individual articles, the forms and means of pre-election campaigning were determined, Provisions regarding election campaign materials, use of mass media, restrictions on election campaigning, financing of election campaign are laid down. The evolution of the terminological definition of pre-election campaigning is traced, which today means the implementation of any activity with the aim of encouraging voters to vote for or not to vote for a certain candidate, party (party organization) - subjects of the election process. As well as the evolution of forms and other aspects of election campaigning under the legislation of independent Ukraine. At the same time, the development and adoption of the Election Code of Ukraine in 2019, which entered into force on January 1, 2020, is the most important stage in the development of the regulatory regulation of pre-election campaigning. In general, the development of normative and legal regulation of pre-election campaigning under the legislation of independent Ukraine is characterized by positive dynamics. After all, despite the fact that the number of articles devoted to the issue of pre-election campaigning sometimes increased, sometimes decreased, the quality of legislation in this area systematically improved. In particular, from the moment Ukraine gained independence until today, the substantive content of the legislation of Ukraine on pre-election campaigning has undergone significant improvement. As a result, today pre-election campaigning is a fairly fully regulated institution of electoral law. Significant improvement, from the moment Ukraine gained independence until today, the content of the legislation of Ukraine on pre-election campaigning has undergone significant improvement. As a result, today pre-election campaigning is a fairly fully regulated institution of electoral law. Significant improvement, from the moment Ukraine gained independence until today, the content of the legislation of Ukraine on pre-election campaigning has undergone significant improvement. As a result, today pre-election campaigning is a fairly fully regulated institution of electoral law.

Keywords: normative and legal regulation, development of legislation, pre-election campaigning, elections of people's deputies, election legislation of independent Ukraine.

З'ЯСУВАННЯ ПОНЯТТЯ «КОНТРОЛЮ» ТА «НАГЛЯДУ» У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ, НЕОБХІДНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

ЄВДОКІМЕНКО Світлана Вікторівна - д.ю.н., професор, головний науковий співробітник відділу аспірантури та докторантури Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса»

ORCID: 0000-0003-2924-6621

ЄВДОКІМЕНКО Сергій Анатолійович - д.ю.н., доцент кафедри кримінального права, кримінології, цивільного та господарського права Вищого навчального закладу «Національна академія управління»

ORCID: 0000-0003-4700-9777

DOI 10.32782/NP.2023.2.6

У статті досліджено зміст понять «контролю» та «нагляду» у сфері забезпечення громадської безпеки. Проаналізовано бачення сучасних учених щодо необхідності і доречності вживання зазначених понять. Наголошено, що в з законодавстві немає чіткого розмежування понять «контролю» та «нагляду», висловлено думку щодо необхідності їх розмежування, обґрунтовано цю позицію. Виділено основні ознаки контролю і нагляду при забезпеченні громадської безпеки. Зроблено пропозиції щодо необхідності вироблення загальноприйнятих стандартів державного контролю та нагляду. Приділяється увага важливості конституційних гарантій прав та свобод людини і громадянина та недопущення безпідставного внесення змін у норми, що стосуються їх забезпечення. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є обов'язком держави. Зазначено, що у разі виключення із тексту Основного закону закріплених за прокуратурою контролюючих функцій, необхідно було б закріпити на які органи покладаються такі функції або які заходи застосовуються взамін прокурорського контролю та нагляду. Виділено позицію про те, що прагнучи побудувати демократичну державу, слід брати до уваги вимоги ЄС щодо необхідності дотримання європейських стандартів у сфері забезпечення громадської та національної безпеки. Однією з основних проблем у цьому напрямку виступає високий рівень корупції в Україні, через що страждають усі без винятку сфери життєдіяльності держави.

Ключові слова: громадська безпека, громадський порядок, контроль, нагляд, права та свободи людини і громадянина, обмеження, забезпечення, гарантії.

Постановка проблеми

Сучасний стан законодавства у сфері забезпечення громадської безпеки потребує змін на краще. Це стосується і понятійного апарату. У тому числі необхідним є з'ясування доречності застосування у нормативно-правових актах, що регулюють сферу забезпечення громадської безпеки, термінів «контроль» та «нагляд». У законодавстві немає чіткого розмежування вказаних понять. Також необхідно приділити увагу питанню контролю за діяльністю суб'єктів забезпечення громадської безпеки в умовах війни Російської Федерації проти України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Гаращук В. М. дослідив теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні. Битяк Ю. виділив види нагляду: загальний та адміністративний. Павлик І. проаналізував поняття «держав-

ний контроль» і «державний нагляд» та виділив їх відмінність. Карпенко О. О., Кудлінська К. О., Кузнєцова К. Є. встановили значення контролю і нагляду в умовах запобігання та протидії корупції в державних органах та органах місцевого самоврядування. Корсун В. дослідив судовий контроль у досудових стадіях кримінального процесу. Мінченко. С. І., Омельченко С. Є. виділили питання гарантій забезпечення прав людини і громадянина при проведенні окремих слідчих дій. Драч Д. проаналізував український та європейський досвід прокурорського нагляду. Василенко Я. М. встановив сутність та особливості відомчого контролю як одного з засобів забезпечення законності у сфері судочинства.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Зміни, які стосуються контролю у сфері забезпечення громадської безпеки особливо потребують попереднього аналізу та оцінки. Необдумане зменшення контролю призведе до свавілля недобросовісних представників місцевої влади, а також правоохоронних органів. Якщо зменшення контрольних функцій аргументується запровадженням можливості громадського контролю, то необхідно надати громадськості можливість не лише володіти інформацією, наданою в рамках законодавства щодо діяльності певного органу чи організації, а розробити чіткий алгоритм дій громадян та громадських організацій у разі виявлення порушень.

Таким чином, **метою дослідження є** характеристика контролю та нагляду у сфері забезпечення громадської безпеки. Виділення основних питань, що стосуються цієї проблематики, надання пропозицій щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу

Сучасний стан законодавства у сфері забезпечення громадської безпеки потребує змін на краще. Це стосується і понятійного апарату. У тому числі, необхідним є з'ясування доречності застосування у нормативно-правових актах, що регулюють сферу забезпечення громадської безпеки, термінів «контроль» та «нагляд». У законодавстві немає чіткого розмежування вказаних понять. Тому в науковій літературі трапляються різні точки зору стосовно їх вживання, поділяються такі думки на: необхідність вживання цих понять як тотожних за змістом, розмежування понять, що мають різне смислове значення.

Підтримуємо думку А. Денисової, яка зазначила, що ці поняття потрібно розмежовувати навіть тоді, коли законодавець для визначення назви і регулювання повноважень тих чи інших органів використовує обидва терміни. Можна стверджувати, що спільним у цих термінах є лише мета – забезпечення законності і порядку в державному (публічному) управлінні. Наявність такої мети дає підстави розглядати ці терміни у функціональній єдності, як «контрольно-наглядову діяльність». Контрольно-наглядова діяльність як явище досліджується як з погляду науки державного управління, так і з позицій юридичної науки. У першому випадку йдеться про функцію управління, стадію управлінського циклу, реалізацію принципу зворотного зв'язку в управлінні. У другому – про засіб забезпечення законності в реалізації виконавчої влади. Загалом, функція державного контролю в державному управлінні полягає в аналізі та зіставленні фактичного стану у тій чи іншій галузі з вимогами, які визначено перед ними, відхиленнями у виконанні поставлених завдань та причин цих відхилень, оцінкою діяльності й доцільності саме такого шляху [1, с. 10].

Вважаємо, що принциповою ознакою контролю є можливість контролюючого суб'єкта прямо впливати на суб'єкта підконтрольного шляхом притягнення до юридичної відповідальності в рамках законодавства. Контрольна функція належить як окремим органам, що призначені саме для здійснення такої діяльності як основної, так і в якості одних із функцій певних органів та їх посадових осіб (наприклад, контроль за діяльністю підлеглої особи передбачає виконання контролю на рівні з іншими виконуваними функціями). Термін «контроль» (від франц. controle) означає перевірку чи спостереження з метою перевірки. Водночас, французьке controle (count+role) утворилось

від латинського префікса contra, що означає протидію, і слова role, що означає виконання якоїсь дії. Отже, слово «контроль», окрім значення перевірки, нагляду з метою перевірки, у своєму змісті містить також поняття протидії чомусь небажаному. У такому контексті термін «контроль» потрібно розглядати як перевірку, а також спостереження з метою перевірки для протидії чомусь небажаному, для виявлення, попередження та припинення протиправної поведінки.

В. Чіркін стверджує, що «нагляд» – це також «контроль» [1]. На думку В. Гаращука [2], контроль відрізняється від нагляду тим, що контролюючий орган, на відміну від наглядового, має право втручатися в оперативну діяльність підконтрольного (іноді аж до підміни собою керівного органу цього об'єкта), а також те, що контролюючі органи (але аж ніяк не наглядові) мають право самостійно притягувати винних до юридичної відповідальності. Проте одночасно дослідник зазначає, що чинне законодавство знає випадки, коли контролюючий орган не має деяких із основних контрольних повноважень, що наближує його до нагляду.- Д. Овсянко висловлює думку про те, що нагляд є самостійним видом контрольно-наглядової діяльності, якому властиві свої особливості [3]. З цим погоджується і С. Ківалов, який виділяє судовий, прокурорський та адміністративний нагляд. [4]. Л. Коваль не виділяє нагляд як самостійне явище, а лише зазначає, що контроль (нагляд) здійснюється у чотирьох формах: парламентський, прокурорський, адміністративний, судовий [5]. Ю. Битяк зазначив, що існує два види нагляду: загальний і адміністративний [6]. Характерною ознакою є зовнішня спрямованість щодо піднаглядних об'єктів: суб'єкти та об'єкти нагляду не є елементами спільної системи органів. Контроль може здійснюватися і «всередині» системи (відомчий або внутрішньовідомчий контроль). Назріла необхідність вироблення загальноприйнятих стандартів державного конт-ролю та нагляду. Відправним моментом процесу вдосконалення систем державного контролю і державного нагляду має стати відповідне законодавче визначення самого нагляду, відмежування його від контролю [7].

Чимало вчених вважає, що контролюючу функцію слід виділити як окрему державну функцію, закріпивши вказане положення на законодавчому рівні. Проте, вважаємо таке твердження застарілим, оскільки, орієнтуючись на європейську модель державного управління, робимо висновок про те, що контрольна функція у великому ступені належить громадськості, тоді як контрольні функції деяких державних органів скорочені. Так, наприклад, 14 жовтня 2014 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про прокуратуру» № 1697-VII, яким позбавила органи прокуратури в України функції загального нагляду та всіх пов'язаних із цією функцією повноважень [8]. Однак, ст. 121 чинної тоді Конституції України [9] за прокуратурою була збережена функція нагляду за додержанням прав і свобод людини і громадянина, додержанням законів із цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами. Такий стан законодавства викликав протиріччя між Конституцією України та Законом України «Про прокуратуру». Після чого розділ VII Конституції України «Прокуратура» було виключено на підставі Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [10]. Проте, на думку автора дослідження, такі глобальні кроки стосовно зміни законодавства були поспішними, рівень корупції серед державних органів, невиконання та недобросовісне виконання обов'язків правоохоронними органами свідчить про наявність великої кількості проблем у даній сфері. Створення додаткових контролюючих органів, наприклад Агентства з питань запобігання корупції, якісно не змінила ситуації щодо корупції в державних органах. Світ сприймає Україну не лише як дуже корумповану країну, а як країну, де політична, масштабна та дрібна корупція стали природною складовою соціальних відносин. Україна у 2019 році отримала 30 балів зі 100 можливих, що на два бали менше, ніж у 2018 році, тобто повернулася на рівень 2017 року, і в 2019 році посіла 126 місце зі 180 країн світу. Вказані бали сформовано на основі індексу сприйняття корупції. Індекс сприйняття міжнародної

корупції надзвичайно ефективно розкриває та підвищує обізнаність громадськості про ті країни, у яких офіційна корупція вважається найбільш поширеною. У 2020 році оцінка корумпованості багатьох інституцій зросла, зокрема в центральних та місцевих органах виконавчої влади, а також в органах місцевого самоврядування. Як показує українська практика, великою проблемою залишається подолання або принаймні мінімізація «децентралізованої» корупції. Ефективність відповідних антикорупційних заходів буде безпосередньо визначати рівень довіри або недовіри суспільства до уряду з усіма відповідними політичними наслідками [11, с. 100-101].

Гарантом прав і свобод людини є держава в цілому, оскільки відповідно до ст. 3 Конституції України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є обов'язком держави. Отже, Конституція України є основою демократизації відносин між громадянином і державою, вона передбачає суттєві юридичні гарантії прав і свобод людини та громадянина [12, с. 75].

Тому вважаємо: у разі виключення із тексту Основного закону закріплених за прокуратурою контролюючих функцій, необхідно було б зазначити, на які органи покладаються такі функції або які заходи застосовуються взамін прокурорського контролю та нагляду.

На нашу думку, необхідною є розробка нормативно-правового акта, у якому було би чітко закріплено загальні засади державного нагляду та контролю, у тому числі у сфері забезпечення громадської безпеки. Відсутність однозначного розуміння понять «контролю» та «нагляду», а також дублювання контрольних повноважень декількох органів призводить до втрати самого сенсу контролю. Досвід практичної діяльності в правоохоронних органах дозволяє зробити висновок про наявність проблеми бюрократії при виконанні контролю у сфері забезпечення громадської безпеки. Значна кількість довідок, інформаційних звітів та повідомлень інколи перешкоджає працівникам правоохоронних органів здійснювати свої безпосередні функціональні обов'язки. Тому вважаємо, що контроль в такому випадку має бути чітким, змістовним, не обтяженим зайвою бюрократією, стосуватися лише законності ухвалених рішень та відповідності і якості виконуваних працівником обов'язків у рамках законодавства. Вигадування зайвих способів, методів, накопичення інструкцій із такого контролю є не лише неефективним, а породжує плутанину як серед контролюючих суб'єктів, так і підконтрольних. Через вказану бюрократію інколи створюються окремі відділи та відділення в державних органах і організація, які не приносять ефективності роботи, а лише потребують створення додаткових посад із зайвими витратами державних коштів.

Із початком повномасштабної війни Російської Федерації проти України, Указом Президента України від 24 лютого 2022 року в Україні було введено воєнний стан [13]. Статтею 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII встановлено, що «воєнний стан» – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [14]. У воєнний час на суб'єктів забезпечення громадської безпеки покладається значна відповідальність, адже вони беруть участь у вирішенні важливих питань місцевого і державного значення в різних напрямках: правовому, соціальному, освітньому, культурному, екологічному тощо. Існує необхідність у фінансуванні громад як з боку держави, так і за допомогою між-

народних організацій, з метою уникнення гуманітарних катастроф, подолання наслідків воєнних дій, надання психологічної реабілітації та підтримки населення тощо. Такі заходи здійснюються з метою створення відносно безпечного простору в регіонах та у державі в цілому, на- скільки це є можливим в умовах війни. Тому питання контролю за діяльністю як правоохоронних органів, так і інших суб'єктів забезпечення громадської безпеки, у тому числі, що стосується належного використання і спрямування коштів з державного бюджету та міжнародних організацій, є, як ніколи, актуальним, адже саме контроль є запорукою протидії корупції.- У цьому контексті слід відмітити можливості громадського контролю за діяльністю суб'єктів забезпечення громадської безпеки. Так, відповідно до статті 1 Закону України «Про запобігання корупції» [15] громадські об'єднання відносяться до зовнішніх каналів повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень цього Закону, що здійснюється шляхом повідомлення інформації викривачем через фізичних чи юридичних осіб, у тому числі через засоби масової інформації, журналістів, громадські організації, професійні спілки тощо. Частиною 1 статті 21 Закону передбачено участь громадськості в заходах щодо запобігання корупції. Визначено широкий перелік прав, які мають громадські об'єднання для запобігання корупції.

У зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30 - 34, 38, 39, 41 - 44, 53 Конституції України [9]. Контроль за діяльністю суб'єктів забезпечення громадської безпеки в частині обмеження вказаних конституційних прав і свобод людини і громадянина повинен бути максимально досконалим, не допускається відібрання чи відчуження жодного із зазначених прав.

Висновки

Прагнучи побудувати демократичну державу, слід брати до уваги вимоги ЄС щодо необхідності дотримання європейських стандартів у сфері забезпечення громадської та національної безпеки. Однією з основних проблем у цьому напрямку, як зазначалося вище, виступає високий рівень корупції в Україні, через що страждають усі без винятку сфери життєдіяльності держави. З огляду на вказане, контроль за діяльністю державних органів і структур має бути посиленим, утому числі завдяки активній участі громадськості. Зазначимо, що спрощення контрольних повноважень деяких державних органів у теперішніх умовах і в ситуації розвитку корупції є недоречним. Зміни, які стосуються контролю у сфері забезпечення громадської безпеки, особливо потребують попереднього аналізу та оцінки. Необдумане зменшення контролю призведе до свавілля недобросовісних представників місцевої влади, а також правоохоронних органів. Для уникнення збільшення ризику корупції в умовах скорочення контрольних повноважень державних органів та організацій необхідно розробити чіткий механізм внесення змін до законодавства, що регулює діяльність таких органів, а також надати адекватну заміну такому контролю. Якщо зменшення контрольних функцій аргументується запровадженням можливості громадського контролю, то необхідно надати громадськості можливість не лише володіти інформацією, наданою в рамках законодавства щодо діяльності певного органу чи організації, а розробити чіткий алгоритм дій громадян та громадських організацій у разі виявлення порушень. В умовах війни Російської Федерації проти України питання громадського контролю набуло актуальності. Громадські об'єднання є ефективним інструментом протидії корупції, якій немає місця в правовій державі. Слід взяти до уваги той факт, що громадськість не може в повній мірі здійснювати контрольні функції на рівні із державним контролем, оскільки позбавлена права притягати підконтрольних суб'єктів до юридичної відповідальності.- У деяких випадках громадський контроль є недоречним. Так, наприклад проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а також здійснення оперативно-розшукових заходів передбачає використання негласної

інформації, яка не повинна висвітлюватися в засобах масової інформації та інших загальнодоступних джерелах.

Література:

1. Чиркин В. Е. Контрольная власть // Государство и право. – 1993. – № 4. – С. 10-18

2. Гаращук В. М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07 Адміністративнеправо і процес; фінансове право; інформаційне право. Х. :- [б. в.], 2003. 412 с.

3. Овсянко Д. М. Административное право : учеб. пособ. ; изд. 3-е, перераб. идоп. М. : Юристъ, 2002. 468 с.

4. Адміністративне право України : підручник / за заг. ред. С. В. Ківалова.Одеса : Юридична література, 2003. 896 с.

5. Коваль Л. Адміністративне право України (Загальна частина) : курс лекц.К. : Основи, 1994. 154 с.

6. Битяк Ю. П., Зуй В. В. Административное право Украины (Общая часть) : учеб. пособ. Х. : ООО "Одиссей", 1999. 224 с.

7. Павлик І. Відмінність понять «державний контроль» і «державний нагляд»: нормативно-правовий аспект Електронний ресурс [Режим доступу] http://dv.lvivacademy.com/article/view/151020/150048

8. Пояснювальна записка до проекту Закону про внесення змін до Закону України «Про прокуратуру» (щодо удосконалення та особливостей застосуванняокремихположень).URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54826

9. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії ВРУ 28 червня 1996 р. // Відом. Верх. Ради України. –1996. – № 30.

10. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України № 1401-VIII від 02.06.2016 р. // Відомості Верховної Ради України. 2016.№ 28. Ст. 532

11. Карпенко О. О., Кудлінська К. О., Кузнєцова К. Є. Запобігання та протидія корупції в державних органах та органах місцевого самоврядування / О. О. Карпенко,- К. О. Кудлінська, К. Є. Кузнєцова // Інвестиції: практика та досвід. – 2021. - № 1. –- С. 98-103

12. Мінченко С.І., Омельченко С.Є. Гарантії забезпечення прав людини і громадянина при проведенні окремих слідчих дій / С.І. Мінченко, С.Є. Омельченко // Науковий

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено зміст понять «контролю» та «нагляду» у сфері забезпечення громадської безпеки. Проаналізовано бачення сучасних учених щодо необхідності і доречності вживання зазначених понять. Наголошено, що в з законодавстві немає чіткого розмежування понять «контролю» та «нагляду», висловлено думку щодо необхідності їх розмежування, обґрунтовано цю позицію. Виділено основні ознаки контролю і нагляду при забезпеченні громадської безпеки. Зроблено пропозиції щодо необхідності вироблення загальноприйнятих стандартів державного контролю та нагляду. Приділяється увага важливості конституційних гарантій прав та свобод людини і громадянина та недопущення безпідставного внесення змін у норми, що стосуються їх забезпечення. Порушено питання обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є обов'язком держави. Зазначено, що у разі виключення із тексту Основного закону закріплених за прокуратурою контролюючих функцій необхідно було б закріпити, на які органи покладаються такі функції або які заходи застосовуються взамін прокурорського контролю та нагляду. Виділено позицію про те, що прагнучи побудувати демократичну державу, слід брати до уваги вимоги ЄС щодо необхідності дотримання європейських стандартів у сфері забезпечення громадської та національної безпеки. Однією з основних проблем у цьому напрямку виступає високий рівень корупції в Україні, через що страждають усі без винятку сфери життєдіяльності держави. Наголошено на необхідності удосконалення контролю за діяльністю суб'єктів забезпечення громадської безпеки під час війни, з метою протидії корупції в Україні, якій немає місця у правовій державі.

Ключові слова: громадська безпека, громадський порядок, контроль, нагляд, права та свободи людини і громадянина, обмеження, забезпечення, гарантії.

вісник національної академії внутрішніх справ – 2010. - № 5 – с. 71-79

13. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text

14. Про правовий режим воєнного стану: закон України від 12.05.2015 № 389-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ips.ligazakon.net/document/T150389

15. Про запобігання корупції: Закон України від14 жовтня 2014 року № 1700-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text

Yevdokimenko Svitlana Viktorivna,
Yevdokimenko Serhii Anatoliiovych

CLARIFICATION OF THE CONCEPTS OF "CONTROL" AND "SUPERVISION" IN THE FIELD OF GUARANTEEING PUBLIC SAFETY, THE NEED TO APPLY CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF PUBLIC SAFETY ENTITIES IN TERMS OF MARTIAL LAW

The author of the article has studied the content of the concepts of "control" and "supervision" in the field of ensuring public safety. The points of view of modern scholars on the necessity and appropriateness of the use of the specified concepts have been analyzed. It has been emphasized that there is no clear distinction between the concepts of "control" and "supervision" in the legislation; the opinion on the need of their delimitation has been expressed; this position has been substantiated. The main features of control and supervision while ensuring public safety have been distinguished. The author has made suggestions on the need to develop generally accepted standards of state control and supervision. Particular attention has been paid to the importance of constitutional guarantees of human and civil rights and freedoms and prevention of unjustified amending the norms concerning their provision. The authors have raised the issue of limiting the constitutional rights and freedoms of a person and a citizen in terms of the martial. It is the duty of the state to promote and ensure human rights and freedoms. It has been noted that in case of the exclusion of control functions assigned to the prosecutor's office from the text of the Basic Law, it would be necessary to state the agencies that are entrusted with such functions, or to state the measures that are applied instead of procuracy control and supervision. The author has distinguished the position that there is the need to take into account the EU requirements to comply with European standards in the field of public and national security in order to build a democratic state. One of the main problems in this direction is the high level of corruption in Ukraine, which affects all spheres of life of the state, without exception. The authors have emphasized the need to improve control over the activities of public safety entities during the war in order to counteract corruption in Ukraine, which should not exist in a constitutional state.

Key words: public safety, public order, control, supervision, human and civil rights and freedoms, restrictions, provision, guarantees.

ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСКРЕЦІЙНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ СУДДІВ

КРУПНОВА Любов Василівна - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права і правосуддя, Міжнародний економіко-гуманітарний університет ім. академіка Степана Дем'янчука
https://orcid.org/0000-0003-1789-0647
РЯБЧЕНКО Олена Петрівна - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного права, процесу та митної безпеки, Державний податковий університет
https://orcid.org/0000-0001-6631-2830
АРТЕМЕНКО Олена Вікторівна - кандидат юридичних наук, професор, доцент кафедри адміністративного та фінансового права, Національний університет біоресурсів і природокористування України
https://orcid.org/0000-0003-2041-8925
DOI 10.32782/NP.2023.2.7

У статті здійснюється комплексний аналіз дискреційних повноважень суддів. З'ясовується, що суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності. Відповідно до міжнародних стандартів судочинства судді зобов'язані ухвалювати безсторонні рішення згідно з власною оцінкою фактів і знанням права. Визначається, що сам факт суддівського розсуду має бути в судовому розгляді, бо законодавство не може дати відповіді на всі можливі питання, що виникають у життєвих ситуаціях. Проте постає запитання, наскільки широкими мають бути межі суддівського розсуду та які запобіжники можуть бути, щоб правосуддя не перетворилося на свавілля. Зроблено висновок, що дискреційні повноваження - це повноваження суддів під час вибору кількох юридично допустимих рішень, яке ґрунтується на законі та діє в межах права з метою захисту прав людини. Дискреційні повноваження суддів необхідно розглядати - не як перешкоду для реалізації принципу законності, а як об'єктивно зумовлений елемент судового правозастосування, що має важливе значення для реалізації завдань судочинства. Реалізація дискреційних повноважень в окремих ситуаціях дозволяє суддям адекватно реагувати на мінливі умови життя, коли позитивне право у своїй регламентації не встигає за динамікою суспільних перетворень, або ж коли норма, створена законодавцем, виявляється недостатньо зрозумілою, непрозорою, складною для практичного застосування. Аргументується, що підставами для застосування дискреційних повноважень є: незрозумілі правила, викладені у законодавстві; протиріччя між нормами, неврегульованість відносин, які стали предметом судового розгляду, оціночні законодавчі поняття та інші обставини, що об'єктивно викликають суддівський розсуд.

Ключові слова: дискреція, дискреційні повноваження, судді, судовий розсуд, судова система, верховенство права.

Постановка проблеми

В Україні визнається і діє принцип верховенства права, що закріплено у ст. 8 Конституції України [1]. Елементами цього принципу є принцип правової визначеності та принцип справедливості.

Про правову державу можна вести мову лише тоді, коли вона надає гарантії та захист прав людини і громадянина. Це можливо завдяки незалежній, некорумпованій судовій системі, судам, які здійснюють правосуддя на засадах верховенства права, за-

безпечують кожному право на справедливий суд та повагу до їх прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою.

Конституційний Суд України у своїх рішеннях неодноразово наголошував, що правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості й забезпечує ефективне поновлення в правах. У зв'язку з необхідністю дотримання принципу верховенства права постає питання меж судового контролю при реалізації суб'єктами влади дискреційних повноважень. Суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності. Відповідно до міжнародних стандартів судочинства судді зобов'язані ухвалювати безсторонні рішення згідно з власною оцінкою фактів і знанням права. Безсумнівно, сам факт суддівського розсуду має бути в судовому розгляді, бо законодавство не може дати відповіді на всі можливі запитання, що виникають у життєвих ситуаціях. Проте постає питання, наскільки широкими мають бути межі суддівського розсуду та які запобіжники можуть бути, щоб правосуддя не перетворилося на свавілля. Враховуючи те, що Україна у 2022 році подала заявку на членство в Європейському Союзі, необхідним аспектом є підвищення ролі та значення судових органів, в тому числі належної реалізації останніми дискреційних повноважень. Таким чином, актуальність дослідження обумовлена низкою об'єктивних аспектів.

Метою дослідження виступає здійснення комплексного аналізу сучасного значення дискреційних повноважень суддів з урахуванням європейського вектору реформування судової системи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій підтверджує актуальність обраної тематики, що відображено в низці праць наукової спільноти. Так, питання дискреційних повноважень суддів розглядали у своїх працях Білозьоров Є.В., Бойко О.В., Вапнярчук В.В., Грошовий Ю.М., Єрмакова К.П., Закурін М.К., Кривицький Ю.В., Папкова О.А., Петрова А.С., Рарог А.І., Рісний М. Б., Тітко І.А., Уласевич А.С. та інших.

Виклад основного матеріалу

Для початку необхідно визначити поняття "дискреційних повноважень", адже це поняття є збірним та походить від поняття "дискреція". Якщо звернутися до положень юридичної енциклопедії, то поняття «дискреційних повноважень» відображається через поняття "дискреційної влади". Дискреційна влада – спосіб реалізації публічної влади, за яким відповідний суб'єкт влади застосовує надані йому в межах закону повноваження на власний розсуд, без необхідності узгодження в будь-якій формі своїх дій з іншими суб'єктами. Ці повноваження називають дискреційними [2, с. 195].

На думку Ю. Г. Барабаша [3, с. 49], дискреція передбачає одразу дві складові – вольову, яка включає в себе вільний розсуд, і інтелектуальну (морально-правову), яка означає використання дискреційних повноважень "за здоровим глуздом".

Дискреційні повноваження – це передбачені законодавством можливості владного суб'єкта діяти на свій розсуд з метою прийняття рішення, яке є найбільш оптимальним у конкретній ситуації, у межах власної компетенції. Вони є важливою складовою механізму правового регулювання,оскільки дозволяють державному органу чи посадовій особі проявляти гнучкість, ініціативність у нестандартних випадках. Разом з тим, дискреційні повноваження містять небезпеку зловживання владою, прийняття свавільних рішень, здійснення корупційних дій, вчинення помилок, що в кінцевому випадку призводить до втрати довіри до влади та закону з боку населення. Саме тому вони потребують належного обмеження [4, с. 57].

Якщо розглядати законодавчі тлумачення дискреційних повноважень, то відповідно до п. 1.6 Методології проведення антикорупційної експертизи, дискреційні повноваження як сукупність прав та

обов'язків органів державної влади та місцевого самоврядування, осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, що надають можливість на власний розсуд визначити повністю або частково вид і зміст управлінського рішення, яке ухвалюється, або можливість вибору на власний розсуд одного з декількох варіантів управлінських рішень, передбачених нормативно-правовим актом [5].

Також, враховуючи членство України у Раді Європи, доцільно звернути увагу на положення Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи №К(80) 2 стосовно здійснення адміністративними органами влади дискреційних повноважень, відповідно до якої під дискреційними повноваженнями розуміють повноваження, яке надає адміністративному органу певний ступінь свободи під час прийняття рішення, таким чином даючи йому змогу вибрати з кількох юридично допустимих рішень те, яке буде найбільш прийнятним [6, с. 470].

Вітчизняна судова практика також намагалася розкрити суть цього правового явища. Так, у Постанові Верховного Суду від 27.02.2018 р. у справі № 816/591/15-а вказано, що дискрецією є законодавчо закріплена можливість певного державного органу вибирати одне з альтернативних дій. Причому, кожна з таких альтернатив є правомірною [7].

Зазвичай у юридичній літературі наводять приклади дискреційних повноважень виконавчої гілки влади. Проте дискреційні повноваження належать усім гілкам влади, тому і судова гілка не є винятком.

Закон України "Про судоустрій" (втратив чинність) від 07 лютого 2002 року у частині шостій ст. 14 встановлював, що суддям забезпечується свобода неупередженого вирішення судових справ відповідно до їх внутрішнього переконання, що ґрунтується на вимогах закону [8]. Чинний Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [9] такого положення не містить, але кримінальне процесуальне законодавство передбачає, що суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження (ст. 94 Кримінального процесуального кодексу України [10]). Таким чином, положення процесуального законодавства дає підстави говорити про існування дискреційних повноважень суддів, що свідчить про важливу роль судового розсуду в правовій системі держави.

Враховуючи законодавчі положення, дискреційні повноваження суддів варто вважати одним із основних засобів втілення верховенства права у повсякденну реальність суспільного та державного життя. Основною метою здійснення правосуддя є захист порушених прав і свобод особи. У зв'язку з цим застосування такого фундаментального принципу, як верховенство права, не повинно обмежуватись лише правотворчістю, а саме встановленням ефективних правових процедур відправлення правосуддя [11, с. 161].

Досить часто, в наукових публікаціях ще можливо зустріти вживання як синонім дискреційним повноваженням - суддівський розсуд. О. В. Стовба, висловлюючи своє бачення застосування суддівського розсуду, зазначає, що це можливість суду вийти за межі закону чи взагалі відмовитися від його застосування для вирішення справи [12, с. 114]. Принцип суддівського розсуду повинен набувати продовження в професійній діяльності всього суддівського корпусу, яка має бути спрямована на максимально чітке, зрозуміле і якісне виконання процесуальних норм, забезпечення вільного доступу до правосуддя усіх громадян. Одним з важливих аспектів реалізації принципу верховенства права є уникнення надмірної та штучної бюрократизації судового процесу, що перешкоджає реалізації мети правосуддя загалом та унеможливлює панування верховенства права [11, с. 161].

Тобто суддівський розсуд є загальним поняттям, яке відображає відповідне правове явище, а дискреційні повноваження характеризують особливості реалізації такого розсуду, у тому чи в іншому (одиничному) випадку судового правозастосування. Тому вважати суддівський розсуд та дискреційні повноваження одним цілим буде неаргументовано.

Зазвичай в дискреційні повноваження суддів вкладаються два сутнісних елементи:

1) динамічний, що визначає розсуд через призму діяльності суду як інтелектуально-вольову владну діяльність, сутність якої полягає в наданні суб'єкту правозастосування у відповідних випадках повноваження вирішувати спірне правове питання, виходячи з цілей і принципів права, інших загальних положень закону, конкретних обставин справи, справедливості тощо;

2) статичний, що розглядає природу розсуду з позицій змісту повноважень суду, які становлять його права та обов'язки, тобто правомочність суду, надану державою [13, с. 250]

Наділення суддів дискреційними повноваженнями зумовлено правовою невизначеністю, характерною для відносно визначених норм права, прогалин у праві або правових колізій. Дискреційні повноваження набувають важливого значення для реалізації завдань судочинства. Застосовуючи норми права з усіма властивими їм недоліками, суддя навіть за найсуворішого дотримання букви закону в окремих випадках не застрахований від помилки. Коли ж суддя реалізує надані йому дискреційні повноваження, він спирається не лише на норми закону, але й на "дух закону", принципи права, засадничі ідеї, правові та моральні цінності, які переломлюються через його власну правосвідомість, що забезпечує максимально індивідуалізований підхід до вирішення кожної судової справи та, в кінцевому результаті, справедливість судового рішення [14, с. 8].

Рішення, які ухвалюються відповідно до цих повноважень, повинні бути обгрунтованими і не довільними, такі рішення повинні, перш за все, прийматися на основі того, що є правильним та справедливим у цих обставинах. До того ж, зловживання дискреційними повноваженнями може бути оскаржено. Так, можливо навести приклад із зарубіжної практики. Зокрема, законодавством Каліфорнії передбачено, що зловживання розсудом буде встановлено, якщо суд першої інстанції "вийшов за межі розумного" і ухвалив рішення "довільним чином, що призвело до явної судової помилки". Пізніше було також сформульовано положення про те, що суд зловживає своїми повноваженнями, якщо: (1) ґрунтує своє рішення на помилці у праві або використовує неправильний правовий стандарт; (2) засновує своє рішення на явно хибному фактичному висновку; або (3) робить висновок, який виходить за межі допустимого діапазону висновків [15].

Одним із прикладів застосування суддею своєї дискреції є справа №462/9002/14-ц: розглядався спір про гонорар успіху адвоката, справа дійшла до Верховного Суду, який своєю Постановою від 12 червня 2018 року відмовив адвокату у стягненні з клієнта гонорару успіху. Під час того як Верховний Суд ухвалював рішення, він виходив з того, що адвокат не має права на гонорар успіху, оскільки його винагорода має складатися лише із надання фактичних юридичних послуг таких як-от: складання процесуальних документів, представництво в суді, і хоч «інтереси сторони договору, на користь якої укладено договір, безумовно не обмежуються отриманням власне послуг адвоката, а спрямовані на досягнення певного результату – "позитивного рішення по справі", проте досягнення такого результату виходить за межі предмета договору, яким є лише надання юридичних послуг [16]. Такого висновку Суд дійшов, використовуючи свій розсуд та трактуючи Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Після цього рішення, яке є обов'язковим для врахування судами нижчої інстанції при прийнятті рішень, мали місце постійні відмови адвокатам у гонорарах успіху. Лише після того, як аналогічна справа потрапила до Великої Палати Верховного Суду, у своїй Постанові від 12 травня 2020 року Велика Палата зробила висновок про те, що гонорар успіху, якщо він передбачений договором з клієнтом, має бути виплачений адвокату.

Таким чином, здійснивши загальний аналіз сучасного розуміння дискреційних повноважень суддів, можливо сформулювати наступні **висновки.** Так, дискреційні повноваження - це повноваження суддів під час вибору кількох юридично допус-

тимих рішень, яке ґрунтується на законі та діє в межах права з метою захисту прав людини. Дискреційні повноваження суддів необхідно розглядати не як перешкоду для реалізації принципу законності, а як об'єктивно зумовлений елемент судового правозастосування, що має важливе значення для реалізації завдань судочинства. Реалізація дискреційних повноважень в окремих ситуаціях дозволяє суддям адекватно реагувати на мінливі умови життя, коли позитивне право у своїй регламентації не встигає за динамікою суспільних перетворень або ж коли норма, створена законодавцем, виявляється недостатньо зрозумілою, непрозорою, складною для практичного застосування. Підставами для застосування дискреційних повноважень є: незрозумілі правила, викладені у законодавстві; протиріччя між нормами, неврегульованість відносин, які стали предметом судового розгляду, оціночні законодавчі поняття та інші обставини, що об'єктивно викликають суддівський розсуд.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

2. Юридична енциклопедія: в 6 т. за редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ. Укр. енцикл., 1998. Т. 2: Д–Й. 744 с .

3. Барабаш Ю. Г. Дискреційні повноваження вищих органів влади: правова природа та умови ефективного застосування. *Університетські наукові записки*. 2007. № 4 (24). С. 49-54.

4. Мартьянова Т. С. Розсуд суб'єктів правозастосовної діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид.наук : спец. 12.00.01 "Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень" Львів , 2013. 19 с.

5. Методологія проведення антикорупційної експертизи: затверджена наказом Міністерства юстиції України- № 1395/5 від 24.04.2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1395323-17#Text

6. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи № R (80) 2 стосовно здійснення адміністративними органами влади дискреційних повноважень: прийнята Комітетом Міністрів11 березня 1980 року на 316-й нараді заступників міністрів. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України. автор-упорядник В. П. Тимошук. Київ. Факт, 2003. с. 469–479.

7. Постанова Верховного Суду від 27.02.2018 у справі № 816/591/15-а. URL: http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=72449250&red=100003eccaf264956f00402ae3caae5aa89a97&d=5

8. Про судоустрій України: Закон України від 07.02.2002 № 3018-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3018-14

9. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02 червня 2016 року- № 1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text

10. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 3.04.2012 № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

11. Крижова О. Г. Дискреційні повноваження суду в контексті дотримання принципу верховенства права. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки. 2015. № 827. С. 159-162. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2015_827_28.

12. Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: кол. монографія А. М. Бернюков, В. С. Бігун, Ю. П. Лобода, Б. В. Малишев, С. П. Погребняк, С. П. Рабінович, - В. С. Смородинський, О. В. Стовба. Київ. 2009. 316 с.

13. Панасюк О. Дискреційні повноваження суду в кримінальному судочинстві України: теоретичні аспекти. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 4 (67). с. 248 – 258.

14. Яценко О. В. Суддівський розсуд як засіб забезпечення справедливості судочинства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 "Судоустрій; прокуратура та адвокатура" Київ. 2015. 20 с.

15. Richard B. Spindle. Judicial Discretion In Common Law Courts. Washington and Lee Law Review. Volume 4, Issue 2, Article 3. P. 15

16. Постанова Верховного Суд у складі

колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 12 червня 2018 року у справі № 462/9002/14-ц. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/76022516.

REFERENCES

1. Constitution of Ukraine: Law of Ukraine dated June 28, 1996 № 254к/96-ВР URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

2. Legal encyclopedia: in 6 volumes edited by Yu. S. Shemshuchenko (chief editor) and others. Kyiv. Ukraine Encyclop., 1998. T. 2: D–Y. 744 p.

3. Barabash Yu. G. Discretionary powers of higher authorities: legal nature and conditions of effective application. University scientific notes. 2007. No. 4 (24). P. 49-54.

4. Martyanova T. S. Discretion of subjects of law enforcement activity: autoref. thesis ... candidate juridical sciences: specialist 12.00.01 "Theory and history of the state and law; history of political and legal teachings" Lviv, 2013. 19 p.

5. Methodology of anti-corruption examination: approved by order of the Ministry of Justice of Ukraine No. 1395/5 dated 04/24/2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1395323-17#Text

6. Recommendation of the Committee of Ministers of the Council of Europe No.-R (80) 2 regarding the exercise of discretionary powers by administrative authorities: adopted by the Committee of Ministers on March 11, 1980 at the 316th meeting of deputy ministers. Administrative procedure and administrative services. Foreign experience and proposals for Ukraine. author-compiler V. P. Tymoshuk. Kyiv. Fact, 2003. p. 469–479.

7. Resolution of the Supreme Court dated February 27, 2018 in case No. 816/591/15-a. URL: http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=72449250&red=100003eccaf264956f00402ae3caae5aa89a97&d=5

8. On the judicial system of Ukraine: Law of Ukraine dated February 7, 2002-No. 3018-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/3018-14

9. On the judiciary and the status of judges: Law of Ukraine dated June 2, 2016 No. 1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text

10. Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine dated April 3, 2012 No. 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

11. Kryzhova O. G. Discretionary powers of the court in the context of compliance with the principle of the rule of law. Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series: Legal sciences. 2015. No. 827.-P. 159-162. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2015_827_28.

12. Justice: philosophical and theoretical understanding: col. monograph A. M. Biryukov, V. S. Bigun, Yu. P. Loboda, B. V. Malyshev,-S. P. Pogrebnyak, S. P. Rabinovich, V. S. Smorodinsky, O. V. Stovba. Kyiv. 2009. 316 p.

13. O. Panasyuk. Discretionary powers of the court in the criminal justice system of Ukraine: theoretical aspects. Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine. 2011. No. 4 (67). with. 248 - 258.

14. Yatsenko O. V. Judicial discretion as a means of ensuring the justice of the judiciary: author's review. thesis ... candidate law Sciences: specialist 12.00.10 "Judiciary; Prosecutor's Office and Bar" Kyiv. 2015. 20 p.

15. Richard B. Spindle. Judicial Discretion In Common Law Courts. Washington and Lee Law Review. Volume 4, Issue 2, Article 3. P. 15

16. Resolution of the Supreme Court as part of the panel of judges of the Second Judicial Chamber of the Civil Court of Cassation dated June 12, 2018 in case № 462/9002/14-ts. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/76022516.

LEGAL CHARACTERISTICS OF THE DISCRETIONARY POWERS OF JUDGES

The article provides a comprehensive analysis of the discretionary powers of judges. It is found that the court assesses the relevance, admissibility, and reliability of each piece of evidence separately, as well as the sufficiency and interconnection of evidence in their totality. According to international standards of judicial proceedings, judges are obliged to make impartial decisions based on their own assessment of the facts and knowledge of the law. It is determined that the very fact of judi-

cial discretion should be in judicial proceedings, since the law cannot provide answers to all possible questions arising in life situations. However, the question arises as to how wide the limits of judicial discretion should be and what safeguards can be put in place to prevent justice from turning into arbitrariness. The author concludes that discretionary powers are the powers of judges to choose several legally admissible solutions based on the law and acting within the law with a view to protecting human rights. The discretionary powers of judges should be viewed not as an obstacle to the implementation of the principle of legality, but as an objectively determined element of judicial law enforcement, which is essential for the implementation of the tasks of the judicial process. The exercise of discretionary powers in certain situations allows judges to respond adequately to changing living conditions when positive law in its regulation does not keep pace with the dynamics of social transformations, or when a rule created by the legislator is not clear enough, opaque, or difficult to apply in practice. The author argues that the grounds for the use of discretionary powers are: unclear rules set out in legislation; contradictions between the rules; unsettled relations which have become the subject of court proceedings; evaluative legal concepts and other circumstances which objectively trigger judicial discretion.

Keywords: discretion, discretionary powers, judges, judicial discretion, judicial system, rule of law.

КОМПЕНСАЦІЙНИЙ (ОФСЕТНИЙ) ДОГОВІР ЯК ІНСТРУМЕНТ ВІДНОВЛЕННЯ ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

КОРОПАТНІК Ігор Михайлович - доктор юридичних наук, професор, Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кафедра правового забезпечення

ORCID 0000 0002 0493 0710

ЧЕПКОВА Катерина Олександрівна - кандидат юридичних наук, Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кафедра правового забезпечення

ORCID 0000-0002-5219-093X

УДК 342.9

DOI 10.32782/NP.2023.2.8

У статті розглянуто питання актуальності відновлення оборонно-промислового комплексу України. Автори запропонували один із інструментів для відновлення оборонно-промислового комплексу України – це компенсаційний (офсетний) договір.

У статті розглянуто зарубіжний досвід застосування компенсаційного (офсетного) договору як спосіб залучення додаткових коштів до оборонно-промислового комплексу відповідних держав (Республіка Польща, Індія тощо).

Також проаналізовано нормативно-правову базу України у сфері врегулювання компенсаційного (офсетного) договору. Зокрема, Закони України «Про оборонні закупівлі», «Про зовнішньоекономічну діяльність», постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку укладення компенсаційних (офсетних) договорів та видів компенсацій, що можуть надаватися за компенсаційними (офсетними) договорами», «Про утворення офсетної комісії» тощо.

Автори проаналізували правову природу компенсаційного (офсетного) договору на рівні національних нормативно-правових актів.

На основі здійсненого аналізу визначені особливості компенсаційного (офсетного) договору, а саме: акцесорний характер; суспільний (публічний) характер; сторонами офсетного договору є офсетний бенефіціар та іноземний виконавець; основною умовою є одержання компенсації у разі здійснення закупівлі товарів, робіт і послуг оборонного призначення за імпортом в іноземної юридичної особи на суму, що перевищує 5 мільйонів євро; може бути укладений лише після схвалення його офсетною комісією.

Ключові слова: офсетний договір, сторони офсетного договору, особливості офсетного договору, Міністерство оборони України, оборонно-промисловий комплекс.

Постановка проблеми

Новітній український оборонно-промисловий комплекс (далі – ОПК) у майбутньому має всі можливості бути залученим до західних ланцюжків виробництва озброєння. Умови для цього створюються вже сьогодні. Таку думку висловив заступник Міністра економіки Ігор Фоменко. Нині відбувається не лише поступовий перехід української армії на західне озброєння, але паралельно освоюються нові підходи та стандарти українськими фахівцями [1].

Ігор Фоменко також наголосив, що ОПК визначено однією з пріоритетних галузей, розвитку якої Україна приділяє сьогодні та приділятиме в майбутньому особливу увагу.

Він зазначив, що ОПК буде цікавим для інвесторів і з точки зору потреб ЗСУ в дооснащенні, поповненні складів озброєння, тобто наявності ринку, і з точки зору використання унікального досвіду українців, що пройшли сучасну війну, для виробництва та вдосконалення озброєння [1].

ОПК нині потребує значного залучення коштів. Враховуючи його стан, а також складну економічну ситуацію в Україні, постає завдання пошуку додаткових джерел для відновлення ОПК. Поширеним у зарубіжних країнах механізмом для залучення коштів в ОПК є компенсаційний (офсетний) договір (далі – офсетний договір).

Стан дослідження проблеми

Правовідносини у сфері укладання офсетного договору здебільшого були предметом дослідження вченими економістами. Зокрема, В. Артяковим, В. Бадраком, С. Бондарчуком, В. Бегма, В. Горбуліним, В. Зубарєвим, В. Копчак, О. Кутовим, Ю. Малишенко, О. Свергуновим, С. Чемезовим тощо. Серед учених-юристів офсетний договір розглядався Боднар Т., Мокляк С., Щербиною В. Проте багато важливих питань щодо правової природи офсетного договору з точки зору юридичної науки ще не було здійснено.

Метою цієї статті є дослідити офсетний договір як інструмент відновлення ОПК України.

Виклад основного матеріалу

Офсет – це сучасна практика в міжнародній торгівлі озброєнням і військовою технікою, яка надає можливість імпортерам частково компенсувати (у тій чи іншій формі) свої витрати на такі закупки. Інакше кажучи, під офсетом розуміють спеціальну угоду, у рамках якої експортер бере на себе зобов'язання компенсувати імпортеру узгодженим із ним способом частину витрат, що пов'язані із закупівлею продукції військового призначення, тому такі угоди називають також компенсаційними.

Для імпортерів використання офсету є способом компенсувати витрати на придбання продукції військового призначення і одержати певні економічні стимули для подальшого розвитку. Вони можуть програти в ціні на конкретний вид озброєння та військової техніки, але виграти в цілому за рахунок поліпшення макроекономічних показників. Основу мотивації країн-імпортерів озброєння та військової техніки для розвитку офсетних програм становлять: рівень бюджетної платіжної спроможності, спрямованість заходів на зміцнення національної та військової безпеки, військово-технічні можливості кінцевих користувачів успішно експлуатувати озброєння й військову техніку, яка закупається й т. ін. Для експортера офсетні угоди є умовою здійснення поставок озброєння та військової техніки і, як правило, мають однозначно витратний характер, оскільки покупець одержує можливість прив'язати до закупки озброєння та військової техніки свої рішення щодо задоволення на вигідних для себе умовах широкого кола інших потреб як у військової, так і (або) у цивільній сфері [2, с. 278-279].

Крім того, важливість оволодіння практикою офсетних договорів для нас зростає у зв'язку з необхідністю на сьогодні здійснити диверсифікацію постачань озброєння та військової техніки іноземного виробництва для Збройних сил України.

Досвід зарубіжних країн показує ефективність офсетного договору як інструмента для залучення фінансів в ОПК з метою його подальшого відновлення та вдосконалення.

Прикладом застосування офсетних договорів як механізму залучення інвестицій в ОПК для його відбудови є досвід Республіки Польщі. Ще в 1999 році парламент Польщі ухвалив Закон про офсетну політику інвестування іноземних коштів у національну промисловість, а також про здійснення зовнішньоторговельних операцій з військовою продукцією на офсетній основі. Згідно із законом будь-яке постачання в Польщу ОВТ іноземного виробництва вартістю понад 5 млн євро повинно бути пов'язане з укладанням офсетного договору. Договір також передбачає накладання на іноземного постачальника ОВТ зобов'язань щодо інвестування 100 % коштів у розвиток промисловості, у тому числі її військового сектора, на суму не менше 50 % ухваленого контракту, а також закупівлю товарів місцевого виробництва [3].

Згідно із вказаним вище законом були інвестовані значні іноземні інвестиції, за рахунок яких і здійснювалося відновлення ОПК Республіки Польщі. Так, наприклад, ще у грудні 2002 року в рамках тендеру на багатоцільовий літак було обрано машину F-16 C/D Block 52, запропоновану американською фірмою Lockheed Martin Corporation, а в тендері на колісний бронетранспортер перемогла пропозиція фінської фірми Patria Vehicles Oy. У ході офсетних переговорів з Lockheed Martin Corporation були остаточно погоджені офсетні зобов'язання на загальну суму 12,55 млрд доларів США. З урахуванням середнього офсетного множника на рівні 1,62 це означало, що фактично в польську економіку будуть інвестовані кошти, які складають 7,75 млрд. доларів США. У структурі офсетних зобов'язань компанії явно переважає закупівля товарів і послуг (67 % від загальної вартості зобов'язань), набагато менше важать фінансові інвестиції (19,6 %) і трансферт технологій [3].

Цікавим досвідом застосування офсетного договору для нас є досвід Індії.

Міністерство оборони Індії 21 березня 2016 р. схвалило документ «Процедури придбання продукції оборонного призначення – 2016» (DPP-2016). Метою DPP-2016 є зниження залежності Міністерства оборони Індії від постачань імпортних озброєння та військової техніки, стимулювання створення спільного підприємства на території Індії закордонними постачальниками і національними компаніями, включаючи їх дочірні підприємства. У цьому випадку офсетні вимоги щодо передачі технологій вирішуються шляхом формування спільного підприємства і реалізації зв'язаних проєктів виробництва озброєння та військової техніки. Міністерство оборони Індії тільки формує вимоги до озброєння та військової техніки і замовляє їх необхідну кількість у спільного підприємства. Воно розраховує до 2027 р. досягти 70% самостійності в забезпеченні військ озброєння та військової техніки та збільшити число робочих місць в індійській воєнній промисловості [4, с. 5].

Офсетні програми також активно використовують країни Європейського Союзу. Німецька компанія «Thyssen Krupp Marine Systems» (TKMS), японська група компаній «Mitsubishi Heavy Industries/Kawasaki Heavy Industries» (MHI/KHI) і французька компанія DCNS, які брали участь із лютого 2015 р. у великому тендері в Австралії за назвою SEA-1000 для придбання 12 підводних човнів із заміною шести застарілих дизель-електричних підводних човнів (ДЕПЧ) класу «Collins», погодилися з умовою будівництва неатомних підводних човнів (НАПЧ) на верфі австралійської компанії «Australian Submarine Corporation» (ASC) із залученням інших австралійських компаній з передачею власних проєктів, технологій будівництва і інших ноу-хау. У вимогах австралійської сторони було зазначено, що нові НАПЧ повинні мати водотоннажність 4000 т, велику дальність дії та автономність, мати на озброєнні суперважку торпеду, розроблену спільно США та Австралією, а також будуватися на австралійських верф'ях. В австралійському проєкті основний контракт і офсетна угода будуть сполучені. Програма на будівництво нових підводних човнів для ВМС Австралії оцінюється в 38,8 млрд. дол. США. У квітні 2016 р. переможцем тендера оголошено компанію DCNS, яка запропонувала найкращі офсетні програми з передачі технологій Австралії [4, с. 6].

Консорціум європейських компаній «Ховальдсверке-Дойче Верфт Гмбх» і «Мерінфорс інтернешнл LLP» підписав з турецьким урядом 2 липня 2009 р. контракт вартістю 2,5 млрд. євро, що передбачає поставку до Туреччини технологій та комплектів для будівництва шести неатомних підводних човнів (НАПЧ) проєкту «Тип-214» з повітронезалежною енергетичною установкою (ПНЕУ). Будівництво човнів буде здійснюватися під управлінням консорціуму на судноверфі «Golcuk Military Shipyard», розташованої в районі м. Ізміт (Туреччина). Частка участі в проєкті турецької сторони оцінюється в 80%. Передбачається, що вартість супутньої офсетної програми складе 80% від вартості контракту. У цій програмі основний контракт та офсетна програма також об'єднані. Спочатку планувалося, що будівництво першої НАПЧ почнеться в 2011 р., а турецьким ВМС вона буде поставлена в 2015 р.. Однак через політичні та технічні проблеми проєкт суттєво відстав від спочатку погодженого графіка.

Відповідно до нового графіка поставка головного підводного човна відбулася в 2020–2021 рр. Командування ВМС Туреччини в жовтні 2015 р. повідомило про початок будівництва головного НАПЧ «Пірірейс» («Pirireis») класу «Тип-214». Офіційна церемонія початку будівництва відбулася на воєнному суднобудівному підприємстві «Golcuk Military Shipyard» [4, с. 6].

Спостерігається світова тенденція, коли основні контракти на імпорт озброєнь та офсетні угоди стають одним цілим. При цьому країни-імпортери намагаються одночасно створити спільне виробництво ОВСТ на власній території.

У нашій державі офсетний договір не набув широкого поширення, однак законодавче врегулювання вже відбулося.

Першим нормативно-правовим актом, у якому неодноразово вказується на необхідність застосування офсету, є Указ Президента України «Про Концепцію військово-технічного співробітництва України з іноземними державами на період до 2010 року» від 27.08.2003 р. № 913/20033 [5].

Уперше на законодавчому рівні поняття офсетного договору було зафіксовано в Законі України «Про державне оборонне замовлення» [6] в статті, що стосувалася особливостей здійснення закупівель продукції, робіт і послуг оборонного призначення за імпортом.

Сам порядок укладення компенсаційних (офсетних) договорів та види компенсацій, визначений постановою Кабінету Міністрів України від 20.04.2011 № 432 «Про затвердження Порядку укладення компенсаційних (офсетних) договорів та видів компенсацій, що можуть надаватися за компенсаційними (офсетними) договорами» [7].

Закон України «Про державне оборонне замовлення» 01.01.2021 р. втратив чинність на підставі прийняття нового Закону України «Про оборонні закупівлі» [8]. При цьому, постанова Кабінету Міністрів України від 20.04.2011 № 432 продовжила бути чинною.

У чинному Законі України «Про оборонні закупівлі» в ст. 1 зафіксований понятійний апарат стосовно правовідносин, які виникають при укладенні офсетного договору. Так, у ст. 1 зазначеного вище закону визначено, що компенсаційний (офсетний) договір - укладений між офсетним бенефіціаром та іноземним виконавцем зовнішньоекономічний договір (контракт), що визначає предмет та вартість офсетного зобов'язання, яке іноземний виконавець повинен виконати на території України.

Отже, правова природа офсетного договору на законодавчому рівні, враховуючи останні зміни, більш деталізована.

Слід зазначити, що офсетний договір є зовнішньоекономічним договором (контрактом). Тому на нього поширюється дія не тільки Закону України «Про публічні закупівлі» та «Про оборонні закупівлі», але і дія законів України «Про зовнішньоекономічну діяльність» та «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання», «Про санкції» тощо.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [9] зовнішньоекономічний договір (контракт) - домовленість двох або більше суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та їх іноземних контрагентів, спрямована на встановлення, зміну або припинення їх взаємних прав та обов'язків у зовнішньоекономічній діяльності.

Однією з особливостей офсетного договору є акцесорний характер, оскільки зазначений договір не є самостійним договором, а використовується як додатковий договір до державних контрактів (договорів) у сфері оборонних закупівель.

Погоджуємося із думкою Т.В. Боднар та В.С. Щербини щодо суспільного (публічного) характеру як державного контракту (договору), так і офсетного договору [10, 81]. Суспільний (публічний) характер державного контракту (договору), який є чи не найголовнішою його ознакою й особливістю, підтверджується, зокрема: – спеціальним регулюванням відносин щодо укладення, зміни та виконання державного контракту (договору), яке здійснюється, головним чином, нормами Закону України «Про оборонні закупівлі»); – укладенням державного контракту (договору) відповідно до затверджених планів закупівель товарів, робіт і послуг оборонного призначення (ч.ч. 5, 6 ст. 9 Закону

України «Про оборонні закупівлі»); – здійсненням державним замовником закупівель товарів, робіт і послуг, призначених для виконання державних програм у сферах національної безпеки і оборони, а також інших товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб безпеки і оборони (п. 21 ст. 1 Закону України «Про оборонні закупівлі»); – визначенням у законі обов'язків виконавця державного контракту (договору) з оборонних закупівель (ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оборонні закупівлі»); – забезпеченням контролю виконання державного контракту (договору) представництвами державних замовників (ч. 2 ст. 39 Закону України «Про оборонні закупівлі»); – заходами щодо державного гарантування якості (ч. 3 ст. 39 Закону України «Про оборонні закупівлі») [10, с. 81].

Сторонами офсетного договору відповідно до визначення, передбаченого в Законі України «Про оборонні закупівлі», є офсетний бенефіціар та іноземний виконавець. При цьому, у постанові Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2011 р. № 432 встановлено, що сторонами офсетного договору є офсетний бенефіціар та іноземна юридична особа.

Офсетний бенефіціар - державний замовник, інший суб'єкт незалежно від форми власності, який отримує компенсацію за компенсаційним (офсетним) договором та відбір якого здійснюється офсетною комісією за поданням державного замовника (ст. 1 Закону України «Про оборонні закупівлі»).

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2011 р. № 432 офсетний бенефіціар визначається офсетною комісією за поданням державного замовника на етапі узгодження предмета переговорів. Державним замовником у сфері оборони та головним органом у сфері здійснення оборонних закупівель визначено Міністерство оборони (відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. №363 [11]).

Офсетний бенефіціар забезпечує проведення переговорів з іноземною юридичною особою щодо одержання Україною компенсацій з метою укладення за результатами таких переговорів компенсаційного (офсетного) договору.

До участі у переговорах обов'язково залучаються представники державного замовника, тобто Міністерства оборони України.

Офсетний бенефіціар забезпечує узгодження з офсетною комісією предмета переговорів з іноземною юридичною особою.

На законодавчому рівні відсутнє визначення іноземного виконавця. У Законі України «Про оборонні замовлення» зафіксовано поняття «виконавець державного контракту (договору) з оборонних закупівель», під яким слід розуміти суб'єкт господарювання незалежно від організаційно-правової форми та форми власності або іноземний суб'єкт господарювання (інша іноземна юридична особа) чи об'єднання юридичних осіб, з якими укладено державний контракт (договір) за результатами проведення закупівель, визначених цим Законом.

Отже, іноземний виконавець – це іноземний суб'єкт господарювання (інша іноземна юридична особа). Відповідно до Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» іноземні суб'єкти господарської діяльності - суб'єкти господарської діяльності, що мають постійне місцезнаходження або постійне місце проживання за межами України.

Істотними умовами офсетного договору є : предмет офсетних зобов'язань; вартість офсетних зобов'язань; графік виконання офсетних зобов'язань; форма та строки подання звітності; строки договору та порядок приймання виконаних офсетних зобов'язань; зобов'язання офсетного бенефіціара за видами компенсацій та порядок їх виконання; відповідальність сторін, зокрема щодо сплати штрафних санкцій, за невиконання або неналежне виконання офсетних зобов'язань, невиконання взятих зобов'язань щодо отримання компенсації тощо; інші положення відповідно до законодавства.

Особливістю офсетного договору є одержання компенсації у разі здійснення закупівлі товарів, робіт і послуг оборонного призначення за імпортом в іноземної юридичної особи на суму, що перевищує 5 мільйонів євро. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про оборонні закупівлі» компенсація – це відшкодування витрат державного замовни-

ка, пов'язаних із закупівлею товарів, робіт і послуг оборонного призначення за імпортом, що надається відповідно до компенсаційного (офсетного) договору державі Україна.

Види компенсацій за офсетними договорами визначені постановою Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2011 р. № 432 «Про затвердження Порядку укладення компенсаційних (офсетних) договорів та видів компенсацій, що можуть надаватися за компенсаційними (офсетними) договорами»:

виконання робіт, пов'язаних з обслуговуванням та ремонтом військової і спеціальної техніки та військового майна;

надання послуг, зокрема з підвищення кваліфікації фахівців у сфері оборони та безпеки;

надання інвестицій;

передача майнових прав інтелектуальної власності;

проведення в Україні наукових прикладних досліджень та конструкторських розробок;

закупівля в суб'єктів господарювання України товарів або послуг на суму, що відповідає частковій або повній вартості товарів, що експортуються (зустрічна торгівля);

надання українським промисловим підприємствам додаткових експортних можливостей;

надання технічної допомоги щодо реформування сектору оборони та безпеки локалізація виробництва.

Зазначені вище види компенсацій на практиці є можливим механізмом для відновлення вітчизняного ОПК.

Ще однією особливістю офсетного договору є те, що може бути укладений лише після схвалення його офсетною комісією. Склад офсетної комісії та положення про неї затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 5 липня 2019 р. № 588 [12].

Варто відмітити, що законодавець передбачив застереження до офсетного договору, яке міститься в положенні ч. 6 ст. 12 Закону України «Про оборонні закупівлі». Законодавець встановив, що в умовах особливого періоду, у разі введення надзвичайного стану, проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях компенсаційні (офсетні) договори можуть не укладатися. Рішення про неукладення компенсаційного (офсетного) договору приймається Кабінетом Міністрів України за поданням державного замовника.

Дане положення вже було застосовано в українській практиці. Зокрема, Кабінет міністрів дозволив не укладати компенсаційний (офсетний) договір з урядом США, який стосувався оборонних закупівель 2019 року. Як повідомляється в пояснювальній записці до проєкту розпорядження, суть проблеми полягала в тому, що Міністерством оборони України було схвалено надісланий урядом США Лист пропозиції та прийняття (Letter of Offer and Acceptance) UP-B-UCJ від 7 листопада 2019 р. щодо закупівлі за імпортом продукції оборонного призначення на суму, що перевищує 5 млн євро. Схвалення цієї пропозиції означало взяття на себе Міністерством оборони України та урядом США зобов'язань, передбачених Листом пропозиції та прийняття (договір оферти) [13].

Законодавство США забороняє держустановам укладати компенсаційні (офсетні) договори. Відтак, у зв'язку з викладеним та через те, що із 2014 року Збройні сили України на безоплатній основі отримали від уряду США матеріально-технічну допомогу на суму понад 11,5 млрд грн, Кабінет міністрів надав дозвіл не укладати компенсаційний (офсетний договір) з урядом США.

У пояснювальній записці також зазначається, що згідно з Листом пропозиції та прийняття передбачено постачання до України 10 пускових установок ПТРК «Джавелін», 150 ракет до них, допоміжного обладнання та послуг із технічного обслуговування на суму 36 млн 598 тис. 403 долари США [13].

Так, вказана норма дозволяє українській стороні при укладенні державного контракту (договору) враховувати вимоги законодавства зарубіжних країн. Водночас, на нашу думку, за рахунок вказаної норми Україна може не до отримувати вигоди для ОПК.

Висновки

Здійснивши огляд зарубіжного досвіду у сфері застосування офсетного договору, мож-

на констатувати, що офсетний договір є одним із інструментів для відновлення ОПК.

В Україні створена нормативно-правова база для застосування офсетного договору.

Офсетний договір має ряд особливостей:

- носить акцесорний характер;
- суспільний (публічний) характер;
- сторонами офсетного договору є офсетний бенефіціар та іноземний виконавець;
- основною умовою є одержання компенсації у разі здійснення закупівлі товарів, робіт і послуг оборонного призначення за імпортом в іноземної юридичної особи на суму, що перевищує 5 мільйонів євро. Види компенсацій за офсетними договорами визначені постановою Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2011 р. № 432 «Про затвердження Порядку укладення компенсаційних (офсетних) договорів та видів компенсацій, що можуть надаватися за компенсаційними (офсетними) договорами»;
- може бути укладений лише після схвалення його офсетною комісією.

Література

1. Мінекономіки: В України є унікальна можливість створити зовсім новий, сучасний ОПК. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/minekonomiky-v-ukrainy-ie-unikalna-mozhlyvist-stvoryty-zovsim-novyi-suchasnyi-opk.

2. Шемаєв В.М. Офсетна політика у сфері міжнародного воєнно-економічного співробітництва України. *Финансы, учет, банки.* 2014. № 1 (20). С. 277-283.

3. Яровий В. Розвиток оборонно-промислового комплексу Республіки Польщі під час її інтегрування в НАТО та Європейський союз. Схід. URL: http://ukrlife.org/main/cxid/4yarovy.doc. 4. Чепков І.Б., Зубарєв В.В., Свергунов О.О. Глобальні тенденції розвитку офсетної політики при експорті/імпорті озброєнь. *Озброєння та військова техніка.* 2016. № 3 (11). С. 3-7.

5. Про Концепцію військово-технічного співробітництва України з іноземними державами на період до 2010 року: Указ Президента України від 27.08.2003 р.- № 913/20033. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/913/2003#Text. (дата звернення: 27.03.2023 р.)

6. Про державне оборонне замовлення: Закон України від 03.03.1999 р. № 464-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 17. Ст. 111.

7. Про затвердження Порядку укладення компенсаційних (офсетних) договорів та видів компенсацій, що можуть надаватися за компенсаційними (офсетними) договорами: постанова Кабінету Міністрів України від 20.04.2011 р. № 432. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/432-2011-%D0%BF#Text. (дата звернення: 27.03.2023 р.).

8. Про оборонні закупівлі : Закон України від 17.07.2020 р. № 808-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text. (дата звернення: 27.03.2023 р.).

9. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.1991 р. № 959-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 29.- Ст. 377.

10. Щербина В.С., Боднар Т.В. Державний контракт (договір) у сфері оборонних закупівель. *Право і суспільство*. 2021. №1.- С. 79-85.

11. Питання оборонних закупівель **:** постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. №363. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/363-2021-%D0%BF#Text. (дата звернення: 27.03.2023 р.).

12. Про утворення офсетної комісії : постанова Кабінету Міністрів України від 5 липня 2019 р. № 588. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2019-%D0%BF#Text. (дата звернення: 27.03.2023 р.).

13. МОУ дозволили не укладати оборонний договір зі США на суму більше 5 мільйонів. URL : https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3047065-mou-dozvolili-ne-ukladati-oboronnij-dogovir-zi-ssa-na-sumu-bilse-5-miljoniv.html. (дата звернення: 27.03.2023 р.).

References:

1.Minekonomiky: V Ukrainy ye unikalna mozhlyvist stvoryty zovsim novyi, suchasnyi OPK 2021, viewed 26 March 2023, https://www.kmu.gov.ua/news/minekonomiky-v-ukrainy-ie-unikalna-mozhlyvist-stvoryty-zovsim-novyi-suchasnyi-opk.

2.Shemaiev, V 2014, 'Ofsetna polityka u sferi mizhnarodnoho voienno-ekonomichnoho

spivrobitnytstva Ukrainy', Fynansy, uchet, banky, vol. 1 (20), pp. 277-283.

3.Yarovyi, V 2008, 'Rozvytok oboronno-promyslovoho kompleksu Respubliky Polshchi pid chas yii intehruvannia v NATO ta Yevropeiskyi soiuz', Skhid, viewed 26 March 2023, http://ukrlife.org/main/cxid/4yarovy.doc.

4.Chepkov, I, Zubariev, V, Sverhunov,-O 2016, 'Hlobalni tendentsii rozvytku ofsetnoi polityky pry eksporti/importi ozbroien', Ozbroiennia ta viiskova tekhnika, vol. 3 (11),-pp. 3-7.

5.Ukaz Prezydenta Ukrainy 2003, 'Pro Kontseptsiiu viiskovo-tekhnichnoho spivrobitnytstva Ukrainy z inozemnymy derzhavamy na period do 2010 roku', viewed 26 March 2023, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/913/2003#Text.

6.Zakon Ukrainy 'Pro derzhavne oboronne zamovlennia' 1999, Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, vol. 17. P. 111.

7.Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy 2011, 'Pro zatverdzhennia Poriadku ukladennia kompensatsiinykh (ofsetnykh) dohovoriv ta vydiv kompensatsii, shcho mozhut nadavatysia za kompensatsiinymy (ofsetnymy) dohovoramy', viewed 26 March 2023, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/432-2011-%D0%BF#Text.

8.Zakon Ukrainy 2020, 'Pro oboronni zakupivli', viewed 26 March 2023, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text.

9.Zakon Ukrainy 1991, 'Pro zovnishnoekonomichnu diialnist', Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR, vol. 29, p. 377.

10.Shcherbyna, V, Bodnar, T 2021, 'Derzhavnyi kontrakt (dohovir) u sferi oboronnykh zakupivel', Pravo i suspilstvo, vol. 1, pp. 79-85.

11.Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy 2021, 'Pytannia oboronnykh zakupivel', viewed 26 March 2023, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/363-2021-%D0%BF#Text.

12.Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy 2019, 'Pro utvorennia ofsetnoi komisii', viewed 26 March 2023, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2019-%D0%BF#Text.

13.MOU dozvolyly ne ukladaty oboronnyi dohovir zi SShA na sumu bilshe 5 milioniv 2020, viewed 26 March 2023, https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3047065-mou-dozvolili-ne-ukladati-oboronnij-dogovir-zi-ssa-na-sumu-bilse-5-miljoniv.html.

Koropatnik I.M., Chepkova K.O.

COMPENSATORY (OFFSET) AGREEMENT AS A TOOL FOR RESTORING THE DEFENSE INDUSTRIAL COMPLEX OF UKRAINE

The article examines the issue of the urgency of restoring the defense-industrial complex of Ukraine. The authors proposed one of the tools for the restoration of the defense-industrial complex of Ukraine - this is a compensation (offset) contract.

The article examines the foreign experience of using a compensation (offset) contract as a way of attracting additional funds to the defense-industrial complex of the respective states (the Republic of Poland, India, etc.).

The regulatory legal framework of Ukraine in the field of compensation (offset) contract settlement was also analyzed. In particular, the Laws of Ukraine "On defense procurement", "On foreign economic activity", resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the Procedure for concluding compensation (offset) contracts and types of compensation that can be provided under compensation (offset) contracts", "On the establishment of an offset commission » etc.

The authors analyzed the legal nature of the compensation (offset) contract at the level On the basis of the performed analysis, the features of the compensation (offset) contract are determined, namely: accessory nature; social (public) character; the parties to the offset agreement are the offset beneficiary and the foreign performer; the main condition is the receipt of compensation in case of purchase of goods, works and services for defense purposes by import from a foreign legal entity for an amount exceeding 5 million euros; can be concluded only after its approval by the offset commission.

Key words: offset contract, parties to the offset contract, features of the offset contract, Ministry of Defense of Ukraine, defense-industrial complex.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХОДІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ВПЛИВУ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ДО НЕПОВНОЛІТНІХ

БІСЮК О.С. - кандидат юридичних наук, доцент,завідувач кафедри публічно-правових наук Київського міжнародного університету
https:/orcid.org/0000-0002-1570-2721
КОНЬКОВА Аліна Станіславівна - студентка 2 курсу магістратури Навчально-наукового юридичного інституту Київського міжнародного університету

УДК 342.951
DOI 10.32782/NP.2023.2.9

У статті проаналізовано проблемні питання адміністративної відповідальності неповнолітніх як різновиду інституту адміністративної відповідальності громадян за адміністративні правопорушення, що є надзвичайно важливою проблемою в сучасному українському суспільстві. Значна кількість адміністративних правопорушень здійснюється саме неповнолітніми, що негативно впливає на розвиток правової держави в Україні. Оскільки неповнолітні є особами, які ще не досягли повнолітнього віку та не мають відповідної зрілості, вони потребують спеціального підходу до вирішення питань адміністративної відповідальності.

Адміністративна відповідальність, як правова категорія, потребує чіткого визначення. На жаль, у Кодексі України про адміністративні правопорушення відсутня відповідна дефініція. Однак, за результатами проведеного дослідження, автори статті запропонували окреслити адміністративну відповідальність як діяльність, пов'язану із застосуванням адміністративних стягнень, та як специфічну форму негативного реагування на вчинення особою адміністративного правопорушення, а також як різновид правовідносин.

Законодавство передбачає спеціальні заходи впливу на неповнолітніх, замість стягнень у передбачених випадках, що відображається у Кодексі України про адміністративні правопорушення. Це пов'язано з тим, що в неповнолітніх є психофізіологічні особливості, які не дозволяють їм повною мірою розуміти суспільну шкідливість вчинених протиправних дій.

Крім того, можна звернути увагу на важливість попереджувальної ролі адміністративної відповідальності для неповнолітніх. Навіть якщо адміністративне правопорушення неповнолітнім не становить значної загрози для суспільства, відповідні заходи впливу можуть допомогти виховати правосвідому молодь, яка буде більш відповідально ставитися до виконання законів і правил у майбутньому.

Крім того, важливо розуміти, що неповнолітні несуть адміністративну відповідальність нарівні з дорослими, але у своєму віці вони не повністю здатні розуміти наслідки своїх дій. Тому, вирішуючи питання адміністративної відповідальності для неповнолітніх, потрібно враховувати їх особливості та забезпечувати дотримання прав юних громадян.

Ключові слова: неповнолітні, заходи впливу, адміністративні стягнення, адміністративна відповідальність, правопорушення.

Обґрунтування вибору теми дослідження

Дослідження проблеми адміністративної відповідальності неповнолітніх є важливою з погляду втілення принципів прав людини, визнання гідності та рівних і невіддільних прав у життя. Органи публічного управління в Україні активно займаються політикою інтеграції нашої держави у світову спільноту, що зумовлює необхідність визнавати й практично втілювати в життя міжнародні акти щодо прав людини.

Дослідження проблеми адміністративної відповідальності неповнолітніх є актуальним з погляду забезпечення правового захисту дітей та захисту їхньої гідності. Законодавство повинно враховувати вікові, психологічні, фізіологічні та інші особливості неповнолітніх під час притягнення їх до адміністративної відповідальності. Правовий статус неповнолітніх має забезпечувати їхню соціальну підтримку, захист від незаконних дій та має забезпечувати запобігання вчиненню нових протиправних діянь.

Стан дослідження проблеми

Серед учених сучасності, які займаються проблемами адміністративної відповідальності необхідно, у першу чергу, назвати таких як В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, А.С. Васильєв, І.П. Голосніченко, С.Т. Гончарук, Є.В. Додін, В.В. Зуй, Л.В. Коваль, Р.А. Калюжний, А.Т. Комзюк, В.К. Колпаков, Д.М. Лук'янець, В.Ф. Опришко, О.І. Остапенко, М.М. Тищенко, В.К.Шкарупа, В.О. Шамрай та інші.

Вирішенням матеріальних та процесуальних проблем адміністративної відповідальності неповнолітніх фрагментарно займалась переважна більшість учених у галузі адміністративного права. Однак більш послідовно ці питання досліджувались О.Б. Андрєєвою, О.М. Бандуркою, І.Л. Бородіним, Ю.П. Битяком, І.П. Голосніченком, Є.В. Додіним, Я.М. Квіткою, Р.А. Калюжним, В.К. Колпаковим, Я.Ю. Кондратьєвим, Л.В. Ковалем, С.П. Котелейчуком, М.П. Легецьким, О.І. Остапенком, С.Г. Поволоцькою та М.М. Тищенком. Водночас, окреме дослідження з проблемних питань адміністративної відповідальності неповнолітніх проведене так і не було, більша увага приділялась профілактичній (попереджувальній) діяльності правопорушень, які вчиняються неповнолітніми. Проте наявність великої кількості наукових доробок не вичерпує проблематики розглядуваного питання та потребує насамперед внесення законодавчих змін.

Мета дослідження полягає у тому, щоб на основі наукових досліджень фахівців у галузі права охарактеризувати актуальні проблеми адміністративної відповідальності неповнолітніх правопорушників як різновид інституту адміністративної відповідальності громадян за адміністративні правопорушення

Виклад основних положень

Основний обов'язок «будь-якого, у тому числі неповнолітнього громадянина – дотримуватися законів і не здійснювати правопорушень, а також поважати права й законні інтереси інших осіб. Неповнолітній, як будь-який громадянин, несе юридичну відповідальність за свої вчинки перед державою та іншими людьми. Ця відповідальність залежить зокрема від тяжкості вчиненого правопорушення».

Боротьба з правопорушеннями неповнолітніх – одна з ланок боротьби з правопорушеннями в суспільстві в цілому. Особливе значення при цьому набувають заходи, що мають виховний вплив на особу неповнолітнього, на виправлення і перевиховання тих неповнолітніх, які в силу різних обставин оступились та вчинили правопорушення. До таких заходів, у першу чергу, відносяться заходи відповідальності, оскільки юридична відповідальність, як правоохоронний інститут, перш за все спрямована на застосування примусового і виховного впливу стосовно правопорушників та інших осіб, а також на попередження правопорушень.

Кожний із видів юридичної відповідальності відрізняється особливостями характеру та способом впливу на особу неповнолітнього.

В останні роки широкого розвитку набула адміністративна відповідальність неповнолітніх, яка відрізняється (порівнюючи з кримінальною) меншою репресивністю і в більшому ступені підходить для виховного впливу, оскільки перевиховання й подолання наслідків правопорушень часто можливе без застосування заходів кримінальної відповідальності. Це можливо внаслідок тих особливостей, які відрізняють особистість неповнолітнього від дорослих: процес формування особистості неповнолітнього ще не завершився, у більшості випадків у них відсутня стійка антигромадська спрямованість, неповнолітні легше піддаються до позитивного впливу, у них існує більше можливостей для створення та здійснення моделей майбутнього життя, ніж у дорослих.

Для розгляду, аналізу і висвітлення інституту адміністративної відповідальності необхідно та доцільно висвітлити загальне визначення юридичної відповідальності, оскільки в юридичній літературі ряд авторів висловлює різні точки зору й визначення даного поняття.

Деякі автори юридичну відповідальність ототожнюють із санкцією, з покаранням, інші визначають її через санкцію [1, с. 6]. На думку третіх, ототожнення категорій „відповідальність і санкція", прагнення всі різноманітні види правової відповідальності звести до покарання призводить до того, що відповідальність втрачає самостійне значення. Правову відповідальність ці автори пов'язують з обов'язком фізичної або юридичної особи, що скоїла протиправне діяння, відповідати за свою дію [1, с. 6]. На думку Л.В. Коваля, відповідальність і покарання – це „дві сторони однієї медалі", тому він і робить висновок, що юридична відповідальність – це негативне ставлення держави до порушників та установлених нею юридичних норм, що передбачають застосування до винних осіб правових санкцій компетентними державними органами або органами громадськості [1, с. 7].

Загальною метою для всіх видів юридичної відповідальності є попередження правопорушень, охорона правопорядку, охорона прав і свобод громадян, застосування санкцій, однак у кожного виду відповідальності є свої особливості впливу на суб'єктів. Наприклад, особливістю цивільної відповідальності є перш за все те, що вона впливає на правопорушників через їх майнову сферу. Кримінальна – через осуд і заходи примусу кримінально-правового характеру (карального характеру). Адміністративна відповідальність теж має свої особливості, які ми розглянемо нижче.

Притягнення до адміністративної відповідальності неповнолітніх можна позначити як засіб охорони суспільних відносин, що регулюються конституційним, цивільним, трудовим, фінансовим та адміністративним правом. У разі порушення вимог адміністративно-правових норм відповідальність настає перед не другою стороною правовідносин, а державою. Початкова стадія правопорушень неповнолітніх, пов'язана з особливостями виховання, не враховується державою у своїй політиці, державні органи системи профілактики правопорушень неповнолітніх разом із соціальними інститутами, відповідальними за навчання та виховання дітей, у своїй діяльності не спрямовані на її усунення.

Правове обґрунтування адміністративної відповідальності неповнолітніх у сучасних умовах «відображено в цілому ряді нормативно-правових актів, але має суттєві недоліки. Так, нормативні акти визначають профілактику правопорушень неповнолітніх як одне з основних завдань держави (Національна програма «Діти України»); дають розуміння дитини та вікової градації на малолітніх і неповнолітніх (Міжнародна Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р., що була ратифікована Постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 р. № 789-XII.); визначають правову основу діяльності органів та служб у справах неповнолітніх та спеціальних установ для неповнолітніх, на які покладається здійснення соціального захисту і профілактики правопорушень серед осіб, що не досягли 18-річного віку (Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх: Закон України від 24 січня 1995 р.);

встановлюють особливості відповідальності неповнолітніх та заходи адміністративного впливу на них (ст. ст. 13, 24-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП)) тощо. Але доречно було б ці нормативні акти та державну політику загалом привести у відповідність до сучасних умов та міжнародних стандартів щодо захисту неповнолітніх (наприклад, до вимог Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила від 29 листопада 1985 р.)). Крім того, застосування адміністративного впливу на неповнолітніх повинно здійснюватися на засадах неухильного дотримання процесуальних норм, гуманного відношення до їх духовного стану, забезпечення права на захист, справедливої оцінки вчиненого проступку та невідворотного застосування заходів відповідного впливу».

Ключовим нормативним актом, який врегламентовує питання адміністративної відповідальності неповнолітніх, – Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. (з подальшими змінами та доповненнями), що закріплює «основні правові гарантії неповнолітніх у разі притягнення їх до адміністративної відповідальності: вік, з якого настає адміністративна відповідальність (ст. 12); особливості відповідальності неповнолітніх (ст. 13); заходи впливу, що застосовуються до неповнолітніх; заборона застосування адміністративного арешту (ст. 32); визнання пом'якшувальною обставиною вчинення правопорушення неповнолітнім (ст. 34); обов'язок неповнолітнього відшкодувати заподіяну шкоду (ст. 40); відповідальність батьків за вчинення дітьми віком від чотирнадцяти до шістнадцяти років адміністративного правопорушення та діянь, що містять ознаки злочину (ст. 184); розгляд справ про правопорушення неповнолітніх судами (ст. 221); недопустимість провадження у справі щодо осіб, які на момент вчинення адміністративного правопорушення не досягли шістнадцятирічного віку (ст. 247); про законних представників (ст. 270) тощо».

На думку І.О. Галагана, „під адміністративною відповідальністю слід розуміти застосування у встановленому порядку уповноваженими на це органами і службовими особами адміністративних стягнень, сформульованих у санкціях адміністративно-правових норм, до винних у вчиненні адміністративних проступків, що містять державний і громадський осуд, засудження їх особи і протиправного діяння, що виявляється у негативних для них наслідках, які вони зобов'язані виконати, і переслідують цілі їх покарання, виправлення і перевиховання, а також охорони державного управління" [2, с. 41].

На думку Л.В. Коваля, „адміністративна відповідальність – це репресивний вид відповідальності, де покарання має характер особистого визнання кари". Але оскільки адміністративна відповідальність реалізується через адміністративно-правові санкції, то, на його думку, останні не завжди мають каральну спрямованість [3, с. 6]. Пізніше Л.В. Коваль висловив думку, що „це суспільне відношення, що регулюється нормами матеріального і процесуального права, а також кримінального і цивільного процесів та має своєю метою адміністративне покарання громадян, винних у вчиненні адміністративного правопорушення" [4, с. 132]

Під адміністративною відповідальністю, з точки зору професора Ю.П. Битяка [5], слід розуміти покладання на правопорушників загальнообов'язкових правил адміністративних стягнень, за якими наступають обтяжливі наслідки матеріального чи морального характеру. С.Т. Гончарук вбачає в адміністративній відповідальності специфічну форму реагування держави в особі її компетентних органів на вчинення адміністративних проступків, згідно з якою особи, що скоїли ці проступки, повинні відповісти перед уповноваженими державними органами за свої неправомірні дії та понести за це адміністративні стягнення в установлених законом формах і порядку [6, с. 124].

Майже аналогічне визначення дається в підручнику „Адміністративне право

України" за редакцією В.К. Колпакова [7, с. 289].

У багатьох працях, що тим чи іншим чином стосуються питань адміністративної відповідальності, (наприклад, автор Ю.М. Козлов [8, с. 133]), взагалі не наводиться поняття „адміністративна відповідальність", констатуючи той факт, що адміністративна відповідальність є різновидом юридичної, і виділяють характерні ознаки даного виду відповідальності. Але на відміну від, наприклад, кримінальної або дисциплінарної відповідальності, для практики важливою є розробка і запровадження саме законодавчого визначення адміністративної відповідальності. Це обумовлено, насамперед, тим, що у ст. 2 Кодексу України про адміністративні правопорушення зазначено, що положення вказаного Кодексу поширюються і на адміністративні правопорушення, відповідальність за які передбачена законодавством, ще не включених до Кодексу. У свою чергу, однією з ознак адміністративного правопорушення (проступку), що випливає з положень ст. 9 КУпАП, є встановлення адміністративної відповідальності. Отже, для того, щоб застосувати положення КУпАП за межами цього Кодексу, необхідно мати законодавче визначення адміністративної відповідальності, яке має відображати сутність цього правового явища і містити в собі необхідні та достатні класифікаційні ознаки зазначеного виду юридичної відповідальності.

У ст. 9 КУпАП вказано, що адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на державний або громадський порядок, власність, права і свободу громадян, на встановлений порядок управління і за яку законодавством передбачена адміністративна відповідальність [9, с. 9]. Тобто визначення самої підстави класифікації дано через вид відповідальності. Крім того, з цього положення КУпАП можна зробити висновок, що адміністративна відповідальність може наставати за адміністративні правопорушення, що мають місце в різних сферах суспільного життя.

Вчені при дослідженні проблем адміністративної відповідальності вказують різну кількість ознак, які притаманні даному виду відповідальності. Розглянемо найбільш характерні ознаки адміністративної відповідальності, тобто такі, які відрізняли б її від інших різновидів юридичної відповідальності та водночас були корисні для характеристики адміністративної відповідальності неповнолітніх.

Вважаємо доцільним до спеціальних ознак адміністративної відповідальності віднести і такі, як:

1) адміністративна відповідальність виступає, з одного боку, як необхідний елемент механізму державного управління і є фактично різновидом державно-управлінських відносин, з другого - засобом охорони суспільних відносин у сфері державного управління;

2) адміністративна відповідальність накладається за правопорушення, які не становлять суспільної небезпеки, а є суспільно шкідливими. Хоча слід зазначити і те, що це питання є дискусійним. Так, Є.Додін, В.Колпаков, Л.Коваль, Р.Павловський, В.Лук'янов називають адміністративні правопорушення суспільно небезпечними, посилаючись при цьому на матеріальну єдності всіх правопорушень, відмінність між якими полягає лише в ступені суспільної небезпеки. Інші вчені, зокрема М.Александров, Г.Бондаренко, А.Клюшниченко, Г.Петров, І.Самощенко, С.Студенікіна, О.Якуба зазначають, що адміністративний проступок не є суспільно небезпечним діянням. Ми приєднуємося до думки тих адміністративістів, які зазначають, що адміністративні правопорушення є суспільно шкідливими, антигромадськими явищами. Визнання адміністративних правопорушень суспільно шкідливими, а не суспільно небезпечними є тим критерієм, за допомогою якого стає можливим розмежування злочинів та адміністративних правопорушень. До того ж про суспільну шкідливість адміністративних проступків свідчить також те, що при визначенні форм вини в статтях 10 і 11 КпАП йдеться не про антигромадську спрямованість діяння, не про його суспіль-

ну небезпечність, а про шкідливі наслідки [11]. Наприклад, ст.51 КпАП передбачає адміністративну відповідальність за дрібне викрадення чужого майна, вартість якого не повинна перевищувати трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Якщо вартість викраденого перевищує зазначену суму, то за скоєне діяння настає кримінальна відповідальність. Однак, крім вартості викраденого, повинна враховуватися також кількість викрадених предметів у натурі (вага, обсяг), їх значимість та спосіб здійснення розкрадання. Наприклад, у випадку вчинення дрібного викрадення чужого майна з проникненням у приміщення або інше сховище останнє слід кваліфікувати вже як злочин, а не як адміністративний проступок. Отже, саме різний ступінь суспільної небезпеки порушення того чи іншого відношення є тим критерієм, який може бути використаний для розмежування адміністративно-правових та кримінально-правових відносин;

3) адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені КпАП, настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою кримінальної відповідальності. Слід зазначити, що такі науковці, як Г.П.Бондаренко, Є.В.Додін, М.М.Дорогих та Л.В.Коваль, вказували, що адміністративна відповідальність застосовується не лише за порушення правил, встановлених адміністративно-правовою нормою, але й за порушення норм інших галузей права. Існувала також думка, що підставою адміністративної відповідальності є вчинення особою злочину, що не становить великої суспільної небезпеки [10, с.189]. На нашу думку, це було, у першу чергу, пов'язано з тим, що ст.51 попереднього Кримінального кодексу України передбачала можливість звільнення від кримінальної відповідальності особи із застосуванням до неї заходів адміністративного стягнення, примусових заходів виховного характеру чи громадського впливу. Проте чинне кримінальне законодавство не допускає можливості звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням заходів адміністративного стягнення у зв'язку зі скоєнням злочину який не представляє значної громадської небезпеки. Однак, необхідно зазначити і те, що ч.2, ст.38 КпАП передбачено, що „у разі відмови в порушенні кримінальної справи або закриття кримінальної справи, але при наявності в діях порушника ознак адміністративного правопорушення адміністративне стягнення може бути накладено не пізніше як через місяць з дня прийняття рішення про відмову в порушенні кримінальної справи або про її закриття" [11];

4) адміністративна відповідальність є універсальним засобом охорони суспільних відносин, які регулюються різними галузями права, – конституційним, цивільним, трудовим, фінансовим, власне адміністративним;

5) у випадку порушення вимог адміністративно-правових норм відповідальність настає не перед другою стороною правовідносин, а перед державою;

6) притягнення осіб, які вчинили адміністративні правопорушення до адміністративної відповідальності здійснюється здебільшого органами виконавчої влади, які виконують функції державного управління у відповідній сфері суспільних відносин. Однак, на нашу думку, перелік цих органів потребує перегляду з метою зменшення їх кількості;

7) у переважній більшості випадків адміністративна відповідальність є кінцевим результатом контрольних повноважень органів державної влади, так як притягнення до адміністративної відповідальності завершує собою процес реалізації органом державного управління такої функції державного управління, як контроль;

8) адміністративна відповідальність настає за порушення лише тих адміністративно-правових норм, які охороняються адміністративними санкціями;

9) певний (особливий) порядок застосування адміністративних стягнень та заходів впливу, який характеризується як позасудовим (переважна форма), так і судовим порядком здійснення;

10) акт про притягнення до адміністративної відповідальності може прийматися: а) індивідуально (судді і посадові особи

відповідних органів); б) колегіально шляхом голосування (виконавчі комітети й адміністративні комісії);

11) передбачена великою кількістю законодавчих актів податкового, митного, валютного та іншого законодавства, що нехарактерне для інших видів юридичної відповідальності. Однак, ми підтримуємо думку В.К.Колпакова, який зазначає, що „однією з вад адміністративно-деліктного законодавства є нормативне закріплення положення щодо можливості встановлення складу проступку і відповідальності за його вчинення, а також застосування відповідних норм за межами КпАП. Такий підхід до побудови законодавства про адміністративну відповідальність є умовою виникнення колізій, які фактично дискредитують як законодавця, так і правозастосувальника" [12]. Як слід ми підтримуємо тих учених, які пропонують визнати Кодекс єдиним законодавчим актом щодо адміністративної відповідальності.

Беручи до уваги вище приведені ознаки особливостей адміністративної відповідальності вважаємо доцільним визначити її як застосування до осіб, які вчинили адміністративні проступки, адміністративних стягнень та заходів впливу, що тягнуть для цих осіб певні обтяжливі наслідки і накладаються уповноваженими на те органами чи посадовими особами на підставах і у порядку, урегульованими адміністративно-правовими нормами".

Щодо особливих ознак адміністративної відповідальність неповнолітніх, то, на нашу думку, до таких слід віднести:

1) носить, як правило, виховний та нематеріальний характер, так як до неповнолітніх у віці від шістнадцяти до вісімнадцяти років, як правило, застосовуються заходи впливу, які не є адміністративними стягненнями, зокрема, це: зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого; застереження; догана або сувора догана; передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання;

2) за вчинення адміністративних правопорушень в окремих випадках неповнолітні віком від 16 до 18 років можуть нести адміністративну відповідальність на загальних підставах (у разі вчинення дрібного розкрадання, порушення правил дорожнього руху, дрібного хуліганства, стрільби з вогнепальної зброї в населених пунктах, злісна непокора законному розпорядженню або вимозі поліцейського і порушення правил поводження з вогнепальною зброєю та боєприпасами). Однак і в цих випадках не виключається застосування заходів, передбачених ст.24-1, якщо з урахуванням характеру вчиненого правопорушення і особи порушника до нього доцільніше застосувати саме ці заходи. Винятком із цього правила є вчинення неповнолітньою особою злісної непокори законному розпорядженню або вимозі поліцейського, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовця (ст.185 КпАП) [9];

3) до неповнолітніх не застосовується адміністративний арешт, про що зазначено у ст.32 КпАП;

4) справи про адміністративні правопорушення неповнолітніх, вчинені особами віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років, розглядають судді районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів, які наділені правом притягнення до адміністративної відповідальності цієї категорії суб'єктів, отже, адміністративна відповідальність неповнолітніх носить лише судовий характер;

5) вчинення правопорушення неповнолітнім є обставиною, що пом'якшує відповідальність;

6) коли під час вчинення адміністративного правопорушення шкоду заподіяно неповнолітнім, який досяг шістнадцяти років і має самостійний заробіток, а сума шкоди не перевищує одного неоподаткованого мінімуму доходів громадян, суддя має право покласти на неповнолітнього відшкодування заподіяної шкоди або зобов'язати своєю працею усунути її;

7) інтереси особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, і потер-

пілого, які є неповнолітніми або особами, що через свої фізичні або психічні вади не можуть самі здійснювати свої права у справах про адміністративні правопорушення, мають право представляти їх законні представники (батьки, усиновителі, опікуни, піклувальники);

8) для встановлення стану загального розвитку неповнолітнього, рівня його розумової відсталості та з'ясування питання, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і в якій мірі міг керувати ними, може бути проведена експертиза спеціалістами в галузі дитячої та юнацької психології або зазначені питання можуть бути поставлені на вирішення експерта-психіатра;

9) недосягнення особою на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку є обставиною, що виключає провадження в справі про адміністративне правопорушення.

Сутність вище приведених ознак буде розкрита нами під час розгляду проблемних питань класифікації адміністративних правопорушень неповнолітніх, з'ясування особливостей провадження в справах про адміністративні правопорушення неповнолітніх, аналізу заходів впливу та адміністративних стягнень, які застосовуються до неповнолітніх.

Таким чином, вважаємо доцільним адміністративну відповідальність неповнолітніх як спеціальних суб'єктів визначити як примусове застосування суддями районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів заходів впливу, а в деяких випадках і адміністративних стягнень, які тягнуть за собою для цих осіб обтяжливі наслідки, як правило, морального характеру і накладаються на підставах і в особливому порядку, встановлених нормами адміністративного права.

Підсумовуючи викладене, необхідно відзначити, що визначення поняття та особливостей адміністративної відповідальності неповнолітніх має як теоретичне, так і практичне значення. Теоретичне значення проявляється у можливості визначення окремих методологічних аспектів пізнання зазначеного правового явища, можливості комплексно підійти до його дослідження і відобразити зв'язок з іншими правовими інститутами. Тут ми погоджуємося з думкою Д.М.Лук'янця, що „для застосування положення КпАП за його межами, необхідно мати законодавче визначення поняття адміністративної відповідальності, яке має відображати сутність цього правового явища і містити в собі необхідні та достатні класифікаційні ознаки цього виду юридичної відповідальності" [13, с.25]. Практичне (прикладне) значення зумовлене тим, що наявність цілісної картини адміністративної відповідальності неповнолітніх дає змогу врегулювати всю сферу відносин як матеріальних, так і процесуальних, які виникають у зв'язку із вчиненням адміністративного правопорушення неповнолітньою особою наступним її притягненням до відповідальності, запобігаючи, таким чином, прогалинам у їх регулюванні.

Висновки

Наприкінці статті можна зробити висновок про те, що адміністративна відповідальність неповнолітніх правопорушників є важливим інститутом, який допомагає забезпечити дисципліну та порядок в суспільстві. Однак, враховуючи особливості неповнолітніх, такі як їх вік та несформованість психіки та особистості, відповідальність за адміністративні правопорушення має бути менш суворою, ніж для дорослих громадян. Водночас, метою такої відповідальності є не тільки покарання, але й виховання та вплив на поведінку неповнолітнього правопорушника. Тому необхідно розвивати систему запобігання правопорушенням серед неповнолітніх та вдосконалювати механізми застосування заходів впливу в цілях досягнення максимальної ефективності такої відповідальності.

Література

1. Коваль Л. В. Административно-деликтные отношения. Киев: Вища школа, 1979. 230 с.

2. Галаган И. А. Административная ответственность в СССР (гос. и матери-

ально-правовое исследование). Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1970. 252 с.

3. Коваль Л. В. Адміністративно-деліктні відносини. Киев: Вища школа, 1972. 178 с.

4. Коваль Л. В. Адміністративне право: Курс лекцій для студентів юрид. вузів та факультетів. Київ: Вентурі, 1998. 256 с.

5. Битяк Ю. П. Адміністративне право України: Підручник. Харків: Право, 2001. 528 с.

6. Гончарук С. Т. Конспект лекцій з адміністративного права України. Загальна частина. Київ: КМУ ЦА, 1999. 175 с.

7. Колпаков В. К. Адміністративне право України: Підручник. Київ: Юрінком Інтер, 1994. 750 с.

8. Козлов Ю. М. Основы советского административного права. Москва: Знание, 1975. 176 с.

9. КУпАП: Закон України. ствном на від 27.01.2023,р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text

10. Советское административное право: Учебник / Отв. ред. П.Т.Василенков. Москва: Юрид. лит., 1990. 574 с.

11. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-X URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text

12. Кукшинова О.О. Особливості адміністративної відповідальності неповнолітніх. *Митна справа*. 2015. № 5(101). С. 56

13. Бєлікова М.І., Крамінська Д.М., Животова В.О. Адміністративна відповідальність неповнолітніх: теоретико-правові основи та особливості. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. №7. С. 244

14. Колпаков В.К. Деліктний феномен в адміністративному праві України: Автореф: дис.. д-ра. юрид. наук: 12.00.07 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2005. 39 с.

15. Лук'янець Д.М. Інститут адміністративної відповідальності: проблеми розвитку: Монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. 2001. 220 с.

16. Савранчук Л. Л. Відповідальність неповнолітніх за адміністративним законодавством: проблеми та перспективи. *Юридичний науковий електронний* журнал. 2017. № 6. С. 247

АНОТАЦІЯ

The article analyzes problematic issues of administrative responsibility of minors as a type of institution of administrative responsibility of citizens for administrative offenses, which is an extremely important problem in modern Ukrainian society. Minors commit a significant number of administrative offenses, which negatively affects the development of the rule of law in Ukraine. Since minors are persons who have not yet reached the age of majority and do not have the appropriate maturity, they require a special approach to resolving issues of administrative responsibility.

Administrative responsibility, as a legal category, needs a clear definition. Unfortunately, there is no corresponding definition in the Code of Ukraine on Administrative Offenses. However, based on the results of the conducted research, the authors of the article propose to outline administrative responsibility as an activity related to the application of administrative sanctions, and as a specific form of negative response to the commission of an administrative offense by a person, as well as a type of legal relationship.

The legislation provides for special measures to influence minors instead of fines in the prescribed cases, which is reflected in the Code of Ukraine on Administrative Offenses. This is due to the fact that minors have psychophysiological features that do not allow them to fully understand the social harmfulness of committed illegal actions. In addition, it is important to pay attention to the importance of the preventive role of administrative responsibility for minors. Even if an administrative offense committed by minors does not pose a significant threat to society, appropriate impact measures can help educate law-abiding youth who will be more responsible for the implementation of laws and regulations in the future.

It is important to understand that minors bear administrative responsibility on a par with adults, but at their age, they are not fully capable of understanding the consequences of their actions. Therefore, when solving the issue of administrative responsibility for minors, it is necessary to take into account their peculiarities and ensure compliance with the rights of young citizens.

Keywords: minors, measures of influence, administrative penalties, administrative responsibility, offenses.

АДМІНІСТРАТИВНО-ЗАПОБІЖНІ ЗАХОДИ У ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ З ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ ТА КОНТРОЛЮ ЗА НАРКОТИКАМИ: ПИТАННЯ СЬОГОДЕННЯ

ПТУХІНА Олена Валеріївна - аспірант відділу організації освітньо-наукової підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7507-2023
УДК 342.9
DOI 10.32782/NP.2023.2.10

У науковій статті здійснено науковий аналіз позицій учених щодо розуміння адміністративно-запобіжних заходів у діяльності органів публічної адміністрації з метою дотримання основних прав та свобод людини та громадянина. Звернута увага, що, застосовуючи адміністративно-запобіжні заходи, посадові особи Держлікслужби України створюють тим самим необхідні умови для неухильного додержання законів, виявлення і припинення різних порушень законодавства щодо забезпечення якості лікарських засобів, медичних виробів та відвертають можливі посягання на суспільні відносини, які охороняються законом.

Наголошено, що адміністративно-запобіжні заходи виконують свої особливі правоохоронні функції, які відрізняють їх від інших заходів адміністративного примусу, що і визначає їх самостійне місце в системі цих заходів.

Доведено, що під адміністративно-запобіжними заходами в діяльності Держлікслужби України слід розуміти сукупність засобів одностороннього офіційно-владного впливу останньої, урегульованих нормами адміністративного права, щодо фізичних та юридичних осіб і спрямовані на попередження порушень норм законодавства у сферах контролю якості та безпеки лікарських засобів, медичних виробів, обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу, донорства крові та компонентів крові, функціонування системи крові, які полягають у недопущенні протиправної поведінки з боку конкретних (фізичних та юридичних) осіб та усуненні причин, що сприяють вчиненню порушень законодавства у зазначених сферах і створенні умов, що виключають протиправну поведінку.

Наголошено, що адміністративно-запобіжні заходи реалізуються Держлікслужбою України із врахуванням основних напрямків діяльності останньої: 1) заходи щодо ліцензування виробництва, імпорту лікарських засобів, контролю за дотриманням ліцензійних умов та сертифікації; 2) заходи щодо державного регулювання оптової та роздрібної торгівлі лікарськими засобами; 3) заходи з питань державного ринкового нагляду; 4) заходи щодо забезпечення державного контролю якості лікарських засобів; 5) заходи щодо державного регулювання та контролю у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів і протидії їх незаконному обігу.

Ключові слова: Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками, орган публічної влади, повноваження, лікарські засоби, медичні засоби, адміністративно-запобіжні заходи, контроль за якістю лікарських засобів.

Постановка проблеми

Державна служба України з лікарських засобів та контролю за наркотиками (Держлікслужба) здійснює заходи, спрямовані на недопущення на споживчий ринок лікар-

ських засобів, які не відповідають встановленим вимогам, а також постійне інформування населення про медичні вироби, які становлять або можуть становити відповідний ризик. Завдячуючи реалізації адміністративно-запобіжних заходів у діяльності Держлікслужби України, створюються відповідні безпекові умови щодо використання в цілому лікарських засобів та іншої продукції

Звернемо увагу, що протягом першого півріччя 2021 року для своєчасного попередження споживачів (користувачів) про виявлену небезпеку, яку становить продукція на офіційному вебсайті Держлікслужби було розміщено 51 інформаційний лист від виробників та уповноважених представників щодо медичних виробів, повідомлення щодо продукції, яка становить або може становити ризик не надходили, та 11 рішень від виробників про вилучення з обігу, відкликання продукції, яка є небезпечною, прийняті за ініціативою виробника продукції [1].

У той же час, Держлікслужбою України з метою додержанням ліцензіатами ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва (виготовлення) лікарських засобів в умовах аптеки, оптової та роздрібної торгівлі лікарськими засобами було здійснено **7** планових та 26 позапланових перевірок ліцензіатів, з них: 1) планових **7** та 1 позапланова перевірки аптечних складів; 2) 1 планова та 23 позапланові перевірки аптек; 3) 12 позапланових перевірок аптечних пунктів [1].

Але поряд із здійсненням адміністративно-запобіжних заходів в Держлікслужбою України під час реалізації зазначених повноважень, остання прийняла ряд рішень, а саме: 1) складено 4 акти на анулювання ліцензії; 2) складено 1 акт про зупинення діяльності; 3) видано 15 розпоряджень про усунення порушень; 4) складено 13 позитивних актів до відома [1].

Тобто це безпосередньо вказує на те, що тільки під час реалізації адміністративно-запобіжних заходів Держлікслужбою України можливе в подальшому виявлення певних недоліків та порушень у діяльності відповідних суб'єктів господарювання.

З метою реалізації заходів державного ринкового нагляду за дотриманням вимог технічних регламентів територіальними органами Держлікслужби проведено 613 планових, а також 267 позапланових перевірок характеристик продукції, за результатами яких: 1) прийнято 519 обмежувальних (коригувальних) заходів; 2) накладено 7 постанов про штрафні санкції та стягнуто штрафів на суму 187 000 грн [1].

За таких обставин, реалізуючи основну функцію держави, відповідно до якої людина, її життя і здоров'я визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, постає необхідним здійснення адміністративно-запобіжних заходів спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сферах контролю якості та безпеки лікарських засобів, у тому числі медичних імунобіологічних препаратів, медичних виробів, та обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу, донорства крові та компонентів крові, функціонування системи крові – Держлікслужби України [2].

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Слід звернути увагу, що питанням застосування адміністративно-запобіжних заходів у діяльності органів публічної адміністрації була звернута увагу на дисертаційному рівні та у фаховій літературі, зокрема в роботах таких учених-правників, як В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, О. О. Бакалінська, О. М. Бандурка, О.І. Безпалова, Ю. П. Битяк, І. Л. Бородін, І. В. Бойко, В. М. Гаращук, О. В. Джафарова, Ю. Т. Добромислов, О.Ю. Дрозд, Т. О. Коломоєць, З. В. Кузнєцова, Л. Р. Левчук, Р.В. Миронюк, О.А. Моргунов, Л. А. Микитенко, С. В. Семенко, М. М. Тищенко, Ю. В. Тищенко, В. С. Шелестов, О. М. Язвінська, С.О. Шатрава та ін. Безперечно, наукові праці названих учених мають важливу наукову і практичну цінність. Але слід визнати відсутність дотепер спеціальних досліджень із проблематики діяльності Держлікслужби України щодо застосування адміністративно-запобіжних заходів.

У спеціальних дослідженнях, які стосуються проблем адміністративного примусу, дуже рідко можна зустріти аналіз специфіч-

них рис адміністративно-запобіжних заходів, їх видів, практики застосування, ефективності дії тощо. У кращому випадку справа обмежується переліком цих заходів і їх короткою характеристикою [3, с. 67].

Мета статті полягає у з'ясуванні змісту адміністративно-запобіжних заходів у діяльності Держлікслужби України через реалізацію основних повноважень у сферах контролю якості та безпеки лікарських засобів, у тому числі медичних імунобіологічних препаратів (лікарські засоби), медичної техніки і виробів медичного призначення (медичні вироби), та обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу, донорства крові та компонентів крові, функціонування системи крові [2].

Виклад основного матеріалу дослідження

З метою всебічного з'ясування сутності зазначених заходів зупинимось детальніше на аналізі їх характерних рис чи властивостей. В межах наукової праці будемо виходити із тієї позиції, що адміністративно-запобіжні заходи безпосередньо спрямовані на застосування та здійснення органом публічної адміністрації певних обмежень та заборон. Але, такі обмеження і заборони мають конкретну, індивідуальну спрямованість, вони є безпосереднім результатом застосування певної правової норми, що відрізняє їх від заборон, закріплених в нормах права і безпосередньо має свої розповсюдження невизначеному колу суб'єктів.

Як зазначає А. Т. Комзюк, на відміну від загальноправових заборон, які звертаються до невизначеного кола осіб і виконуються на основі волевиявлення цих осіб, тут має місце імперативна, категорично владна вимога до конкретної особи з боку органу управління, який сам визначає наявність умов, що є підставою для застосування відповідних примусових засобів. Діючи на основі спеціальних повноважень, передбачених у правових нормах, органи публічної адміністрації вступають в таких випадках у конкретні адміністративно-правові відносини з підвладним суб'єктом, і, зазначені заходи, встановлюючи певні обмеження, заборони, є засобами забезпечення виконання громадянами та іншими суб'єктами своїх правових обов'язків [3, с. 70].

Як слушно зазначає О.В. Джафарова, заборони встановлюють певну міру поведінки суб'єктів, покладаючи на осіб обов'язок утримуватися від учинення певних дій, що суперечать нормам права [4, с. 14]. Як зазначають О. В. Зайчук та Н. М. Оніщенко, заборони є важливим засобом забезпечення організованості суспільних відносин, створення перешкод для небажаної, суспільно небезпечної чи шкідливої поведінки. Заборони мають обов'язковий характер, забезпечуються засобами юридичної відповідальності та знаходять закріплення у забороняючих нормах, реалізуються у формі правових норм [5].

У зв'язку з цим Т.О. Коломоєць наголошує на тому, що такі заходи існують і суттєво відрізняються від всіх інших заходів адміністративного примусу тим, що: мають профілактичний, попереджувальний характер, що знайшло своє відображення вже у їх назві; вони не пов'язані із протиправними діяннями, саме тому правильно говорити не про підстави (конкретні фактичні підстави), а про умови їх застосування, які, є однопорядковими термінами; умовою їх застосування є юридичні презумпції, реальні припущення про можливість вчинення тим чи іншим суб'єктом правопорушення, відносно якого такі заходи і застосовуються; їх мета полягає в тому, щоб не допустити протиправну поведінку з боку конкретних осіб, які до такої поведінки схильні, усунути причини, які сприяють вчиненню правопорушень, і створити умов, які виключають протиправну поведінку; необмежене, абсолютно невизначене коло суб'єктів, щодо яких здійснюється їх застосування [6, с. 174–175].

Слід говорити про те, що адміністративно-запобіжні заходи виконують свої особливі правоохоронні функції, які відрізняють їх від інших заходів адміністративного примусу, що і визначає їх самостійне місце в системі цих заходів. Зокрема, на відміну від заходів адміністративного припинення, які безпосередньо переривають наявні правопорушення або об'єктивно протиправні діяння, створюють умови для встановлення особи

порушника, з'ясування обставин справи, тобто можливості для подальшого застосування до порушника заходів відповідальності адміністративного чи іншого характеру, адміністративно-запобіжні заходи не переривають наявне правопорушення, а попереджають, відвертають його вчинення.

У свою чергу, погоджуємось із позицією А.Т. Комзюка, що підстави застосування адміністративно-запобіжних заходів, на відміну від заходів стягнення і заходів припинення, які є реакцією на протиправні діяння суб'єктів, запобіжні заходи конкретної фактичної підстави застосування не мають, вони використовуються для попередження, профілактики правопорушень, а також для підтримання правопорядку за різних надзвичайних обставин [3, с. 74].

Крім того, на сьогоднішній день ні в адміністративно-правовій науці, ні в адміністративному законодавстві України, на жаль, немає вичерпного переліку адміністративно-запобіжних заходів, що слід визнати недоліком і доктринальних досліджень і нормотворчої діяльності.

З метою всебічного з'ясування сутності та особливостей адміністративно-запобіжних заходів, які застосовує Держлікслужба України, необхідно здійснити їх систематизацію і класифікацію. Для визначення системи зазначених заходів слід виходити, перш за все, з того, що всі ці заходи об'єднує єдина мета – попередження протиправних діянь (профілактична спрямованість), про що мова йшла вище.

Проаналізувавши наукові, навчальні, публіцистичні джерела та виходячи з аналізу норм чинного законодавства, а саме: законів України: «Про лікарські засоби» від 04.04.1996 № 123/96-ВР [7], «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 05.04.2007 № 877-V [8], «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» від 15.02.1995 № 60/95-ВР [9], «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» від 15.02.1995 № 62/95-ВР [10], «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» від 02.12.2010 № 2735-VI [11], «Про загальну безпечність нехарчової продукції» від 02.12.2010 № 2736-VI [12], «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 05.04.2007 № 877-V [13]; постанов Кабінету Міністрів України: «Про затвердження Положення про Державну службу України з лікарських засобів та контролю за наркотиками» від 12.08.2015 № 647 [2], «Про затвердження Порядку вивезення за межі України або знищення неякісних та непридатних до споживання товарів (предметів) гуманітарної допомоги» від 28.04.2000 № 728 [14], «Про затвердження Порядку відбору зразків продукції для визначення її якісних показників та форми акта відбору зразків продукції» від 31.10.2007 № 1280 [15]; наказів МОЗ України: «Про затвердження Порядку контролю якості лікарських засобів під час оптової та роздрібної торгівлі» від 29.09.2014 № 677 [16], «Про затвердження Правил виробництва (виготовлення) та контролю якості лікарських засобів в аптеках» від 17.10.2012 № 812 [17], «Про затвердження Порядку проведення галузевої атестації лабораторій з контролю якості та безпеки лікарських засобів» від 14.01.2004 № 10 [18], «Про затвердження Порядку здійснення фармаконагляду» від 27.12.2006 № 898 [19], а також практики його застосування, можна виокремити адміністративно-запобіжні заходи, які має право застосовувати Держлікслужба України: проводить галузеву атестацію лабораторій із здійснення контролю якості лікарських засобів; проводить атестацію провізорів і фармацевтів; відбирає в установленому порядку зразки лікарських засобів і медичних виробів для перевірки їх якості; здійснює державний контроль за дотриманням вимог законодавства щодо забезпечення якості та безпеки лікарських засобів і медичних виробів на всіх етапах обігу, у тому числі правил здійснення належних практик (виробничої, дистриб'юторської, зберігання, аптечної); здійснює контроль за дотриманням суб'єктами господарювання ліцензійних умов провадження господарської діяльності з виробництва лікарських засобів, імпорту лікарських засобів (крім активних фармацевтичних інгредієнтів), оптової та роздрібної торгівлі лікарськими засобами; здійснює державний ринковий нагляд

у межах сфери своєї відповідальності; здійснює державний контроль за ввезенням на митну територію України лікарських засобів; надає обов'язкові для виконання приписи про усунення порушень стандартів і технічних умов, фармакопейних статей і технологічних регламентів, а також про усунення порушень під час виробництва, зберігання, транспортування та реалізації лікарських засобів; здійснює контроль за дотриманням суб'єктами господарювання ліцензійних умов провадження господарської діяльності у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; здійснює обстеження складських, торговельних та інших приміщень, що перебувають у користуванні юридичної особи та які використовуються у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; вживає відповідних заходів до усунення порушень, виявлених під час здійснення контролю у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; забезпечує інформування громадськості з питань здійснення контролю за введенням в обіг медичних виробів та обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; організовує розгляд звернень громадян з питань, пов'язаних з діяльністю Держлікслужби, її територіальних органів, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери її управління; здійснює заходи державного нагляду (контролю) за діяльністю суб'єктів системи крові, а також суб'єктів, що надають послуги з трансфузії компонентів крові, з метою перевірки дотримання такими суб'єктами вимог до провадження відповідного виду діяльності, безпеки і якості донорської крові та компонентів крові, гемонагляду, простежуваності та документування їх діяльності; здійснює планові, позапланові заходи державного нагляду (контролю) за діяльністю суб'єктів системи крові, що здійснюють заготівлю, переробку, тестування, зберігання, розподіл та реалізацію донорської крові та компонентів крові, щодо її відповідності вимогам належної виробничої практики тощо.

Таким чином, застосовуючи адміністративно-запобіжні заходи, посадові особи Держлікслужби України створюють тим самим необхідні умови для неухильного додержання законів, виявлення і припинення різних порушень законодавства щодо забезпечення якості лікарських засобів, медичних виробів та відвертають можливі посягання на суспільні відносини, які охороняються законом.

Висновок

На підставі викладеного, під адміністративно-запобіжними заходами в діяльності Держлікслужби України слід розуміти сукупність засобів одностороннього офіційно-владного впливу останньої, урегульованих нормами адміністративного права, щодо фізичних та юридичних осіб і спрямовані на попередження порушень норм законодавства у сферах контролю якості та безпеки лікарських засобів, медичних виробів, обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, протидії їх незаконному обігу, донорства крові та компонентів крові, функціонування системи крові, які полягають у недопущенні протиправної поведінки з боку конкретних (фізичних та юридичних) осіб та усуненні причин, що сприяють вчиненню порушень законодавства у зазначених сферах і створення умов, що виключають протиправну поведінку.

Адміністративно-запобіжні заходи реалізуються Держлікслужбою України із врахуванням основних напрямків діяльності останньої: 1) заходи щодо ліцензування виробництва, імпорту лікарських засобів, контролю за дотриманням ліцензійних умов та сертифікації; 2) заходи щодо державного регулювання оптової та роздрібної торгівлі лікарськими засобами; 3) заходи з питань державного ринкового нагляду; 4) заходи щодо забезпечення державного контролю якості лікарських засобів; 5) заходи щодо державного регулювання та контролю у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, прекурсорів і протидії їх незаконному обігу.

Література

1. Звіт про виконання Плану роботи Державної служби України з лікарських засобів та контролю за наркотиками за І півріччя 2021 року. URL : https://www.dls.gov.ua/wp-content/uploads/2021/07/%D0%97%D

0%92%D0% 86%D0%A2-%D0%97%D0%90-%D0%86-%D0%9F%D0%86%D0%92%D0%A0%D0%86%D0%A7%D0%A7%D0%AF-2021.docx.

2. Про затвердження Положення про Державну службу України з лікарських засобів та контролю за наркотиками : постанова Кабінету Міністрів України від 12.08.2015 № 647. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/647-2015-%D0%BF.

3. Комзюк А. Т. Заходи адміністративного примусу в правоохоронній діяльності міліції : поняття, види та організаційно-правові питання реалізації : моногр. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. 336 с.

4. Джафарова О.В. Дозвільна діяльність органів публічної адміністрації в Україні: питання теорії та практики: моногр. Харків : Диса плюс, 2016. 688 с. URI: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7754.

5. Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права : Академічний курс : підруч. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

6. Коломоєць Т. О. Адміністративний примус у публічному праві України : теорія, досвід та практика реалізації : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2005. 456 с.

7. Про лікарські засоби : Закон України від 04.04.1996 № 123/96-ВР. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/123/96-%D0%B2%D1%80.

8. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 05.04.2007 № 877-V. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/877-16.

9. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори : Закон України від 15.02.1995 № 60/95-ВР. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/60/95-%D0%B2%D1%80.

10. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними : Закон України від 15.02.1995 № 62/95-ВР. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/62/95-%D0%B2%D1%80.

11. Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції : Закон України від 02.12.2010 № 2735-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/2735-17.

12. Про загальну безпечність нехарчової продукції : Закон України від 02.12.2010 № 2736-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/2736-17.

13. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 05.04.2007 № 877-V. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/877-16.

14. Про затвердження Порядку вивезення за межі України або знищення неякісних та непридатних до споживання товарів (предметів) гуманітарної допомоги : постанова Кабінету Міністрів України від 28.04.2000 № 728. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/728-2000-%D0%BF

15. Про затвердження Порядку відбору зразків продукції для визначення її якісних показників та форми акта відбору зразків продукції : постанова Кабінету Міністрів України від 31.10.2007 № 1280. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/1280-2007-%D0%BF.

16. Про затвердження Порядку контролю якості лікарських засобів під час оптової та роздрібної торгівлі : наказ МОЗ України від 29.09.2014 № 677. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/z1515-14

17. Про затвердження Правил виробництва (виготовлення) та контролю якості лікарських засобів в аптеках : наказ МОЗ України від 17.10.2012 № 812. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/z1846-12.

18. Про затвердження Порядку проведення галузевої атестації лабораторій з контролю якості та безпеки лікарських засобів : наказ МОЗ України від 14.01.2004 № 10. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/z0130-04.

19. Про затвердження Порядку здійснення фармаконагляду : наказ МОЗ України від 27.12.2006 № 898. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/z0073-07.

References

1. Zvit pro vykonannya Planu roboty Derzhavnoyi sluzhby Ukrayiny z likarskykh zasobiv ta kontrolyu za narkotykamy za I pivrichchya 2021 roku. [Report on the implementation of the Work Plan of the State Service of Ukraine for Medicines and Drug Control for the first half of 2021]. URL : https://www.dls.gov.ua/wp-content/uploads/2021/07/%D0%97%

D0%92%D0% 86%D0%A2-%D0%97%D0%90-%D0%86-%D0%9F%D0%86%D0%92%D0%A0%D0%86%D0%A7%D0%A7%D0%AF-2021.docx. [in Ukrainian].

2. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro Derzhavnu sluzhbu Ukrayiny z likarskykh zasobiv ta kontrolyu za narkotykamy (2015, August 12) [On the approval of the Regulations on the State Service of Ukraine for Medicinal Products and Drug Control]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny № 647. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/647-2015-%D0%BF. [in Ukrainian].

3. Komzyuk, A. T. (2002). Zakhody administratyvnoho prymusu v pravookhoronniy diyalnosti militsiyi : ponyattya, vydy ta orhanizatsiyno-pravovi pytannya realizatsiyi [Measures of administrative coercion in law enforcement activities of the militia: concepts, types and organizational and legal issues of implementation]: monohr. Kharkiv : Vyd-vo Nats. un-tu vnutr. sprav. 336 s. [in Ukrainian].

4. Dzhafarova, O.V. (2016). Dozvilna diyalnist orhaniv publichnoyi administratsiyi v Ukrayini: pytannya teoriyi ta praktyky [Voluntary activity of public administration bodies in Ukraine: issues of theory and practice] : monohr. Kharkiv : Dysa plyus. 688 s. URL : http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7754. [in Ukrainian].

5. Zaychuk, O. V., Onishchenko, N. M. (2006). Teoriya derzhavy i prava [Theory of the state and law] : Akademichnyy kurs : pidruch. Kyyiv : Yurinkom Inte. 688 s. [in Ukrainian].

6. Kolomoyets, T. O. (2005). Administratyvnyy prymus u publichnomu pravi Ukrayiny : teoriya, dosvid ta praktyka realizatsiyi [Administrative coercion in the public law of Ukraine: theory, experience and practice of implementation].Dys. ... doktora yuryd. nauk : 12.00.07. Kharkiv. 456 s. [in Ukrainian].

7. Pro likarski zasoby (1996, April 04). [On Medicinal Products]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/123/96-%D0%B2%D1%80. [in Ukrainian].

8. Pro osnovni zasady derzhavnoho nahlyadu (kontrolyu) u sferi hospodarskoyi diyalnosti (2007, April 5). [On the Main Principles of State Supervision (Oversight) in the Area of Commercial Activity]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/877-16. [in Ukrainian].

9. Pro narkotychni zasoby, psykhotropni rechovyny i precursory (1995, February 15). [On Circulation of Drugs, Psychotropic Substances, Their Analogs and Precursors in Ukraine]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/60/95-%D0%B2%D1%80. [in Ukrainian].

10. Pro zakhody protydiyi nezakonnomu obihu narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rechovyn i prekursoriv ta zlovzhyvannyu nymy. (1995, February 15). [On Counteraction Measures against Illegal Circulation of Drugs, Psychotropic Substances and Precursors and Abuse of Them]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/62/95-%D0%B2%D1%80. [in Ukrainian].

11. Pro derzhavnyy rynkovyy nahlyad i kontrol nekharchovoyi produktsiyi (2010. December 2). [On State Market Supervision and Control of Non-Food Products]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/2735-17. [in Ukrainian].

12. Pro zahalnu bezpechnist nekharchovoyi produktsiyi (2010, December 2) [On General Safety of Non-Food Products]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/2736-17. [in Ukrainian].

13. Pro osnovni zasady derzhavnoho nahlyadu (2007, April 5). [On the Main Principles of State Supervision (Oversight) in the Area of Commercial Activity]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/877-16. [in Ukrainian].

14. Pro zatverdzhennya Poryadku vyvezennya za mezhi Ukrayiny abo znyshchennya neyakisnykh ta neprydatnykh do spozhyvannya tovariv (predmetiv) humanitarnoyi dopomohy (2000, April 28). [On approval of the Procedure for export outside Ukraine or destruction of low-quality and unfit for consumption goods (items) of humanitarian aid]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/728-2000-%D0%BF. [in Ukrainian].

15. Pro zatverdzhennya Poryadku vidboru zrazkiv produktsiyi dlya vyznachennya yiyi yakisnykh pokaznykiv ta formy akta vidboru zrazkiv produktsiyi (2007, October 31). [On the approval of the Procedure for the selection of product samples to determine their quality indicators and the form of the product sample selection act]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/1280-2007-%D0%BF. [in Ukrainian].

16. Pro zatverdzhennya Poryadku kontrolyu yakosti likarskykh zasobiv pid chas optovoyi ta rozdribnoyi torhivli (2014, September 29). [On the approval of the Procedure for quality

control of medicinal products during wholesale and retail trade]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/z1515-14. [in Ukrainian].

17. Pro zatverdzhennya Pravyl vyrobnytstva (vyhotovlennya) ta kontrolyu yakosti likarskykh zasobiv v aptekakh (2012, October 17). [On the approval of the Rules for the production (manufacturing) and quality control of medicinal products in pharmacies]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/z1846-12. [in Ukrainian].

18. Pro zatverdzhennya Poryadku provedennya haluzevoyi atestatsiyi laboratoriy z kontrolyu yakosti ta bezpeky likarskykh zasobiv (2004, January 14). [On the approval of the Procedure for conducting sectoral certification of laboratories for quality and safety control of medicinal products]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/z0130-04. [in Ukrainian].

19. Pro zatverdzhennya Poryadku zdiysnennya farmakonahlyadu (2006, December 27). [On the approval of the Pharmacovigilance Procedure]. URL : https://zakon.rada.gov.ua/go/z0073-07. [in Ukrainian].

Ptukhina O.V.

ADMINISTRATIVE AND PREVENTIVE MEASURES IN THE ACTIVITIES OF THE STATE SERVICE OF UKRAINE ON DRUGS AND DRUG CONTROL: TODAY'S ISSUES

The scientific article carried out a scientific analysis of the positions of scientists regarding the understanding of administrative preventive measures in the activities of public administration bodies in order to observe the basic rights and freedoms of a person and a citizen. Attention is drawn to the fact that by applying administrative and preventive measures, officials of the State Medical Service of Ukraine thereby create the necessary conditions for strict compliance with laws, detection and termination of various violations of legislation on ensuring the quality of medicines and medical devices, and avert possible encroachments on public relations protected by law.

It is emphasized that administrative preventive measures perform their special law enforcement functions, which distinguish them from other measures of administrative coercion, which determines their independent place in the system of these measures.

It has been proven that administrative and preventive measures in the activity of the State Medical Service of Ukraine should be understood as a set of means of unilateral official-authority influence of the latter, regulated by the norms of administrative law, in relation to individuals and legal entities and aimed at preventing violations of legislation in the areas of quality control and safety of medicinal products, medical products, circulation of narcotic drugs, psychotropic substances and precursors, combating their illegal circulation, donation of blood and blood components, functioning of the blood system, which consist in preventing illegal behavior on the part of specific (natural and legal) persons and eliminating the causes that contribute to violations of the law in the specified areas and creating conditions that exclude illegal behavior.

It was emphasized that administrative and preventive measures are implemented by the State Medical Service of Ukraine, taking into account the main directions of the latter's activities: 1) measures regarding licensing of production, import of medicinal products, monitoring of compliance with licensing conditions and certification; 2) measures regarding state regulation of wholesale and retail trade in medicinal products; 3) measures on issues of state market supervision; 4) measures to ensure state quality control of medicinal products; 5) measures regarding state regulation and control in the sphere of circulation of narcotic drugs, psychotropic substances, precursors and combating their illegal circulation.

Key words: State Service of Ukraine for Medicinal Products and Drug Control, public authority, authority, medicinal products, medical products, administrative preventive measures, control over the quality of medicinal products.

ПОНЯТИЕ И ЗНАЧЕНИЕ СВИДЕТЕЛЬСКИХ ПОКАЗАНИЙ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

АЛИЕВА Тарана Ильяс кызы - доктор философии по праву, доцент кафедры «Экономика» Азербайджанского государственного экономического университета (UNEC)

DOI 10.32782/NP.2023.2.11

В статье указывается, что в системе доказательств, используемых при расследовании преступлений, наиболее древним и распространенным доказательством и источником доказательственной информации являются показания свидетелей, которыми согласно действующему законодательству Азербайджанской Республики признаются устные и письменные сведения, полученные органом уголовного процесса в установленном порядке.

Ключевые слова: Азербайджан, республика, право, кодекс, статья.

Важность свидетельских показаний для решения задач уголовного судопроизводства очевидна, поскольку в практике расследования преступлений, как правило, нет уголовных дел, где бы не фигурировали свидетели и их показания. По этому поводу А.В. Скопинский писал «Свидетели – альфа и омега уголовного процесса» (1, с. 3).

Обладая самостоятельным местом в системе доказательств, свидетельские показания также обладают своими особенностями. Показания свидетелей как самостоятельный вид доказательств отличаются от заключений эксперта, вещественных доказательств, документов, показаний подозреваемых и обвиняемых. Они также отличаются между собой. Тем не менее, специфичность показаний свидетеля не лишает значения его общих свойств с иными видами показаний (потерпевшего, подозреваемого либо обвиняемого), так как эти общие свойства могут охарактеризовать показания любого субъекта вне зависимости от процессуального статуса последнего. Представляется невозможным полная характеристика того или иного вида показаний, и исследование их особенностей в качестве источника доказательств без учета, в первую очередь, общих свойств.

Показания свидетелей входят в доказательственную базу почти всех уголовных дел, и по многим делам основные обстоятельства расследуемого события устанавливаются именно путем познания информации, содержащиеся в памяти очевидцев. Этот фактор отличает показания свидетелей от иных видов доказательств, но также является некой общей чертой для всех видов показаний. Общих черт между показаниями свидетелей и иных видов показаний довольно много. Так, например, сведения, отраженные в любых показаниях в основном воспринимаются правоохранительными и судебными органами в вербальной форме.

Сведения об обстоятельствах дела, содержащиеся в показаниях, поступают в уголовное судопроизводство в том виде, в котором они получили отражение в сознании лица, дающего показания. При воспроизведении эти сведения неизбежно подвергаются к интерпретации.

При всех особенностях каждого из видов показаний процесс формирования их, независимо от правового положения лица в рассматриваемом деле, характеризуется общими для человеческой психики закономерностями. Одинаковы по своему характе-

ру и те психологические факторы, которые влияют на достоверность показания.

Специфические черты различных видов показаний могут отразиться на возникновении и развитии факторов, влияющих на достоверность показаний, на форме и степени их влияния, но они не могут отразиться на тех закономерностях, которые свойственны процессу формирования показаний и на характере факторов, могущих обусловить их недостоверность.

Предметом показаний обычно являются сведения, которыми дающие показания располагают до привлечения к делу для информации о них.

Общей чертой, свойственной всем видам показаний, является незаменимость их субъекта. Было бы неправильно в незаменимости видеть отличительную особенность свидетельских показаний как источника доказательств. Незаменимость отличает свидетельские показания от заключения эксперта, но не является отличительной чертой их в сравнении с показаниями других лиц. Совершенно ясно, что незаменимость характеризует показания не только свидетелей, но и других участников процесса.

При всех различиях между показаниями свидетелей по их содержанию все они обладают общей свойственной им как источникам доказательств чертой: доказательственное значение в показаниях любого лица имеют только содержащиеся в них фактические данные, имеющие отношение к делу. Объяснение же событий и своих действий, приведенное в показаниях, версии, доводы и ходатайства хотя и могут существенно отразиться на исследовании обстоятельств дела, в частности на его пределах, однако не имеют значения доказательств.

Практике известны самые различные причины, обусловливающие заинтересованность свидетеля, которая может отразиться на достоверности его показаний. Причем в ходе исследования органы следствия и суд далеко не всегда располагают данными, отражающими полно и достоверно отношение свидетеля к делу.

Вопрос об отношении к делу свидетеля, имеющий важное значение при оценке его показаний, может быть решен лишь в зависимости от конкретной ситуации, в результате тщательной и всесторонней проверки показаний и на основе всей совокупности имеющихся в деле данных. Привлечением лица в качестве свидетеля этот вопрос не предрешается.

Легальное понятие свидетеля предусмотрено в ст. 95.1 УПК АР, согласно которому свидетелем может считаться лицо, обладающее информацией об обстоятельствах, значимых по уголовному делу, и вызванное для допроса стороной обвинения как на досудебном, так и судебном производстве, а стороной защиты только на судебном производстве (2). Ст. 95.2 УПК АР устанавливает перечень лиц, вызов и допрос которых в качестве свидетеля запрещается законом. К ним относятся:

– лица, не имеющие возможность достоверно воспринимать, либо правильно излагаться об обстоятельствах, подлежащих расследованию по делу, в силу своего малолетства, либо физико-психических недостатков;

– адвокаты-защитники, которым стала известна информация, относящая к данному делу, в связи с оказанием юридической помощи по данному процессу;

– лица, участвующие в процессе в качестве представителей, которым стала известна информация, относящая к данному делу, в связи с оказанием юридической помощи;

– судьи, прокуроры, следователи, дознаватели, либо секретари судебного заседания, осуществлявшие свои процессуальные полномочия в связи с уголовным процессом.

При этом, следует отметить, что согласно требованиям ст.ст. 95.2, 95.3 УПК АР, из вышеперечисленного запрещающего перечня возможны некие исключения с условиями, предусмотренными законом. Так, защитники, либо представители, которым стала известна информация, относящая к данному уголовному процессу, в связи с тем, что они оказывали юридическую помощь, могут дать показания по тому же делу с условием того, что:

1) на это должен дать согласие лицо, чьи интересы представляются данным защитником, либо представителем;

2) показания защитника, либо представителя должны быть в пользу лица, чьи интересы представляются данным защитником, либо представителем;

3) факт дачи показаний в качестве свидетеля защитников, либо представителей, которым стала известна информация, относящая к данному уголовному процессу, в связи с тем, что они оказывали юридическую помощь по делу, должна исключать их дальнейшее участие в уголовном процессе.

Кроме того, судьи, прокуроры, следователи, дознаватели, либо секретари судебного заседания, осуществлявшие свои процессуальные полномочия в связи с уголовным процессом, также могут быть допрошены в качестве свидетелей в следующих случаях:

1) если при осуществлении уголовного преследования были допущены недостатки, либо имело место злоупотребление должностными полномочиями;

2) если производство дела возобновляется в связи вновь открывшимся обстоятельствам;

3) если ведется производство по восстановлению утраченного производства.

Основные процессуальные права и обязанности свидетеля установлены в ст.ст. 95.4, 95.6.

Согласно пункта 5 ст. 95 УПК, неисполнение свидетелям своих обязанностей влечет ответственность, предусмотренную законодательством Азербайджанской Республики.

Попробуем разобраться в изложенном, поскольку оно, с нашей точки зрения, содержит ряд противоречивых положений, затрудняющих, а в ряде случаев, исключающих применение процессуальных норм.

Согласно ст. 178 УПК, к лицу, участвующему в уголовном процессе и вызванному в орган, осуществляющий уголовный процесс, при наличии ряда условий (неявка по неуважительной причине, отсутствие постоянного места жительства и др.) может быть применен принудительный привод. Таким образом, принудительный привод может быть применен и к свидетелю (2).

Возникает вопрос: с какого времени лицо приобретает статус свидетеля и каким образом это определяется.

Если исходить из содержания ст. 95 УПК, то выходит, что наличие у следователя данных об осведомленности какого-то лица об обстоятельствах, имеющих значение для дела, дает ему основание для вызова и допроса этого лица в качестве свидетеля.

Но сведения следователя могут быть неточными и лицо никакой информацией располагать не будет. Кроме того, часты случаи, когда следователь путем допросов выявляет носителей информации, т.е. ищет свидетелей. Может случиться так, что из нескольких допрошенных лишь один сообщит сведения, имеющие отношение к делу, а остальные заявят о полной своей неосведомленности. Однако, это произойдет лишь после того, как их допросят в качестве свидетелей, т.е. разъяснят права и обязанности, предупредят об ответственности за дачу ложных показаний и т.п.

Создастся парадоксальная ситуация, когда лицо, возведенное в ранг свидетеля, будет лишено основного необходимо для этого свойства – осведомленности об обстоятельствах дела. Кроме того, это лицо может быть подвергнуто приводу, не получив статуса участника процесса. Это одна сторона вопроса. Другая заключается в определении момента приобретения статуса свидетеля. Если считать таким моментом подписку лица в протоколе допроса об ознакомлении с правами и обязанностями, то возникает коллизия с нормами, регламентирующими порядок производства со свидетелями других следственных действий, н.п. освидетельствования (3, с. 50-51).

В законе не говорится, что освидетельствованию должен предшествовать допрос и не редки ситуации, когда освидетельствование может быть неотложным следственным действием. Однако, кто и в качестве кого освидетельствуется остается противоречивым, да и среди реквизитов протокола этого следственного действия подобный раздел отсутствует.

Выше уже было отмечено, что недопустим вызов и допрос лиц, не имеющих возможность достоверно воспринимать, либо правильно излагаться об обстоятельствах, подлежащих расследованию по делу, в силу

своего малолетства, либо физико-психических недостатков (ст. 95.2.1 УПК АР).

Данное положение закона представляется неверным. Во-первых, правильность восприятия и изложения (за редкими исключениями) может быть определена лишь по завершению этих процессов и сопоставительному анализу полученных результатов. Во-вторых, может случиться так, что восприятие и изложение малолетних и лиц с физическими и психическими недостатками на порядок будет превосходить аналогичные психологические процессы у других лиц.

Представляется, что в данной ситуации понятие статуса неверно приравнено к понятию оценки показаний.

В связи с изложенным, с нашей точки зрения, ст. 95.2.1 УПК должна быть исключена из Кодекса, тем более, что в ст. 126.4 УПК вопрос о доказательственном значении показаний свидетелей детально регламентирован.

Согласно ст. 95.4.2 УПК, обязанностью свидетеля является подтвердить своей подписью правильность отражения его показаний в протоколе следственных или иных процессуальных действий. Данное положение закона представляется декларативным, поскольку указанная обязанность ничем не обеспечена и принудительно исполнена быть не может.

Кроме того, согласно требованиям ст. 230.7 УПК АР, если свидетель отказывается подписать протокол, то следователь должен выяснить причину отказа, подписать протокол и утверждать его. Если причиной невозможности подписания протокола свидетелем является неграмотность, либо физические недостатки последнего, данное обстоятельство должно также быть отражено в протоколе и утверждено подписью следователя.

В контексте рассматриваемых правил подписания свидетелем протокол своего допроса можно предположить, что закон допускает не подписание своих показаний свидетелем только в силу уважительных причин. Можно сделать вывод, что отказ свидетеля поставить свою подпись в протоколе своего допроса без причин, которые могут считаться уважительными (например, неверная запись рассказываемых свидетелем фактов в протоколе), следует оценивать в качестве отказа от дачи показаний. При оценке причин отказа свидетеля подписаться в протоколе важную роль играет выяснение мотивов допрашиваемого. Поэтому, в рассматриваемых ситуациях свидетель должен обеспечиваться возможностью изложения своих мотивов отказа.

Считаем, что процедура утверждения протокола допроса, от подписания которого отказался допрашиваемый, должна совершенствоваться путем установления дополнительных гарантий объективности данной процедуры, например, правилом об обязательном участии в таких ситуациях не менее двух понятых.

Представляется, что положения ст. 95.4.7 УПК АР необоснованно ограничивают право на свободу лиц, участвующих в процессе в качестве свидетелей. Так как согласно данной норме, они не вправе выезжать на другую территорию если на то не будет разрешение суда, либо если они не предупредят орган уголовного преследования. Следует учесть, что использованный в формулировки рассматриваемой нормы термин «другая территория» является оценочным и неконкретным, что также усложняет применение закона.

В связи с изложенным, представляется необходимым изменить ст. 95.4.7 УПК и обязать свидетеля получать разрешение органа, осуществляющего уголовное преследование или суда, при выезде в другое государство.

Согласно ст. 95.6.3. УПК, свидетель имеет право подавать просьбы, однако среди основных понятий азербайджанского уголовно-процессуального законодательства таковое отсутствует.

Легальное понятие уголовно-процессуальных доказательств установлено в ст. 124.1 УПК АР: доказательства по уголовному преследованию – это достоверные улики, полученные судом, либо сторонами уголовного процесса. Свидетельские показания являются одним из видов доказательств в уголовном процессе (ст. 124.2.1 УПК АР). В ст. 126.1 УПК АР показания характеризуют-

ся как устные и письменные сведения, которые получены органом, осуществляющим уголовный процесс и в предусмотренном в законе порядке.

Ст. 125.2.1-125.2.10 (общие критерии допустимости для всех видов доказательств), 126.2-126.4 (специальные критерии допустимости для показаний в качестве доказательств) УПК АР устанавливают критерии допустимости сообщаемых сведений в качестве доказательств в уголовном процессе.

Вместе с тем, некоторые из них представляются противоречивыми и неверными. Так, непонятно почему информация, полученная свидетелем от другого лица, не может быть признана в качестве доказательства? Это «другое» лицо может быть допрошено и в случае подтверждения показаний свидетеля будет иметь место два доказательства, а не одно.

Согласно ст. 144 УПК, проверка доказательств осуществляется через определение достоверности их источников. Если установление «другого лица» не исключается требует проведения дополнительных оперативно-розыскных мероприятий и следственных действий, то следователь должен провести их в обязательном порядке. Ибо он должен предпринимать все необходимые меры для всестороннего, полного и объективного раскрытия уголовного дела (ст. 85.2.1). Если проведенные для установления «другого лица» следственные действия и мероприятия не увенчаются успехом, то лишь тогда сообщения, переданные неизвестным «другом лицом» не могут быть приняты в качестве доказательства.

В случае же с умершим лицом, наоборот, достоверность показаний свидетеля проверить не удастся.

Отнесение обмана к жестоким, бесчеловечным либо унижающим достоинство действиям представляется неверным, поскольку большинство криминалистических приемов получения показаний основано на сокрытии от допрашиваемого имеющейся информации либо введении его в заблуждение об ее объеме и содержании (4, с. 92-103).

В связи с изложенным, представляется целесообразным исключить из УПК ст. 126.3, как противоречащую понятию доказательства и логике, а из ст. 15.2.3 и 125.2.2 УПК – упоминание об обмане.

В законе отсутствует понятие грубого нарушения порядка проведения следственного или другого процессуального действия, в связи с чем положения ст. 125.2.7 УПК являются декларативными. Порядок проведения следственного или другого процессуального действия регламентируется законом, в связи с чем деление нарушений закона на грубые и иные представляется неверным.

В связи с изложенным, представляется правильным исключить из ст. 125.2.7 УПК слово «грубыми» и изложить ее в следующей редакции: «125.2.7 - с нарушениями порядка проведения следственных или иных следственных действий, предусмотренного настоящим УПК».

«Применение методов, противоречащих современным научным представлениям» (ст. 125.2.10 УПК АР) - понятие неконкретное, расплывчатое. Так, ряд авторов предлагает сопровождать допрос тихой классической музыкой (5, с. 104-109), другие – запаховым фоном (6, с. 106) и т.п. Каких-либо научных представлений о целесообразности, и законности подобных предложений не существует, в связи с чем вопрос о противоречиях остается открытым. Нам представляется, что указанные нормы УПК должны быть конкретизированы в соответствии с целью, задачами и принципами уголовного судопроизводства. Согласно Конституции АР, целью судебного разбирательства, в том числе и уголовного, является выяснение объективной истины (7). Доказательство, содействующие установлению истины по делу вместе с другими достоверными доказательствами, не должно быть отвергнуто судом. Тактические приемы должны считаться противоречащими современному научному представлению в том случае, если результаты, полученные вследствие их применения, прямо отвергаются наукой. Не подтверждение их современной наукой ввиду отсутствия научных исследований в данном направлении не следует оценить как их противоречие научным представлениям. Разумеется, результаты применения таких приемов должны оцениваться не только в

совокупности с достоверно установленными доказательствами, но и с учетом конкретной следственной ситуации, в первую очередь, психологических особенностей личности лиц, подвергшихся их воздействию.

Кроме того, наука имеет особенность развиваться, а научные представления – изменяться. Главное, чтобы методы не нарушали права личности. В связи с изложенным, с нашей точки зрения, ст. 125.2.10 УПК должна быть исключена.

Литература

1. Скопинский А.В. Свидетели по уголовным делам. Москва: Кн. маг. И.К. Голубева, п/ф «Правоведение», 1911. - 194 с.

2. Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики от 14 июля 2000 г.: [Электронный ресурс] / https://is.gd/dooWa1

3. Комментарий к парадоксам УПК Азербайджанской Республики. Часть I / Под ред. Сулейманова Д.И. Сборник научных статей. Баку: Тефеккюр ИПЦ, 2004, 120 с.

4. Сулейманов Д.И., Ширалиева С.Д. Ложь и обман в криминалистике // Сборник научных статей, Наука и образование, № 7, Баку, 2004, с. 92-103.

5. Ермаков Н.П., Китаев Н.Н. О возможности использования музыки при допросе обвиняемого (подозреваемого) // Проблемы изучения личности участников уголовного судопроизводства. Межвузовский сборник научных трудов. - Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1980. - с. 104-109.

6. Доспулов Г.Г. Психология допроса на предварительном следствии. Москва: Юридическая литература, - 1976. - 112 с.

7. Конституция Азербайджанской Республики от 12 ноября 1995 г.: [Электронный ресурс] / https://is.gd/JDkP3e (на азербайджанском языке)

Tarana Ilyas Aliyeva, Associate Professor of the Department "Economics" of the Azerbaijan State University of Economics (UNEC), Doctor of Philosophy in Law

THE CONCEPT AND SIGNIFICANCE OF TESTIMONIAL EVIDENCES IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article points out that in the system of evidence used in the investigation of crimes, the most ancient and widespread evidence and source of evidential information are the testimonies of witnesses, which, according to the current legislation of the Republic of Azerbaijan, are recognized as oral and written information received by the criminal process body in the prescribed manner.

Key words: Azerbaijan, republic, law, code, article.

SOME CONTROVERSIAL PROVISIONS ON THE RELATIONSHIP BETWEEN THE CONCEPTS OF THE PROSECUTOR AND THE PUBLIC PROSECUTOR AT AZERBAIJAN CRIMINAL JUSTICE

RUSTAMOV Rauf - Doctor of Philosophy in Law, Associate Professor of the Department of "Criminal Procedure", Baku State University

DOI 10.32782/NP.2023.2.12

The thesis is related to the criminal procedural legislation in the field of supporting of public prosecution; the disputable issues of the concept of public prosecutor are raised, the statuses of the prosecutor and the public prosecutor dedicated in details, the correlation of the concepts and procedural statuses are considered prosecutor and public prosecutor on the basis of their procedural functions. The issues of exercising the powers of the prosecutor in the sphere of pre-trial and trial by the prosecutors' assistants are raised and investigated. The works of procedural scientists in the given field are analysed. The author gives his vision of the solution of these controversial issues.

Key words: prosecutor, public prosecutor, criminal process, criminal prosecution, procedural supervision, trial.

The driving force of the criminal process is the function of criminal prosecution (charge), i.e. procedural activities carrying out by the prosecution to expose the suspect accused of a crime [1, p. 406]. The essence and objectives of these activities are clearly set out in the Article 8 of the Code of Criminal Procedure.

The analysis of the Chapter 8 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Azerbaijan, which establishes the system of parties to a criminal proceeding, leads to the conclusion that the interests of the state in the criminal process are ensured only by officials acting in the pre-trial and subsequent stages of the process.

These parties are the prosecutor, investigator, investigative authority chief, inquiry officer and inquiry body. It seems that at the trial stage of the criminal procedure, the prosecution represented by public entities doesn't appear prominently and actively. However, the requirement for the mandatory participation of the prosecutor in the court examination of criminal cases and detailed analysis of some provisions of Articles 7 and 84 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Azerbaijan indicate the impropriety of such an impression.

Public interests are ensured in court proceedings by a special official acted as the public prosecutor, i.e. by the prosecutor (Article 84.6 of CCP).

The fact that a different party acting as an independent public prosecutor is not provided for in Chapter 8 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Azerbaijan, especially in the above mentioned Article 84, can be explained by mutually exclusive causes: either the legislator does not make a significant distinction between the procedural statuses of the prosecutor and public prosecutor and regards them as a whole, or this is a legal gap that should be filled.

Article 7.0.23 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Azerbaijan introduces the concept of "prosecutor" and, in a broad sense, the concept of the Prosecutor General of the Republic of Azerbaijan and prosecutors subordinated to the Prosecutor General includes deputy prosecutors and other officials of the prosecutor's office who have the powers provided for by the Law on Prosecutor's Office and participate in the criminal process. An example is the Assistant Prosecutor (Law on Prosecutor's Office, Article 15). The Code of Criminal Proce-

dure of the Republic of Azerbaijan considers the prosecutor's officers who, as the public prosecutor, uphold the accusation in the case on behalf of the state. Interestingly, it is the prosecutor who is responsible only for administration of public prosecution before the court in the Law on Prosecutor's Office (the Law on Prosecutor's Office, Article 5, 19).

The procedural law details the status of the prosecutor as a party to the criminal justice: "The "prosecutor" is a person who exercises procedural control over pre-trial investigation, as determined by his/her powers and the Code of Criminal Procedure or acts as a **public prosecutor** upholding public or public-private prosecution in court" (Article 7.0.23 of CCP of the Republic of Azerbaijan).Thenit follows therefrom that, "the scope of the prosecutor's procedural status is the powers he/she exercises on behalf of and for entrusted interests commissioned to him by state" [2, p. 28].

Based on the official concept of 'prosecutor' and the scope of powers passed to him, it is possible to talk of different authorizations exercised by the prosecutor at different stages of criminal proceeding: pre-trial and trial.

Depending on the procedural function exercised by the prosecutor at the stage of pre-trial proceedings, the powers of the prosecutor are conducting of the guidance of criminal prosecution related to the implementation of procedural management and supervision aver acticity of the pretrial investigative agencies. The legislator's position on the powers of the prosecutor in criminal trials provided by the courts of the Republic of Azerbaijan is set forth in Article 7.0.23 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Azerbaijan and in the provisions of the Law on Prosecutor's Office showed that during the trial, the prosecutor upholds the state prosecution and ensures its legality and validity. So, summarizing the above, we can say that the main areas of activities (functions) of the prosecutor in criminal proceedings are as follows: criminal prosecution, procedural management and supervising on the activities of the investigative bodies. In addition, these functions can also include state prosecution. We should especially note that the Code of Criminal Procedure of the Republic of Azerbaijan provides a clear definition of the areas of the prosecutor's activities.

At the same time, the activities of the prosecutor during the criminal trial are not limited only to upholding the public prosecution and are carring out in other areas as well as.This is due to the fact that in the state mechanism, the prosecutor's office from the first moment exercise the function of criminal prosecution. The prosecutor obliged to apply to the court with a petition to address every fact of violation of the law discovered at a the court room.This right differs the prosecutor from other parties to the trial. This does not mean that the prosecutor has the right to supervise judicial activities and the court. He has act as the public prosecutor in the court and satisfactorly persuade the court that the accused was involved in the crime or committed the crime.In our opinion, it is impossible to ensure compliance of the state prosecution with the law in its content and form, until procedural gaps and violations identified in the course of criminal proceedings are not eliminated during the trial.

There is a variety of opinions about the correlation of functions of the prosecutor. Some considers procedural supervision to be an independent function of the prosecutor which does not coincides with the function of criminal prosecution, since the two areas of prosecutorial activities have different goals: in this case, supervision is aimed at ensuring the legality of pre-trial procedural activities and criminal prosecution is aimed at identifying of perpetrators and bringing them to criminal liability [3, p. 158].

According to other scientists, procedural leading and supervision of the prosecutor cannot be separated from function of criminal prosecution, since criminal prosecution is carried out through the exercise of supervisory powers. Exercising these powers, the prosecutor directs the activities of the investigative and inquiry authoritiesassuring of the impartiality of final conclusions and preventing possible errors and violations of the law and guides the investigating and inquiry agencies to the identification of perpetrators.

Without delving deeply into the analysis of these positions, it should be noted that "any interpretation of the procedural function of the prosecutor undoubtedly includes its supervisory activities designed to provide effective functioning of investigators, interrogators and inquiry

bodies at the stage of Investigation, compliance of them and all other participants in the preliminary investigation with the requirements of the law" [4, p. 158].

The relationship between the prosecutor's supervisory powers and judicial control is also a matter of debate. One can hardly agree with the researchers who believes that the prosecutor's supervisory function has become irrelevant and unnecessary due to judicial control over the pretrial established. According to A.Mikailov, "prosecutor's supervision is integral and complete as a specific kind of state activity. Differences in the implementation of the common prosecutor's supervision are caused by the specifics of the legislation regulating to control over implementation, the variety of subjects enforcing this legislation and, as a consequence, differences in the commissions of prosecutors" [5, p. 10].

Thus, the function of supervision on compliance with law is a category of a higher level than the function of criminal prosecution. The analysis of the prosecutor's powers at the pre-trial stages shows that the prosecutor is only responsible for initiating a criminal case in the context of criminal prosecution (Article 84.2.1., 207.5.1, CCP), approval of the indictment (Article 84.5.14., CCP) and for a number of other duties. In our opinion, the function of supervision on compliance with law has the secondary importance in relation to the function of criminal prosecution; in this case it is associated with the function of supervision over compliance with law exercised by the authorities carrying out pretrial. This opinion of A.N.Ogorodov is also supported by others [6, p. 10]. Considering that the prosecutor's activities cover the entire criminal process and are carried out at different stages of criminal proceedings, we can note their complexity nature. Various procedural functions exercised by the prosecutor at the stages of pre-trial and judicial proceedings are closely interconnected, correlated and complemented each other.

The prosecutor acting as a representative of the state not only carries out prosecutorial activities but also performs another social function: prevents unlawful and unfounded conviction of innocent persons, plays an important role of ensuring the rights and freedoms of participants to criminal proceedings at all pre-trial and trial stages.

Thus, the legislator has put an end to a dispute about activities the prosecutor carries out in criminal proceedings: the prosecutor is an official authorized to carry out criminal prosecution and procedural supervision over the activities of pre-trial authorities on behalf of the state within the scope of the powers determined by the Code of Criminal Procedure of the Republic of Azerbaijan.

During the court examination of a criminal case, the prosecutor upholds state prosecution and participates in the administration of justice (Constitution, Article 125, Paragraph IV).As already mentioned above, the prosecutor is an official who has appropriate powers specified in Article 4 of the Law on Prosecutor's Office and is also responsible for the implementation of public prosecution as a party to the process at court room.

The analysis of the above mentioned legal provisions allows to make a conclusion that the lawmaker actually equates the public prosecutor with other employees of the prosecutor's office. As a result of such a hypothetical idea the public prosecutor is perceived as a prosecutor. The law states that it is the prosecutor who exercises this function (CCP, Article 84.2.3.). As a practical matter, the public prosecution at courts is upholding by relevant officers of the Department for public prosecution defence of the Prosecutor General's Office.Otherwise, it is impossible to comply with the requirements of the CCP of the Republic of Azerbaijan on the participation of the public prosecutor in the criminal justice. The issues of concern related to the participation as a public prosecutor are widely discussed in the legal literature after the adoption of the new Code of Criminal Procedure. As a result, three main points of view have formed. N.Gunduz notes referring to a German attorney Mittermaier that the most important problem of the prosecution system is that the leading and supervising in the pre-trial investigation and prosecution at the trial are carried out by the same person.According to Mittermaier, that's why judges sometimes act like prosecutors. This fact undermines the impartiality and objectivity of judges. The best way to ensure justice is to separate public prosecution at court and criminal prosecution on pre-

trial stages. Onthat way prosecutors shall be able to use their independence only for the sake of justice. Prosecutors act through the protection of the state interests and criminal prosecution of the accused. This situation is incompatible with the requirement for impartiality of the judicial examination [7, p. 17].

Thus, the officers of the Public Prosecutor's office who participated in the pre-trial investigation does not have the right to act as a party at the stage of the judicial examination. This requirement is clearly spelled out in the law (CCP, Article 84.4.).

It is premature to consider the matter closed and the problem solved. According to Chapter 84.2.4 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Azerbaijan, only the prosecutor can uphold the state prosecution in the criminal justice.

In our opinion, the procedural status of the public prosecutor should be enshrined in a different way by next amendments to the Code of Criminal Procedure of the Republic of Azerbaijan. Such amendments will serve the correlations between the court (judge) and the prosecutor's office (in this case, the public prosecutor representing the prosecutor's office) based on the principles of justice in accordance with the recommendations of the Bordeaux declaration (2009) [8].

The rights and obligations of one of the key participants of criminal proceedings, the public prosecutor, are not clarified in the CCP of the Republic of Azerbaijan. With the existing approach, the public prosecutor appears as an undefined subject who carries out activities in an incomplete and limited manner based on the instructions of the prosecutor which are not of a procedural nature. All this does not contribute to the systematic and planned efforts of the public prosecutor in criminal proceedings. I, therefore, consider it correct to amend Article 7 of the CCP of the Republic of Azerbaijan by adding clause 7.0.48 as follows: "the public prosecutor is an official who upholds the public or public-private prosecution in court as an independent party to the criminal proceedings". It is also advisable to revise Article 7.0.23 of the CCP to read: "the prosecutor is a person who carries out the procedural management of the pre-trial investigation on criminal cases within the limits of his/her competence in the manner prescribed by this Code".

At the same time, should be suitable to clarify in details at the legialation the status of organizational subordination of the public prosecutor by determining its status and scope of powers at the stage of judicial examination.

Thus, the prosecutor, as a legal party to criminal proceeding, exercises three procedural functions: the implementation of criminal prosecution, supervision on the activities of the investigative and inquiry agencies and upholding public prosecution. Prosecutor's activities "provides protection of the legal rights and freedoms of individuals and citizens as a universal legal remedy", i.e. these activities are manifested in cases where there is a need for special guarantees of legal protection of a person in the situation of restriction of their rights" [9, p. 174].

Despite the differences in the aspects of legal relations arising from the execution of these functions, the procedural activities of the prosecutor's officers in all identified areas are closely interrelated. Determination of the status of the public prosecutor is a more complex issue which should be resolved as soon as possible. The public prosecutor being a party to the trial carries out criminal prosecution of the accused person (or persons) within the scope of upholding public prosecution in the forms established by the criminal procedure legislation through opposing to the defense party and on the basis of equal procedural opportunities. We share the view of M.N.Gavrilova that the practice of coordination of the position of the inferior prosecutor who acts as an accuser, which is reflected in the law, with the prosecutor of a higher rank who issued an order to uphold the public prosecution and confirmed the indictment, is not limited to the status of an independent party to criminal proceedings in a specific criminal case [10, p. 20-22].

In our opinion, upon the confirmation of an indictment and prior to a final judgement on a criminal case, it would be appropriate to include the public prosecutor in criminal proceedings and enshrine his/her independence in the law by drawing up the prosecutor's procedural powers to release the prosecutor from the influence of the prosecuting bodies which manage and supervise the pre-trial activity of investigative agencies. We believe that it is ap-

propriate to consider the idea of removing the public prosecution from the subordination to the prosecutor's office and fixing it in a separate institutional form in future.

List of References

1. Ефанова В.А. О соотношении полномочий прокурора и государственного обвинителя в судебных стадиях российского уголовного процесса // Вестник ВГУ. Сер.: Право. 2013. № 2 (15). с. 406-412: [Электронный ресурс] / https://is.gd/Ua4QTr

2. Вершинина С. И. О теории принуждения в правовой науке // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. 2010, № 3. с. 38-41: [Электронный ресурс] / https://is.gd/uOsvGp

3. Лазарева В.А. Прокурор в уголовном процессе: Учебное пособие. Москва, Изд-во Юрайт, - 2014, - 295 с.: [Электронный ресурс] / https://is.gd/W0OjmG

4. Гамидов М.А., Абдуллаев М.М., Некоторые спорные положения о соотношении понятий «прокурор» и «государственный обвинитель», ДГУ, Махачкала, РФ, Юридический Вестник Дагестанского государственного университета, Т. 24, 2017, - с. 147-150: [Электронный ресурс] / https://is.gd/OMWvzH

5. Mikailov A. Azərbaycan Respublikası Prokurorluğu, mühazirə mətni, Azərbaycan Respublikası Daxili işlər Nazirliyinin Polis Akademiyası, Cinayət prosesi kafedrası: Bakı, 2021, 34 s.: [Electronic resource] / https://is.gd/Dzmt6X

6. Огородов А.Н. Прокурорский надзор за процессуальной деятельностью органов предварительного следствия: Учебное пособие. Иркутск: Иркутский Юридический Институт (филиал) Университета Прокуратуры Российской Федерации, 2019, - 71 с.

7. Nurcan Gündüz, Ceza mühakimesinde savcılık, doktora tezi, Ankara Unersitesi, Sosial Bilimler Enstitüsü, Kamu Hükuku (Ceza Hukuku) anabilim dalı, 2016, - 250 s. [Elektronik kaynak] / https://is.gd/AgTXox

8. Bordo bəyannaməsi "hakimlər və prokurorlar demokratik cəmiyyətdə", Strasburq, 8 dekabr 2009-cu il: [Electronic resource] / https://is.gd/HJfxwz

9. Манова Н.С., Рыгалова К.А., Сущность и проблемы реализации функции прокурорского надзора в досудебном производстве // Российский журнал правовых исследований, 2016. №4 (9), - с. 173-181: [Электронный ресурс] / https://is.gd/mHS5LP

10. Гаврилова М.Н. Участие прокурора в рассмотрении судом вопросов о прекращении уголовного дела (уголовного преследования) // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук, Москва, 2019, Университет прокуратуры Российской Федерации, - 37 с.: [Электронный ресурс] / https://is.gd/VnTyjU

Рауф Рустамов, *кандидат юридических наук, доцент кафедры "Уголовного процесса" Бакинского Государственного Университета*

НЕКОТОРЫЕ СПОРНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ О СООТНОШЕНИИ ПОНЯТИЙ ПРОКУРОР И ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ОБВИНИТЕЛЬ В УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ АЗЕРБАЙДЖАНА

В статье проводится анализ уголовно-процессуального законодательства в сфере процессуального статуса прокурора руководящего предварительным следствием и государственного обвинения, поднимаются спорные вопросы понятия государственного обвинителя и прокурора, детализируются статусы прокурора и государственного обвинителя, рассматривается соотношение понятий и процессуальных статусов прокурора и государственного обвинителя на основе выполняемых ими процессуальных функций. Также исследуются спорные вопросы осуществления полномочий прокурора в сфере досудебного и судебного разбирательства сотрудниками прокурора, исследуются труды ученых процессуалистов в данной области, анализируется законодательство в этой сфере, Автор дает свое видение решения данных спорных вопросов.

Ключевые слова: прокурор, государственный обвинитель, уголовный процесс, уголовное преследование, процессуальный надзор, судебное разбирательство.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДЕЯКИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ОСОБЛИВОГО ПЕРІОДУ, НАДЗВИЧАЙНОГО ТА ВОЄННОГО СТАНІВ

КУШПІТ Володимир Петрович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»

ORCID ID: 0000-0002-1664-6696
DOI 10.32782/NP.2023.2.13

У статті проаналізовано та констатовано, що здійснення кримінального провадження, пов'язане з особливим періодом, надзвичайними ситуаціями, надзвичайним та воєнним станом, є відносно новим напрямом наукових досліджень. Це обумовлено тим, що до 2014 року наша держава у період незалежності фактично не стикалася із реальними ризиками, які обумовлюють введення надзвичайних правових режимів, що відповідно обумовлювало також і відсутність належної емпіричної бази для дослідження проблематики. Запропоновано виокремити організаційно-тактичні особливості проведення деяких слідчих (розшукових) дій особливого періоду, надзвичайного та воєнного станів, що стосуються проведення огляду місця події, проведення допиту різних учасників процесу (особлива увагу в допиті приділити допиту підозрюваних та потерпілих), слідчого експерименту, щодо призначення криміналістичних експертиз, освідування, ексгумації трупа, порядком проведення обшуку та огляду житла чи іншого володіння особи.

Ключові слова: слідчі (розшукові) дії, надзвичайний стан, воєнний стан, кримінальне провадження.

Постановка проблеми

В умовах дії особливого періоду, надзвичайного та воєнного станів, що фактично дестабілізують загальну політичну та економічну ситуації, а також відображається абсолютно на всіх сферах життя. Не винятком є і кримінально-процесуальні відносини, що стосуються проведення слідчих (розшукових) дій. Підвищення рівня організованості, озброєності, технічної оснащеності злочинців в цих умова вимагає відповідного рівня техніко-криміналістичного забезпечення попередження, виявлення та припинення кримінальних правопорушень. В останні роки виникли такі кримінальні правопорушення, у яких засобами досягнення кримінально-протиправного результату у тому числі сучасні технології. Якісні зміни зазнає і сам процес виявлення та розслідування, у якому все більшого значення набуває проблема об'єктивності доказування, отримання та оцінки доказів за допомогою криміналістичних засобів і методів. Успішне вирішення цих проблем неможливе без активного використання наявних науково-технічних засобів; розроблення, підвищення ефективності та впровадження новітніх досягнень науково-технічного прогресу. Особливої уваги, з урахуванням усіх обставин, заслуговує правильне обрання тактичних прийомів при проведенні слідчих (розшукових) дій [181, с. 134].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Цьому питанню були присвячені роботи багатьох учених, таких як В. М. Атмажитов, Ю. А. Бакутін, В. П. Бахін, Р. К. Безруких,- Г. М. Бірюков, В.О. Глушков, Василинчук, О. М. Джужа, Г. О. Душейко,- В. П. Захаров, А. С. Князьков, І. І. Когутич, В. Е. Коновалова, В. В. Копча, І. П. Козаченко, В. А. Некрасов Д. Й. Никифорчук,-

В. К.Лисиченко, В. А.Лукашов, В. Г. Лукашевич, В. О. Маркусь, М. В. Салтевський,- С. А. Смірнов, О. С. Тарасенко, А. Е. Чечетин, Ю. Ю. Орлов, М. А. Погорецький, М. М. Руденко, В. В. Шендрик, Ж. В. Удовенко, Д. М. Цехан, П. В. Цимбал, Є. Є. Центров, В. Ю. Шепітько, С. Ю. Якушин і інші.

Виклад основних положень

Під слідчою (розшуковою) дією слід розуміти передбачений КПК України захід, який застосовується компетентними особами для збирання, дослідження, оцінки та використання доказів під час конкретного кримінального провадження. Вони мають пізнавальний і водночас процесуальний характер та розшукову спрямованість, сутність якої полягає у намаганні процесуальної особи розшукати й належним чином зафіксувати у відповідних процесуальних джерелах фактичні дані, що мають значення для кримінального провадження. Не менш важливою метою слідчих (розшукових) дій є перевірка раніше отриманих у цьому кримінальному провадженні доказів або інших встановлених фактів. Слідчі (розшукові) дії, що проводяться слідчим, іншими компетентними суб'єктами під час досудового розслідування, є основним способом збирання доказів, спрямовані на встановлення обставин кримінального провадження [1].

Хочемо акцентувати увагу на тому, що всі абсолютно слідчі (розшукові) дії мають абсолютну різну і відносно нову тактику їх проведення, враховуючи останнім часом навіть обставини воєнного часу. Окрім того, є ті особливості проведення, які є абсолютно новими і адаптовані під «виклики часу». Так, зокрема особливої уваги заслуговують особливості проведення допиту, впізнання в режимі відеоконференції під час досудового розслідування, огляд місця виявлення або застосування вогнепальної зброї, одночасний допит двох і більше осіб, слідчий експеримент, тактика слідчого судді під час досудового розслідування і власне судді під час судового розгляду.

Зупинемося більш детально на деяких із них. Так, огляд місця події – невідкладна слідча (розшукова) дія, спрямована на встановлення, фіксацію і дослідження обстановки місця події, слідів злочину і злочинця та інших фактичних даних, які дозволяють у сукупності з іншими доказами дійти висновку про механізм події та інші обставини розслідуваного правопорушення.

Так, безпосереднє значення має місце та час вчинення правопорушення, наявність потерпілих та місце їх перебування, наявність служб, що здійснюють заходи з ліквідації наслідків застосування зброї, очевидців тощо. Заходи, які необхідно першочергово провести, ми вважаємо наступні: разом зі спеціалістами вивести за них сторонніх осіб за межі огляду та зробити «коридор» для підходу до трупа (за наявності) або пересування по місцевості учасників огляду місця події, доцільність залучення додаткових спеціалістів або спеціалізованої пересувної лабораторії, скласти план роботи та порядок взаємодії з іншими учасниками огляду. Які сліди (об'єкти) вже виявлено, позначити їх спеціальними або підручними вказівниками, забезпечивши їх збереження (передусім у разі несприятливих погодних умов). Яких змін зазнала початкова обстановка місця події, наявність речей і предметів, що не належали потерпілому, тощо. Спосіб огляду та вихідну точку: за наявності трупа спочатку труп, а потім територію чи навпаки (визначається в кожному конкретному випадку).

Огляд трупа проводиться за окремим алгоритмом. Можливі шляхи приходу і відходу злочинця шляхом вивчення обстановки, видимих змін і моделювання його дій. Розширити межі огляду у встановлених напрямках. Повідомити про це спеціалістів для забезпечення збереження та вилучення слідової інформації. Дати завдання інспектору криміналісту з надання безпосередньої технічної допомоги з огляду місця події (фотографування, виявлення, закріплення та вилучення речових доказів і слідів, складання схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо).

Необхідно уточнену інформацію передати оперативному черговому територіального органу поліції і доповісти про це керівництву. Визначитись щодо необхідності залучення додаткових сил і засобів для документування всіх обставин вчиненого кримінального правопорушення та отримати

якомога повнішу інформацію про подію. Разом із членами СОГ та залученими спеціалістами невідкладно після надходження повідомлення про виявлення або застосування зброї слідчий організовує проведення огляду місця події, після завершення якого (але не пізніше 24 год після подання заяви чи повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення) вносить відомості до ЄРДР.

Необхідно провести разом із членами СОГ та залученими спеціалістами, запрошеними учасниками слідчої (розшукової) дії огляд місця події, під час якого зафіксувати до протоколу огляду місця події відомості щодо обставин учинення кримінального правопорушення, зміну обстановки, пошкодження тощо. Провести огляд зброї, набоїв або їх частин та огляд об'єктів з вогнепальними ушкодженнями, зафіксувавши місце розташування предмета зі слідами пострілу з прив'язкою його до двох стабільних орієнтирів; вид і властивості перепони; форму ушкодження на предметі, його розміри; характер країв ушкодження; взаємне розташування декількох ушкоджень, їх розміщення на перепоні.

Разом із спеціалістами вилучити речі і документи, які мають значення для кримінального провадження, у тому числі матеріальні об'єкти, придатні для з'ясування обставин, що підлягають доказуванню. Протокол огляду, результати якого довести учасникам слідчої (розшукової) дії якомога повнішу інформацію про подію на місці. Зброю, набої та їх складові частини, інші сліди, що стосуються події (сліди рук, взуття, шин, сліди біологічного походження тощо). Схеми, плани місця події, здійснити відбір зразків для проведення експертизи тощо. За необхідності залучити до складання спеціалістів, які беруть участь в огляді місця події завдання, які необхідно виконати, інформацію про дії учасників огляду, здійснені до прибуття спеціаліста. Разом зі слідчим визначити, які сліди вже виявлено, позначити їх спеціальними або підручними вказівниками, забезпечивши їх збереження. Визачити межі огляду; сприйняти обстановку загалом, у статичному стані. Обгородити місце події за допомогою спеціальної стрічки з контролем доступу на нього.

Необхідно визначити, які зміни відбулися в початковій обстановці місця події. Доцільність залучення додаткових спеціалістів або спеціальної пересувної лабораторії.

Здійснити орієнтуючу, оглядову фотозйомку місця застосування або виявлення зброї. Попередній огляд для встановлення наявної слідової інформації, місця її розташування (локалізації) та захисту від змін або знищення. Потім перейти до вузлової, детальної фотозйомки об'єктів зі слідами застосування зброї, інших об'єктів, що дадуть змогу встановити необхідні вихідні дані для розслідування правопорушення чи встановлення особи. Огляд поверхні підлоги в приміщеннях, місцевості без змін обстановки. Виявлені сліди (гільзи, кулі, сліди взуття тощо) позначити спеціальними номерками, аркушами, крейдою, за необхідності накрити ящиками, коробками тощо З'ясувати конкретний час або проміжок часу вчинення злочину та, залежно від давності утворення слідів, визначити алгоритм застосування методів виявлення (візуалізації) невидимих, ледь видимих слідів, урахувавши, що зазначені сліди можуть містити запахову, дактилоскопічну та біологічну (ДНК-профілі) інформацію. Планомірно й ретельно обстежити обстановку, усі об'єкти, що розташовані на місці події, встановити їх місцезнаходження щодо орієнтирів, форму, розміри, особливості (усе, що може мати значення для розслідування кримінального правопорушення). Об'єкти можна брати в руки, переміщати Фіксацію та вилучення слідів та об'єктів, які можуть бути втрачені або пошкоджені під впливом погодних умов. Спробувати змоделювати дії ймовірного правопорушника та за необхідності інформувати слідчого про розширення меж огляду. За отриманою слідовою інформацією спробувати встановити місце, звідки здійснювався постріл (за необхідності та за вказівкою слідчого). Перед переміщенням об'єкта здійснити його вузлову та детальну фотозйомку. Застосовувати неруйнівні методи виявлення слідової інформації, а в разі недосягнення позитивного результату руйнівні. Перед використанням руйнівних

методів отримати від слідчого згоду на їх застосування та визначити пріоритет слідової інформації, яка підлягає виявленню, для подальшого проведення досліджень у лабораторних умовах. Про вжиті заходи та факти виявлення слідової інформації інформувати слідчого За можливості сліди вилучати разом з об'єктами носіями. У разі неможливості – здійснити їх фотографування та виготовити копії (відбитки, зліпки) цих слідів. Щодо опису специфічних ознак виявлених слідів та об'єктів їх локалізації, способу виявлення та ін. По можливості надати допомогу слідчому в упакуванні об'єктів та слідів, складання схем, планів, креслень. Відобразити в протоколі огляду місця події дані про спеціаліста, технічні засоби, що використовувались для виявлення слідів; способи їх виявлення та вилучення, місцезнаходження, кількість, вигляд, форму, розміри, індивідуальні особливості та ін.

Таким чином, із запропонованого ми можемо побачити, що від чіткості поставлених завдань та правильної організації процесу огляду залежить якість, достовірність результату, що в подальшому не призведе до потреби повторного огляду та не призведе до втрати або нівелювання доказів у подальшому.

Наступні слідчі (розшукові) дії на яких ми хотіли зупинитися та показати особливості проведення допиту, впізнання в режимі відеоконференції під час досудового розслідування. З урахуванням вимог часу, економії та інколи неможливості швидкого та ефективного проведення досудового розслідування є нагальна потреба у проведенні допиту на впізнання в режимі відеоконференції під час досудового розслідування.

Закон дозволяє в режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення проведення тільки двох слідчих дій - допиту осіб (у тому числі одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб) та впізнання осіб чи предметів. Відеоконференція - це інформаційна технологія, що забезпечує одночасно двосторонню передачу, обробку, перетворення і візуалізацію інтерактивної інформації на відстані в режимі реального часу з допомогою апаратно-програмних засобів обчислювальної техніки. Правове регулювання проведення допиту, впізнання в режимі відеоконференції здійснюється такими нормативними актами, як Кримінальний процесуальний кодекс України ст.232 та Інструкція «Про порядок роботи з технічними засобами відеозапису ходу і результатів процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції під час судового засідання (кримінального провадження)», затверджена Наказом ДСА України № 155 від 15.11.2012 р.

У відповідності до ч. 1 ст. 232 КПК України допит осіб, впізнання осіб чи речей під час досудового розслідування можуть бути проведені у режимі відеоконференції при трансляції з іншого приміщення (дистанційне досудове розслідування) у наступних випадках: 1) неможливості безпосередньої участі певних осіб у досудовому провадженні за станом здоров'я або з інших поважних причин; 2) необхідності гарантування безпеки осіб; 3) проведення допиту малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого; 4) необхідності вжиття таких заходів для забезпечення оперативності досудового розслідування; 5) наявності інших підстав, визначених слідчим, прокурором, слідчим суддею достатніми. Зазначений перелік не є вичерпним, а тому слід припустити, що таким випадком, наприклад, може бути допит двох або більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їх показаннях, який не виключає перерахованих вище підстав, а може навіть і бути причиною проведення такого допиту [1].

Чинний КПК України визначає певні процесуальні правила, що визначають порядок проведення допиту, впізнання у режимі відеоконференці: допит особи в дистанційному досудовому провадженні (ст. 225-227 КПК України).

Впізнання осіб чи речей у дистанційному досудовому провадженні. (ст. 228-229 КПК України). До початку слідчої (розшукової) дії слідчий, прокурор повинен забезпечити участь особи, яка буде допитуватись або впізнавати, та ідентифікувати її [1].

З метою примусового забезпечення участі особи, яка буде брати участь у дистанційному досудовому розслідуванні, слідчий, прокурор повинен дотримуватись поло-

жень Інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 5 квітня 2013 року № 223-558/0/4-13 «Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження».

Для забезпечення належної якості передачі зображення та звуку, безперервного, чіткого і стабільного сеансу слідчому чи прокурору доцільно залучити спеціаліста. Проте в чинному законодавстві не міститься норма про обов'язкову участь спеціаліста. Пред'явленню для впізнання передує така слідча дія, як попередній допит. Оскільки допит і пред'явлення для впізнання в режимі відеоконференції здійснюються відповідно до ст. 225-229 КПК України, у їх проведенні можуть брати участь захисники, представники, спеціалісти, перекладачі, експерт, педагоги та інші особи, у яких виникає потреба бути присутніми під час проведення слідчої дії [2, с. 35].

На нашу думку, проведення допиту в режимі відеоконференції буде значно відрізнятися від звичайного допиту тим, що деякі психологічні прийоми буде важко встановити на відстані, оскільки відсутнє саме безпосереднє відчуття присутності суб'єкту допиту. Ми говоримо, про ретельну професійну роботу слідчого, який задовго до проведення самого допиту встановить цей психологічний контакт. Звичайно, вищою точкою апогею професійної майстерності є встановлення контакту саме у день допиту.

Допит є однією із найскладніших слідчих дій. Як зазначає К.О. Спасенко, у процесі підготовки до допиту слідчому нерідко доводиться стикатися з питаннями, що вимагають спеціальних знань. Зорієнтованість слідчого в тій чи іншій галузі знань сприяє успішному його проведенню, що слугує запорукою для правильної фіксації отриманих результатів [3, с. 338]. На встановлення психологічного контакту впливають обстановка допиту, манера поведінки слідчого, уміння володіти собою, тон, зовнішній вигляд, виявити підкреслене чуйне, уважне, поважне ставлення до допитуваного, спокій і врівноваженість при звертанні до нього, виразити потерпілому співчуття і розуміння провести бесіду на другорядну, нейтральну тему; докладно розпитати про спосіб життя, зв'язки, захоплення, коло інтересів тощо допомогти порадою з'ясувати мотиви, через які допитуваний відмовляється давати показання, спробувати подолати їх.

З метою пожвавлення пам'яті допитуваного застосовуються наступні тактичні прийоми допиту: допит з використанням асоціативних зв'язків; допит на місці події; додатковий допит по обмеженому колу обставин. Ми також акцентуємо увагу на тактичних прийомах викриття неправди:

- прийоми емоційного впливу*:* прийоми логічного впливу (демонстрація невідповідності показань дійсності) Тактичні комбінації (створення ситуації, щодо неправильної оцінки допитуваним, що викриває його); На свідка і потерпілого: - переконання в неправильності зайнятої позиції; – роз'яснення шкідливих наслідків; – вплив на позитивні сторони допитуваного і т.п. На підозрюваного: - спонукання покаятися і щиросердно зізнатися; - використання антипатії до кого-небудь зі співучасників і т.п.;
- прийоми логічного впливу (демонстрація невідповідності показань дійсності): пред'явлення доказів, що спростовують показання; логічний аналіз протиріч, що містяться в показаннях; логічний аналіз протиріч між інтересами допитуваного і його співучасників; роз'яснення безглуздості зайнятої позиції;
- тактичні комбінації (створення ситуації, щодо неправильної оцінки допитуваним, що викриває його)*:*
- прийоми, які переслідують мету приховати від допитуваного поінформованість слідчого про ті або інші обставини провадження;
- прийоми, спрямовані на створення ситуації, під час якої допитуваний допускає обмову;
- метод непрямого допиту, який полягає в постановці запитань, другорядних з погляду допитуваного, але фактично маскуючих головне питання і т.п.

Хід і результати слідчої дії, проведеної у режимі відеоконференції, фіксуються за допомогою технічних засобів відеозапису. Використання в дистанційному досудовому розслідуванні технічних засобів і технологій

повинно забезпечувати належну якість зображення і звуку, а також інформаційну безпеку.

Під час проведення дистанційного допиту, впізнання слідчий повинен встановити особу, роз'яснити її права, а також порядок проведення слідчої (розшукової) дії (ст. 228-229 КПК України) [1]. Ми підтримуємо думку В.В. Жирко про те, що, зважаючи на те, що проведення впізнання є одноразовим процесом, повторення якого тією самою особою, яка впізнає, неприпустимо, важливе значення має ретельна попередня підготовка до відеозапису для того, щоб унеможливити збій чи помилку з технічних причин [4, с.104-107].

Виникає таке питання: як саме має підписати протокол потерпілий або свідок, якщо трансляція відбувається в різних містах? Якщо особа перебуває по той бік відеоконференції, то як отримати розписку про роз'яснення їй її прав та обов'язків, відповідальності за відмову давати показання або за давання завідомо неправдивих показань? Невирішеним також залишається питання щодо обов'язковості участі спеціаліста під час проведення пред'явлення для впізнання в режимі відеоконференції.

Це ставить перед ученими і практиками низку актуальних завдань, серед яких як удосконалення тактики допиту, огляду, обшуку, пред'явлення для впізнання, так і розроблення прийомів проведення нових для нашого судочинства слідчих дій, як-от одночасний допит двох і більше осіб, слідчий експеримент. Гостро потребує тактико-криміналістичного забезпечення весь спектр негласних (розшукових) слідчих дій – інституту, також досі невідомого вітчизняного кримінального процесу [5].

Усе більш відчутною стає необхідність обґрунтування доцільності розширення пізнавальних меж криміналістичної тактики, поширення її рекомендацій на сферу судового розгляду кримінальних справ. Необхідно продовжити розроблення теорії судових ситуацій, тактичних рішень, тактики судового допиту й інших процесуальних дій. Актуальними залишаються і потребують подальшого дослідження на основі положень чинного законодавства проблеми планування судового провадження, зокрема в аспекті забезпечення безперервності судового розгляду [5].

Цілком нових тактичних напрацювань потребує специфічна діяльність слідчого судді. Нагальною є необхідність розроблення тактичних рекомендацій щодо засобів забезпечення кримінального провадження, подолання протидії досудовому розслідуванню та судовому розгляду кримінальних справ, захисту учасників кримінального процесу. Надзвичайно важливим із позиції сучасних тенденцій кримінального судочинства є розроблення тактико-криміналістичних рекомендацій із забезпечення судового провадження на підставі процесуальних угод та інших особливих порядків кримінального провадження (спрощене, спеціальне тощо) [5].

Висновок

У статті ми прийшли до висновку, що проведені слідчі (розшукові) дії, враховуючи їх проведення під час особливого періоду, надзвичайного та воєнного станів не повинні суттєво обмежити права і законні інтереси учасників кримінального провадження, а повинні, навпаки, бути чітко закріплені у відповідних нормативно-правових актах, щоб виключити порушення норм кримінального процесуального законодавства та підміну понять, пов'язаних із реалізацією їх у практичній діяльності. Доведено, що це стосується проведення тих слідчих (розшукових) дій, які суттєво обмежують права та свободи особи. Запропоновано тактику проведення окремих слідчих (розшукових) дій та механізму їх проведення на стадії досудового провадження слідчим, прокурором у випадку тимчасового обмеження процесуальних прав та свобод учасників процесу, які проводяться на підставі ухвали слідчого судді. Констатовано, що проведення окремих слідчих (розшукових) дій суто із тактичної точки зору, повинні проводитись без надмірного емоційного стану зі сторони правоохоронних органів, щоб уникнути подвійного трактування або визнання первісних доказів як очевидно неприпустимими.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 у редакції від 20.05.2022. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page8 (дата звернення: 26.03.2023).
2. Цехан Д. М. Використання високих інформаційних технологій в оперативно-розшуковій діяльності органів внутрішніх справ: монографія. Одеса: Юрид. літ-ра., 2011. 216 с.
3. Старченко О. В. Місце та роль зовнішньої взаємодії у слідчій діяльності: дис канд. юрид. наук: 12.00.09. Донецьк, 2006. 220 с.
4. Задоя К. П. Співробітництво між Україною та Міжнародним кримінальним судом під загрозою. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 2/2018. С. 146–155.
5. Мінка Т. П. Онтологічні характеристики правового режиму адміністративного права. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 123–127.

Kushpit Volodymyr

FEATURES OF SOME INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS OF A SPECIAL PERIOD, STATE OF EMERGENCY AND STATE OF WAR

The article analyzes and states that the implementation of criminal proceedings related to a special period, emergency situations, state of emergency and martial law is a relatively new direction of scientific research. This is due to the fact that until 2014, during the period of independence, our state did not actually face real risks that lead to the introduction of emergency legal regimes, which, accordingly, also led to the lack of an appropriate empirical basis for the study of the issue. It is proposed to single out the organizational and tactical features of conducting some investigative (search) actions of a special period, state of emergency and martial law, related to conducting an inspection of the scene of the incident, conducting an interrogation of various participants in the process (pay special attention in the interrogation to the interrogation of suspects and victims), an investigative experiment, regarding the appointment forensic examinations, examination, exhumation of a corpse, the procedure for conducting a search and inspection of a person's home or other possessions.

Keywords: investigative (search) actions, state of emergency, martial law, criminal proceedings.

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

ЦИЛЮРИК Інна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4776-2278
УДК: 343.164
DOI 10.32782/NP.2023.2.14

Сфера кримінальної юстиції піддалася найбільш докорінним та системним змінам після початку повномасштабної збройної агресії рф проти України 24 лютого 2022 року. Результатом внесення численних змін та доповнень до КПК України стало створення особливого порядку проведення слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного часу.

Зазначимо, що ст. 615 КПК України в своїй первісній редакції, передбаченій Законом № 1631-VII від 12.08.2014 року, не встановлювала особливостей судового розгляду в умовах воєнного стану, вона складалася лише з однієї частини, яка передбачала можливість делегування окремих повноважень слідчого судді прокурору у разі відсутності можливості виконувати свої повноваження. Втім, уже перший «пакет» змін та доповнень до КПК України після початку повномасштабної війни, передбачений Законом України № 2111-IX від 03.03.2022, торкнувся і цієї стадії кримінального провадження, хоча і лише в контексті процесуального порядку продовження строку дії запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою у підготовчому судовому засіданні та під час судового розгляду.

Ключові слова: воєнний час, обшук, досудове розслідування, кримінальне провадження.

Постановка проблеми

Одним з важливих критеріїв, що ставиться до законодавства, є можливість регулювати суспільні відносини відповідно до потреб часу та ситуації. Зауважимо, що передбачені законом нормативні приписи в умовах мирного часу не можуть діяти в тому ж форматі під час війни. З об'єктивних причин дотримання тих чи інших положень законодавства унеможливлюється або суттєво ускладнюється. Вторгнення Російської Федерації на територію України та введення воєнного стану на всій території України актуалізувало необхідність удосконалення кримінального процесуального законодавства шляхом оптимізації особливого режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану.

Аналіз наукових досліджень

Організаційним та процесуальним особливостям проведення обшуку присвячено роботи таких учених: Ю.П. Аленін, В.К. Весельський, В.С. Кузмічов, В.Г. Лукашевич, А.Р. Ратінов, В.М. Тертишник, Ю.М. Чорноус, В.Ю. Шепітько та ін.

Метою статті є науковий огляд новацій кримінального процесуального законодавства України в частині проведення обшуку в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу

Агресія росії проти України спричинила низку змін до чинного законодавства, адаптуючи його до нагальних потреб та викликів, які диктують воєнні дії. Серед іншого, до Кримінального процесуального кодексу України було внесено зміни, що стосуються режиму досудового розслідування та судового розгляду кримінальних

проваджень в умовах воєнного стану. Цілком логічно, що вказані зміни мали на меті врахувати та вирішити ризики і суперечливі ситуації, що можуть виникати на різних стадіях кримінального провадження в умовах воєнного стану. Зазначені зміни показали відповідне реагування на потреби практики (зміни вносилися кілька разів, більш зручно адаптуючи законодавство) та розуміння законодавця до тих проблем кримінального провадження, що тягнуть за собою воєнні дії.

Зокрема, стаття 615 КПК України регламентує особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану.

У ній: 1) вирішено питання порушення кримінального провадження за відсутності технічної можливості доступу до Єдиного реєстру досудових розслідувань; 2) регламентовано особливості проведення слідчих (розшукових) дій, процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень за наявності реальної загрози життю і здоров'ю учасників кримінального провадження, а також дій у разі відсутності об'єктивної можливості особистої участі вказаних осіб при проведенні зазначених дій чи прийнятті рішень; 3) врегульовано порядок перебігу строків у кримінальному провадженні та порядок їх продовження, зупинення і поновлення; 4) вирішено питання розподілу матеріалів кримінального провадження між суддями за відсутності технічної можливості доступу до Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи; 5) регламентовано питання затримання особи без ухвали слідчого судді та застосування до неї запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Як ми бачимо, у більшості зміни торкнулися саме стадії досудового розслідування.

Обшук як одна з основних слідчих (розшукових) дій не став винятком у цьому питанні. Адже обшук є найважливішим джерелом отримання доказів у кримінальній справі. Найчастіше він грає вирішальну роль у розслідуванні, і особливо це стосується військового стану, коли момент знаходження інформації часто в прямому сенсі рятує життя. Водночас його проведення належить до найбільш складних, трудомістких, що вимагають різнобічних знань і психологічних навантажень для учасників вказаної слідчої дії.

Обшук є слідчою (розшуковою) дією, яка спрямована на виявлення та фіксацію відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукання знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте в результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб [1, ст. 234, ч. 1]. Характерною особливістю обшуку є те, що під час здійснення цієї слідчої (розшукової) дії мова йде про проникнення в житло чи інше володіння особи. Відповідно до ст. 13 та ст. 233 КПК України таке проникнення можливе суто на підставі добровільної згоди особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді [1].

Враховуючи положення зазначених статей та ст. 234 КПК України, можна констатувати, що обшук може проводитися суто на підставі ухвали слідчого судді місцевого загального суду, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, що проводить вказану слідчу дію. Для отримання такої ухвали слідчий за погодженням з прокурором або прокурор особисто звертаються з відповідним клопотанням до слідчого судді [1].

Однак, ст. 615 КПК України регламентує, що, якщо слідчий суддя позбавлений об'єктивної можливості виконувати свої повноваження у відповідності до низки статей КПК України, у тому числі, у відповідності до ст.ст. 233, 234 КПК України, його повноваження виконує керівник відповідного органу прокуратури. Таким чином, першою особливістю проведення обшуку в умовах воєнного стану є те, що ухвалу на його проведення може прийняти керівник відповідного органу прокуратури за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором.

Ч. 7 ст. 223 вказує на те, що обшук чи обшук особи здійснюються з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії. Однак, у п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України зазначається, що в разі потенційної небезпеки для життя чи здоров'я понятих або об'єктивної

неможливості їх залучення до проведення обшуку чи обшуку особи, така слідча (розшукова) дія може проводитися без участі понятих та за умови обов'язкової фіксації доступними технічними засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису [1]. Фактично, це є другою особливістю проведення обшуку в умовах воєнного стану.

Стаття 236 КПК України регламентує порядок виконання ухвали про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи. У ній, серед іншого, звертається увага на протокол обшуку. Зокрема, зазначається, що: - у протоколі обшуку обов'язково фіксуються хід і результати особистого обшуку; - заяви осіб, у присутності яких здійснюється обшук, підлягають занесенню до протоколу обшуку; - протокол обшуку складається у двох примірниках, один з яких вручається особі, у якої проведено обшук, або представникові підприємства, установи або організації, де проводився обшук.

Частина 1 статті 106 КПК України чітко визначає, що протокол під час досудового розслідування складається слідчим або прокурором, які проводять відповідну процесуальну дію, під час її проведення або безпосередньо після її закінчення [1]. Відповідно до цього положення протокол обшуку також повинен складатися під час проведення обшуку або безпосередньо після його закінчення. Однак, у п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України зазначається, що в разі відсутності можливості складання процесуальних документів про хід і результати проведення слідчих (розшукових) дій фіксація таких процесуальних дій здійснюється доступними технічними засобами з подальшим складенням відповідного протоколу не пізніше сімдесяти двох годин з моменту їх завершення [1]. Таким чином, третьою особливістю проведення обшуку в умовах воєнного стану є те, що процесуальне оформлення вказаної слідчої (розшукової) дії за певних умов допускається не під час її проведення чи одразу по її завершенні, а протягом сімдесяти двох годин з моменту її закінчення.

У зв'язку з останньою особливістю виникає декілька питань, а саме: - на якій підставі викликати осіб, які брали участь у проведенні обшуку, для підписання протоколу обшуку, та яку відповідальність вони понесуть у разі неявки; - що робити в тому випадку, якщо особи, які брали участь в обшуку, позбавлені фізичної можливості прибути для підписання протоколу обшуку у відведений час, однак при потребі можуть підтвердити все зазначене у протоколі іншим способом (наприклад, по онлайн-зв'язку).

Однак, незважаючи на умови воєнного стану та широкі повноваження правоохоронних органів, не варто нехтувати дотриманням прав і свобод. Адже воєнний стан не нівелює процесуальний аспект, а лише його видозмінює [2]. Обшук пов'язаний із вторгненням у сферу особистих інтересів громадян, при його провадженні можуть бути члени сім'ї підозрюваного, які не мають відношення до кримінального правопорушення, можливо діти, тому при призначенні обшуку від слідчого потрібно максимум обачності, а в ході проведення необхідно суворо дотримуватись вимог закону, бути тактовним, не допускати приниження честі та гідності, враховувати всю делікатність ситуації. Саме тому, законність обшуку виражається насамперед у законності винесеної постанови про її провадження. Проведення обшуку має бути безпечним для життя та здоров'я його учасників [3, с.286].

Висновки

Підсумовуючи викладене, можна зазначити, що особливостями проведення обшуку в умовах воєнного стану є, по-перше, те, що ухвалу на його проведення за певних умов може прийняти керівник відповідного органу прокуратури за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором. По-друге, така слідча (розшукова) дія в певних ситуаціях може проводитися без участі понятих за умови обов'язкової фіксації доступними технічними засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису. По-третє, фіксація зазначеної процесуальної дії за певних обставин здійснюється доступними технічними засобами, а протокол дозволяється складати згодом, але не пізніше сімдесяти двох годин з моменту її завершення. Однак, останнє положення ставить ряд питань та потребує певного удосконалення.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. URL: http:// zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651–17 (дата звернення: 16.03.2023).
2. .Михайлова А. І. Відеозапис як засіб фіксації під час обшуку Молодий вчений. 2021. № 4(2). С. 265-268.
3. Павлова Н. В. Важливість дотримання прав і свобод особи під час проведення обшуку при розслідуванні кримінальних правопорушень вчинених шляхом шахрайства Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2021. № 1. С. 285-291

Tsyliuryk Inna

PECULIARITIES OF CONDUCTING A SEARCH UNDER CONDITIONS OF MARTIAL LAW

The sphere of criminal justice underwent the most fundamental and systemic changes after the beginning of the full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine on February 24, 2022. The result of making numerous changes and additions to the Criminal Procedure Code of Ukraine was the creation of a special procedure for conducting investigative (search) actions in wartime conditions.

Note that Art. 615 of the Criminal Procedure Code of Ukraine in its original version, provided for by Law No. 1631-VII of 12.08.2014, did not establish the specifics of court proceedings under martial law conditions, it consisted of only one part, which provided for the possibility of delegating certain powers of the investigating judge to the prosecutor in the absence of the possibility to perform their powers. However, already the first «package» of changes and additions to the Criminal Procedure Code of Ukraine after the start of the full-scale war, provided for by Law of Ukraine No. 2111-IX dated 03.03.2022, also affected this stage of criminal proceedings, although only in the context of the procedural order of extending the term of the preventive measure in the form of custody in the preparatory court session and during the trial.

Keywords: wartime, search, pretrial investigation, criminal proceedings.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗМЕЖУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ, ЗАГАЛЬНОВІДОМИХ І ЗАГАЛЬНИХ ЗНАНЬ

БАРАНЯК Володимир Михайлович - кандидат хімічних наук, доцент, Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету "Львівська політехніка", кафедра кримінального права і процесу

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6161-7862

УДК 343.13

DOI 10.32782/NP.2023.2.15

Аналіз наукових праць засвідчує неоднозначність вирішення питання щодо визначення поняття спеціальних знань у кримінальному процесі, їх співвідношення із загальновідомими і загальними знаннями. Спеціальні знання у кримінальному процесі мають свою специфіку і, насамперед,є практичними за своєю суттю.

Спеціальні знання – це професійні знання та вміння в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, що необхідні для розв'язання питань, які виникають під час досудового розслідування кримінальних проваджень та розгляду їх матеріалів у суді. Спеціальними вважають знання, що не є загальнопоширеними, загальновідомими, а лише ті, яких набули спеціалісти-професіонали в тій чи іншій галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо.

Приведені основні характерні ознаки, що лежать в основі визначення спеціальних знань у кримінальному судочинстві, а саме: незагальновідомість, недоступність спеціальних знань; віднесення їх до категорії наукових знань; виняток із сукупності спеціальних знань у галузі права (юридичних); наявність юридичної мети застосування спеціальних знань; передбачення спеціальних знань як сукупності (системи) знань, навиків, умінь (досвіду).

Ключові слова: спеціальні знання, загальновідомі знання, загальні знання, кримінальне провадження, ознаки спеціальних знань, суб'єкти спеціальних знань.

Постановка проблеми

Ефективність розкриття, розслідування і попередження кримінальних правопорушень передбачає широке використання у цьому процесі спеціальних знань, що сприяють розширенню об'єму і підвищенню якості зібраних речових доказів. Для цього в кримінальному судочинстві необхідним є чітке, єдине визначення самого поняття «спеціальні знання». У Кримінальному процесуальному кодексі України законодавець не дає визначення цьому терміна. У зв'язку із цим зрозумілий і обґрунтований той інтерес, який виявляють вчені до комплексного дослідження проблеми визначення поняття спеціальних знань, їх ознак і форм використання.

Стан дослідження проблеми

Протягом останніх десятиліть визначення спеціальних знань було сформульоване різними авторами. Нині загалом створені фундаментальні праці з цієї проблематики, авторами яких є такі вчені-криміналісти, як А. А. Ейсман, Л. Є. Владимиров,- О. В. Левченко, Є. Р. Россинська, І. І. Трапезникова, І. М. Сорокотягін, В. Ю. Шепітько,- В. М. Махов, В. Г. Гончаренко, Л. В. Лазарєва,- Р. Л. Степанюк, М. В. Салтевський та інші-автори.

Мета і завдання дослідження полягає в аналізі та узагальненні запропонованих дослідниками визначення спеціальних знань та їх розмежуванні від загальновідомих і загальних знань.

Виклад основного матеріалу

Сьогодні традиційно в юридичній літературі під спеціальними знаннями розуміють систему теоретичних знань і практичних наук у галузі конкретної науки або техніки, мистецтва або ремесла, набутих шляхом спеціальної підготовки і професійного досвіду і необхідних для вирішення питань, що виникають під час кримінального та цивільного судочинства. Причому до спеціальних об'єктивно не належать загальновідомі знання.

Аналізуючи та узагальнюючи пропоновані дослідниками визначення спеціальних знань, сформульованих різними авторами протягом останніх десятиліть, можна дійти до висновку про те, що здебільшого всі визначення спеціальних знань у кримінальному судочинстві зводяться до виділення таких основних (у тому числі і спірних) ознак, що характеризують спеціальні знання:

1) не загальновідомість, недоступність спеціальних знань;

2) віднесення спеціальних знань до категорії наукових знань;

3) виняток із сукупності спеціальних знань у галузі права (юридичних);

4) наявність юридичної мети застосування спеціальних знань;

5) передбачення спеціальних знань як сукупності (системи) знань, навиків, умінь (досвіду).

Так, на думку А. А. Ейсмана, «спеціальні знання... це знання не загальновідомі, не загальнодоступні, що не мають масового поширення, це знання, які має обмежене коло фахівців, але... які має адресат доказування (слідчий, суд, учасники процесу)» [1, с. 91]. Тобто визначення поняття «спеціальні знання» проходить через протиставлення спеціальних знань знанню загальновідомому, загальнодоступному (або ж спрощеному, як інтерпретують загальновідомість багато авторів). Слід зазначити, що згідно із законами формальної логіки побудова будь-якого поняття з використанням елементів заперечення не відповідає правилам побудови визначень.

В. Ю. Шепітько визначає систему наукових даних (відомостей) або навичок об'єктивного характеру, отриманих у результаті вищої професійної підготовки, наукової діяльності, досвіду практичної роботи, що відповідають сучасному рівню [2, с. 11].

Разом з цим, В. М. Махов відносить до них знання, що властиві різним видам професійної діяльності, за винятком тих, що є професійними для слідчого й судді та використовуються в ході розслідування й розгляду кримінальних справ у суді з метою сприяння встановленню істини в справі у випадках і порядку, визначених чинним кримінальним процесуальним законодавством [3, с. 46]. На думку В. Г. Гончаренка, у кримінальному процесі спеціальні знання характеризуються як знання й навички, отримані в результаті фахової освіти та/або практичної діяльності в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, використовувані визначеними законом учасниками процесу в межах наданих кожному з них повноважень для розв'язання за певною процедурою процесуальних завдань [4, с. 24]. Під «спеціальними знаннями»,- Л. В. Лазарєва вважає, знання з різних галузей науки (права, техніки, мистецтва та ремесла), отримані в межах професійної освіти, що містять знання теорії, навички та вміння. Тому їх застосовують учасники цивільного, арбітражного, адміністративного та кримінального провадження з метою встановлення обставин, що підлягають доказуванню в конкретній справі, у порядку, передбаченому відповідним процесуальним законодавством [5, с. 22]. У той же час, під «спеціальними знаннями» в кримінальному провадженні Р. Л. Степанюк визначає будь-які професійні знання, необхідні для розв'язання питань, що постають під час здійснення досудового розслідування та судового провадження. Вирішальне значення для з'ясування сутності спеціальних знань у кримінальному провадженні має не тільки їхній обсяг, а й суб'єкт, що їх застосовує. Отже, за суб'єктом ці знання він поділяє на три різновиди: а) професійні знання осіб, котрі здійснюють кримінальне провадження; б) фахові знання підозрюваних, обвинувачених, професійних захисників;- в) професійні знання осіб, яких залучають

сторони процесу й суд для розв'язання завдань кримінального провадження [6, с. 42].

Слід зауважити, що М. В. Салтевський мав свій погляд та під спеціальними знаннями розумів постійно удосконалювані набуті знання, вміння, навички, які використовуються в будь-який галузі людської діяльності, отримані в процесі спеціальної освіти, досвіду і практичної діяльності (за винятком професійних знань осіб, що здійснюють розслідування), необхідні для швидкого і повного розкриття і розслідування кримінального правопорушення, а також розгляду справи в суді [7, с. 184]. При цьому, він слушно відзначав, що знання, якими володіє спеціаліст, були отриманні ним в процесі професійного навчання і є певною сукупністю, що характеризує його як спеціаліста, зокрема, юриста, лікаря, інженера тощо. А тому він вважав, що називати їх спеціальними для особи, яка ними володіє, не можна, оскільки їх використання входить до його професійних обов'язків. Тому вони є спеціальними тільки для того, у кого інша професія. Таким чином, знання виступають спеціальними тільки відносно інших знань, відмінних за змістом [8, с. 397].

Тобто спеціальні знання – це професійні знання та вміння в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, що необхідні для розв'язання питань, які виникають у ході досудового розслідування кримінальних проваджень та розгляду їх матеріалів у суді. Спеціальними вважають знання, що не є загальнопоширеними, загальновідомими, а лише ті, яких набули спеціалісти-професіонали в тій чи іншій галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо.

На думку О. В. Левченка, загальновідоме знання має мати такі ознаки, як 1) очевидність; 2) наукова доведеність; 3) відсутність сумнівів в істинності [9, с. 94-95].

Як категорія кримінально-процесуального права спеціальні знання також повинні мати ці ознаки: відсутність сумнівів в істинності, наукової доведеності і в деяких випадках очевидністю. Виникає питання: а які ж межі існують між спеціальними знаннями та загальновідомими знаннями? Поєднання трьох ознак ще недостатньо для розмежування. Багато хто може заперечити, що спеціальне знання може і не мати ознаки очевидності. За логікою критерій очевидності буде головним ознакою, що відрізняє спеціальне знання від загальновідомого. Що таке очевидність? Поняття «очевидний» має кілька змістів – явний, безперечний. «Явний» означає «неприхований, цілком очевидний». У цьому випадку поняття розкривається через інше поняття найкраще. Очевидність – категорія суб'єктивна і безпосередньо залежить від властивостей суб'єкта – носія знання.

Виходячи з викладеного вище, можна відзначити те, що загальновідомі знання – це знання, істинність яких не викликає сумнівів через їх очевидність та всезагальне визнання. Замість загальновідомих знань ми маємо на увазі загальновідомі факти, які є видом суспільного знання. Безсумнівно, усі висловлені припущення можуть бути оскаржені, але, як видається, уже це є показником неефективності ознаки загальновідомості для критерію розмежування знання спеціального.

Стосовно знань, що використовуються під час розслідування кримінальних правопорушень, загальновідомість цього знання (вірніше, переконаність адресата доказування у загальновідомості знання) не може бути підставою для відмови від залучення обізнаної особи.

Об'єктивно спеціальні знання є загальновідомими, загальнодоступними через те, що будь-хто може оволодіти ними як теоретично, так і практично. Ця інформація не є таємною, закритою, перебуває у вільному доступі і залежить лише від особистих якостей суб'єкта. Тобто загальновідомість в принципі безпосередньо залежить від суб'єкта незнання. Віднесення знань до загальновідомих, повсякденних, життєвих головним чином залежить від можливості доступу до джерела інформації, від загальноосвітнього та інтелектуального рівня цього суб'єкта, його життєвого та професійного досвіду тощо.

Не можна погодитися з думкою Є. Р. Россинської, що співвідношення спеціальних і загальновідомих знань за своєю природою мінливе, залежить від рівня розвитку соціуму і ступеня інтегрованості наукових знань у повсякденне життя людини [10, с. 33-35].

Чіткої межі між цими знаннями не існує. Знання постійно розвиваються, поглиблюються, іноді істотно змінюються. Зрештою, сфера загальних знань збагачується. Те, що деякий час тому було відомо лише небагатьом, стає доступним всім, але поряд з цим безперервно з'являються нові наукові дані, що поповнюють коло спеціальних знань. Таким чином, відносити знання до спеціальних слід у кожному конкретному випадку індивідуально, з урахуванням критеріїв (характеру) потреб у таких знаннях.

Презумпція загальновідомості загальноосвітніх знань у сучасних умовах втрачає своє значення. Загальноосвітні знання можуть бути як особливими, так і загальновідомими. Використання як критерію загальновідомості знання його належності до предметів освітньої підготовки не є доцільним. Крім того, будь-які теоретичні знання без постійного практичного їх застосування забуваються і замінюються на більш необхідні, і, тому загальноосвітнє знання може бути спеціальним залежно від якостей самого суб'єкта-носія цього знання.

Деякі автори включають до складу загальновідомих знань звичайні знання («життєві», «загальні», «повсякденні», «норми моралі»), тим самим ототожнюючи категорії загальновідомості та повсякденності.

Філософська категорія «пізнання» диференціюється на два рівні пізнавальної діяльності: загальне (донаукове) та наукове пізнання. Відповідно і система знань традиційно ділиться на підсистему: загальні (практичні) знання та наукові знання.

Не завжди можливо чітко розділити, коли обізнана особа під час пізнання (дослідження) застосовує спеціальні знання та вміння, а коли спілкування. Це система динамічно взаємопов'язаних елементів. Тому під час визначення спеціального знання необхідно виходити, у першу чергу, з цілей застосування знань та умінь до будь-якого виду знання.

Загальні знання – це здебільшого життєвий досвід, навички, життєві уявлення. Загальні знання можуть мати обмежений характер, тобто бути поширеними за територіальними, національними та іншими ознаками (звичаї, прикмети тощо). Загальновідомість є якісною характеристикою знання, тоді як загальне знання визначає вид знання. Отже, ототожнювати ці поняття, на наш погляд, не зовсім правильно.

Також не слід протиставляти загальне знання та спеціальне та визначати спеціальне знання через протиставлення його звичайному. Спеціальне знання, яке має «слід» звичайного знання і навіть у незначній мірі, містить елементи повсякденного знання, звичайним, безумовно, не є.

Загальновідомість має значення ще й у тому аспекті, що одними з видів загальновідомого знання є загальновідомі факти, тобто. факти (обставини), які не підлягають доведенню. Загальновідомість знання також передбачає його істинність у розумінні відсутності необхідності доказування відомостей, що становлять подібне знання.

Як зазначає О. В. Левченко, «гносеологічна природа загальновідомих знань і загальновідомих фактів однакова... але поняття «загальновідомий факт» у кримінальному судочинстві використовується як загальновідоме знання, що має те чи інше значення для конкретної кримінальної справи» [9, с. 96].

У діяльності обізнаної особи також використовуються різні загальновідомі факти, якими вони є в межах професійних знань. Такі знання належать до спеціальних знань, але в той же час вони є загальновідомими для певної системи або галузі науки. Висновки, напрацьовані наукою, у цьому випадку беруться як безпосередні очевидності, щось, безумовно, дане.

Видається правильною думка І. І. Трапезникової: «Спеціальні знання і наукові знання – це не різні види знання: спеціальні знання – це завжди наукові знання, що характеризуються певною метою їх застосування. Наукове знання і спеціальне знання відноситься як загальне до часткового: наукове знання включає знання спеціальне, оскільки спеціальне знання має наукову основу » [11, с. 341].

Висновки

Отже, спеціальні знання у кримінальному процесі мають свою специфіку, один із

аспектів якої полягає в тому, що спеціальне знання – це знання, насамперед, практичне за своєю суттю. Спеціальне знання – це суто правова категорія, продукт особливостей кримінально-процесуального доказування.

Спеціальні знання – це професійні знання та вміння в галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо, що необхідні для розв'язання питань, які виникають під час досудового розслідування кримінальних проваджень та розгляду їх матеріалів у суді. Спеціальними вважають знання, що не є загальнопоширеними, загальновідомими, а лише ті, яких набули спеціалісти-професіонали в тій чи іншій галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо.

Література

1. Эйсман, А. А. (1967). Заключение эксперта (структура и научное обоснование). Москва: Юрид. лит.
2. Шепітько, В. Ю. (2014). Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні. *Судова експертиза*, (1), 11–18.
3. Махов, В. Н. (2000). *Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений*. Москва: РУДН.
4. Гончаренко, В. Г. (2007). Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні. *Вісник Академії адвокатури України*, (2 (9)), 22–34.
5. Лазарева, Л. В. (2009). *Специальные знания и их применение в доказывании по уголовному делу*. Москва: Юрлитинформ.
6. Степанюк, Р. Л. (2014). Поняття спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*, (спецвип.), 38–42.
7. Салтевський, М. В. (2005). *Криміналістика (у сучасному вигляді)*. Київ: Кондор.
8. Салтевський, М. В. (2008). *Криміналістика (у сучасному вигляді)*. Київ: Кондор.
9. Левченко, О. В. (1996). Общеизвестные факты в уголовно-процессуальном доказывании. *Правоведение*, (4), 94-95.
10. Россинская, Е. Р. (2001). Специальные познания и современные проблемы их использования в судопроизводстве. *Журнал российского права*, (5), 33-35.
11. Трапезникова, И. И. (2004). К вопросу о соотношении научного знания и специального знания в уголовном процессе. *Актуальные проблемы права России и стран СНГ* (Ч. 1. С. 341), 2014, Челябинск, Россия.

Baranyak Volodymyr Mykhailovych
Candidate of Chemical Sciences, Associate Professor
Educational and Scientific Institute of Law, Psychology and Innovative Education
Lviv Polytechnic National University, Chair of Criminal Law and Procedure

CONCEPTUAL PROBLEMS OF DISTINGUISHING SPECIAL, COMMON AND GENERAL KNOWLEDGE

The analysis of scientific works proves the ambiguity of the solution to the issue of defining the concept of special knowledge in the criminal process, their correlation with common and general knowledge. Special knowledge in the criminal process has its own specificity and, first of all, is practical in nature.

Special knowledge is professional knowledge and skills in the field of science, technology, art, crafts, etc., which are necessary for solving issues that arise during the pre-trial investigation of criminal proceedings and consideration of their materials in court. Special knowledge is considered to be knowledge that is not common, generally known, but only that acquired by specialists-professionals in one or another field of science, technology, art, crafts, etc.

The main characteristic features underlying the definition of special knowledge in criminal proceedings are given, namely: lack of general knowledge, inaccessibility of special knowledge; assigning them to the category of scientific knowledge; an exception from the set of special knowledge in the field of law (legal); the presence of a legal purpose of applying special knowledge; prediction of special knowledge as a set (system) of knowledge, skills, abilities (experience).

Key words: *special knowledge, common knowledge, general knowledge, criminal proceedings, signs of special knowledge, subjects of special knowledge.*

ПРЕДМЕТ ІННОВАЦІЙНОГО ДОГОВОРУ

КОССАК Володимир Михайлович - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права та процесу юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID: http://orcid.org/0000-0002-8698-7461

ГЕРЦ Алла Анатоліївна - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права та процесу юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID: http://orcid.org/0000-0002-3310-3159

УДК 347.4

DOI 10.32782/NP.2023.2.16

Е статті аналізується інноваційний договір як правова форма реалізації інноваційного продукту. Досліджується термінологічний апарат, властивий інноваційним відносинам. Визначаються ознаки об'єкта інноваційних відносин. Обґрунтовано, що предметом інноваційного договору є результат інтелектуальної діяльності у вигляді організаційно-технічного рішення; науково-дослідного виробу (зразка) в матеріалізованій формі; об'єкта інтелектуальної власності, на який виробник продукту має державні охоронні документи чи одержані від власників цих об'єктів інтелектуальної власності ліцензії; віртуальних благ.

Інноваційний договір є правовою формою комерціалізації результатів інтелектуальної діяльності, трансформуючи їх в+ інноваційний продукт, що реалізується в цивільному обороті.

Ключові слова: інноваційний договір, предмет інвестиційного договору, інноваційна діяльність, інноваційний продукт, результат інтелектуальної діяльності.

Постановка проблеми

Однією з підстав виникнення відносин в інноваційній сфері є договір. Договір є юридичним фактом виникнення правовідношення, у якому об'єктом є результат інтелектуальної діяльності як вид нематеріального блага. У ст. 177 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [1] серед іншого міститься узагальнююча дефініція поняття об'єкта цивільних прав у сфері інноваційних відносин-результати інтелектуальної, творчої діяльності. Водночас різноманітність видів інноваційної діяльності зумовлює потребу в з'ясуванні та додаткової класифікації її об'єктів.

Власне інноваційна діяльність у науково-виробничій сфері вимагає упорядкування механізму правового регулювання. Проблема полягає в необхідності встановлення чітких критеріїв, якими визначаються блага, які можуть бути об'єктами інноваційних правовідносин.

Стан теоретичного дослідження

Окремим аспектам інноваційних відносин були присвячені наукові праці таких учених, як О.М. Вінник, О.В. Кохановської, Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової та інших.

Виклад основного матеріалу

Аналіз чинного законодавства у сфері регулювання інноваційної діяльності дозволяє виділити певні правові форми її здійснення. Водночас проблемним залишається питання формалізації об'єкта інноваційних правовідносин.

Важливим моментом для його розуміння є підхід, відповідно до якого цим об'єктом є завжди результат інтелектуальної діяльності. Останній можна розглядати у двох площинах: репродуктивного – спрямованого на вирішення стандартних завдань, досягнення завданих результатів, застосування відомих алгоритмів та типових засобів; і творчого (продуктивного) – спря-

мованого на вирішення нестандартних завдань, які вимагають створення нових (неповторних, оригінальних, унікальних) або нестандартного застосування відомих засобів у принципово нових ситуаціях, які не мають аналога в минулому [2, с.416].

В обох випадках необхідно визначитися з об'єктивованою формою результату інтелектуальної діяльності, який може використовуватися в інноваційній, зокрема, науково – технічній діяльності. Звертає на себе увагу певна абстрактність положень, які визначають інноваційний продукт як об'єкт цивільних правовідносин або бланкетний характер норм, що відсилають до чинного законодавства. Наприклад, у ст. 22 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [3] вказується, що правовий режим наукового і науково-технічного результату як об'єкта права інтелектуальної власності визначається законом України.

Названий вище закон належить до системи законодавства у сфері інноваційної діяльності. У базовому Законі України «Про інноваційну діяльність» [4]також характерним є підхід абстрактного дефінування термінів, властивих інноваційним відносинам. Зокрема, інноваційний продукт визначається як результат науково-дослідної і (або) дослідно-конструкторської розробки, що відповідають вимогам, встановленим Законом «Про інноваційну діяльність». Водночас міститься поняття інноваційна продукція, під якою розуміються нові конкурентноздатні товари чи послуги, що відповідають знову ж таки вимогам, встановленим зазначеним законом.

Аналіз приведених категорій дає можливість дійти до висновку про різний підхід законодавця до формування термінологічного апарату інноваційних відносин. Для інноваційного продукту характерні ознаки властиві результатам інтелектуальної діяльності. Цей висновок підтверджується положеннями ст. 14 Закону України «Про інноваційну діяльність», у яких зазначається, що інноваційний продукт є результатом виконання інноваційного проекту і науково-дослідних і (або) дослідно-конструкторською розробкою нової технології (у тому числі – інформаційної) чи продукції з виготовленням експериментального зразка чи дослідної партії і відповідає таким вимогам:

а) він є реалізацією (впровадження) об'єкта інтелектуальної власності (винаходу, корисної моделі, промислового зразка, топографії інтегральної мікросхеми, селекційного досягнення тощо), на які виробник продукту має державні охоронні документи (патенти, свідоцтва) чи одержані від власників цих об'єктів інтелектуальної власності ліцензії, або реалізацією (впровадження) відкриттів. При цьому використаний об'єкт інтелектуальної власності має бути визначальним для цього продукту;

б) розробка продукту підвищує вітчизняний науково-технічний і технологічний рівень;

в) в Україні цей продукт вироблено (буде вироблено) вперше або якщо не вперше, то порівняно з іншим аналогічним продуктом, представленим на ринку, він є конкурентноздатним і має суттєво вищі техніко-економічні показники.

При цьому, рішення про кваліфікування продукту інноваційним приймає центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері інноваційної діяльності. Отже, відповідність певного продукту інноваційним критеріям визначається, в публічно правовому порядку на основі вимог, що властиві ознакам, які характеризують об'єкти інтелектуальної власності.

Поряд з інноваційним продуктом у Законі України «Про інноваційну діяльність» використовується правова категорія «інноваційна продукція». Інноваційною може бути визнана продукція, яка відповідає таким вимогам:

а) вона є результатом виконання інноваційного проєкту;

б) така продукція виробляється (буде вироблена) в Україні вперше або якщо не вперше, то порівняно з іншою аналогічною продукцією, представленою на ринку, є конкурентноздатною і має суттєво вищі техніко-економічні показники.

Інноваційна продукція може бути результатом тиражування чи застосування інноваційного продукту. Отже, законода-

вець не здійснює кардинального розме-/жування термінів «інноваційний продукт» та «інноваційна продукція». Це підтверджується зокрема, спільною для обох термінів вимогою про те, що цей продукт (продукція) виробляється або буде вироблятися в Україні вперше, або якщо не вперше, то порівняно з іншою аналогічною продукцією чи продуктом, представленим на ринку, вони є конкурентноздатними і мають суттєво вищі техніко-економічні показники. Єдина особливість інноваційної продукції як результату інноваційної діяльності полягає в тому, що вона може бути результатом інноваційного проекту. Але ж відповідно до ст. 12 названого закону інноваційним визначається проєкт, яким передбачається розробка, виробництво, реалізація як інноваційного продукту, так і (або) інноваційної продукції.

Тобто в рамках інноваційного проєкту може здійснюватися розробка, виробництво і реалізація інноваційного продукту та інноваційної продукції. Таким чином, і зазначена ознака виокремлення в самостійну категорію терміна «інноваційна продукція» втрачає вирізняльний сенс.

Крім цього, для інноваційного продукту та інноваційної продукції в Законі України «Про інноваційну діяльність» ставиться вимога конкурентноздатності на ринку.- У Законі України від 11 січня 2001 р. «Про захист економічної конкуренції» [5] під економічною конкуренцією (конкуренцією) розуміється змагання між суб'єктами господарювання, внаслідок чого споживачі, суб'єкти господарювання мають змогу обирати між кількома продавцями, покупцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначити умови обороту товарів на ринку.

Як зазначають В.М. Коссак і Ю.М. Юркевич, конкуренція є важливим елементом механізму саморегулювання ринкової економіки і водночас конкретної форми її функціонування. Конкуренція відображає зв'язок між виробництвом і реалізацією продукту. Цей зв'язок є причинно-наслідковим, суттєвим, необхідним і повторюваним, тобто об'єктивним економічним законом. Закон конкуренції відображає причинно-наслідковий зв'язок між можливостями створити продукт, потрібний споживачам, і можливостями реалізувати його з вигодою, насамперед для покупця, а потім уже для виробника [6, с.9].

Отже, конкуренція – це процес змагальних відносин суб'єктів господарювання, який полягає у досягненні економічних переваг за умови, що вони є результатом їхніх власних досягнень. Тому немає потреби підкреслювати, що інноваційний продукт чи інноваційна продукція повинна бути конкурентноздатною. Крім цього, категорія інноваційна продукція не має суттєвих ознак, які б відрізняли її від поняття «інноваційний продукт». Доцільно в якості результату виконання інноваційного проєкту послуговуватися терміном «інноваційний продукт», який більш точно відповідає поняттю об'єкта інноваційної діяльності, визначеного в ст. 4 Закону України «Про інноваційну діяльність».

До об'єктів інноваційної діяльності відповідно до ст. 4 названого закону належать:

- інноваційні програми і проєкти;
- нові знання та інтелектуальні продукти;
- виробниче обладнання та процеси;
- інфраструктура виробництва і підприємництва;
- організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру і якість виробництва і (або) соціальної сфери;
- сировинні ресурси, засоби їх видобування і переробки;
- товарна продукція;
- механізми формування споживчого ринку і збуту товарної продукції.

Перелічені об'єкти трансформуються в результат виконання інноваційного проєкту і науково-дослідного і (або) дослідно-конструкторську розробку нової технології (у тому числі інформаційної) з використанням об'єкта інтелектуальної власності, на які виробник має державні охоронні документи (патенти, свідоцтво) чи одержані від власника цих об'єктів інтелектуальної власності ліцензії, права на реалізацію відкриттів.

У свою чергу, результат інноваційної діяльності у вигляді інноваційного продукту буде предметом договорів, які є формою опосередкування цивільного обороту. Отже, важливе значення має з'ясування поняття предмету інноваційних договорів. Адже згідно із положенням ст. 638 ЦК України до істотних умов договору належить умова про предмет договору. На підставі договору як юридичного факту виникає цивільне правовідношення, елементом складу якого є його об'єкт.

Інноваційний продукт є предметом інноваційного договору. Аналіз інноваційного законодавства дозволяє дійти до висновку, що предметом договірних відносин у цій сфері є результат інтелектуальної діяльності. Водночас предметом інноваційного договору можуть бути вироби, які є результатом застосування інноваційного проєкту і науково-дослідної і (або) дослідно-конструкторської розробки нової технології, у тому числі інформаційної.

Відповідно до ст. 892 ЦК України за договором на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт підрядник (виконавець) зобов'язується провести за завданням замовника наукові дослідження, розробити зразок нового виробу та конструкторську документацію на нього, нову технологію тощо, а замовник зобов'язується прийняти виконану роботу та оплатити її. Отже предметом коментованого договору є виконання роботи.

У главі 62 ЦК України «Виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт» законодавець не виокремлює статтю, у якій визначається предмет коментованого договору, використовуючи переважно термін «роботи». Так, згідно зі ст. 893 ЦК України «Виконання робіт» виконавець зобов'язаний провести наукові дослідження особисто, якщо інше не встановлено договором. Відповідно до ч. 1 ст. 894 ЦК України виконавець зобов'язаний передати, а замовник прийняти та оплатити повністю завершені науково-дослідні або дослідно-конструкторські та технологічні роботи. І лише в ст. 896 ЦК України «Право сторін на результати робіт» передбачено, що замовник за договором на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт має право використовувати передані йому результати робіт у межах і на умовах, встановлених договором.

Підтвердженням того, що предметом договору на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт є власне роботи, які не завжди мають об'єктивований результат є положення ст. 899 ЦК України. Якщо у ході науково-дослідних робіт виявляється неможливість досягнення результату внаслідок обставин, які не залежать від виконавця, замовник зобов'язаний оплатити роботи, проведені до виявлення неможливості отримати, передбачені договором результати, але не вище відповідної частини ціни робіт, визначеної договором.

Натомість предметом інноваційного договору є інноваційний продукт як результат виконання інноваційного проєкту, науково-дослідної і (або) дослідно-конструкторської розробки нової технології чи продукції з виготовлення експериментального зразка чи дослідної партії. Таким результатом можуть бути об'єкти інтелектуальної власності, нові знання та організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного характеру, що істотно поліпшують структуру і якість виробництва і (або) соціальної сфери, формують механізм споживчого ринку і збуту товарної продукції, товари створені з використанням результатів інтелектуальної діяльності. Відповідно, предметом інноваційного договору можуть бути: а) об'єкт інтелектуальної власності; б) товари (речі), які вироблено вперше з використанням результатів інноваційної діяльності; в) інноваційні інформації, програми та організаційно-технічні рішення.

З розвитком інформаційних технологій у цивільному обороті зумовлена поява віртуальних благ. Віртуальні блага є: продуктом ІТ – технологій; нематеріальними, не мають чіткої уречевленої форми, можуть без втрати властивостей швидко змінювати матеріальні носії; належність віртуальних благ як об'єктів цивільного права певній

особі визначається через абсолютні права; віртуальні блага можуть бути як відділеними від особи оборотоздатними, так і тісно пов'язаними з особою й необоротоздатними [7, с.71].

Оборотоздатність віртуальних благ є доволі умовною, оскільки вони є нематеріальними. Однак це не виключає можливості бути предметом інноваційних договорів.

У сучасний період увага науковців приділена штучному інтелекту як об'єкта цивільно-правового регулювання. Інноваційний характер здійснення діяльності з використання штучного інтелекту зумовлюють потребу регулювання цього об'єкта інноваційної діяльності.

Хоча в юридичній науці має місце позиція щодо суб'єктної теорії штучного інтелекту як пов'язаного з терміном «електронна особа», акцентуючи увагу на наявності окремих суб'єктивних цивільних прав такої особи, превалює все таки концепція, згідно з якою штучний інтелект розглядується як об'єкт правовідносин. Як зазначає О.В. Кохановська, сприйняття юридичного спільнотою і суспільством концепції штучного інтелекту як суб'єкта права може нести неконтрольовані результати [8, с.98].

Штучний інтелект є об'єктом цивільних правовідносин та результатом діяльності людини, щодо якого в особи виникають певні цивільні права та обов'язки. Власник (володілець) штучного інтелекту може щодо нього здійснювати правомочності володіння, користування і розпорядження відповідно до чинного законодавства.

Оскільки штучний інтелект виступає результатом інтелектуальної технології діяльності людини, адже є сконструйованим людиною, пристроєм або комп'ютерною програмою, є усі підстави розглядати його правову природу з позицій права інтелектуальної власності. Саме розкриття специфічних рис штучного інтелекту в рамках інституту права інтелектуальної власності сприятиме його відмежуванню від суміжних категорій та правового захисту через інструментарій якраз права інтелектуальної власності [9, с.100].

Об'єктом інноваційних відносин можуть бути хмарні ресурси, які мають неречову природу. Хмарні ресурси – це будь-які технічні та програмні заходи або інші компоненти інформаційної (автоматизованої) системи, доступ до яких забезпечують технології хмарних обчислень, зокрема процесорний час (обчислювальна потужність), місце у сховищах даних, обчислювальні мережі бази даних і комп'ютерні програми (ч.8 ст. 2 Закону України від 17 лютого 2022 року «Про хмарні послуги») [10].

Висновки

Предметом інноваційного договору є результат інтелектуальної діяльності у вигляді: організаційно-технічних рішень; науково-дослідного експериментального виробу (зразка) в матеріалізованій формі; об'єктів інтелектуальної власності, на які виробник продукту має державні охоронні документи чи одержані від власників цих об'єктів інтелектуальної власності ліцензії; віртуальних благ. З урахуванням правової природи предмета інноваційного договору будуть застосовуватися положення спеціального законодавства, яке регулює особливості правового режиму та оборотоздатності окремих видів інноваційного продукту. Це сприятиме створенню правових передумов комерціалізації результатів інноваційної діяльності, трансформуючи зазначені результати в інноваційні продукти, що реалізуються на ринку з метою одержання прибутку та досягнення соціального ефекту.

Література

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435–IV [Текст] // *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* – 2003. –- №№ 40-44. – ст. 356.

2. Базилевич В.Д., Ільїн В.В. Інтелектуальна власність. Креативи метафізичного пошуку. Київ: Знання, 2008. – 687с.

3. Про наукову та наукову-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 р. № 848-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 3. ст. 25.

4. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 р. № 40-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 36. ст. 266.

5. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 р.- № 2210-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 12. ст. 64.

6. Правовий захист економічної конкуренції. Навчальний посібник /. В.М. Коссак, Ю.М. Юркевич .- Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. - 314с.

7. Мічурін Є.О. Віртуальні блага: особливості та ознаки. *Форум права*. 2021. №68 (3). С. 67-73.

8. Кохановська О.В. Цивільно-правова відповідальність суб'єктів інформаційних відносин за умов подальшого розвитку автономних роботів і штучного інтелекту. Модернізація цивільно-правової відповідальності. *Матвєєвські цивілістичні читання. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (18 жовтня 2019 р.). Київ, 2019. С.94-98.

9. Зозуляк О.І. Штучний інтелект як об'єкт цивільно-правового регулювання. *Матеріали XX науково-практичної конференції, присвяченої 100-й річниці з дня народження д-ра юрид наук., проф., чл.-кор. АН УРСР, ректора Харківського юридичного інституту (1962-1987рр.) В.П. Маслова* (4 лютого 2022 року). Харків: Право, 2022. С.95-103.

10. Про хмарні послуги. Закон України від 17.02.2022 р. № 2075-IX. *Голос України* від 16.03.2022р. № 57.

VOLODYMYR KOSSAK,
Doctor in Law, Full Professor, Head of Civil Law and Legal Proceedings Departament Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine.;
e-mail: volodymyr.kossak @gmail.com;
ORCID: http://orcid.org/0000-0002-8698-7461

ALLA HERTS,
Doctor in Law, Full Professor, Professor of Civil Law and Legal Proceedings Departament Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine;
e-mail: agerc@ukr. net;
ORCID: http://orcid.org/0000-0002-3310-3159

SUBJECT OF THE INNOVATION AGREEMENT

The article analyzes the innovation contract as a legal form of implementation of an innovative product. The terminological apparatus characteristic of innovative relations is studied. The characteristics of the object of innovative relations are determined. It is substantiated that the subject of an innovation contract is the result of intellectual activity in the form of an organizational and technical solution; research product (sample) in materialized form; an intellectual property object for which the product manufacturer has state protection documents or licenses obtained from the owners of these intellectual property objects; virtual goods.

An innovation contract is a legal form of commercialization of the results of intellectual activity, transforming them into an innovative product that is sold in civilian circulation.

Keywords: innovative contract, subject of investment contract, innovative activity, innovative product, result of intellectual activity.

ОСОБЛИВОСТІ ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ, ДІЙ ЧИ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ У СФЕРІ ОХОРОНИ ПРАЦІ

ГРАБИЛЬНИКОВА Олена Анатоліївна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного, трудового та господарського права Дніпровського національного університету ім. Олеся Гончара

ORCID ID: 0000-0001-5523-6254

УДК 342.9:5.08

DOI 10.32782/NP.2023.2.17

У науковій статті визначаються особливості оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів публічної адміністрації у сфері охорони праці на стадії порушення та підготовки до судового розгляду адміністративної справи. Автором обґрунтовано доцільність удосконалення правового регулювання порядку проведення попереднього засідання до судового розгляду справи. Зокрема, вбачається за доцільне встановлення строків проведення підготовчого засідання з моменту надходження адміністративного позову, а також визначення випадків, коли не допускається примирення сторін.

Встановлено, що завершується стадія попереднього судового засідання часто ухвалою про закінчення підготовчого провадження й призначення справи до судового розгляду у сфері охорони праці. Це не суперечить закону. Однак слід враховувати, що відповідно до ст. 121 КАС України така ухвала поставляється за наслідками підготовчого провадження, а не попереднього судового засідання. Очевидно, що підготовче провадження не вичерпується одним лише попереднім судовим засіданням і не завжди закінчується ним. Підготовка може тривати й після попереднього судового засідання. Тому ухвала про закінчення підготовчого провадження й призначення справи до судового розгляду за наслідками попереднього судового засідання може бути ухвалена лише тоді, коли суддя вжив усіх заходів, необхідних для розгляду справи. Якщо під час попереднього судового засідання у сфері охорони праці , на яке прибули всі особи, що беруть участь у справі, вирішені необхідні для її розгляду питання, то за письмовою згодою цих осіб судовий розгляд може бути розпочатий у той же день.- У цьому випадку теж поставляється ухвала про закінчення.

Ключові слова: адміністративне судочинство, оскарження, підготовка адміністративної справи, суб'єкт публічної адміністрації, охорона праці.

Постановка проблеми

Порушення прав, законних інтересів та свобод споживачів адміністративних послуг (фізичних та/або юридичних осіб) розглядається безпосередньо як підстава звернення до адміністративного суду і є фактом, що спричиняє виникнення права на оскарження дій, рішень чи бездіяльності суб'єктів публічної адміністрації. Залежно від категорії результатів адміністративної діяльності суб'єктів публічної адміністрації підставами оскарження можуть бути порушення-перешкоди (порушення, пов'язані зі встановленням відповідним владним органом перешкод для реалізації громадянином прав і свобод; вони можуть виявлятися у вимаганні надання додаткових документів, вимагання додаткової оплати послуги, не встановленої законодавством, отримання супутніх послуг), порушення-відмови (такі порушення можливі у разі протиправної відмови суб'єкта владних повноважень у наданні адміністративної послуги), порушення-бездіяльність (ненадання адміністратив-

ної послуги належному суб'єкту-споживачу, прострочення надання адміністративної послуги, невжиття заходів на отримання послуги, замовчування причин ненадання адміністративної послуги).

Стан дослідження проблеми

Питання оскарження дій, рішень чи бездіяльності суб'єктів публічної адміністрації є предметом активного наукового пошуку в сучасних умовах. Варто відзначити ряд доктринальних досліджень, проведених такими вченими, як В. Б. Авер'янов,- В. М. Бевзенко, Ю. П. Битяк, І. П. Голосніченко,- А. Т. Комзюк, Д. М. Лук'янець, Ю. С. Педько, Р. С. Мельник, В. Г. Перепелюк та іншими.

Однак комплексного наукового дослідження стадій судового оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів публічної адміністрації у сфері охорони праці не проводилося.

Метою статті є визначення особливості юридичної процедури підготовчої стадії до судового розгляду адміністративної справи з оскарження дій, рішень чи бездіяльності суб'єктів публічної адміністрації у сфері охорони праці.

Виклад основного тексту. Згідно зі ст. 104 КАС України звернутися до адміністративного суду з адміністративним позовом вправі будь-яка особа, яка вважає, що порушено її права, свободи чи інтереси у сфері публічно-правових відносин [1]. Однак реалізація цього права вимагає дотримання вимог встановленої адміністративної процедури.

Розкриття питання процесуального порядку розгляду справ про оскарження дій, рішень чи бездіяльності суб'єктів публічної адміністрації з надання адміністративних послуг у порядку адміністративного судочинства вбачається здійснити через розгляд окремих стадій такого адміністративного процесу. О. В. Кузьменко та Т. О. Гуржій визначають такі ознаки стадій : 1) внутрішню структурованість, 2) єдність конструктивних елементів у рамках локальної мети провадження, 3) логічну та часову послідовність, 4) офіційне закріплення підсумкового результату в процесуальному документі [2, с. 326]. І.П. Голосніченко, М.Ф. Стахурський наголошують, що стадіями провадження є послідовні етапи цієї діяльності, що завершується шляхом прийняття процесуального документа, у якому в концентрованій формі показано результати певних процесуальних дій [3, с. 155]. Стадії провадження в адміністративному суді першої інстанції виділяються за ознакою систематизації відповідних процесуальних дій в окремих структурних складових КАС України:- 1) підготовчий розгляд позовного звернення; 2) попередній розгляд справи; 3) остаточний розгляд справи та прийняття рішення [2, с. 325].

Відкриття провадження є системою процесуальних дій, які стосуються подання позовної заяви, розгляду її суддею та прийняття ухвали щодо прийняття до розгляду. Завдяки здійсненню процесуальних дій на цьому етапі реалізується право на звернення до адміністративного суду за захистом громадянином, юридичною особою своїх прав, законних інтересів, порушених у публічно-правових відносинах. Етап підготовки справи до розгляду призначений для того, щоб уточнити фактичні обставини, які мають значення для правильного вирішення справи, визначити закон, норми якого вирішують адміністративну справу, вирішити питання про склад осіб, які беруть участь у справі, а також про інших учасників процесу, вирішити питання про дослідження доказів [6].

Адміністративна позовна заява подається у письмовій формі. Адміністративний позов подається до адміністративного суду у формі письмової позовної заяви особисто позивачем або його представником. Позовна заява може бути надіслана до адміністративного суду поштою. Але тут необхідно потурбуватися про те, щоб у відправника залишилося документальне підтвердження того, що і коли він направив на адресу суду, - це не важко зробити, використавши таку форму відправлення, як цінний лист з описом вкладення [4]. Також допускається оформлення позовної заяви на бланку встановленого зразку [1]. Але незалежно від обраного способу подання заяви до адміністративного суду, слід пам'ятати, що до за-

яви обов'язково має бути додана квитанція про сплату судового збору.

Згідно з нормами чинного законодавства (КАС України [1], Закон України «Про судовий збір»[5]) за подання до суду позовної заяви необхідно сплатити судовий збір (збір, що справляється на всій території України за подання заяв, скарг до суду, а також за видачу судами документів і включається до складу судових витрат – ст. 1 Закону України «Про судовий збір»). У справах про оскарження дій, рішень чи бездіяльності суб'єктів публічної адміністрації з надання адміністративних послуг звільняються від сплати судового збору такі категорії осіб, як: інваліди Другої Світової війни та сім'ї воїнів (партизанів), які загинули чи пропали безвісти, і прирівняні до них у встановленому порядку особи; інваліди I та II груп, законні представники дітей-інвалідів і недієздатних інвалідів I та II груп; позивачі - громадяни, віднесені до 1 та 2 категорій постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи; громадські організації інвалідів (спілки та інші об'єднання громадських організацій інвалідів), їх підприємства, установи та організації, громадські організації ветеранів, їх підприємства, установи та організації - за подання позовів, з якими вони звертаються до суду; позивачі - за подання позовів у порядку, визначеному статтею 12 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» (ст. 2 Закону України «Про судовий збір») [5]. Слід зазначити, що Законом України «Про судовий збір» наводиться вичерпний перелік осіб, що мають право безкоштовного звернення до адміністративного суду. Втім, зазначений законодавчий акт не враховує таку особливу категорію позивачів, як тимчасово переміщені переселенці. Вони є, як правило, споживачами адміністративних послуг у сфері соціального захисту населення і не завжди мають матеріальну можливість навіть за умови подальшого відшкодування розміру судового збору сплатити його при поданні адміністративного позову. Варто відзначити, що вбачається за необхідне для подолання латентності правопорушень у сфері надання адміністративних послуг із соціального захисту населення внести відповідні зміни до Закону України «Про судовий збір», звільнивши від сплати судових витрат таку категорію осіб, як тимчасові переміщені з зони антитерористичної операції та окупованих територій Автономної Республіки Крим переселенці [7].

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про судовий збір» за загальним правилом розмір судового бору складає 1 відсоток ціни позову, але не менше 0,2 розміру мінімальної заробітної плати та не більше 3 розмірів мінімальної заробітної плати у випадку подання позову майнового характеру і 0,2 розміру мінімальної заробітної плати – за подання позову немайнового характеру [5].

Якщо позовну заяву було оформлено з дотриманням усіх викладених вимог законодавства (до речі, як зазначено у ч. 2 ст. 105 КАС України, на прохання позивача службовцем апарату адміністративного суду може бути надана допомога в її оформленні) та немає інших підстав для повернення позовної заяви або відмови у відкритті провадження в адміністративній справі, суддя не пізніше наступного дня після надходження заяви до адміністративного суду постановляє ухвалу про відкриття провадження, копія якої невідкладно після постановлення надсилається особам, які беруть участь у справі, разом з інформацією про їхні процесуальні права і обов'язки (відповідачам надсилаються також копії позовної заяви та доданих до неї документів) [1].

У разі, якщо позовну заяву було подано без додержання викладених вимог щодо її форми та змісту, вона залишається без руху, про що суддя постановляє відповідну ухвалу (у ній, зокрема, мають бути зазначені конкретні недоліки позовної заяви, через які її залишено без руху, та спосіб їх усунення) й негайно надсилає її копію позивачеві, одночасно надаючи йому строк для усунення недоліків. Цей строк, як зазначено у ч. 1 ст. 108 КАСУ, має бути «достатній для усунення недоліків» [1] - отже, він визначається суддею з урахуванням необхідного часу для повідомлення позивачеві про залишення заяви без руху у зв'язку з допущеними недоліками та для їх усунення (тобто тривалість вказаного строку може бути різною залежно від певних обставин у кожному окремому

випадку виявлення у позовній заяві недоліків).

Якщо позивач відповідно до вказівок судді у встановлений ним строк усуне недоліки позовної заяви, вона приймається судом і відповідно до ч. 2 ст. 108 КАС України вважається поданою в день її первинного подання до адміністративного суду [1]. В іншому ж разі (коли недоліки не було усунено позивачем у наданий йому для цього термін) позовна заява вважається неподаною і повертається позивачеві. Окрім цього випадку, позовна заява також повертається позивачеві у разі подання позивачем до відкриття провадження в адміністративній справі заяви про її відкликання; якщо позовну заяву було подано особою, яка не має адміністративної процесуальної дієздатності, або від імені позивача особою, яка не має повноважень на ведення справи; коли у провадженні цього або іншого адміністративного суду вже перебуває справа про спір між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав; якщо справа не підсудна цьому адміністративному суду (ч. 3 ст. 108 КАС України) [1]. Копія ухвали про повернення позовної заяви невідкладно надсилається особі, яка її подала, разом із позовною заявою й усіма доданими до неї матеріалами.

Залишення заяви без руху є, певною мірою, умовною санкцією за порушення вимог процесуального законодавства - адже хоча позивач й зазнає деяких труднощів у зв'язку з тим, що позовна заява не розглядається в адміністративному суді до вчинення позивачем відповідних дій, однак їх неважко подолати шляхом виконання вказівок судді, які містяться в ухвалі про залишення заяви без руху. А от відмова судді у відкритті провадження тягне для позивача настання набагато більш несприятливих наслідків - адже згідно з ч. 5 ст. 109 КАС України повторне звернення тієї ж особи до адміністративного суду з таким же самим позовом, щодо якого постановлено ухвалу про відмову у відкритті провадження, не допускається [1]. Вичерпний перелік підстав для відмови у відкритті провадження в адміністративній справі наведено у ч. 1 ст. 109 КАС України [1].

Встановлено, що спостерігається тенденція зменшення рівня застосування таких судових санкцій, пов'язаних або з відмовою судді у відкритті провадження, або із закриттям провадження у справі, або з іншими негативними наслідками для позивача. Так, наприклад, у 2021 році було винесено судових ухвал про повернення матеріалів - 16 023, а у 2023 році цей показник зменшився на 9 % (14 664 справ); так само зменшилися показники винесення ухвал про залишення без розгляду матеріалів та відмову у порушенні провадження [9, с. 14].

Наприкінці слід звернути увагу на існування поряд з вищезазначеними санкціями, передбаченими законодавством за невиконання зацікавленою особою умов реалізації права на судовий захист своїх прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин, ще однієї – залишення позовної заяви без розгляду. При цьому за своїм значенням для позивача вона майже збігається із поверненням позовної заяви – різниця між вказаними санкціями за порушення процесуальних вимог законодавства полягає в тому, що залишення позовної заяви без розгляду застосовується у тому разі, коли провадження у справі вже почалося (це випливає із пунктів 4 та 8 ст. 155 КАС України, в яких підставами залишення заяви без розгляду названо повторну неявку позивача у судове засідання без поважних причин або без повідомлення ним про причини неприбуття, а також залишення позивачем судового засідання до закінчення судового розгляду без поважних причин, якщо ним не було подано до суду заяву про судовий розгляд справи за його відсутності) [1].

Отже, порушення встановленого законодавством порядку пред'явлення адміністративного позову, залежно від того, які ж саме вимоги КАС України не були виконані, тягне за собою застосування однієї з передбачених законом санкцій - повернення позовної заяви, відмову у відкритті провадження в адміністративній справі, залишення позовної заяви без руху або ж без розгляду [7].

Важливо підкреслити принцип оперативності, визначену у законі, з якою повинні вирішуватись досліджувані адміністративні справи - адміністративна справа з приводу

рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень у справах про притягнення до адміністративної відповідальності вирішується місцевими загальними судами як адміністративними судами впродовж п'яти днів із дня відкриття провадження у справі. У виняткових випадках з урахуванням особливостей розгляду справи суд ухвалою може продовжити розгляд справи, але не більш як на п'ять днів [8].

За статистичними показниками спостерігається тенденція дотримання принципу оперативності судового розгляду справ у порядку адміністративного судочинства [7].

При розв'язанні спорів за позовами на рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень у сфері надання адміністративних послуг суди відповідно до частини третьої статті 2 КАС України повинні перевіряти, чи прийняті (вчинені) вони: 1) на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України; 2) з використанням повноваження та з метою, з якою це повноваження надано; 3) обґрунтовано, тобто з урахуванням усіх обставин, що мають значення для прийняття рішення (вчинення дії); 4) безсторонньо (неупереджено); 5) добросовісно; 6) розсудливо; 7) з дотриманням принципу рівності перед законом, запобігаючи несправедливій дискримінації; 8) пропорційно, зокрема з дотриманням необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення (дія); 9) з урахуванням права особи на участь у процесі прийняття рішення; 10) своєчасно, тобто протягом розумного строку[1].

Завершується стадія попереднього судового засідання часто ухвалою про закінчення підготовчого провадження й призначення справи до судового розгляду оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів публічної адміністрації у сфері охорони праці. Це не суперечить закону. Однак слід враховувати, що відповідно до ст. 121 КАС України така ухвала поставляється за наслідками підготовчого провадження, а не попереднього судового засідання. Очевидно, що підготовче провадження не вичерпується одним лише попереднім судовим засіданням і не завжди закінчується ним. Підготовка може тривати й після попереднього судового засідання. Тому ухвала про закінчення підготовчого провадження й призначення справи до судового розгляду за наслідками попереднього судового засідання може бути ухвалена лише тоді, коли суддя вжив усіх заходів, необхідних для розгляду справи [6].

Висновок

Розкрито особливості оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів публічної адміністрації у сфері охорони праці. Якщо під час попереднього судового засідання, на яке прибули всі особи, що беруть участь у справі, вирішені необхідні для її розгляду питання, то за письмовою згодою цих осіб судовий розгляд може бути розпочатий у той же день, зокрема у сфері охорони праці. У цьому випадку теж поставляється ухвала про закінчення підготовчого провадження й призначення справи до судового розгляду, зокрема у сфері охорони праці.

Наведений умовний порядок проведення попереднього засідання досудового розгляду справи вимагає удосконалення законодавчого регулювання оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів публічної адміністрації у сфері охорони праці. Зокрема, вбачається за доцільне встановлення строків проведення підготовчого засідання оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів публічної адміністрації у сфері охорони праці з моменту надходження адміністративного позову, а також визначення випадків, коли не допускається примирення сторін.

Література

1. Кодекс адміністративного судочинства України : від 6 лип. 2005 р. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35-36,- № 37. Ст. 446.

2. Кузьменко О. В. Адміністративно-процесуальне право України : підручник. К.: Атіка, 2007. 416 с.

3. Коршунов Н. М. Гражданский процесс : учебник. М. : Эксмо, 2005. 800 с.

4. Про затвердження Правил надання послуг поштового зв'язку: Постанова Кабінету Міністрів України від

05 березня 2009 р. № 270. URL.: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/270-2009-п/print1330264519359777

5. Про судовий збір : Закон України від 8 липня 2011 року. Відомості Верховної Ради України. 2012. № 14. Ст.87.

6. Leheza, Yevhen, Nalyvaiko, Larysa Sachko, Oleksandr Shcherbyna, Victor. Chepik-Trehubenko. Olha (2022). Principles of law: Methodological approaches to understanding in the context of modern globalization transformations. *Ius Humani. Law Journal*, *11*(2), 55-79. https://doi.org/https://doi.org/10.31207/ih.v11i2.312

7. Leheza Yevhen. Pisotska Karina. Dubenko Oleksandr. Dakhno Oleksandr. Sotskyi Artur 2022. The Essence of the Principles of Ukrainian Law in Modern Jurisprudence. *Revista Jurídica Portucalense*, December, 342-363. DOI: https://doi.org/10.34625/issn.2183-2705(32)2022.ic-15 https://revistas.rcaap.pt/juridica/article/view/28026.

8. Matviichuk, Anatolii. Shcherbak, Viktor. Sirko, Viktoria. Malieieva, Hanna. Leheza, Yevhen. 2022. Human principles of law as a universal normative framework: Principios humanos del derecho como marco normativo universal. *Cuestiones Políticas*, *40*(75), 221-231. https://doi.org/10.46398/cuestpol.4075.14

9. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : Науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. К., 2015. 208 с.

SUMMARY

The scientific article defines the specifics of appealing decisions, actions, or inactions of public administration subjects in the field of labor protection at the stage of violation and preparation for judicial review of an administrative case. The author substantiates the expediency of improving the legal regulation of the procedure for holding a preliminary meeting before the trial of the case. In particular, it is considered expedient to establish the terms of holding a preparatory meeting from the moment of receipt of an administrative claim, as well as to determine the cases when reconciliation of the parties is not allowed.

It has been established that the stage of the preliminary court hearing often ends with a decision to end the preparatory proceedings and assign the case to trial in the field of labor protection. This is not against the law. However, it should be taken into account that according to Art. 121 of the CAS of Ukraine, such a decision is delivered as a result of preparatory proceedings, not a preliminary court session. It is obvious that the preparatory proceedings are not exhausted by the preliminary court session alone and do not always end with it. Preparation may continue even after the preliminary court hearing. Therefore, the decision to end the preliminary proceedings and assign the case to trial based on the results of the previous court session can be passed only when the judge has taken all the measures necessary for the trial. If during the preliminary court session in the field of labor protection, which was attended by all persons participating in the case, the issues necessary for its consideration were resolved, then with the written consent of these persons, the trial may be started on the same day. In this case, a decision on termination is also delivered.

Keywords: administrative proceedings, appeal, preparation of an administrative case, subject of public administration, labor protection.

ВПЛИВ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ НА ОРГАНІЗАЦІЙНІ СКЛАДОВІ ДІЯЛЬНОСТІ СУБЄ'КТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

МУДРИЙ Сергій Миколайович - суддя господарського суду міста Києва, аспірант МАУП (м. Київ)

https://orcid.org/0000-0001-5839-8742

УДК 346.5

DOI 10.32782/NP.2023.2.18

Стаття присвячена теоретико-правовому дослідженню впливу специфічних проявів лобіювання стороннього інтересу, що носить прихований характер та не узгоджується або суперечить цілям діяльності суб'єкта господарювання при здійсненні управлінських функцій уповноваженим суб'єктом. Автором проаналізовано сучасні тенденції правового регулювання конфлікту інтересів та запропоновано науково- обґрунтовані застереження щодо механізмів, спрямованих на їх запобігання при здійсненні організаційно-управлінських функцій у сфері господарювання.

Ключові слова: конфлікт інтересів, господарська діяльність, суб'єкти господарювання, управління ризиками, інтерес юридичної особи, прихований інтерес, управління юридичною особою, лояльність у прийнятті рішень.

Постановка проблеми

Як свідчить практика, повноваження щодо здійснення організаційно-управлінських функцій може використовуватись задля досягнення прихованого інтересу, що не збігається із законними інтересами суб'єкта господарювання, які безпосередньо визначені установчими документами, провокувати потенційний конфлікт інтересів та бути причиною негативних наслідків. Зазначені негативні наслідки можуть мати доволі широкий спектр проявів соціально-економічного характеру у сфері виробництва та споживання соціальних благ та не передбачуваний ефект. Крім того, популярні способи врегулювання конфлікту інтересів зазвичай спрямовані на запровадження механізмів забезпечення дій на користь інтересу однієї зі сторін і бути причиною несприятливих наслідків для іншої сторони, та навпаки. Таким чином, дослідження спрямоване на виявлення уніфікованих механізмів універсального запобігання конфлікту інтересів при здійсненні організаційно-управлінських функцій очікувано сприятиме стабільності господарських правовідносин та створить позитивне правове підґрунтя в процесі гармонізації українського законодавства з нормами ЄС.

Стан дослідження проблеми

Питання дослідження впливу конфлікту інтересів на організаційні складові діяльності суб'єктів господарювання частково були предметом уваги у працях О. Вінник, В. Рєзнікової, С. Серьогіна, К. Скіданова,- Р. Стефанчука та інших.

Метою статті є аналіз сучасних поглядів та систематизація на їх основі можливих підходів до визначення шляхів універсального запобігання конфлікту інтересів при здійсненні організаційно-управлінських функцій.

Виклад основного матеріалу

Конфлікт інтересів, що може мати місце в діяльності юридичних осіб, перш за все, відображається в негативних правових наслідках, як важелях впливу, що містяться в чинному законодавстві задля регулювання та стабілізації соціально-економічного ста-

новища у сфері виробництва та споживання соціальних благ. Такі економіко-правові наслідки можуть мати не завжди передбачувальний ефект, оскільки запровадження механізмів забезпечення дій на користь інтересу однієї зі сторін може спричиняти несприятливі наслідки для іншої сторони, та навпаки.

Окремі механізми запобігання негативних наслідків конфлікту інтересів можуть передбачати взаємопов'язаний комплекс превентивних заходів, що спираються на процедури контролю, обмеження доступу та правил корпоративної етики в сукупності.

Такий комплекс заходів є управлінням ризиками, що має сприйматись у діяльності будь-якого суб'єкта господарювання як супроводжуюча активність поряд із безпосередньою комерційною діяльністю метою якої є забезпечення позитивного економічного ефекту. Як зазначають В. Рєзнікова та Р. Стефанчук: «Управління ризиками в господарському праві є діяльністю суб'єктів господарювання, спрямованою на аналіз, прогнозування та оцінку ймовірності настання ризику в умовах невизначеності з вибором превентивних заходів з метою мінімізації можливих майнових втрат, а у разі їх виникнення – розподілу тягаря несення таких втрат між учасниками господарських правовідносин» [1, с. 112.]. У контексті зазначеного вважаємо, що остання теза, що стосується розподілу тягаря втрат між учасниками господарських правовідносин потребує конкретизації, адже, як відомо, не всі організаційно-правові форми юридичної особи передбачають однакову майнову відповідальність учасників (вигодонабувачів), не кажучи про учасників правовідносин у широкому сенсі. Спроба покласти відповідальність на останніх, може бути не лише проблематичною, а й мало ефективною, що не сприятиме ефективному управлінню ризиками. Поряд з тим, слід погодитись з позицією вищезазначених науковців, що сам процес управління ризиками передбачає певну логічну послідовність та проявляється у застосуванні трьох груп взаємопов'язаних заходів, а саме: 1) проведення комплексу заходів, спрямованих на збір та аналіз інформації про можливі ризики, прогнозування ризиків та (або) ризикових ситуацій в умовах невизначеності; 2) вибір господарсько-правових засобів мінімізації ризиків та (або) їх негативних наслідків; 3) ліквідація причин і наслідків ризиків» [1, с. 112.]. Також управління ризиками має враховувати особливості різновидів конфлікту інтересів, адже це поняття базується на поєднанні етико-моральних, психологічних та соціальних чинниках у безпосередньому тісному взаємозв'язку з майновими результатами як головною метою. Тому слід враховувати, що конфлікт інтересів має певну межу у своєму розумінні, що стосується тих його різновидів, які виникають у площині управління юридичною особою, тобто відносин, що існують між засновниками, а також іншої площини – відносин по управлінню всередині юридичної особи. Зазначені нами площини мають певні відмінності, які полягають, зокрема, у відсутності рівності між потенційними сторонами конфлікту, тобто наявністю визначеного статутними документами підпорядкування – субординаційних відносин.

Вище зазначене нами дозволяє нам прийти до висновку, що конфлікт інтересів має бути підпорядкований декільком основним «правилами», які будуть спрямовані на його виявлення та регулювання. Такі «правила» можуть бути розподілені за своєю значимістю в процесі виникнення конфлікту інтересів у його хронологічному вимірі.

Перш за все, це з'ясування обсягів інтересів кожного суб'єкта управління, з'ясування підґрунтя потенційних конфліктів, а також можливих інтересів, що можуть провокувати конфліктну ситуацію.

По-друге, це визначення порядку реалізації протиріч інтересів, а також злагодження механізмів, що мають бути спрямовані на підвищення якості збалансування інтересів суб'єктів, адже як відомо досягнення балансу в інтересах може суттєво зменшити ризик настання негативних результатів від конфлікту інтересів. Проте баланс інтересів є важливим і ключовим чинником у сфері як господарсько-правових, так і цивільно-правових відносин, оскільки породжується наявністю інтересів осіб, що можуть мати опосередковане відношення до юридичної

особи незалежно від її організаційно правової форми. До таких осіб можна віднести тих, що виконують функції кредиторів або боржників, тих що відносяться до осіб, пов'язаних трудовими правовідносинами а також тих що можуть знаходитись у цивільно-правових відносинах. Пошук шляхів вирішення цього питання зазвичай можна віднести до економічних важелів впливу на його вирішення, адже суть інтересів учасників цивільних правовідносин по управлінню юридичної особи є здебільшого економічною.

Третім важливим моментом є конфлікт інтересів, який продукується сторонньою особою, що може опосередковано впливати на будь-який інший інтерес і такими діями продукувати конфлікт інтересів всередині юридичної особи. Така ситуація є результатом спільного поєднання інтересів учасників засновників, інших суб'єктів, що можуть мати опосередковане відношення до юридичної особи, а також у деяких випадках самого суспільства.

У сфері корпоративних відносин інтереси учасників, а також інтереси суб'єктів, що беруть участь у здійсненні господарської діяльності (навіть тоді, коли вони представляють одного суб'єкта господарювання) не завжди мають однакове спрямування в контексті очікуваних результатів, а також кінцевої мети при здійсненні своїх безпосередніх функцій. І навіть більше того, слід констатувати випадки, що такі інтереси можуть знаходитись у певній суперечці. Найбільш яскравим прикладом такої «різноспрямованості» може слугувати приклад корпоративних відносин в акціонерному товаристві, що стосуються інтересів акціонерів та самого акціонерного товариства (маємо на увазі акціонерів, що мають суттєву частку або впливають на прийняття стратегічних рішень). Такі інтереси часто не збігаються, а подекуди знаходяться у прямій суперечці. Як зазначає О. Вінник: «Відмінність інтересів АТ (загальнокорпоративних) від інтересів його акціонерів (індивідуально-корпоративних) зумовлює необхідність вирішення питання пріоритету тієї чи іншої категорії інтересу у випадках їх колізії» [2, с. 409].

Проте, у нас не викликає однозначної підтримки наступна теза О. Вінник про те, що: «у господарських товариствах класичного типу (таких, що діють у складі двох і більше осіб) зазвичай домінують спільні інтереси колективу учасників або їх більшості, які в ідеалі повинні збігатися із загальним корпоративним інтересом, а у товаристві однієї особи – інтерес засновника товариства та його єдиного учасника» [2, с. 409]. Тут, перш за все, потребує необхідності більш чіткого визначення ситуації (або використаного авторкою словосполучення) «в ідеалі повинні збігатися із загальним корпоративним інтересом». «Ідеальність», на нашу думку, має базуватись тільки на однакових, за своїм обсягом, майнових інтересах, чого на практиці досягнуто не може бути не лише у господарських товариствах класичного типу (у складі двох і більше осіб) а й у переважній більшості товариств, де засновником виступає одна особа. Наша позиція обумовлена практичною стороною життєдіяльності господарських товариств, які у своїй переважній більшості використовують працю найманих працівників. Товариства, що мають у своєму засновницькому складі єдиного учасника, не є винятком із вищезазначеного, адже також здебільшого мають найманих працівників. Таким чином, відмінність майнової зацікавленості зазначених категорій заінтересованих осіб вже є підставою для виникнення потенційного конфлікту інтересів. Разом з тим, не викликає жодного сумніву щодо доцільності акцентування уваги О. Вінник на необхідності визначення пріоритету (домінування) публічного інтересу над приватним. У разі ж якщо при реалізації приватних інтересів засновників, учасників, самого товариства зачіпаються публічні інтереси, зазвичай, діє пріоритет останніх. Така позиція не викликає заперечень, оскільки соціально-економічні інтереси суспільства не лише з етико-моральних підстав мають привалювати над приватними внаслідок представлення інтересів більшого кола осіб, а й за своєю суттю є базисом, на якому ґрунтується сама можливість досягнення приватних інте-

ресів окремих учасників або окремих груп у сфері господарювання [2, с. 409].

Таким чином, аби визначити найбільш ефективні шляхи з'ясування підстав конфлікту інтересів, слід розуміти, що інтерес юридичної особи в його корпоративному сенсі будується під впливом особистих інтересів у тій чи іншій мірі (підпорядкованість, дружба, родина, корпоративні відносини з іншою юридичною особою) та має в сукупності бути визначений або як інтерес більшості, або як інтерес меншості.

Особливістю корпоративного конфлікту, в основі якого лежать протиріччя (конкуренція) інтересів акціонерів та акціонерного товариства, є те, що товариство у такому конфлікті може бути одночасно і ціллю, і стороною конфлікту. Ціллю акціонерного товариства стає у всіх випадках боротьба за контроль над товариством. Одночасно акціонерне товариство є стороною конфлікту, оскільки через нього діють особи, які контролюють акціонерне товариство і використовують його у своїх цілях. Корпоративні конфлікти у будь-якому випадку позбавляють їх учасників часу та сил і, як правило, значно погіршують економічний стан підприємства. Конфлікти зазвичай стосуються прав та інтересів учасників товариства, які навіть не задіяні у них [3, с. 96]. Наведена конфліктна ситуація може бути підставою для впровадження змін у правосуб'єктність акціонерного товариства.

Ще однією особливістю пошуку важелів впливу на конфлікт інтересів є зазвичай його прихований характер, який полягає у тому що визначити і віднайти сучасний конфлікт інтересів доволі важко, оскільки він має прихований характер і не завжди може бути очевидним для доведення. У цьому випадку ми маємо керуватись додатковими критеріями які будуть вказувати на існування прихованого інтересу.

Також заради об'єктивності слід зазначити, що суб'єкти господарювання приватного сектору приховують конфлікт інтересів, який виникає при укладенні деяких контрактів. Адже відомо, що зазвичай суб'єкти малого бізнесу можуть лобіювати у своїй діяльності укладення деяких контрактів із зацікавленими або приховано афілійованими особами для досягнення власної вигоди. Останнє, безумовно, впливає на дестабілізацію суспільних відносин, а також на порушення економіко-правових механізмів сталості економічного розвитку та конкуренції в цілому.

Характеризуючи особливості діяльності суб'єктів господарювання приватної сфери, також відмічаємо, що організаційно-правова форма юридичної особи може опосередковано мати окремі види конфлікту інтересів, а також різний ступінь їх «напруженості» внаслідок особливостей, що закладені статутними документами, а сам конфлікт бути прихованим або розв'язаним шляхом консультацій, наслідком яких має бути схвалення або несхвалення вчинених дій. Саме обставина схвалення міститься у частині 2 статті 122 ЦК України [4]. Зміст інших частин статті 122 ЦК України конкретизують питання ведення справ повного товариства. Учасники повного товариства мають право діяти від імені товариства, якщо засновницьким договором не передбачено інакше. Якщо ведення справ доручено окремим учасникам, інші учасники можуть вчиняти правочини від імені товариства за наявності довіреності. У відносинах з третіми особами повне товариство не може посилатися на положення засновницького договору, які обмежують повноваження учасників [4].

Також стаття передбачає право учасника, який діяв у спільних інтересах, але не мав на це повноважень, вимагати відшкодування здійснених ним витрат, якщо він доведе, що у зв'язку з його діями товариство зберегло чи набуло майно, яке за вартістю перевищує ці витрати.

Крім того, у разі спору між учасниками повного товариства повноваження на ведення справ товариства можуть бути припинені судом на вимогу одного чи кількох інших учасників товариства за наявності достатніх підстав, зокрема у разі грубого порушення обов'язків учасником, який уповноважений на ведення справ товариства, або у разі виявлення його нездатності до розумного ведення справ. У такому випадку до засновницького договору товариства вносяться необхідні зміни.

Отже, стаття 122 ЦК України містить важливі положення щодо ведення справ повного товариства, які регулюють права та обов'язки його учасників, а також встановлюють порядок врегулювання можливих спорів та конфліктів між ними.

Важливою складовою легітимізації результатів вчинених дій від імені повного товариства є елемент схвалення, що не лише підтверджує факт розподілу прав та обов'язків між учасниками відповідно до особливостей цієї організаційно-правової форми, а й безпосередньо пов'язаний з термінологічним навантаженням поняття «лояльності», яке може сприйматись як додатковий показник позитивної ділової атмосфери між учасниками та зменшення ризиків виникнення потенційних конфліктів інтересів. Лояльність у контексті схвалення дій учасника повного товариства, що були вчинені ним самостійно, означає, що інші учасники товариства підтримують та визнають право кожного учасника на самовираження та самовизначення. Це означає, що якщо учасник товариства вчинив дії, які відповідають правилам і цінностям товариства, то інші учасники підтримують його дії та визнають його право на самостійність. Однак, якщо дії учасника суперечать правилам та цінностям товариства, то інші учасники можуть висловити свою незгоду та вимагати від учасника відповідальності за свої дії. Отже, лояльність у цьому контексті означає підтримку та повагу до права кожного учасника на самостійність та свободу вибору, при цьому дотримуючись загальних правил та цінностей товариства.

Наведений нами принцип лояльності застосовується та має важливий вплив на регулювання потенційних конфліктів інтересів у законодавстві зарубіжних країн. Проте, слід мати на увазі, що лояльність як рекомендована межа поведінки має різне спрямування залежно від країни застосування. Наприклад, Німеччина вимагає застосовувати принцип лояльності керівників юридичної особи до компанії в той час, як у Великобританії керівники юридичної особи мають застосовувати принцип лояльності до акціонерів. Також вважаємо за доцільне акцентувати увагу на те, що принцип лояльності застосовуваний у Німеччині, є пріоритетним для застосування в країнах ЄС, що є важливим для України в контексті процесів гармонізації законодавства до європейських вимог [5].

Прикладом для слідування є Закон о компаніях 2006 р. Великобританії (duty to avoid conflict of interest), де у статті 175-й зазначаються 2 правила, щоб були опрацьовані правом справедливості, а саме заборона конфлікту інтересів (no conflict rule) та заборона отримувати зиск у зв'язку із можливостями займаної посади (no profit rule). Підтверджує це і судова практика яка слугується спеціальним тестом, який спрямований визначити чи людина має оцінити фактичні обставини та потенційний конфлікт інтересів [6, с. 306.].

Зазначений нами закон Великобританії «О компаніях» спрямовує увагу на спеціальні різновиди конфлікту інтересів, як неправомірне використання майна, неправомірне використання інформації та неправомірне використання підприємницьких можливостей.

Також існує керівництво по конфлікту інтересів, що було запропоновано асоціацією GC 100 у вигляді спеціального опитувальником для керівників, який дозволяє визначити потенційний конфлікт інтересів [7].

Подібні норми права існують і в інших країнах. Наприклад, у Германії закон про акціонерні товариства має заборону конкуренції членів правління із самим товариством (параграф 88) [8]. Зазначене правило стосується керівника товариства з обмеженою відповідальністю, який має керуватись у своїй діяльності лояльністю до самого товариства [9, с. 397], проте зазначене правило не розповсюджується на членів наглядової ради [10, с. 204]. Крім цього, законодавство Німеччини має у своєму арсеналі норми, що спрямовані на захист інтересів володільця бізнесу як такий, що може мати власний інтерес [11, с. 613-629.]. Таким чином, ця норма не збігається за своїм вираженням з принципом добропорядності (§ 242 Німецького цивільного уложення (BGB), оскільки передбачає обов'язок розкриття інформації про конфлікт володільцем інтересу та від-

повідних дій по його вирішенню. (§ 666, 675 Abs. 1 BGB). Як бачимо, у цілому зазначені норми не сприймаються як легкі при право застосуванні, що констатують і правники в Німеччині [12, с. 598-603], адже вирішальним принципом при розгляді конфлікту інтересів у Німеччині є принцип пріоритету, який каже, що перший, хто сформулював свій інтерес, має перевагу перед тим хто сформулював його пізніше [11, с. 615], крім того, особливістю також є різновид порядку укладення основних правочинів (Grundlagengeschafte) а також виняткових правочинів (Aubergewohnliches Geschafte) для окремих видів юридичних осіб [13, с. 2-13.].

На сьогодні конфлікт інтересів в українському законодавстві регулюється багатьма нормативно правовими актами, які використовують безпосередньо поняття «конфлікт інтересів», що, у свою чергу, є показником актуальності правозастосування зазначеного поняття в контексті індивідуальних особливостей організації та діяльності господарюючих суб'єктів в Україні.

Так, звертає увагу новела про згадування «конфлікту інтересів», що міститься в Законі України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» № 2275-VIII від 06.02.2018 року який набрав чинності 17.06.2018 року [14]. Закон формує значні зміни та нововведення в порядок створення, організації діяльності, взаємовідносин між засновниками та припинення товариства з обмеженою відповідальністю (ТОВ), проте особлива увага приділена положенням, які спрямовані на регулювання діяльності ТОВ та висувають нові вимоги до відповідальності виконавчого органу (правління, директора). Згадуване визначення «конфлікту інтересів», яке запропоновано на рівні закону, не можна вважати комплексним визначенням, що претендує на уніфіковане трактування різновидів підстав потенційної небезпеки виникнення конфлікту інтересів, проте зазначається, що так званий «конфлікт інтересів» може фактично розглядатись як підстава припинення повноважень виконавчого органу (правління, директора).

Відповідно до ст.42 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» при обранні на посаду посадова особа (директор) товариства зобов'язана надати товариству інформацію про перелік афілійованих осіб, а у разі зміни їх складу, повідомити у п'ятиденний строк з дня, коли їй стало відомо про таку зміну, про це товариство. Саме ж поняття афілійованих осіб має відповідати визначенню, що міститься у Законі України «Про акціонерні товариства» № 514-VI від 17.09.2008 [15]:

– члени сім'ї фізичної особи – чоловік (дружина), а також батьки (усиновителі), опікуни (піклувальники), брати, сестри, діти та їхні чоловіки (дружини);

– юридичні особи, за умови, що одна з них здійснює контроль над іншою чи обидві перебувають під контролем третьої особи;

– фізична особа та члени її сім'ї і юридична особа, якщо ця фізична особа та/або члени її сім'ї здійснюють контроль над юридичною особою.

Проте зазначений обов'язок щодо інформування товариства про склад афілійованих осіб не є остаточним, оскільки директор (як приклад виконавчого органу) при наявності потенційного конфлікту інтересів має повідомити письмово наглядову раду (у разі створення) та всіх учасників товариства протягом 2 днів з моменту отримання інформації про наявність такого потенційного конфлікту інтересів.

Не повідомлення або приховання факту наявного конфлікту інтересів може бути підставою для розірвання товариством договору (контракту) з директором без виплати компенсації відповідно до п.8 ст.42 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» [14].

Господарський кодекс України також не знайшов місця для визначення поняття конфлікту інтересів, так само як і не містить загальних положень про нього, проте норми, спрямовані на впорядкування таких відносин опосередковано відображені в логіко-послідовному розумінні норм інституту представництва та інституту вимог до реєстрації юридичної особи різних органі-

заційно-правових форм у цивільному законодавстві.

Закріплення понять що опосередковують тим чи іншим чином конфлікт інтересів у спеціальних нормативно-правових актах перш за все спрямовані на врегулювання зазначених правовідносин у конкретній сфері. Така ситуація не сприяє чіткості правозастосування внаслідок розрізненості критеріїв, що визначають конфлікт інтересів, їх «об'ємністю дефініції» та відмінністю визначення споріднених за своєю суттю категорій, що негативно впливає на якість правозастосування в цілому.

Таким чином, врегулювання окремих ситуацій, пов'язаних з конфліктом інтересів, не може повноцінно замінити норми що мають бути покликані для врегулювання інших подібних за аналогією ситуацій у повному обсязі.

Більше того відсутність норм, що мають бути покликані на врегулювання конфлікту інтересів для окремих суб'єктів визначеної організаційно-правової форми не означає, що такі правовідносини, тобто конфлікт інтересів, не є характерним для цього виду юридичних осіб у цілому.

Крім того слід звернути увагу, що законодавство щодо врегулювання конфлікту інтересів здебільшого спрямовано на те, аби не допустити сам конфлікт (тобто норми попереджувального характеру), хоча, як ми вже зазначали конфлікт інтересів є природним проявленням волевиявлення людини як живої істоти. Норми такого спрямування можуть вирішити проблему лише частково, оскільки вони спрямовані на окреме коло осіб, як то відносини, які виникають у сфері трудового права (наприклад, неможливість суміщення певних посад), які виникають у сфері господарювання та комерційного права (наприклад, недопущення укладення правочинів з родичами) та відповідно спрямовані на мінімізацію негативних наслідків, які можуть бути спричинені конфліктом інтересів. Подібна ситуація виникає як у сфері юридичної практики, так і в назві окремих нормативно-правових актів, що спрямовані на певне коло суб'єктів.

Висновки

Усе вище зазначене нами дозволяє сформулювати попередні висновки:

1. Регулювання конфлікту інтересів безпосередньо пов'язано із ступенем публічності, що впливає на фрагментарність, а відсутність уніфікованої дефініції для правозуміння та, як результат, відсутність критеріїв у визначенні механізмів впливу для запобігання конфлікту інтересів при здійсненні організаційно-управлінських функцій.

2. Визначення «зацікавленості» як основного критерію для вироблення механізмів впливу при виникненні конфлікту інтересів при здійсненні організаційно-управлінських функцій є недостатнім в силу того, що зацікавленість, як природня риса людини, може характеризуватись широким спектром проявів як формальна – необхідність дотримання технічних аспектів процедури, а також розширена, що може передбачати особливості індивідуальної зацікавленості, що прихована у досягненні корисливих результатів інших осіб.

3. Конфлікт інтересів є природним проявом різноплановості юридичних осіб у досягненні цілей їх статутних програм, обумовлюється різноплановістю поведінкової моделі учасників, організаційно правовою формою суб'єкта господарювання, що в сукупності не заперечує його природність у цілому, проте конфлікт інтересів започаткований упередженими діями при здійсненні організаційно-управлінських функцій слід визнавати деструктивними діями стороннього впливу на дестабілізацію у сфері виробництва та споживання соціальних благ.

4. Нормативно-правове регулювання конфлікту інтересів не відповідає єдиному уніфікованому підходу до його визначення, способів та шляхів врегулювання, що доводить його неефективність, завдяки чому породжує додаткові чинники, що ускладнюють дієве вирішення конфлікту інтересів як природного явища притаманного будь-якій людині як живий істоті, особливо у випадках здійснення повноважень управлінського характеру.

Література

1. Рєзнікова В., Стефанчук Р. Оцінка ризиків у підприємництві та управління ними. Право України. 2018. № 5. С. 112. URL: https://rd.ua/storage/lessons/42/427.%20%D0%A0%D1%94%D0%B7%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%92.,%20%D0%A1%D1%82%D0%B5%D1%84%D0%B0%D0%BD%D1%87%D1%83%D0%BA%20%D0%A0._101-115.pdf (дата звернення: 02.03.2023).

2. Вінник О. М. До проблеми корпоративних конфліктів / О. М. Вінник // Університетські наукові записки. 2012. № 1 (41).- С. 407-415.

3. Серьогін С. Ю. Зловживання правом у сфері корпоративних відносин (порівняльно-правовий аспект) : дис. … канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / С. Ю. Серьогін. К., 2015. 220 с.

4. Цивільний кодекс України: від 16 січ. 2013 р. № 435-IV (зі змінами) / База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення: 02.03.2023).

5. The four tiers of conflict of interest faced by board directors. URL: https://www.imd.org/research-knowledge/articles/the-four-tiers-of-conflict-of-interest-faced-byboard-directors/ (дата звернення: 18.02.2023).

6. Mortimore S. Company Directors: Duties, Liabilities, and Remedies. Oxford, 2009. 1394 p.

7. GC100 Guidance on directors' conflicts of interest authorisation process: Questionnaire for Directors. URL: https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/3-382-9095?originationContext=document&transitionType=DocumentItem&contextData=%28sc.Default%29&comp=plu k (дата звернення: 16.02.2023).

8. Aktiengesetz 1965. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/aktg/index.html (дата звернення: 18.02.2023).

9. Bormann M., Kauka R., Ockelmann J. Handbuch GmbH-Recht: Gestaltungspraxis, Rechtsgrundlagen, Steuern. Bonn, 2011. S. 397.

10. Ek R. Haftungsrisiken fur Vorstand und Aufsichtsrat. C.H. BECK, 2010. 238 s.

11. Christoph Kumpan. Der Interessenkonflikt im deutschen Privatrecht. Jus Privatum. 2014. 705 s.

12. Frauke Wedemann. Gesellschafterkonflikte in geschlossenen Kapitalgesellschaften. Max-PlanckInstitut für auslandisches und internationals Privatrecht. 2013. 657 s.

13. Dr. Reinhard Lutz. Der Gesellschafterstreit in der GbR, PartG, OHG, KG, GmbH & Co. KG und GmbH. C.H. BECK, 2017. 563 s.

14. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 06.02.2018 № 2275-VIII / База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text (дата звернення: 02.03.2023).

15. Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008 № 514-VI / База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17#Text (дата звернення: 02.03.2023).

Serhii Mudryi

THE IMPACT OF THE CONFLICT OF INTERESTS ON THE ORGANIZATIONAL COMPONENTS OF BUSINESS ENTITIES

The article is dedicated to the theoretical and legal study of the impact of specific manifestations of lobbying for third-party interests, which are hidden in nature and do not correspond or contradict the goals of the business entity when performing managerial functions by an authorized subject. The author analyzes existing trends in regulating conflicts of interest and proposes scientifically grounded warnings regarding mechanisms aimed at preventing them in the performance of organizational and managerial functions in the field of business.

It is noted that the authority to perform organizational and managerial functions can be used to achieve hidden interests that do not coincide with the legitimate interests of the business entity, which are directly defined in the constituent documents, provoke a potential conflict of interests, and cause negative consequences. These negative

consequences can have a wide range of socio-economic manifestations in the production and consumption of social goods and have an unpredictable effect. In addition, popular ways of regulating conflicts of interest are usually aimed at introducing mechanisms to ensure actions in favor of one party's interest and can be the cause of adverse consequences for the other party, and vice versa.

The author emphasizes that the identification of unified mechanisms for universal prevention of conflicts of interest in the performance of organizational and managerial functions is expected to contribute to the stability of economic legal relations and create a positive legal basis in the process of harmonizing Ukrainian legislation with EU norms.

The author draws conclusions that the regulation of conflicts of interest is directly related to the degree of publicity, which affects fragmentation, and the lack of a unified definition for legal understanding inhibits the determination of mechanisms of influence to prevent conflicts of interest in the performance of organizational and managerial functions. Moreover, the author emphasizes that the identification of general approaches and criteria for determining conflicts of interest and the development of a unified methodology for preventing them will increase the transparency and efficiency of business management.

It has been proven that conflicts of interest are a natural manifestation of the diversity of legal entities in achieving the goals of their statutory programs, and are determined by the diversity of behavioral models of participants, the organizational and legal form of the business entity, which in totality does not refute its naturalness as a whole. However, conflicts of interest initiated by biased actions in carrying out organizational and managerial functions should be recognized as destructive actions of external influence on the destabilization in the sphere of production and consumption of social goods.

The author generalizes that the normative-legal regulation of conflicts of interest does not correspond to a unified approach to its definition, methods, and ways of regulation, which proves its inefficiency, leading to additional factors that complicate the effective resolution of conflicts of interest as a natural phenomenon inherent in any human being as a living creature, especially in cases of exercising managerial authority.

Keywords: conflict of interests, economic activity, business entities, risk management, interest of a legal entity, hidden interest, management of a legal entity, loyalty in decision-making.

ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПРАВОВОГО ІНСТИТУТУ РЕЄСТРОВАНИХ ПАРТНЕРСТВ В УКРАЇНІ

РУМПА Яна Сергіївна - аспірантка кафедри цивільного та трудового права ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
ORCID: 0000-0003-1269-1112
УДК 437.61(477)
DOI 10.32782/NP.2023.2.19

Наукова стаття висвітлює перспективи запровадження правового інституту реєстрованих партнерств в Україні, а також досвід правового регулювання офіційно визнаних одностатевих відносин. Автор аналізує міжнародно-правовий досвід запровадження правового інституту реєстрованих партнерств.

Метою статті є формулювання визначення зареєстрованого партнерства, а також фактичних шлюбних відносин, розкрити позиції науковців щодо можливості запровадження зазначених явищ на практиці, а також зробити порівняльний аналіз з країнами-членами ЄС.

Автор приходить до висновку, що сформована в Україні модель правового регулювання сімейних відносин не відповідає положенням міжнародного законодавства, а також практики ЄСПЛ. Суперечність положень внутрішнього національного законодавства у зазначеній сфері є причиною систематичних порушень законних прав та інтересів громадян України. Тож запровадження в нашій державі правового інституту реєстрованих партнерств, шляхом внесення змін до ст. 51 Конституції України та ст. 21 Сімейного кодексу України, є необхідністю для одностатевих та різностатевих пар з огляду на недосконаліть нормативного регулювання відносин між особами, що проживають однією сім'єю без офіційної реєстрації шлюбу, а також зможе вирішити проблему дискримінації одностатевих партнерів.

Ключові слова: права людини, цивільне партнерство, інформаційні фактори, фактичні шлюбні відносини, одностатеві шлюби, захист, сімейні правовідносини.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

З активізацією євроінтеграційних процесів проблема визначення шлюбних або сімейних відносин, заснованих на відмінних від офіційного шлюбу, підставах, набуває особливої актуальності. Л. Фергісон *(Ferguson, Lucinda. (2016))* визначив три основні сфери, які вимагають особливої уваги з точки зору гармонізації законодавства ЄС, та зазначив, що однією з них є створення європейської моделі сімейного союзу, яка не ґрунтується на шлюбі (перші два - це питання, пов'язані з розлученням та аліментами, та низка питань, пов'язаних із батьківською відповідальністю).

Слід зазначити, що причини вибору партнера для створення сім'ї та організації відносин між чоловіком і дружиною залежать від національного законодавства. В одному випадку законодавство може бути «дискримінаційним» щодо осіб, які перебувають у зареєстрованому шлюбі, в іншому випадку – навпаки. [2] Так, шлюбні відносини можуть бути вигідними або невигідними у сфері оподаткування, формально самотні батьки можуть отримати певні пільги або виплати тощо. Отже, інші галузі законодавства, включаючи податкове, трудове законодавство та законодавство про соціальне забезпечення, можуть впливати на причини, за якими партнер вирішує створити сім'ю та обрати її тип.

Незважаючи на очевидний консервативний напрям правового регулювання сімейних правовідносин, особливо шлюбних правовідносин, сьогодні ми відслідковуємо процеси активної трансформації традиційної сім'ї, а також підходів до розуміння підстав її створення. У науковому середовищі все частіше предметом обговорення стають різні види так званої «альтернативної поведінки в сімейних відносинах», до яких Л. Фергісон *(Ferguson, Lucinda. (2016))* відносить відкриті, повторні, періодичні та інші види шлюбів [2]/ Проте необхідно одразу зазначити, що не всі альтернативні види шлюбу підлягають правовому регулюванню. Наприклад, гостьовий або відкритий шлюб є предметом дослідження психології або соціології. З точки зору юриспруденції? найпоширенішою проблемою є проживання в сім'ї жінки та чоловіка без реєстрації шлюбу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, е яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор, виділено не вирішені раніше частинb загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття

Основна частина робіт, які відіграють важливу роль у формуванні теоретико-методологічної бази дослідження цієї проблеми, це праці зарубіжних авторів. Серед найбільш відомих авторів слід особливо відзначити Ferguson, Lucinda, Y. Donders, Pardavi, M., Bendall, C. & Harding, R., J. Bradley, M. F. Chou, M. Mann, G. Church, Ting-Fang Chin. В їхніх роботах розкриваються фундаментальні основи дослідження правового інституту реєстрованих партнерств, його різні аспекти, надається детальна характеристика механізмів його застосування в різних сферах життя суспільства, а також обґрунтовуються можливі позитивні і негативні впливи реалізованої державної політики у сфері забезпечення сімейних прав людини і громадянина.

Формулювання цілей статті (постановка завдання)

Автор ставить за мету сформулювати визначення зареєстрованого партнерства, а також фактичних шлюбних відносин, розкрити позиції науковців щодо можливості запровадження зазначених явищ на практиці, а також зробити порівняльний аналіз з країнами-членами ЄС.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів

Сімейні правовідносини регламентуються Конституцією України, Сімейним кодексом України ти іншими актами сімейного законодавства. Конституція України як Основний Закон держави регламентує питання ієрархії актів сімейного законодавства (ст. ст. 8 і 9), декларує принципи рівності, в тому числі за ознакою віку та статі (ст. 24), у тому числі щодо іноземців та осіб без громадянства (ст. 26), встановлює заборону втручання у сімейне життя (ст. 32), регламентує фундаментальні засади шлюбу, встановлює права та обов'язки батьків та дітей, а також правові засади державної підтримки сім'ї, материнства, батьківства та дитинства (ст. 51), рівність подружжя (ст. 51) дітей (ст. 52), передбачає можливість судового захисту сімейних прав та обов'язків (ст. 55), відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень (ст. 56), а також порядок врегулювання питань шлюбу, сім'ї, охорони материнства, батьківства, дитинства виключно законами (ст. 92). [1]

Відповідно до статті 21 Кодексу, шлюб - це сімейний союз жінки та чоловіка. Частина 2 статті 3 України визначає поняття сім'ї, яка складається з людей, які проживають разом, мають спільний побут та інтереси, а також взаємні права та обов'язки. Відповідно до положень ч. 4 статті 3 СК України, сім'я створюється на підставі шлюбу, усиновлення, кровного споріднення, а також на інших підстава, не заборонених законом, які не суперечать моральним засадам суспільства. Сімейний кодекс передбачає досить широке тлумачення поняття «сім'я» та обмежене тлумачення поняття «шлюб». Тому теоре-

тично проживання двох осіб (незалежно від статі) може розглядатися як сім'я відповідно до положень Кодексу. [3]

Так, статтями 74, 211 Сімейного кодексу України певною мірою врегульовано майнові правовідносини між чоловіком та жінкою, які проживають однією сім'єю, проте без реєстрації шлюбу. Кодекс визначає умови визнання такого союзу легітимним: співмешканці не перебувають в зареєстрованому шлюбі між собою, а також з іншими особами; мають спільне майно, проживають спільно протягом останніх п'яти років, фактичні сімейні відносини можуть бути підтверджені показами свідків або іншими доказами.

Не врегульовані та не передбачені законодавством взагалі «фактичні шлюбні відносини», а також інші форми виникнення майнових та особистих немайнових прав у осіб, що не перебувають в офіційно зареєстрованому шлюбі.

З огляду на практику держав-членів ЄС й інших західноєвропейських країн з цього питання, для України, яка обрала курс на євроінтеграцію, нормативне врегулювання майнових відносин, відносин усиновлення та взаємного утримання між особами, які не перебувають у зареєстрованому шлюбі - є не лише актуальним, а й обов'язковим.

Так, у 2016 році громадськими організаціями було розроблено проєкт Закону «Про сімейне партнерство», де пропонується внесення зміни до Сімейного кодексу України та Закону України «Про міжнародне приватне право». [4; с. 83]

У тому ж році до Верховної Ради України було внесено законопроєкт «Про цивільне партнерство в Україні». Законопроєкт було направлено до Міністерства юстиції України для проведення експертизи, там він і залишився, не пройшовши експертизу.

Метою цього законопроєкту «Про цивільне партнерство в Україні» стало формування інституту зареєстрованого цивільного партнерства як союзу «двох осіб» (незалежно від статі), побудова цивільного партнерства на паритетних засадах, захист майнових та особистих немайнових інтересів партнерів. Цивільне партнерство визначено як союз осіб, що спільно проживають, мають взаємні права та обов'язки, пов'язані спільним побутом, та уклали відповідний договір у встановленому законодавством порядку, проєкт Закону також передбачає реєстрацію цивільного партнерства нотаріусом.

Відповідно до положень законопроєкту «Про цивільне партнерство в Україні», інститут реєстрованого цивільного партнерства надає наступні права: можливість офіційно зареєструвати відносини із своєю близькою людиною; права мати спільну сумісну власність (рухоме та нерухоме майно); право визначати у договірному порядку право на фінансове утримання одне одного; право на відвідування свого партнера в медичних установах, отримати інформацію про медичний стан, доглядати, а також розпоряджатися тілом партнера після смерті; отримати юридично значимий статус «член сім'ї»; право спадкування та можливість залишати у спадок спільне майно; право відмовитися від свідчення проти свого партнера в суді; право на спільне користування житлом; право на пільги та аліменти та інші права [5; с. 14].

На сьогодні громадські організації шляхом проведення консультацій з громадськістю у межах X Національної ЛГБТ-конференції «Країна рівних можливостей для всіх» співпрацюють з Українською Гельсінською спілкою з прав людини над концепцією правового регулювання реєстрованих партнерств.

Мета концепції полягає у визнанні реєстрованних партнерств формою сімейного союзу; визначити, що під реєстрованим партнерством розуміють добровільний союз двох осіб, незалежно від статі, які проживають разом з метою підтримки один одного, що зареєстрований в органах державної реєстрації актів цивільного стану.

13.03.2023 року у Верховній Рад України зареєстровано законопроєкт №9103 «Про інститут реєстрованих партнерств», який на теперішній час скеровано на розгляд профільного комітету. Законопроєкт № 9103 передбачає створення в Україні інституту реєстрованих партнерств для одностатевих і різностатевих пар та надання партнерам статусу близьких родичів, членів сім'ї першого ступеня спорідненості [18].

У Пояснювальній записці до законопроекту № 9103 автори зазначають, що з огляду на те, що інститут шлюбу в суспільстві стійко асоціюється з релігією, реєстроване партнерство є альтернативою для тих різностатевих пар, які не представляють жодного релігійного вірування або ж не бажають укладати саме шлюб з якихось причин. Перевагою партнерства також є більш швидка процедура реєстрації та спрощений порядок розірвання. [19]

Під час розгляду справи «Оліярі проти Італії» у 2015 р. ЄСПЛ наголосив, що «одностатеві партнери так само, як і різностатеві партнери, здатні вступати в віддані, стабільні, відносини і що вони перебувають у ситуації, подібній до різностатевої пари щодо потреби в юридичному захисті та визнанні їхніх відносин», та вирішив, що відмова органів державної влади від впровадження будь-яких правових форм визнання зазначених відносин порушує положення статті 8 ЄКПЛ. [6]

Так, у статті 8 встановлено, що кожен має право на повагу до його сімейного і приватного життя, а також до свого житла і кореспонденції. Обмеження цього права, на думку С. Буцели, можливі лише в тому випадку, коли втручання здійснюється відповідно до закону і є необхідним у громадянському суспільстві в інтересах громадської та національної безпеки, а також економічного добробуту країни, задля запобігання правопорушенням чи злочинам, для захисту моралі чи здоров'я або для захисту прав і свобод інших громадян [7; с. 119]. Страсбурзька практика у справах щодо справедливості обмеження прав особи свідчить, що обмеження повинні бути дійсно необхідними, тобто зумовленими вимогами національної безпеки та реалізацією органами державної влади своїх функції у сфері захисту прав громадян. Крім того, у випадку виникнення сумніву щодо легітимності та справедливості таких обмежень, держава має довести необхідність їх застосування перед ЄСПЛ [8].

Зважаючи на це, суд розтлумачив статтю 8 Конвенції таким чином, що заборона укладати та реєструвати одностатеві шлюби є обмеженням прав людини, яке жодним чином не створює загрози для підтримки безпечного стану держави та її громадян. То ж, на думку ЄСПЛ, одностатеві пари повинні отримати право і можливість офіційно зареєструвати свої відносини без будь – яких обмежень, проте це аж ніяк не залежить від морального чи тим паче фінансового стану та державного устрою. У 2016 р. парламент Італії починає розгляд законопроєкту про реєстроване партнерства одностатевих пар, який планували ухвалити у тому ж році. 11 травня 2016 року нижня палата парламенту Італії підтримала закон, відповідно до якого у країні одностатеві шлюби отримали правове визнання.

Розглядаючи зазначені вище справи Європейського суду з прав людини щодо одностатевих пар, можна зробити висновок, що практика Європейського суду стверджує, що жодна форма визнання одностатевих пар у національному законодавстві не є порушенням національних зобов'язань за Європейською конвенцією з прав людини.

Наразі Європейський суд з прав людини прийняв до розгляду три заяви представників української ЛГБТ-спільноти. При цьому, дві з цих заяв пов'язані з неможливістю офіційного укладання офіційного шлюбу, тобто по суті є схожими із справою «Оліярі проти Італії». Третя заява подана активістом спільноти ЛГБТ, через те що його не прийняли до складу політичної партії.

Відповідно до ст. 17 Закону «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» судді повинні використовувати Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод та практику Європейського суду з прав людини як джерело права. Відповідно до цього ж закону державні органи повинні реагувати на правові прецеденти ЄСПЛ, включаючи вжиття певних заходів загального характеру. До них належать - внесення змін до чинного законодавства з метою усунення системних проблем та їх першопричин, виявлених у Страсбурзі (ч.2 ст.13 Закону). [10] Тому, розглядаючи практику Європейського суду з прав людини з цього питання, перемога ЛГБТ-спільноти цілком можлива.

20 червня 2022 року Україною було ратифіковано Стамбульську Конвенцію, шля-

хом ухвалення Закону України №2319-IX «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами». Пункт 4 Закону №2319-IX наголошує на тому, що жодне положення ратифікованої Конвенції не зобов'язує Україну вносити зміни до Конституції України,- Сімейного кодексу України та інших законів щодо інституту шлюбу [17].

Може складатися враження, що інститут зареєстрованих партнерств є лише можливістю правового визнання одностатевих сімейних відносин, проте статистика укладених реєстрованих партнерств свідчить, що вони становлять кілька відсотків від загальної кількості укладених за певний проміжок часу, шлюбів у цій країні, що приблизно відповідає загальній кількості гомосексуалів у суспільстві.

На перший погляд, як зазначає В Чан *(Chan, W. (2013))* зареєстроване цивільне партнерство надає співмешканцям ті самі права, що й «шлюб», як це визначено законом, але між ними існує багато відмінностей.

Положеннями ст. 51 Конституції України передбачено, що «шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка. Кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї» [1]. Стаття 21 Сімейного кодексу визначає шлюб як «сімейний союз чоловіка та жінки», який фактично запобігає укладенню шлюбів однієї статі. Разом з тим, Сімейний кодекс визнає фактичні сімейні відносини навіть між різностатевими співмешканцями, що не перебувають у шлюбі; ст. 74 визначає «Право на спільне майно жінки та чоловіка, що проживають однією сім'єю, проте не перебувають у зареєстрованому шлюбі між собою чи в будь-якому іншому шлюбі» стаття визначає також, що «майно, набуте особами за час проживання однією сім'єю, належить їм на основі права спільної сумісної власності», що прирівнює їх до законного подружжя; ст. 91 передбачає «Право на утримання чоловіка та жінки, які не перебувають у зареєстрованому шлюбі між собою» і зрівнює в правах таких фактичних сімейних партнерів та законні подружжя щодо права на утримання у разі непрацездатності [3].

Водночас Сімейний кодекс регулює, зокрема, такі форми сімейних відносин як право подружжя на материнство та батьківство; право на усиновлення дітей (однією особою або спільно подружжям); право на зміну прізвища після реєстрації шлюбу; право на спільне та індивідуальне майно подружжя; право на утримання; права та обов'язки батьків щодо дітей та дітей щодо батьків тощо.

Хоча в багатьох законах України наявні чисельні згадки про «членів сім'ї» або «близьких родичів», у вітчизняному законодавстві єдиного визначення цих понять не існує. У рішенні Конституційного Суду України №5-рп/99 від 03.06.1999 року [13] зазначено, що, «визначаючи поняття «член сім'ї», КС України враховує об'єктивні відмінності його тлумачення залежно від сфери правових відносин». Під час офіційного тлумачення терміна «член сім'ї військовослужбовця та працівника поліції», Конституційний Суд України застосовує аналогію права та визначає, що до членів сім'ї першої групи відносяться чоловік та дружина, а також діти та батьки, а до другої групи належать інші особи, що постійно проживають та ведуть спільне з ними господарство.

Крім прав і обов'язків, передбачених Сімейним кодексом, в українському законодавстві є значна кількість положень, що регламентують статус подружжя, членів сім'ї та близьких родичів, вони містяться в інших законодавчих актах:

- соціально-економічна сфера – соціальна допомога сім'ям, пільгові банківські кредити (наприклад, іпотека для молодих сімей), пенсія, а також відшкодування в результаті втрати годувальника тощо;
- спадкування без заповіту та обов'язкова частка спадщини;
- сфера охорони здоров'я - право допуску до близького родича в медичному закладі;
- зайнятість – право дружин та чоловіків - військовослужбовців на відпустку у зручний час, право на відпустку для догляду за хворим родичем;
- представництво законних інтересів та право на відмову від показів щодо близьких

родичів у судових і правоохоронних органах;

• встановлення спрощеного порядку імміграції та одержання громадянства для особи, які перебуває у шлюбі з громадянином України.

Через відсутність будь-якої форми юридичного визнання одностатеві пари та незареєстровані одностатеві пари або повністю позбавлені цих прав, або реалізація занадто складна, щоб мати практичне значення.

Правовий інститут реєстрованих партнерств, як зазначає П. Жук *(Piotr Żuk, Paweł Żuk. (2020))* призначений для тих пар, які не можуть або не хочуть укладати шлюб [14].

Різниця полягає в тому, що шлюб забезпечує право спільного усиновлення, тоді як зареєстровані партнерства цього не передбачають. Шлюб апріорі вважається довічним, оскільки це його історична філософія, тоді як партнерство безстрокове, залежно від життєвих обставин, які невідомі наперед [15].

Інформація про шлюб особи є загальнодоступною, а інформація про перебування в цивільному партнерстві конфіденційна, особа повідомляє про цей факт лише тоді, коли і де це потрібно. Шлюб органічно і традиційно пов'язаний з багатьма релігійними обрядами (вінчання) та народними традиціями (весілля), але партнерські відносини не пов'язані. Шлюб дає право особі на спільне прізвище, партнерство такого права не дає. Однак обидві форми сімейних відносин мають важливе символічне значення для людей, що в них перебувають.

Реєстроване партнерство є певною проміжною формою між неформальним сімейним співжиттям і шлюбом.

Розробники законопроєкту про реєстровані партнерства вважають, що партнерство в Україні може стати більш досконалою формою регуляції сімейно-партнерських відносин, аніж шлюб, тому що державне регулювання шлюбу сформувалося з дуже давніх часів, з того часу в нашому житті відбулося багато змін, у той час коли реєстровані партнерства — це новий прогресивний інститут, а відповідно — може бути адаптованим до потреб сучасної людини відповідно до особливостей сімейного життя нашого часу.

Інститут реєстрованих партнерств, з позиції Л. Петерсон *(Laura L. Paterson, Georgina Turner. (2020))* також дозволяє уникнути конфліктів на релігійному ґрунті або принаймні знизити високий градус непорозумінь, оскільки, на відміну від офіційного шлюбу, не має жодної точки перетину з регуляцією, шляхом застосування норм церковного канонічного права. [16]

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших досліджень у цьому напрямі

Загалом, можна побачити, що сьогодні в Україні існує великий розрив у сімейному праві, тобто закон не передбачає сімейних відносин, крім шлюбу, і їх відносини не реєструються у встановленому законом порядку. Таким чином, Сімейний кодекс України декларує можливість проживання двох осіб однією сім'єю без офіційної реєстрації шлюбу, однак законом не передбачено для таких осіб обов'язку щодо дотримання більшості вимог, які визначені для вступу в подібні відносини, як це встановлено для осіб, які мають намір зареєструвати шлюб, існує ряд позитивних і негативних матеріальних факторів: виникнення майнових прав та обов'язків подружжя, за винятком належності до осіб різної статі та відмови від перебування у зареєстрованому офіційному шлюбі.

З чого випливає, що сформована в Україні модель правового регулювання сімейних відносин не відповідає положенням міжнародного законодавства, а також практики ЄСПЛ. Суперечність положень внутрішнього національного законодавства у зазначеній сфері є причиною систематичних порушень законних прав та інтересів громадян України. Ратифікація Стамбульської конвенції Законом № 2319-IX є певним кроком вперед для приведення українського законодавства у відповідність до положень міжнародного законодавства, однак недостатнім, оскільки не передбачаються зміни в чинне законодавство в частині інституту шлюбу. Тож запровадження в нашій державі правового інституту реєстрованих партнерств, шляхом прийняття Проєкту Закону України «Про інститут реєстрованих партнерств» № 9103

від 13.03.2023 року та внесення змін до ряду законодавчих актів, є необхідністю для одностатевих та різностатевих пар з огляду на недосконаліть нормативного регулювання відносин між особами, що проживають однією сім'єю без офіційної реєстрації шлюбу, а також зможе вирішити проблему дискримінації одностатевих партнерів.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 року, із змінами і доповненнями. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.- Ст. 141.

2. Ferguson, Lucinda. (2016). The Curious Case of Civil Partnership: The Extension of Marriage to Same-Sex Couples and the Status-Altering Consequences of a Wait-and-See Approach. Child and Family Law Quarterly.

3. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text (Дата звернення: 03.06.2021).

4. Григор'єва А. Фактичні шлюбні відносини: особливості правового регулювання в Україні та інших державах. Національний юридичний журнал: теорія і практика. 2014. № 5. С. 83–89.

5. Ромовська З. В. Україна творить європейське сімейне право. *Право України*. 2013. № 10. С. 14.

6. Davies, Paula & Basuita, Paven. (2017). Marriage and civil partnership. 10.1057/978-1-137-57552-4_2.

7. Ревуцька І. Е., Булеца С. Б. «Інші» підстави створення сім'ї. *Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту*. 2016. Випуск 6. Т. 1.- С. 119.

8. Bendall, C. & Harding, R.. (2018). Heteronormativity in dissolution proceedings: Exploring the impact of recourse to legal advice in same-sex relationship breakdown. URL: https://www.researchgate.net/publication/326684544(Дата звернення: 02.06.2021).

9. Draghici, C. (2017). Equal Marriage, Unequal Civil Partnership: A Bizarre Case of Discrimination in Europe. *Child and Family Law Quarterly*, 313

10. «Провиконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»: Закон України від 23 лютого 2006 року N 3477-IV URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text(Дата звернення: 02.06 .2021).

11. Chan, W. (2013). Cohabitation, civil partnership, marriage and the equal sharing principle. *Legal Studies*, *33*(1), 46-65. doi:10.1111/j.1748-121X.2012.00246.x

12. Carol S. Walther, Stephanie D. Jones, Corrine M. Wickens, Rodrigo Martinez. (2021) "The Numbers Are Eye Popping": Statistical Consciousness as a Discursive Tool to Monitor Same-Sex Demography. *Social Currents* **92**, 232949652098385.

13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Служби безпеки України, щодо офіційного тлумачення положень пункту 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», (справа про офіційне тлумачення терміна «член сім'ї») від 3 червня 1999 року Справа N 1-8/99 N 5-рп/99 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-99#Text (Дата звернення: 29.05.2021).

14. Piotr Żuk, Paweł Żuk. (2020) 'Murderers of the unborn' and 'sexual degenerates': analysis of the 'anti-gender' discourse of the Catholic Church and the nationalist right in Poland. *Critical Discourse Studies* **17**:5, 566-588.

15. Ting-Fang Chin. (2020) Addressing heteronormativity: Gendered familial appellations as an issue in the same-sex marriage debate in Taiwan. *Sexualities* **23**:7, 1080-1096.

16. Laura L. Paterson, Georgina Turner. (2020) Approaches to discourses of marriage. *Critical Discourse Studies* **17**:2, 133-137.

17. «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами»: Закон України від 22 червня 2022 року №2319-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2319-20#Text (Дата звернення: 01.11.2022).

18. «Про інститут реєстрованих партнерств»: Проект Закону України від 13 березня 2023 року №9103 URL: https://itd.rada.

gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1681894 (Дата звернення: 13.03.2023 року).

19. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про інститут реєстрованих партнерств від 13 березня 2023 року URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1681896 (Дата звернення: 13.03.2023 року).

INTRODUCTION OF THE LEGAL INSTITUTION OF REGISTERED PARTNERSHIPS IN UKRAINE

The article highlights the prospects of introducing the legal institution of registered partnerships in Ukraine, as well as the experience of legal regulation of officially recognized same-sex relationships. The author analyzes the international legal experience of introducing the legal institution of registered partnerships.

The purpose of the article is to formulate the definition of registered partnership and actual marriage, to reveal the positions of scholars on the possibility of introducing these phenomena in practice, and to make a comparative analysis with the EU member states.

The author comes to the conclusion that the current model of legal regulation of family relations in Ukraine does not comply with the provisions of international law and the case law of the ECHR. The contradiction of the provisions of domestic national legislation in this area causes systematic violations of the legitimate rights and interests of Ukrainian citizens. Therefore, the introduction of the legal institution of registered partnerships in our country, by amending Article 51 of the Constitution of Ukraine and Article 21 of the Family Code of Ukraine, is a necessity for same-sex and different-sex couples, given the imperfection of the regulatory framework for relations between persons living in the same family without official marriage registration, and will also be able to solve the problem of discrimination against same-sex partners.

Keywords: human rights, civil partnership, information factors, de facto marriage, same-sex marriage, protection, family legal relations.

ДОСВІД НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

ГОНЧАРОВ Микола Вікторович - аспірант кафедри теоретико-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права Державного податкового університету

ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4452-1652

УДК 340+35.078.3

DOI 10.32782/NP.2023.2.20

У статті розглянуто досвід нормативно-правового забезпечення інформаційної безпеки в країнах Європейського Союзу. Проведений аналіз дозволив виявити, що нормативно-правове забезпечення інформаційної безпеки в цілому, так і на елементному рівні характеризується науковістю, системністю та має багато аспектів.

Нормативно-правове забезпечення є науково обґрунтована, послідовна система правових і інших засобів, за допомогою яких громадянське суспільство та держава здійснює вплив на інформаційні відносини і відносини, безпосередньо пов'язані з розробкою інформаційної безпеки, виходячи з черговості завдань та поставлених цілей, що виникають перед суспільством.

Акцентовано увагу на основних завданнях державної інформаційної політики та з'ясована мета політики забезпечення інформаційної безпеки України, - це формування відкритого інформаційного суспільства, як простору цілісної держави, інтегрованого у світовий інформаційний простір з урахуванням національних особливостей і інтересів при забезпеченні інформаційної безпеки на внутрішньодержавному та міжнародному рівнях.

На основі досвіду ЄС та його окремих країн у сфері формування та реалізації державної політики інформаційної безпеки з'ясовано, що головними напрямами державної політики інформаційної безпеки є: забезпечення доступу до даних; створення національного інформаційного потенціалу; використання інформаційних ресурсів у національних інтересах; створення загальної системи охорони даних; сприяння міжнародній співпраці у сфері комунікації та інформації; гарантування інформаційного державного суверенітету; розвиток інформаційної інфраструктури, а також доцільність врахування цього досвіду при розробці (корегуванні) законодавства України у цій сфері.

На сьогодні одним із важливих напрямів стратегії нормативно-правового забезпечення інформаційної безпеки України є аналіз та удосконалення нормативно-правового регулювання в цій сфері. Наша держава має орієнтуватися першочергово на стратегію розвитку країн-учасниць Європейського Союзу в інформаційній сфері.

Ключові слова: інформаційна безпека України, забезпечення інформаційної безпеки, національна безпека, система, державна інформаційна політика.

Постановка проблеми

Проблема гарантування інформаційної безпеки держави, суспільства та особистості має комплексний характер і для її розв'язання потрібна ефективна державна політика, спрямована на системне об'єднання на державному рівні законодавчих, організаційних та програмно-технічних засобів.

Створення потужної та ефективної системи інформаційної безпеки України, а також розроблення дієвих стратегій і тактик протидії різним інформаційним загрозам

повинні стати пріоритетними завданнями органів державної влади та недержавних інститутів.

Для реалізації державної політики в інформаційній сфері слід просувати міжнародні стандарти й інноваційні відкриті ринки, що означає бути готовим до підтримання вільного ринкового середовища, захисту інтелектуальної власності і комерційної таємниці від викрадення, забезпечення верховенства сумісних і безпечних стандартів.

На сьогодні, коли відбулася переоцінка соціально-економічних пріоритетів суспільного розвитку, коли на економічну ситуацію в країні впливають не тільки державні структури влади, але й суб'єктивно-об'єктивні внутрішні та зовнішні обставини, використання цього досвіду набуває пріоритетного значення.

Таким чином, забезпечення інформаційної безпеки в Україні є вирішальним фактором у забезпеченні всіх складових безпеки держави.

Вивчення практики європейських країн у побудові власних моделей правового забезпечення інформаційної безпеки, протидії кіберзагрозам, а також аналіз ряду міжнародних правових документів дає змогу нам резюмувати про відсутність єдиної моделі національної системи правового забезпечення інформаційної безпеки.

Визначившись із зовнішньополітичним курсом, Україна має орієнтуватися першочергово на стратегію розвитку країн-учасниць Європейського Союзу в інформаційній сфері [1, с. 18].

Стан дослідження проблеми

Вивченню цього питання приділяли увагу багато вітчизняних та зарубіжних науковців та дослідників. Зокрема, дослідження нормативно-правового забезпечення інформаційної безпеки знайшли відображення у монографіях українських вчених: О. О. Золотар «Інформаційна безпека людини: теорія і практика» (2018 р.), А. Ю. Нашинець-Наумової «Інформаційна безпека: питання правового регулювання» (2017 р.), О. А. Баранова «Правове забезпечення інформаційної сфери: теорія, методологія і практика (2014 р.), О. О. Тихомирова «Забезпечення інформаційної безпеки як функція сучасної держави», О. А. Заярний «Правове забезпечення розвитку інформаційної сфери України: адміністративно деліктний аспект» (2018 р.) і інших.

Мета дослідження – розглянути досвід нормативно-правового забезпечення інформаційної безпеки в країнах Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу

Наразі Європейський Союз є прикладом становлення та функціонування багаторівневої інформаційної політики та, відповідно, співпрацею вказаних рівнів між собою. Тому для України варто детально проаналізувати механізми формування та реалізації інформаційної політики розвинених країн задля переймання кращих практик та їх імплементації на українську практику.

Аналіз, оцінка та використання позитивних здобутків європейських країн мають важливе значення при розбудові системи забезпечення інформаційної безпеки в Україні, оскільки, як зазначають В. Шатун та- О. Гладун [2, с. 179], події останніх років у нашій державі показали неспроможність влади адекватно протистояти інформаційним війнам, позаяк проблеми інформаційної політики досі не вирішені на належному рівні.

Активну політику у сфері забезпечення інформаційної безпеки проводить Європейський Союз, який сьогодні об'єднує розвинуті країни, котрі відчутно впливають на міжнародні відносини, встановлюючи норми і стандарти поведінки держав у політичній, економічній, соціальній, інформаційній та інших сферах.

1991 року було розроблено «Європейські критерії безпеки інформаційних технологій», де, зокрема, визначено завдання забезпечення інформаційної безпеки, а саме: захист інформаційних ресурсів від несанкціонованого доступу з метою забезпечення конфіденційності; забезпечення цілісності інформаційних ресурсів шляхом їх захисту від несанкціонованої модифікації або знищення; забезпечення працездатності систем за допомогою протидії загрозам відмови в обслуговуванні.

У 1996 році стандарти європейської інформаційної безпеки було втілено у «Єдиних критеріях безпеки інформаційних технологій» [3], де застосовано модель тріади CIA (CIA Triad), яка передбачає такі основні характеристики інформаційної безпеки: конфіденційність; цілісність; доступність [4, с. 43].

Протягом останніх років Великобританія доклала чимало зусиль для систематизації законодавчої бази. Незабаром заплановано за допомогою консолідації нормативно-правових актів у різноманітних правових сферах проведення реформ у системі права Великобританії в напрямку його кодифікації.

Політичний курс Великобританії в галузі інформаційної політики задекларовано в національній програмі «The Government's Policy for the Information Age», якою передбачається всебічний розвиток електронної комерції для забезпечення економічного зростання, розвиток телекомунікаційного ринку країни, впровадження інформаційних та комунікаційних технологій в усі сфери життєдіяльності суспільства [5, с. 98].

У Великобританії діє Закон про захист даних, який контролює, як особисті дані людини використовуються організаціями, підприємствами або урядом. Кожна особа, відповідальна за використання персональних даних, повинна дотримуватися суворих правил, які називаються «принципами захисту даних».

Вони повинні переконатися, що інформація справедливо, законно і прозоро використовується для визначених, явних цілей; зберігається не довше, ніж це необхідно; обробляється таким чином, що забезпечує відповідну безпеку, включаючи захист від незаконної або несанкціонованої обробки, доступу, втрати, знищення або пошкодження [6].

Водночас Великобританія схвалила Стратегію кібербезпеки, яка визначає суттєвий набір цілей, дій та показників, які відображаються у трьох важливих стовпах: 1. Захист: Уряд зміцнить власні засоби захисту інформації та працюватиме з промисловістю, щоб забезпечити захист британських мереж, даних і систем від кіберзагроз. 2. Утримання: Великобританія зміцнить спроможність правоохоронних органів збільшити вартість кіберзлочинності. 3. Розвиток: Уряд допоможе розвивати критичні можливості Великобританії, включаючи кібернавички, а також зростаючу індустрію кібербезпеки країни, щоб не відставати від кіберзагроз [7].

Отже, метою державної інформаційної політики у Великобританії є покращення умов конкурентної боротьби в інформаційній сфері, посилення ефективності інформаційних послуг та запровадження інформаційних технологій у сферу державного управління.

На сьогодніі великої актуальності набуває проведення контролю над інформаційними даними зі сторони держав. На фоні цієї проблематики відбуваються інформаційні війни, у яких важливе значення відіграє сама інформація. Водночас самій Великобританії та організації інформаційної безпеки в державі властива певна консервативність.

Інформаційна політика Німеччини включає концепцію вільного транскордонного обміну інформацією, вільного вираження поглядів, розвитку комунікаційних та інформаційних мереж і систем, вільної конкуренції в інформаційній сфері, створення відповідно до нових політичних, економічних та інформаційних змін у німецькому суспільстві норм і принципів правового регулювання інформаційної діяльності.

Ще в 1996 р. було прийнято Програму федерального уряду Info-2000 (Germany's Way the Information Society) («Німецький шлях до інформаційного суспільства»). Нові політичні пріоритети, медіаконцентрація, упровадження сучасних технологій в організацію федерального й місцевого управління, розвиток інформаційного бізнесу обумовили нову стратегію національної інформаційної політики ФРН, головними напрямами якої визнано становлення інформаційного суспільства в Німеччині, створення інформаційної економіки, розвиток нових інформаційних супермагістралей, інформатизацію державного управління, лібералізацію телекомунікацій, підтримку національних виробників електронної продукції та одно-

часний розвиток державного й приватного інформаційного бізнесу [5, с. 99].

Концепція інформаційної політики Німеччини визначає безперешкодний транскордонний обмін інформацією і свободу слова та совісті; розвиток інформаційно-комп'ютерних технологій і 66 телекомунікаційних мереж; вільну конкуренцію в інформаційній сфері; створення відповідно до нових політичних та економічних умов певних норм і принципів правового регулювання інформаційної діяльності в німецькому суспільстві [8, с. 40].

У 1997 році у ФРН прийнято Закон «Про основи надання інформаційних та комунікаційних послуг», який регламентує вимоги захисту інформації лише в інформаційно-телекомунікаційних мережах загального користування [9].

Важливість захисту автоматизованих мереж технологічного управління об'єктів економіки, інших потенційно небезпечних об'єктів ФРН або так званої «критичної інфраструктури» було визначено у Німеччині на законодавчому рівні в 2009 році.

Так, Законом ФРН «Про посилення безпеки інформаційних систем» на Федеральне відомство безпеки інформаційних систем (BSI) ФРН покладено завдання попередження, реагування на інциденти, викликані кібернетичними загрозами, управління та координація сил та засобів із захисту критичної інформаційної інфраструктури, зокрема у взаємодії із приватним сектором [10].

Стратегія забезпечення кібернетичної безпеки ФРН зосереджується на десяти стратегічних напрямках: захист критично важливих інформаційних інфраструктур; захист IT-систем у Німеччині; посилення інформаційної безпеки в державному управлінні; створення національного центру кіберреакції; створення національної ради з кібербезпеки; проведення ефективного контролю за злочинністю у кіберпросторі; проведення ефективних скоординованих дій для забезпечення кібербезпеки в Європі і в усьому світі; використання надійних інформаційних технологій; розвиток персоналу у федеральних органах влади; інструменти для реагування на кібератаки [9].

Крім того, особливу увагу у напрямі забезпечення захисту інформаційних систем займає захист особистої інформації громадян під час її обміну засобами електронної пошти. Стратегією визначено впровадження цільових пільг і державної підтримки німецьким розробникам сертифікованих засобів захисту інформації, що призначені для масового використання [11, с. 28].

Інформаційна політика Франції є складовою державної стратегії розвитку країни, стратегії франкофонії та збереження національної самобутності й ідентичності, компонентом зовнішньої політики, участі Франції в інформаційних програмах і проєктах міжурядових європейських організацій, створення інформаційної економіки та поширення комп'ютерних мереж і систем, інформаційних послуг [5, с. 100].

Мета інформаційної політики Франції – розвиток інформаційних магістралей, електронного ринку і банківської сфери, лібералізація комунікацій, реформування інформаційного законодавства, стимулювання наукових досліджень у галузі, створення систем безпеки інформації і запобігання комп'ютерним злочинам.

Стратегія інформаційної політики Франції стосується також франкомовних країн Африки, Азії, Латинської Америки. У контексті глобалізації комунікацій і просування національних інтересів уряд створив Фонд допомоги і співробітництва для підтримки впровадження вітчизняних інформаційних технологій.

Французька національна стратегія кібербезпеки передбачає такі стратегічні цілі: стати кіберохороною державою у кіберзахисті; забезпечити здатність Франції ухвалювати рішення шляхом захисту інформації, пов'язаної з її суверенітетом; посилити кібербезпеку національних інфраструктур; забезпечити безпеку в кіберпросторі.

Для досягнення цих цілей було визначено сім сфер діяльності: ефективно передбачати та аналізувати навколишнє середовище, щоб прийняти відповідні рішення; виявляти та блокувати атаки, оповіщення та підтримку потенційних жертв; посилити наукові, технічні, промислові і людські можливості для підтримки незалежності країни;

захистити інформаційні системи держави та операторів для забезпечення кращої національної стійкості; адаптувати французьке законодавство до врахування технологічних розробок і нових практик; розробити ініціативи міжнародної співпраці у сфері інформаційної системи безпеки, кіберзахисту і боротьби з кіберзлочинністю з метою кращого захисту національних інформаційних систем; спілкуватися, інформувати та переконувати, щоб збільшити розуміння населення масштабів викликів, пов'язаних з інформаційними системами безпеки [12].

Проаналізувавши загальні аспекти розвитку інформаційної політики найбільш розвинених країн світу, можна констатувати, що цей вид політики направлений на формування єдиного інформаційного простору та впроваджується шляхом втілення програм та проєктів різних міжнародних організацій. Окрім того, у рамках міжнародних стратегій розглядається питання розвитку інформаційного суспільства та телекомунікаційних мереж у Європейських країнах. Важливо зауважити, що Україні доцільно запозичити найкращі світові практики та намагатися їх впровадити на українську практику.

Висновки

На основі досвіду ЄС та його окремих країн у сфері формування та реалізації державної політики інформаційної безпеки з'ясовано, що головними напрямами державної політики інформаційної безпеки є: забезпечення доступу до даних; створення національного інформаційного потенціалу; використання інформаційних ресурсів у національних інтересах; створення загальної системи охорони даних; сприяння міжнародній співпраці у сфері комунікації та інформації; гарантування інформаційного державного суверенітету; розвиток інформаційної інфраструктури, а також доцільність врахування цього досвіду при розробці (корегуванні) законодавства України у цій сфері.

Подальша розробка національної правової бази, її гармонізація з міжнародними інституціями, тобто приведення необхідних відносин у сфері інформації у відповідність до міжнародних стандартів, без сумніву, сприятиме зміцненню інформаційної безпеки України та зростанню її міжнародного авторитету як демократичної і правової держави.

Постала також необхідність розробити нові інструменти, передусім аналітично оцінного спрямування, що можуть на ранніх етапах прогнозувати та запобігати негативним наслідкам загроз інформаційній безпеці і відповідно можливим збиткам для суспільства й держави.

Україна має використовувати досвід розвинутих країн, що певною мірою мають напрацювання у сфері забезпечення інформаційної безпеки, зокрема досвід Європейського Союзу.

Література

1. Політанський В. С. Інформаційне суспільство в Україні: від зародження до сьогодення. Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія «Право». Випуск 42. 2017. С.16–22.

2. Шатун В. Т. Інформаційна безпека – невід'ємна складова національної безпеки України. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». 2016. Т. 267. Вип. 255. С. 174–180.

3. Common Criteria for Information Technology Security Evaluation. URL:https://www.commoncriteriaportal.org/files/ccfiles/CCPART 2V3.1R4.pdf

4. Нестеряк Ю. В. Міжнародні критерії інформаційної безпеки держави: теоретико-методологічний аналіз. Вісник НАДУ. № 3. 2013. С. 40–45.

5. Рябоконь О. Державна інформаційна політика з формування інформаційного суспільства: зарубіжний досвід. Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2016. Вип. 43. С. 97–114.

6. The Data Protection Act [Електронний ресурс]. URL: https://www.gov.uk/data-protection (дата звернення 27.03.2023).

7. National cyber security strategy 2016-2021. URL: https://www.cipfa.org/~/media/files/services/ccfc/hm%2520government%2520national%2520cyber%2520security%2520strategy%25202016%25202021.pdf+&cd=7

&hl=ru&ct=clnk&gl=ua (дата звернення 27.03.2023).

8. Брижко В. До питання сучасної інформаційної політики. Вісник Академії управління МВС. 2009. № 2. С. 27–47.

9. Gesetz zur Regelung der Rahmenbedingungen für Informations- und Kommunikationsdienste (IuKDG) vom 20.12.1990. URL: http://www.gesetze-iminternet.de (дата звернення 27.03.2023).

10. Gesetz zur Stärkung der Sicherheit in der Informationstechnik des Bundes vom 14.08.2009. URL: https://www.bsi.bund.de (дата звернення 27.03.2023).

11. Чернухін І. О. Досвід Федеративної республіки Німеччини в побудові системи захисту інфраструктури від кібернетичних загроз. Міжнародний досвід у сфері забезпечення інформаційної безпеки людини, суспільства, держави. 2014. № 1 (14). С. 27–43.

12. Information systems defence and security. France's strategy. URL: https://www.ssi.gouv.fr/uploads/IMG/pdf/2011-02- 15_Information_system_defence_and_security_-_France_s_strategy.pd (дата звернення 27.03.2023).

Honcharov M. V.

EXPERIENCE OF REGULATORY AND LEGAL PROVISION OF INFORMATION SECURITY IN THE COUNTRIES OF THE EUROPEAN UNION

The article examines the experience of regulatory and legal provision of information security in the countries of the European Union. The conducted analysis made it possible to reveal that the regulatory and legal provision of information security in general, as well as at the elemental level, is characterized by scientificity, systematicity and has many aspects.

Regulatory and legal support is a scientifically based, consistent system of legal and other means by which civil society and the state exert influence on information relations and relations directly related to the development of information security, based on the sequence of tasks and set goals that arise before society

Attention is focused on the main tasks of the state information policy and the goal of the information security policy of Ukraine is clarified, which is the formation of an open information society, as a space of an integral state, integrating into the world information space, taking into account national characteristics and interests in ensuring information security at the domestic and international level. levels

Based on the experience of the EU and its individual countries in the field of formation and implementation of the state information security policy, it was found that the main directions of the state information security policy are: ensuring access to data; creation of national information potential; use of information resources in national interests; creation of a general data protection system; promotion of international cooperation in the field of communication and information; guarantee of information state sovereignty; the development of information infrastructure, as well as the expediency of taking this experience into account when developing (adjusting) the legislation of Ukraine in this area.

Today, one of the important directions of the strategy of regulatory and legal provision of information security of Ukraine is the analysis and improvement of regulatory and legal regulation in this area. Our state should focus primarily on the **d**evelopment strategy of the European Union member states in the information field.

Keywords: information security of Ukraine, provision of information security, national security, system, state information policy.

ДОДЕРЖАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

СОКОЛОВА Ірина Олександрівна - кандидат юридичних наук асистент кафедри теорії і філософії права Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ШАПОВАЛОВА Валерія Дмитрівна - студентка факультету прокуратури Національного юридичного університету ім. Я. Мудрого

МОСЕЙЧУК Катерина Андріївна - студентка факультету прокуратури Національного юридичного університету ім. Я. Мудрого

ORCID-ID: https://orcid.org/0000-0002-3659-7086
DOI 10.32782/NP.2023.2.21

Розглянуто сучасний стан та проблеми реалізації захисту прав людини в умовах війни. Здійснено аналіз двох світових війн з метою визначення основних підсумків для людства. Міжнародні правила, що регулюють відносини між воюючими державами, виникли у глибокій давнині і тривалий час існували у вигляді міжнародних порядків, а починаючи з XIX століття, стали перетворюватися у договірні норми на спеціальних конгресах і конференціях. Розкрита проблема захисту прав людини та засоби забезпечення їх на міжнародному рівні. Схарактеризовано проблему становища незахищених людей під час зазначених війн. Визначено механізм дотримання та реалізацій норм міжнародного гуманітарного права в умовах сучасної війни між Україною та росією. Звертається увага на порушення міжнародних домовленостей та резолюцій з боку росії.

Ключові слова: права людини, захист прав, Перша світова війна, Ліга Націй, Женевські конвенції, Друга світова війна, геноцид, Голокост, МГУ, Війна на Донбасі, російське вторгнення в Україну (з 2022), анексія Криму, ЄСПЛ, ЗДПЛ.

Постановка проблеми

Дослідження реалізації прав людини в умовах війни. Права нерозривно пов'язані з самим існуванням людини і є невід'ємними та невідчужуваними.

Беззаперечно, механізм реалізації прав людей відчутно змінився за часів масштабних війн, через те, що вони мали колосальний вплив на суспільство. Але проблема дотримання цих правил показує, що правовий захист досі потребує змін і сьогодні. Для правової держави реалізація прав людей є дуже важливою ознакою, а ось щодо виконання, там вже на пряму залежить від рівня досягнень країни, які існують на національному рівні.

Мета статті – проведення комплексного аналізу проблеми реалізації захисту прав людини в умовах масштабних війн і сучасної війни в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

Війна – жахливий спосіб розв'язання міжнародних проблем, що несе за собою прагнення до насильства і дух агресії, що породжує масові руйнування і загибель багатьох людей. Світова цивілізація накопичила великий історичний досвід подолання трагічних наслідків війни. З часом війни стають есе масштабнішими та кровопролитнішими. Усвідомлення цієї проблеми змушує людей знову і знову звертатися до історії світових воєн для того, щоб дати оцінку подіям, винести цінний урок і не повторювати трагічних помилок сьогодні. Першою такою впливовою подією стала Перша світова війна. Вона довела єдність і взаємозалежність світу та започаткувала докорінні зміни в економіці, внутрішньополітичному житті, міжнародних відносинах, а головне – стала початком для формування

основних міжнародних документів та організацій.

Перша світова війна зачепила майже 91% всього тогочасного населення, а отже, битва точилася на величезній території, що свою чергу, спричинило бійню людей у безпрецедентних масштабах. У більшості великих держав важко було знайти когось, хто б когось не втратив у війні. Попри це, людство виправдало свою жахливу репутацію, вирішивши, що потрібні нові методи вбивства – отруйний газ. Німці використали його у Другій битві за Іпр. Це не вбило стільки людей, але ті, кого він вбив, померли болісною й огидною смертю.

Важливим кроком у сфері нерозповсюдження хімічної та біологічної зброї є Протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних чи інших подібних газів і бактеріологічних засобів (Женевський протокол). Він був укладений та підписаний у 1925 році за ініціативи Ліги Націй, забороняв застосування задушливих, отруйних та інших подібних газів, а також бактеріологічних засобів на війні. Втім, цей протокол не врахував заборону розробки, виробництва та накопичення такої зброї масового знищення, тому тільки започаткував розробку основних документів з приводу цього питання.

Підсумками жахливих чотирьох років війни для світу стали значні людські жертви, розорення економіки багатьох країн та створення внаслідок Версальської угоди першої міжнародної політичної організації – Ліги Націй. Її головною задачею було побудувати мир через співробітництво; гарантія миру через колективну безпеку. Це було першим випадком в історії, коли гарантом міжнародного порядку мала стати міжнародна організація.

Підготовці та розв'язанню Другої світової війни Ліга Націй не змогла перешкодити. Історія показала, що закінчення Першої Світової війни не вирішило всіх проблем людства. Наступна світова війна була лише питанням часу.

Під час Другої світової війни, яка стала найбільш масштабним і руйнівним конфліктом в історії, Адольф Гітлер і нацистський режим прагнули побудувати величезну нову імперію «життєвого простору» для німців у Східній Європі, усунувши місцеве населення. Зміцнити німецьку панівну расу – головна мета нацистів, призвела до переслідувань і вбивств євреїв та багатьох інших народів. Після Першої світової війни багато німців збідніли, роботи не вистачало, і однією з причин, чому нацистів чекала величезна підтримка – надія населення, що вони принесуть якісь зміни. Але ніхто не очікував, що їх політика призведе до таких наслідків – як Голокост.

У 1933 році почалося переслідування людей, які, на думку нацистів, не були гідними членами суспільства. Оскільки антисемітизм був основою світогляду їх ідеології, це передувало знущанням з цілої нації. Усе почалося з дискримінації «не гідних» громадян, яких не впускали в певні місця та забороняли отримувати певну роботу. Наступною стадією було створення концтаборів, ув'язнення і примусові роботи.- У таборах численна кількість людей загинула або їх вбили. Найяскравіший прояв антисемітського насильства відбувся у ніч з 9 на 10 листопада 1938 року – «Кришталева ніч». Було спалено сотні синагог; знищено тисячі підприємств, що належали євреям, потрощено вітрини магазинів, пошкоджено єврейські цвинтарі та будинки. Євреїв та їхнє майно не захищав ніхто, також пожежні частини не гасили пожежі в синагогах. Сотні євреїв загинули під час Кришталевої ночі.

Звісно, не можна не згадати про події, які відбулися в Бабиному Яру у 1941 році, коли, за наказом, усім євреям оголошено було зібратися, люди, опинившись у тому районі, просуваючись далі вперед, чули постріли, але розуміли, що порятунку вже не буде – так звана «дорога смерті».

З цих подій людство зробило для себе певні висновки у вигляді правової доктрини – Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього. У цій конвенції чітко проговорюється, що договірні сторони визнають геноцид злочином, що порушує норми міжнародного права і проти якого незалежно від того, чи відбувається у мирний чи у воєнний час. Згідно з текстом конвенції особи, що чинять дії з напрямом знищити, цілком чи частково яку-небудь національну, етнічну, расову чи релігійну

групу підлягають покаранню, незалежно від того, чи є вони відповідальними по конституції правителями, посадовими чи приватними особами.

У період Другої світової війни геноцид був не тільки проблемою євреїв. У 1944 році радянська влада звинуватила кримських татар у співпраці з нацистами. Це стало причиною однієї з наймасовіших та найшвидших депортацій в історії людства – виселення татар з їх рідного Криму. Усе сталося за 3 неповних доби. З Криму депортували майже все кримськотатарське населення – 238 500 людей. Більшість місцевих жителів відправили до Узбекистану та Казахстану. Через жахливі умови та ставлення під час переїзду загинуло понад 8 тис. людей, більшість з яких були діти та люди похилого віку. Також деякі дослідники вважають, що депортація татар відповідає визначенню геноциду, прийнятому в ООН, тому що радянський уряд прагнув знищити кримських татар як етнічну групу.

Наступним воєнним злочином радянської влади була операція «Захід»: примусова депортація, здійснена радянською владою у 1947 році в Західній Україні. Головна ціль – ліквідувати діяльність організації УПА. Майже за добу до Казахстану та районів Сибіру було переселено понад 78 тисяч українців. І в тому ж році польська комуністична влада виселила українців з Закерзоння з метою так званої етнічної чистки або асиміляції українців на цих територіях. Операція називалась «Вісла». Насильницькими методами було переселено 140 575 людей. Українців з їх етнічних територій депортували на північно-західні землі Польщі. Замість депортованих українців на Лемківщину, Підляшшя та Холмщину було переселено понад 14 тисяч поляків. Це перетворило території на етнічно однорідні. Тому операція «Вісла» може бути кваліфікована як етнічна чистка.

Наразі існує Римський статут Міжнародного Кримінального Суду, який декларує статтю 7 – «злочини проти людяності», в якій свідчиться, що до таких злочинів належить депортація чи насильницьке переміщення населення, і вчиняється в рамках свідомого та широкомасштабного нападу, яке спрямоване проти будь-якого цивільного населення. Тому всі раніше перелічені акти депортації населення були створені з метою попередження в майбутньому насильницьких переселень.

Після Другої світової війни, взявши до уваги злочини скоєні Нацистською Німеччиною, склався консенсус, що Статут ООН не чітко визначив права людини. Адже життя людини, її гідність ігнорувалися та порушувалось протягом не тільки цієї війни, а й багатьох століть поспіль. Отже, виникла негайна потреба у створенні документа, у якому, перелік прав мав бути чітко розписаний. Така декларація була введена в дію в 1946 році й отримала назву – «Загальна Декларація Прав Людини». Цей правовий документ Генеральна Асамблея проголосила як завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи та всі держави. Ухвалення Женевських конвенцій відбулося 12 серпня 1949-го в Женеві (Швейцарія) на Дипломатичній конференції за участі представників понад 60 держав світу. Сьогодні Женевські конвенції з Додатковими протоколами до них є фундаментом міжнародного гуманітарного права.

Перша Женевська конвенція – Конвенція щодо поліпшення долі ранених на полі бою 1864 р. була прийнята 22 серпня 1864 р. та дала початок виникненню міжнародного гуманітарного права. Ці конвенції є унікальними, тому що разом зі Статутом ООН вони – єдині міжнародні договори, у яких беруть участь усі держави.

Із появою більш могутніх засобів ураження та ускладненням збройної боротьби війна набуває все більш винищувального та руйнівного характеру. При цьому неухильно зростає чисельність жертв серед мирного населення. Так, у Першій світовій війні загинуло більше 10 млн. осіб, з яких 95% складали військовослужбовці та 5% цивільне населення. У Другій світовій війні було вбито близько 50 млн. осіб, з яких 52% військовослужбовці та 48% мирні мешканці. А в локальних війнах і конфліктах 1945 – 2010 рр. втрати досягли 59 млн. осіб, із них

близько 75% цивільне населення[1]. Такі жахливі втрати пояснюються головним чином їх варварським застосуванням та порушенням прав людини під час ведення збройних конфліктів.

Так як людство досі не зробило ґрунтовних висновків про вплив війн на суспільно-політичне життя, вони й досі спалахують навіть у 21 столітті. Наприклад, напад росії на Україну, що переріс в повномасштабну війну.

Почалося все з 2014 році, коли росія пішла загарбницькою війною проти України. Після втечі Януковича в південних та східних регіонах активізувалися проросійські виступи. На них звучали вимоги щодо федералізації та відокремлення від української держави. Мітинги відбувалися за участі громадян росії.

23 лютого після того, як втік Янукович, у Севастополі відбувся російський мітинг. У той же день оголосили про створення так званих «загонів самооборони». Через декілька днів у Крим почали прибувати російські військові, так само Чорноморський флот росії був дислокований з дозволу Верховної Ради АР. 27 лютого озброєні люди «зелені чоловічки» захопили будівлю Верховної Ради та встановили там російські прапори. 16 березня відбувся незаконний «референдум» про приєднання Криму до росії, тим самим порушив усі міжнародні домовленості. Згодом ця подія була кваліфікована як анексія. З цього моменту держава-окупант повинна була взяти на себе зобов'язання щодо забезпечення населення Криму всім необхідним. У тому числі, й електроенергією. Для реалізації цього зобов'язання росія мала майже рік і вісім місяців, проте не здійснила жодного кроку задля підтримання потреб анексованої території на належному рівні. Якщо вона не здатна забезпечити ці потреби сама, її обов'язком є звернення до третьої сторони або відмова від захоплених земель. Проводячи паралель з 1944 роком, у цьому протистоянні російським загарбникам брали участь кримські татари, яких країна-агресор насильно депортувала кілька десятиліть тому. Європейський суд з прав людини визнав свою юрисдикцію у справі «Україна проти росії (стосовно Криму)», у якій Київ оскаржує послідовні дії Москви, так звану «адміністративну практику», на порушення європейської Конвенції про права людини на окупованому півострові. Суд також прийняв до розгляду майже всі претензії України.

На початку квітня того ж року озброєні люди без розпізнавальних знаків почали захоплення донецької та луганської ОДА та проведення мітингів, метою яких було створення ЛНР, ДНР та ХНР, і водночас Верховна Рада ухвалила створення антитерористичної операції (далі - АТО). Першою кривавою плямою на обличчі росії став збитий пасажирський Boeing 777 біля Донецька. На борту загинули всі 298 чоловік. За згодою України, на цій території почалося міжнародне розслідування. Воно встановило, що літак був збитий з зенітно-ракетного комплексу «Бук», пригнаного з росії. Внаслідок цієї події була створена Резолюція Ради Безпеки ООН. Вона вимагала притягнути до відповідальності всіх винних та забезпечити співробітництво держав у рамках зусиль по встановленню відповідальності.

Тож навіщо Будапештський меморандум, який так і не надав Україні гарантій безпеки? Це сталося після приєднання України до договору про нерозповсюдження ядерної зброї. Президенти США, росії, України та прем'єр-міністр Великої Британії підписали. За цим документом Київ відмовився від ядерної зброї, натомість країни-підписанти брали на себе такі зобов'язання, як: поважати незалежність, суверенітет та теперішні кордони України, утримуватися від економічного тиску, що може порушити суверенітет, та не застосовувати силу проти територіальної цілісності України або політичної незалежності. Україна цей документ сприйняла як письмову гарантію безпеки від потужних країн-лідерів.

Після анексії Криму та початку війни на Донбасі Київ неодноразово заявляв, що росія порушила домовленості. Проте

[1] Ситняківська С. ПРАВА ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ, ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ (HUMAN RIGHTS DURING THE WAR, ARMED CONFLICT) - 2014. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://eprints.zu.edu.ua/23743/1/%D0%A1%D0%B8%D1%82%D0%BD%D1%8F%D0%BA%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%A1..PDF

інші підписанти підтверджували, що свої зобов'язання виконують. Так, екс-міністр закордонних справ Володимир Огризко заявляв, «що ідеться про те, що невиконання Будапештського меморандуму підриває засади загальної європейської безпеки, а також головний принцип міжнародного права – угоди мають виконуватися»[2].

Ситуація з Будапештським меморандумом була не єдиним порушенням, яке вчинила росія. Вона чимало раз ігнорувала права людини, навіть починаючи зі збройного конфлікту на Донбасі. Аналізуючи зібрані свідчення, правозахисники виявили, що кожний третій з 280 постраждалих, які давали інтерв'ю пережив різні типи сексуального насилля в контексті війни. Також Мирослава Стакевич казала, що суспільство має звернути свою увагу на проблему вербування та залучення дітей у збройний конфлікт, аби засудити відповідальних осіб за втягнення дітей у воєнні дії.

Представники Луганського правозахисного центру «Альтернатива» побувавши у 24 медичних закладах, які були обстріляні росією, наголосили на тому, що: це порушує міжнародне гуманітарне право, яке забороняє атакувати чи бомбардувати цивільні об'єкти, у тому числі й лікарні. У скрутному становищі також опинилися соціальні та трудові права шахтарів, усім робочим затримували виплату коштів, вони були змушені працювати в неприпустимих умовах для праці «...це тільки підвищує соціальну напругу в регіоні та є ще одним фактором ескалації конфлікту», – наголошувала Анастасія Некрасова[3]. 25 січня Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) у своєму рішенні у справі «Україна та Нідерланди проти росії» встановив, що має право розглядати позов України до РФ щодо війни на Донбасі. ЄСПЛ почне розгляд справи по суті за кожною зі скарг і визначить, чи порушувала росія права людини в Донецькій та Луганській областях, адже за рішенням суду, території на сході України були окуповані РФ з 11 травня 2014 року.

Починаючи з 2014 року, усі протиправні дії росії проти територіальної цілісності та народу України були лише передвісником повномасштабного вторгнення в майбутньому. Так і сталось. 24 лютого 2022 року вона почала повномасштабну війну. За 8 років терору Донбасу та окупації Криму росія зажадала більшого. Зараз армія рф завдає підступних ударів по цивільних об'єктах, медзакладах та школах; знищує вщент українські міста, обстрілює «зелені евакуаційні коридори» і на постійній основі нехтує нормами Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни та скоює воєнні злочини, цинічно вбиваючи мирних українців.

Як відбувався геноцид українського народу? «Загиблих не рахували, не накривали, не ховали»[4], – жителька Маріуполя Ірина Страмоусова. Блокадники змушені були збирати дощову воду, щоб пити, їжу готували на вуличних багаттях, а загиблих ховали прямо у дворах у братських могилах. Люди знаходились у жахливих умовах, не придатних до життя. Щодня рф обстрілювала місто і не давала можливості безпечно виїхати з міста, машини цивільних розстрілювали. Ще одним проявом нелюдяності став авіаудар 9 березня, російські військові скинули бомби на пологовий будинок у місті в той час, коли мав діяти режим тиші для евакуації людей. Внаслідок цього загинули троє, зокрема одна дитина, та 17 постраждалих.

Через постійні обстріли люди ховались, де могли, одним із бомбосховищ був Маріупольський драматичний театр. Там постійно було чимало людей, деякі там жили. Перед театром на майданчику великими літерами було написано «ДЕТИ». Але росію це не зупинило, вона здійснила терористичний авіаудар. Організація Amnesty International визначила, що 16 березня росія умисно об-

[2] Що таке Будапештський меморандум, який так і не дав Україні гарантій безпеки / BBC NEWS Україна. - 2022. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : https://www.bbc.com/ukrainian/news-60462767

[3] Порушення прав людини під час конфлікту на Донбасі розглянуть в Раді ООН з прав людини / Радіо Свобода. - 2017. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : https://www.radiosvoboda.org/a/28403693.html

[4] Приседська В. «Загиблих не рахували, не накривали, не ховали». Історія виживання і порятунку з Маріуполя / BBC News Україна. - 2022. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : https://www.bbc.com/ukrainian/features-61427834

стріляла Маріупольський драматичний театр, попри те, що їм було відомо, що там ховаються сотні мирних жителів. Правозахисна організація зібрала свідчення 53 людей, які були свідками бомбардування Драмтеатру, 28 з яких – перебували всередині або поруч із театром під час вибухів. За весь час блокади Маріуполя, за даними Іллічівського моргу, було задокументовано 87 тисяч загиблих. «Ми отримуємо жахливі цифри, але ж це не все. Ексгумація тіл у могилках у дворах – вона ж ще не закінчилася. Ексгумація тіл під завалами будівель ще не закінчилася. Багато людей, від яких не залишилося нічого. Цифри Маріуполя жахливі…»[5], – констатував Микола Осиченко. Нині Маріуполь – місто, яке російська федерація стерла з лиця землі.

Геноцид у 21 столітті вже не звучить, як щось з часів Другої світової війни, зараз це реальність українського народу. Після деокупації Київської області – Бучі, Гостомеля та Ірпеня весь світ побачив, що таке «русский мир», які злочини росія скоїла проти цілої нації. За місяць окупації на Київщині рф катувала та ґвалтувала цивільне населення, дітей. Одним з таких була Бучинська різанина або геноцид у Бучі - це масові вбивства мирного населення, воно супроводжувалось катуванням, зґвалтування, тортурами, викраденням, повішанням та мародерством. За місяць окупації на Київщині загинуло від рук російської армії понад 420 жителів міста. Українська влада назвала це геноцидом українського народу та звернулась до Міжнародного кримінального суду з проханням провести розслідування та покарати вбивць. Національна поліція України розпочала розслідування за фактами подій у Бучі, широка територія розглядається як місце злочину, згодом правоохоронці зібрали численні докази участі російських військових у масових вбивствах в Бучі.

Масові поховання стали постійною річчю після деокупації територій. Так сталось і в Ізюмі, Харківська область, звільненому від окупантів знайшли одне з найбільших поховань від початку повномасштабної війни росії проти України. Також там знайшли братську могилу, у якій поховано 25 українських воїнів. «Ми хочемо, щоб світ знав, що реально відбувається і до чого призвела російська окупація. Буча, Маріуполь, тепер, на жаль, Ізюм... росія всюди залишає по собі смерть. І повинна за це відповідати. Світ повинен притягнути росію до реальної відповідальності за цю війну»[6], – сказав Президент України Володимир Зеленський.

Американський Інститут стратегії та політики New Lines та канадський Центр прав людини Рауля Валленберга вивчили хід війни росії проти України, щоб визначити, чи є в діях російської держави та армії ознаки геноциду. «Те, що відбувається в Україні, можна назвати масовими злочинами. У це поняття входить ціла низка категорій злочинів: воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид»[7] - всі присутні в Україні. Армія рф чинили масові порушення прав людини й міжнародного гуманітарного права, за цей час виявлено переконливі докази систематичних порушень права на життя, на повагу до гідності людини, на свободу та особисту недоторканність, права на власність тощо. Завдаючи удари по цивільній інфраструктурі, здійснюючи примусову депортацію на тимчасово окупованих територіях, масові страти та зґвалтування, розлучаючи сім'ї, вбиваючи та катуючи проукраїнських людей.

Окрім замахів на людські життя, росії можна (і необхідно) інкримінувати інші злочини. Заволодіння чужим майном на анексованій території, фальсифікація виборів, утиски прав і свобод журналістів, масове винищення вільної преси, зокрема, закриття медіахолдингу АТР, позбавлення ліцензій десятка кримських ЗМІ, які були змушені припинити існування. Усе це порушує права.

[5] Котенський А. Російські військові вбили 87 тисяч жителів Маріуполя / Львівський портал. - 2022. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : https://portal.lviv.ua/news/2022/08/31/rosijski-vijskovi-vbyly-87-tysiach-zhyteliv-mariupolia

[6] Пиріг В. В Ізюмі знайшли одне з найбільших поховань мирних мешканців / Zaxid.net. - 2022. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : https://zaxid.net/v_izyumi_znayshli_odne_z_naymasovishih_pohovan_za_chas_viyni_n1549728

[7] Докази геноциду Росії проти українців / Радіо Свобода - 2022. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : https://www.radiosvoboda.org/a/henotsyd-dokazy-viyna-rosiyi-proty-ukrayiny/31890768.html

Висновки

Наразі проблема реалізації прав людей усе ще є актуальною, навіть не зважаючи на кількість міжнародних конвенцій та кодексів про захист прав. Але світ ніяк не може засвоїти урок війн і до чого це призводить. У нашому, як здавалось би, сучасному світі вже не має бути місця геноциду та воєнним злочинам, ми мали б проаналізувати наслідки Першої та Другої світової війни. Однак, хоча закон і ставить покарання в залежність від обтяжливих обставин злочину, але іноді ступінь скоєних злочинів (порушення прав людини) не знаходить адекватного співвідношення з відповідальністю за їх порушення. Людству необхідно усвідомити й зрозуміти важливість забезпечення прав людини за будь-яких обставин, щоб не допускати більше таких масштабних трагедій у майбутньому.

Література

1. Друга світова війна в Європі / United states holocaust memorial museum. - 2019. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : https://encyclopedia.ushmm.org/content/uk/article/world-war-ii-in-europe

2. Що таке голокост / BBC NEWS Україна. - 2022. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : https://www.bbc.com/ukrainian/features-60155270

3. «Кришталева ніч» / United states holocaust memorial museum. - 2022. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : https://encyclopedia.ushmm.org/content/uk/article/the-night-of-broken-glass

4. Цалик С. М. Бабин Яр. Що і чому там відбувалось під час німецької окупації / BBC NEWS Україна. - 2021.[Електронний ресурс]. - Режим доступу : https://www.bbc.com/ukrainian/features-58721962

5. Депортація кримських татар у запитаннях і відповідях / BBC NEWS Україна. - 2015. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : https://www.bbc.com/ukrainian/society/2015/05/150514_tatars_deportation_ko

6. Рябенко С. Д. Операція «Вісла»: геноцид, воєнний злочин чи етнічна чистка / Історична Правда. - 2020. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/07/10/157801/

7. Комарова О. Операція «Запад»: примусове виселення 78 тисяч українців за 1 день / Радіо Свобода. - 2017. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : https://www.radiosvoboda.org/a/explainer-operation-zapad/28806533.html

8. Загальна Декларація Прав Людини її значення та юридичні наслідки / Сумський обласний наркологічний диспансер. - 2018. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://narkosumy.lic.org.ua/statti/zagalna-deklaratsiya-prav-lyudyny-yiyi-znachennya-ta-yurydychni-naslidky

9. Кардаш Д. Війна почалася 8 років тому. Пригадуємо, як це відбувалося / Пишеш ти коментує Хмельницький. - 2022. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : https://vsim.ua/Retro/viyna-pochalasya-8-rokiv-tomu-prigaduemo-yak-tse-vidbuvalosya-11533549.html

10. Порушення прав людини під час конфлікту на Донбасі розглянуть в Раді ООН з прав людини / Радіо Свобода. - 2017. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : https://www.radiosvoboda.org/a/28403693.html

11. Приседська В. «Загиблих не рахували, не накривали, не ховали». Історія виживання і порятунку з Маріуполя / BBC News Україна. - 2022. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : https://www.bbc.com/ukrainian/features-61427834

12. Бучанська різанина / ВікіпедіЯ. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/Бучанська_різанина

13. Наслідки Першої світової війни / Greelane. - 2019. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : https://www.greelane.com/uk/гуманітарні-науки/історія-і-культура/consequences-of-world-war-one-1222033

14. Пиріг В. В Ізюмі знайшли одне з найбільших поховань мирних мешканців / Zaxid.net. - 2022. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : https://zaxid.net/v_izyumi_znayshli_odne_z_naymasovishih_pohovan_za_chas_viyni_n1549728

15. Ситняківська С. ПРАВА ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ, ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ - 2014. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://eprints.zu.edu.ua/23743/1/%D0%A1%D0%B8%D1%82%D0%BD%D1%8F%D0%BA%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%A1..PDF

16. Що таке Будапештський меморандум, який так і не дав Україні гарантій безпеки / BBC NEWS Україна. - 2022. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : https://www.bbc.com/ukrainian/news-60462767

17. Котенський А. Російські військові вбили 87 тисяч жителів Маріуполя / Львівський портал. - 2022. [Електронний ресурс]. - Режим доступу : https://portal.lviv.ua/news/2022/08/31/rosijski-vijskovi-vbyly-87-tysiach-zhyteliv-mariupolia

18. Докази геноциду Росії проти українців / Радіо Свобода - 2022. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://www.radiosvoboda.org/a/henotsyd-dokazy-viyna-rosiyi-proty-ukrayiny/31890768.html

SUMMARY

The current state and problems of the implementation of the protection of human rights in conditions of war are considered. An analysis of two world wars was carried out in order to determine the main results for humanity. The problem of human rights protection and the means of ensuring them at the international level are revealed. The problem of the situation of unprotected people during these wars is characterized. The mechanism of compliance and implementation of the norms of international humanitarian law in the conditions of the modern war between Ukraine and russia is defined. Attention is drawn to violations of international agreements and resolutions by russia.

Keywords: human rights, protection of rights, Geneva Conventions, World War I, League of Nations, World War II, genocide, Holocaust, International Humanitarian Law, War in Donbass, Russian invasion in Ukraine (since 2022), annexation of Crimea, ECHR, UDHR.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИДАТКІВ БЮДЖЕТІВ НА ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРІВ ТА ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ

ЯКИМЧУК Наталія Яківна - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри фінансового права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID https://orcid.org/0000-0002-4848-2323

ХАПКО Юрій Богданович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного, адміністративного та фінансового права Класичного приватного університету

ORCID https://orcid.org/0009-0009-7266-6438

DOI 10.32782/NP.2023.2.22

У статті вивітлено результат дослідження чинного виборчого та бюджетного законодавства, спрямованого на з'ясування стану сучасного правового регулювання видатків бюджетів на проведення виборів та фінансове забезпечення виборчого процесу, визначення критеріїв їх класифікації. З'ясовано, що здійснення видатків за рахунок коштів бюджетів на проведення виборів та забезпечення виборчого процесу обумовлене функцією держави із забезпечення механізму реалізації виборчих прав громадян України. У більшості випадків такі видатки здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України, у тому числі у формі субвенцій, що надаються до місцевих бюджетів на проведення виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів. Зроблено висновки, що є потреба визнання в ст. 22 БК України Центральної виборчої комісії головним розпорядником бюджетних коштів та чіткого розмежування повноважень із здійснення видатків на вибори та забезпечення виборчого процесу (управління бюджетними коштами) між ЦВК, як колегіальним органом, та її головою. Також запропоновано визначити правовий режим надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на проведення виборів депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів.

Ключові слова: видатки бюджету на проведення виборів, фінансування виборчого процесу, Центральна виборча комісія, бюджетні програми, Державний реєстр виборців, субвенція на проведення місцевих виборів

Постановка проблеми

Фінансове забезпечення виборчого процесу та діяльності органів влади, які забезпечують його організацію в державі Україна, яка розвивається як правова та націлена на розвиток інститутів демократії, потребує закріплення належних правових засад його здійснення за рахунок відповідних видатків бюджетів, яке в б відповідало принципам виборчого права та утверджувало їх.

Суспільні відносини у сфері фінансування виборів є комплексними і одночасно виступають предметом регулювання конституційного та фінансового права, а тому при закріпленні правових положень, що формують відповідний правовий інститут, та наступному внесенні змін до виборчого законодавства, постійно виникає потреба їх узгодження з актами передусім бюджетного законодавства, не допускаючи виникнення правових колізій. І навпаки, зміна підходів до взаємодії у виборчому процесі між органами влади та громадянами, іншими представниками громадянського суспільства, зміна архітектоніки таких відносин, джерел фінансування тощо впливають на те, що змінам піддаються і положення фінансового законодавства.

Стан опрацювання

Проблеми правового регулювання фінансування як державних, так і місцевих виборів перебувають в центрі уваги вітчизняних та зарубіжних науковців та

практиків. Предметом дослідження виступають питання джерел фінансування, правових обмежень, учасників цих відносин, особливостей бюджетного їх фінансування тощо. Питанню правового регулювання видатків на проведення виборів, механізму їх фінансового забезпечення за рахунок бюджетних коштів присвячено, зокрема, праці таких дослідників, як Л. Адашиса, О. Батанова, А. Вигівська, Р. Думанський, В. Кампо, Ю. Ключковського, Д. Ковриженка, Е. Колюшина, М. Кудилинского, Ю.Кузьменко, Р. Максакової, І. Маєвської, Б. Мохончук, О.Музики, Е. Олефіренко, Я. Панаїд, В. Погорілка, А. Романюка, М. Рябця, О.Хімченко, О. Чернецької, В. Шаповала, В. Шведа, В. Шевченка та інших.

Водночас ґрунтовне дослідження особливостей правового регулювання видатків бюджетів на проведення виборів та видів таких видатків, особливостей бюджетного процесу в розрізі таких видатків, яке б системно показало стан їх правового забезпечення та висвітлює проблеми відповідного правового інституту, відсутнє. А з прийняттям та введенням у дію Виборчого кодексу України та активним реформуванням бюджетного законодавства такий аналіз набуває особливої актуальності.

Метою статті є дослідження питання правового регулювання видатків бюджетів на проведення виборів та фінансове забезпечення виборчого процесу, визначення критеріїв їх класифікації та аналіз стану правового закріплення їх здійснення.

Виклад основного матеріалу

Стан закріплення в законодавстві правових засад здійснення видатків бюджетів на фінансове забезпечення всіх аспектів організаційного забезпечення та функціонування виборчого процесу є актуальним передусім з огляду передусім на такі аспекти:

по-перше, в Конституції України закріплено право голосу на виборах (ст. 38, 70), гарантія виборців щодо вільного волевиявлення (ст. 71), закріплені строки проведення та види виборів Президента України та народних депутатів (ст. 76, 77, 81, 83, 85, 90, 103, 104, 106), місцевих виборів (ст. 136, 138, 141), засади правового статусу Центральної виборчої комісії (ст. 85), засади бюджетно-правового регулювання (ст. 74, 92, 95, 96, 116, 119, 142, 143 та інші) [1], що викликає необхідність узгодження виборчого та бюджетного законодавства в частині врегулювання механізму фінансового забезпечення виборів за рахунок бюджетних коштів з урахуванням таких конституційних засад;

по-друге, пріоритет у регулюванні бюджетних правовідносин має саме бюджетне законодавство, яке розвивається шляхом приведення його у відповідність до права ЄС та впровадження спектру елементів програмно-цільового методу, які досить повільно впроваджуються в положення інших актів законодавства, зокрема і виборчого;

по-третє, розвиток виборчого законодавства в частині регулювання джерел фінансування виборів потребує врахування таких положень з метою правового закріплення взаємодії між фондами коштів, що формуються учасниками виборчого процесу, Державним бюджетом України та місцевими бюджетами, враховуючи те, що всі види надходжень та видатків таких бюджетів визначаються лише в Бюджетному кодексі України та законах про Державний бюджет України;

по-четверте, значні зміни відбуваються у сфері правового регулювання управління бюджетними коштами та контролю за додержанням бюджетного законодавства, закріпленні повноважень органів влади, які його реалізують, які також впливають на потребу їх врахування.

На сьогодні крім Бюджетного кодексу України та Виборчого кодексу України суспільні відносини у сфері здійснення видатків на проведення виборів частково також є предметом регулювання таких законів України, як: "Про Центральну виборчу комісію", "Про державний реєстр виборців", "Про політичні партії в Україні", "Про очищення влади" та ряду інших, а також підзаконних нормативно-правових актів, зокрема постанов Центральної виборчої комісії.

Передусім зазначимо, що виборчі права громадян і інші права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а тому фінансове забезпечення виборів є однією із функцій саме держави.

У статті 82 БК України чітко розмежовано види видатків бюджетів і зазначено, що видатки на реалізацію функцій держави поділяються передусім на: 1) "видатки на забезпечення конституційного ладу, державної цілісності та суверенітету, незалежного судочинства, а також інші передбачені цим Кодексом видатки, які не можуть бути передані на виконання Автономній Республіці Крим та місцевому самоврядуванню" (п. 1 ч. 1 ст. 82 БК України), які здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України (ч. 1 ст. 83 БК України); 2) видатки, які визначаються функціями держави і можуть бути передані на виконання Автономній Республіці Крим та місцевому самоврядуванню з метою забезпечення найбільш ефективного їх виконання на основі принципу субсидіарності" (п. 2 ч.1 ст. 82 БК України) [2], які здійснюються за рахунок коштів місцевих бюджетів, у тому числі трансфертів з Державного бюджету України.

А тому постає передусім потреба окреслити, до якої групи (груп) належать видатки на проведення виборів та забезпечення виборчого процесу. Щодо цього зазначимо, що в ст. 87 БК України [2] не уточнено, з якого саме фонду (загального чи спеціального) Державного бюджету України здійснюються видатки на проведення виборів. Проте, зважаючи на те, що види видатків спеціального фонду Державного бюджету України чітко визначені в ч. 4 ст. 29 БК України і до них не віднесено видатки на діяльність ЦВК та проведення виборів [2], то можна зробити висновок, що ці видатки належить здійснювати за рахунок коштів загального фонду Державного бюджету України.

Також у ч. 6 ст. 108 БК України закріплено, що "обсяги субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на проведення виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів розподіляються у порядку, визначеному відповідним законом про місцеві вибори" [2]. З огляду на те, що питання місцевих виборів є предметом регулювання Виборчого кодексу України та інших актів законодавства про вибори, що визначені в ст. 2 ВК України, бажано внести до ч. 4 ст. 29 БК України відповідні зміни. Так, розподіл субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам здійснюється Центральною виборчою комісією за погодженням із центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику (ч. 3 і 4 ст. 210 ВКУ) [3].

Проте, видатки на "проведення місцевих виборів у випадках, передбачених законом, та республіканських Автономної Республіки Крим і місцевих референдумів" (п. 18 ч. 1 ст. 91 БК України) включені до числа "видатків місцевих бюджетів, що можуть здійснюватися з усіх місцевих бюджетів" (ч. 1 ст. 91 БК України) [2].

Саме у виборчому законодавстві ми заходимо положення, що дають нам можливість розмежувати видатки, що спрямовуються на забезпечення проведення виборів, за видом бюджетів, за рахунок яких вони здійснюються, а також за іншими критеріями класифікації:

1. *За видом бюджету, за рахунок коштів якого здійснюються видатки на проведення виборів*:

1) видатки, що здійснюються безпосередньо за рахунок коштів Державного бюджету України: а) на проведення виборів Президента України (ч. 1 ст. 90 ВК України) [3]. При цьому «обсяг коштів для підготовки та проведення виборів Президента України за поданням Центральної виборчої комісії передбачається окремим рядком у законі про Державний бюджет України на відповідний рік» (ч. 2 ст. 90 ВК України), що включає кошти на "виготовлення інформаційних плакатів кандидатів на пост Президента України" (ст. 107 ВК України); б) на проведення виборів народних депутатів (ч. 1 ст. 147 ВК України) [3]. Обсяг бюджетних коштів для

підготовки і проведення виборів народних депутатів також «за поданням Центральної виборчої комісії передбачається окремим рядком у законі про Державний бюджет України на відповідний рік» (ч. 2 ст. 148 ВК України); в) на підготовку і проведення чергових, позачергових, додаткових та перших виборів депутатів, сільських, селищних, міських голів (ч. 1 ст. 209 ВК України), а саме на діяльність ЦВК щодо «підготовки і проведення місцевих виборів» (ч. 1 ст. 210 ВК України) [3]; г) на діяльність ЦВК, відповідно до ч. 3 ст. 26 Закону України "Про ЦВК" [4], ст. 2 Закону України "Про джерела фінансування органів державної влади" [5]; д) на створення, ведення та функціонування Державного реєстру виборців, відповідно до ст. 25 Закону України «Про Державний реєстр виборців» [6]; е) на відшкодування політичним партіям витрат на проведення передвиборної агітації на виборах народних депутатів, відповідно до ст. 17-4 Закону України «Про політичні партії» [7];

2) видатки, які здійснюються за рахунок коштів місцевих бюджетів, отриманих як цільова субвенція з Державного бюджету України на підготовку і проведення чергових, позачергових, додаткових та перших виборів депутатів, сільських, селищних, міських голів (ч. 1 ст. 209 ВКУ), а саме: а) витрати, що здійснюються територіальною виборчою комісією на «найм (оренду) відповідних приміщень, на оплату праці членів комісій та осіб, які залучаються до роботи у виборчій комісії, видатки, пов'язані із забезпеченням здійснення повноважень виборчих комісій, у межах коштів, передбачених на підготовку та проведення місцевих виборів у Державному бюджеті України" (ч. 1 ст. 210 ВК України); б) витрати на "виготовлення органами ведення Державного реєстру виборців списків виборців та іменних запрошень при проведенні чергових місцевих виборів, позачергових, додаткових та перших виборів депутатів, сільських, селищних, міських голів" (ч. 1 ст. 210 ВК України); в) витрати на оплату роботи осіб, зазначених у ч. 10 ст. 33 ВК України, а це спеціалістів, експертів, технічних працівники, залучені час підготовки та проведення місцевих виборів виборчими комісіями та, у разі утворення, територіальними представництвами ЦВК (ч. 6 ст. 212 ВКУ) [3];

3) видатки, які здійснюються за рахунок коштів місцевих бюджетів (власних коштів): а) з огляду на те, що в абз. 3 ч. 1 ст. 209 ВК України зазначено, що "усі інші види місцевих виборів проводяться за рахунок коштів відповідних місцевих бюджетів", з огляду на положення ч. 1 ст. 194 ВК України, такими виборами є саме повторні та проміжні місцеві вибори; б) у ч. 1 ст. 212 ВК України закріплено, що "голова, заступник голови, секретар виборчої комісії Автономної Республіки Крим виконують свої повноваження на постійній основі. Умови оплати їх праці встановлюються Кабінетом Міністрів України, оплата здійснюється за рахунок коштів бюджету Автономної Республіки Крим"; в) у період поза виборчим процесом «забезпечення діяльності територіальної виборчої комісії щодо виконання її повноважень здійснюється за рахунок коштів відповідного місцевого бюджету» (ч. 9 ст. 212 ВКУ) [3];

2. *За способом правового закріплення в актах про бюджет*:

1) видатки, обсяг яких передбачається окремим рядком у законі про Державний бюджет України на відповідний рік:

а) обсяг коштів для підготовки та проведення виборів Президента України (ч. 1 ст. 91 ВК України) [3];

б) "обсяг бюджетних коштів для підготовки і проведення виборів депутатів" (ч. 1 ст. 148 ВК України) [3]. Оскільки в ст. 148 ВК України йдеться про фінансове забезпечення підготовки і проведення виборів народних депутатів України за рахунок коштів державного бюджету, розуміємо, що йдеться про вибори саме народних депутатів, проте вважаємо, що задля забезпечення чіткості до ч. 1 ст. 138 ВК України слід внести зміни;

в) видатки на діяльність Центральної виборчої комісії як головного розпорядника коштів Державного бюджету України (ч. 1 ст. 91, ч. 1 ст. 148 ВК України). Слід зазначити, що недоліком вважаємо відсутність у

переліку головних розпорядників бюджетних коштів, що закріплений у п. 1 ч. 2 ст. 22 К України такого суб'єкта, як Центральна виборча комісія, що потребує внесення до неї відповідних змін. Однак так само прогалиною законодавства вважаємо те, що в ст. 23 Закону України "Про Центральну виборчу комісію" не закріплений такий її правовий статус, як "головний розпорядник бюджетних коштів", що дає право в повній мірі реалізовувати їй повноваження, закріплені в ч. 5 ст. 22 та інших БК України [2], у тому числі і щодо права на отримання бюджетного призначення на забезпечення діяльності ЦВК;

2) видатки, обсяг яких може не визначатися в акті про бюджет окремим рядком: усі інші видатки на підготовку та проведення виборів;

3. *За регулярністю їх здійснення та закріплення в законі про Державний бюджет (рішенні про місцевий бюджет)*:

а) постійні, зокрема на забезпечення діяльності ЦВК як "постійного колегіального державного органу, який діє на підставі Конституції України та законі України (ч. 1 ст. 1 Закону України "Про ЦВК") [4];

б) тимчасові (нерегулярні), на забезпечення проведення виборів;

4. *залежно від цілей бюджетних призначень (бюджетних програм), за якими здійснюються видатки на проведення виборів (в період 2018-2023 років)*:

1) фінансове забезпечення діяльності ЦВК та територіальних виборчих комісій, зокрема це видатки за бюджетною програмою на 2023 рік "Керівництво та управління у сфері проведення виборів та референдумів" (КПКВК ДБ 6731010), мета якої – «організація підготовки та проведення виборів Президента України, народних депутатів, всеукраїнського референдуму і оприлюднення їх результатів; здійснення контролю за організацією підготовки та проведення виборів депутатів місцевих рад та сільських, селищних та міських голів; організація ведення та функціонування Державного реєстру виборців» [8], при цьому зазначимо, що до 2023 року окремо в законах про Державний бюджет, зокрема на 2018 [9], 2019 [10], 2021 [11], 2022 [12] виділялося окреме бюджетне призначення за бюджетною програмою «Функціонування Державного реєстру виборців" (КПКВК ДБ 6731050);

2) на проведення виборів певного виду:

а) за бюджетною програмою "Проведення виборів Президента України" (КПКВК ДБ 6731040) [11]

б) за бюджетною програмою "Проведення виборів народних депутатів України" (КПКВК ДБ 6731020) [13;14];

3) на здійснення Центральною виборчою комісією загальнодержавних видатків та кредитування за бюджетною програмою відповідно до бюджетного призначення «Субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на проведення виборів депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів" (КПКВК ДБ 674020) [15]

4) на відшкодування витрат політичним партіям, пов'язаних із фінансуванням їх передвиборної агітації на виборах народних депутатів України у 2020 році (КПКВК ДБ 6731110) [16; 17]. Таке відшкодування здійснювалося відповідно до положень ст. 17-4 Закону України "Про політичні партії", де передбачено, що "Центральна виборча комісія на підставі остаточного фінансового звіту про надходження та використання коштів виборчого фонду політичної партії, поданого в порядку, встановленому Законом України «Про вибори народних депутатів України», не пізніше як у шістдесятиденний строк з дня офіційного оприлюднення результатів виборів ухвалює рішення про відшкодування політичній партії витрат, пов'язаних з фінансуванням її передвиборної агітації, або про відмову в такому відшкодуванні" [7]. Також у вказаній статті передбачено, що "кошти для відшкодування політичним партіям витрат, пов'язаних з фінансуванням їхньої передвиборної агітації, передбачаються законом про Державний бюджет України на рік, наступний за роком проведення виборів народних депутатів України. Головним розпорядником коштів для відшкодування політичним партіям витрат, пов'язаних з фінансуванням їхньої

передвиборної агітації, є Центральна виборча комісія» [7].

Усі види зазначених видатків здійснюються відповідно до бюджетних призначень, головним розпорядником яких виступає Центральна виборча комісія відповідно до законів про Державний бюджет України.

Якщо звернутися до положень Бюджетного кодексу України, то слід навести положення п. 18 ч. 1 ст. 2 БК України, де закріплено, що "головні розпорядники бюджетних коштів - бюджетні установи в особі їх керівників, які відповідно до статті 22 цього Кодексу отримують повноваження шляхом встановлення бюджетних призначень", а в п. 47 ч. 1 ст. 2 БК України зазначено, що "розпорядник бюджетних коштів - бюджетна установа в особі її керівника" [2]. Тобто головним розпорядником бюджетних коштів та розпорядниками бюджетних коштів нижчого рівня виступають не керівники, а саме бюджетні установи, до яких належать "органи державної влади, органи місцевого самоврядування, а також організації, створені ними у встановленому порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідно державного бюджету чи місцевого бюджету"- (п. 12 ч. 1 ст. 2 БК України) [2]. Однак, у ч. 3 ст. 26 Закону України "Про Центральну виборчу комісію" зазначено, що голова Центральної виборчої комісії є "розпорядником коштів Державного бюджету України, що виділяються на утримання Комісії, Секретаріату Комісії" [4], а про повноваження Центральної виборчої комісії – колегіального органу держави як головного розпорядника бюджетних коштів взагалі нічого не йдеться, у той час як такий її правовий статус закріплено в ст. 91 та 148 Виборчого кодексу України [3], та в ст. 17-4 Закону України "Про політичні партії" [7]. Відповідно, в порушення принципу правової визначеності, відсутня чіткість у законодавстві щодо того, хто саме виступає головним розпорядником бюджетних коштів – ЦВК як колегіальний орган чи її керівник. Проте, незважаючи на те, що в п. 1 ч. 2 ст. 22 БК України ЦВК головним розпорядником бюджетних з коштів прямо не визнано, у ній зазначено, що головними розпорядниками бюджетних коштів можуть бути "… інші органи, безпосередньо визначені Конституцією України" [2]. Проте вважаємо, що саме в ст. 22 БК України та Законі України "Про Центральну виборчу комісію" її має бути прямо визначено одним з головних розпорядників бюджетних коштів, оскільки саме до її повноважень належить: 1) схвалення та внесення пропозиції щодо формування Державного бюджету України з питань фінансування виборів і референдумів в Україні (ч. 1 ст. 23 Закону України "Про ЦВК") [4]; 2) затвердження кошторисів «витрат комісій з всеукраїнського референдуму з коштів, що виділяються з Державного бюджету України на підготовку і проведення всеукраїнського референдуму» і здійснення контролю «використання цих коштів, а також забезпечення комісій із всеукраїнського референдуму приміщеннями, транспортом, зв'язком, розглядає інші питання матеріально-технічного забезпечення всеукраїнського референдуму» (п. 7 ст. 20 Закону України "Про Центральну виборчу комісію") [4]; 3) формування кошторису, розподілу коштів, що виділяються з Державного бюджету України на фінансове забезпечення підготовки та проведення виборів і всеукраїнського референдуму, діяльності відповідних виборчих комісій, комісій з всеукраїнського референдуму- (ч. 3 ст. 23 Закону України "Про Центральну виборчу комісію") [4]; 4) розподілу субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на підготовку та проведення чергових місцевих виборів (ч. 3 ст. 210 ВК України) [3] та інші повноваження суб'єкта управління бюджетними коштами.

Висновки

Здійснення видатків за рахунок коштів бюджетів на проведення виборів та забезпечення виборчого процесу обумовлене функцією держави із забезпечення механізму реалізації виборчих прав громадян України. У більшості випадків такі видатки здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України, у тому числі у формі субвенцій, що надаються до

місцевих бюджетів на проведення виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів. І лише на проведення повторних та проміжних місцевих виборів, на оплату праці голови і секретаря виборчої комісії АРК, а також на забезпечення діяльності територіальної виборчої комісії поза виборчим процесом здійснюються видатки за рахунок власних доходів відповідних місцевих бюджетів. Види видатків на проведення виборів можна розмежувати з огляду на ряд критеріїв, а саме: 1) за видом бюджету, за рахунок коштів якого здійснюються видатки на проведення виборів (видатки Державного бюджету, видатки місцевих бюджетів за рахунок субвенції з Державного бюджету, видатки власне місцевих бюджетів); 2) за способом правового закріплення в актах про бюджет (видатки, що визначаються обов'язково окремим рядком у законі про Державний бюджет, та інші видатки, які здійснюються на підставі закріплених в акті про бюджет бюджетних призначень); 3) за регулярністю здійснення та закріплення в законі про Державний бюджет чи рішенні про місцевий бюджет (постійні та тимчасові (нерегулярні)); 4) залежно від цілей бюджетних призначень (бюджетних програм), за якими здійснюються видатки на проведення виборів, які розмежовуються за окремими кодами програмної класифікації видатків бюджету, що базуються на кодах відомчої класифікації видатків бюджету (673 та 674), за якими головним розпорядником бюджетних коштів визначається Центральна виборча комісія. Аналіз чинного бюджетного та виборчого законодавства показав, що є потреба визнання в ст. 22 БК України Центральної виборчої комісії головним розпорядником бюджетних коштів та чіткого розмежування повноважень із здійснення видатків на вибори та забезпечення виборчого процесу (управління бюджетними коштами) між ЦВК, як колегіальним органом, та її головою. Власне повноваження зі здійснення видатків на проведення виборів та забезпечення виборчого процесу на сьогодні некодифіковані, а закріплені в ряді законів і при цьому в Бюджетному кодексі України як вид видатків Державного бюджету названо видатки на «проведення виборів». Проте взагалі не закріплені за Державним бюджетом України видатки на функціонування Державного реєстру виборців та на відшкодування політичним партіям витрат на проведення передвиборної агітації на виборах народних депутатів, а тому вважаємо, що стаття 87 БК України має бути доповнена. Також є потреба доповнення БК України окремою статтею, у якій слід визначити правовий режим надання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на проведення виборів депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів, яка лише згадується в ч. 6 ст. 108 БК України, а також у ній, вахвуючи зміни в законодавстві, слова «у порядку, визначеному відповідним законом про місцеві вибори» слід замінити словами «у порядку, визначеному Виборчим кодексом України».

Література

1. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

2. Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 року № 2456-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text ВКУ

3. Виборчий кодекс України від 19 грудня 2019 року № 396-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text

4. Про Центральну виборчу комісію: Закон України від 30 червня 2004 року № 1932-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-15#Text

5. Про джерела фінансування органів державної влади: Закон України від 30 червня 1999 року № 783-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-14#Text

6. Про Державний реєстр виборців: Закон України від 22 лютого 2007 року № 698-V. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-16#Text

7. Про політичні партії: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2365-III. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text

8. Паспорт бюджетної програми на 2023 рік "Керівництво та управління у сфері проведення виборів та референдумів" (КПКВК ДБ 6731000). Центральна виборча комісія. URL: https://cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2023/02/zvit_pasport_byudjet_2023_31012023.pdf

9. Про Державний бюджет на 2018 рік: Закон України від 7 грудня 2017 року № 2246-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-19#Text

10. Про Державний бюджет на 2019 рік: Закон України від 23 листопада 2018 року № 2629-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-19#Text

11. Про Державний бюджет на 2021 рік: Закон України від 15 грудня 2020 року № 1082-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1082-20#Text

12. Про Державний бюджет України на 2022 рік: Закон України від 2 грудня 2021 року № 1928-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text

13. Закон про Державний бюджет України на 2022 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text

14. Паспорт бюджетної програми на 2021 рік "Проведення виборів народних депутатів" (6731020). Центральна виборча комісія. URL: https://www.cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2021/11/zvit_pasport_byudjet_2021_zminy_08112021.pdf

15. Про Державний бюджет України на 2023 рік: Закон України від 3 листопада 2022 року № 2710-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text

16. Про Державний бюджет України на 2020 рік: Закон України від 14 листопада 2019 року № 294-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20#Text

17. Паспорт бюджетної програми на 2020 рік "Відшкодування витрат політичним партіям, пов'язаних із фінансуванням їх передвиборної агітації на виборах народних депутатів України". Центральна виборча комісія. URL: https://cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/02/zvit_pasport_byudjet_2020_0702_1202.pdf

SUMMARY

The article presents the results of a study of current election and budget legislation aimed at clarifying the state of modern legal regulation of budget expenditures for elections and financial support of the election process, determining criteria for their classification. It was found out that spending from budget funds for holding elections and ensuring the electoral process is conditioned by the function of the state to ensure the mechanism for exercising the electoral rights of Ukrainian citizens. In most cases, such expenditures are made at the expense of the State Budget of Ukraine, including in the form of subventions provided to local budgets for holding elections of deputies of the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea, local councils, and village, settlement, and city heads. And only for the holding of repeated and interim local elections, for the remuneration of the chairman and secretary of the ARC election commission, as well as for ensuring the activities of the territorial election commission outside the election process, expenditures are made from the own revenues of the relevant local budgets. The types of expenses for holding are demarcated according to a number of criteria, namely: 1) according to the type of budget, at the expense of which expenses for conducting elections are carried out (state budget expenses, local budget expenses due to subvention from the state budget, expenses of local budgets themselves); 2) according to the method of legal consolidation in acts on the budget (expenditures, which are necessarily defined by a separate line in the law on the State budget, and other expenses, which are carried out on the basis of budget assignments fixed in the act on the budget); 3) according to the regularity of implementation and consolidation in the Law on the State Budget or the decision on the local budget (permanent and temporary (irregular)); 4) depending on the purposes of budget allocations (budget programs), according to which expenses for the conduct of elections are carried out, which are delimited by separate codes of the program classification of budget expenses, based on the codes of the departmental classification of budget expenses (673 and 674), according to which the main manager of budget funds determined by the Central Election Commission. It was concluded that there is a need for recognition in Art. 22 of the BC of Ukraine of the Central Election Commission as the main administrator of budget funds and a clear separation of powers for spending on elections and ensuring the election process (management of budget funds) between the CEC, as a collegial body, and its head. In the Budget Code of Ukraine, expenses for «conducting elections» are included in the expenses of the State budget, however, expenses for the operation of the State Register of Voters and for reimbursement to political parties for the expenses of conducting pre-election campaigning in the elections of people's deputies are not included in the State Budget of Ukraine, and therefore it is proposed to supplement the article 87 BC of Ukraine. It is also proposed to determine the legal regime of providing subventions from the state budget to local budgets for holding elections of deputies of local councils and village, settlement, and city heads.

Keywords: budget expenditures for elections, financing of the election process, Central Election Commission, budget programs, State Register of Voters, subvention for local elections

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ПОДАТКУ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО: ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПОЗИТИВНИХ ПОЛОЖЕНЬ У НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

ХАТНЮК Наталія Сергіївна - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного права Факультету права та міжнародних відносин Київського університету імені Бориса Грінченка

ORCID Id: https://orcid.org/0000-0003-3064-7510

ПОБІЯНСЬКА Неллі Борисівна - доцент кафедри приватно-правових дисциплін Університету сучасних знань, кандидат юридичних наук

ORCID Id: https://orcid.org/0000-0001-5872-9281

DOI 10.32782/NP.2023.23

У науковій статті авторами розкрито правові засади та особливості справляння податку на нерухоме майно в Україні, досліджено зарубіжний досвід застосування податку на нерухоме майно у різних країнах із розвинутою економікою. Також розглянуто зарубіжний досвід організації місцевого оподаткування, охарактеризовано податкові повноваження органів місцевого самоврядування, визначено окремі положення, які можна використати для формування та удосконалення системи місцевих бюджетів в Україні, а саме імплементація позитивних положень правового регулювання податку на нерухоме майно у національне законодавство.

Ключові слова: нерухоме майно, місцеві податки, місцеві збори, податок на нерухоме майно, зарубіжний досвід оподаткування нерухомості.

Постановка проблеми

Зміцнення фінансової основи місцевого самоврядування повністю залежить від формування механізму забезпечення власними фінансовими ресурсами регіонів. На сьогодні місцеві бюджети залишаються незабезпеченими достатнім обсягом фінансів, що є перешкодою для ефективного функціонування місцевих органів влади. Основними джерелами доходів місцевих бюджетів повинні стати місцеві податки та збори, тому що саме вони можуть забезпечити фінансову спроможність місцевих бюджетів. Удосконалення системи формування місцевих бюджетів в Україні неможливо здійснити без використання зарубіжного досвіду формування власних доходів місцевих бюджетів. Місцеві податки та збори в деяких європейських державах є основою дохідної частини місцевих бюджетів.- У зв'язку з цим на сьогодні є надзвичайно важливим вивчення досвіду зарубіжних країн з цього питання та його впровадження у сфері використання місцевих податків в Україні.

Актуальність розподілу джерел доходів між загальнодержавним та місцевими бюджетами – одна з причин виникнення місцевих податків і зборів, які мають вагоме значення у забезпеченні потреб територіальних громад у багатьох розвинутих країнах. Існування місцевих податків і зборів відповідає, у першу чергу, інтересам територіальних громад, від імені яких діють органи місцевого самоврядування, оскільки такі платежі є лише їх фінансовим фундаментом. Надходження від місцевих податків і зборів забезпечують покращення соціально-економічного розвитку територіальних громад [1]. Метою ж запровадження нових видів місцевих податків і зборів є забезпечення місцевих органів влади надходженням доходів, необхідними для здійснення ними завдань та функцій, що перебувають у їх самостійному розпорядженні та концентруються у відповідних бюджетах [2].

Одним із фундаментальних місцевих податків є податок на нерухоме майно, оскільки становить значну частку доходів від податкових надходжень до місцевого бюджету, після єдиного податку. Основна роль оподаткуван-

ня нерухомого майна як однієї з ключових ланок місцевого оподаткування у зарубіжних країнах полягає в наповненні місцевих бюджетів та активізації розвитку в країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемам забезпечення фінансової самостійності місцевих бюджетів та вивченню світового досвіду з цього питання присвятили свої дослідження такі вчені як І. Букина, С.В. Богачов, Р.А. Джабраїлов, О.А. Івашко, О.М. Пастернак, В.В. Рибак, В.А. Устименко та інші. Однак, незважаючи на те, що вчені вже досліджували багато питань у цій сфері, вивчення особливостей оподаткування нерухомості країнами із розвинутою економікою потребують подальшого вивчення з метою вдосконалення та впровадження позитивного досвіду у національне законодавство України.

Мета та завдання дослідження

Мета наукової публікації полягає в розкритті світової практики використання податку на нерухоме майно та дослідженні основних елементів оподаткування нерухомого майна порівняння України та європейської практики.

Об'єктом дослідження є правове забезпечення податку на нерухоме майно в Україні та позитивний зарубіжний досвід оподаткування нерухомості.

Матеріали та методи

Основні положення наукового дослідження будуються на аналізі правового забезпечення оподаткування нерухомості за національним законодавством та зарубіжного досвіду застосування податку на нерухоме майно. Для дослідження основних питань дослідження ми застосовували загальноправові та спеціальні методи дослідження. Метод нормативно-порівняльного аналізу для роз'яснення змісту положень податкового законодавства України щодо врегулювання оподаткування нерухомості. Системно-структурний метод, який активно застосовувався при дослідженні зарубіжного досвіду оподаткування нерухомого майна. Метод узагальнення дозволив у висновках підсумувати окремі найважливіші проблеми, які виникли на практиці справляння податку на нерухоме майно. Використання вказаного методологічного інструментарію дало змогу вирішити поставлені завдання, одержати науковий результат, унікальність якого відображена у висновках.

Результати дослідження та їх обговорення

Нерухомість є важливим елементом національного багатства будь-якої держави.- З давніх-давен нерухомість використовується у податковій практиці. З одного боку, нерухомість, виступаючи важливим елементом національного багатства країни, відіграє значну роль у процесах її соціально-економічного розвитку, бере участь у системі виробництва, розподілу та споживання. З іншого – нерухомість володіє унікальним для цілей оподаткування, набором характеристик, за якими легко визначається власник, візуалізується та встановлюється база оподаткування. На цій основі, податок на нерухомість не викривлює економічну поведінку суб'єктів, є найбільш нейтральним та справедливим порівняно з іншими податками, зводить до мінімуму випадки ухилення від оподаткування тощо. Також існує позитивна Європейська практика перекладання податкового тягаря з мобільних факторів виробництва (праці та капіталу) на нерухомість, що значною мірою перетворює систему оподаткування нерухомості на важливий інструмент сприяння економічній активності в державі [3].

Податок на нерухоме майно функціонує приблизно в 130 країнах, але значущість його різна. У більшості країн надходження від цього податку становлять від 1,0 до 3,0 % загальних податкових надходжень на всіх рівнях структури влади, але є і винятки. Так, частка цього податку у власних надходженнях місцевих бюджетів становить від 10,0 % – у Данії, Фінляндії, Греції, Люксембурзі; до 50,0 % – у Бельгії, Латвії, Литві, Польщі, Словенії, Іспанії і майже 100 % – у Великій Британії, Естонії, Ірландії [6 с. 119]. Світовий досвід показує, що податок на нерухомість становить 40—95 % платежів до місцевих бюджетів [4]. Зокрема, він забезпечує 95% надходжень до місцевих бюджетів у Нідерлан-

дах, 81% – у Канаді, 52% – у Франції, від 10 до 70% – у США, 0,46 % - у Швейцарії, 1,1% - у Німеччині [4].

Тому заслуговує на увагу позитивний досвід упровадження податку на нерухомість країн Центрально-Східної Європи, які провели податкову реформу ще в 90-х роках минулого століття. Попри всі труднощі країни з перехідною економікою, зокрема Болгарія, Польща, Чехія, Словаччина, Хорватія ввели цей податок, і нині податкові надходження з нерухомості в цих країнах складають левову частку місцевих бюджетів, що формує стабільну дохідну частину бюджету й гарантує виконання важливих соціально-економічних програм. Найбільша перевага цього податку полягає в тому, що він забезпечує відносну автономію місцевої влади в питаннях самоврядного розвитку та можливість оперативно реагувати на гострі соціальні проблеми на місцях . Так, у Болгарії щорічний податок на нерухоме майно становить орієнтовно 0,25 % від її балансової вартості, базою оподаткування є житлова площа об'єкта нерухомості [5].

У країнах із розвиненою економікою спостерігається висока частка податку на нерухомість у податкових надходженнях зведених бюджетів (США – 10,5 %; Канада – 8,1 %; Японія – 7,4 %) [6]. Слід зазначити, що Великобританія є своєрідним винятком щодо оподаткування нерухомості з усіх європейських країн. Податок на нерухомість є єдиним місцевим податком. Для порівняння, у Франції стягують більше 50 різноманітних видів місцевих податків, в Італії – понад 70, у Бельгії – близько 100. Сума їхніх надходжень у цих країнах становить від 30,0 до 60,0 % доходів місцевих бюджетів. У Великобританії сума надходжень від цього податку становить більше 10,0 % від загальних податкових надходжень країни, де поняття «нерухомість» пов'язане з єдністю земельної ділянки. Об'єкт нерухомості і як об'єкт оподаткування, і як об'єкт права єдиний, але це не земельна ділянка, а будова некомерційного призначення з ділянкою або ділянка з будовою (умовні одиниці землі комерційного використання, у т. ч. сільськогосподарського). В Англії ставка податку на нерухомість залежить від її ринкової вартості, встановленої на 1 квітня 1991 р. на основі суми, за яку на цю дату житло можна було продати на відкритому ринку за належної реклами. Будинок вартістю до 120 тис. фунтів стерлінгів не оподатковують узагалі, від 120 до 250 тис. фунтів – за ставкою 1,0 %, від 250 до 500 тис. фунтів – 3,0 %, понад 500 тис. фунтів – від 4,0 %.

Отже, можемо зробити висновок, що кожна країна має різний відсоток податку на нерухоме майно, хоча помітне зростання у більш розвинених країнах також можна відмітити добробут окремих децентралізованих регіонів, провінцій, штатів та зв'язок зі свободою самоврядних органів. Наприклад, у США, де штати мають навіть своє законодавство, тобто кожен з них максимально самостійних помітний особливо високий відсоток на нерухоме майно - 10,5%. Тому можемо зрозуміти, що для добробуту України важливо впроваджувати новітні системи з оподаткування, окремими одиницями, а не загальнодержавні системи.

По-друге, європейське оподаткування нерухомості базується на п'яти основних елементах:

1) об'єкт оподаткування – земля, будівлі, споруди. Землі сільськогосподарського призначення мають особливий статус, оскільки будівлі на таких землях є приналежністю землі, тоді як у населених пунктах земельна ділянка є приналежністю до будови;

2) оподатковувана база – ринкова вартість оподатковуваних об'єктів;

3) використання при визначенні вартості масової оцінки на основі застосування стандартних процедур розрахунку вартості об'єктів для цілей оподаткування;

4) пільги надають або за категоріями платників податків, або з урахуванням характеру власності;

5) податок на нерухоме майно є переважно місцевим податком і надходить до місцевих бюджетів.

Так, у Великій Британії стягують єдиний податок на майно, яке використовують для ведення підприємницької діяльності (nationalnon-domesticrate – NNDR). Органи місцевого самоврядування стягують податок на нерухомість (universalbusinessrate – UBR).

Тоді як у Франції є три різних податки: податок на майно (забудовані ділянки); податок на майно (незабудовані ділянки); по-

даток на житло. Реально у Франції власник квартири платить фактично два податки (щоправда, податок обчислюють з кадастрової вартості будов, яку не переглядали останні півстоліття). Якщо власник будинку в ньому живе, він платить обидва податки, якщо ні – тільки податок на нерухомість.

У Німеччині податок на нерухомість (Grundsteuer) накладають щорічно органи місцевого самоврядування на нерухоме майно незалежно від його призначення (комерційне користування чи ні). Його накладають на податкову вартість майна за загальною федеральною ставкою 0,35 %.

У Швеції також застосовується податок на нерухомість, який базується на оціночній вартості. Податок на майно муніципалітету зазначається в податковій декларації і враховується при кінцевому розрахунку податку з доходів фізичних осіб. База для розрахунку податку – оціночна вартість, яку розраховує податкове агентство Швеції. Оціночна вартість відкоригується що три роки на базі цін реалізації за попередні роки. Вона має становити 75% реальної ринкової вартості нерухомого майна в проміжку оцінки за два роки. Напередодні оцінки податкове агентство Швеції разом із Національною земельною службою і незалежними оцінниками нерухомого майна вивчає статистику продажів за різними областями, яка є базою для оцінки. На вартість оцінки, крім цін купівлі/продажу в окремому регіоні, впливають розмір, стандарт будинку, рік будівництва та ін. Ставки податку встановлюються залежно від типу нерухомості: приватний будинок, що споруджується (1%), приватний будинок (0,75% оціночної вартості), квартира у багатоквартирному будинку (0,75%). Зокрема, у Швеції податок на нерухоме майно за будинок в 2021 р. дорівнює 0,75% оціночної вартості нерухомого майна, однак не більше 8524 шведських крон. Гранична 48 сума прив'язується до індексу зміни базової суми доходу .

В Україні податок на нерухоме майно сплачують фізичні та юридичні особи, у тому числі нерезиденти, які є власниками об'єктів житлової та/або нежитлової нерухомості, визначені п. 265.1 Податкового кодексу України (далі ПК України). Крім цього, Верховна Рада 24 грудня 2015 р. прийняла Закон України № 909-VIII «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 р.» [7], за яким внесено зміни в частині податку на нерухоме майно. Податок на нерухоме житлове майно нараховується Державною податковою інспекцією за місцем реєстрації власника - фізичної особи у такому порядку: - за власність одного нерухомого житлового майна, у тому числі його частки, податок нараховується, виходячи з бази оподаткування (для квартири/квартир незалежно від їх кількості - на 60 кв. метрів; для житлового будинку/будинків незалежно від їх кількості - на 120 кв. метрів), та пільги встановленої сільськими, селищними, міськими радами та відповідної ставки податку; - за власність більше однієї житлової нерухомості одного типу, у тому числі їх часток, податок нараховується виходячи із сумарної загальної площі таких об'єктів (для квартири/квартир не залежно від їх кількості - на 60 кв. метрів; для житлового будинку/будинків не залежно від їх кількості - на 120 кв. метрів), та пільги встановленої сільськими, селищними, міськими радами та відповідної ставки податку; - за власність житлової нерухомості різних видів, у тому числі їх часток, податок нараховується виходячи із сумарної загальної площі таких об'єктів (для різних типів об'єктів житлової нерухомості, - на 180 кв. метрів), та пільги встановленої сільськими, селищними, міськими радами та відповідної ставки податку; - сума податку, обчислена з урахуванням підпунктів 2 і 3 пункту 266.7 ПК України, розподіляється контролюючим органом пропорційно до питомої ваги загальної площі кожного з об'єктів житлової нерухомості [8].

При нарахуванні податку на нежитлову нерухомість береться до уваги загальна площа кожного об'єкта нерухомості та відповідної ставки податку.

Згідно з п. 266.8.1. ПК України, якщо змінився власник майна протягом календарного року податок обчислюється для попереднього власника за період з 1 січня цього року до початку того місяця, у якому він втратив право власності на зазначений об'єкт оподаткування, а для нового власника

- починаючи з місяця, у якому виникло право власності [8].

Отже, у різних країнах існують різні системи оподаткування, чиїсь здаються менш ефективними та несправедливими, а хтось може бути прикладом для наслідування. Тому неможливо казати про лише світовий досвід, а треба розмежовувати особливості місцевої системи оподаткування кожної держави.

Висновки

Ознайомившись з досвідом зарубіжних країн, зазначимо, що загальним стратегічним напрямом в Україні повинно стати посилення зацікавленості місцевих органів влади у зростанні ролі власного бюджетного потенціалу під час наповнення місцевих бюджетів. Для цього необхідно під час зменшення загальної кількості податків, що дасть змогу підвищити ефективність їх адміністрування, розширити перелік місцевих податків. До складу місцевих податків варто віднести податки, надходження від яких були б вагомими та мали постійний характер, як, наприклад, податок на доходи фізичних осіб. Потрібно впровадити реальну систему оподаткування розкоші, яка, окрім того, що сприяла б наповненню бюджету, стала б гарантією соціальної справедливості, громадської злагоди у суспільстві. Необхідно вдосконалювати законодавчу базу щодо місцевого оподаткування, визначивши порядок обчислення та сплати місцевих податків, можливість відстрочки платежів, використання податкового кредиту. Обсяг місцевих податків має бути безпосередньо пов'язаний з рівнем надання місцевих послуг. В Україні необхідно також збільшити ставки екологічних податків, посилити контроль за стягненням податків екологічного значення, особливо в регіонах з поганим екологічним становищем, перевантажених важкими галузями виробництва, високою щільністю населення, високим рівнем забруднення природного середовища, високим рівнем професійних та онкологічних захворювань. Вкрай актуальним для України є пошук альтернативних джерел наповнення місцевих бюджетів через впровадження неподаткових зборів. Під час пошуку резервів збільшення доходної частини місцевих бюджетів особливу увагу слід звернути на плату за оренду майна бюджетних установ і надходження бюджетних установ від реалізації в установленому порядку майна. Водночас, формуючи доходну базу місцевих бюджетів, на етапі нестабільності і незначущості власних дохідних джерел не слід обмежувати роль державних дотацій та субвенцій, адже тільки таким чином держава може активно впливати на розвиток місцевого самоврядування. При цьому слід змінити структуру офіційних трансфертів на користь незв'язаних субсидій.

Зважаючи на вищенаведені факти, ми визначили декілька шляхів вирішення проблеми: - продовжувати імплементацію позитивних положень світового досвіду у національне податкове законодавство, щоб була можливість порівнювати стан функціонування місцевої системи податків із станом місцевого оподаткування інших розвинених країн; - передивитись досвід інших країн, зокрема Швеції та спробувати оподатковувати справедливо, пропорційно та прогресивно, тобто залежно від стану, характеристик, місця розташування та державної реєстрації нерухомого майна; - реформувати законодавство паралельно з самим механізмом оподаткування, щоб зміни відбувалися одночасно.

Отже, Україна вже на шляху до зміни в законодавстві у відповідності до європейських стандартів, але такі «стандарти» у сфері оподаткування нерухомого майна дуже відрізняються у країнах: одні оподатковують усе майно однаково, інші оцінюють кожну споруду і визначають особливий відсоток, тому варіантів вибору безліч. Потрібно дослідити всі варіанти та обрати таку, де початковий варіант схожий на нашу базу, щоб провести зміни максимально ефективно та швидко. Через фактичну централізацію дохідної бази та слабкі фінансові й адміністративні можливості нереалістичним буде сказати, що цей процес можна швидко здійснити. Однак, якщо уряд має серйозні наміри поліпшити надання послуг через реальну децентралізацію, то необхідно для цього визнати зв'язок між послугами, що надаються на місцевому рівні, та коштами, необхідними для надання таких послуг. Треба здійснити необхідні кроки зараз, щоб Україна могла в майбутньому отримати більшу автономію в доходах.

Література

1. Кравченко В. Місцеві фінанси України: [навч. пос.] / В.Кравченко. – К. : Знання, 1999. С.43.

2. Кириленко О.П. Фінансова незалежність місцевого самоврядування / О. П. Кириленко // Фінанси України. 2001. №1. С.35.

3. Митяй С.А. Система оподаткування нерухомості України: сучасний стан та шляхи реформування // Вісник економіки транспорту і промисловості. 2010. № 31. С.202-207.

4. Майстренко О. Податок на нерухоме майно як додаткове джерело наповнення місцевих бюджетів / О. Майстренко // Право України. 2009. № 10. С. 118–124.

5. Фліссак Н. Світовий досвід у справлянні податку на нерухоме майно / Н. Фліссак // Консультант. 2007. № 34. С. 23-30.

6. Стіпахно В.І. Зарубіжний досвід стягнення податку на нерухомість / В.І. Стіпахно // Формування ринкових відносин в Україні. 2012. № 9. С. 18-25.

7. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2016 р.: Закон України № 909-VIII від 24.12.2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/909-19#Text.

8. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. №2755-VI // Відомості Верховної Ради України. 2011. №13-14, №15-16, №17. Ст. 112.

Natalia Khatniuk *Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Public Law, Faculty of Law and International Relations, Borys Grinchenko Kyiv University, e-mail:n.khatniuk@kubg.edu.ua, ORCID Id: https://orcid.org/0000-0003-3064-7510*

Nelly Pobiyanska *Associate Professor of the Department of Private Law Disciplines, University of Modern Knowledge, PhD in Law, e-mail:siete@ukr.net, ORCID Id: https://orcid.org/0000-0001-5872-9281*

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF REAL ESTATE TAX: IMPLEMENTATION OF POSITIVE PROVISIONS IN NATIONAL LEGISLATION

In the scientific article, the authors disclosed the legal principles and features of the real estate tax in Ukraine, studied the foreign experience of applying the real estate tax in various countries with developed economies. The foreign experience of the organization of local taxation is also considered, the tax powers of local self-government bodies are characterized, certain provisions are identified that can be used for the formation and improvement of the system of local budgets in Ukraine, namely the implementation of positive provisions of the legal regulation of real estate tax into national legislation.

Key words: real estate, local taxes, local fees, real estate tax, foreign real estate taxation experience.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТРАНСФЕРТНОГО ЦІНОУТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ

КУДЕРСЬКА Ірина Олександрівна - доктор філософії в галузі права, викладач кафедри інформаційного, господарського та адміністративного права факультету соціології та права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

orcid.org/0000-0002-7433-1502

УДК 347.73:336.22 (477)

DOI 10.32782/NP.2023.2.24

Стаття «Правове регулювання трансфертного ціноутворення в Україні» присвячена актуальній практичній та теоретичній проблемі, яка в Україні не набула належного розкриття. Її метою є дослідження явища трансфертного ціноутворення, розвитку правового регулювання цієї сфери в Україні та визначення основних напрямів вдосконалення правового регулювання сфери трансфертного ціноутворення тощо. Підкреслено, що трансфертне ціноутворення є поширеним явищем у більшості країн світу та виокремлено основні правові норми, що нині регулюють цю сферу в Україні.

Виокремлено основні питання, які потребують належного правового врегулювання, а саме: відсутність уніфікованого підходу щодо трансферного ціноутворення; відсутність належного врегулювання трансфертного ціноутворення в господарських операціях, у сфері інтелектуальної власності; відсутність достатньої та зрозумілої інформації про звітність у зазначеній сфері та вимоги до оформлення документації щодо трансфертного ціноутворення; необхідність розробки відповідних освітніх програм, або складових таких програм направлених на здобуття належної кваліфікації для визначення ціни відповідної господарської операції між пов'язаними сторонами та оформлення відповідно до законодавства документації щодо трансфертного ціноутворення; необхідність зміни визначення поняття «пов'язаних сторін»; необхідність конкретизації вимог до звітності про трансфертне ціноутворення; необхідність роз'яснення порядку застосування методів трансфертного ціноутворення на законодавчому рівні; необхідність запровадження штрафів та інших санкцій за порушення правил трансфертного ціноутворення; визначення більш чітких правил щодо проведення аудиту трансфертного ціноутворення, включаючи обов'язкове використання стандартів та методів, рекомендованих ОЕСР, та ін.

Виділено та запропоновано наступні види порушень у сфері трансфертного ціноутворення: заниження цін на товари або послуги, щодо яких укладеного договори між пов'язаними сторонами; завищення цін на товари або послуги, щодо яких укладеного договори між пов'язаними сторонами; використання неприпустимих методів трансфертного ціноутворення; відсутність документального підтвердження трансферних цін; неподання звіту про контрольовані операції; нездійснення декларування контрольованих операцій; порушення правил і вимог щодо трансфертного ціноутворення, які закріплені згідно з принципом «витягнутої руки»; та ін.

Ключові слова: трансфертне ціноутворення, пов'язані сторони, контрольовані операції, оподаткування.

Постановка проблеми

Трансфертне ціноутворення є поширеним явищем як у більшості країн світу, так і на території нашої країни та є необхідним для визначення цін на товари, послуги та ін. між пов'язаними сторонами. Трансфертне

ціноутворення застосовується у відносинах щодо господарських операцій між платниками податків підприємствами, що можуть впливати на об'єкт оподаткування. Здебільшого це стосується дочірніх підприємств та материнських компаній, зокрема, транснаціональних компаній, що діють у різних країнах і щодо яких застосовується правове регулювання відносин між податковими резидентами та податковими нерезидентами. Проте, окремі елементи трансфертного ціноутворення можливо виявити у відносинах як на рівні транснаціональних компаній, так і на рівні малого бізнесу.

Оскільки компанії можуть використовувати трансфертне ціноутворення як інструмент для зменшення своїх податкових зобов'язань та зловживань у податковій сфері, направлених на уникнення оподаткування це явище потребує належного правового забезпечення та правового регулювання міжнародними нормативно правовими актами та національним законодавством.

Стан наукового вивчення проблеми

Проблеми правового регулювання трансфертного ціноутворення привертали увагу багатьох вчених. Так теоретичні і практичні проблеми застосування положень податкового законодавства, що регламентує трансферне ціноутворення, досліджували такі вчені: А. М. Котенко, М. О. Мішин, С. В. Брояков, К. О. Гетьман, К. М. Наугольникова, А. В. Савінова, К. С. Тверезовська та інші. Проте нині, враховуючи динамічність правового регулювання сфери трансфертного ціноутворення, зазначена сфера потребує переосмислення та нових наукових доробків.

Викладення основного матеріалу

В Україні правове регулювання трансфертного ціноутворення здійснюється Податковим кодексом України та низкою нормативно-правових актів, прийнятих Міністерством фінансів та Державною податковою службою, відповідно до яких податкові органи мають право контролювати трансфертні ціни в контрольованих операціях, що застосовуються при укладанні угод між пов'язаними сторонами, та перевіряти їх відповідність ринковим умовам, котирувальним цінам, встановлення відповідності умов контрольованої операції принципу «витягнутої руки» за допомогою методів порівняльної неконтрольованої ціни, ціни перепродажу, «витрати плюс», чистого прибутку, розподілення прибутку тощо. [1, ст. 39]

Питання правового регулювання трансферного ціноутворення в Україні перебуває в процесі розвитку. У 2020 році була розроблена Програма стимулювання економіки України на 2020-2022 роки, частина заходів якої передбачає законодавчі та регуляторні зміни, що потребують оптимізації податкового навантаження та адміністрування. Цією Програмою було перебачено запровадження законодавчих новацій щодо удосконалення контролю за трансфертним ціноутворенням у межах імплементації плану дій BEPS з метою підвищення рівня прозорості міжнародних транзакцій суб'єктів господарювання [2]. Програма стимулювання економіки України передбачає реформування системи оподаткування та вдосконалення механізмів контролю за дотриманням вимог щодо трансферного ціноутворення, впровадження міжнародних стандартів у галузі оподаткування, впровадження стандартів Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), вдосконалення системи контролю за дотриманням вимог щодо трансфертного ціноутворення, встановлення механізмів ризик-орієнтованого підходу до контролю, розвитку інформаційної бази та забезпечення ефективної співпраці між податковими органами в різних країнах, розвиток електронної системи обліку та звітності, забезпечення більш прозорої та справедливої системи оподаткування в Україні.

Впровадження міжнародних стандартів в галузі оподаткування, впровадження стандартів ОЕСР у сфері оподаткування зосереджено навколо наступних напрямів [3]:

1) розробка інструкцій з проведення переговорів та застосування двосторонніх податкових угод;

2) розробка інструкцій з трансфертного ціноутворення;

3) обмін досвідом у сфері обміну інформацією та банківської таємниці, визначення проблемних сфер та шляхів їх вирішення, забезпечення захисту прав платників податків на конфіденційності їх інформації;

4) вивчення методів податкового стимулювання у сфері податку з доходів фізичних осіб та прибуткового податку з юридичних осіб на прикладі країн членів та не членів ОЕСР;

5) вивчення проблем міжнародного ухилення від оподаткування та втечі від податків, виявлення універсальних схем та структур, задіяних у податковому шахрайстві, підготовка відповідних рекомендацій;

6) визначення юридичних та практичних проблем, з якими стикаються країни під час проведення аудиту багатонаціональних підприємств;

7) окреслення кола адміністративних процедур, інформаційних вимог та процедур перевірки, які необхідні для проведення ефективного аудиту;

8) визначення шляхів модернізації податкових систем з метою адаптації до нових глобальних ринків фінансів та капіталу, що, зокрема, стосується оподаткування інноваційних фінансових інструментів та фінансових установ;

9) та ін. [4]

Також на міжнародному рівні діє ініціатива BEPS (Base Erosion and Profit Shifting), яка була започаткована ОЕСР у 2013 році. Ініціатива BEPS має на меті боротьбу з ухиленням від сплати податків та забезпечення належного оподаткування міжнародних компаній. До її складу входять рекомендації по боротьбі з ухиленням від оподаткування та виведенням грошей в офшори, системні заходи спрямовані, зокрема, на боротьбу зі зловживаннями, пов'язаними з використанням спеціальних режимів оподаткування, та застосуванням конвенцій про уникнення подвійного оподаткування [5].

BEPS визначає кроки, спрямовані на забезпечення більшої прозорості та ефективності системи оподаткування міжнародних компаній, зокрема [6]:

- удосконалення контролю за трансферним ціноутворенням з імплементацією положень Плану дій BEPS в національне законодавство;

у сфері міжнародних процедур:

- оподаткування прирівняних до дивідендів платежів при здійсненні операцій з нерезидентами; визначення контрольованих іноземних компаній та їх оподаткування (Крок 3);

- обмеження витрат за фінансовими операціями з пов'язаними особами (Крок 4);

у сфері міжнародного оподаткування:

- запобігання зловживанням у зв'язку із застосуванням договорів про уникнення подвійного оподаткування (Крок 6);

- запобігання уникненню статусу постійного представництва та оподаткування постійних представництв (Крок 7)

- та ін.

Так, у 2021 році було внесено зміни до Податкового кодексу України щодо трансферного ціноутворення та інших аспектів оподаткування прибутку, щодо механізму застосування методів трансфертного ціноутворення, уточнення критеріїв, за якими підприємства визнаються пов'язаними, визначення правил для визначення операцій, що потребують декларування, та інших аспектів трансфертного ціноутворення [7].

А 03.11.2022 року у сфері трансфертного ціноутворення Державна податкова служба уклала багатосторонню угоду Multilateral Competent Authority Agreement on the Exchange of Country-by-Country Reports [8; 9], зокрема, щодо виконання Плану дій Base Erosion and Profit Shifting (BEPS), зокрема, кроку 13 BEPS – запровадження додаткової звітності з трансфертного ціноутворення для міжнародних груп компаній у вигляді трирівневої структури документації із трансфертного ціноутворення.

Безпосередньо імплементація такого обміну є одним з міжнародних зобов'язань України та передбачає встановлення для Державної податкової служби обов'язку здійснювати збір відповідної інформації та щорічно на автоматичній основі обмінюватись звітами в розрізі країн між юрисдикціями, у яких зареєстровано учасника міжнародної групи компаній або в яких міжнародна група компаній здійснює свою діяльність, що містить інформацію, зокрема, стосовно

загальної суми доходів (виручки) за фінансовий рік, суми прибутку (збитку) за фінансовий рік, сум нарахованого та сплаченого податку на прибуток підприємств, розміру статутного капіталу, чисельності працівників за фінансовий рік тощо. [10]

Трирівнева модель звітності дозволяє здійснювати контроль над операціями в межах міжнародних груп компаній та включає в себе звіт про контрольовані операції, повідомлення про участь у міжнародній групі компаній. Документація із трансфертного ціноутворення (локальний файл) та глобальна документація (майстер-файл) - подається на запит Державної податкової служби. [11] Станом на сьогодні Україна вже зазначена в числі юрисдикцій-підписантів Багатосторонньої угоди МСАА CbC [12]

Проте, 27.03.2023 тільки направлено на підпис Президенту України Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо імплементації міжнародного стандарту автоматичного обміну інформацією про фінансові рахунки», яким, передбачається, що лише платникам податків, які є материнськими компаніями міжнародної групи компаній в Україні, вперше необхідно буде подати звітність за фінансовий рік, який закінчується у періоді з 01 січня до 31 грудня 2022 року. В подальшому передбачено подання такої звітності за фінансовий рік, який розпочинається у періоді з 01 січня до 31 грудня року, в якому Багатостороння угода МСАА CbC набрала чинності, щонайменше з однією іноземною юрисдикцією – стороною Багатосторонньої угоди МСАА CbC, яка є партнером України щодо автоматичного обміну інформацією. [13]

Висновки

Враховуючи позитивні зміни в правовому регулюванні трансфертного ціноутворення, можна виокремити наступні проблемні питання які потребують належного унормування задля забезпечення прозорості, узгодженості та ефективності при використанні методів трансфертного ціноутворення:

- відсутність уніфікованого підходу щодо трансфертного ціноутворення, що призводить до різного тлумачення норм та неоднакового застосування методів, створюючи небезпеку подвійного оподаткування та складнощі у визначенні ціни в господарських операціях між пов'язаними сторонами;
- відсутність належного врегулювання трансфертного ціноутворення в господарських операціях, у сфері інтелектуальної власності, що призводить до різного тлумачення норм та неоднакового застосування методів, що призводить до неналежного оформлення платниками податків контрольованих операцій;
- відсутність достатньої та зрозумілої інформації про звітність у зазначеній сфері та вимоги до оформлення документації щодо трансферного ціноутворення, що призводить до подальших спорів між платниками податків та податковими органами;
- необхідність розробки відповідних освітніх програм або складових таких програм направлених на здобуття належної кваліфікації для визначення ціни відповідної господарської операції між пов'язаними сторонами та оформлення відповідно до законодавства документації щодо трансфертного ціноутворення;
- необхідність зміни визначення поняття «пов'язаних сторін», а саме розширення суб'єктів що підпадають під це визначення з врахуванням судової практики, нових форм бізнесу та господарських відносин, що виникають внаслідок глобалізації та цифрової економіки;
- необхідність конкретизації вимог до звітності про трансфертне ціноутворення;
- необхідність роз'яснення порядку застосування методів трансфертного ціноутворення на законодавчому рівні, визначення методів та процедур визначення цін в конкретних випадках, які повинні використовуватися в аналогічних випадках, де відбуваються операції між пов'язаними сторонами;
- необхідність запровадження штрафів та інших санкцій за порушення правил трансферного ціноутворення, які можуть включати штрафи за невиконання вимог щодо звітності, відмову від співпраці з податковими органами та інші порушення;
- визначення більш чітких правил щодо проведення аудиту трансфертного ці-

ноутворення, включаючи обов'язкове використання стандартів та методів, рекомендованих ОЕСР;

- та ін.

Також у зазначеній сфері необхідно чітке визначення видів правопорушень та відповідальності за них. *Пропонуємо виділити та конкретизувати в чинному законодавстві наступні види порушень у сфері трансфертного ціноутворення*:

1) заниження цін на товари або послуги, щодо яких укладеного договори між пов'язаними сторонами та проведено відповідні розрахунки, що призводить до заниження податкових обов'язків платника податків в країні, де він є податковим резидентом;

2) завищення цін на товари або послуги, щодо яких укладеного договори між пов'язаними сторонами та проведено відповідні розрахунки, що призводить з одного до завищення податкових обов'язків платника податків в країні з меншою податковою ставкою, де він є податковим резидентом, і завищення витрат іншого платника податків, що призводить до зменшення об'єкта оподаткування в країні з вищою податковою ставкою;

3) використання неприпустимих методів трансфертного ціноутворення;

4) відсутність документального підтвердження трансфертних цін, відповідно відсутність можливості в контролюючих податкових органів перевірити відповідність вимогам законодавства трансфертних цін та відсутність порушень з боку платників податків щодо податкової бази;

5) неподання звіту про контрольовані операції, відповідно відсутність можливості в контролюючих податкових органів перевірити відповідність вимогам законодавства трансферних цін та уникнення відповідальності за порушення з боку платників податків;

6) нездійснення декларування контрольованих операцій, що призводить до приховування порушень законодавства щодо трансферного ціноутворення;

7) порушення правил і вимог щодо трансфертного ціноутворення, які закріплені згідно з принципом «витягнутої руки»;

8) та ін.

Отже, трансфертне ціноутворення та господарські операції між пов'язаними сторонами нині є невід'ємною складовою бізнесу і може бути як позитивним, так і негативним явищем. Та задля забезпечення функціонування податкового законодавства в цій сфері, оподаткування, звітності тощо, сфера трансфертного ціноутворення, контрольованих операцій та співпраці пов'язаних сторін має набути належного правового врегулювання.

Література

1. Податковий кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 13-14, № 15-16, № 17, ст.112. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text (дата звернення: 23.03.2023);

2. Програма діяльності Кабінету Міністрів України. Ефективна податкова система. https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/Program/diyalnosti-kmu-20.pdf (дата звернення: 18.03.2023);

3. Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). URL: https://tax.gov.ua/diyalnist-/mijnarodne-/informatsiya-schodo-spivrobitnitstva-derjavnoi-podatkovoi-slujbi/organizatsiya-ekonomichnogo-spivrobitnitstva-ta-rozvitku--oesr-/ (дата звернення: 18.03.2023);

4. Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР). URL: https://tax.gov.ua/diyalnist-/mijnarodne-/informatsiya-schodo-spivrobitnitstva-derjavnoi-podatkovoi-slujbi/organizatsiya-ekonomichnogo-spivrobitnitstva-ta-rozvitku--oesr-/ (дата звернення: 18.03.2023);

5. Впровадження кроків Плану дій BEPS. URL: https://ch.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/427391.html (дата звернення: 18.03.2023);

6. Впровадження кроків Плану дій BEPS. URL: https://ch.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/427391.html (дата звернення: 18.03.2023);

7. Важливі зміни щодо трансфертного ціноутворення. URL: https://kpmg.com/ua/uk/home/media/press-releases/2021/01/important-changes-in-transfer-pricing.html (дата звернення: 20.03.2023);

8. Щодо першого подання Звіту у розрізі країн міжнародної групи компаній. URL: https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/print-665595.html (дата звернення: 20.03.2023);

9. Multilateral competent authority agreement on the exchange of country-by-country reports. URL: https://www.oecd.org/tax/automatic-exchange/about-automatic-exchange/CbC-mcaa.pdf (дата звернення: 20.03.2023);

10. Україна приєдналася до Багатосторонньої угоди компетентних органів про автоматичний обмін звітами в розрізі країн. URL: https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/629223.html (дата звернення: 19.03.2023);

11. Щодо першого подання Звіту у розрізі країн міжнародної групи компаній. URL: https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/print-665595.html (дата звернення: 20.03.2023);

12. Signatories of the multilateral competent authority agreement on the exchange of country-by-country reports (CbC MCAA) and signing dates. URL: https://www.oecd.org/tax/beps/CbC-MCAA-Signatories.pdf (дата звернення: 15.03.2023);

13. Щодо першого подання Звіту у розрізі країн міжнародної групи компаній. URL: https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/print-665595.html (дата звернення: 20.03.2023).

Kuderska Iryna

The article «Legal regulation of transfer pricing in Ukraine» is devoted to an actual practical and theoretical problem that has not received adequate disclosure in Ukraine. Its purpose is to study the phenomenon of transfer pricing, the development of legal regulation of this sphere in Ukraine, and to determine the main directions for improving the legal regulation of transfer pricing, etc. It is emphasized that transfer pricing is a widespread phenomenon in most countries of the world and the main legal norms that currently regulate this sphere in Ukraine are highlighted.

The main issues that require proper legal regulation are highlighted, namely: absence of a unified approach to transfer pricing; absence of proper regulation of transfer pricing in economic transactions, in the field of intellectual property; absence of sufficient and clear information about reporting in the specified area and requirements for processing transfer pricing documentation; the need to develop appropriate educational programs or components of such programs aimed at obtaining appropriate qualifications for determining the price of a relevant business transaction between related parties and drawing up transfer pricing documentation in accordance with legislation; the need to change the definition of «related parties»; the need to specify requirements for transfer pricing reporting; the need to clarify the procedure for applying transfer pricing methods at the legislative level; the need to introduce fines and other sanctions for violation of transfer pricing rules; definition of clearer rules for transfer pricing audits, including the mandatory use of standards and methods recommended by the OECD; etc.

The following types of violations in the field of transfer pricing have been identified and proposed: underpricing of goods or services for which contracts have been concluded between related parties; overpricing of goods or services for which contracts have been concluded between related parties; use of unacceptable methods of transfer pricing; lack of documentary confirmation of transfer prices; failure to submit a report on controlled transactions; failure to declare controlled transactions; violation of the rules and requirements regarding transfer pricing, which are fixed according to the «arm's length principle»; etc.

Keywords: transfer pricing, related parties, controlled transactions, taxation.

ПРИНЦИПИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В ПРАВООХОРОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

БАНДУРКА Олександр Маркович - доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, академік Національної академії правових наук України, перший віцепрезидент Національної академії правових наук України
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0240-5517
МУЗИЧУК Олександр Миколайович - доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, проректор Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID: http://orcid.org/0000-0001-8367-2504
ГОНЧАРЕНКО Леся Леонідівна - кандидат історичних наук, доцент, Сумська філія Харківський національний університет внутрішіх справ, кафедра юридичних дисциплін (доцент)
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0750-7344
УДК 342.1
DOI 10.32782/NP.2023.2.25

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів учених, з'ясовано сутність таких понять, як: принципи та принципи права, на основі чого запропоновано авторське визначення принципів забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності. Виокремлено та надано характеристику ключовим принципам забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності, а також обґрунтовано доцільність їх закріплення на законодавчому рівні.

Ключові слова: принципи, принципи права, забезпечення, права людини, правоохоронна діяльність.

Постановка проблеми

Правоохоронна діяльність нерозривно пов'язана із можливістю застосування заходів адміністративного примусу, що в свою чергу досить часто призводить до порушення прав людини. При цьому в ході осмислення сутності правоохоронної діяльності важливо формулювати на доктринальному рівні, втілювати в життя на рівні нормативно-правових актів і конкретних управлінських рішень засадничі положення здійснення правоохоронної діяльності, наближати такі положення до європейських правових стандартів та адаптувати їх до неминучих змін соціальних відносин в умовах воєнного стану.

Стан дослідження проблеми

В останні роки проблема забезпечення прав людини неодноразово ставала предметом наукових досліджень багатьох науковців. Зокрема, їй приділяли увагу: Н.М. Ахтирська, Ю.А. Ведєрніков, Ю.О. Загуменна, В.В. Касько, А.М. Кучук, Б.А. Маланчук, Б.М. Пошва, Т.І. Фулей,

Н.Г. Шукліна та інші дослідники. У той же час констатуємо, що в юридичній літературі питання принципів забезпечення прав людини в правоохоронній діяльності розглянуто досить побіжно, постає необхідність більш глибокого дослідження сутності окремих принципів, у тому числі в контексті актуальних соціально-економічних, політичних умов, у яких наразі функціонують правоохоронні органи.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є встановити коло та зміст ключових принципів забезпечення прав людини в правоохоронній діяльності. Задля досягнення вказаної мети вбачається необхідним вирішити наступні завдання: розкрити зміст терміну «правоохоронна діяльність»; визначити поняття принципів забезпечення прав людини; встановити коло ключових принципів забезпечення прав людини в правоохоронній діяльності.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що в статті дістала подальшого розвитку характеристика ключових принципів забезпечення прав людини в правоохоронній діяльності, а також здійснено їх змістовний аналіз.

Виклад основного матеріалу

На початку нашого дослідження варто визначитись із сутністю правоохоронної діяльності, адже саме на підставі глибокого аналізу різних поглядів науковців та врахування актуальних викликів, характерних для основних сфер життєдіяльності українського суспільства, можна дійти до розуміння принципово нових особливостей правоохоронної діяльності.

Так, на думку Л.В. Гудзь, правоохоронна діяльність – це діяльність спеціально уповноважених органів і організацій (державних та недержавних), яка має на меті захист прав і свобод людини і громадянина, охорону прав та законних інтересів державних і недержавних організацій, боротьбу зі злочинами та іншими правопорушеннями. Основними суб'єктами правоохоронної діяльності є правоохоронні органи [1, с.16].

Акцентуючи увагу на комплексному підході дослідниці, ми водночас вважаємо доцільним вважати також одним із ключових суб'єктів даної діяльності громадськість, а саме ті або інші інститути громадянського суспільства, які взаємодіють з правоохоронними органами у сфері охорони публічного порядку.

На думку А.І. Біласа, правоохоронна діяльність – це здійснюваний в межах чинного законодавства різновид правозастосовної діяльності компетентних державних органів із профілактики і припинення правопорушень, притягнення правопорушників до юридичної відповідальності [2].

Як бачимо, дослідник виокремлює профілактику як елемент правоохоронної діяльності. Даний підхід органічно пов'язаний з втіленням виховних функцій, широкого спектру напрямків взаємодії з громадськістю в розуміння правоохоронної діяльності.

На думку окремих дослідників, правоохоронна діяльність охоплює такі напрями: діяльність із виявлення, запобігання й розслідування злочинів та інших правопорушень; діяльність із захисту державної (національної) безпеки, державного кордону та правопорядку в Україні; діяльність органів прокуратури; діяльність із забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства [3, с. 22].

Ми ж вважаємо даний підхід більш характерним до радянської адміністративно-правової доктрини. У нинішніх умовах розуміння сутності публічного адміністрування, впровадження моделі надання послуг населенню тими або іншими суб'єктами публічного адміністрування очевидною стає необхідність виокремлення таких напрямків, як взаємодія з громадськістю, реалізація окремих соціальних проєктів та комплексних програм у правоохоронній сфері.

Актуальним напрямком в умовах воєнного стану в Україні виступає також соціально-гуманітарна робота як елемент правоохоронної діяльності.

Таким чином, правоохоронна діяльність – це визначена нормами чинного законодавства діяльність спеціально уповноважених суб'єктів, яка передбачає реалізацію ними сукупності заходів за допомогою використання низки інструментів та засобів та котра спрямована на: а) попередження порушень прав і свобод громадян; б) припинення правопорушень; в) виявлення причин, що могли б призвести до виникнення правопорушень; г) профілактику правопорушень.

Як відзначалось раніше, правоохоронна діяльність включає в себе можливість використання заходів, в тому числі й примусового характеру, що іноді призводить до порушення прав і свобод людини. Така діяльність будується на основі сукупності вихідних начал, відправних ідей, які прийнято називати принципами.

На переконання В.Я. Малиновського, принципи - це специфічне поняття, змістом якого є не стільки сама закономірність, відносини, взаємозв'язок, скільки наше знання про них. Він є результатом наукового пізнання, при цьому слід враховувати, що не всі закономірності, відносини і взаємозв'язки державного управління сьогодні досліджені та сформульовані у вигляді принципів [4].

Тож, у найбільш загальному розумінні принципи являють собою вихідні начала, відправні ідеї, які лежать в основі здійснення певної діяльності.

Найбільш дослідженим вказаний термін є з правової точки зору. Так, відповідно до точки зору М.С. Кельмана та О.Г. Мурашина, принципи права – це керівні ідеї, які характеризують зміст права, його сутність і призначення в суспільстві, служать основним орієнтиром всієї правотворчої, правозастосовчої і правоохоронної діяльності державних органів [5, с.26].

З огляду на зазначене вище, принципи забезпечення прав людини в правоохоронній діяльності являють собою вихідні начала (ідеї), ключові вимоги, які лежать в основі відповідного забезпечення.

Слід зауважити, що відповідні принципи формують не тільки ідейну основу для здійснення відповідної діяльності, а й визначають напрямки її реалізації та перспективи подальшого розвитку. Дотримання принципів забезпечення прав людини в правоохоронній діяльності має обов'язкове значення для всіх учасників відповідних правовідносин, а відхилення від них може тягнути за собою настання юридичної відповідальності. На нашу думку, до ключових принципів у розрізі представленої проблематики найбільш доцільно віднести наступні.

- принцип верховенства права. Його дія поширюється на усі органи державної влади, органи регіонального і місцевого самоврядування та їх посадових осіб в усіх сферах нормотворчої, правоохоронної та правозастосовної діяльності [6, с.51]. Сутність же цього принципу полягає у цілковитому пануванні права як непорушної

істини, духу закону, втіленні природного праворозуміння, непорушності загальних принципів права, розумінні права як цінності.

- принципу законності, сутність якого полягає у закріпленні загальнообов'язкових правил поведінки на рівні законів та інших підзаконних нормативно-правових актів та їх фактичному виконанні на засадах чіткості та рівності;

- принцип особистої недоторканності. Недоторканність передбачає такий стан, при якому не допускається порушення моральної, фізичної та інших цінностей людини шляхом примусу з боку держави, посадових осіб та інших громадян;

- принцип толерантності по відношенню до особливостей кожного окремого індивіда чи організації. Ні за яких обставин толерантність не може виправдовувати зазіхань на ці основні цінності. Даний принцип також покликаний забезпечувати рівне ставлення співробітників правоохоронних органів у своїй професійній діяльності до будь-яких осіб, незалежно від їх статі, раси, релігійної приналежності, національного походження тощо. Толерантність повинні проявляти кожна людина, окрема соціальна група, все суспільство в цілому та держава в особі єдиного законодавчого органу [7, с.40];

- принцип активної взаємодії з громадськістю, який ґрунтується на концепції співпраці, відкритості та довіри між правоохоронними органами і громадою.

- принцип відповідальності, під яким ми розуміємо фундаментальне положення, за якого правоохоронні органи повинні нести невідворотну відповідальність за свої дії і вчинки. Це включає проведення незалежних розслідувань порушень, покарання за незаконні дії та надання справедливої компенсації особам.

- принцип прозорості передбачає, що діяльність правоохоронних органів повинна бути прозорою та доступною для громадськості. Це включає оприлюднення інформації про права та обов'язки громадян, процедури, політику та результати їх діяльності.

Висновки

Підбиваючи підсумок представленого наукового дослідження варто зазначити, що наведений нами перелік принципів забезпечення прав людини в правоохоронній діяльності не претендує на вичерпність. Разом із тим, ми переконані, що саме приведений перелік засад складає основу здійснення відповідної діяльності, а відтак він потребує законодавчого закріплення. Окрім того, і законодавець, і вітчизняні науковці повинні рухатись у сторону розширення переліку та змісту принципів забезпечення прав людини в правоохоронній діяльності.

Так, постає нагальна потреба в осмисленні наведених принципів як на рівні філософського розуміння їх сутності, так і на рівні їх впровадження у щоденну діяльність правоохоронних органів. Кожен із запропонованих принципів має досліджуватися крізь призму його реального втілення у нових повноваженнях, врегулювання окремих напрямків діяльності тих або інших підрозділів. Адже саме принципи мають бути в основі законопроєктної діяльності, створення відповідних методичних рекомендацій, посібників, монографій, бути їх надійною ідейною основою.

Література

1. Гудзь Л. В. Забезпечення виборчих прав громадян України та діяльність

міліції у цій сфері: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2009. 21 с.

2. Білас А. І. Правоохоронна діяльність країн ЄС: порівняльно-правове дослідження: дис канд. юрид наук : 12.00.01. Київ, 2016. 227 с.

3. Подоляка А. Правоохоронна діяльність і правоохоронні органи. *Віче.* 2009. № 18. С. 22–23.

4. Малиновський В.Я. Державне управління: Навчальний посібник. Луцьк: Ред.-вид. відд. «Вежа « Вол. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. 558 с.

5. Кельман М.С., Мурашин О.Г. Загальна теорія права (з схемами, кросвордами, тестами): підручник. Київ : Кондор, 2002. 353 с.

6. Скалецький Д.А. Принцип рівності конституційно-правового статусу людини і громадянина // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (ДДУВС, 07.12.2017). URL: https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/2506/1/48.pdf (дата звернення 01.05.2023).

7. Грищенко А. В. Правовий закон: питання теорії та практики в Україні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2002. 207 с.

АНОТАЦІЯ

З'ясовано, що правоохоронна діяльність – це визначена нормами чинного законодавства діяльність спеціально уповноважених суб'єктів, яка передбачає реалізацію ними сукупності заходів за допомогою використання низки інструментів і засобів, та котра спрямована на: а) попередження порушень прав і свобод громадян; б) припинення правопорушень; в) виявлення причин, що могли б призвести до виникнення порушень прав, свобод та інтересів людини і громадянина.

Аргументовано, що принципи забезпечення прав людини в правоохоронній діяльності являють собою вихідні начала (ідеї), ключові вимоги, які лежать в основі відповідного забезпечення. Зауважено, що відповідні принципи формують не тільки ідейну основу для здійснення відповідної діяльності, а й визначають напрямки її реалізації та перспективи подальшого розвитку. Дотримання принципів забезпечення прав людини в правоохоронній діяльності має обов'язкове значення для всіх учасників відповідних правовідносин, а відхилення від них може тягнути за собою настання юридичної відповідальності.

Виокремлено та надано характеристику наступним ключовим принципам забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності: верховенство права, законність, особистої недоторканності, рівності та рівноправності; толерантності та недискримінації. Обґрунтовано важливість та необхідність законодавчого закріплення вказаних вище принципів.

Ключові слова: принципи, принципи права, забезпечення, права людини, правоохоронна діяльність.

SUMMARY

It was found that law enforcement activity is the activity of specially authorized entities defined by the norms of current legislation, which involves the implementation of a set of measures by them using a number of tools and means, and which is aimed at: a) prevention of violations of the rights and freedoms of citizens; b) termination of offenses; c) identification of reasons that could lead to violations of the rights, freedoms and interests of a person and a citizen.

It is argued that the principles of ensuring human rights in law enforcement activities represent the starting principles (ideas), key requirements that underlie the appropriate provision. It is noted that the relevant principles form not only the ideological basis for the implementation of the relevant activity, but also determine the directions of its implementation and prospects for further development. Compliance with the principles of ensuring human rights in law enforcement activities is mandatory for all participants in the relevant legal relationship, and deviation from them may entail the onset of legal liability.

The following key principles of ensuring human rights in law enforcement activities are singled out and characterized: the rule of law, legality, personal integrity, equality and equity; tolerance and non-discrimination. The importance and necessity of legislative consolidation of the above-mentioned principles is substantiated.

Keywords: principles, principles of law, provision, human rights, law enforcement activity.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ТА ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ НЕУРЯДОВИХ ПРАВОЗАХИСНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

ДЕМИДЕНКО Анастасія - аспірантка кафедри конституційного права України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

УДК 342.7
DOI 10.32782/NP.2023.2.26

У статті досліджено і з'ясовано конституційно-правовий статус, поняття, ознаки і функції неурядових правозахисних організацій в Україні та світі, відокремлено їх від інших інститутів громадянського суспільства задля всебічного розуміння їх діяльності та перспектив розвитку цього інституту, розвитку конституціоналізму, верховенства права, захисту конституційних цінностей, вдосконалення захисту прав особи в Україні. Зроблено висновок, що стан громадянського суспільства в державі прямо пропорційно залежить від рівня наявної демократії, яка у свою чергу, підтримується завдяки діяльності різних елементів громадянського суспільства. Неурядові правозахисні організації є обов'язковим та найбільш дієвим складником громадянського суспільства. На жаль, законодавством і досі не надано конкретного визначення НУО, але його можна визначити через їх особливості, які відрізняють ці організації від інших об'єднань громадян: неурядові правозахисні організації є посередниками між суспільством та органами державної влади; мають ширшу обізнаність із проблемних питань у сфері прав людини; виступають певними спостерігачами за діяльністю структур у сфері забезпечення прав людини; складаються із різних верств населення. Ці особливості також дозволяють зрозуміти функції НУО: правозахисна, освітня, рекомендаційна (щодо нормативних актів), аналітична. І хоча чіткого і загальноприйнятого визначення поняття «неурядові правозахисні організації» не розроблено, та це не заважає їм відігравати важливу роль у сфері захисту прав людини. Розгалуженість компетенції неурядових правозахисних організацій і багатоманітність функцій дозволяють найбільш широко зрозуміти стан дотримання прав людини у державі, виявити порушення, швидко і дієво відреагувати на дії з боку урядів чи інших суб'єктів чи то державної влади, чи то суспільства в цілому. НУО повинні бути спроможними і здатними протистояти спонуканням і спокусам влади, забезпечуючи при цьому адекватні ресурси для виконання визначених вище функцій.

Ключові слова: конституція, конституціоналізм, верховенство права, конституційні цінності, неурядові правозахисні організації, інститут громадянського суспільства, громадські об'єднання, громадські організації, права людини, захист прав особи, право на свободу об'єднання.

Постановка проблеми

Українське суспільство переживає сьогодні складний період свого становлення, який можна назвати етапом політичних, економічних та соціальних змін. Передусім йдеться про обрання європейського вектора розвитку, а пріоритетом – захист прав та свобод людини і громадянина, бо саме належна реалізація й ефективний захист прав людини – це критерій визнання сучасної держави демократичною і правовою.

У той же час варто пам'ятати, що починати будь-які перетворення слід із під-

вищення правової культури, активізації і посилення протидії порушенням законних прав громадян з боку представників влади, що, до речі, є одним із головних завдань неурядових правозахисних організацій: саме вони покликані забезпечувати громадський контроль за діяльністю як державних органів, їх посадових осіб, так і суб'єктів приватного права, що, у свою чергу, сприяє зміцненню позицій громадянського суспільства в Україні як правовій державі.

Для повного розуміння мети діяльності таких організацій необхідно дослідити значення поняття «міжнародні неурядові правозахисні організації», з'ясувати їх основні функції.

Теоретичною основою при вивченні окресленого питання мали праці Г. В. Берченка, І. О. Грицай, Л. І. Летнянчина, В. В. Речицького, Т. М. Слінько. Крім того, проблема визначення поняття «неурядові правозахисні організації» й з'ясування їх основних функцій знаходяться в колі інтересів Харківського правозахисника Є. Ю. Захарова.

Метою наукової статті є дослідити і з'ясувати конституційно-правовий статус, поняття, ознаки і функції неурядових правозахисних організацій в Україні та світі, відокремити їх від інших інститутів громадянського суспільства задля всебічного розуміння їх діяльності та перспектив розвитку цього інституту, розвитку конституціоналізму, верховенства права, захисту конституційних цінностей, вдосконалення захисту прав особи в Україні.

Виклад основного матеріалу

Приступаючи до висвітлення питання, вкажемо, що суспільне життя Європи, особливо Східної наприкінці XX – початку XXI століття тісно пов'язане з прискоренням багатьох процесів, що у свою чергу зумовило підвищення інтересу до проблеми громадянського суспільства і до забезпечення на практиці прав та свобод як окремого громадянина так і громади в цілому. Звісно, як складова європейського простору, Україна не є з цього винятком. Зауважимо, що процес демократизації в нашій державі супроводжується розбудовою інститутів громадянського суспільства, завдяки діяльності яких формується суспільна правосвідомість і закріплюється пріоритет прав і свобод людини. Звісно ці інститути різні за чисельністю, мають неоднакові повноваження, завдання та територіальний вплив, але їх кінцева мета та призначення – вирішення повсякденних питань та здійснення практичного самоврядування.

Не можна оминути й того, що саме процеси демократизації суспільства як на національному, так і на світовому рівні зумовлюють появу у людини-громадянина розуміння та відчуття незалежності від держави, що, звісно, стимулює створення суспільних інститутів, відокремлених від державного апарату, які діють у межах громадянського суспільства.

У той же час, на переконання науковців, громадянське суспільство – це система, що характеризується наявністю трьох складових – трьох секторів, а саме: державного (першого), комерційного (другого) та недержавного (третього). Врівноважуючи суспільство, ці сектори уможливлюють нормальний розвиток особистості, оскільки без дієвого недержавного сектору існування як правової держави, так і громадянського суспільства просто неможливе [1].

Ця система виникла на противагу системі «держава», а головною причиною цього є відокремлення і відмежування життя людей від державного офіціозу, державної машини як апарату громадського адміністрування. До речі, саме це становить сутність, головну ознаку громадянського суспільства, робить його справжньою рушійною силою соціальної демократизації. Із наведеного можна зробити висновок, що громадянське суспільство – це альтернатива, контрагент державного врядування, якому властиві формалізм, ієрархія, централізована директивність й етатистські замахи. Крім того, воно не є структурною одиницею, а його слід розглядати передусім як спосіб життя людей у стилі приватності, сферу людської свободи, життєдіяльність особистостей поза офіційною регламентацією, властиву кожній людині частку неказенного, цивільного у її житті [2]. На підтвердження попере-

дньої тези наведемо думку В. В. Речицького, який зазначає, що існує позиція, згідно з якою громадянське суспільство й держава для конституціоналістів – це не партнери, а «органічні» антагоністи [3].

У свою чергу, «Великий енциклопедичний словник» та «Юридична енциклопедія» наводять таке визначення даного поняття: громадянське суспільство – це суспільство з розвиненими економічними, політичними, духовними та іншими відносинами і зв'язками, яке взаємодіє з державою і функціонує на засадах демократії і права. Побудова громадянського суспільства є метою суспільного розвитку, засобом всебічного забезпечення інтересів, прав та свобод людини і громадянина [4].

Аналіз різних точок зору стосовно тлумачення поняття «громадянське суспільство» дає можливість визначити його основні особливості та зробити висновок, що воно є певною системою і діє через певні елементи – власні інститути. Як зазначив Г. В. Берченко, саме формалізація громадянського суспільства в будь-які інститути є показником його зрілості і здатності більш цілеспрямовано і ефективно виражати і реалізовувати свої інтереси [5]. Як вважає Г. В. Берченко, неінституціоналізовану масову активність включати до структури громадянського суспільства не слід, громадянське суспільство – це насамперед інститути [5].

Ці інститути утворюються шляхом об'єднання громадян, а на думку Л. І. Летнянчина, свобода об'єднання – це одне із невід'ємних прав людини, що закріплене у багатьох міжнародно-правових документах, як от Загальна декларація прав людини 1948 р. (ст. 20), Конвенція про свободу асоціації та захисту права на організацію 1948 р. (статті 2, 10), Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (ст. 11), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. (ст. 22). Як і інші документи, Конституція України (ст. 36) відповідно до загальновизнаних міжнародних стандартів гарантує і захищає це право [6]. Із цього приводу Т. М. Слінько вказує, що недержавні організації як елемент громадського суспільства виконують функції посередників між державою і суспільством [7]. Неурядові правозахисні організації (далі – НУО) є однією з форм таких об'єднань та відповідно інститутів громадянського суспільства. Завдяки своїй діяльності вони виконують завдання громадянського суспільства із дотримання принципів останнього. Їх кількість та якість – це показник розвиненого недержавного сектору правозахисної системи. Ефективне правове регулювання їх діяльності надасть змогу підвищити рівень правової освіти громадян, суттєво допоможе уряду в забезпеченні законності й підготовці та втіленні соціальних та економічних програм.

Такі організації мають певні особливості.

По-перше, НУО являють собою основну форму організації громадянського суспільства у сфері захисту прав людини, адже саме за їх допомогою (через їх представників) громадяни залучаються до прийняття справедливих судових рішень, тобто отримують можливість впливати на судову систему.

По-друге, будучи посередником між державою і громадянами, налагоджуючи діалог та співробітництво між ними, НУО допомагають державним структурам бути краще обізнаними з сучасним станом дотримання законності у сфері прав людини, а населенню – зрозуміти політику й логіку рішень органів державної влади і, за необхідності, забезпечити підтримку.

По-третє, НУО, представляючи інтереси суспільства і пересічних громадян, краще обізнані з їх нагальними потребами, а також проблемами. Ними накопичено позитивний (часто альтернативний державній практиці) досвід вирішення проблем і задоволення потреб, який може бути цікавий для державних структур.

По-четверте, НУО функціонують як спостерігачі у певній сфері, оскільки добровільно беруть на себе функції «жандармів»: фіксують зміни на своїй ділянці роботи, слідкують за дотриманням правових норм, відслідковують вплив нормативно-регулятивних змін у країні, регіоні, місцевості. У разі виникнення загрози порушення прав людини вони можуть оперативно, привернувши до неї увагу громадськості, ЗМІ, державних структур, мобілізувати їх на конкретну діяльність.

По-п'яте, НУО представлені широкими верствами населення і різними соціальними групами з діаметрально протилежними інтересами. Їх залучення дозволяє прийняти найбільш справедливе рішення.

Спираючись на наведені особливості неурядових правозахисних організацій, можливо вивести їх визначення. Щоправда, при цьому варто брати до уваги загальне поняття інститутів громадянського суспільства, яке в Україні до 2007 року було більше філософською категорією, оскільки не мало законодавчо окреслених меж. Проте у листопаді 2007 р. розпорядженням Уряду № 1035-р схвалено Концепцію сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства, постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. №976 затверджено порядок сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади. Згідно із зазначеними актами до інститутів громадянського суспільства віднесено також і правозахисні організації.

Незважаючи на наявність начебто спеціальних актів, законодавчо встановленого визначення терміну «неурядові правозахисні організації» й досі не наведено. Натомість Є. Ю. Захаров визначає правозахисні організації (ПО) як особливий вид недержавних неприбуткових організацій, діяльність яких спрямована на утвердження й захист прав і свобод людини, ефективний контроль за їх дотриманням державою, її органами і посадовими особами. ПО сприяють зменшенню організованого насильства, здійснюваного державою. Для цього вони працюють одночасно у трьох напрямках:

1) захист прав людини в конкретних випадках (ця допомога повинна бути безкоштовною для заявника), громадські розслідування фактів порушень прав людини державними органами;

2) поширення інформації про права людини, правове виховання;

3) аналіз стану з правами людини [8].

У свою чергу І. О. Грицай дає визначення поняття «неурядові правозахисні організації» через їх особливості: 1) основна мета діяльності – захист прав та законних інтересів як фізичних, так і юридичних осіб; 2) учасниками організації можуть бути як фізичні, так і юридичні особи; 3) засновані на добровільному волевиявленні учасників організації; 4) пройшли законодавчо визначений процес легитимізації; 5) наявна внутрішня структурованість і органи самоуправління; 6) незалежні від прямого адміністративного впливу уряду та інших органів виконавчої влади; 7) засновані на недержавних коштах [9].

Узагальнивши наведені трактування, можна дати наступне визначення: неурядова правозахисна організація – це неполітичне, офіційно зареєстроване, внутрішньо упорядковане, добровільне об'єднання фізичних та/або юридичних осіб, що діє за рахунок приватних коштів, не підпорядковане органам виконавчої влади та не наділене владними повноваженнями, діяльність якого проводиться як на безоплатній, так і на платній основі, спрямована на захист прав усіх суб'єктів.

Станом на сьогодні в Єдиному реєстрі громадських формувань третина зареєстрованих громадських організацій виконує правозахисні функції. Така ситуація свідчить про значну кількість в Україні НУО та їх важливу роль у процесі зміцнення правової культури українського суспільства, відновлення суспільної справедливості за рахунок протидії порушенням закону представниками влади.

Щоправда, порядок їх діяльності так само як і основне визначення не закріплені на національному, загальнодержавному рівні. Оскільки НУО створюється як об'єднання громадян, вони мають власний, внутрішній документ, в якому і встановлюються основні напрямки їх діяльності та їх компетенція.

Як вважає Є. Ю. Захаров, що НУО покликані вирішувати наступні завдання:

по-перше, захищати права і свободи людини, закріплені в Конституції і національному законодавстві (включаючи міжнародні договори, згода на обов'язковість яких дана парламентом);

по-друге, бути джерелом інформації про права людини для народу та органів влади, підвищувати рівень освіченості в галузі прав людини, заохочувати становлення цін-

ностей і розвиток настанов, що сприяють повазі і усвідомленню прав людини;

по-третє, аналізувати стан з правами людини у своїй країні і її окремих регіонах [8].

Для вирішення цих завдань НУО виконують такі функції (визначимо найважливіші): в практичному аспекті – розглядають заяви фізичних та юридичних осіб про недотримання прав і свобод людини, сприяють відновленню порушених прав і свобод за допомогою погоджувальної процедури (mediation), беруть участь у судовому процесі з метою захисту, відновлення порушених прав і свобод заявника; в освітньому аспекті – збір, підготовка і поширення інформаційних матеріалів, розробка навчальних планів, моніторинг законодавства.

На міжнародному рівні неурядові правозахисні організації у сфері просування й захисту прав людини виконували і продовжують виконувати значну кількість ролей та функцій. Незважаючи на те, що існує декілька способів їх аналізу, ми розглянемо їх у наступному аспекті.

Встановлення «порядку денного». І в попередньому, і на сучасному етапі НУО відігравали головну роль у просуванні ідеї важливості їх діяльності і передбаченні цього питання в міжнародному «порядку денному». Як вказав Кофі Анан у своєму зверненні до Форуму неурядових організацій, НУО відігравали головну роль у включенні проблеми рабства до міжнародного «порядку денного» [10]. Заслуговує на увагу діяльність двох попередників лондонської громадської організації, яка тепер називається «Анти рабство: Товариства проти рабства», заснованого в 1838 році, а також Товариства захисту аборигенів, заснованого в 1837 році. Так само було і із захистом поранених на полі бою, звернення до цього питання дало поштовх опрацюванню всього корпусу гуманітарного права, що був задуманий та сформований Міжнародним комітетом Червоного Хреста, а згодом – рухом Червоного Хреста. Крім того, правозахисні організації сприяли включенню переліку прав людини та механізму їх захисту до Статуту Організації Об'єднаних Націй.

Розробка законодавства. Під час переговорів 1994 – 1996 рр. у робочій групі відкритого типу, створеній для перегляду резолюції 1296 ECOSOC (XLIV), яка регламентувала співвідношення НУО та Організації Об'єднаних Націй. Деякі уряди намагалися зрозуміти різницю між представниками уряду та представниками НУО задля усвідомлення напрямків їх діяльності. З огляду на це, вони наполягали на дотриманні принципу, що, хоча НУО мають право робити заяви, поширювати повідомлення відповідно до встановлених процедур, «вони не можуть брати участі у переговорах». На думку цих урядів: «Прийняття рішень – це право, яке належить лише державам-членам» (резолюція ЕКОСОС 1996/31, п. 50 – перегляд резолюції 1296 (XLIV)) [11]. З правової точки зору наведене можна вважати правильним. Проте в останні роки НУО відіграють важливу роль у розробці міжнародних договорів та/або декларацій, а також в опрацюванні програми дій на світових конференціях 1990-х. Зокрема, Канадський уряд, пояснюючи свою позицію щодо цієї резолюції, зазначив: «Положення в пункті 50 стосується лише прямих міждержавних переговорів. НУО можуть і повинні сприяти переговорам, це положення ні в якому разі не слід тлумачити як більш обмежувальне, ніж привілейоване».

Виявлення фактів та аналіз. Мабуть, найважливішою функцією, яку виконують НУО у захисті та просуванні прав людини є збирання, оцінювання й поширення інформації. Так, виявлення фактів порушення прав людини міждержавними організаціями за останні десятиліття досить різко зросло – сьогодні це понад 30 тематичних та географічних механізмів Комісії з прав людини (спеціальних доповідачів, спеціальних представників, незалежних експертів чи робочих груп), шість договірних органів, які регулярно переглядають звіти держав-учасниць, а також, на місцях, офіси Верховного комісара з прав людини в більш ніж 20 країнах. Виходячи з цього стає зрозуміло, що міждержавний механізм захисту прав людини зупиниться, якщо його не будуть «годувати», «підживлювати» встановлені факти правозахисних неурядових організацій. Дієго Гарсія-Саян висловив це так: «Робоча група ООН з примусових зникнень

разом з багатьма міжурядовими організаціями в основному покладається на НУО, а не на самі уряди. НУО надають Групі інформацію, тиснуть на неї та вимагають результатів. Це стосується всіх спеціалізованих груп ООН» [12].

Свідчення, донос або мобілізація сорому. Існує безліч тактик, які можна застосовувати в різних ситуаціях: видання прес-релізів та проведення прес-кампаній; публікація звітів та їх поширення, особливо серед політиків; використання релігійної мережі для «свідчення»; проведення демонстрацій, мітингів; організація народних трибуналів, на яких свідки розповідають про порушення; доноси через відео, фільми, популярну музику чи театр; свідчення перед урядовими або міждержавними органами; використання факс-мереж; і останнє, використання електронної пошти та всесвітньої павутини для поширення інформації в усьому світі.

Усі ці тактики використовуються із покладається на сподіваннями на те, що, піддаючи порушення жорстокій критиці, викладеній в громадській думці, можна досягти однієї з декількох цілей: уряд може припиняти порушення; внутрішня опозиція може бути використана для дестабілізації режиму, що порушує права; та/або міжнародна опозиція може призвести до тиску та, можливо, відкритих санкцій проти уряду, що порушує право.

Міжнародна солідарність та підтримка правозахисників. Передусім наголосимо, що нині розроблена стратегія міжнародної солідарності й гуманітарної допомоги для забезпечення захисту жертв та потенційних жертв в умовах репресивних режимів, особливо захист прав людини, які перебувають під загрозою на передових лініях боротьби за права людини. Вона включає широкий спектр тактик. Розглянемо деякі з них. Однією є тактика «усиновлення» Amnesty International, яка стосується груп Amnesty International, які обирають конкретних політичних в'язнів і проводять агітацію за їх звільнення, іноді роками. Друга – «Мережа термінових дій», також запроваджена Amnesty, і зараз широко використовується багатьма НУО (включаючи церкви, профспілки та професійні асоціації), які організовують сотні людей у всьому світі, готові негайно реагувати (електронною поштою чи факсом) із метою запобігання катуванню, зникненню, застосуванню смертної кари та, останнім часом, насильства над жінками. Деякі спеціальні доповідачі Організації Об'єднаних Націй вживають заходів, спираючись на ці об'єднання, негайно звертаючись до уряду для запиту інформації про цю справу. Третя тактика – «супровід», розроблена Міжнародними бригадами миру для вирішення особливо небезпечних ситуацій. Остання передбачає надання цілодобової «охорони тіла» правозахисникам у зоні ризику у формі закордонного супутника, озброєного лише камерою, яка, так би мовити, живе із захисником і всюди їздить з ним. Піонером у цьому стали Сальвадор та Шрі-Ланка, в яких обґрунтовано передумову таких дій. Завдяки цьому влада (військова, воєнізована чи цивільна) має менше змоги вбити чи викрасти активіста, бо існує такий міжнародний контроль.

Освіта. Шоста функція, що набула особливої актуальності для суспільств, які переходять від авторитарного чи диктаторського до демократичного правління. У той же час вона важлива для всіх суспільств, оскільки йдеться про освіту з прав людини. Особи і громади не можуть адекватно захищати свої права, якщо вони їх не знають. Більш того, особи, які займають владні посади, зокрема, в армії, поліції, а також урядові чиновники та парламентарі, повинні знати, що існують обмеження в їх владі, внаслідок цього – не можуть зловживати своїми повноваженнями спираючись на становище «визначене» суспільством. Крім того, на наш погляд, варто постійно нагадувати суддям та адвокатам про права людини, щоб система правосуддя керувалася у своїй діяльності верховенством закону. Звісно. це завдання покладається на НУО.

Дотримання принципу відкритості політичної системи. Ще однією функцією, яку виконують НУО у просуванні й захисті прав людини, є та, яку часто не обговорюють, але яка вважається критичною, а саме: НУО підтримують політичну систему відкритою для інших елементів громадян-

ського суспільства. Відстоюючи свободу асоціацій, свободу думок, свободу вираження поглядів і свободу зібрань, громадські організації дають можливість громадянському суспільству функціонувати; вони створюють політичний простір для демократичних сил і, відповідно, для демократії.

Висновки

Отже, стан громадянського суспільства в державі прямо пропорційно залежить від рівня наявної демократії, яка у свою чергу, підтримується завдяки діяльності різних елементів громадянського суспільства. Неурядові правозахисні організації є обов'язковим та найбільш дієвим складником громадянського суспільства. На жаль, законодавством і досі не надано конкретного визначення НУО, але його можна визначити через їх особливості, які відрізняють ці організації від інших об'єднань громадян: неурядові правозахисні організації є посередниками між суспільством та органами державної влади; мають ширшу обізнаність із проблемних питань у сфері прав людини; виступають певними спостерігачами за діяльністю структур у сфері забезпечення прав людини; складаються із різних верств населення. Ці особливості також дозволяють зрозуміти функції НУО: правозахисна, освітня, рекомендаційна (щодо нормативних актів), аналітична. І хоча, як вже зазначалося, чіткого і загальноприйнятого визначення поняття «неурядові правозахисні організації» не розроблено, та це не заважає їм відігравати важливу роль у сфері захисту прав людини. Розгалуженість компетенції неурядових правозахисних організацій і багатоманітність функцій дозволяють найбільш широко зрозуміти стан дотримання прав людини у державі, виявити порушення, швидко і дієво відреагувати на дії з боку урядів чи інших суб'єктів чи то державної влади, чи то суспільства в цілому.

НУО повинні бути спроможними і здатними протистояти спонуканням і спокусам влади, забезпечуючи при цьому адекватні ресурси для виконання визначених вище функцій.

Література

1. Новак В. Неурядові організації або соціальне партнерство між державою і громадянським суспільством: зарубіжний досвід. Вісник НАДУП. 2005. № 1. С. 359 – 364.
2. Людина у сфері гуманітарного пізнання. Київ: Український Центр духовної культури, 1998. 408 с.
3. Речицький В. Конституційне А Б В.. Харків: ТОВ «Видавництво „Права людини“», 2016. 408 с.
4. Великий енциклопедичний юридичний словник/ за ред. Ю.С. Шемшученка. Київ, 2007. 992с.
5. Берченко Г. В. Громадянське суспільство в Україні: конституційні аспекти. Харків : Юрайт, 2014. 208 с.
6. Летнянчин Л. Проблеми конституціоналізації свободи об'єднань в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. №4. С. 65 – 75.
7. Слінько Т. М., Кушніренко О. Г. / Конституційно-правовий статус об'єднань громадян в Україні : навч. посібник. Харків: Арсіс, 1998. 176 с.
8. Завдання, функції, права і принципи діяльності правозахисних організацій. URL: http://khpg.org/index.php?id=1084630553
9. Грицай І.О. Неурядові правозахисні організації як інститут громадянського суспільства. *Право і суспільство*. 2001. №5. С. 31 – 35.
10. "Secretary-General calls partnership of NGOs, private sector, international organizations and governments powerful partnership for future", Text of remarks made by United Nations Secretary-General Kofi Annan at the non-governmental organization (NGO) 'Forum on Global Issues', Berlin, 29 April 1999, Press Release SG/SM/6973.
11. Karin Ryan and Laurie Wiseberg, "ECOSOC resolution 1996/31: the end result of the ECOSOC Review Process of Rules Governing NGO Relations with the United Nations", in *Carter Center Report*. pp. 9-24.
12. Diego Garcia-Sayan, "Non-governmental organizations and the human rights movement in Latin America", *Bulletin of Human Rights*. N° 90/1, 1991, New York, NY, United Nations), pp. 31-41 at pp. 38-39.

Demydenko A.L.

CONSTITUTIONAL AND LEGAL STATUS AND MAIN FUNCTIONS OF NON-GOVERNMENTAL HUMAN RIGHTS PROTECTION ORGANIZATIONS

The article examines and clarifies the constitutional and legal status, concepts, features and functions of non-governmental human rights organizations in Ukraine and the world, separates them from other institutions of civil society for a comprehensive understanding of their activities and prospects for the development of this institution, the development of constitutionalism, the rule of law, protection constitutional values, improving the protection of individual rights in Ukraine. It was concluded that the state of civil society in the state directly proportionally depends on the level of existing democracy, which, in turn, is supported thanks to the activities of various elements of civil society. Non-governmental human rights organizations are a mandatory and most effective component of civil society. Unfortunately, the legislation still does not provide a specific definition of an NGO, but it can be defined due to their features that distinguish these organizations from other associations of citizens: non-governmental human rights organizations are mediators between society and state authorities; have a wider awareness of problematic issues in the field of human rights; act as certain observers of the activities of structures in the field of ensuring human rights; consist of different strata of the population. These features also make it possible to understand the functions of NGOs: human rights protection, education, recommendation (regarding regulations), analytical. And although, as already noted, a clear and generally accepted definition of the term "non-governmental human rights organizations" has not been developed, this does not prevent them from playing an important role in the field of human rights protection. The wide range of competence of non-governmental human rights organizations and the multifaceted nature of their functions make it possible to understand the state of human rights compliance in the state in the widest possible way, to identify violations, and to quickly and effectively respond to the actions of governments or other entities, whether state authorities or society as a whole. NGOs must be able and capable of resisting the inducements and temptations of the authorities, while providing adequate resources to perform the functions defined above.

Keywords: constitution, constitutionalism, rule of law, constitutional values, non-governmental human rights organizations, institution of civil society, public associations, public organizations, human rights, protection of individual rights, right to freedom of association

СТАТИСТИЧНІ МЕТОДИ ДЛЯ ЦІЛЕЙ НАУКИ І ПРАКТИКИ

ЛУК'ЯНИХІНА Олена Анатоліївна - кандидат економічних наук, доцент завідувач кафедра соціально-економічних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ

http://orcid.org/0000-0002-0326-9983

ВИГАНЯЙЛО Світлана Миколаївна - кандидат економічних наук, доцент кафедра соціально-економічних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ

https://orcid.org/0000-0001-5350-0728

УДК 368.334

DOI 10.32782/NP.2023.2.27

Проаналізовано історичний розвиток, сутність та особливості статистики, як науки про кількісні та якісні показники явищ та об'єктів. Визначено зміст статистичних методів в різних сферах наукової та практичної діяльності. Підкреслено переваги застосування статистичних методів для цілей науки та практики. Наведено дефініцію, а також перелік ключових ознак статистичних методів, як узагальненої групи заходів, засобів та способів отримання і вивчення статистичної інформації в різних науково-практичних сферах.

Ключові слова: статистика, статистичні методи, використання статистичних методів, застосування статистичних методів для цілей науки та практики.

Постановка проблеми

Наукове та практичне опрацювання природних, політичних, фінансових, економічних, психологічних, соціальних, суспільних, правових, а також будь-яких інших явищ не обходиться без висвітлення кількісних та якісних показників їх прояву. Останні надають змогу побачити реальну користь, недоліки та процес функціонування певного об'єкту, виражені у певному кінцевому результаті. Найбільш ефективним способом побачити цей результат є приведення його до якогось цифрового показника, що забезпечується за рахунок різноманітних статистичних методів.

Стан дослідження проблеми

Дослідження ролі та значення статистичних методів в розрізі відповідних наукових галузей проводили різноманітні науковці, серед яких: С.А. Айвазян, О.Г. Батир, С.С. Герасименко, В.М. Глібко, В.В. Голіна, І.І. Гутиря, І.С. Єнюков, Л.Д. Мешалкін, В.Ф. Оболонцев, В.М. Петрович, І.З. Саврас, А.В. Ткачова, О.Ю. Шостко та багато інших. Попри високу актуальність проблеми статистичної методології, на сьогоднішній день у науковій площині відсутня єдина концепція ролі останньої для цілей науки та практики, а також переваги перед іншими методами дослідження, аналізу та вивчення.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є побудова нового концептуального погляду, який би розкрив значення та особливість статистичних методів для цілей науки та практики. Реалізація даної цілі передбачає необхідність виконання в процесі дослідження таких завдань: 1) розкрити зміст та значення статистичних методів; 2) проаналізувати переваги статистичних методів перед іншими способами, засобами та заходами дослідження, аналізу і вивчення; 3) виділити головні особливості та специфіку статистичних методів.

Наукова новизна дослідження

Новизна проведеного в статті наукового дослідження полягає в тому, що це перша наукова робота, яку присвячено комплексній характеристиці статистичних методів та аналізу їх ключових переваг.

Виклад основного матеріалу

Зауважимо, що статистичні методи походять від науки статистики, яка має досить довгий та комплексний історичний шлях становлення і розвитку. Як зазначає Штефон С.В., «статистика починалася з масових спостережень: перепису населення (Давній Китай, 2000 рік до нашої ери; Давня Греція, 850 рік до нашої ери; Рим, 435 рік до нашої ери), опису земельних ділянок, робочої сили, ремесел, торгівлі, харчів (Давній Єгипет, 1500 рік до нашої ери). Згадування про статистичні обстеження зустрічаються й у Біблії, у Четвертій книзі Мойсея «Числа» (розповідається про перелік чоловічого населення, здатного носити зброю)» [1, с. 1].

Проте вказані дослідником напрямки застосування статистичних знань не є втіленням статистики як науки чи навчальної дисципліни. Це є по суті прогресивні державотворчі рішення, сформовані на певному етапі розвитку людства об'єктивною необхідністю врегулювання тих чи інших процесів.

Батир Ю.Г. зазначає, що як наукове знання статистика виникла в XVII столітті майже одночасно в Європі й Англії. Засновником теорії статистики вважається Адольф Кетле, адже саме він був організатором міжнародних статистичних конгресів, які зіграли велику роль у розвитку практичної і теоретичної статистики [2].

Зазначимо, що сучасні умови науково-технічного прогресу та всеохоплюючої цифровізації змінюють формат досліджень у царині статистики, дозволяючи широко використовувати інтерактивні форми, хмарні сховища даних, а також окремі програми, які перебирають на себе здійснення всіх розрахунків, а дослідник стає більше оператором, розпорядником такої інформації, на якого покладається завдання визначати вектор статистичних досліджень та формулювати на основі отриманих за допомогою цифрових технологій даних нових положень, рекомендацій та напрямків для подальших досліджень.

На сьогоднішній день статистика є окремою, комплексною науковою галуззю, похідна від якої методологія застосовується практично в усіх теоретичних та практичних сферах. Головні переваги статистики містяться в її структурі та предметі. Зокрема, Б.В. Гнеденко у 1954 році вказав, що статистика складається з трьох розділів: збір статистичних відомостей, які характеризують деякі одиниці масових сукупностей; статистичне дослідження отриманих даних, що виявляють закономірності, які можуть бути встановлені на основі масового спостереження; розробка прийомів статистичного спостереження і аналізу статистичних даних. На підставі цього виділяють окремо математичну та прикладну статистику [3, с.31-32].

Зауважимо у цьому контексті, що у сучасних дослідженнях науковці частіше посилаються на результати вже проведених статистичних досліджень, аніж проводять власні. І дана проблема формується ще в середовищі середньої та вищої освіти. Адже здобувачі освіти в рамках розгляду тих чи інших дисциплін так само не проводять власних статистичних досліджень або такі дослідження мають формальний (поверховий) характер та їх результати зводяться до загальновідомих базових положень.

В. В. Голіна та інші автори підручнику «Правова статистика» зауважують, що «багатьма особливостями характеризується предмет статистики: 1) наука вивчає масові явища та процеси. Статистичному дослідженню можуть піддаватися ті явища і процеси, що складаються з достатньо великої сукупності одиниць чи фактів; 2) статистика вивчає суспільні явища й процеси та ті природні явища й процеси, які мають або можуть мати вплив на життєдіяльність і розвиток суспільства; 3) предмет статистики характеризує кількісні особливості соціальних та пов'язаних із ними природних процесів у нерозривному зв'язку з їх якісним складом; 4) істотним у визначенні предмета статистики є те, що вона вивчає явища в конкретних умовах простору й часу» [4, с.11-12].

Виходячи із вище визначеного, особливістю статистики є те, що вона дозволяє оцінювати всю об'єктивну дійсність та явища, які в ній виникають на підставі якісних показників сутності досліджуваних об'єктів та кількісних («величинних», числових) показників їх реалізації, перебігу, функціонування. Іншими словами, статистика дає можливість встановити відповідність змісту об'єкту його призначенню на підставі кількісних обрахунків.

Зазначене обумовлює ефективність застосування статистичних методів у теоретичних та практичних сферах. Наприклад, не обмежується в їх застосуванні медицина. Проводячи дослідження змісту та сутності медичної статистики, О.В. Сергієні та П.П. Бачинський відмітили, що вона має ціле коло специфічних напрямів, а саме: 1) систематичне спостереження за рівнем суспільного здоров›я, чисельністю та складом населення, його природним рухом, фізичним розвитком, поширеністю захворювань та інше; 2) визначення тенденцій у динаміці показників здоров›я; 3) систематичне спостереження за діяльністю медичних закладів; 4) визначення тенденцій у динаміці показників закладів охорони здоров›я; 5) розробка даних для планування і економіки охорони здоров›я [5].

Питання медичної статистики стало особливо актуальним в умовах пандемії коронавірсу в світі, коли дані з даної галузі знань мали оперативно поширюватися в масштабах всієї країни. В умовах пандемії постало питання і суттєвого інституційного зміцнення цього процесу, адже зазначені статистичні дані по суті визначали можливість функціонування на окремій території підприємств, установ та організацій, режим їх роботи, а також можливості для населення щодо повноцінного задоволення окремих своїх потреб. Аналізуючи зазначену проблематику, К.Л. Бугайчук наголошує на необхідності наукових пропозицій та рекомендацій стосовно оптимізації положень чинного законодавства України з питань санітарного та епідеміологічного нагляду [6, с.153].

Важливу роль статистичні методи відіграють у юридичній сфері де в своїй сукупності складають правову статистику, яка, за визначенням В.Б. Захожай та В.С. Федорченко «вивчає кількісну сторону масових явищ і процесів, що стосуються діяльності правових і юридичних органів, тенденції та закономірності розвитку в конкретних умовах місця і часу в нерозривному зв›язку з їх якісними характеристиками» [7, с.8].

Потенціал статистичних досліджень у праві все що залишається «terra incognita» для вітчизняної науки. Найбільше даними статистики оперує сучасна кримінологічна доктрина з огляду на її спрямованість на дослідження особистісних та суспільних процесів. Проте в усіх без виключення галузях права важливим є своєчасне осмислення статистичних змін та закладання для них міцної теоретичної основи.

Статистичні методи виступають невід'ємною частиною державної діяльності, що знаходить відображення на найвищому нормативно-правовому – законодавчому рівні. Відповідно до Закону України «Про офіційну статистику» від 16.08.2022 №2524-IX – це (офіційна статистика) централізована система збирання, збереження, оброблення, аналізу, захисту та поширення офіційної державної статистичної інформації. Остання являє собою задокументовану кількісну та якісну, агреговану та репрезентативну інформацію, отриману за результатами державних статистичних спостережень або сформовану на основі адміністративних даних, що характеризує масові явища і процеси, які відбуваються в економічній, соціальній, демографічній, екологічній, культурній та інших сферах життя суспільства в Україні та її регіонах[8].

Відповідно до Закону завдання державної статистичної діяльності полягає у своєчасному забезпеченні неупередженою та об'єктивною офіційною державною статистичною інформацією, необхідною для інформування суспільства, формування і моніторингу економічної та соціальної політики, прийняття обґрунтованих рішень державними органами на підставі результатів державних статистичних спостережень в інтересах забезпечення сталого розвитку, економічного добробуту та прав людини, виконання Україною взятих на себе зобов'язань в рамках чинних міжнародних угод, а також здійснення наукових досліджень [8].

Висновки

Таким чином, проведене у даній науковій статті дослідження дає можливість зробити висновок, що статистичні методи є засобами та способами аналізу та вивчення, які пристосовуються до цілей кожної окремої практичної та теоретичної сфери з метою визначення необхідних якісних та кількісних показників відповідних явищ. сучасні Умови науково-технічного прогресу та всеохоплюючої цифровізації змінюють формат досліджень у

АНОТАЦІЯ

Констатовано, що статистичні методи в контексті досягнення цілей науки та практики, характеризуються рядом переваг до яких відноситься: 1) дають можливість систематизувати та узагальнити всю інформацію про досліджувані об'єкти та явища включаючи відомості не тільки позитивного характеру, але й недоліки; 2) статистичні методи забезпечують проведення паралелей між сутністю і призначенням досліджуваного об'єкту або явища, а також результатами його реалізації, існування, функціонування і таке інше; 3) застосування методів статистики дозволяє отримати точні обрахунки у числових показниках, що в подальшому відкриває можливість побудови математично обґрунтованих моделей удосконалення процесу функціонування відповідного явища чи об'єкту; 4) статистична методологія надає можливість побачити зміну і розвиток досліджуваного об'єкту чи явища у ретроспективі; 5) статистичні методи відкривають шляхи ефективного використання різноманітних інформаційних систем обліку, збирання та обробки інформації.

Визначено, що статистичні методи є засобами та способами аналізу та вивчення, які пристосовуються до цілей кожної окремої практичної та теоретичної сфери з метою визначення необхідних якісних та кількісних показників відповідних явищ.

Ключові слова: статистика, статистичні методи, використання статистичних методів, застосування статистичних методів для цілей науки та практики.

царині статистики, дозволяючи широко використовувати інтерактивні форми, хмарні сховища даних, а також окремі програми. З огляду на вищевказані умови перевага даних методів полягає в тому, що вони:

- по-перше, дають можливість систематизувати та узагальнити всю інформацію про досліджувані об'єкти та явища включаючи відомості не тільки позитивного характеру, але й недоліки;
- по-друге, статистичні методи забезпечують проведення паралелей між сутністю і призначенням досліджуваного об'єкту або явища, а також результатами його реалізації, існування, функціонування і таке інше;
- по-третє, застосування методів статистики дозволяє отримати точні обрахунки у числових показниках, що в подальшому відкриває можливість побудови математично обґрунтованих моделей удосконалення процесу функціонування відповідного явища чи об'єкту;
- по-четверте, статистична методологія надає можливість побачити зміну і розвиток досліджуваного об'єкту чи явища у ретроспективі;
- по-п'яте, статистичні методи відкривають шляхи ефективного використання різноманітних інформаційних систем обліку, збирання та обробки інформації.

Література

1. Штефон С.В. Статистичні методи досліджень: текст лекцій. Електронна бібліотека Інституту журналістики КНУ імені Тараса Шевченка. URL: http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=rozdily&rozdil=22 (дата звернення: 17.06.2023).
2. Батир Ю.Г. Статистичні методи в державному управлінні: конспект лекцій. Харків : НУЦЗУ, 2019. 50 с.
3. Бренькович Є.В. Підготовка студентів економічних спеціальностей до використання програмних комп'ютерних систем у професійній діяльності: дисертація. Київ: Інститут вищої освіти академія педагогічних наук України, 2009. 203 с.
4. Голіна В.В. Правова статистика: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. Харків : Право, 2008. 195 с.
5. Сергієні О.В., П.П. Бачинський. Методичні вказівки до практичних занять із дисципліни «Медична статистика. Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет ім. Олеся Гончара, 2014. 34 с.
6. Бугайчук К.Л. Питання вдосконалення положень чинного законодавства України щодо запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби COVID-19. Право і безпека. 2020. № 2 (77). С. 147-155. DOI: https://doi.org/10.32631/pb.2020.2.20
7. Захожай В.Б., Федорченко В.С. Правова статистика: навчальний посібник. Київ : МАУП. 2003. 368 с.
8. Закон України «Про офіційну статистику» від 16.08.2022 №2524-IX. Офіційний вісник України. 2022. №73.

НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ В УКРАЇНІ НА ОСНОВІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ

ШАЙ Роман Ярославович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та процесу Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка».
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2788-6035
УДК: 343.8
DOI 10.32782/NP.2023.2.28

У статті на основі аналізу систем покарання за кримінальними кодексами деяких країн Європейського Союзу, норм чинного законодавства України визначено перспективні шляхи побудови ефективної системи покарань за вчинення кримінальних правопорушень.

Ключові слова: удосконалення, реформування, система кримінальних покарань, органи і установи виконання покарань, міжнародний досвід.

Постановка проблеми

Проголошення в Конституції України правовою державою стало каталізатором вдосконалення законодавства, функціонування системи органів виконавчої влади та правосуддя з метою забезпечення прав людини. Це знайшло своє втілення в офіційно проголошеному курсі на інтеграцію до Європи, реалізація якого передбачає приведення норм і стандартів внутрішнього життя нашого суспільства у відповідність до норм і стандартів Європи.

Організація та підтримання на належному рівні функціонування системи виконання покарань є одним з ключових завдань сучасної держави, важливим показником її спроможності забезпечувати захист прав людини як найвищої соціальної цінності. А тому актуальним є дослідження основних аспектів системи виконання покарань, що, без сумніву, позитивним чином вплине як на покращення діяльності органів й установ виконання покарань, так і на ефективність адміністративно-правового забезпечення реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань.

Аналіз останніх досліджень

Дослідженням даної теми займалися такі вчені як А.А. Березовський, Н.Л. Березовська, О.В. Юношев, Н.В. Марченко та інші. В наукових публікаціях висвітлюються як загальнотеоретичні аспекти систем покарань, так і особливості систем покарань окремих європейських країн. Однак, актуальність подальшого вивчення цієї теми є досить високою з огляду на те, що наразі відсутні змістовні дослідження систем покарань для вдосконалення українського законодавства в частині реформування, зміни та покращення як системи покарань в цілому, так і окремих видів покарань за кримінальні правопорушення.

Виклад основних положень

Відповідно до положень теорії кримінального права України, система покарань – це встановлений у кримінальному законі вичерпний, загальнообов'язковий перелік визначених за змістом видів покарань, що характеризуються внутрішньою єдністю та узгодженістю. Система конкретно визначених за змістом покарань дає суду можливість, застосовуючи покарання, здійснити його індивідуалізацію, врахувавши ступінь тяжкості скоєного злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність. Ознаками системи покарань за кримінальним правом України

можна назвати те, що вона: складається з переліку конкретних видів покарань; цей перелік визначений кримінальним законом; види покарань розташовані у цьому переліку в певному порядку; зазначений перелік є вичерпним (ст. 51 КК). З точки зору теорії кримінального права система покарань виглядає логічно вибудованою та має завершений характер. Водночас ряд учених вже сьогодні називає систему покарань за кримінальним правом України неефективною.

Тому слід вдатись до аналізу системи покарань у деяких країнах. Наприклад, система покарань у Франції побудована, виходячи із класифікації злочинних діянь за ступенем тяжкості на певні групи. Так, злочини караються кримінальними покараннями, проступки – виправними, а за так звані «порушення» (infractions) також передбачено окремі види покарань.

Найбільшою суворістю відрізняються кримінальні покарання. У залежності від їхньої тривалості кримінальні покарання поділяються на два види: строкові і безстрокові. До строкових належить кримінальне ув'язнення на термін до тридцяти років, до безстрокових – довічне ув'язнення [1, с. 3-12].

Серед виправних покарань основне місце посідають тюремне ув'язнення і штраф. Максимальний розмір виправного тюремного ув'язнення встановлений кодексом у десять років, мінімальний не встановлено. За вчинення проступку може бути також призначено покарання у вигляді праці в суспільних інтересах, покарання, що позбавляють деяких прав або обмежують їх, а також додаткові покарання. Покарання у формі праці в суспільних інтересах не передбачені спеціально в нормах Особливої частини Кримінального кодексу Франції. Отже, виправні покарання являють собою альтернативу тюремного ув'язнення.

Серед покарань, які призначаються особі за так звані «порушення» (infractions) перше місце посідають штраф і покарання, що позбавляють певних прав або їх обмежують (права керувати транспортними засобами, володіти і користуватися зброєю тощо). З метою реалізації принципу індивідуалізації покарання особи Французький кримінальний кодекс за таким критерієм класифікації покарань як юридична значущість виділяє основні, додаткові покарання і покарання, які можуть бути призначені в якості як основних, так і додаткових. При цьому, основними називаються покарання, передбачені законом як головні по кожному правопорушенню. Таке покарання може виступати в однині (наприклад, довічне позбавлення волі) або в множині (наприклад тюремне ув'язнення і штраф). Додаткові покарання приєднуються до основного покарання, проте залежать не стільки від нього, скільки від характеру скоєного правопорушення. Додаткові покарання не застосовуються автоматично: вони не тільки повинні бути передбачені законом або регламентом, але й спеціально призначені судом [1, с. 4-5].

Тільки в якості основних покарань можуть бути призначені: позбавлення волі, штраф, праця в суспільних інтересах, а також виправні покарання. Додаткові покарання, що призначаються фізичним особам за вчинення злочину або делікту, можуть позбавляти певних прав, встановлювати різні заборони, часткову недієздатність, наприклад: заборону видачі чеків або використання кредитних карток, тимчасове позбавлення політичних прав, заборону користуватися будь-яким предметом, або його конфіскацію, закриття установи, оприлюднення судової постанови [1, с. 20, 26].

Поряд з системою покарань для фізичних осіб у Франції існує система покарань для юридичних осіб. Покарання, що застосовуються до юридичних осіб, також законодавчо поділяються на основні та додаткові. В якості основних до юридичних осіб можуть застосовуватися:

- штраф, верхня межа якого дорівнює п'ятикратному максимальному розміру штрафу, передбаченого законом для фізичних осіб за дане правопорушення;
- покарання, які істотно впливають на майнові інтереси юридичної особи: різні види конфіскації; заборона залучати вклади населення, заборона видавати чеки; закриття одного або кількох закладів юридичної особи; заборона здійснювати будь-який вид діяльності; позбавлення ліцензії та деякі інші.

Додаткові покарання для юридичних осіб передбачені лише за вчинення проступків. Такі «punishments» також можуть заміняти основне покарання, передбачене за дане правопорушення [1, с. 8-9].

Як бачимо, французький кримінальний закон, на відміну від українського, поділяє кримінальні правопорушення, що скоєні юридичною особою, на злочини та проступки, а додаткові покарання, хоча і визначені законом як, власне, «додаткові», однак, на розсуд суду можуть застосовуватися як основні. Такий підхід однозначно вирішує питання індивідуалізації покарання не лише фізичних, але й юридичних осіб.

Якщо брати для прикладу Італію, то основними покараннями за злочини, згідно з Кримінальним кодексом Італії, визнаються: 1) довічне позбавлення волі; 2) направлення у виправний будинок на строк від 15 днів до 24 років; 3) штраф за злочини.

Крім того, існують заходи, альтернативні позбавленню волі: передача на поруки соціальній службі; домашній арешт; обмеження волі. Вони передбачені окремим законом і не включені до КК Італії, тому що застосовуються після винесення вироку на стадії його виконання і належать до сфери регулювання пенітенціарного законодавства [2, с. 370].

Додатковими покараннями за злочини є: 1) заборона обіймати публічні посади – довічно або на строк від 1 до 5 років. Це знаходить своє вираження у позбавленні засудженого політичних прав; академічних ступенів і звань, орденів, відзнак; почесного права, пов'язаного з посадою, службою, титулом тощо; 2) втрата права складати заповіт і недійсність заповіту, складеного до засудження; 3) втрата або призупинення батьківської чи подружньої влади [2, с. 372].

Система покарань за кримінальним законодавством Італії суттєво відрізняється від французької, водночас є ефективною у боротьбі зі злочинністю та виправлені засуджених.

Система ж Великобританії до основних видів покарання відносить: довічне позбавлення волі; тюремне ув'язнення; штраф; громадські роботи; обмеження волі; денні центри виховання і додаткових покарань – компенсація (винагорода потерпілого); конфіскація майна; дискваліфікація (позбавлення певних прав).

За КК Франції кримінальними покараннями визнаються: довічне позбавлення волі; тюремне ув'язнення, а до виправних покарань віднесено: тюремне ув'язнення, штраф, штрафо-дні (регулярне внесення засудженим до державного бюджету певної, визначеної судом, грошової суми; кількість штрафо-днів не може перевищувати 360); громадські роботи. КК ФРН передбачає основні покарання: довічне позбавлення волі; позбавлення волі; грошовий штраф у денних ставках; майновий штраф. Додаткове покарання – заборона керувати транспортним засобом, і додаткові наслідки – позбавлення права обіймати певні посади, права користуватися правами, одержаними в результаті публічних виборів, права бути обраним і право голосу [3].

Кримінальним кодексом Федеративної Республіки Німеччина 1871 закріплюється класифікація, яка розділяє діяння на злочини (Verbrechen) і проступки (Vergehen) [4]. У ньому відсутнє поняття покарання, його цілей і системи, розділи присвячені каральній політиці розпочинаються з характеристики основних видів покарань: тюремного ув'язнення й штрафу. Мінімальний термін тюремного ув'язнення становить 1 місяць, максимальний – 15 років. Штраф обраховується у денних ставках – доходу без вирахувань, який злочинець має чи може отримати у середньому за один день.

У німецькому кримінальному законі передбачено довічне позбавлення волі (наприклад, за державну зраду, вбивство), а ось «смертна кара відмінена» – засвідчено ст.102 Основного закону ФРН. Єдиним додатковим видом покарання є заборона керування транспортним засобом строком до 6 місяців, однак, існує розгалужена система так званих «правових наслідків» вони є супроводом, «побічною дією» до основного покарання: тюремне ув'язнення строком не менше 1 року може призвести до втрати обвинуваченого права займати державні посади й брати участь у виборах (пасивне виборче право й активне виборче право) строком на 5 років. Так, до діянь за які судом може бути заборонено обирати й бути обраним

належить порушення таємниці голосування й підкуп виборців, а заборона займати державні посади строком від 2 до 5 років супроводжує покарання за хабарництво у великих розмірах.

У законодавстві Німеччини адміністративні делікти є різновидом кримінально караних діянь, які підпадають під дію загальних положень кримінальних законів. Цю модель законодавства про адміністративні порушення іменують «німецькою», оскільки вона відбиває німецький підхід до розуміння адміністративного права [5].

Кримінальне законодавство містить «Заходи виправлення і безпеки»: 1) поміщення у психіатричну лікарню; 2) поміщення у терапевтичне відділення для осіб, що зловживають алкоголем чи наркотичними речовинами; 3) превентивне ув'язнення; 4) управлінський нагляд; 5) позбавлення водійського посвідчення; 6) заборона зайняття певною діяльністю. На відміну, від додаткового покарання у вигляді заборони керування транспортним засобом, вилучення водійського посвідчення полягає у його реальному позбавленні або у забороні видачі нового посвідчення строком від 6 місяців до 5 років.

Вище згадані покарання так чи інакше знайомі й вітчизняній системі покарань, є доволі ефективними та часто використовуються на практиці.

Після аналізу характерних особливостей систем покарання цих європейських країн маємо можливість зіставити їх з вітчизняною системою.

За КК України, система покарань за кримінальні правопорушення будується шляхом поділу таких покарань на основні, додаткові, а також ті, які можуть бути призначені як основні, так і додаткові (ст. 52 КК України). Окремо в кодексі передбачено заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб, а також виключні види покарань, які можуть бути застосовані до неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні злочину [6].

КК України 2001 року вважають більш удосконаленим у порівнянні з кодексом 1961 року, однак, аналізуючи кримінальні закони розвинених європейських країн, чимало науковців вважають за доцільне і надалі удосконалювати вітчизняний кодифікований акт, враховуючи позитивний досвід країн-учасників ЄС.

Висновки

Безсумнівним досягненням кримінального законодавства європейських країн є стабільність у питанні регламентації системи покарання, що протягом тривалого розвитку дозволила виробити одноманітну практику, заповнити прогалини і юридично закріпити сучасні гуманістичні тенденції розвитку кримінального права.

Вважаємо, що в даному випадку слід спростити систему покарань в Україні відповідно до прикладу європейських країн. Водночас, варто змінити формулювання в законі заходів кримінально-правового впливу відповідно до вимог міжнародного права, а також замінити деякі види покарань на більш ефективні відповідно до прикладу європейських країн. Ефективними в цьому випадку варто вважати саме ті покарання, які на даний час найбільше впливають на інтереси засуджених осіб, сприяють їх виправленню та запобіганню вчинення протиправних дій іншими особами.

Вважаємо, що обирати підходи до вдосконалення законодавства щодо системи покарань в Україні потрібно комплексно. Так, окрім зарубіжного досвіду, для досягнення мети покарання і побудови відповідної системи покарань потребують глибокого наукового осмислення здобутки кримінологічної науки в частині впливу покарання на мотивацію злочинця на основі використання юснатуралістичної методології. Також в межах подальшого впровадження в Україні принципу верховенства права існує потреба у відповідній ревізії системи покарань.

Література

1. Кримінальний кодекс Франції від 1992 р. (Code pénal. Dernière modification: 09/06/2018. URL: http://codes.droit.org/CodV3/penal.pdf

2. Кримінальний кодекс Італії. Книга 2 (Codice Penale approvato con Regio Decreto 19 ottobre 1930, n. 1398). URL: http://

belpaese2000.narod.ru/ Italia/ufficiale/ penale/ penale2.html.

3. Кримінальне право [Електронний ресурс]. URL: http://www.zen.in.ua/ s/spoluchen%D1%96-shtati-ameriki/ krim%D1%96nalne-pravo.

4. Кримінальний кодекс Німеччини: 15 травня 1871 р. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/.

5. Банчук О. А. Законодавство про адміністративні делікти європейських держав: загальна характеристика. Адміністративне право і процес. 2015. URL: http://bit.ly/2xTBqFR.

6. Кримінальний кодекс України: Кодекс від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Ст. 131. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/ laws/show/2341- 14

Shai Roman
Ph.D. in Law
Professor of the Department
of Criminal law and procedure,
Psychology and Innovative Education of
the National University
Lviv Polytechnic University, Lviv

DIRECTIONS FOR IMPROVING THE SYSTEM OF CRIMINAL PENALTIES IN UKRAINE BASED ON EUROPEAN EXPERIENCE

In the article, based on the analysis of punishment systems according to the criminal codes of some countries of the European Union, the norms of the current legislation of Ukraine, promising ways of building an effective system of punishment for committing criminal offenses are determined.

The declaration in the Constitution of Ukraine as a state governed by the rule of law became a catalyst for the improvement of legislation, the functioning of the system of executive authorities and justice in order to ensure human rights. This found its embodiment in the officially announced course on integration into Europe, the implementation of which involves bringing the norms and standards of the internal life of our society into compliance with the norms and standards of Europe.

The organization and maintenance of the system of execution of punishments at the proper level is one of the key tasks of the modern state, an important indicator of its ability to ensure the protection of human rights as the highest social value. And that is why the study of the main aspects of the system of execution of punishments is relevant, which, without a doubt, will positively affect both the improvement of the activities of bodies and institutions of execution of punishments, as well as the effectiveness of administrative and legal support for the implementation of state policy in the field of execution of criminal punishments.

An undoubted achievement of the criminal legislation of European countries is stability in the issue of regulation of the punishment system, which over a long period of development made it possible to develop a uniform practice, fill in the gaps, and legally consolidate modern humanistic trends in the development of criminal law.

Key words: improvement, reformation, system of criminal punishments, bodies and institutions of execution of punishments, international experience.

УДОСКОНАЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

КОВАЛЕНКО Євген Валерійович - кандидат юридичних наук, доцент, професор спеціальної кафедри № 2 ІПЮК для СБУ НЮУ ім. Ярослава Мудрого,
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8630-8951
ПЛЕТНЬОВ Олег Вікторович - кандидат юридичних наук, доцент, професор спеціальної кафедри № 2 ІПЮК для СБУ НЮУ ім. Ярослава Мудрого,
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0033-3011
УДК 351.746.1(477)(075.8)
DOI 10.32782/NP.2023.2.29

У статті проаналізовано окремі проблеми правового регулювання, що впливають на оперативно-службову діяльність співробітників Служби безпеки України та сформульовано пропозиції щодо удосконалення організаційно-правових засад із даної проблематики.

Доведено, що Служба безпеки України, особливо під час дії правового режиму воєнного стану в Україні, належить до головних суб'єктів забезпечення національної безпеки України. Водночас, відповідно до чинного законодавства України на Службу безпеки України в цей період покладені, права, обов'язки і відповідальність щодо захисту суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, як всередині країни, так і на тимчасово-окупованих територіях.

Для проведення загальнонаціональної оцінки ризиків у контексті розбудови Системи управління національними ризиками, разом із суб'єктами національної безпеки України, пропонується створення спеціальної міжвідомчої групи з проведення національної оцінки стратегічних ризиків, що має функціонувати при Головному ситуаційному центрі України.

Ключові слова: правове регулювання, оперативно-службова діяльність Служба безпеки України, державна безпека, суб'єкти сектору безпеки і оборони, воєнний стан.

Постановка проблеми

Недостатня ефективність державних органів, непослідовність та незавершеність реформ складових сил безпеки, недосконаліть механізмів правового, організаційного, кадрового, фінансового, матеріально-технічного забезпечення процесу розвитку системи забезпечення державної безпеки підвищують уразливість держави до загроз і знижують ефективність заходів із протидії таким загрозам [6, п. 12].

Під час дії правового режиму воєнного стану в Україні (Указ Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні»), як Служба безпеки України (далі – СБ України), так і інші суб'єкти сектору безпеки і оборони «зіштовхнулись із безпрецедентними викликами у своїй діяльності, насамперед безпековими, на які довелося оперативно реагувати. Серед них – організаційні та інші проблеми, що вплинули на здатність органів правопорядку ефективно виконувати свої функції із забезпечення національної безпеки України в низці аспектів. Водночас у суспільства зберігся чіткий запит на рішучі та позитивні зміни в усіх сферах життя, у тому числі правоохоронній, після перемоги України» [14].

Тому актуальність даного наукового дослідження у реаліях сьогодення є своєчасною і вимагає більш детального аналізу

правових і організаційних засад зазначеної проблематики та унормування окремих правових положень, у тому числі потребує уточнення понятійно-категоріальний апарат у чинних нормативно-правових актах України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Окремі питання організаційно-правових засад СБ України як суб'єкта національної безпеки України досліджені у працях таких науковців, як А.Л. Баланда, А.М. Благодарного, С.Г. Гордієнка, Е.С. Дмитренко, Ю.П. Дмитренка, А.М. Кислого, В.В. Крутова, А.І. Марущака, Г.В. Новицького, В.А. Омельчука, В.Г. Пилипчука, М.А. Погорецького, М.Л. Погребицького, Г.П. Ситника, І.В. Слюсарчука, М.П. Стрельбицького, О.А. Чувакова та інших науковців.

Метою статті є дослідження нормативно-правових актів СБ України, як суб'єкта національної безпеки в сучасний період, що впливають на правове регулювання в цілому та аналіз чинного законодавства України для подальших пропозицій щодо його удосконалення.

Виклад основного матеріалу

Державна політика у сфері державної безпеки спрямовується на попередження, своєчасне виявлення і запобігання зовнішнім та внутрішнім загрозам державній безпеці України, припинення розвідувальних, терористичних, диверсійних та інших протиправних посягань спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на державну безпеку України, усунення умов, що призводить до цих загроз та причин їх виникнення. Одним із напрямів державної політики у сфері забезпечення державної безпеки є удосконалення національного законодавства у сфері забезпечення державної безпеки та гармонізація із законодавством ЄС і документам НАТО [12].

Правовою основою діяльності СБ України у сучасний період є: Конституція України, Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс, закони України «Про Службу безпеки України», Про національну безпеку України», «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про запобігання корупції», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про державну таємницю», Про боротьбу з тероризмом», Про контррозвідувальну діяльність», «Про доступ до публічної інформації», «Про основи національного спротиву», «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України».

Як і будь-яка виконавчо-розпорядча діяльність, службова діяльність СБ України спрямована на досягнення певних результатів і ґрунтується на принципах, визначених законодавством України. У Законі України «Про Службу безпеку України» закріплено, що в оперативно-службовій діяльності СБ України дотримується принципів поєднання єдиноначальності і колегіальності, гласності і конспірації [6, ст. 3]. Ці основні ідеї визначають зміст і спрямованість його діяльності в суміжних сферах, характеризують його призначення у сфері правоохоронної діяльності. Ці цілі, завдання та принципи закріплені в Конституції, законодавстві України, міжнародних нормативно-правових актах та визначають основні засади діяльності СБ України. Мета та місія СБ України характерні для її завдань, які визначають зміст і спрямованість її діяльності, у тому числі і у сфер забезпечення національної безпеки та протидії тероризму. Від правильності та точності їх визначення законодавством залежить ефективність роботи правоохоронного органу та результати його діяльності [1, с. 22].

Водночас, аналізуючи положення Конституції України, Закону України «Про національну безпеку України» та інших законів України є підстави стверджувати, що до системи суб'єктів забезпечення державної безпеки українського суспільства в Україні належать:

- Президент України, який за Конституцією України є главою держави і виступає від її імені, є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України, очолює Раду Національної безпеки і оборони України [7, ст. 106];

- Верховна Рада України, як орган законодавчої влади [7, ст. 18, 19, 92];
- Кабінет Міністрів України (Уряд України), який за Конституцією України є вищим органом у системі органів виконавчої влади [7, ст. 113];
- РНБО України, як координаційний орган з питань національної безпеки і оборони при Президентові України [7, ст. 107];
- Служба безпеки України, як державний орган спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України [7, ст. 1], Збройні Сили України, Державна прикордонна служба України та інші утворені відповідно до законів України військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, інші державні органи сектору безпеки і оборони;
- міністерства та інші центральні органи виконавчої влади (Міністерство внутрішніх справ, Міністерство оборони, спеціалізовані управління і служби Міністерства закордонних справ [7, ст. 17] та ін.);
- місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування;
- прокуратура України;
- Національне антикорупційне бюро України;
- органи судової влади;
- громадяни та громадські об'єднання (на добровільних засадах).

Розв'язання проблем децентралізації публічно-владних повноважень в умовах євроінтеграційних процесів та проведення реформ правоохоронних органів на сучасному етапі, насамперед в Україні, вимагає дослідити статус, особливості організації діяльності суб'єктів правоохоронної діяльності [9, с. 65].

Значення принципів правоохоронної діяльності полягає в тому, що це першоджерело, яке визначає порядок здійснення, ефективність, спрямованість і причинність правоохоронної діяльності, водночас, вони дають змогу стверджувати про реальне існування правоохоронної системи. Це гарантії забезпечення прав і свобод людини та громадянина, чинники, що синхронізують систему правових норм і забезпечують узгодженість правових інститутів, є вихідними положеннями для їх удосконалення. Таким чином, принципи правоохоронної діяльності можна вважати юридичною основою для тлумачення правових норм і вирішення дискусійних питань, що сприяє правильному правозастосуванню, розвитку процесуальної форми й процесуальних гарантій правоохоронної діяльності [9, с. 65].

Водночас, правовий статус СБ України, то О.П. Угровеський вважає, що адміністративно-правовий статус повинен бути охарактеризований як державний орган, що складається з двох компонентів: компетенції та правозастосування, а також визначення особливостей статусу працівників відповідних підрозділів. Своєю чергою, статус працівників уміщує три елементи: права, обов'язки та відповідальність [13, с. 53].

З позиції О.В. Гріділа, правовий статус Служби безпеки України – це встановлений законодавством режим виконання повноважень спеціалізованого органу, повноважень, завдань та форм діяльності у сфері забезпечення національної безпеки України [3, с. 302].

Якщо мову вести про співвідношення окремих понять, то не припиняються дискусії в науковому осередку щодо змісту поняття «безпека», її видів та співвідношення «видових» понять: «національна безпека», «державна безпека», «безпека держави», «суспільна безпека». Наслідком розбіжностей у поглядах науковців щодо цих питань стала відсутність у законодавстві з проблеми безпеки єдиної системи понятійних термінів [8, с. 104].

Також якщо категорію "національна безпека" розглядати за понятійним базисом, то першу групу її сутнісних ознак якраз і становлять держава (нація), суспільство (народ) і особа, особистість (людина), для яких характерні єдність мови, звичаїв традицій і святинь. При цьому особистість розглядається як стійка система суспільно вагомих рис, що характеризують індивідуума як члена суспільства. Суспільство сприймається як сукупність соціальних зв'язків і відносин особистостей (громадян) із загальними цілями і конкретними умовами життя. Держава розглядається як форма політичної організації суспільства, сукупність інститутів

управління й організації осілого населення, що займає певну територію і підлегле одній владі. Важливим аспектом є констатація тези, що держава створюється не суспільством чи осілим населенням, а саме нацією в інтересах підвищення її (нації) життєдіяльності [5, с. 14].

Згідно з Законом України «Про національну безпеку України» національна безпека України – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [4, ст. 1]. Відповідно до Закону України «Про Службу безпеки України», Служба безпеки України – це державний орган спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України [6, ст. 1]. З цього визначення вбачається, що СБ України є суб'єктом державної безпеки України. Утім, із Закону України «Про національну безпеку» (далі – Закон) випливає, що державна безпека – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру. Хоча на сьогодні, як бачимо, СБ України є одним із ключових суб'єктів під час дії правового режиму воєнного стану в Україні, як в середині країни (затримання колабораціоністів, зрадників, «кротів»), так і на тимчасово-окупованій території України. Сьогодні історія тримає це завуальовано, але деталі відкриються після війни. Тобто, виходячи із визначення Закону необхідно констатувати, що СБ України виконує функції притаманні національній безпеці. Рекомендовано вивести державні органи з-під контролю спецслужб РФ, очистити спецслужби від іноземних «кротів», оскільки керівниками СБ України, Міністерство оборони України, свого часу, були безпідставно призначені громадяни РФ, які зробили свій внесок в зменшення боєздатності України та наповнили спецслужби своєю завербованою агентурою.

Спробуємо дослідити окремі положення понятійного апарату у цій сфері, оскільки ця позиція викликає заперечення і з огляду на розбіжність понять «національний» та «державний» (зокрема, тлумачний словник визначає «національний» як пов'язаний з нацією, етносом, народом, а «державний» – з державою, владою, її органом [2, с. 121], і з огляду на позицію законодавця, який в тому ж Законі визначає національну безпеку як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз. На наш погляд, під час дії воєнного тану в Україні та для консолідації українського законодавства, необхідно відносити СБ України до суб'єктів національної безпеки відповідно до повноважень СБ України та для більш ефективного управління та взаємодії між суб'єктами національної безпеки України.

У аспекті питання, що розглядається важливо зазначити, що відповідно до Стратегії забезпечення державної безпеки – це створення умов для забезпечення захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності та демократичного конституційного ладу й інших інтересів від реальних і потенційних загроз Україні. А під суб'єктами забезпечення державної безпеки України законодавець пропонує розуміти, що це державний орган спеціального призначення із правоохоронними функціями, правоохоронні та розвідувальні органи й інші державні органи та особи, які беруть участь у забезпеченні державної безпеки відповідно до законодавства України [12]. Визначаючи, цілі, напрями та завдання державної політики у сфері державної безпеки, то необхідно констатувати, що у Стратегії забезпечення державної безпеки наголошується на розмежуванні повноважень та завдань між суб'єктами сектору безпеки й оборони, удосконалення взаємодії, у тому числі інформаційного обміну, та координації дій між ними, а також з іншими державним органами.

Окрім цього, поняття національної безпеки охоплює всі вищеперелічені аспекти, а саме державно-політичний, соціально-економічний, соціально-безпековий, національно-культурний, екологічний та інформаційний, необхідно визнати необгрунтова-

ність виключення воєнного аспекту зі змісту національної безпеки, оскільки з позиції законодавства це є одним з основних критеріїв розмежування цих юридичних станів. Крім того, дослідження науковців також вказують на те, що «національна безпека» та «державна безпека» мають різне тлумачення та стосуються належності переважно до суспільних (у випадку з національною безпекою) або ж державних (у випадку з державною безпекою) інститутів. Звідси логічно випливає, що нація перебуває у стані безпеки за умов захищеності та гарантованості основних матеріальних та нематеріальних благ, необхідних для забезпечення належних умов життя, включаючи державу, яка покликана ці умови забезпечити. А держава здатна ефективно реалізувати свої функції у разі наявності забезпечених і захищених належним чином її характерних ознак, а саме публічної влади, території, суверенітету та наявності права. Також представляється доцільним зазначити і те, що, зважаючи на законодавче, лінгвістичне і логічне розмежування досліджуваних понять, об'єкти їх захисту також не співпадають, оскільки державна безпека спрямована переважно на захист держави, а національна – ще й на захист суспільства і особи як його частини. Саме тому ці юридичні стани не є тотожними, а їх структура є якісно та кількісно нерівною [4]. На думку авторів, якщо СБ України задіяна під час дії правового режиму воєнного стану в Україні, тому вважаємо віднести СБ України до суб'єктів національної безпеки України.

У аспекті питання, що розглядається важливо зазначити, що відповідно до Стратегії забезпечення державної безпеки «забезпечення державної безпеки» – це створення умов для забезпечення захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності та демократичного конституційного ладу й інших інтересів від реальних і потенційних загроз Україні. А під суб'єктами забезпечення державної безпеки України законодавець пропонує розуміти, що це державний орган спеціального призначення із правоохоронними функціями, правоохоронні та розвідувальні органи й інші державні органи та особи, які беруть участь у забезпеченні державної безпеки відповідно до законодавства України [12].

Окрім цього, відповідно до розпорядження від 18 квітня 2023 р. № 328-р «Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії забезпечення державної безпеки» (далі – План), в якому виділяються суб'єкти державної безпеки, які задіяні у реалізації цього Плану. Зокрема, для виконання цього Плану законодавець виділяє органи відповідальні за його виконання, зокрема: СБУ, УДО, СЗР, ГУР МО, Адміністрація ДПСУ, НАБУ, МВС, Національна поліція, МО, ДСНС, Департамент з питань виконання кримінальних покарань Мінюсту, БЕБ, Мінекономіки, Антимонопольний комітет, НАЗК, Адміністрація Держспецзв'язку, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку, Національний координаційний центр кібербезпеки, Генштаб ЗСУ, Національний банк та інші [11]. На наш погляд, основні засади реалізації цього Плану відбудуться після Перемоги у війні, відновлення суверенітету і територіальної цілісності України в межах кордонів 1991 р. та гарантії безпеки зі сторони світової спільноти або учасників Будапештського меморандуму.

Загалом серед суб'єктів правоохоронної діяльності виокремлюють органи правосуддя, органи прокуратури, органи служби безпеки (державної безпеки), органи внутрішніх справ, систему інших органів державної влади. Варто зазначити, що у поглядах науковців відсутня одностайність щодо належності до системи правоохоронних органів судів, контрольно-ревізійних установ тощо [9, с. 66].

Основними суб'єктами правоохоронної діяльності є правоохоронні органи. Згідно з Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» до правоохоронних органів належать: органи прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи і установи виконання по-

карань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [9, с. 67].

Відповідно, нормативне забезпечення правоохоронної діяльності є достатньо масштабним, оскільки йдеться про нормативне закріплення правового статусу та порядку діяльності всіх вищеперерахованих органів, а також прав суб'єктів – учасників адміністративного та кримінального процесу, суб'єктів, щодо яких здійснюється або які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [9, с. 67]

Також є дискусійним питанням є те, що Указом Президента України від 28 квітня 2007 р. № 365 «Про внесення змін до Указу Президента України від 15 грудня 1999 року № 1573» СБ України виключена зі Схеми організації центральних органів виконавчої влади. Отже, Кабінет Міністрів України не має визначених Конституцією та законами України повноважень скасовувати акти СБ України, в тому числі накази Голови СБ України, зокрема на підставі частини восьмої статті 22 Закону України «Про Кабінет Міністрів України».

З аналізу вище наведених матеріалів зрозуміло, що національна оцінка стратегічних ризиків потребує відповідного інституційного забезпечення. В Україні на даний момент не створено чіткої структури правових норм і інституцій, що займаються стратегічним плануванням на урядовому рівні.

Правоохоронна діяльність органів безпеки здійснюється шляхом охорони й забезпечення безпеки особи, суспільства і держави. Феномен безпеки має багатоаспектний характер, обумовлений специфікою правоохоронної діяльності, яка здійснюється уповноваженими суб'єктами спеціального призначення (органами безпеки) з метою встановлення, гарантування та охорони режиму непорушності суспільних відносин. На нашу думку, в Україні та державах ЄС діяльність таких органів передбачає гарантування політичної, економічної, екологічної безпеки, а також внутрішньої і зовнішньої безпеки, міжнародної безпеки. Можна погодитись, що органи безпеки виконують специфічні функції і завдання, які варто структурувати на такі різновиди:

– захисного спрямування (захист державного суверенітету, конституційного ладу, захист територіальної цілісності, захист економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу, захист законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб);

– правоохоронного спрямування (охорона державної таємниці, попередження, виявлення, припинення і розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції, інших протиправних дій, які створюють загрозу життєво важливим інтересам держави) [9, с. 71, 72].

Недостатня ефективність державних органів, непослідовність та незавершеність реформ складових сил безпеки, недосконаліть механізмів правового, організаційного, кадрового фінансового, матеріально-технічного забезпечення процесу розвитку системи забезпечення державної безпеки підвищують уразливість держави до загроз і знижують ефективність заходів із протидії таким загрозам. Розвідувально-підривна та інша протиправна діяльність іноземних спецслужб, окремих організацій, груп та осіб, зокрема з використанням організованих злочинних угруповань і корумпованих посадових осіб, спрямована на руйнування механізмів державного управління та місцевого самоврядування [15, п. 12, 13]. В умовах повномасштабного вторгнення РФ, державні органи виявилася не спроможними виконувати свої функціональні обв'язки (швидке захоплення Півдня України, значні жертви і втрати у Центральних, Північних та Східних областях України, як наслідок, стрімке руйнування об'єктів критичної інфраструктури.

Окремо рекомендується для складової засад національної безпеки прописати окремі положення та принципи «економічного дива України» і це покласти в основу державної політики за принципом «все має бути найкращим». Пропонуємо створити міжвідомчу групу для розроблення стратегічного плану Управління людськими ресурсами на

довгострокову перспективу до 2030 рр., в якому необхідно деталізовано прописати національні ідеї, окремі принципи продовольчої безпеки, кібернетичні, захист критичної інфраструктури, відновлення зруйнованого народного господарства, кліматичні та екологічні виклики, раціональне використання енергетичних ресурсів, окремий акцент пропонуємо зробити інтелектуальному потенціалі (освіті та науці), підняття генофонду України, збільшення фінансової виплати на дитину під час декретної відпустки, відкриття банківського рахунку для дитини із відповідною кредитною ставкою, використовуючи у майбутньому для навчання та інших соціальних потреб, вигідне кредитування для усього населення країни, залучення інвестицій та відновлення потужностей ОПК, розвиток логістичного сухого порту, будівництво заводів, фабрик із метою створення нових робочих місць для населення країни, тим самим стимулюючи повернення громадян із-за кордону до України (застосовуючи політичні, матеріальні, моральні, дипломатичні та економічні чинники). Розвиток торгівлі та туризму, у тому числі дипломатичним шляхом забезпечення проходження транзитного шляху через Україну. Дану матрицю необхідно доповнювати та оновлювавти відповідно до вимог сьогодення, але основоположні національні ідеї, щоб залишалися без змін.

Висновки

Отже, розглянувши правову основу та думки науковців у цій сфері, запропоновано унормувати відповідний понятійний апарат. Доведено, що Служба безпеки України, особливо під час дії правового режиму воєнного стану в Україні, належить до головних суб'єктів забезпечення національної безпеки України. Водночас, відповідно до чинного законодавства України на Службу безпеки України в цей період покладені, права, обов'язки і відповідальність за захист суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, як всередині країни, так і на тимчасово-окупованій території.

Для проведення загальнонаціональної оцінки ризиків у контексті розбудови Системи управління національними ризиками (СУНР), разом із суб'єктами національної безпеки України, пропонується формування спеціальної міжвідомчої групи з проведення національної оцінки стратегічних ризиків при координації з боку головного суб'єкту СУНР, що має функціонувати при Головному ситуаційному центрі України.

Література

1. Баранецький Р.Ф. Щодо статусу Служби безпеки України як органу державної влади. Юридична наука. 2015. № 2. С. 22–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2015_2_5.

2. Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова. / Загнітко А. П., Щукіна І. А. Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2008. 704 с.

3. Грідін О.В. Адміністративно-правовий статус Служби безпеки України. Держава і право. 2010. Вип. 48. С. 298–303.

4. Драч Д.Л. Співвідношення національної і державної безпеки: теоретико-правовий аспект / Д. Л. Драч, І. В. Стаднік // Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса. Том 2. № 11(2019). С. 22-26.

5. Забезпечення національної безпеки за основними напрямами життєдіяльності України: навчальний посібник: у 2-х ч.: Ч. І / В. А. Омельчук, М. П. Стрельбицький, С. Г. Гордієнко та ін.; за заг. ред. А. М. Кислого і М. П. Стрельбицького. Київ : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2021. 304 с.

6. Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2018. № 31. Ст. 241.

7. Закон України «Про Службу безпеки України» від 25.03.1992 № 2229-XII // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 27. Ст. 382.

8. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Офіційне видання Верховної Ради України. К. : Парламентське видавництво. 1996. Ст. 8.

9. Павленко В.П. Щодо визначення поняття «безпека держави»: проблеми теорії та практики у сучасних умовах України / В.П. Павленко. Нове українське право. № 3. 2022. С. 103-109.

10. Правове регулювання правоохоронної діяльності: навчальний посібник

/ М. В. Ковалів, С. С. Єсімов, Ю. Р. Лозинський. – Львів: ЛьвДУВС, 2018. 323 с.

11. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 року. URL: https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397.

12. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії забезпечення державної безпеки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2023 р. № 328-р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/328-2023-%D1%80#Text

13. Стратегії забезпечення державної безпеки: Указ Президента України від 16 лютого 2022 р. № 56/2022. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text

14. Угровецький О.П. Адміністративно-правовий статус Державної служби охорони при МВС України // Наше право. 2004. № 3. С. 51-54.

15. Про Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки: Указ Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text

16. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 р. «Про Стратегію забезпечення державної безпеки»: Указ Президента України від 16 лютого 2022 року № 56/2022 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text

SUMMARY

The article analyzes individual problems of legal regulation that affect the operational and service activities of the employees of the Security Service of Ukraine and formulates proposals for improving the organizational and legal foundations of this issue.

It has been proven that the Security Service of Ukraine, especially during the legal regime of martial law in Ukraine, belongs to the main subjects of ensuring the national security of Ukraine. At the same time, in accordance with the current legislation of Ukraine, the Security Service of Ukraine during this period is entrusted with rights, duties and responsibilities regarding the protection of sovereignty, constitutional order, and territorial integrity, both within the country and in the temporarily occupied territories.

In order to carry out a national risk assessment in the context of the development of the National Risk Management System, together with the subjects of the national security of Ukraine, it is proposed to create a special interagency group for conducting a national assessment of strategic risks, which should function under the Main Situation Center of Ukraine.

Key words: legal regulation, operational service activity of the Security Service of Ukraine, state security, subjects of the security and defense sector, martial law.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПЕНСІЙНОГО СТРАХУВАННЯ ЯК СКЛАДОВОЇ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

ПЕТРОВСЬКА Світлана Анатоліївна - кандидат економічних наук, доцент, Харківський національний університет внутрішніх справ, Сумська філія, кафедра соціально-економічних дисциплін

https://orcid.org/0000-0002-1992-4161

e-mail: sv_pet@ukr.net

ДЕМЕНТОВ Володимир Олександрович - кандидат наук з державного управління, доцент Харківський національний університет внутрішніх справ, Сумська філія, кафедра соціально-економічних дисциплін

https://orcid.org/0000-0002-7740-4594

e-mail: dementov_v@ukr.net

УДК 368:364

DOI 10.32782/NP.2023.2.30

Проаналізовано законодавство України в сфері соціального та пенсійного страхування. Виділено наукові концепції та погляди щодо тлумачення змісту пенсійного страхування. Побудовано авторське визначення пенсійного страхування України, а також розглянуто його структуру та принципи. Наголошено на недосконалості організаційно-правових аспектів останнього та виділено наукові позиції щодо вдосконалення пенсійної галузі. Виділено напрями розвитку організаційно-правових аспектів пенсійного страхування в Україні.

Ключові слова: пенсійне страхування, організація пенсійного страхування в Україні, пенсії, удосконалення пенсійного страхування.

Постановка проблеми

Пенсійне забезпечення є однією з найважливіших складових соціального захисту громадян, у зв'язку із чим гарантована та забезпечена державою. Водночас ефективна реалізація пенсійного забезпечення залежить від багатьох організаційно-правових аспектів роботи всіх його складових, однією з яких є пенсійне страхування. Останнє в сучасних умовах демократичних перетворень, активізації євроінтеграційних процесів та викликів воєнного стану потребує вдосконалення і переосмислення в напряму осучаснення.

Стан дослідження проблеми

Пенсійне страхування та пенсійне забезпечення у своїй сукупності формують базове для кожного громадянина та актуальне поле для наукових досліджень, у зв'язку із чим неодноразово ставали предметами наукових досліджень. Серед науковців, які приділяли увагу вивченню даних категорій можна відмітити В. С. Андрєєва, Н. Б. Болотіну, А. М. Колодія, І. Є. Криницького, М. П. Кучерявенка, Т. А. Латковську, Е. Г. Тучкова, І. М. Сироту, Г. О. Яковлєва та інших. Проте, незважаючи на досить глибоку та широку опрацьованість різноманітних проблем, пов'язаних із пенсійним забезпеченням, в реаліях сьогоднішнього дня постають новітні проблеми та виклики у сфері вдосконалення організаційно-правових аспектів пенсійного страхування.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є формування та виділення організаційно-правових аспектів удосконалення пенсійного страхування як складової соціального захисту населення. Належна та вичерпна реалізація даної мети передбачає

виконання таких поточних цілей: по-перше, визначити зміст та значення пенсійного страхування; по-друге, розглянути існуючи виклики та недоліки у сфері пенсійного страхування в Україні; по-третє, виділити організаційно-правові аспекти вдосконалення пенсійного страхування як складової соціального захисту населення.

Наукова новизна дослідження

Новизна даної статті полягає в тому, що це оригінальна робота, у якій крізь призму авторського погляду звертається увага на окремі аспекти організаційно-правового розвитку пенсійного страхування України як складової та невід'ємної частини соціального захисту з врахування сучасних викликів та євроінтеграційного розвитку України.

Виклад основного матеріалу

Варто відмітити, що в законодавчих положеннях на сьогоднішній день відсутнє уніфіковане визначення поняття «пенсійне страхування». Наприклад, Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від 14.01.1998 №16/98-ВР в статті 1 визначають, що загальнообов'язкове державне соціальне страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом [1].

Отже, відповідно до Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування пенсійне страхування – це різновид загальнообов'язкового соціального страхування. Натомість, у Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 №1057-IV з цього приводу будь-які тлумачення не надаються. Натомість, Закон лише визначає сутність та значення категорії «пенсія»: «Щомісячна пенсійна виплата в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яку отримує застрахована особа в разі досягнення нею передбаченого цим Законом пенсійного віку чи визнання її особою з інвалідністю, або отримують члени її сім'ї у випадках, визначених цим Законом» [2].

У контексті зазначених положень законодавства вважаємо доречним наголосити на тому, що наразі рівень пенсійного страхування в масштабах держави не дозволяє забезпечити гідного рівня життя, породжує проблему необхідності подальшої праці пенсіонерів, у тому числі та переважно в сфері тіньової економіки. У цьому ж контексті наголошуємо на доволі низькій увазі до даного питання з боку міжнародних партнерів. Багато в чому це пов'язано з зовсім іншими соціальними реаліями у західноєвропейських державах. На жаль, рівень наявних накопичень та пострадянського досвіду функціонування пенсійної системи ставить категорію пенсіонерів у надзвичайно вразливе становище, що тільки загострюється в умовах воєнного стану. Дана проблема потребує опрацювання на рівні комплексних державних програм, громадських ініціатив та соціальних проєктів, покликаних актуалізувати проблему вразливого становища пенсіонерів.

Відсутня єдність щодо тлумачення пенсійного страхування і на науковому рівні. Так, наприклад, Т. В. Кравчук доводить, що «пенсійне страхування – це встановлена та гарантована державою система прав і обов'язків, яка передбачає надання соціальних послуг, пенсійного забезпечення застрахованим особам у старості, по інвалідності внаслідок обставин, непов'язаних із трудовою діяльністю, у разі втрати годувальника, основна частина яких в обов'язковому порядку підлягає державному пенсійному страхуванню, іншим надається право добровільної участі через регулярне сплачування, до настання ними визначеного законодавством пенсійного віку, страхових внесків, які не підлягають оподаткуванню і акумулюються Пенсійним та/або Накопичувальним фондами» [3, с. 9].

У ході осмислення сутності пенсійного забезпечення вважаємо доречним акцентувати увагу на наявних у даній сфері проблемах, які допомагають усвідомити стратегічний характер необхідності реформування пенсійної сфери України. Так, в умовах воєнного стану ще більше погіршилася і без того проблемна ситуація у демографічній сфері країни. Адже більшість українських біженців складали саме представники працездатного молодого населення, у тому числі діти як потенціал для покращення даної ситуації. Дана проблема породжує необхідність розгляду цих питань крізь призму національної безпеки держави та відповідних максимально оперативних рішень на рівні вітчизняного законодавства, адже мова іде про подальше існування держави як такої, базисом якої є демографічна складова.

Багато вчених підміняють поняття, визначаючи пенсійне страхування як пенсійне забезпечення. Зокрема, подібне допускає Т. О. Дідковська, яка вказує: «Пенсійне забезпечення – це встановлений державою вид матеріального забезпечення громадян у вигляді пенсій та соціальних послуг який надається із настанням пенсійного віку досягненням трудового стажу або у зв'язку з втратою працездатності чи втратою годувальника за рахунок коштів Пенсійного фонду України, Фонду соціального страхування та Державного бюджету» [4, с. 254-255].

Узагальнюючи вищенаведені точку зору вчених стосовно змісту та особливостей пенсійного страхування, можемо вказати, що найбільш логічно тлумачити дану категорію, відштовхуючись від її похідного характеру від загального явища соціального страхування, закріпленого на рівні законодавства. Таким чином, пенсійне страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання особі щомісячних пенсійних виплат у випадках досягнення нею пенсійного віку або визнання її особою з інвалідністю.

Організаційна основа пенсійного страхування в Україні базується на трьох ключових рівнях відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 №1057-IV. Перший рівень – солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах солідарності і субсидування та здійснення виплати пенсій і надання соціальних послуг за рахунок коштів Пенсійного фонду на умовах та в порядку, передбачених законодавством. Другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що базується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді або у відповідних недержавних пенсійних фондах – суб'єктах другого рівня системи пенсійного забезпечення та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат на умовах та в порядку, передбачених законом. Третій рівень – система недержавного пенсійного забезпечення, що базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців та їх об'єднань у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне забезпечення [3].

Незважаючи на досить точне формулювання законодавчих положень та структурованість пенсійного страхування в наукових колах наголошується на необхідності зміни організаційно-правових аспектів в цьому напряму. Наприклад, В. І. Островецький, активно досліджуючи зарубіжний досвід організації та забезпечення роботи пенсійного страхування, відмітив, що «основними інструментами управління пенсійними системами у світовій практиці є: стримування індексацій пенсій; розширення або звуження диверсифікації пенсій; підвищення мінімального страхового стажу та пенсійного віку; зміни тарифів обов'язкових відрахувань; підвищення ефективності адміністрування на основі впровадження ІТ-технологій сучасних систем менеджменту» [5, с. 88].

І. Сидор та Т. Денисюк наголошують в наукових роботах про те, що «солідарна пенсійна система України, у межах якої здійснюються пільгові пенсійні виплати певним категоріям осіб, потребує перегляду

та реформування з позиції справедливості перерозподілу фінансових ресурсів. Ключовим завданням удосконалення пенсійного страхування, на їх погляд, є впровадження другого рівня пенсійної системи (накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування), здатної нівелювати прогалини використання лише солідарної системи» [6, с. 33].

На наше глибоке переконання, успішна розбудова системи пенсійного страхування як складової соціального захисту населення в Україні можлива за рахунок вирішення комплексу наступних завдань:

1) максимальне привернення уваги міжнародних партнерів до питань пенсійного страхування, сприяння з боку держави розгортанню комплексних міжнародних програм підтримки пенсіонерів;

2) боротьба з тіньовою економікою як середовищем формування тіньової зайнятості, у тому числі формування стійкого усвідомлення населенням необхідності офіційного працевлаштування як основної та привабливої гарантії пенсійного забезпечення у непрацездатному віці;

3) підвищення рівня довіри населення до органів державної влади як гарантії офіційного працевлаштування з метою подальшого одержання передбачених на рівні законодавства пенсійних виплат.

Висновки

Таким чином, на основі проведеного наукового дослідження можемо сформулювати наступні висновки з приводу необхідних до реалізації організаційно-правових аспектів удосконалення пенсійного страхування як складової соціального захисту населення.

1. На сучасному етапі розвитку України для ефективного та соціально-орієнтованого реформування пенсійного страхування необхідною є активізація вивчення та запровадження зарубіжного досвіду з даного питання. Наша держава є відносно молодою країною із пострадянськими моделями побудови більшості внутрішніх процесів забезпечення соціального життя. Відійти від них можливо лише за рахунок аналізу позитивного досвіду країн, де соціальне страхування перебуває на більш високому рівні, та імплементації цього досвіду в межах національної правової системи.

2. Євроінтеграційна політика України вимагає перебудови правової системи за стандартами та взірцями Європейського Союзу. Через це законодавство в сфері пенсійного страхування та соціального захисту в цілому має бути переосмислено та приведено у відповідність до вимог законодавства ЄС.

3. Реформа законодавства України в сфері пенсійного страхування згідно із вимогами Європейського Союзу вимагає суцільної переробки підзаконних нормативно-правових положень. Цей момент є вкрай важливим, адже саме підзаконна юридична основа відповідає за реалізацію механізмів пенсійного забезпечення та доступ всіх осіб до інструментів соціального захисту.

Література

1. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: закон від 14.01.1998 №16/98-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80#Text.

2. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 №1058-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text.

3. Кравчук Т.В. Пенсійне забезпечення у разі втрати годувальника у солідарній пенсійній системі України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 2007. 212 с.

4. Дідковська Т.О. Поняття та сутність пенсійного забезпечення в Україні: сучасні реалії та перспективи розвитку. *Форум права*. 2012. №1. С. 253-257.

5. Островецький В.І. Обґрунтування напрямів удосконалення організаційно-правових умов функціонування пенсійної системи України. *Економічний вісник Донбасу*. 2017. №3(49). С. 83-89.

6. Сидор І., Денисюк Т. Державне пенсійне страхування в Україні: виклики сучасності та напрями реформування. *Світ фінансів*. 2022. №1 (70). С. 22-35.

АНОТАЦІЯ

На основі проведеного наукового дослідження сформульовано наступні висновки з приводу необхідних до реалізації організаційно-правових аспектів удосконалення пенсійного страхування як складової соціального захисту населення: 1) необхідною на сучасному етапі розвитку України для ефективного та соціально-орієнтованого реформування пенсійного страхування є активізація вивчення та запровадження зарубіжного досвіду з даного питання; 2) євроінтеграційна політика України вимагає перебудову правової системи за стандартами та взірцями Європейського Союзу, через це законодавство в сфері пенсійного страхування та соціального захисту в цілому має бути переосмислено та приведено у відповідність до вимог законодавства ЄС; 3) реформування законодавства України в сфері пенсійного страхування згідно із вимогами Європейського Союзу передбачає повну переробку підзаконних нормативно-правових положень, так як саме підзаконна юридична основа відповідає за реалізацію механізмів пенсійного забезпечення та доступ всіх осіб до інструментів соціального захисту.

Запропоновано визначення пенсійного страхування на підставі вивчення законодавчих та доктринальних положень, згідно із якими – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання особі щомісячних пенсійних виплат у випадках досягнення нею пенсійного віку або визнання її особою з інвалідністю.

Ключові слова: пенсійне страхування, організація пенсійного страхування в Україні, пенсії, удосконалення пенсійного страхування.

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПОДАТКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

ПОНОМАРЬОВА Яна Олександрівна - кандидат юридичних наук, Сумська філія Харківський національний університет внутрішніх справ, кафедра юридичних дисциплін (доцент)

ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3749-9258

e-mail : yanaponomareva@ukr.net

НОВИК Марія Юріївна - Сумська філія Харківський національний університет внутрішніх справ, кафедра юридичних дисциплін (викладач)

ORCID: https://orcid.org/0009-0003-6575-3118

e-mail : masha.kotsar96@gmail.com

УДК 347.73

DOI 10.32782/NP.2023.2.31

У статті здійснено аналіз наукових поглядів вчених щодо тлумачення таких понять, як правовідносини та податкові правовідносини, на основі чого запропоновано авторське бачення щодо тлумачення останніх. Узагальнено теоретичні підходи щодо переліку характерних особливостей податкових правовідносин. Запропоновано авторське бачення щодо переліку ключових особливостей податкових правовідносин.

Ключові слова: правовідносини, податкові правовідносини, податкове право, фінансова діяльність, податки, збори.

Постановка проблеми

Податкова сфера України переживає процес глибинних перебудов у ході інтеграції України до європейського співтовариства. На даній сфері позначаються також кризові явища у вітчизняній економіці, викликані тяжким становищем бізнесу в умовах воєнного стану, демографічні зміни, які у своїй сукупності породжують все нові виклики для податкової системи України.

Стан дослідження проблеми

Глибинні основи функціонування податкових правовідносин у своїх наукових дослідженнях осмислювали О. М. Бандурка, О. М. Музичук, А. Т. Комзюк, Т. О. Коломоєць, О. П. Гетманець, О. Ю. Синявська, Є. О. Алісов, Т. В. Бугай, О. Є. Деменко, Л. Л. Приходченко, З. К. Шмігельська, Ю. Ю. Якимчук та інші провідні адміністративісти та цивілісти України. Водночас, акцентуючи увагу на значному впливі вказаних дослідників на осмислення досліджуваної проблематики, сучасні виклики правового режиму воєнного стану значною мірою позначаються і на сутності та змісті податкових правовідносин.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб у світлі новітніх викликів визначити поняття та окреслити особливості податкових правовідносин. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: здійснити аналіз наукових поглядів вчених стосовно сутності понять «правовідносини» та «податкові правовідносини»; розглянути специфіку та характерні особливості.

Наукова новизна статті зводиться до втілення у дослідженні принципово нових авторських поглядів на окремі аспекти характеристики поняття та особливостей податкових правовідносин.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження, варто навести позицію І. О. Філіповича, який у своїй статті «Класифікація податкових правовідносин у доктрині податкового права України» зауважує, що «ефективне регулювання податкових правовідносин, засноване на балансі публічного та приватного інтересу, є неможливим без чіткого та належного розуміння всього їх розмаїття з розробкою підходів, які враховують особливості кожного з видів відповідних правовідносин» [1, с. 138].

Аналізуючи запропонований підхід дослідника, ми звертаємо увагу на те, що ефективне регулювання податкових правовідносин неможливе без врахування стану економіки України в умовах воєнного стану, значної залежності наповнення бюджету від міжнародних фондів. Адже всі ці чинники у своїй сукупності і формують ту «золоту середину» зазначеного дослідником балансу між публічним і приватним інтересом.

Як зазначає В. В. Москаленко, «будь-які правовідносини є різновидом відносин суспільних. Останні представляють собою абстрактні зв'язки між людьми. Це міжособове спілкування, постійний процес взаємовпливу людей один на одного, зіткнення їх потреб і інтересів, співставлення поглядів і переконань, обмін досвідом, а також результатами діяльності, предметно втіленими в матеріальній і духовній культурі, здійснення взаємної стимуляції, контролю і корекції діяльності» [2, с. 23].

Дослідження глибини суспільних відносин, основи взаємодії між різними людьми є головним питанням, що об'єднує різні суспільні науки. Не варто також забувати, що і правознавство, і галузеві юридичні науки теж відносяться до категорії суспільних наук. Саме тому результати правових досліджень мають знаходити своє втілення у суспільних відносинах, трансформуючи, перебудовуючи їх, спрямовуючи в напрямку розвитку та глибокого розуміння їх сутності.

О. Р. Дашковська наголошує, що «правові відносини - це стосунки, в яких суб'єкти права виступають контрагентами в процесі виконання ними вимог нормативних приписів і набуття певних прав і обов'язків. Через них реалізуються норми права, які встановлюють права і обов'язки людини, що можуть бути формально визначені (в статтях законів, підзаконних нормативно-правових актах та приписах) або ж не мати необхідних формальних ознак (протиправні права людини)» [3, с. 333-334].

Досить цікавою є позиція дослідниці щодо виділення такої категорії, як «протиправні права людини». На нашу думку, такий підхід є досить інноваційним, але доречніше в такому контексті вживати категорії «привілеї» чи «необгрунтовані можливості впливу». Адже так можливо поставити під сумнів саму цінність права як одного з найголовніших питань філософії права.

В. М. Кириченко та О. М. Куракін вважають, що «правовідносини – це врегульовані нормами права суспільні зв'язки між суб'єктами права, які є носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, що забезпечуються державою. Тобто, це особливий різновид суспільних відносин, які виникають між людьми чи об'єднаннями людей з приводу соціального блага або забезпечення яких-небудь інтересів. Наприклад, власник майна може реалізувати свою правомочність тільки у стосунках з іншими людьми, тобто він може продати, знищити або подарувати своє майно будь-якій особі, а також вимагати додержання свого права власності від інших людей та організацій» [4].

Поділяючи базові цінності, закладені в дане визначення, ми також вважаємо доречним звернути увагу на те, що і державі відводиться значна роль у ході встановлення та регулювання правовідносин. Іншою проблемою, що також постає у світлі аналізу сутності суб'єктів правовідносин, є штучний інтелект та його втілення у відповідних програмних продуктах, зокрема у чат-боті «ChatGPT». Потребує осмислення роль подібних розробок у суспільних відносинах, адже очевидною є тенденція до вдосконалення штучного інтелекту та можливої принципової перебудови суспільних відносин у зв'язку з поступовою еволюцією даних технологій. Зусилля міжнародної наукової спільноти мають бути спрямовані на осмислення віртуального середовища не лише як площадки для взаємодії окремих людей, а також у перспективі як

окремий самостійний суб'єкт. Даний напрямок досліджень тісно пов'язаний із сутністю віртуального права.

У цьому контексті О. Р. Шишка зазначає, що «інтернет-правовідносини є різновидом суспільних відносин, які складаються у віртуальному просторі, регулюються програмним забезпеченням та нормами різної галузевої приналежності» [5, с. 1090].

Досить цікавим є визначення Ю. А. Ведєрнікова та А. В. Папірної, які наголошують, що правові відносини – це суспільні відносини, врегульовані нормами права і забезпечені державою, що виникають між двома і більше суб'єктами з приводу задоволення своїх матеріальних і духовних потреб та інтересів, між якими наявний правовий зв'язок у формі суб'єктивних прав та юридичних обов'язків [6].

Цікавою є позиція дослідників щодо виокремлення окремо матеріальних потреб, а окремо – духовних. На наше глибоке переконання, у вітчизняному законодавстві має знаходити своє втілення широке коло питань духовного становлення та розвитку людини: нематеріальної мотивації у трудовому праві, морально-етичних вимог з їх максимальною деталізацією до керівників різного рівня в адміністративно-правових нормах тощо.

Таким чином, будь-які правовідносини – це відносини, що регулюються нормами права та характеризуються тим, що для їх виникнення необхідною є воля учасників суспільних відносин, та в межах яких останні надіяються сукупністю суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. У залежності від того, нормами якої галузі права правовідносини регулюються, вони набувають своїх, специфічних властивостей.

Р. А. Сидорук розуміє під податковими правовідносинами «владно-майнові суспільні відносини, врегульовані нормами податкового права, приписи яких виражені в категоричній формі, а учасники цих відносин мають кореспондуючі права та обов'язки, пов'язані зі справлянням податків та зборів та охоронювані силою державного примусу» [7, с. 148].

А. М. Чорна у своєму дисертаційному дослідженні вказує, що «податкові правовідносини – це суспільні відносини, що виникають і відбуваються у сфері оподаткуванні та виражаються в наявності у їх суб'єктів взаємних прав і обов'язків, визначених податковим законодавством. Податкові правовідносини виникають з питань забезпечення прав суб'єктів підприємницької діяльності у сфері оподаткування у таких випадках: встановлення, запровадження і стягування податків і зборів; здійснення податкового контролю щодо дотримання суб'єктами підприємницької діяльності норм податкового законодавства; виконання органами Державної фіскальної служби України, в особі їх посадових осіб своїх посадових обов'язків щодо обчислення та сплати податків або зборів; надання суб'єктам підприємницької діяльності інформаційних послуг в сервісних центрах ДПС; користування суб'єктами підприємницької діяльності системою електронного адміністрування податку» [8].

У контексті аналізу позиції дослідниці, яка частково торкається і питання суб'єктів відповідних правовідносин, зазначимо, що провідне становище у ході організаційного забезпечення сплати податків займають банки. Також відповідно до ПК України досить цікаве становище займають податкові агенти, головним обов'язком яких по суті виступає обчислення податків з доходів, що нараховуються платнику.

Податкові правовідносини, на переконання Л. І. Лучковської, — «це врегульовані нормами податкового права фінансові правовідносини, що виникають з приводу справляння податків та інших обов'язкових платежів податкового характеру з юридичних і фізичних осіб до державного й місцевих бюджетів, а також до державних цільових фондів» [9].

Таким чином, податкові правовідносини представляють собою врегульовані нормами податкового законодавства організаційно-майнові відносини, які виникають між платниками податків (фізичними та/або юридичними особами), а також державою (в особі її уповноважених органів та їх посадових осіб) з метою здійснення обов'язкових платежів (у вигляді податків і зборів) до бюджетів різних рівнів.

Податкові правовідносини ґрунтуються на нормах податкового права та мають владний характер, виражаючи публічні інтереси, пов'язані з податковою діяльністю держави/територіальних громад. У цих відносинах завжди є публічний суб'єкт, а тому вони можуть бути охарактеризовані як публічно-правові відносини з усіма особливостями, що властиві публічним правовідносинам.

Податкові правовідносини є різноманітними за своєю сутністю та змістом, а відтак на слушну думку І. О. Пасічної, їх найбільш доцільно поділити на: 1) відносини прямого та непрямого оподаткування – за формою оподаткування; 2) відносини щодо оподаткування фізичних осіб, оподаткування юридичних осіб або змішані – за суб'єктами; 3) відносини щодо оподаткування доходів, оподаткування майна, оподаткування споживання – за об'єктом оподаткування; 4) відносини із приводу сплати податків і стягнення податків – за способом сплати; 5) відносини основні та похідні – за соціально-економічним значенням; 6) відносини власне податкові та зі справляння зборів, внесків, мита, плат як різновиди основних, а також інформаційні, контрольні, охоронні як різновиди похідних; 7) відносини податкової звітності та податкової таємниці як різновиди інформаційних відносин; деліктні, спірні, правовідносини провадження у справі про податкове правопорушення;

8) відносини щодо встановлення податків, обчислення податків і перерахування податків – за стадіями оподаткування [10, с. 8, 13].

Висновок

Таким чином, проведене наукове дослідження дає змогу виокремити наступні найбільш характерні особливості податкових правовідносин:

- по-перше, вони виникають в особливій сфері фінансової діяльності і мають на меті введення та справляння податкових платежів на дохід держави/територіальної громади, здійснення податкового контролю та притягнення до відповідальності за порушення податкового законодавства;
- по-друге, мають організаційно-майновий характер, та виникають між державою/територіальною громадою та платниками податків та іншими особами;
- по-третє, регулюються нормами податкового права, - особливої підгалузі права фінансового;
- по-четверте, вони мають владний характер, виражаючи публічні інтереси, пов'язані з податковою діяльністю держави/територіальних громад;
- по-п'яте, однією зі сторін в податкових правовідносинах завжди є публічний суб'єкт (держава/територіальна громада).

Література

1. Філіпович І. О. Класифікація податкових правовідносин у доктрині податкового права України. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. 2020. Т. 31 (70). Ч. 2. С. 138.
2. Москаленко В.В. Соціалізація особистості (філософський аспект) : монографія. Київ : Видавниче об'єднання «Вища школа», 1986. 200 с.
3. Загальна теорія держави і права: підручник / за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2002. 432 с.
4. Кириченко В. М., Куракін О. М. Теорія держави і права: модульний курс: навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 264 с.
5. Шишка О. Р. Приватноправові відносини та специфіка їх розвитку в мережі Інтернет. *Форум права*. 2012. № 1. С. 1085-1090.
6. Ведєрніков Ю.А., Папірна А.В. Теорія держави і права: навчальний посібник. Київ: Знання. 2008. 333 с.
7. Сидорук Р. А. Поняття та особливості податкових правовідносин. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2013. № 6 (2). URL: http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc6-2-1/38.pdf.
8. Чорна А. М. Адміністративно-правовий механізм забезпечення прав суб'єктів підприємницької діяльності у сфері оподаткування : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2018. 420 с.
9. Лучковська С. І. Фінансове право: навч. посібник для студ. економ. спец. вищих навч. закладів. Київ: КНТ, 2010. 296 с.
10. Пасічна І.О. Податкові правовідносини в Україні: стан та перспективи розвитку : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2014. 20 с.

АНОТАЦІЯ

Відзначено, що будь-які правовідносини – це відносини, що регулюються нормами права та характеризуються тим, що для їх виникнення необхідною є воля учасників суспільних відносин, та в межах яких останні надіяються сукупністю суб'єктивних прав та юридичних обов'язків.

Аргументовано, що податкові правовідносини представляють собою врегульовані нормами податкового законодавства організаційно-майнові відносини, які виникають між платниками податків (фізичними та/або юридичними особами), а також державою (в особі її уповноважених органів та їх посадових осіб) з метою з приводу здійснення обов'язкових платежів (у вигляді податків і зборів) до бюджетів різних рівнів

Виокремлено наступні найбільш характерні особливості податкових правовідносин: по-перше, вони виникають в особливій сфері фінансової діяльності і мають на меті введення та справляння податкових платежів на дохід держави/територіальної громади, здійснення податкового контролю та притягнення до відповідальності за порушення податкового законодавства; по-друге, мають організаційно-майновий характер, та виникають між державою/територіальною громадою та платниками податків та іншими особами; по-третє, регулюються нормами податкового права, - особливої підгалузі права фінансового; по-четверте, вони мають владний характер, виражаючи публічні інтереси, пов'язані з податковою діяльністю держави/територіальних громад; по-п'яте, однією зі сторін в податкових правовідносинах завжди є публічний суб'єкт (держава/територіальна громада)

Ключові слова: правовідносини, податкові правовідносини, податкове право, фінансова діяльність, податки, збори.

СКЛАД ТА ВИДИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ПАНАСЮК Оксана Володимирівна - доктор юридичних наук, доцент, Сумська філія Харківський національний університет внутрішніх справ, кафедра юридичних дисциплін (завідувач)
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1621-687X
e-mail: ok1224@ukr.net
КИСЕЛЬОВ Віктор Миколайович - Сумська філія Харківський національний університет внутрішніх справ, кафедра юридичних дисциплін (старший викладач)
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0168-8268
e-mail: kiselev.67@gmail.com
УДК 347.7
DOI 10.32782/NP.2023.2.32

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, розкрито сутність, зміст, а також склад кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Узагальнено, що важливим завданням законодавця та вітчизняних науковців є розробити дієві правові та організаційні механізми попередження та припинення будь-яких правопорушень у сфері господарської діяльності.

Ключові слова: правопорушення, кримінальні правопорушення, господарська діяльність.

Постановка проблеми

Значні прогалини в регулюванні економічних відносин, неефективність контролю за сферою державних закупівель, лобіювання інтересів конкретних виробників, низька ефективність ужитих державою антикорупційних заходів і відсутність комплексної нормативно-правової бази протидії економічній злочинності призводять до неефективності спорадичних антикриміногенних заходів у вказаній сфері [1, с.117]. Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності не просто заважають функціонуванню кожного окремого суб'єкта господарського права, а фактично створюють економічні, фінансові та правові перепони на шляху розвитку України як соціально-спрямованої, демократичної, сучасної європейської держави. З огляду на це дана проблема потребує якнайширшого наукового осмислення, напрацювання широкого переліку науково-обґрунтованих рекомендацій.

Стан дослідження проблеми

Теоретичними основами наукового осмислення досліджуваної проблематики можна вважати роботи О. О. Дудорова, Г. М. Зеленова, Н. С. Карпова, М. В. Карчевського, Є. О. Письменського, В. О. Сакало, О. Б. Сахарова, М. І. Хавронюк та багатьох інших дослідників. Водночас, вклоняючись тому неоціненному науковому доробку, що виступив теоретичною основою всього нашого дослідження, ми наголошуємо на тому, що в умовах воєнного стану та провідних тенденцій сучасності дана тема потребує свіжих поглядів та нових векторів подальших наукових розробок.

Мета і завдання дослідження

Мета наукового дослідження полягає у тому, щоб розкрити в контексті новітніх викликів сутність складу та встановити види кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні

завдання: з'ясувати сутність поняття кримінального правопорушення у сфері господарської діяльності; виокремити наявні у науці підходи та запропонувати власний підхід щодо визначення складу відповідних правопорушень; розкрити наукові підходи щодо видів кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності, запропонувати власні критерії класифікації.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у втіленні авторського бачення окремих аспектів подальшого розвитку характеристики складу та видів кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.

Виклад основного матеріалу

На початку дослідження визначимо основні підходи до розуміння ключових категорій, а саме тріади «кримінальне правопорушення-злочин-злочинність (злочинна діяльність)».

Ю. В. Гродецький зазначає, що «кримінальне правопорушення — це комплекс дій щодо досягнення мети, яку ставить особа протиправним шляхом. Для характеристики дій злочинця не підходить термін «поведінка» через достатню обмеженість її змісту. Злочинність – це сукупність скоєних злочинів, яка характеризує їх якісну і кількісну поширюваність. А злочинна діяльність – це шляхи й методи існування і розвитку злочинної частини суспільства, це вияв і відбиток соціальної суті злочинів і злочинності в якості соціального елемента життєдіяльності суспільства» [2, с.96].

У цілому погоджуючись із твердженнями дослідника, ми водночас зазначимо, що вважаємо більш доцільним розглядати категорію «злочинна діяльність» у рамках категорії «злочинність». Адже виокремлення двох даних категорій як самостійних вносить певні складнощі у процес осмислення досліджуваної проблематики. Адже у науковій кримінологічній думці наразі усталеною є позиція щодо розгляду злочинної діяльності в межах дослідження певного виду злочинності.

Підходячи до центральної у нашому дослідженні категорії «кримінальні правопорушення в сфері господарської діяльності», варто навести точку зору О. О. Дудорова, який під злочинами у сфері господарської діяльності пропонує розуміти «передбачені нормами розділу VII Особливої частини КК України посягання на порядок обігу грошей, цінних паперів, інших документів, на системи оподаткування, бюджетного і валютного регулювання, порядок переміщення предметів через митний кордон, порядок зайняття підприємницькою та іншою господарською діяльністю, права і законні інтереси кредиторів і споживачів, добросовісну конкуренцію і антимонополістичну діяльність, а також на порядок приватизації» [3, с. 24].

Водночас варто бути свідомими, шо у сучасному глобалізованому цифровому середовищі для зайняття господарською діяльністю не обов'язково потрібна ділянка території, приміщення чи значна кількість найманих виробників, які будуть виконувати певну роботу на даній території (приміщенні). Адже інформація стає товаром, який має невичерпну кількість форм вираження та представлення для потенційних покупців (клієнтів). У зв'язку із чим «тіньовий» сектор економіки динамічно змінюється. Набувають поширення новітні практики ухилення від сплати податків, породжені можливістю широкого доступу до соціальних мереж та інших вимірів та можливостей сучасного віртуального середовища.

Таким чином, кримінальні правопорушення в контексті представленої проблематики представляють собою винну протиправну поведінку суб'єктів господарювання, яка безпосередньо пов'язана із здійсненням ними господарської діяльності, та котра суперечить положенням кримінального та господарського законодавства. Ці порушення можуть включати фінансові злочини, відмивання грошей, шахрайство, корупцію, порушення правил здійснення підприємницької діяльності, порушення правил безпеки праці та інші. Такі правопорушення становлять загрозу економічній безпеці країни, порушують конкуренцію на ринку, знижують довіру до ділових партнерів та підривають довіру до державної влади в цілому.

В. Ф. Опришко, Ф. П. Шульженко, С. І. Шимон та інші автори підручника «Правознавство» стоять на тому, що «кри-

мінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, як і в інших сферах суспільного життя, мають свій склад, який включає суб'єкт, суб'єктивну сторону, об'єкт та об'єктивну сторону. Суб'єктом злочину є: 1) фізичні осудні особи незалежно від громадянства, які досягли 16-річного віку, у т. ч. особи, які займаються зареєстрованою підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи; 2) службові особи юридичних осіб - підприємницьких та інших господарських структур, які приймають та (або) реалізують рішення про здійснення господарської діяльності без належним чином оформленої ліцензії або з порушенням умов ліцензування, а також службові особи, які не забезпечили отримання підприємством, установою чи організацією ліцензій, хоча цей обов'язок покладався на них нормативними актами, установчими документами або трудовим контрактом» [4].

Сучасні цифрові можливості відкривають принципово нові можливості для підприємництва, проте і діяльність інтернет-магазин, і надання послуг з використанням віртуального середовища потребує чіткого додержання встановленого законом порядку функціонування подібних суб'єктів електронної комерції.

Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та інші автори підручника «Кримінальне право України: Особлива частина» стверджують, що «суб'єктивна сторона злочинів у сфері господарської діяльності характеризується умисною формою вини, за виключенням злочину, передбаченого ст. 227 «Умисне введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції» КК, який може вчинюватись як умисно, так і з необережності. Для деяких складів обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони виступають мотив (наприклад, корисливі або інші особисті мотиви при розголошенні комерційної або банківської таємниці – ст. 232 КК тощо) [5, с.173].

У той же час у контексті досліджуваної позиції наголошуємо на доцільності вживання категорії «склад кримінальних правопорушень», а не «склад злочинів» з урахуванням функціонування з 2020 року інституту кримінальних проступків.

Характеризуючи об'єктивну сторону досліджуваної нами категорії кримінальних правопорушень, вищевказані автори зазначають, що «з об'єктивної сторони переважна більшість злочинів у сфері господарської діяльності вчиняються шляхом дії. Об'єктивна сторона окремих злочинів у сфері господарської діяльності може виражатись і в бездіяльності (умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму тощо). Серед розглядуваних злочинів трапляються злочини з формальним складом (зокрема, фіктивне підприємництво), матеріальним складом (доведення до банкрутства, ухилення від сплати податків і зборів тощо), а також із формально-матеріальним складом (наприклад, незаконне використання інсайдерської інформації) [5].

Як ми можемо побачити на основі аналізу об'єктивної сторони даної категорії злочинів, останні є доволі багатоманітними, пов'язаними із різними сферами економічної діяльності, а також охоплювати широкий спектр дій, які підпадають під кримінальну відповідальність.

Зауважимо, що злочини у сфері господарської діяльності є різноманітними за своєю сутністю та змістом, а тому необхідною є їх класифікація.

З юридичної точки зору класифікація – це властивості об'єкта, поставлені в функціональний зв'язок з його положенням у певній системі. Наукова класифікація, зауважує авторський колектив шеститомної юридичної енциклопедії під керівництвом Ю. С. Шемшученко, виражає систему законів, властивих відповідній галузі дійсності. Вона являє собою систему супідрядних понять (класів об'єктів) тієї або іншої галузі знань чи діяльності людини, що використовуються як засіб для встановлення зв'язків між цими поняттями чи класами об'єктів [6, с.115].

Класифікація допомагає виділити в цілому окремі підгрупи, назвати, охарактеризувати, систематизувати їх, простежити взаємозв'язки між ними, які дозволяють як дослідникам під час наукових розробок, так і здобувачам освіти під оволодіння відповідними освітньо-професійними програмами

планово, структуровано підходити до наукового та навчального процесу, окреслювати вектор подальших перспективних напрямків досліджень.

Вчені досить по-різному підходять до класифікації кримінальних правопорушень у досліджуваній нами сфері.

О. О. Дудоров пропонує класифікувати окреслені нами кримінальні правопорушення таким чином: 1) злочини проти порядку обігу грошей, цінних паперів, інших документів (статті 199, 200, 223[1], 223[2], 224, 232[1], 232[2] КК); 2) злочини проти системи оподаткування (статті 204, 212, 212[1], 216 КК); 3) злочини проти системи бюджетного регулювання (статті 210, 211 КК); 4) злочини проти порядку переміщення предметів через митний кордон України (ст. 201 КК); 6) злочини проти порядку зайняття підприємницькою та іншою господарською діяльністю (статті 203[1] 205, 209[1], 213 КК); 7) злочини проти прав і законних інтересів кредиторів (статті 219–222 КК); 8) злочини проти добросовісної конкуренції і антимонополістичної діяльності (статті 206, 229, 231, 232 КК) [7, с. 221].

Р. Волинець злочини у досліджуваній сфері пропонує класифікувати таким чином: 1) злочини проти системи грошового обігу та порядку обігу деяких документів (ст. 199 КК, ст. 200 КК); 2) злочини проти фондового ринку (ст. 199 у частині незаконних дій із підробленими державними цінним паперами, статті 222-1, 223-1, 223-2, 224, 232-1, 232-2 КК); 3) злочини проти системи оподаткування і системи загальнообов'язкового державного соціального страхування (ст. 199 КК у частині незаконних дій із підробленими марками акцизного податку, статті 204, 212, 212-1, ст. 222 КК у частині незаконного одержання пільг щодо податків або спроби їх одержання); 4) злочини проти бюджетної системи (статті 210, 211 КК); 5) злочини проти порядку переміщення предметів через митний кордон України (ст. 201 КК); 6) злочини проти порядку зайняття господарською діяльністю (статті 203-1, 203-2, 205, 205-1, 206, 206-2, 209, 209-1, 213, 227 КК); 7) злочини проти прав кредиторів (статті 218-1, 219, 220-1, 220-2, 222 КК); 8) злочини проти засад добросовісної конкуренції та встановленого порядку охорони та використання засобів індивідуалізації учасників господарського обороту, товарів і послуг (ст. 199 КК у частині незаконних дій із підробленими голографічними захисними елементами, статті 216, 229, 231, 232 КК); 9) злочини проти порядку приватизації (ст. 233 КК) [8].

Таким чином, вчені сформулювали досить схожі підходи до класифікації злочинів у сфері господарської діяльності. Водночас, на нашу думку, найбільш доцільно застосовувати наступні критерії класифікації злочинів у відповідній сфері:

1. Економічні злочини – порушення правил господарської діяльності, що призводять до матеріальної шкоди, шахрайства, використання конфіденційної інформації, відмивання грошей та ін.;

2. Фінансові злочини – порушення правил фінансової діяльності, такі як шахрайство з використанням кредитних карток, виплати зарплати в «конвертах», податкові злочини, тощо;

3. Трудові злочини – порушення правил та вимог трудового законодавства, такі як: незаконні звільнення, вимагання хабарів від співробітників, порушення прав працівників, тощо;

4. Злочини проти інтелектуальної власності – порушення прав на інтелектуальну власність, такі як підробка товарних знаків, авторських прав та інтелектуальної власності;

5. Екологічні злочини – порушення правил охорони навколишнього середовища, такі як: незаконне викидання шкідливих речовин, забруднення водних ресурсів, незаконне знищення природних ресурсів тощо.

6. Інші злочини, які передбачають порушення інших правил господарської діяльності, такі як порушення правил ринку цінних паперів, порушення правил торгівлі тощо.

Висновки

Таким чином, кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності тягнуть за собою серйозні негативні наслідки і небезпеки, які можуть мати значний вплив не тільки на кожного окремого суб'єкта господарювання та окремого громадянина, а й на економіку держави і суспільства в цілому.

Саме тому, важливим завданням законодавця та вітчизняних науковців – розробити дієві правові та організаційні механізми попередження та припинення будь-яких правопорушень у сфері господарської діяльності.

Література

1. Юртаєва К. В. Сучасні тенденції економічної злочинності в Україні. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2018. № 2. С. 109-119.

2. Гродецький Ю. В. Кримінальне правопорушення. злочин. кримінальний проступок. *Вісник Асоціації кримінального права України.* 2022. № 2(18). С.186-206.

3. Дудоров О.О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: монографія. Київ : Юридична практика, 2003. 924 с.

4. Опришко В. Ф., Шульженко Ф. П. Правознавство: підручник. Київ : КНЕУ, 2003. 767 с.

5. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2010. 608 с.

6. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 1998. Т. 3. 792 с.

7. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін.; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. 3-тє вид., переробл. та допов. Київ : Атіка, 2009. 744 с.

8. Волинець Р. Система злочинів у сфері господарської діяльності з урахуванням останніх змін кримінального законодавства. *Підприємництво, господарство і право.* 2017. № 11. С. 184–189.

АНОТАЦІЯ

Аргументовано, що кримінальні правопорушення в контексті представленої проблематики представляють собою винну протиправну поведінку суб'єктів господарювання, яка безпосередньо пов'язана із здійсненням ними господарської діяльності, та котра суперечить положенням кримінального та господарського законодавства. Ці порушення можуть включати фінансові злочини, відмивання грошей, шахрайство, корупцію, порушення правил здійснення підприємницької діяльності, порушення правил безпеки праці та інші. Такі правопорушення становлять загрозу економічній безпеці країни, порушують конкуренцію на ринку, знижують довіру до ділових партнерів та підривають довіру до державної влади в цілому.

Здійснено класифікацію злочинів, які можуть бути вчинені у сфері господарської діяльності та які запропоновано поділити на: економічні, фінансові, трудові, екологічні, а також злочини проти інтелектуальної власності.

Узагальнено, що кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності містять в собі серйозні негативні наслідки і небезпеки, які можуть мати значний вплив не тільки на кожного окремого суб'єкта господарювання та окремого громадянина, а й на економіку держави і суспільства в цілому. Саме тому, важливим завданням законодавця та вітчизняних науковців є розробити дієві правові та організаційні механізми попередження та припинення будь-яких правопорушень у сфері господарської діяльності.

Ключові слова: правопорушення, кримінальні правопорушення, господарська діяльність.

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСНОВНИХ ПРИНЦИПІВ І ЗАКОНІВ ПРАВИЛЬНОГО МИСЛЕННЯ

ПОНОМАРЕНКО Тетяна Олександрівна - завідувач науково-видавничого відділу комунального закладу Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, кандидат філософських наук
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8595-8044
e-mail: kravchenko.t.o@gmail.com
УДК 162
DOI 10.32782/NP.2023.2.33

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, виокремлено ключові принципи правильного мислення. Аргументовано, що закони правильного мислення являють собою нормативно принципову вимогу, що встановлює логічні правила та обмеження, які регулюють процес мислення з метою досягнення обґрунтованих та логічно вірних висновків.

Ключові слова: мислення, правильне мислення, логіка, принципи, закони правильного мислення.

Постановка проблеми

Проблема правильного мислення актуалізується в умовах воєнного стану в Україні, коли на різних рівнях, у різноманітних сферах життєдіяльності важливо приймати правильні, виважені, доречні рішення. Важливість правильного мислення обумовлена тим, що воно: допомагає досягти більш точного розуміння ситуації або проблеми, дозволяє розділити факти від спекуляцій і уникати помилкових висновків; аналізувати складні ситуації і розв'язувати проблеми ефективно, знаходити раціональні шляхи вирішення проблем, шукати альтернативні рішення і оцінювати їх наслідки; спонукає до критичного аналізу і оцінки інформації; допомагає уникнути помилок і неточностей у рішеннях і висновках. А від так, правильне мислення сприяє логічному розумінню залежностей і зв'язків між різними факторами, що допомагає уникати неточних або неправдивих висновків. Особливо питання правильного мислення загострюється в умовах існуючого та наростаючого у суспільствах постмодерну міжчасового розриву й конфлікту[1].

Стан дослідження проблеми

Окремі теоретичні аспекти пов'язані із опрацюванням сутності та змісту правильного мислення у своїх наукових працях розглядали: О. О. Бандура, М. С. Бліхар, О. І. Гвоздік, А. Є. Конверський, В. В. Левкулич, О. І. Матвієнко, М. М. Олексюк, В. Ю. Свищо, Б. Б. Шандра та багато інших. Глибоко усвідомлюючи значну роль проведених досліджень у формуванні комплексного розуміння досліджуваної проблематики, ми зауважимо, що в науковій літературі все ще потребують глибинного осмислення у новітніх реаліях питання основних принципів і законів правильного мислення.

Мета і завдання дослідження

Мета статті спрямована на розкриття змісту основних принципів та законів правильного мислення. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: встановити коло принципів правильного мислення; надати характеристику законам правильного мислення.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що у статті дістала подальшого розвитку характеристика принципів і законів правильного мислення.

Виклад основного матеріалу

Мислення є надскладною категорією, яка знаходиться на стику одразу декількох наук та набуває для загальної теорії проведення наукових досліджень значення того потоку, стимулу, рушія зародження самих наукових досліджень.

Сутність мислення осягається в межах кількох наук — філософії, психології, фізіології вищої нервової діяльності, кібернетики тощо. Наприклад, у такій частині філософії, як гносеологія, формуються такі важливі положення про мислення: мислення й свідомість є функцією мозку і відображають процеси і явища об'єктивного світу; це відображення здійснюється за допомогою відчуттів, сприйняття, уявлень, пам'яті, міркувань; мислення є опосередкованим і узагальненим відображенням дійсності і здійснюється в логічних формах понять, суджень, умовиводів [2].

Частково поділяючи запропонований глибокий підхід до мислення, ми водночас хотіли б доповнити запропоновані форми вираження мислення також категоріями «ідеї» та «цінності». Світ ідей виступає невичерпним джерелом для сприйняття світу та його розвитку на підставі усвідомлення новітніх його особливостей чи шляхів перебудови. Роль цінностей у мисленні полягає у тому, що вони закладають вектор для активізації мислення і водночас виступають його продуктами у ході глибокого усвідомлення людиною навколишніх явищ і процесів.

В. О. Лєбєдєв пропонує виділяти такі риси правильного мислення [3]:

- визначеність мислення – це визначеність значень, термінів та понять, які використовуються в міркуваннях, розуміння сенсу тих чи інших тверджень, точність положень і формулювань, що висуваються;

- послідовність мислення – стверджуючи будь-що, людина не може одночасно приймати щось несумісне з цими твердженнями. З іншого боку, вона повинна приймати наслідки своїх тверджень. Також послідовність мислення означає вміння вибудувати ланцюжок міркування, де кожна наступна ланка залежить від попередньої;

- доказовість – означає, що всі твердження, що нами висуваються, повинні бути обґрунтованими. Не можна приймати будь-що, не маючи на те достатніх підстав.

Можемо окремо виділити структурованість мислення як необхідність дотримання певної структури побудови думки, пов'язування окремих думок у структуровані ланцюги.

Що ж стосується безпосередньо представленої проблематики, то принципи правильного мислення включають набір загальних правил та критеріїв, які сприяють раціональному та логічному мисленню. Серед ключових із них, на нашу думку, слід вказати наступні:

- логічність. Логічність є одним з основних принципів правильного мислення, відповідно до якого останнє повинне базуватись на логічних принципах і правилах, а висновки мають бути взаємно узгодженими та несуперечливими. Основні аспекти логічності включають наступне: а) послідовність і послідовний розвиток думок. Всі висновки і аргументи повинні бути логічно зв'язаними і розміщеними у послідовному порядку; б) відсутність суперечностей в мисленні. Всі висновки і твердження не повинні протирічити один одному. Якщо два висновки суперечать один одному, то один з них або обидва не можуть бути правильними; в) вимагає уникнення розповсюджених логічних помилок, таких як «ад вересня», «фальшиве ділемма» або «недоведений висновок». Всі висновки і доводи повинні бути основані на чітких логічних принципах; г) включає використання правильних логічних форм, таких як силогізм, модус поненс і модус толленс. Висновки повинні бути отримані за допомогою логічних правил і процедур; ґ) передбачає чітке та ясне вираження думок і висновків. Всі доводи, твердження та відношення повинні бути сформульовані відкрито і зрозуміло. А відтак, дотримання вказаного принципу допомагає уникнути неточностей, протиріччя та нелогічних висновків у мисленні.

- доказовість. Основні аспекти доказовості включають наступне: а) доводи - це раціональні аргументи або факти, які підтверджують наші висновки; б) досто-

вірні джерела інформації. Це означає, що ми маємо підтверджувати факти та відношення за допомогою наукових досліджень, експертних думок, авторитетних джерел інформації або емпіричних даних; в) логічність аргументів. Логічність аргумента полягає в тому, що преміси або факти, які ми пропонуємо, забезпечують обґрунтування для прийнятих нами висновків; г) критичне мислення, яке допомагає нам відокремити доказові твердження від недостовірних або маніпулятивних;

- критичність, що включає здатність розглядати різні точки зору, задавати запитання, аналізувати доводи та перевіряти достовірність інформації;

- визначеність. Його суть полягає в тому, що під час використання певного поняття, ми маємо однозначно уявляти собі його зміст. Висловлюючи будь-яке судження, ми повинні розуміти зміст кожного вжитого слова та логічні зв'язки між ними, зміст судження загалом. Розпочинаючи обговорення того чи іншого питання, необхідно спершу конкретизувати його зміст, домовитись про те, у якому контексті його буде розглянуто [4];

- уникнення стереотипів та упереджень. Уникнення стереотипів та упереджень є важливим принципом правильного мислення. Воно вимагає об'єктивного та раціонального підходу до аналізу інформації та прийняття рішень. Основні аспекти цього принципу включають наступне: 1) відкритість до різних поглядів, що передбачає необхідність розглядати різні аргументи, досліджувати різні думки та враховувати різноманітність поглядів, замість обмежуватися стереотипами; 2) вимагає аналізу доказів і фактів, а не спирання на загальноприйняті стереотипи. Воно спонукає нас перевіряти достовірність інформації, шукати об'єктивні дані та раціонально оцінювати доводи; 3) потребує саморефлексії і свідомості своїх власних упереджень та стереотипів. Ми повинні бути усвідомлені та готові переглянути свої погляди, якщо з'являються нові докази або аргументи; 4) відсутність генералізацій; 5) враховує індивідуальні особливості і контекст. Воно уникне узагальнень і розглядає кожну ситуацію і людину в унікальному світлі, замість застосування загальних шаблонів або підходів; 6) правильне мислення сприяє взаємодії та співробітництву з іншими людьми. Це включає відкритий діалог, обмін ідеями, повагу до думок і переконань інших, а також здатність до конструктивного обговорення і розв'язання конфліктів;

- систематичність, тобто мислення має бути систематичним і організованим. Воно передбачає розподіл завдань на підзадачі, аналіз крок за кроком і логічний розвиток думок;

- творчість і гнучкість, відповідно до якого мислення відкриває можливості для нових ідей, альтернативних рішень та нетрадиційних підходів до проблем;

- відкритість до знань - правильне мислення вимагає відкритості до нових знань і ідей.

У логіці можна навести велику кількість прикладів тотожно істинних суджень. Але найзагальнішими з них, які лежать в основі логічних операцій над поняттями, судженнями й умовиводами, є класичні, основні закони мислення: Закон тотожності, закон суперечності, закон виключеного третього і закон достатньої підстави. Лише мислячи за цими законами, ми будемо мислити логічно (правильно), тобто наше мислення буде визначеним, логічно несуперечливим, послідовним і обґрунтованим [5].

Акцентуємо увагу на необхідності розробки за даними законами мислення методичних рекомендацій для співробітників підрозділів Національної поліції України з ілюструванням положень окремих законів мислення на конкретних практичних ситуаціях.

Що ж стосується законів правильного мислення, то вони являють собою нормативно принципову вимогу, що встановлює логічні правила та обмеження, які регулюють процес мислення з метою досягнення обґрунтованих та логічно вірних висновків. Ці закони визначають допустимі форми доведення, взаємозв'язки між судженнями та правила коректного використання розумових операцій, що забезпечують логічну послідовність і відповідність між премісами та висновком. Вони служать основою для

оцінки й аналізу аргументів, уникнення логічних помилок та забезпечення точності та об'єктивності мислення. До відповідних законів, на нашу думку, найбільш доцільно віднести наступні:

1. Закон ідентичності, відповідно до якого кожний предикат, судження або твердження ідентичне самому собі. Це означає, що якщо щось стверджується як істинне, то воно і лишається істинним.

2. Закон невідтлумаченості (невідповідності). Цей закон стверджує, що не можна одночасно стверджувати та заперечувати одне й те ж судження. Наприклад, не можна одночасно стверджувати, що «Сонце світить» і заперечувати, що «Сонце не світить».

3. Закон виключення третього, у відповідності до якого кожне судження або твердження може бути або істинним, або хибним, без інших альтернатив. Існує третя можливість, коли судження не має достатньої інформації, щоб бути визначеним як істинне або хибне.

4. Закон негації. Вказаний закон стверджує, що заперечення істинності судження дає хибність цього судження. Якщо судження істинне, його заперечення буде хибним, і навпаки.

Ці закони допомагають забезпечити логічність, послідовність та правильність наших роздумів, а також служать основою для формулювання та оцінки аргументів, висновків та доводів.

На основі проаналізованих нами джерел та авторських поглядів нами визначено, що значення законів та принципів правильного мислення полягає у наступному:

- вивчення законів та принципів правильного мислення допомагає приймати раціональні рішення. Вказане дозволяє аналізувати докази, розглядати різні точки зору, визначати потенційні помилки в мисленні та знаходити найкращі аргументи для наших висновків;

дозволяє уникати логічних помилок, спотворень мислення та упереджень. Ми навчаємось розпізнавати та коригувати недоліки в нашому мисленні, що дозволяє особі бути більш об'єктивними, точними та акуратними у наших роздумах та висновках;

- розвиває критичне мислення. Все це дозволяє аналізувати аргументи, перевіряти достовірність джерел, розрізняти факти від припущень та формулювати обґрунтовані судження.

- знання принципів та законів правильного мислення допомагають стати ефективними комунікаторами. Ми навчаємось чітко та логічно висловлювати свої думки, розуміти аргументи інших людей та сприймати інформацію об'єктивно.

Висновки

У підсумку представленого наукового дослідження можемо констатувати, що вивчення принципів та законів правильного мислення є важливим, оскільки вони надають нам інструменти для аналізу, оцінки та покращення нашого мислення. Ми глибоко переконані, що дані інструменти мають значний гносеологічний потенціал з огляду на можливість втілення останніх у методичних рекомендаціях, соціальних проєктах, спрямованих на проведення лекцій, тренінгів із правильного мислення, критичного мислення, у тому числі для учнів шкіл, здобувачів вищої освіти.

Література

1. Орлов Ю. В. Злочинність і час: онтологія і метафізика кримінологічного аналізу. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2019. Спец. вип. С. 144-154.

2. Арутюнов В. Х., Мішин В. М., Свінціцький В. М. Методологія соціально-економічного пізнання : навч. посібник. Київ : КНЕУ, 2005. 353 с.

3. Лебедєв В.О. Логіка: конспект лекцій. Харків: УкрДАЗТ, 2013. 84с.

4. Бандура О. О., Гвоздік О. І., Кравець В. М. Логіка для правознавців : навч. посіб. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 144 с.

5. Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В. Загальна психологія: хрестоматія: навч. посіб. Київ : Каравела, 2008. 640 с.

АНОТАЦІЯ

Встановлено, що принципи правильного мислення включають набір загальних правил та критеріїв, які сприяють раціональному та логічному мисленню. Серед ключових із них вказано на наступні: а) логічність, відповідно до якого мислення має бути послідовним та узгодженим, уникати суперечностей та нелогічних висновків; б) доказовість, тобто мислення повинно підтримуватись на аргументах, фактах та доказах. Прийняття висновків має базуватись на наявних даних та достовірних джерелах інформації; в) критичність, що включає здатність розглядати різні точки зору, задавати запитання, аналізувати доводи та перевіряти достовірність інформації; г) уникнення стереотипів та упереджень, воно спонукає до об'єктивного оцінювання ситуацій та людей без упереджень; ґ) систематичність, тобто мислення має бути систематичним і організованим. Воно передбачає розподіл завдань на підзадачі, аналіз крок за кроком і логічний розвиток думок; д) творчість і гнучкість, відповідно до якого мислення відкриває можливості для нових ідей, альтернативних рішень та нетрадиційних підходів до проблем; є) відкритість до знань - правильне мислення вимагає відкритості до нових знань і ідей.

Доведено, що закон правильного мислення - це нормативна принципова вимога, що встановлює логічні правила та обмеження, які регулюють процес мислення з метою досягнення обґрунтованих та логічно вірних висновків. Ці закони визначають допустимі форми доведення, взаємозв'язки між судженнями та правила коректного використання мислительних операцій, що забезпечують логічну послідовність і відповідність між премісами та висновком. Вони служать основою для оцінки й аналізу аргументів, уникнення логічних помилок та забезпечення точності та об'єктивності мислення.

Констатовано, що вивчення принципів та законів правильного мислення є важливим, оскільки вони надають нам інструменти для аналізу, оцінки та покращення нашого мислення. Значення останніх полягає у наступному: вивчення законів та принципів правильного мислення допомагає приймати раціональні рішення. Вказане дозволяє аналізувати докази, розглядати різні точки зору, визначати потенційні помилки в мисленні та знаходити найкращі аргументи для наших висновків; дозволяє уникати логічних помилок, спотворень мислення та упереджень. Ми навчаємось розпізнавати та коригувати недоліки в нашому мисленні, що дозволяє особі бути більш об'єктивними, точними та акуратними у наших роздумах та висновках; розвиває критичне мислення. Все це дозволяє аналізувати аргументи, перевіряти достовірність джерел, розрізняти факти від припущень та формулювати обґрунтовані судження; знання принципів та законів правильного мислення допомагають стати ефективними комунікаторами. Ми навчаємось чітко та логічно висловлювати свої думки, розуміти аргументи інших людей та сприймати інформацію об'єктивно.

Ключові слова: мислення, правильне мислення, логіка, принципи, закони правильного мислення.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ СЛУЖБИ СУДОВОЇ ОХОРОНИ

НЕВЯДОВСЬКИЙ Владислав Олегович - доктор юридичних наук, доцент, вчений секретар Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3107-1464
ПОДОРОЖНІЙ Артем Юрійович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правового забезпечення підприємницької діяльності та фінансової безпеки факультету №6 Харківського національного університету внутрішніх справ
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6649-8978
DOI 10.32782/NP.2023.2.34

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, запропоновано авторське бачення щодо визначення поняття «критерії оцінювання ефективності діяльності служби судової охорони». Здійснено аналіз норм чинного законодавства, виділено ключові критерії, за якими має бути здійснена оцінка результативності та ефективності діяльності, досліджуваного відомства.

Аргументовано, що критерії оцінювання ефективності діяльності Служби судової охорони найбільш доцільно розуміти як систему об'єктивних та суб'єктивних стандартів, параметрів або показників, що в своїй сукупності дають можливість проаналізувати результати та досягнення досліджуваного органу державної влади. Ці критерії служать основою для оцінки ефективності її діяльності і визначення рівня виконання поставлених завдань та цілей, а також можуть враховувати взаємодію з іншими органами правопорядку та виконання норм чинного законодавства.

Узагальнено, що до основних критеріїв оцінювання діяльності служби судової охорони слід віднести наступні: рівень виконання службових обов'язків, які покладаються на працівників ССО згідно з чинним законодавством, зокрема має бути оцінена: кількість дисциплінарних проваджень, а також інших правопорушень вчинених посадовими особами; якість професійної підготовки та навичок працівників Служби судової охорони. Це може включати участь у навчанні, тренінгах, підвищенні кваліфікації, тощо; відповідність дій працівників ССО принципам верховенства права, законності, а також іншим засадам забезпечення прав та свобод людини і громадянина; результативність та ефективність заходів, які проводяться для забезпечення судової безпеки; кількість спільних заходів, які реалізуються службою судової охорони з іншими правоохоронними органами для забезпечення загальної безпеки та правопорядку.

Ключові слова: Служба судової охорони, оцінка, ефективність, діяльність, критерії.

Постановка проблеми

Одним із ключових принципів діяльності будь-якої сучасної демократичної держави є забезпечення справедливого правосуддя, яке реалізується спеціально уповноваженими особами – суддями. При цьому, здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу. Саме тому, судді, члени їхніх сімей та їхнє майно перебувають під особливим захистом держави. Служба судової охорони та інші органи правопорядку зобов'язані вживати необхідних заходів для забезпечення безпеки судді, членів його сім'ї, збереження їхнього майна, якщо від судді надійде відповідна заява. Вчинені, у зв'язку зі службовою діяльністю судді, посягання на його життя і здоров'я, знищення чи пошкодження його майна, погроза вбивством, насильством чи пошкодженням майна судді, образа чи на-

клеп на нього, а також посягання на життя і здоров'я членів його сім'ї (батьків, дружини, чоловіка, дітей), погроза їм вбивством, пошкодженням майна мають наслідком відповідальність, установлену законом [1]. З огляду на це, Служба судової охорони відіграє надважливу роль у функціонуванні системи правосуддя. Втім, як і будь-який інших орган державної влади, з метою постійного покращення діяльності даного відомства, має здійснюватись систематична оцінка його роботи.

Стан дослідження

Окремі проблемні питання, пов'язані із діяльністю Служби судової охорони у своїх наукових працях розглядали: Р. М. Аюпова, А. Л. Борко, М. К. Гримич, Т. А. Кобзєва, Т. М. Кравцова, Г. Я. Наконечна, М. В. Старинський, Д. Ю. Шпенов та багато інших учених. Втім, незважаючи на суттєвий теоретичний доробок, в науковій літературі відсутні комплексні дослідження, присвячені характеристиці критеріїв оцінювання діяльності служби судової охорони.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб встановити критерії оцінювання діяльності служби судової охорони. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: встановити сутність понять «оцінювання» та «критерії»; здійснити аналіз норм чинного законодавства, на основі чого виділити критерії оцінювання діяльності служби судової охорони.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що у роботі вперше окреслено критерії оцінювання діяльності служби судової охорони в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження варто відзначити, що в статті 160 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», закріплено, що підтримання громадського порядку в суді, припинення проявів неповаги до суду, а також охорону приміщень суду, органів та установ системи правосуддя, виконання функцій щодо державного забезпечення особистої безпеки суддів та членів їхніх сімей, працівників суду, забезпечення у суді безпеки учасників судового процесу здійснює Служба судової охорони. Да завдань Служби відносяться: 1) забезпечує пропуск осіб до будинків (приміщень) судів, органів та установ системи правосуддя та на їх територію транспортних засобів; 2) забезпечує підтримання та реагує на порушення громадського порядку при розгляді справ судом, вживає заходів до припинення проявів неповаги до суду; 3) здійснює заходи з охорони, забезпечення недоторканності та цілісності приміщень судів, органів і установ системи правосуддя, недоторканності та цілісності розташованого у таких приміщеннях майна, запобігання, недопущення чи припинення протиправних дій щодо нього; 4) здійснює заходи із запобігання загрозам особистій безпеці суддів, членів їх сімей, працівників суду, а також у суді - учасників судового процесу, виявлення та нейтралізації таких загроз; вживає у разі надходження від судді відповідної заяви необхідних заходів для забезпечення безпеки судді, членів його сім'ї; 5) реагує в межах наданих законом повноважень на протиправні дії, пов'язані із посяганням на суддів, членів їх сімей, працівників суду, учасників судового процесу [1]. Служба судової охорони є державним органом у системі правосуддя, який створено з метою забезпечення охорони та підтримання громадського порядку в судах. Служба підзвітна Вищій раді правосуддя та підконтрольна Державній судовій адміністрації України. Керівництво діяльністю Служби судової охорони здійснює Голова Служби судової охорони, який призначається на посаду за результатами відкритого конкурсу і звільняється з посади Вищою радою правосуддя. Голова Служби судової охорони має заступників, які за його поданням призначаються на посади за результатами відкритого конкурсу і звільняються з посад Вищою радою правосуддя [1].

З огляду на перелік визначених вище завдань, важливість оцінки ефективнос-

ті діяльності Служби судової охорони не може викликати жодних сумнівів. Однак, в силу того, що дана ефективність найчастіше розглядається дослідниками та фахівцями як щось досить абстракте, як якась найбільш загальна мета до якої слід прагнути, однак, при цьому не визначаються хоча б якісь біль-менш конкретні характеристик чи показники, за якими можна буде з'ясувати ступінь досягнення даної мети чи наближення до неї, на сьогодні не вироблено чітких критеріїв оцінювання ефективності роботи досліджуваного відомства.

Критерій (грец. kriterion – засіб для роздумів) – це ознака, на основі якої проводиться оцінка, визначення або класифікація чогось; мірило, вимірювання показників якості, діяльності, функціонування, структури, ефективності, ієрархії тощо; цінності або стандарти, якими керуються, коли ухвалюють рішення або аргументують думки, вчинки у сфері державного управління [2, с.357]. В.П. Тронь вважає, що критерії повинні відповідати таким вимогам: критичність, тобто критерій повинен бути чутливим до зміни альтернатив, які він оцінює; повнота, тобто здатним визначати ступінь досягнення загальної мети, охоплювати всі важливі аспекти проблеми, мати інтегральний характер; вимірність, тобто бути або кількістю (мати розмірність), або якістю (порівняння в чомусь), бажано, щоб ці чинники визначалися без суттєвих затрат часу, фінансів і зусиль; дієвість, коли головним у виборі є дія, то і критерій повинен слугувати цій меті, але, підкреслює В.П. Тронь, треба не забувати про багато питань нетехнічного характеру, які можуть зробити вибір критерію недійовим з міркувань політичних, соціальних, моральних тощо; і нарешті розмірність критерію. Техніко-економічна сутність кожного критерію визначає, який напрям змін бажано використовувати – збільшення чи зменшення. Сукупність векторних критеріїв і служить для порівняння альтернатив [2, с.357]. В.Д. Бакуменко тлумачить критерії управління, як мірила оцінки, найбільш істотні, часто комплексні показники, що дають змогу визначити, класифікувати, оцінити ті чи інші значущі аспекти управлінської діяльності. Критерії управління, на думку науковця, характеризують ту чи іншу якість управління, можуть бути вибрані з позицій окремо взятого індивіда, групових інтересів, інтересів усього суспільства. Дані критерії В.Д. Бакуменко класифікує наступним чином: локальні та інтегральні. Локальним називається критерій, що використовується при оцінці діяльності окремих ланок системи. Інтегральними називаються критерії, що являють собою комбінацію локальних критеріїв. Вони базуються на розумінні безумовності зв'язків між багатьма аспектами (елементами, відносинами) й об'єднують часом досить велику кількість локальних критеріїв [2, с.357]. Л.Ю. Патраманська вважає, що критерії ефективності контролю – результативність, дієвість, економічність – дозволяють зробити про неї висновки тільки в загальній формі. Конкретно оцінювати практичні результати контролю допомагають напрацювання і використання стійких, постійних вимірів – показників. Якщо критерії досягнення мети контролю мають загальний характер, то для показників характерне розкриття внутрішнього змісту контрольної роботи, вирізнення складових частин, з яких складається отриманий позитивний результат, що і дає можливість оцінювати якість контролю [3; 4]. Ефективність контролю, стверджує дослідниця, можна оцінити і з якісної, і з кількісної точок зору. Якісні характеристики визначаються через логічну оцінку змін в системі контролю, вона реалізується шляхом аналітичного узагальнення результатів контрольних дій з позицій зниження різного роду ризиків підприємства. Кількісні показники являють собою числові дані, в тому числі виражені через коефіцієнти, що характеризують конкретні процеси або події, що відбуваються або в системі контролю, або в зв'язку зі змінами під впливом контролю. Кількісні оцінки ґрунтуються на певних розрахунках, пов'язаних з дослідженням відносних або середніх величин [5; 4].

При розробці показників ефективності, підкреслює Л.Ю. Патраманська, слід

звернути особливу увагу на наявність у них певних джерел даних і зв'язок зі стратегічними завданнями, а також на точність, ясність і об'єктивність таких показників, їх зрозумілість, послідовність і можливість контролю. Показники ефективності контролю підприємств, на думку авторки, можуть бути систематизовано у розрізі показників якості (загальний рівень кваліфікації, стаж роботи суб'єктів контролю, наявність сертифікатів щодо підвищення кваліфікації, навчань, наявність стандартів внутрішнього контролю тощо), продуктивності (виконання плану контрольних перевірок, кількість виявлених недоліків та порушень, середня тривалість контрольного заходу), результативності (кількість проведених контрольних заходів, прямий економічний ефект, відсоток виконаних бізнесом рекомендацій за результатами контрольних заходів, задоволеність ініціаторів внутрішнього контролю) [6; 4]. М. Ачкасова вважає, що критерії виміру ефективності можуть бути виражені: результатами – наприклад, продуктивність, кількість нових клієнтів, обсяг випущеної продукції, обсяг продажів, вчасно надані послуги, кількість співробітників, які досягли відповідності вимогам профілю посади (компетенції) і т. п.; фінансами – такими показниками, як рентабельність вкладеного капіталу, прибуток до вирахування відсотків, податків, амортизації, валовий дохід; часом – наприклад, час на закриття вакансії, швидкість відповіді на отримане замовлення (період часу між отриманням і виконанням замовлення), виконання завдання у встановлений термін, період від початку розроблення виробу до його виходу на ринок, час доставки і т. п.; співвідношенням – наприклад, відношення обсягу продажів до чисельності персоналу, коефіцієнт плинності кадрів, коефіцієнт втрат робочого часу тощо [7].

Л.Л. Приходченко, висвітлюючи питання критеріїв ефективності державного управління, зазначає, що вони (ці критерії) виступають підставою для оцінки якісної, сутнісної характеристики управлінської діяльності окремого посадовця чи органу влади в цілому. Критерії ефективності застосовуються до засобів і форм досягнення поставленої мети. В державному управлінні критерії ефективності, є мірою досягнення об'єктом управління бажаного стану, слугують для оцінки рівня і якості надання послуг, їх відповідності потребам суспільства. Критерії ефективності державного управління віддзеркалюють співвідношення між отриманими соціальними продуктами (задоволенням потреб) та витратами на їх досягнення [2, с.358]. В.Я. Малиновський, досліджуючи механізм та етапи процесу прийняття управлінських рішень, підкреслював, що принципово важливим є висунення і запровадження за можливості несуперечливих критеріїв внутрішньої (з точки зору даної організації) та кінцевої (суспільної) доцільності тих чи інших дій управлінської системи. Міркування про досягнення певних завдань повинні узгоджуватися з відповідними критеріями рішення. Ними можуть бути політичні, соціальні, економічні критерії ефективності. Даний етап стосується оцінюючого аспекту проблеми. Це – найбільш важливий крок для запровадження цінностей і філософії в управлінський аналіз, тому що «критерії» – стандарти оцінок для суджень про «сприятливість» проектованих наслідків кожної з альтернатив. Критерії застосовуються для оцінки наслідків, а не альтернатив. Науковець пропонує вирізняти такі основні критерії: законність, політична прийнятність, економічна доцільність, придатність до втілення в життя, можливість удосконалення [8, с.254]. В.І. Жигірь, аналізуючи ефективність управлінської діяльності менеджера освіти, зазначає, що ефективність управлінської діяльності менеджера освіти – це результативність його діяльності, ступінь раціонального використання ним матеріальних, фінансових і трудових ресурсів. Педагогічна, економічна, організаційно-управлінська та соціальна складові управлінської діяльності менеджера освіти забезпечують ефективність його праці, яку можна оцінити використовуючи три групи критеріїв: критерії, пов'язані із оцінкою професійних знань, умінь і навичок, якостей менеджера; критерії, пов'язані із оцінкою власне управ-

лінської праці менеджера освіти; критерії, пов'язані із оцінкою ефективної діяльності колективу навчальної установи, яким керує менеджер освіти [9].

З огляду на зазначене вище критерії оцінювання ефективності діяльності Служби судової охорони найбільш доцільно розуміти як систему об'єктивних та суб'єктивних стандартів, параметрів або показників, що в своїй сукупності дають можливість проаналізувати результати та досягнення досліджуваного органу державної влади. Ці критерії служать основою для оцінки ефективності її діяльності і визначення рівня виконання поставлених завдань та цілей, а також можуть враховувати взаємодію з іншими органами правопорядку та виконання норм чинного законодавства.

Висновки

Підбиваючи підсумок представленого наукового дослідження вважаємо, що до основних критеріїв оцінювання діяльності служби судової охорони слід віднести наступні:

- рівень виконання службових обов'язків, які покладаються на працівників ССО згідно з чинним законодавством, зокрема, має бути оцінена: кількість дисциплінарних проваджень, а також інших правопорушень вчинених посадовими особами;
- якість професійної підготовки та навичок працівників Служби судової охорони. Це може включати участь у навчанні, тренінгах, підвищенні кваліфікації, тощо;
- відповідність дій працівників ССО принципам верховенства права, законності, а також іншим засадам забезпечення прав та свобод людини і громадянина;
- результативність та ефективність заходів, які проводяться для забезпечення судової безпеки;
- кількість спільних заходів, які реалізуються службою судової охорони з іншими правоохоронними органами для забезпечення загальної безпеки та правопорядку.

Перелік визначених вище критеріїв, як вбачається, повинен бути чітко визначеним в законах, положеннях, інструкціях чи інших офіційних документах, що регулюють діяльність Служби судової охорони.

Література

Про судоустрій і статус суддів / Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/conv#Text

1. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. Київ: НАДУ, 2010. 820 с.
2. Басанцов І. В. Теоретичні і методичні основи оцінки ефективності державного фінансового контролю. Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка». 2004. № 6 (65). С. 149–156.
3. Патраманська Л. Ю. Удосконалення підходів до оцінки ефективності внутрішнього контролю на підприємствах електронної комерції. Ефективна економіка. 2016. № 10. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5209.
4. Євтушевська О. А. Оцінка ефективності системи внутрішнього контролю підприємств водного транспорту. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2015. № 3. С. 214–221. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2015_3_24.
5. Виговська Н. Г. Господарський контроль а Україні: теорія, методологія, організація: монографія. Житомир: ЖДТУ, 2008. 532 с.
6. Ачкасова Л. М. Критерії оцінки ефективності контролю працівників підприємства. Економіка транспортного комплексу. 2019. Вип. 33. С. 95–106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ektk_2019_33_9.
7. Малиновський В. Я. Державне управління: навчальний посібник. Вид. 2 ге, допов. і переробл. Київ: Атіка, 2003. 576 с.
8. Жигірь В. І. Ефективність управлінської діяльності менеджера освіти. URL: https://dspace.bdpu.org/handle/123456789/2984.

SUMMARY

In the article, based on the analysis of the scientific views of scientists, the author's vision is proposed regarding the definition of the concept of «criteria for evaluating the effectiveness of the judicial security service». The analysis of the norms of the current legislation was carried out, the key criteria were selected, according to which the effectiveness and efficiency of the activity of the investigated department should be evaluated.

It is argued that the criteria for evaluating the effectiveness of the activity of the Judicial Protection Service are most expediently understood as a system of objective and subjective standards, parameters or indicators, which in their totality make it possible to analyze the results and achievements of the investigated state authority. These criteria serve as the basis for evaluating the effectiveness of its activities and determining the level of fulfillment of the tasks and goals, and may also take into account interaction with other law enforcement agencies and the implementation of the norms of current legislation.

In general, the main criteria for evaluating the activity of the judicial security service should include the following: the level of performance of official duties entrusted to employees of the SSO in accordance with current legislation, in particular, the following should be evaluated: the number of disciplinary proceedings, as well as other offenses committed by officials; the quality of professional training and skills of employees of the Court Security Service. This may include participation in education, training, professional development, etc.; compliance of the actions of SSO employees with the principles of the rule of law, legality, as well as other principles of ensuring the rights and freedoms of a person and a citizen; effectiveness and efficiency of measures taken to ensure court security; the number of joint measures implemented by the judicial security service with other law enforcement agencies to ensure general security and law and order.

Key words: Court security service, assessment, efficiency, activity, criteria.

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ З ІНШИМИ ПРИНЦИПАМИ ПРАВА ПРИ ВСТАНОВЛЕННІ ФАКТІВ ДИСКРИМІНАЦІЇ

МОСКАЛЮК Олександр Володимирович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права ННІ права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

sashasprinter85@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-5310-9507

УДК 342.5
DOI 10.32782/NP.2023.2.35

В статті розглянуто проблему співвідношення принципів праві. В умовах конкуренції принципів права універсального правила надання пріоритету одному з них не існує. Тим не менше як критерій вибору слід використовувати пропорційність. На прикладі інституту виборчої застави показано алгоритм застосування цього критерію. Першою чергою, варто визначити легітимність мети обмеження принципу рівності, після чого співмірність мети і засобів, використаних для обмеження принципу. Останньою чергою, потрібно встановити, чи можна досягнути легітимну мету менш обтяжливими правовими засобами.

Зроблено висновок, що хоча грощова застава має легітимну мету, проте цей засіб не призводить до досягнення цієї мети. До того ж, такий засіб є непропорційним з точки зору соціально-економічного розвитку в Україні. Отже, виборча застава призводить до дискримінації за ознакою майнового стану.

Додатково вказується, що для застосування принципу пропорційності вагоме значення відіграє аналіз конституційно-правової практики. Також доцільно звертати увагу на досвід використання відповідного правового інституту. Оскільки в абсолютній більшості країн виборча застава має менший розмір, в багатьох він взагалі відсутній, то його використання вимагає перегляду.

Ключові слова: принцип рівності, дискримінація, тлумачення норм конституційного права, принцип пропорційності, конкуренція принципів права.

Принципи права досліджувалися в юридичній літературі неодноразово. Можна пригадати комплексні дослідження з теорії права А.Колодія, Т.Фулей, С.Погребняка, Ю.Матвеєвої та наукові розвідки з конституційного права Д.Аблязова, В. Серьогіна та І.Полховської. Особливо помітне місце серед робіт, присвячених цій тематиці, належить монографії О. Васильченко «Принцип рівності прав і свобод людини і громадянина та його ціннісні виміри в конституційному праві України».

Втім, окремі питання, повязані з принципами права, потребують додаткового висвітлення та аналізу. Одне з таких – конкуренція принципів права, коли одночасне застосування принципів унеможливлюється, внаслідок чого необхідно надати пріоритет одному з них.

Означена проблема може виникати як в правотворчості, так і в правозастоуванні. Складність її розвязання обумовлена тим, що на відмінну від принципів подалання колізій[1] правових норм, де все ж таки застосовуються більш менш усталені правила (мова йде про пріоритет спеціальної норми над загальною, пріоритет більш пізньої правової норми), при співвідношенні принципів права, кожна окрема ситуація повинна розглядатися «з нуля».

В цьому випадку чи не єдино можливим варіантом науково обгрунтованого надання переваги одному з принципів виступає прин-

[1] В межах статті поняття колізії і конкуренції розглядаються як синонімічні. Такий підхід обраний є спрощений, однак обраний для того, щоб увага читача була сфокусована на основній проблематиці.

цип пропорційності. Відтак, в межах статті спробуємо проілюструвати механізм використання принципу пропорційності за умови конкуренції принципів права. Для цього скористаємося інститутом виборчої застави, передбаченого виборчим законодавством України.

Згідно статті 101 Виборчого кодексу розмір виборчої застави для особи, яка хоче стати президентом України становить шістсот п'ятдесят мінімальних заробітних плат, що на сьогодні становить 4 615 000 гривен. При цьому сам по собі факт виборчої застави в Рішенні Конституційного Суду України пояснюється тим, що «грошова застава застосовується з метою забезпечення відповідального ставлення громадян як ймовірних кандидатів… до їх участі у виборах, сприяє прийняттю виважених рішень кандидатом щодо реалізації їх пасивного виборчого права, а також упереджує можливі невиправдані витрати з державних фондів.

З огляду на це грошову (виборчу) заставу не можна розглядати як обмеження пасивного виборчого права громадян за ознакою майнового стану. Водночас встановлення грошової (виборчої) застави не порушує конституційного принципу рівності громадян перед законом та рівності їх конституційних прав і свобод, а також принципу рівності політичних партій перед законом» [1].

З наведеної цитати слідує, що наявність грошової застави розглядається з точки зору реалізації принципу добросовісності та як наслідок запобіганню зловживання правом (суб'єктивне право використовується особою всупереч його призначення). Якщо уявити, що відповідного майнового цензу не існує, то скоріше всього це призведе до збільшення кількості бажаючих прийняти участь у виборах. При цьому мотиви дій потенційних кандидатів очевидно могли б бути самими різними: починаючи від бажання здобути відомість, просто потрапити на телевізійний екран, чи врешті решт «вкрасти» голоси іншого кандидата, використавши однакові прізвища, ім'я та по батькові.

Можна навести ще кілька аргументів на користь застосування виборчої застави: 1) велика кількість громадян, які висувають свою кандидатуру на вибори може підірвати їх демократичну природу; 2) наявність великої кількості імен у виборчому бюлетені може заплутати виборців; 3) виборці можуть надати перевагу прийняттю рішення, не ознайомившись до кінця зі списком кандидатів, а це, своєю чергою, може заважати функціонуванню демократії; 4) чим більша кількість кандидатів, які не пройдуть в парламент, тим важче виборцям передбачити результат виборів і, таким чином, втрачається або послаблюється їх здатність належним чином розпоряджатися власним голосом; 5) зі збільшенням кількості кандидатів збільшується час для підрахунку голосів, що, своєю чергою, породжує більшу кількість вимог щодо перегляду результатів та відповідно додатковий час, необхідний для цього; 6) За великої кількості кандидатів, що намагатимуться переконати електорат, виборчі кампанії матимуть підривний характер, а виборці заплутаються або ж стануть байдужими. 7) Процес висунення кандидатури на виборах, реєстрування висунутої кандидатури та винесення рішення щодо законності висунення кандидатури став би надмірним, якби на вибори балотувалась велика кількість кандидатів [2].

З іншого боку всі вище перераховані аргументи не знімають невідповідність між інститутом виборчої застави та статтею 24 Конституції України: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, за мовними або іншими ознаками». В літературі пропонується сприймати відповідну норму Конституції як закріплення ідеї формальної рівності, тобто рівності стартових можливостей. Це передбачає неможливість сприйняття цієї норми як абсолютної. В той же час аналізована норма не повинна перетворюватися і на суто декларативну.

Тому нам видається, що єдиним варіантом «примирення» принципу рівності та добросовісності є використання класичного тесту принципу пропорційності. Усюди, де вводиться тест на пропорційність, він має одну і ту ж основну двоетапну структуру. На першому етапі слід встановити, що владними діями виявилося обмежене певне право. На другому етапі влада повинна показати, що вона переслідувала певну легітимну мету і що обмеження було

пропорційне цій меті. Тест на пропорційність включає в себе три критерії: по-перше, засіб, призначений для досягнення мети влади, повинен підходити для досягнення цієї мети (доречність), по-друге, з усіх підходящих має бути обрано той засіб, який у найменшій мірі обмежує право приватної особи (необхідність); по-третє, збиток приватній особі від обмеження її права повинен бути пропорційний вигоді уряду щодо досягнення поставленої мети (пропорційність у вузькому сенсі) [3, с. 61]. Отже, по-перше, ми можемо сказати, що суб'єктивне право бути обраним справді обмежується. По-друге, що мета, чому держава його обмежує є легітимною, пов'язаною з недопущенням зловживання правом та потребою забезпечення публічного інтересу.

Втім, складнішим, а значить і головнішим, є завдання визначити, чи обрані законодавцем засоби у формі виборчої застави досягають поставленої мети та чи існують менш обтяжливі заходи, які б дозволяли забезпечити мету, не порушуючи (обмежуючи) принцип рівності? Адже те, що захід або дія є доречними для досягнення певної легітимної мети, необов'язково свідчить про те, що вони є єдино можливими. Якщо існують інші, менш обтяжливі засоби, то у держави не має розумних причин використовувати засоби, що передбачають більше втручання: більш м'які засоби є оптимальними; вони краще відповідають інтересам громадян, при цьому в рівній мірі відповідаючи інтересам держави. Ця вимога розглядається як юридичний еквівалент принципу оптимальності Парето [4, с. 61-62].

Для відповіді на поставлені питання, необхідно проаналізувати конституційне регулювання виборів глави держави в зарубіжних країнах та останні вибори в Україні. Як показали останні вибори президента, високий рівень виборчої застави не став на заваді рекордній кількості кандидатів (сорок чотири), використанню статусу кандидата на посаду президента з метою власного піару та застосування брудних технологій, коли для відбору голосів у конкурента використовувалися однофамільці.

Більше того, розмір виборчої застави в зарубіжних країнах, якщо і існує, то значно менший і поєднується з іншими інструментами захисту від легковажних кандидатів. Так, серед усіх країн ЄС лише в чотирьох, для осіб, які претендують на посаду президента передбачений інститут грошової (виборчої) застави – це Франція, Австрія, Кіпр, Литва. Інші країни використовують інші способи боротьби з надмірною кількістю бажаючих очолити державу. У Франції грошова застава становить близько €2000, і вона не є головною складністю. Потрібно зібрати 500 підписів виборних посадових осіб національного та місцевого рівнів (депутатів парламенту, ради Парижу, територіальних асамблей, мерів) з можливих 42 000 (1,2% від загального числа), причому кожен із них може підтримати тільки одного кандидата. Географічно ці підписи мають представляти третину адміністративно-територіальних одиниць Франції. Цей механізм збору підписів слугує попередньому відбору кандидатів, свого роду рекомендаціями від осіб, уже наділених довірою з боку виборців. Як наслідок, під час виборів президента Франції у 2012 році було зареєстровано 10, у 2017 році – 11 кандидатів. В Австрії кандидат на посаду Федерального Президента Австрії вносить заставу у розмірі $4 070. Чи не найбільший розмір виборчої застави існує в Сінгапурі – $32 000 [5]. Для порівняння в Україні цей розмір еквівалентний приблизно $110000. Показово, що в Польщі кандидат повинен зібрати 100000 підписів виборців, а в Грузії – 25000. При цьому відсутність виборчої застави не призводить до великої кількості кандидатів.

Таким чином, використаний законодавцем засіб є неефективний з точки зору мети, яку прагнув досягнути законодавець його впроваджуючи. Підтвердженням цьому є кількість кандидатів на посаду президента України в 2019 році.

Звісно, що можна апелювати до того, що в основі виборчої застави лежить припущення: справжній кандидат спроможний мобілізувати своїх прихильників і зібрати відповідну суму коштів, чим засвідчити свої організаційні спроможності[2]. Відтак, виборчу заставу слід сприймати як свого роду тест на організаційні здібності претендента на президентське крісло. Щоправда, контраргументом є те, що збір підписів демонструє рівень організації значно

[2] В 2019 році такий прецедент під час виборів президента України мав місце. Тоді політична одному з кандидатів вдалося зібрати відповідну суму завдяки

більше. Адже збір підписів вимагає складнішого рівня організації у порівнянні зі внесенням виборчої застави, навіть за умови коли її формування відбувається через фандрайзинг.

Отже, застосування принципу пропорційності в цій ситуації дозволяє визначити інститут виборчої застави, які існує щодо посади президента в Україні як такий, що порушує принцип рівності (статтю 24 Конституції України) та є дискримінаційним з точки зору майнового стану, оскільки не відповідає соціально-економічному стану.

Висновки. 1) Розглядаючи обмеження, визначені законодавством на предмет їхньої відповідності статті 24 Конституції України, слід виходити з принципу пропорційності. За умови, коли застосовані обмеження чи вимоги є не співмірними з метою, яку ставив законодавець їх встановлюючи, вони є дискримінаційними. 2) Аналогічно дискримінаційними є ситуації, коли законодавець для досягнення легітимної мети використав більш обтяжливі обмеження у порівнянні з тими, які він міг використати. 3) При аналізі на предмет відповідності встановлених обмежень принципу рівності необхідно звертатися до конституційного законодавства зарубіжних країн та власної конституційно-правової практики реалізації законодавства. При цьому (не)вдалий досвід втілення обмежень також є аргументом для визначення правової норми як (не)конституційної.

SUMMARY

The article considers the problem of correlation of principles of law. In conditions of competition, the principles of law of a universal rule for giving priority to one of them do not exist. Nevertheless, proportionality should be used as a selection criterion. The example of the institution of electoral pledge shows the algorithm for applying this criterion. The first step is to determine the legitimacy of the goal of limiting the principle of equality, after which the proportionality of the goal and the means used to limit the principle. In the last turn, it is necessary to establish whether it is possible to achieve a legitimate goal by less burdensome legal means.

It is concluded that although the thunder pledge has a legitimate goal, however, this means does not lead to the achievement of this goal. In addition, such a tool is disproportionate in terms of socio-economic development in Ukraine. Consequently, the electoral pledge leads to discrimination on the basis of property status.

Additionally, it is indicated that for the application of the principle of proportionality, the analysis of constitutional and legal practice plays a significant role. It is also advisable to pay attention to the experience of using the relevant legal institution. Since in the vast majority of countries the electoral pledge is smaller, in many it is absent at all, its use requires revision.

Given that the experience of using the electoral pledge was unsuccessful, one cannot speak of the effectiveness of such a mechanism of protection against unscrupulous candidates. In support of this thesis, it is indicated that 44 candidates were registered in 2019, while in France, where there is actually no electoral pledge, the number of candidates is traditionally about of 10 people.

Key words: the principle of equality, discrimination, interpretation of constitutional law, the principle of proportionality, competition of the principles of law.

Література

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 63 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 43 Закону України «Про вибори народних депутатів України»(справа про виборчу заставу) від 30.01.2002 року 2-рп/2002 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-02#Text

2. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Суховецький проти України» № 13716/02 від 28 березня 2006 року [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: [сайт] / Законодавство України. – 2018. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_106/ (12.12.2018). – Назва з екрану.

3. Коэн-Элия М. Американский метод взвешивания интересов и неметкий тест на пропорциональность: исторические корни / М. Коэн-Элия, И. Порат // Сравнительное конституционное обозрение. – 2011. – № 3. – С. 59-81.

4. Шлинк Б. Пропорциональность: к проблеме баланса фундаментальних прав и общественных целей / Б. Шлинк // Сравнительное конституционное обозрение. – 2012. – № 2. – С. 56-76.

5. Застава на загальнодержавних виборах: український та міжнародний досвід (аналітична записка) // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://cedem.org.ua/analytics/zastava-na-vyborah/

СИСТЕМА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

МІРОШНІЧЕНКО Максим Володимирович - кандидат юридичних наук
ORCID: https://orcid.org/0009-0006-3634-2418
УДК 342.9.07, 34.07
DOI 10.32782/NP.2023.2.36

У статті розглядається система правоохоронних органів України у сфері забезпечення фінансово-економічної безпеки держави. До цієї системи входять Бюро економічної безпеки України, Служба безпеки України, Національна поліція України, Державне бюро розслідувань, Національне антикорупційне бюро України, Державна митна служба України. Автори аналізують функціональні повноваження кожного з цих органів, їхню роль у запобіганні, виявленні та розслідуванні економічних злочинів, корупції, контрабанди та інших правопорушень, що загрожують економічній стабільності країни. Встановлено, що Бюро економічної безпеки України є спеціалізованим органом, створеним для запобігання, виявлення та розслідування економічних злочинів. Служба безпеки України виконує контрозвідувальні та оперативно-розшукові заходи у сфері економічної безпеки, протидіє економічним злочинам, що загрожують суверенітету держави. Національна поліція України здійснює оперативно-розшукову діяльність та досудове розслідування злочинів у фінансово-економічній сфері. Національна поліція відіграє ключову роль у забезпеченні громадського порядку та безпеки, а також у боротьбі з економічними злочинами, такими як шахрайство, крадіжки, незаконні фінансові операції. Державне бюро розслідувань розслідує злочини, вчинені вищими посадовими особами, правоохоронцями, суддями, включаючи економічні правопорушення. Національне антикорупційне бюро України протидіє корупційним злочинам у сфері державного управління, які завдають шкоди економічним інтересам держави. Національне антикорупційне бюро України є ключовим органом у боротьбі з корупцією, що дозволяє підвищити прозорість та ефективність державного управління, зміцнюючи тим самим економічну стабільність країни. Державна митна служба України протидіє контрабанді, порушенням митних правил, нелегальному переміщенню капіталів. Митна служба забезпечує належний контроль за переміщенням товарів через митний кордон України, що є важливим аспектом фінансово-економічної безпеки, запобігаючи втратам державного бюджету.

Ключові слова: національна безпека, фінансово-економічна безпека, правоохоронні органи, система правоохоронних органів, правопорушення.

Вступ

У сучасному світі, де фінансові та економічні процеси стають все більш складними та інтегрованими, адміністративно-правовий статус правоохоронних органів, що займаються забезпеченням фінансово-економічної безпеки, набуває особливої важливості. Ця тема не тільки стає предметом досліджень та аналізу в наукових колах, але і має прямий вплив на життя кожного громадянина та стабільність країни в цілому.

Укладання правоохоронних органів у систему забезпечення фінансово-економічної безпеки є складним процесом, оскільки вони відіграють ключову роль у виявленні,

запобіганні та припиненні фінансових злочинів, корупції, а також забезпечують дотримання законодавства у сфері економіки та фінансів. Правовий статус цих органів визначає їхні повноваження, функції, а також механізми взаємодії з іншими галузями влади та суспільством в цілому.

Постановка завдання

У цій статті ми спробуємо докладніше розглянути систему правоохоронних органів у сфері забезпечення фінансово-економічної безпеки України. Ми звернемо увагу на їхню роль, завдання та відповідальність у виконанні стратегічних завдань, пов'язаних з фінансово-економічною безпекою.

Результати дослідження

В. Терехов зауважує, що для досягнення пріоритетів національної безпеки необхідно забезпечувати сталий розвиток національної економіки та її інтеграцію у європейський економічний простір. Виходячи з цього, можна стверджувати, що ефективна організація та керування правоохоронними аспектами у сфері економічної безпеки забезпечується через ефективну роботу правових інституцій [1, с. 30].

В. Тацій стверджує, що термін «правоохоронні органи» є одним з найбільш нечітких в українських правознавців, він внутрішньо суперечливий і важкий за своїм обсягом [2, с. 15].

А. Куліш вперше визначив термін «правоохоронні органи» в національній науці, описавши його як складну соціальну систему на декількох рівнях, що включає в себе набір правових засобів, методів та гарантій, спрямованих на захист суспільних відносин від незаконних дій, а також на державні органи, які відповідають за здійснення правоохоронних функцій [3, с. 10].

К. Кривошеєв стверджує, що правоохоронні органи – це система урядових структур, головним завданням яких є здійснення правоохоронних функцій у відповідності до чинного законодавства України. Ця діяльність спрямована на забезпечення державної безпеки, захист державного кордону, а також на охорону та захист прав, свобод та законних інтересів держави та її громадян [4, с. 70].

Діяльність правоохоронних органів є складною й має багато різновидів. Вона включає в себе захист особи та держави від злочинів і порушень закону, збереження громадського порядку та безпеки, охорону майна незалежно від його власності, розслідування злочинів, регулювання перебування іноземців та осіб без громадянства в Україні тощо. Ці види відносин пов'язані між собою, але мають свої особливості. Це призводить до різниці у способах діяльності правоохоронних органів (управлінській, оперативно-розшуковій, кримінально-процесуальній, виконавчій) та в різних компонентах системи правоохоронних органів. Більшість функцій правоохоронних органів спрямована на захист і є орієнтована на правозахисну діяльність [5, с. 137].

В. Зайченко В та А. Лаптєв вказують, що система правоохоронних органів відрізняється від інших систем державних органів, таких як, наприклад, система органів виконавчої влади, тим, що вона не ґрунтується на традиційній організаційній структурі, але складається з цілісної сукупності, де ключовим чинником є функціональний критерій – безпосередньо правоохоронна діяльність. Ця діяльність є спільним функціональним призначенням правоохоронних органів і, переважно, полягає у захисті та забезпеченні прав громадян. Це саме обґрунтовує те, що основним чинником у формуванні системи правоохоронних органів є їхні функціональні завдання, для виконання яких держава і утворює ці органи [6, с. 422].

О. Бондаренко та В. Савчук відзначають, що система правоохоронних органів, які забезпечують економічну безпеку в Україні, є дуже складною та розгалуженою. Однією з ключових проблем є нечітке визначення їх повноважень та недостатня взаємодія між ними. Автори наголошують на необхідності акцентування на тому, що в останні роки Україна продовжує реформи, що призводить до покращення економічної безпеки. Однак на сьогоднішній день досі існує проблема стандартизації функцій новостворених органів або їх взаємодії між

собою через мінливість нормативно-правової бази [7, с. 305].

Пропонуємо зосередити увагу на елементах системи правоохоронних органів, які забезпечують фінансово-економічну безпеку України. Насамперед на правовому статусі Бюро економічної безпеки України, яке є одним із ключових органів, відповідальних за забезпечення фінансово-економічної безпеки країни. Відповідно до статті 1 Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» [8]. Бюро економічної безпеки України – це центральний орган виконавчої влади, на який покладаються завдання щодо протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави. Відповідно до покладених завдань Бюро економічної безпеки України виконує правоохоронну, аналітичну, економічну, інформаційну та інші функції.

Бюро економічної безпеки України уповноважене на проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування кримінальних правопорушень у сфері економіки, що є характерними функціями правоохоронного органу. Бюро економічної безпеки України має повноваження проводити досудове розслідування у межах своєї компетенції, що включає розслідування економічних злочинів, зокрема ухилення від сплати податків, легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансових махінацій тощо. Бюро також здійснює контроль за дотриманням законодавства у сфері економіки, що передбачає можливість застосування адміністративних заходів. Бюро економічної безпеки України активно співпрацює з іншими правоохоронними та контролюючими органами, такими як Національна поліція України, Служба безпеки України, що підтверджує його статус як важливого елемента системи правоохоронних органів у сфері економічної безпеки.

Отже, на основі аналізу законодавства та функціональних обов'язків, Бюро економічної безпеки України можна впевнено класифікувати його як правоохоронний орган, що відіграє ключову роль у забезпеченні фінансово-економічної безпеки держави.

Служба безпеки України грає важливу роль у контррозвідувальній та оперативно-розшуковій діяльності у сфері економічної безпеки, спрямовуючи зусилля на протидію економічним злочинам, що загрожують суверенітету України. Відповідно до статті 1 Закону України «Про службу безпеки України» Служба безпеки України – державний орган спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України [9].

Стаття 2 Закону України «Про службу безпеки України» визначає, що основними завданнями Служби безпеки України є захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного та оборонного потенціалу України.

Служба безпеки України уповноважена на виконання контррозвідувальної діяльності, боротьбу з тероризмом, а також протидію злочинам проти миру і безпеки людства, у тому числі економічним злочинам.

Служба безпеки України здійснює оперативно-розшукову діяльність відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Це включає розслідування та попередження економічних злочинів, які становлять загрозу національній безпеці. Також Служба безпеки України бере участь у розробці та реалізації заходів з економічної безпеки разом з іншими органами виконавчої влади. Служба безпеки України регулярно звітує про виявлення та запобігання економічним злочинам, включаючи контрабанду, ухилення від сплати податків, відмивання коштів, фінансову підтримку тероризму, корупцію та інші правопорушення, які загрожують економічній безпеці України.

Служба безпеки України активно співпрацює з міжнародними організаціями та правоохоронними органами інших країн у сфері боротьби з економічними злочинами та захисту економічної безпеки.

Отже, на основі законодавства та функціональних обов'язків, Службу безпеки України можна впевнено класифікувати як правоохоронний орган, що відіграє важливу роль у забезпеченні фінансово-економічної безпеки держави. Її діяльність

спрямована на попередження та протидію економічним загрозам, що забезпечує стабільність економічної системи України.

Національна поліція України відповідальна за проведення оперативно-розшукових заходів та досудове розслідування злочинів у фінансово-економічній сфері, що є важливим аспектом забезпечення економічної безпеки. Відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» Національна поліція України є центральним органом виконавчої влади, який здійснює державну політику у сфері захисту прав і свобод людини, запобігання злочинам та їх розкриття [10]. Основними завданнями поліції є забезпечення публічної безпеки і порядку, охорона прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидія злочинності, а також надання допомоги особам, які потребують такої допомоги.

Поліція здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень, у тому числі у сфері економіки. Поліція здійснює оперативно-розшукову діяльність відповідно до Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Ця діяльність включає виявлення, попередження, припинення та розкриття злочинів у фінансово-економічній сфері. Національна поліція України регулярно здійснює заходи з виявлення та розслідування економічних злочинів, включаючи незаконні фінансові операції, ухилення від сплати податків, шахрайство та інші правопорушення, що загрожують фінансовій стабільності країни. Відомі випадки успішних операцій, проведених Національною поліцією, які стосуються розкриття масштабних фінансових схем та притягнення до відповідальності винних осіб.

Відповідно до Закону України «Про державне бюро розслідувань» Державне бюро розслідувань є державним правоохоронним органом, на який покладаються завдання щодо запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до його компетенції. [11].

Відповідно до статті 5 зазначеного Закону, до підслідності Державного бюро розслідувань належать злочини, вчинені: вищими посадовими особами, працівниками правоохоронних органів та деякими іншими категоріями службових осіб; щодо працівників Державного бюро розслідувань та низки державних органів; злочинів проти встановленого порядку несення військової служби (військових злочинів), крім злочинів, передбачених статтею 422 Кримінального кодексу України. Важливо відзначити, що до злочинів у сфері господарської діяльності належать також злочини, що посягають на фінансово-економічні інтереси держави та фінансово-економічну безпеку.

Таким чином, діяльність Державного бюро розслідувань спрямована на протидію злочинам, які загрожують фінансово-економічній безпеці України, що робить його одним з ключових органів у цій сфері.

Національне антикорупційне бюро України веде боротьбу з корупційними злочинами у сфері державного управління, які можуть завдати шкоду економічним інтересам держави. Національне антикорупційне бюро України є правоохоронним органом у сфері забезпечення фінансово-економічної безпеки держави з ряду причин. Насамперед Національне антикорупційне бюро України має повноваження проводити досудове розслідування щодо корупційних правопорушень у фінансово-економічній сфері, виявляти та розкривати факти втручання у діяльність фінансових установ, має доступ до фінансових даних, інформації про майно, фінансових операцій тощо. Національне антикорупційне бюро України співпрацює з іншими органами правоохоронної системи та контролю, такими як прокуратура, Служба безпеки України, поліція, щоб забезпечити ефективну роботу з попередження та припинення фінансово-економічних злочинів. Отже, Національне антикорупційне бюро України відповідно до законодавства та своїх повноважень виконує функції правоохоронного органу у сфері забезпечення фінансово-економічної безпеки держави, спрямовуючи свою діяльність на боротьбу з корупцією та фінансовими злочинами.

Державна митна служба України відповідно до положення про Державну митну службу України, затвердженого постано-

вою Кабінету Міністрів України № 227 від 6 березня 2019 року [12], виконує функції правоохоронного органу у сфері забезпечення фінансово-економічної безпеки держави. Це випливає з ряду положень законодавства. Так, Державна митна служба здійснює державну митну справу, забезпечує митну безпеку та митні інтереси України. Одним з основних завдань Державної митної служби України є забезпечення реалізації державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування митного законодавства, запобігання та протидії контрабанді, боротьби з порушеннями митних правил.

Отже, будучи центральним органом виконавчої влади у митній сфері, Державна митна служба України наділена повноваженнями щодо запобігання, виявлення, припинення та розслідування правопорушень у митній сфері, які посягають на фінансово-економічні інтереси держави. Таким чином, Державна митна служба України є правоохоронним органом у сфері забезпечення фінансово-економічної безпеки України.

Висновки

Отже, система правоохоронних органів, до якої входять Бюро економічної безпеки України, Служба безпеки України, Національна поліція України, Державне бюро розслідувань, Національне антикорупційне бюро України, Державна митна служба України, є комплексною та ефективною у забезпеченні фінансово-економічної безпеки держави. Кожен з цих органів має свою специфіку та повноваження, що дозволяє їм разом успішно протидіяти економічним злочинам, корупції та іншим загрозам, забезпечуючи стабільний економічний розвиток України.

Література

1. Терехов В. Ю. Правоохоронні відносини у сфері економічної безпеки (в контексті роботи бюро економічної безпеки України). *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2022. Том 33 (72) № 3. С. 29–33.

2. Тацій В. Поняття та система правоохоронних органів: у контексті системних змін до Конституції України. *Загальні проблеми правової науки*. 2012. № 4 (71). С. 3–17

3. Куліш А.М. Правоохоронна система України: адміністративно-правові засади організації та функціонування : автореф. дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.07. Харків : ХНУВС, 2009. 31 с.

4. Кривошеєв К. О. Правоохоронні органи як суб'єкти забезпечення фінансової безпеки України. *Держава та регіони*. 2020. Серія: Право. № 3 (69). С. 69–75.

5. Кобзар О. Ф. Роль та діяльність правоохоронних органів у механізмі забезпечення прав і свобод громадян. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2014. № 2. С. 135–139.

6. Зайченко В. В., Лаптєв А. В. Роль і місце правоохоронних органів у правовій державі. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2013. Вип. 23. С. 419–424.

7. Савчук В. О., Бондаренко О. С. Участь правоохоронних органів у процесі забезпечення економічної безпеки держави. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 304–308.

8. Про Бюро економічної безпеки України : Закон України № 1150-IX від 28 січ. 2021 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2021. № 23. ст. 197

9. Про Службу безпеки України : Закон України № 2229-XII від 23 травн. 1992 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 1992. № 27. ст. 382

10. Про Національну поліцію : Закон України № 580-VIII від 02 липн. 2015 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 40-41. ст. 379

11. Про Державне бюро розслідувань : Закон України № 794-VIII від 12 лист 2015 р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2016. № 6. ст. 55.

12. Положення про Державну митну службу України : постанова Кабінету Міністрів України № 227 від 6 бер. 2019 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF#Text

Miroshnichenko M. V.

THE SYSTEM OF LAW ENFORCEMENT BODIES IN THE SPHERE OF ENSURING THE FINANCIAL AND ECONOMIC SECURITY OF THE STATE

The article examines the system of law enforcement agencies in Ukraine responsible for ensuring the financial and economic security of the state. This system includes the Bureau of Economic Security of Ukraine, the Security Service of Ukraine, the National Police of Ukraine, the State Bureau of Investigations, the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, and the State Customs Service of Ukraine. The authors analyse the functional powers of each of these bodies, their roles, and interactions in preventing, detecting, and investigating economic crimes, corruption, smuggling, and other offenses that threaten the country's economic stability.

It has been established that the Bureau of Economic Security of Ukraine is a specialized body created to prevent, detect, and investigate economic crimes. The Security Service of Ukraine conducts counterintelligence and operational measures in the field of economic security, counteracting economic crimes that threaten state sovereignty. The National Police of Ukraine carries out operational and investigative activities and pre-trial investigations of crimes in the financial and economic sphere. The National Police plays a key role in maintaining public order and safety, as well as combating economic crimes such as fraud, theft, and illegal financial operations.

The State Bureau of Investigations investigates crimes committed by high-ranking officials, law enforcement officers, and judges, including economic offenses. The National Anti-Corruption Bureau of Ukraine combats corruption crimes in the public administration sector that harm the state's economic interests. The National Anti-Corruption Bureau is a key body in the fight against corruption, enhancing transparency and efficiency in public administration, thereby strengthening the country's economic stability.

The State Customs Service of Ukraine counters smuggling, customs rules violations, and illegal capital movements. The Customs Service ensures proper control over the movement of goods across Ukraine's customs border, which is an important aspect of financial and economic security, preventing losses to the state budget.

Keywords: *national security, financial and economic security, law enforcement agencies, system of law enforcement agencies, offenses.*

РОДОВИЙ ОБ'ЄКТ ПРЕДСТАВНИЦТВА В СУДІ БЕЗ ПОВНОВАЖЕНЬ

БУЛГАКОВА Оксана Дмитрівна - здобувачка кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ

УДК 343.364
DOI 10.32782/NP.2023.2.37

У статті констатовано, що правосуддя здійснюють суди за участю інших суб'єктів, яким також завдається шкода внаслідок порушення встановлених правил поведінки, що підпадають під охорону кримінального законодавства. Родовий об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 400-1 Кримінального кодексу України, охоплює також інші охоронювані законодавством суспільні відносини, зокрема які стосуються надання правової допомоги та реалізації особами власних прав і свобод, що не дає змоги констатувати, що родовим об'єктом є виключно правосуддя. Назва розділу XVIII Особливої частини Кримінального кодексу України є невідповідною, оскільки вона занадто звужує родовий об'єкт кримінальних правопорушень, віднесених до цього розділу. На перше місце слід ставити нормальне функціонування органів судової системи та їх представників; здійснення ними законних функцій; нормальну діяльність цих органів, а потім уже має йтися про правосуддя як суспільні відносини. Родовим об'єктом кримінальних правопорушень, зазначених у розділі XVIII Особливої частини КК України, є не правосуддя, а встановлений порядок здійснення правосуддя, оскільки, вчиняючи зазначені кримінальні правопорушення, суб'єкт насамперед прагне вплинути на виконання службових чи громадських обов'язків певними особами або порушити інший встановлений порядок функціонування судових органів. Тобто в разі вчинення цих кримінальних правопорушень завжди порушують чи опиняються під загрозою відносини щодо порядку здійснення, що й слід визнавати родовим об'єктом. Аргументовано, що враховуючи принцип структурності, в основі розділу Особливої частини Кримінального кодексу України має закладатися розуміння родового об'єкта, ознаки якого відповідають всім нормам, які ставляться під кримінально правову охорону у конкретному розділі. Обґрунтовано доцільність викласти назву розділу XVIII Особливої частини КК України в такій редакції: «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку здійснення правосуддя».

Ключові слова: родовий об'єкт, кримінальне правопорушення, представництво, повноваження, суд, адвокат, прокурор.

Постановка проблеми

Юридичний склад кримінального правопорушення відображає різні поєднання окремих юридичних фактів. У доктрині кримінального права, з огляду на соціальний і психологічний зміст суспільно небезпечної поведінки, здійснюють систематизацію зазначених фактів, унаслідок чого виокремлюють чотири групи обов'язкових елементів (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт і суб'єктивна сторона), які утворюють загальну структуру кримінального правопорушення.

У теорії кримінального права України переважно об'єкт кримінального правопорушення вважають загальновизнаним поняттям, його визначають як суспільні

відносини. Однак є концепції об'єкта кримінально-правової охорони тощо. Фактично в кримінальному праві не сформовано єдиної концепції розуміння об'єкта кримінально-правової охорони через різні наукові погляди.

Учені пропонують чимало концепцій об'єкта кримінально-правової охорони щодо розуміння його змісту й ознак. Одна група дослідників визначає об'єкт кримінального правопорушення як охоронюваний кримінальним законом порядок суспільних відносин, охоронювані кримінальним законом соціально значущі цінності, інтереси, блага, правові норми тощо; друга група вчених визначає об'єкт кримінального правопорушення як цінності та соціальні чи правові блага; третя група вчених – як охоронювані КК України суспільні відносини; також об'єкт кримінального правопорушення тлумачать як особу (людину), групу осіб чи її (їх) суб'єктивне право.

Формулювання цілей

Метою статті є дослідження родового об'єкта представництва в суді без повноважень.

Виклад основного матеріалу

Родовий об'єкт визначають як окрему групу однорідних або тотожних суспільних відносин, що утворюють певну сферу суспільного існування [1, с. 93] і на які можуть посягати злочини певного роду (кримінальні правопорушення, передбачені певним розділом Особливої частини КК України).

Правильне встановлення родового об'єкта кримінального правопорушення має беззаперечне значення. Зазначене обумовлено тим, що родовим об'єктом кримінального правопорушення вважають об'єкт, який охоплює певне коло тотожних або однорідних за своєю соціально-політичною та економічною сутністю суспільних відносин, що повинні охоронятися на підставі цього єдиним комплексом взаємопов'язаних кримінально-правових норм. Його значення полягає насамперед у тому, що він дає змогу провести класифікацію всіх кримінальних правопорушень і кримінально-правових норм, які встановлюють відповідальність за їх вчинення. Визначення родового об'єкта надає можливість також встановити значення об'єднуваних ним суспільних відносин для інтересів держави й суспільства, що своєю чергою визначає характер і ступінь суспільної небезпеки кримінально протиправних посягань, тяжкість імовірних або суспільно небезпечних наслідків, що настали [9, с. 127]. Родовий об'єкт – це усереднений рівень узагальнення суспільних відносин, які охороняє кримінальний закон. Причому класифікацію суспільних відносин здійснюють не довільно, а на підставі об'єктивно наявних критеріїв, які обумовлюють їх тотожність або однорідність [2, с. 105, 106].

Основною підставою розподілу кримінальних правопорушень в Особливій частині КК України на розділи є саме родовий об'єкт. Родовий об'єкт представництва в суді без повноважень слід визначати в межах розділу XVIII Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за злочини проти правосуддя. Віднесення законодавцем досліджуваного злочину до розділу XVIII Особливої частини КК України обумовлює логіку визначення родового об'єкта цього кримінального правопорушення. Тобто правосуддя відповідно до назви цього розділу є предметом суспільних відносин, на які посягають кримінальні правопорушення. Логічно зауважити, що такому правосуддю завжди і передусім заподіюють шкоду або виникає загроза її заподіяння. Однак аналіз складів кримінальних правопорушень, що належать до розділу XVIII Особливої частини КК України, засвідчує: хоча правосуддя ставиться під загрозу заподіяння шкоди внаслідок вчинення кримінальних правопорушень, охоплених цим розділом, проте не завжди, а в деяких кримінальних правопорушеннях його взагалі немає. Тому таке визначення родового об'єкта кримінальних правопорушень, передбачених у XVIII розділі Особливої частини КК України, є дискусійним і потребує з'ясування його змісту.

Здійснення функцій правосуддя покладено на органи судової влади. Правосуддям дослідники вважають діяльність суду з розгляду та вирішення у визначеному законом процесуальному порядку віднесених до його компетенції цивільних, господарських, кримінальних й адміністративних справ з метою охорони прав і свобод людини й громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб та інтересів держави [8, с. 206]. Законом України «Про судоустрій України» встановлено, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами неприпустиме. Юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Судочинство здійснюють Конституційний Суд України й суди загальної юрисдикції.

Система судів загальної юрисдикції, відповідно до Конституції України, будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності. Найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд. Вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі спеціалізовані суди. Згідно із законом діють апеляційні й місцеві суди. Створення надзвичайних та особливих судів не допускається [7].

Правосуддя в Україні здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового становища, місця проживання, мовних та інших ознак. Суд створює такі умови, за яких кожному учаснику судового процесу гарантується рівність у реалізації наданих процесуальних прав та у виконанні процесуальних обов'язків, передбачених процесуальним законом [7].

Правосуддя – це самостійна галузь державної діяльності, яку суди здійснюють шляхом розгляду й вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ [6].

Деякі вчені, аналізуючи законодавство різних країн щодо встановлення кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти правосуддя, констатує, що в більшості країн законодавець розглядає суспільні відносини у сфері здійснення правосуддя як самостійний родовий об'єкт посягання [10, с. 157].

Цікавим є дослідження М. В. Шепітька щодо кримінальних правопорушень проти правосуддя за законодавством зарубіжних країн. Учений аргументує, що аналіз кримінальних правопорушень проти правосуддя, які встановлені законами про кримінальну відповідальність різних країн, указує на їх різну кількість і зміст. Встановлення кримінальних правопорушень проти правосуддя є типовим для законодавця різних країн. Це може свідчити про суспільну небезпечність кримінальних правопорушень у сфері правосуддя та необхідність протидіяти їм кримінально-правовими засобами. Утім законодавець у різних країнах обрав різні підходи до формулювання визначення кримінальних правопорушень проти правосуддя та назв розділів, які їх охоплюють. Відповідно до цього виокремлено дві основні групи підходів до формулювання назв і родових об'єктів кримінальних правопорушень проти правосуддя. Аналіз конкретних кримінальних правопорушень проти правосуддя дає змогу визначити типові кримінальні правопорушення проти правосуддя: 1) неправдиве повідомлення про вчинення кримінального правопорушення, симуляція кримінального правопорушення, неповідомлення про вчинення (тяжкого) злочину та фальсифікація доказів; 2) неправдиве обвинувачення, лжесвідчення, лжеприсяга й інші неправдиві заяви; 3) кримінальні правопорушення, пов'язані з прийняттям незаконних рішень (незаконне затримання або арешт, примушування давати показання, відмова від здійснення правосуддя, постановлення неправдивого судового рішення); 4) корупційні кримінальні правопорушення осіб, що здійснюють правосуддя; 5) погроза або насильство проти учасників провадження, а також посягання на їх власність; 6) перешкоджання відправлен-

ню правосуддя, неявка та наклеп; 7) втеча з місця позбавлення волі, звільнення особи, яка відбуває покарання, і приховування злочину; 8) інші кримінальні правопорушення на стадії виконання судового рішення або вироку (невиконання судового рішення, ухилення від виконання судового рішення, бунт засуджених) [10, с. 161–162].

М. В. Шепітько доходить висновку, що найтиповішими групами кримінальних правопорушень проти правосуддя є ті, які законодавець сформулював як «Кримінальні правопорушення проти відправлення правосуддя», а також «Неправдиве обвинувачення, лжесвідчення, лжеприсяга та інші неправдиві заяви» і «Втеча з місця позбавлення волі, звільнення особи, яка відбуває покарання, та приховування злочину» (Данія, Іспанія, Канада, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, США, Швеція, Японія). Крім того, стає тенденцією виокремлення злочинів проти правосуддя, які спрямовані на забезпечення діяльності Міжнародного кримінального суду. Причому такий підхід реалізовується через визначення конкретних кримінальних правопорушень або через встановлення примітки, що дія Закону про кримінальну відповідальність поширюється на захист діяльності Міжнародного кримінального суду [10, с. 162].

Поняття родового об'єкта кримінальних правопорушень проти правосуддя В. О. Навроцький визначає як суспільні відносини, пов'язані із процесуальною діяльністю компетентних державних органів (дізнання, попереднього розслідування, прокуратури, суду й органів виконання рішень) з розслідування, судового розгляду, прийняття та виконання рішень, вироків, ухвал і постанов у кримінальних, цивільних та адміністративних справах [4, с. 529]. На наш погляд, правильною є позиція М. І. Мельника, яку ми поділяємо в тій частині, що основним безпосереднім об'єктом цих кримінальних правопорушень є встановлений законом порядок здійснення правосуддя в частині діяльності судді, народного засідателя чи присяжного, додатковим обов'язковим його об'єктом є життя особи [5, с. 872].

На переконання С. С. Мірошниченка, диспозиція норми засвідчує, що відповідальність встановлюється за представництво без повноважень саме в суді, тож правосуддя необхідно розглядати у вузькому значенні, тобто виключно як діяльність судових органів, оскільки нормами кримінального закону закладено доволі широке розуміння правосуддя, яке охоплює не лише функціонування органів судової влади, а й діяльність інших суб'єктів, які сприяють його здійсненню [3].

Висновки

Дослідивши родовий об'єкт представництва в суді без повноважень, можна констатувати, що правосуддя здійснюють суди за участю інших суб'єктів, яким також завдається шкода внаслідок порушення встановлених правил поведінки, що підпадають під охорону кримінального законодавства. Родовий об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 400-1 КК України, охоплює також інші охоронювані законодавством суспільні відносини, зокрема які стосуються надання правової допомоги та реалізації особами власних прав і свобод, що не дає змоги констатувати, що родовим об'єктом є виключно правосуддя.

Назва розділу XVIII Особливої частини КК України є невідповідною, оскільки вона занадто звужує родовий об'єкт кримінальних правопорушень, віднесених до цього розділу. На перше місце слід ставити нормальне функціонування органів судової системи та їх представників; здійснення ними законних функцій; нормальну діяльність цих органів, а потім уже має йтися про правосуддя як суспільні відносини.

Родовим об'єктом кримінальних правопорушень, зазначених у розділі XVIII Особливої частини КК України, є не правосуддя, а встановлений порядок здійснення правосуддя, оскільки, вчиняючи зазначені кримінальні правопорушення, суб'єкт насамперед прагне вплинути на виконання службових чи громадських обов'язків певними особами або порушити інший встановлений порядок функціонування судових органів. Тобто в разі вчинення цих

кримінальних правопорушень завжди порушують чи опиняються під загрозою відносини щодо порядку здійснення, що й слід визнавати родовим об'єктом.

На нашу думку, доцільно викласти назву розділу XVIII Особливої частини КК України в такій редакції: «Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку здійснення правосуддя».

Підтвердженням такої позиції слугують, по-перше, компаративістське дослідження, на підставі якого сформульовано висновок, що в зарубіжному законодавстві є різні назви для цих кримінальних правопорушень, як наслідок – під охорону потрапляють різні об'єкти: 1) правосуддя; 2) відправлення правосуддя. Тобто на рівні законодавства встановлено кримінально правову охорону суміжних або супутніх із правосуддям об'єктів. Тому родовим об'єктом представництва в суді без повноважень здебільшого слід було б визнавати суспільні відносини у сфері встановленого порядку здійснення правосуддя. По-друге, враховуючи принцип структурності, в основі розділу Особливої частини КК України має закладатися розуміння родового об'єкта, ознаки якого відповідають всім нормам, які ставляться під кримінально правову охорону у конкретному розділі.

Список використаної літератури

1. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Вид. 5-те, переробл. та доповн. Київ : Атіка, 2009. 408 с.

2. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і доповн. Харків : Право, 2010. 456 с.

3. Мірошниченко С. С. Злочини проти правосуддя: теоретичні і прикладні проблеми запобігання та протидії : автореф. дис. д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2012. 40 с.

4. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина : курс лекцій. Київ : Знання, 2000. 771 с.

5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 3-тє вид., переробл. і доповн. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Атіка, 2003. 1056 с.

6. Про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням державного зовнішньоекономічного підприємства «Славутич-Сталь» щодо тлумачення ст. 124 Конституції України і Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» : ухвала Конституційного Суду України від 14 жовт. 2007 р. № 44-з. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/vz44u710-97#Text.

7. Про судоустрій України : Закон України від 7 лип. 2010 р. № 2453-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17#Text.

8. Сухонос В. В. Теорія держави і права : навч. посіб. Суми : Універ. книга, 2005. 536 с.

9. Тацій В. Я. Об'єкт злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 126–143.

10. Шепітько М. В. Поняття та види злочинів проти правосуддя за законодавством зарубіжних країн. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 2 (89). С. 157–165.

GENERIC OBJECT OF REPRESENTATION IN COURT WITHOUT AUTHORITY

The article states that justice is administered by courts with the participation of other subjects, who are also harmed as a result of violating the established rules of conduct that are protected by criminal legislation. The generic object of the criminal offense provided for in Art. 400-1 of the Criminal Code of Ukraine, also covers other social relations protected by legislation, in particular those related to the provision of legal assistance and the exercise of one's own rights and freedoms by individuals, which does not allow to state that the generic object is exclusively justice. The title of Chapter XVIII of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine is inappropriate, as it narrows too much the generic object of criminal offenses referred to in this chapter. The first

place should be the normal functioning of judicial system bodies and their representatives; their performance of legal functions; normal activity of these bodies, and then it should be about justice as social relations. The general object of the criminal offenses specified in Chapter XVIII of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine is not justice, but the established procedure for the administration of justice, since, by committing the specified criminal offenses, the subject primarily seeks to influence the performance of official or public duties by certain persons or to violate another established order of functioning of judicial bodies. That is, in the case of committing these criminal offenses, relations regarding the order of execution are always violated or endangered, which should be recognized as a generic object. It is argued that, taking into account the principle of structure, the section of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine should be based on the understanding of a generic object, the characteristics of which correspond to all the norms that are subject to criminal legal protection in a specific section. The expediency of setting out the title of Chapter XVIII of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine in the following wording: "Criminal offenses against the established order of administration of justice."

Key words: generic object, criminal offense, representation, authority, court, lawyer, prosecutor.

ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД У НОРМАХ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА (МІЖНАРОДНИЙ ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ, КРИМІНАЛЬНЕ ОБВИНУВАЧЕННЯ)

ТАРАН Олена Вікторівна - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального процесу (Національна академія внутрішніх справ, м. Київ)

ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-4752-9924

УДК 343.1

ЧЕРНЯВСЬКИЙ Сергій Сергійович - доктор юридичних наук, професор, проректор Національної академії внутрішніх справ;

ORCID: 0000-0002-2711-3828

DOI 10.32782/NP.2023.2.38

У статті розглядаються нормативні гарантії права на справедливий суд у положеннях міжнародного гуманітарного права. Права людини, зокрема і право на суд, має бути забезпечене та дотримане навіть в умовах збройного конфлікту, а його існування не може бути єдиною підставою для скасування, обмеження такого права. Допустимі обмеження і трансформації, зумовлені об'єктивними обставинами збройного конфлікту мають бути пропорційними і необхідними, недопустиме свавільне, надмірне та невиправдане обмеження цього права. Право на справедливий суд у нормах міжнародного гуманітарного права являє мінімум основних, фундаментальних гарантій, які є основою для визначення доступних правових механізмів для захисту та реалізації права цього права в умовах збройного конфлікту. До основних гарантій справедливого суду належать: здійснення правосуддя неупередженим незалежним судом, який створений на підставі закону, право обвинуваченого знати про характер і причину обвинувачення, мати перекладача, користуватися допомогою захисника, презумпція невинуватості, можливість оскарження судового рішення. Цей перелік не є вичерпним, оскільки у інших джерелах нормативного регулювання та у правозастосуванні містяться більш широкі та деталізовані підходи до визначення складових цього права.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, судовий розгляд, право на справедливий суд, міжнародний збройний конфлікт, обвинувачення, судова практика.

Постановка проблеми

Під час збройного конфлікту не припиняється дія міжнародних зобов'язань щодо дотримання прав людини. До таких прав належить право на справедливий судовий розгляд та пов'язані з ним права. Міжнародне гуманітарне право (МГП) виступає регулятором, що обмежує дії сторін конфлікту та визначає відповідні фундаментальні правові гарантії.

Україна є стороною міжнародних договорів, які належать до МГП серед яких: Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях (ЖК I) від 12 серпня 1949 року [1], Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії зі складу збройних сил на морі (ЖК II) від 12 серпня 1949 року [2], Женевська конвенція про поводження з військовополоненими (ЖК III) від 12 серпня 1949 року [3], Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни (ЖК IV) від 12 серпня 1949 року [4], Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується за-

хисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року [5], Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року [6], Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III), від 8 грудня 2006 року [7], IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі 1907 року [8].

У цих та інших документах, судовій практиці, коментарях [9] розкривається зміст, обсяг та сутність права на справедливий суд у контексті МГП.

Стан опрацювання проблематики

Проблеми забезпечення і дотримання прав людини в умовах збройного конфлікту були і залишаються предметом уваги науковців. Їх розглядали А. Андрушко, М. Бондаренко, А. Вознюк, І. Гловюк, С. Дмитрів, Ю. Дмитрик, І. Жук, К. Задоя, Д. Коваль, Ю. Комісарчук, О. Кравчук,. І. Красницький, В. Миронова, М. Піддубна, Т. Садова, Г. Тетерятник, М. Хавронюк, О. Червякова та ін.

Проте загальна тенденція щодо збільшення обсягу та розширення змісту таких прав потребує постійної уваги до питань нормативного регулювання та практики застосування відповідних положень.

Метою статті є дослідження норм МГП, деяких прикладів судової практики, що стосуються змісту, обсягу та тлумачення права на справедливий суд.

Виклад основного матеріалу

Стаття 3 спільна для чотирьох Женевських конвенцій передбачає заборону засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином і який надає судові гарантії, визнані цивілізованими народами як необхідні (d) [1-4].

Отже, основними гарантіями права суд у МГП визначено: необхідність постановлення судового рішення; суд має бути створено на підставі закону; обсяг і зміст судових гарантій визначається на основі їх загальновизнаного розуміння. Останнє очевидно передбачає необхідність урахування, крім національного та договірного права, положень звичаєвого права.

Ця норма є основою для подальшої конкретизації та деталізації складових права на справедливий суд в умовах збройного конфлікту.

Стаття 49 ЖК I передбачає, що за будь-яких обставин звинувачені користуються гарантіями щодо належного судового розгляду й захисту, які не можуть бути менш сприятливими, ніж ті, що передбачені статтею 105 й подальшими статтями Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року. Аналогічне передбачено у ЖК II (стаття 50) [1].

ЖК III містить низку норм, які розкривають складові права на справедливий суд, а саме:

- вирок стосовно будь-якого військовополоненого вважається законним лише тоді, коли його виносять ті самі суди й за тією самою процедурою, що встановлені для осіб зі складу збройних сил держави, що тримає в полоні (стаття 102) [3];

- судові розслідування стосовно військовополоненого проводять настільки швидко, наскільки це дозволяють обставини, й так, щоб судовий процес відбувся якомога скоріше. Військовополоненого, який очікує суду, не тримають під вартою, якщо такий самий захід не застосували б до особи зі складу збройних сил держави, що тримає в полоні, якби вона обвинувачувалася в подібному порушенні, або якщо це є необхідним в інтересах національної безпеки (стаття 103) [3];

- обов'язок держави, що тримає в полоні, якщо вона прийняла рішення розпочати судовий процес проти військовополоненого, повідомити про це державі-покровительці якомога швидше, принаймні за три тижні до початку суду (стаття 104). З вимог щодо змісту повідомлення можна зробити висновок про право обвинуваченого знати суть обвинувачення із зазначенням застосованих юридичних положень закону [3];

- загальні, мінімальні гарантії судового розгляду та захисту, до яких є відсилка у ЖК I, ЖК II передбачають: військовополонений має право користуватися допомогою одного зі своїх товаришів-полонених, мати захист кваліфікованого адвоката або радника на власний вибір, викликати до суду свідків, та, якщо він уважає це необхідним, користуватися послугами компетентного перекладача. Держава, що тримає в полоні, інформує його про ці права завчасно, до початку слухання справи.

Якщо військовополонений не вибрав собі захисника, то держава-покровителька знаходить йому адвоката, маючи для цього у своєму розпорядженні, принаймні, один тиждень. На прохання держави-покровительки, держава, що тримає в полоні, передає їй список кваліфікованих осіб, які можуть забезпечити захист. У випадку, коли ні військовополонений, ні держава-покровителька не вибрали захисника, держава, що тримає в полоні, призначає кваліфікованого адвоката для здійснення захисту.

Адвокат, який здійснює захист від імені військовополоненого, має у своєму розпорядження, принаймні, два тижні до початку слухання справи, а також необхідні можливості для підготовки захисту обвинуваченого. Він може, зокрема, вільно відвідувати обвинуваченого та розмовляти з ним без свідків. Він може також розмовляти з усіма свідками захисту, зокрема з військовополоненими. Йому надаються такі можливості до закінчення строку оскарження вироку.

За певний, достатньо тривалий час до початку слухання справи, обвинувачений військовополонений одержує мовою, яку він розуміє, подробиці обвинувачення, а також ті документи, які зазвичай доводять до відома обвинуваченого згідно із законами, які є чинними у збройних силах держави, що тримає в полоні. Таку саму інформацію за тих самих обставин передають адвокату, який здійснює захист від імені військовополоненого.

Представники держави-покровительки мають право бути присутніми під час розгляду справи, якщо у виключних випадках справу не розглядають на закритому засіданні в інтересах державної безпеки. У таких випадках держава, що тримає в полоні, повідомляє про це відповідним чином державі-покровительці (стаття105);

- кожний військовополонений так само, як й особи зі складу збройних сил держави, що тримає в полоні, має право подавати апеляційну чи касаційну скаргу на будь-який винесений йому вирок або прохати перегляду справи. Йому надають повну інформацію про його право на оскарження вироку та про строк, протягом якого він може це зробити (стаття 106) [3].

Протокол I посилається та визначає «загальновизнані принципи звичайного судочинства», які є застосовними для судового процесу щодо особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного зі збройним конфліктом:

a) процедура повинна передбачати, щоб обвинувачений був без затримки проінформований про деталі правопорушення, що ставиться йому за вину, й надавати обвинуваченому до і під час суду всі необхідні права та засоби захисту;

b) жодна особа не може бути засуджена за правопорушення, крім як на підставі кримінальної відповідальності;

c) жодна особа не може бути звинувачена у вчиненні кримінального правопорушення або засуджена за нього на підставі будь-якої дії чи недоліку, які не є кримінальним правопорушенням згідно з нормами національного законодавства або міжнародного права, дія яких поширювалася на цю особу під час вчинення такої дії чи бездіяльності; також не може накладатися суворіше покарання, ніж те, яке було застосоване в той час, коли було вчинено це кримінальне правопорушення, якщо після вчинення правопорушення законом установлюється легше покарання, то дія цього закону поширюється й на даного правопорушника;

d) кожний, кому пред'являється звинувачення у правопорушенні, вважається невинним доти, доки його вина не буде доведена за законом;

e) кожний, кому пред'являється звинувачення у правопорушенні, має право на судовий розгляд у його присутності;

f) жодна особа не може бути примушена до подання свідчень проти самої себе або визнання себе винною;

g) кожний, кому пред'являється звинувачення у правопорушенні, має право допитувати свідків, які дають свідчення проти нього, або вимагати, щоб свідки були допитані, а також право на виклик і допит свідків на його користь на тих самих умовах, що й для свідків, які дають свідчення проти нього;

h) жодна особа не може переслідуватися або каратися тією ж стороною за правопорушення, за яке згідно з тим самим законом і судовою процедурою даній особі раніше було винесено вирок, що виправдовує чи засуджує її;

i) кожний, хто є переслідуваним у судовому порядку за правопорушення, має право на те, щоб вирок суду було оголошено публічно;

j) при винесенні вироку засудженому має бути повідомлено про його право на оскарження в судовому чи іншому порядку, а також про строк, протягом якого він може скористатися цим правом (частина 4 статті 75) [5].

Потрібно також зауважити, що віднесення Протоколу I до міжнародного звичаєвого права не є одностайним [10].

ЖК IV передбачає обов'язок окупаційної держави дотримуватися права на справедливий суд (статті 5, 71-76, 126) [4].

Таким чином, право на справедливий суд передбачене у всіх Женевських конвенціях та Протоколах I і II (у цій роботі не розглядався).

Крім того, порушення права на справедливий суд належить до серйозних порушень МГП, а у статутах міжнародних трибуналів недотримання права на справедливий суд визнається воєнним злочином (статут МКС стаття 67(1), 69, 8(2)(a)(vi), (c)(iv); Статут МТКЮ 2(f); Статут МКТР 4(g); Статут Специального суду по Сьєрра-Леоне 17 (2), 3(g).

Отже, основними гарантіями щодо справедливого судового розгляду у МГП можна визначити:

1) здійснення судового розгляду судом, створеним на основі закону (тобто суд має бути створений за вже діючими в країні законами), незалежність (передусім від виконавчої влади) і неупередженість суду (зокрема щодо оцінки діяння, наприклад, військовополоненого у порівнянні з аналогічним діянням громадянина (військовослужбовця) своєї країни);

2) презумпція невинуватості;

3) право обвинуваченого бути поінформованим про характер обвинувачення та норму закону, що визначає відповідальність за діяння;

4) право мати перекладача;

5) право бути особисто присутнім під час судового розгляду (що не виключає можливість здійснювати судовий розгляд in absentia);

6) заборона примушування до самообмови;

7) можливість публічного розгляду;

8) право на захист, зокрема право на безоплатну правову допомогу;

9) заборона притягнення до відповідальності двічі за одне і те саме порушення;

5) право на апеляційне і касаційне оскарження.

Таким чином, МГП відіграє ключову роль у забезпеченні права на справедливий суд в умовах збройних конфліктів, оскільки встановлює норми та механізми для захисту прав людини, забезпечує судове переслідування обвинувачених та справедливе правосуддя.

Висновки

МГП містить хоча дещо неструктуровані вимоги у частині регламентації та застосування права на справедливий суд, проте вони достатні і конкретні для визначення змісту і обсягу обов'язків держав та як інституційна основа для їх забезпечення, дотримання і виконання у відповідних умовах.

Національне законодавство, міжнародні правові акти та практика компенсують прогалини і конкретизують ці вимоги, визначають відповідні правові механізми, оскільки призначені для цього і мають більше можливостей, ніж МГП завдання якого специфічне, а сфера дії обмежена.

Література

1. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях

(ЖК I) від 12 серпня 1949 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_151

2. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії зі складу збройних сил на морі (ЖК II) від 12 серпня 1949 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_152

3. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими (ЖК III) від 12 серпня 1949 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_153

4. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни (ЖК IV) від 12 серпня 1949 року URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_154

5. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_199

6. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_200

7. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III), від 8 грудня 2006 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_g74

8. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі 1907 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_222)

9. Camins Emily Fair trial guarantees in international humanitarian law. URL: http://classic.austlii.edu.au/au/journals/NSWBarAssocNews/2008/4.pdf

10 Practice relating to Rule 100. Fair Trial Guarantees URL: https://ihl-databases.icrc.org/ar/customary-ihl/v2/rule100

Taran O.V., Cherniavskii S.S.

THE RIGHT TO A FAIR TRIAL UNDER THE STANDARDS OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW (INTERNATIONAL ARMED CONFLICT, CRIMINAL PROSECUTION)

The article deals with normative guarantees of the right to a fair trial in the provisions of international humanitarian law. Human rights, in particular the right to a trial, must be ensured and respected even in the conditions of an armed conflict, and its existence cannot be the only reason for the cancellation or limitation of such a right. Permissible restrictions and transformations caused by the objective circumstances of the armed conflict must be proportionate and necessary, arbitrary, excessive and unjustified restriction of this right is inadmissible. The right to a fair trial in the norms of international humanitarian law represents a minimum of basic, fundamental guarantees that are the basis for determining the available legal mechanisms for the protection and realization of this right in conditions of armed conflict. The main guarantees of a fair trial include: the administration of justice by an impartial, independent court established on the basis of the law, the right of the accused to know the nature and reason of the accusation, to have an interpreter, to use the help of a lawyer, the presumption of innocence, the possibility of appealing the court decision. This list is not exhaustive, as other sources of normative regulation and law enforcement contain broader and more detailed approaches to defining the components of this right.

Key words: international humanitarian law, trial, right to a fair trial, international armed conflict, indictment, judicial practice.

ПРАВОВА ПРИРОДА СПРОЩЕНОГО РЕЖИМУ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН, ЯК ОСОБЛИВОГО РЕЖИМУ РОБОЧОГО ЧАСУ

КОСІНЦЕВ Костянтин Вікторович - здобувач Харківського національного університету внутрішніх прав,

УДК 349.2
DOI 10.32782/NP.2023.2.39

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, сформовано авторське визначення поняття правовий режим, а також розкрито його специфічні властивості. Обґрунтовано, що в основі спрощеного режиму регулювання трудових відносин лежать відносини пов'язані із процесом праці, тобто, відрізком часу протягом якого вона здійснюється та в рамках якого можливе індивідуальне встановлення умов праці.

Ключові слова: режим, правовий режим, правове регулювання, робочий час, трудові правовідносини.

Постановка проблеми

Зміни у суспільстві, а також складні соціальні, економічні та політичні умови, обумовили необхідність корегування підходу законодавця до регулювання всіх сфері суспільного життя, а особливо в галузі праці. В даному контексті зауважимо, що Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення регулювання трудових відносин у сфері малого і середнього підприємництва та зменшення адміністративного навантаження на підприємницьку діяльність» до Кодексу законів про працю України було додано Главу ІІІ-Б «Спрощений режим регулювання трудових відносин» [1; 2]. Безперечно, це стало проривом в урегулюванні трудових відносин на підприємствах, установах та організаціях всіх форм власності. Проте, прийняття зазначеного Закону стало лише відправною точкою у розвитку даного інституту трудового права, а відтак, важливим та необхідним є проведення комплексних теоретичних досліджень, присвячених вивченню правової природи спрощеного режиму регулювання трудових відносин, як особливого режиму робочого часу.

Стан дослідження

Окремі проблемні питання, пов'язані із спрощеним режимом регулювання трудових відносин, у своїх наукових працях розглядали: Н.Б. Болотіна, В.С. Венедіктов, Г.С. Гончарова, В.В. Жернаков, М.І. Іншин, П.Д. Пилипенко, В.І. Прокопенко, О.М. Ярошенко та багато інших. Втім, незважаючи на значну кількість теоретичних здобутків, у науковій літературі недостатньо опрацьованим є питання правової природи спрощеного режиму регулювання трудових відносин, як особливого режиму робочого часу.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб розкрити правову природу спрощеного режиму регулювання трудових відносин, як особливого режиму робочого часу. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: розкрити сутність понять «режим» та «правовий режим»; охарактеризувати зміст режиму робочого часу, на основі чого розкрити особливості правової природи спрощеного режиму регулювання трудових відносин, як особливого режиму робочого часу.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній дістала подальшого розвитку характеристика правової природи спрощеного режиму регулювання трудових відносин, як особливого режиму робочого часу.

Виклад основного матеріалу

Щоб зрозуміти та правильно розкрити правову природу спрощеного режиму регулювання трудових відносин, як особливого режиму робочого часу, слід визначитись із сутністю правових режимів в цілому. В основі етимології терміну «режим» знаходиться одразу два іншомовні слова: французьке «regime» і латинське «regimen», що означають: а) державний лад, сполучення засобів, методів, способів здійснення влади; б) суворо регламентований розпорядок життя; в) система обов'язкових правил, вимог, норм, принципів, установлена для будь-якого виду діяльності; г) визначений стан, положення, статусу будь-кого, чи будь-чого. Так, енциклопедичний словник розкриває режим, як: державний лад, метод правління; установлений розпорядок життя; сукупність правил, заходів, норм для досягнення будь-якої мети. Зауважується, що поняття режиму містить у собі основні змістові відтінки цього слова, у тому числі й те, що правовий режим визначає ступінь жорсткості юридичного регулювання, наявність відповідних обмежень і пільг, допустимий рівень активності суб'єктів, меж їх правової самостійності [3, с.136-137]. Тож, виходячи лише з етимологічного значення слова «режим» можемо зробити висновок, що ним визначається якесь становище, стан, порядок; сукупність об'єктивних ознак або вимог.

Термін «режим» застосовується у багатьох галузях сучасної науки. Наприклад, в політології його використано у складі категорії «політичний режим» – спосіб функціонування політичної системи суспільства, який відображає сукупність прийомів і методів володарювання, сутність політичних відносин у суспільстві, ступінь реалізації демократії, стан законності, тобто весь спектр взаємовідносин влади, суспільства (народу) і особистості (громадян). Політичний режим формується в політичній системі суспільства під впливом цілої низки економічних, соціальних, культурно-ідеологічних фак-торів, історичних традицій, що склалися в суспільстві, ментально-психологічних чинників. Як складне, багатопланове явище він охоплює багато аспектів політичного життя суспільства [4, с.61].

В правовій літературі та положеннях нормативно-правових актів поняття режиму зустрічається у таких інтерпретаціях, як «податковий режим», «режим таємності», «режим державного кордону», «митний режим», «режим воєнного стану», «пропускний режим» і таке інше. Не меншим є коло визначень вихідної для всіх представлених словосполучень категорії «правовий режим». Наприклад, в Юридичній енциклопедії за редакцією Ю.С. Шемшученко останній розкрито, як особливий правовий порядок, встановлений для певних сфер суспільних відносин чи суспільства в цілому. До загальних ознак правового режиму віднесено наявність відповідних обмежень, заборон або пільг [5, с.83].

Схожим чином категорію розглядають інші представники юридичної науки. Наприклад, О.М. Бокій тлумачить правовий режим, як порядок регулювання за допомогою правових засобів, що становлять сукупність взаємодіючих між собою дозволів, заборон, позитивних зобов'язань і створюють особливу спрямованість у регулюванні. У рамках кожного правового режиму, за певним винятком, діють усі способи правового регулювання (дозволи, заборони, позитивні зобов'язання) [6, с.13-14]. Н. Коваленко описує правовий режим, як особливий порядок правового регулювання, що виражається в певному поєднанні юридичних засобів і створює бажаний соціальний стан і конкретний ступінь сприятливості або несприятливості для задоволення інтересів суб'єктів права [7, с.256]. Втім, незважаючи на популярність вищенаведеної точки зору, вона не є на сьогоднішній день єдиною.

Так, з позиції І.О. Гайдамака, поняття «правового режиму» виступає явищем багатомірним, багатоаспектним і має бути розподілено на режим законності, державної дисципліни і правопорядку. Правовий режим передусім виражається в системі діючого

законодавства, сукупності методів правового регулювання, процесах правотворчості і реалізації права, правовій свідомості суспільства [8, с.122]. В дисертаційному дослідженні О.П. Угровецького наголошено: «Правовий режим – це реалізація правових встановлень у всіх формах та на всіх стадіях у межах законності, постійне припинення законними засобами та методами будь-яких спроб відступу від правових приписів, це створення реальних і гарантованих умов для здійснення та захисту суб'єктивних прав громадян. Правовий режим – це форма, змістом якої виступає реальне практичне здійснення та втілення у життя вимог законності» [9, с.124-125].

Отже, дослідження наукових юридичних джерел показує багатоманітність тлумачень категорії «правовий режим», що визначається термінами «система», «порядок», «правомочності (права та обов'язки)», «метод правового регулювання», «форма правового впливу» і таке інше. Проте, незважаючи на різні підходи науковців до висвітлення сутності правових режимів, їх позиції пронизані рядом спільних аспектів, зокрема:

- по-перше, правовий режим є виразом правого регулювання, але специфічного, вузького характеру, тобто відображає вплив права на суспільно-правові відносини, за допомогою окремої групи спеціально призначених правових норм;
- по-друге, специфічність такого регулювання визначена його предметом – сукупністю суспільно-правових відносин, які: мають непритаманну іншим суспільним відносинам в суміжних сферах специфіку; виникають наслідком наявність особливих юридичних фактів; передбачають участь нетипових для інших відносин суб'єктів; дані суб'єкти володіють набором унікальних прав та обов'язків тощо;
- по-третє, правовий режим передбачає особливу методологію регулювання суспільно-правових відносин, тобто, заходи, засоби, способи та дії, які обираються у відповідності до змісту, сфери виникнення та інших особин соціальних зв'язків, які регламентуються, а також закріплюються у спеціальних правових нормах.

Тож, правова природа спрощеного режиму регулювання трудових відносин полягає у тому, що це, в першу чергу, особливого роду правовий режим, а, отже він передбачає специфічний, окремий різновид правового регулювання суспільно-правових відносин у сфері праці, реалізований за допомогою особливого набору правових методів, який в свою чергу зумовлений унікальністю: 1) сутності та змісту цих відносин; 2) правовим положенням суб'єктів трудових правовідносин; 3) їх юридичних прав та обов'язків.

З викладеного виходить, що іншим моментом, який визначає особливість правової природи спрощеного режиму регулювання трудових відносин є саме ці відносини. Відповідно до положень статті 49-5 КЗпП режим передбачає можливість встановлення індивідуальних умов праці працівника безпосередньо у трудовому договорі. В умовах спрощеного режиму та за умови, що це не суперечить іншим положенням КЗпП, сторони трудового договору можуть на власний розсуд за взаємною згодою врегулювати свої відносини в частині виникнення і припинення трудових відносин, системи оплати праці, норм праці, розміру заробітної плати з урахуванням встановленої законом мінімальної заробітної плати, надбавок, доплат, премій, винагород та інших заохочувальних, компенсаційних і гарантійних виплат, норм робочого часу та відпочинку з додержанням нормальної тривалості робочого часу на тиждень, тривалості щотижневого безперервного відпочинку та інших прав і гарантій, визначених Кодексом законів про працю України [1].

Дана норма показує, що в основі спрощеного режиму регулювання трудових відносин лежать відносини пов'язані із процесом праці, тобто, відрізком часу протягом якого вона здійснюється та в рамках якого можливе індивідуальне встановлення умов праці. При цьому, цей відрізок може охоплювати не весь процес трудової діяльності працівника на підприємстві, установі або організації. Важливим тут є факт погодження між працівником та роботодавцем особливих умов. Вказане свідчить про те, що спрощений режим регулювання трудових правовідносин є відгалуженням більш комплексної категорії, а саме режиму робочого часу.

З метою доведення цієї точки зору відмітимо, що етимологічно слово «час» – це:

1) одна з основних об'єктивних форм існування матерії, яка виявляється в тривалості буття; 2) тривалість існування явищ і предметів, яка вимірюється століттями, роками, місяцями, годинами, хвилинами і таке інше; 3) історичний період у розвитку природи і людства; визначена епоха або окремий етап у житті певного народу, держави, суспільства; 4) сприятливий, потрібний момент; 5) проміжок у послідовній зміні годин, днів, не зайнятий основною роботою, справами, вивільнений для відпочинку, дозвілля тощо [10].

Безпосередньо в нормах КЗпП тлумачення терміну «робочий час» відсутнє, хоча категорії яка ним описана присвячено окрему Главу IV [1]. Що стосується представників трудо-правової науки, то в їх роботах запропоновано різні тлумачення. Наприклад, С.М. Прилипко та О.М. Ярошенко обґрунтовують свою позицію контекстом застосування терміну «робочий час» в законодавстві. На їх погляд категорія має декілька значень: по-перше, норма тривалості робочого часу працівників; по-друге, час, протягом якого працівник згідно з розпорядком робочого дня, графіком змінності повинен перебувати на своєму або іншому вказаному йому робочому місці й виконувати трудові обов'язки; по-третє, фактично відпрацьований робочий час, який підлягає обліку в табелі обліку робочого часу та в інших документах [11, с. 406].

В тлумаченні К.Г. Науміка, А.М. Григоренко та В.В. Ушкальова робочий час – це частина календарного часу (визначені дні і години), протягом якого працівники згідно з графіком чи розпорядком, що розроблені відповідно до встановленої законодавством норми тривалості праці, повинні виконувати доручену роботу або інші службові обов'язки. Облік робочого часу дозволяє встановити фактичну тривалість кожного з окремих видів виконуваних робіт, виявити втрати робочого часу, простої (очікування) в роботі, встановити ступінь раціональності витрат робочого часу за видами і змістом робіт. Крім цього, науковці наголошують на багатоманітності методів регулювання робочого часу, до яких відносяться: 1) правові; 2) адміністративні; 3) організаційні; 4) соціально-психологічні; 5) медико-фізіологічні [12, с.65-66].

Цікаву точко зору пропонує В.В. Гончарук, яка виводить зміст категорії «робочий час» досліджуючи її в координатах марксистської економіко-політичної філософії: «Робочий час, як і час відпочинку, є однією з основних умов праці. В умовах ринкової економіки робочий час вважається не тільки формою залучення громадян до суспільного виробництва, але й найважливішою гарантією праці та забезпечення необхідного відпочинку. Форми залучення громадян до суспільного виробництва протягом робочого часу визначаються шляхом встановлення законодавством обов'язкової міри праці. Праця як доцільна діяльність, як процес, що існує між людиною та природою, відбувається у часі і має вираз у конкретній мірі. Ця конкретна міра праці, його кількісний вимір і буде робочим часом» [13, с.54]. На значенні робочого часу як істотної умови праці також наголошує П.Д. Пилипенко. На думку вченого робочий час є однією з істотних умов трудового договору і торкається інтересів як працівника, так і роботодавця. Його раціональне поєднання з часом відпочинку дає змогу ефективно використовувати здатність людини до продуктивної праці, відтворювати фізичні та психологічні характеристики працівника, а також комплексно застосовувати виробничі потужності та інше майно роботодавця. Зважаючи на викладене вчений робить висновок, що робочий час – це встановлений законом, колективним договором чи угодою сторін період, протягом якого працівники зобов'язані виконувати роботу, обумовлену трудовим договором. Необхідна тривалість робочого часу працівника відображає норму його робочого часу та обчислюється кількістю годин, які працівник повинен відпрацювати протягом певного календарного періоду. Норма робочого часу визначається робочими днями або робочими тижнями. Робочий тиждень – це встановлена законом чи на його підставі тривалість робочого часу в межах календарного тижня. На практиці застосовується два види робочого тижня: п'ятиденний або шестиденний. Робочий день – це тривалість роботи працівника протягом доби відповідно до графіка чи розпорядку роботи [14, с.271].

Численні наукові інтерпретації робочого часу та загальна дискусійність проблеми його визначення підкреслюють складність категорії та її багатоаспектний вираз. З огляду на це, вказане поняття необхідно розкривати з декількох точок зору, адже виключно таким чином можна врахувати та висвітлити всі притаманні йому особливості. Таким чином, робочий час – це: по-перше, реальний фізичний показник трудової діяльності працівників, який полягає у часовому відрізку обрахованого секундами, годинами, тижнями тощо, в рамках якого особа виконує покладені на неї трудові функції; по-друге, істотна умова праці з урахуванням якої визначаються обсяги трудової діяльності та встановлюються трудо-правові гарантії; по-третє, система трудових відносин, які виникають в аспектів регламенту та розподілу часу протягом якого особа виконує передбачені укладеним між нею та роботодавцем трудовим договором функції в статусі працівника, права та обов'язки, користується відповідними гарантіями праці, отримує за виконану роботу заробітну плату і таке інше. Саме дані правовідносини виступають предметом правового регулювання, у тому числі в рамках спрощеного режиму регулювання трудових правовідносин.

Відповідно до статті 50 КЗпП нормальна тривалість робочого часу працівників не може перевищувати 40 годин на тиждень [1]. Це максимальний граничний часовий показник в рамках якого трудова діяльність може законно здійснюватися та трудові-правовідносини між працівником і роботодавцем можуть існувати. Тобто, це нормальний, загальний режим робочого часу, який цілком може змінюватись в бік зменшення або за рахунок уведення відповідної системи розподілу робочих часів, зокрема, у вигляді режиму спрощеного регулювання трудових правовідносин.

Висновки

Таким чином, детальний аналіз правової природи спрощеного режиму регулювання трудових відносин показав, що її основою виступає два важливі та невід'ємні факти: 1) те, що вказаний режим є правовим режимом, що передбачає особливе правове регулювання трудових правовідносин за допомогою спеціальних методів у порядку, передбаченому окремою системою правових норм; 2) предметом регулювання виступають правовідносини, пов'язані із встановленням та розподілом робочого часу.

Література

1. Кодекс законів про працю України: закон від 10.12.1971 №322-VIII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1971. Додаток до №50.

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення регулювання трудових відносин у сфері малого і середнього підприємництва та зменшення адміністративного навантаження на підприємницьку діяльність: закон від 19.07.2022 №2434-IX. Офіційний вісник України. 2022. №68. Ст.4059.

3. Денисюк С.Ф. Громадський контроль за правоохоронною діяльністю в Україні: адміністративно-правові засади: дис… канд. юрид наук: Київ: Київський міжнародний університет. 2010. 393 с.

4. Бондаренко І.С. Оптимізація владно-управлінських відносин в умовах реформування політичної системи в Україні: дис… канд. юрид наук: Київ: Національна академія державного управління при Президентові України. 2010. 207 с.

5. Ковтун О.М. Правові аспекти охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду України: дис… канд. юрид наук: Київ: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. 2008. 233 с.

6. Бокій О.М. Адміністративно-правовий режим обігу зброї в Україні: дис… канд. юрид наук: Київ: Київський національний університет внутрішніх справ. 2010. 260 с.

7. Коваленко Н. До питання про визначення поняття та ознак правового режиму. Підприємництво, господарство і право. 2019. №12., с.254-258.

8. Гайдамака І.О. Правовий режим: поняття та види. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2008. Випуск 15., с.120-126.

9. Угровецький О.П. Організаційно-правові засади охоронної діяльності державної служби охорони при МВС України: дис… канд. юрид наук: Хаків: Національний університет внутрішніх справ. 2004. 224 с.

АНОТАЦІЯ

Аргументовано, що правова природа спрощеного режиму регулювання трудових відносин полягає у тому, що це, в першу чергу, особливого роду правовий режим, а, отже він передбачає специфічний, окремий різновид правового регулювання суспільно-правових відносин у сфері праці, реалізований за допомогою особливого набору правових методів, який в свою чергу зумовлений унікальністю: 1) сутності та змісту цих відносин; 2) правовим положенням суб'єктів трудових правовідносин; 3) їх юридичних прав та обов'язків.

Обґрунтовано, що в основі спрощеного режиму регулювання трудових відносин лежать відносини пов'язані із процесом праці, тобто, відрізком часу протягом якого вона здійснюється, та в рамках якого можливе індивідуальне встановлення умов праці. При цьому, цей відрізок може охоплювати не весь процес трудової діяльності працівника на підприємстві, установі або організації. Важливим тут є факт погодження між працівником та роботодавцем особливих умов. Вказане свідчить про те, що спрощений режим регулювання трудових правовідносин є відгалуженням більш комплексної категорії, а саме режиму робочого часу.

Зазначено, що правову природу спрощеного режиму регулювання трудових відносин, як особливого режиму робочого часу характеризують два важливі та невід'ємні факти, зокрема: 1) вказаний режим є правовим режимом, що передбачає особливе правове регулювання трудових правовідносин за допомогою спеціальних методів у порядку, передбаченому окремою системою правових норм; 2) предметом регулювання виступають правовідносини, пов'язані із встановленням та розподілом робочого часу.

Ключові слова: режим, правовий режим, правове регулювання, робочий час, трудові правовідносини.

SUMMARY

It is argued that the legal nature of the simplified regime of regulation of labor relations lies in the fact that it is, first of all, a special kind of legal regime, and therefore it provides for a specific, separate type of legal regulation of social and legal relations in the sphere of labor, implemented with the help of a special set legal methods, which in turn is determined by the uniqueness of: 1) the essence and content of these relations; 2) the legal status of subjects of labor relations; 3) their legal rights and obligations.

It is substantiated that the basis of the simplified regime of regulation of labor relations lies in relations related to the labor process, i.e., the period of time during which it is carried out, and within which individual establishment of labor conditions is possible. At the same time, this segment may not cover the entire process of an employee's work at an enterprise, institution or organization. What is important here is the fact that the employee and the employer agree on special conditions. This shows that the simplified regime of regulation of labor relations is an offshoot of a more complex category, namely the working time regime.

It is noted that the legal nature of the simplified regime of regulation of labor relations, as a special regime of working hours, is characterized by two important and integral facts, in particular: 1) the specified regime is a legal regime that provides for a special legal regulation of labor relations using special methods in the order provided a separate system of legal norms; 2) the subject of regulation is legal relations related to the establishment and distribution of working hours.

Key words: regime, legal regime, legal regulation, working hours, labor relations.

10. Білодід І.К. Словник української мови: в 11 томах. Том 11, 1980. Стор. 274.

11. Прилипко С. М. Трудове право України : підручник. С. М. Прилипко, О. М. Ярошенко. 2-ге вид., переробл. і допов. Х. : ФІНН, 2009. 728 с.

12. Наумік К. Г., Григоренко А. М., Ушкальов В. В. Організація діяльності державного службовця: Навчальний посібник. Харків : Вид. ХНЕУ, 2011. 320 с.

13. Гончарук В.В. Правове регулювання змін умов праці працівників міліції: дис… канд. юрид наук: Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ. 2009. 188 с.

14. Трудове право України: Академічний курс: Підруч. для студ. вшц. навч. закл. П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, З. Я. Козак та ін.; За ред. П. Д. Пилипенка. 3-тєвид., перероб. ідоп. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007 536 с.

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ В СФЕРІ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

МАКСИМОВИЧ Роман Олегович - кандидат юридичних наук, докторант, в.о. завідувача кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства факультету міжнародних відносин Національного авіаційного університету
ORCID ID: https://orchid.org/0000-0003-1812-6624
DOI 10.32782/NP.2023.2.40

У статті аналізується право на соціальний захист, яке є центральним елементом для гарантування людської гідності та реалізації прав людини. Розглядається, як це право забезпечує захист від втрати доходу через хворобу, інвалідність, материнство, травму, безробіття, старість або смерть члена сім'ї, а також від недоступності медичних послуг і недостатньої підтримки сімей. Також підкреслюється роль соціального забезпечення у зменшенні бідності, запобіганні соціальному відчуженню та сприянні соціальному залученню.

Автор досліджує міжнародні стандарти та документи, зокрема прийняті МОП, які допомагають країнам створювати надійні системи соціального забезпечення. Дане дослідження має на меті показати, як стандарти МОП та міжнародні документи формують правову основу для соціального захисту, яка є фундаментом для національних законодавств.

Також, автор отримав глибоке розуміння структури і функціонування права на соціальне забезпечення на міжнародному рівні, а також його взаємозв'язок з іншими правами людини. Аналізуються такі документи, як Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення (№ 102) і Рекомендація про мінімальні норми соціального захисту (№ 202), що встановлюють стандарти і керівні принципи для національних систем соціального забезпечення.

Ці дані є корисними та важливими, оскільки вони надають всеосяжну правову і політичну основу для розвитку національних систем соціального захисту, спрямованих на забезпечення соціальної справедливості, рівності і добробуту для всіх громадян. Вони також демонструють важливість координації соціального захисту з іншими економічними, соціальними і політичними політиками для забезпечення комплексного підходу до захисту прав людини.

Таким чином, право на соціальний захист не тільки сприяє реалізації інших прав людини, але й відіграє вирішальну роль у зміцненні соціальної справедливості та добробуту на національному та міжнародному рівнях.

Ключові слова: соціальне забезпечення, соціальний захист, соціальні права, права людини, Міжнародна організація праці, конвенції.

Постановка проблеми

Право на соціальний захист має центральне значення для гарантування людської гідності для всіх людей, особливо в умовах, коли вони не можуть реалізувати свої права людини через обставини, що виходять за межі їхнього контролю, такі як хвороба, інвалідність, безробіття, старість або втрата годувальника. Проблема полягає в тому, що не всі країни мають належно розроблені та ефективно функціонуючі системи соціального захисту, що забезпечують захист і підтримку вказаних категорій населення.

Соціальне забезпечення має відігравати ключову роль у подоланні бідності, запобіганні соціальному відчуженню та сприянні соціальному залученню. Однак, навіть з наявністю міжнародно визнаних стандартів, таких як Загальна декларація прав людини та Міжнародний пакт про економічні, соціаль-

ні та культурні права, держави стикаються з численними викликами у створенні та підтримці надійних систем соціального захисту. Це включає питання доступності, недискримінації, адекватного фінансування та адміністративної ефективності.

Основна проблема полягає в необхідності розвитку та впровадження ефективних національних стратегій, які б забезпечували загальне охоплення соціальним захистом та відповідали вимогам і рекомендаціям, встановленим міжнародними стандартами та конвенціями. Відсутність таких систем або їх недостатня ефективність призводить до порушення прав людини, зниження якості життя громадян та посилення соціальної нерівності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Багато досліджень та публікацій на тему міжнародно-правого регулювання соціального захисту знайшли своє відображення в роботах таких вчених**:** С. Прилипко, Н. Болотіна, О. Ярошенко, М. Шумило, А. Юшко та інші.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є дослідження та аналіз міжнародних стандарів регулювання соціального захисту в сучасному світі, визначення основних тенденцій та викликів у цій сфері, а також надання рекомендацій для вдосконалення національних систем соціального забезпечення з урахуванням міжнародних стандартів та кращих практик.

Виклад основного матеріалу

Право на соціальний захист має центральне значення для гарантування людської гідності для всіх людей, коли вони стикаються з обставинами, які позбавляють їх можливості повною мірою реалізувати свої права людини.

Право на соціальний захист включає право на доступ і збереження пільг без дискримінації з метою забезпечення захисту від:

- відсутність пов'язаного з роботою доходу через хворобу, інвалідність, материнство, травму на виробництві, безробіття, старість або смерть члена сім'ї;
- недоступність медичних послуг;
- і недостатня підтримка сім'ї, особливо дітей і дорослих.

Соціальний захист відіграє важливу роль у зменшенні та подоланні бідності, запобіганні соціальному відчуженню та сприянні соціальному залученню [1].

Протягом багатьох років стандарти, прийняті МОП для керівництва країнами у створенні та підтримці надійних систем соціального забезпечення, відігравали значну роль у сприянні реалізації права на соціальний захист, закріпленого в міжнародних документах з прав людини. Разом ці два набори документів, доповнені узгодженими на міжнародному рівні політичними керівними принципами, забезпечують всеосяжну основу для конкретизації підходу до соціального забезпечення, заснованого на правах людини, в національному та регіональному законодавстві та практиці.

З міжнародно-правової точки зору, визнання права на соціальне забезпечення було закріплено в універсально узгоджених і прийнятих документах, які визначають соціальне забезпечення як основне соціальне право, на яке має право кожна людина. Таким чином, право на соціальний захист було закріплено в кількох документах з прав людини, прийнятих Організацією Об'єднаних Націй, і чітко сформульовано як таке в основоположних документах з прав людини, а саме у Загальній декларації прав людини (ЗДПЛ) та Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права (МПЕСКП).

Зокрема, це закріплено у статті 22 Загальної декларації прав людини:

Кожна людина, як член суспільства, має право на соціальне забезпечення і має право на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особистості прав у економічній, соціальній і культурній галузях шляхом національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до організації і ресурсів кожної держави.

В статті 25 зазначено, що:

(1) Кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та

її сім'ї, і право на забезпечення на випадок безробіття, хвороби, інвалідності, вдівства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини. (2) Материнство і дитинство мають право на особливе піклування і допомогу. Усі діти, народжені у шлюбі чи поза ним, користуються однаковим соціальним захистом.

У статті 9 МПЕСКП зазначено, що:

«Держави, що беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожної людини на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування».

Право на соціальний захист також закріплено в правових документах ООН, що визначають права окремих груп населення, таких як Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979), Конвенція про права дитини (1989), Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965), Міжнародна конвенція про захист прав усіх трудящих-мігрантів та членів їхніх сімей (1990) та Конвенція про права осіб з інвалідністю (2006).

У той час як ЗДПЛ є беззаперечним викладом основних прав людини, МПЕСКП та інші конкретні конвенції ООН мають якість договорів, які створюють обов'язкові для виконання зобов'язання після ратифікації. Що стосується інших прав, закріплених у цих документах, то зобов'язання держав щодо реалізації права на соціальне забезпечення є зобов'язанням поступової реалізації, оскільки після ратифікації вони зобов'язуються вжити заходів для повної реалізації цього права в межах наявних у них ресурсів [1].

Комітет з економічних, соціальних і культурних прав (КЕСКП), який стежить за виконанням МПЕСКП, поступово розвинув зміст права на соціальне забезпечення, розглядаючи справи країн і тлумачачи це право в Зауваженні загального порядку № 19 від 2008 року. З цією метою робиться посилання на установчі документи МОП, а також на сукупність технічних конвенцій і рекомендацій з питань соціального забезпечення, прийнятих МОП, зокрема на Конвенцію про мінімальні норми соціального забезпечення 1952 року (№ 102) і нещодавно прийняту Рекомендацію про мінімальні норми соціального захисту 2012 року (№ 202). Спираючись на ці документи, Зауваження загального порядку № 19 від 2008 року визначає право на соціальне забезпечення як всеохоплююче:

«право на доступ до пільг у грошовій або натуральній формі та їх збереження без дискримінації з метою забезпечення захисту, зокрема, від (а) відсутності доходу, пов'язаного з роботою, спричиненого хворобою, інвалідністю, материнством, виробничою травмою, безробіттям, старістю або смертю члена сім'ї; (б) недоступного доступу до медичної допомоги; (в) недостатньої підтримки сім'ї, особливо для дітей та дорослих утриманців. (п. 2)».

У ньому більш детально розглядаються складові елементи цього права, які полягають, головним чином, у наступному:

1. Наявність системи соціального захисту: Стабільна система соціального забезпечення та відповідні схеми повинні бути доступними та діючими, встановленими законом та під відповідальністю органів державної влади, щоб забезпечити виплати за відповідними соціальними ризиками та непередбачуваними обставинами для теперішнього та майбутніх поколінь. (п. 11)

2. Всебічне охоплення соціальних ризиків та обставин: Система соціального забезпечення повинна законодавчо та на практиці забезпечувати виплати за дев'ятьма основними галузями соціального забезпечення, а саме: охорона здоров'я, хвороба, старість, безробіття, виробнича травма, підтримка сім'ї та дітей, материнство та дитинство, інвалідність, втрата годувальника та сироти. (пп. 12-21)

3. Доступність виплат по соціальному забезпеченню: Всі особи повинні бути охоплені системою без дискримінації та з урахуванням конкретних потреб. Умови отримання виплат мають бути обґрунтованими, пропорційними та прозорими. Внески на соціальне страхування та інші витрати системи повинні бути доступними для всіх. Бенефіціари повинні мати можливість брати участь в управлінні системою. Виплати повинні надаватися вчасно, а бенефіціари повинні мати фізичний доступ до послуг соціального забезпечення; особливі потреби певних груп населення повинні бути належним чином враховані, щоб забезпечити їм доступ до послуг. (пп. 23-27).

Як частина ширшої системи прав людини, право на соціальний захист слід розглядати у поєднанні з іншими правами, визнаними Загальною декларацією прав людини, МПЕСКП та Міжнародним пактом про громадянські і політичні права. Всі права людини дійсно вважаються неподільними, взаємозалежними та невід'ємними. Іншими словами, їх слід розглядати як нероздільний пакет, з рівним статусом, де реалізація одного права залежить від реалізації іншого. Дійсно, існують переконливі докази того, що соціальний захист не тільки зміцнює інші економічні, соціальні та культурні права, але й відіграє вирішальну сприятливу роль у їх зміцненні. У зв'язку з цим КЕСКП також визнав, що держави мають безпосередній обов'язок забезпечити, щоб системи соціального забезпечення надавали мінімально необхідний рівень виплат для всіх таким чином, щоб вони могли принаймні отримати «необхідну медичну допомогу, базовий притулок і житло, воду і санітарію, продукти харчування і найпростіші форми освіти» [2].

Зокрема, право на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я, викладене, наприклад, у статті 25 Загальної декларації прав людини та статті 12 МПЕСКП, невіддільне від права на соціальне забезпечення. Така ж взаємозалежність існує щодо права на достатній життєвий рівень, права на їжу, воду і санітарні послуги, права на освіту і житло, трудових прав, а також певних громадянських і політичних прав. Отже, така взаємозалежність вимагає тісної координації між соціальним захистом та іншими економічними, соціальними і політичними політиками і правовими рамками [3].

Сприяння реалізації права на соціальний захист є важливою частиною мандату МОП з моменту її заснування у 1919 році. Відтоді МОП була створена як авторитетний орган у цій сфері. У зв'язку з цим у Преамбулі Статуту МОП зазначено, що мандат Організації полягає, зокрема, у поліпшенні умов праці,

«запобігання безробіттю, ... захист працівника від хвороби, захворювання і каліцтва, пов'язаних з виконанням ним трудових обов'язків, захист дітей, молоді і жінок, забезпечення в старості і в разі каліцтва» [4].

Мандат МОП було розширено у 1944 році Філадельфійською декларацією, першим міжнародно-правовим документом, який закріпив право на соціальне забезпечення як право, що належить усім, і першим вираженням прихильності світової спільноти до поширення соціального забезпечення на всіх. Декларація, яка згодом стала частиною Статуту МОП, встановлює «урочисте зобов'язання Міжнародної організації праці сприяти поширенню серед народів світу програм, які забезпечать», серед іншого, «розширення заходів соціального забезпечення з метою надання основного доходу всім, хто потребує такого захисту і всебічної медичної допомоги», а також «забезпечення добробуту дітей і захисту материнства».

Понад 50 років потому, у 2001 році, Міжнародна конференція праці (МОП) підтвердила соціальне забезпечення як фундаментальне право людини, а його поширення на всіх, хто його потребує, було визнано фундаментальною частиною мандату МОП і викликом, який потребує серйозного і невідкладного вирішення всіма державами-членами. Як наслідок, у 2003 році МОП розпочала Глобальну кампанію за соціальне забезпечення та охоплення для всіх. Декларація МОП про соціальну справедливість для справедливої глобалізації, прийнята Міжнародною конференцією праці у 2008 році, знову підтвердила зобов'язання поширити соціальне забезпечення на всіх, хто потребує такого захисту в рамках Порядку денного гідної праці.

У 2009 році Міжнародна конференція праці визнала вирішальну роль політики соціального захисту в антикризовому реагуванні, а Глобальний пакт про робочі місця закликав країни «розглянути, у разі необхідності, питання про створення адекватного соціального захисту для всіх на основі базового мінімуму соціального захисту».

У червні 2011 року МКП прийняла Резолюцію та Висновки, в яких викладено стратегію МОП щодо вирішення проблеми розширення охоплення та подальшого розвитку систем соціального забезпечення. Виходячи з того, що соціальне забезпечення є правом людини та соціально-економічною необхідністю, МКП зазначила, що подолання роз-

ривів в охопленні є найвищим пріоритетом для справедливого економічного зростання, соціальної згуртованості та гідної праці для всіх жінок і чоловіків. Вона закликала до розширення охоплення соціальним забезпеченням на основі двовимірного підходу з метою побудови комплексних систем соціального забезпечення. Рекомендація про мінімальні норми соціального захисту 2012 року (№ 202), прийнята МОП у червні 2012 року, завершила стратегію МОП у сфері соціального забезпечення.

Згідно з Рекомендацією, ефективні національні стратегії розширення соціального захисту, відповідно до національних умов, повинні бути спрямовані на досягнення загального захисту населення шляхом забезпечення принаймні мінімального рівня гарантованого доходу та доступу до основних послуг охорони здоров'я (горизонтальний вимір), а також на поступове забезпечення більш високого рівня захисту відповідно до сучасних стандартів соціального забезпечення МОП (вертикальний вимір). Відповідно до національних пріоритетів, ресурсів та обставин, такі двовимірні стратегії мають бути спрямовані на побудову та підтримку комплексних і адекватних систем соціального забезпечення [4].

З нагоди сторіччя МОП у червні 2019 року МКП прийняла знакову Декларацію до сторіччя з метою надання подальших вказівок МОП та її членам щодо викликів і можливостей для майбутнього праці - від технологій до зміни клімату, від демографічних зрушень до потреби в нових навичках. Як і Філадельфійська декларація, нова Декларація є авторитетною заявою всіх членів МОП, в якій підбиваються підсумки поточних викликів і контексту та підтверджується прихильність членів організації до основних цінностей і принципів. Таким чином, вона слугуватиме керівництвом для дій МОП та її членів у майбутньому.

У Декларації до сторіччя підкреслюється необхідність того, щоб МОП «з неослабною енергією продовжувала виконувати свій статутний мандат щодо забезпечення соціальної справедливості шляхом подальшого розвитку свого підходу до майбутнього праці, орієнтованого на людину» [5].

Вказуючи на роль соціального захисту у формуванні справедливого, інклюзивного та безпечного майбутнього у сфері праці, вона закликає МОП спрямовувати свої зусилля, зокрема, «на розвиток і зміцнення систем соціального захисту, які є адекватними, стійкими та адаптованими до змін у світі праці» (п. II A (xv)), визнаючи, таким чином, її функцію досягнення справедливого і сталого майбутнього. Вона також закликає всіх членів зміцнювати здатність усіх людей користуватися можливостями мінливого світу праці, зокрема, шляхом «забезпечення загального доступу до всеосяжного та сталого соціального захисту» (п. III (A) (xv)). III (A) (iii)).

Виконуючи свій мандат у сфері соціального захисту та діючи як відповідальна установа ООН, МОП протягом багатьох років прийняла низку стандартів, що встановлюють конкретні зобов'язання та керівні принципи для держав щодо реалізації права на соціальне забезпечення шляхом розробки та підтримки всеосяжних і стійких систем соціального захисту. Стандарти МОП у сфері соціального забезпечення мають форму конвенцій або рекомендацій і встановлюють узгоджені на міжнародному рівні стандарти у сфері соціального забезпечення. Конвенції - це міжнародні договори, розроблені з метою їх ратифікації і, таким чином, створення юридичних зобов'язань для держав. У той час як Рекомендації не відкриті для ратифікації, вони містять загальні або технічні керівні принципи і часто доповнюють відповідні конвенції [5].

Ці конвенції та рекомендації розробляються та ухвалюються тристоронніми учасниками Організації: урядами, а також організаціями роботодавців і працівників, які представляють усі держави-члени МОП на Міжнародній конференції праці. Вони є основними документами, на яких ґрунтується політика МОП та її технічні рекомендації у сфері соціального захисту [6].

З 31 конвенцією, ухваленою протягом багатьох років, МОП є міжнародною організацією, яка розробила найбільшу кількість обов'язкових до виконання документів у цій сфері. З цієї причини стандарти соціального забезпечення МОП, і особливо знакова Конвенція № 102, стали визнаними у всьому світі

як ключові орієнтири для розробки заснованих на правах людини, надійних і стійких схем і систем соціального захисту. Насправді, це насамперед інструменти для урядів, які, консультуючись із роботодавцями та працівниками, намагаються розробити та впровадити законодавство про соціальне забезпечення, створити адміністративну та фінансову систему управління, а також розробити політику соціального захисту. Зокрема, ці стандарти слугують ключовими орієнтирами для:

- розробки національних стратегій розширення соціального забезпечення;
- розробки та підтримки комплексних національних систем соціального забезпечення;
- розробки та параметричного коригування схем соціального забезпечення;
- створення та впровадження ефективних механізмів захисту, правозастосування та дотримання законодавства;
- належного управління соціальним забезпеченням та вдосконалення адміністративних і фінансових структур;
- виконання міжнародних та регіональних зобов'язань, а також реалізації національних програм гідної праці; і
- роботи над досягненням Цілей сталого розвитку, зокрема цілей 1, 3, 5, 8, 10 та 16.

Історично та концептуально стандарти соціального захисту можна класифікувати на три різні групи або покоління стандартів, відповідно до підходу до соціального забезпечення, який вони втілювали на момент їх прийняття.

Перше покоління стандартів відповідає документам, прийнятим з моменту створення МОП до кінця Другої світової війни. Ці стандарти спрямовані на створення систем обов'язкового соціального страхування для конкретних галузей, охоплення основних сфер діяльності та основних категорій працівників.

Друге покоління стандартів спрямоване на уніфікацію та координацію різних схем соціального захисту в рамках єдиної системи соціального страхування, що охоплює всі непередбачувані випадки та поширює соціальне страхування на всіх працівників. Ця нова концепція відображена у флагманській Конвенції № 102.

Третє покоління стандартів відповідає документам, прийнятим після Конвенції № 102. За зразком останньої, вони пропонують вищий рівень захисту з точки зору охоплення населення та рівнів виплат, а також переглядають стандарти першого покоління [5].

Прийняття Рекомендації № 202 у 2012 році знаменує собою початок нового етапу в нормотворчості МОП у сфері соціального забезпечення, який можна було б назвати «всезагальним охопленням соціальним забезпеченням і всеохоплюючими системами». Рекомендація № 202 передбачає розвиток таких систем, що поступово поширюють своє охоплення на всіх членів суспільства, з метою реалізації права людини на соціальне забезпечення.

Висновок

Право на соціальний захист є ключовим елементом для забезпечення людської гідності та соціальної стабільності. Це право включає доступ до пільг, що захищають від відсутності доходу, нестачі медичних послуг і підтримки сімей. Визнання права на соціальне забезпечення в міжнародних документах, таких як Загальна декларація прав людини та Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, підкреслює його важливість як основного соціального права.

Міжнародна організація праці (МОП) відіграє важливу роль у розвитку стандартів соціального забезпечення, які слугують керівництвом для держав у створенні надійних систем соціального захисту. Важливість цього підходу підтверджується ухваленими документами, такими як Філадельфійська декларація, Рекомендація про мінімальні норми соціального захисту та Декларація до сторіччя МОП.

МОП постійно працює над розширенням охоплення соціального забезпечення, щоб забезпечити адекватний рівень захисту для всіх, хто цього потребує. Це передбачає створення комплексних систем соціального забезпечення, які відповідають сучасним викликам і потребам. Важливість соціального забезпечення як права людини та соціально-економічної необхідності визнана на міжнародному рівні, і його реалізація є важливим завданням для забезпечення гідного життя та соціальної справедливості.

Література

1. About the right to social security and human rights URL: https://www.ohchr.org/en/social-security/about-right-social-security-and-human-rights
2. General Comment No. 19 (The right to social security (Art. 9 of the Covenant), 4 Feb. 2008, E./C.12/GC/19, para. 59).URL: https://www.refworld.org/legal/general/cescr/2008/en/41968
3. For more information on the relationship between the right to social security and other human rights visit the Social Protection and Human Rights Platform: https://socialprotection-humanrights.org/.
4. ILO: Constitution of the International Labour Organisation, 1 April 1919, Preamble and Article 1 URL: https://normlex.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:55:0::NO::P55_TYPE,P55_LANG,P55_DOCUMENT,P55_NODE:KEY,en,ILOC,/Document
5. Building social protection systems: International standards and human rights instruments INTERNATIONAL LABOUR OFFICE Geneva URL: https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@ed_protect/@soc_sec/documents/publication/wcms_651219.pdf
6. ILO: Social security and the rule of law, Report III (1B), International Labour Conference, 100th Session, Geneva, 2011, P.284

Maksymovych Roman
Ph.D. in Law,
Doctoral student, Acting Head of the Department of International Law and and Comparative Law, Faculty of International Relations National Aviation University
ORCID ID: https://orchid.org/0000-0003-1812-6624
maksymovych1989@gmail.com

INTERNATIONAL STANDARDS IN THE FIELD OF SOCIAL PROTECTION REGULATION

The article analyzes the right to social security, which is central to guaranteeing human dignity and the realization of human rights. It examines how this right provides protection against loss of income due to illness, disability, maternity, injury, unemployment, old age or death of a family member, as well as against inaccessibility of medical services and insufficient support for families. The author also emphasizes the role of social security in reducing poverty, preventing social exclusion, and promoting social inclusion.

The author examines international standards and instruments, including those adopted by the ILO, that help countries to build robust social security systems. This study seeks to show how ILO standards and international instruments form the legal framework for social security, which is the foundation for national legislation and policies.

The author also gained a deep understanding of the structure and functioning of the right to social security at the international level, as well as its relationship with other human rights. Documents such as the Social Security (Minimum Standards) Convention (No. 102) and the Social Security (Minimum Standards) Recommendation (No. 202), which set standards and guidelines for national social security systems, are analyzed.

These are useful and important because they provide a comprehensive legal and policy framework for the development of national social security systems aimed at ensuring social justice, equality and well-being for all citizens. They also demonstrate the importance of coordinating social security with other economic, social and political policies to ensure a comprehensive approach to human rights protection.

Thus, the right to social security not only contributes to the realization of other human rights, but also plays a crucial role in promoting social justice and well-being at the national and international levels.

Key words: social security, social protection, social rights, human rights, International Labor Organization, conventions.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ТА ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ

ДУМЧИКОВ М.О. - д.ю.н., доцент, доцент кафедри кримінально правових дисциплін та судочинства Навчально-наукового інституту права СумДУ
https://orcid.org/0000-0002-4244-2419
DOI 10.32782/NP.2023.2.41

У статті здійснено комплексне дослідження міжнародно-правових стандартів захисту прав внутрішньо переміщених осіб та особливостей їх імплементації в національне законодавство України. Проаналізовано систему міжнародно-правових документів у сфері захисту ВПО, включаючи Керівні принципи ООН щодо внутрішнього переміщення та регіональні механізми захисту. Особливу увагу приділено європейській системі захисту прав ВПО, що базується на рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи, резолюціях ПАРЄ та практиці ЄСПЛ.

Досліджено структурно-функціональні особливості Керівних принципів ООН та їх вплив на формування регіональних механізмів захисту ВПО. Проведено детальний аналіз Кампальської конвенції як прогресивного інструменту захисту прав ВПО. Розглянуто практику ЄСПЛ у справах щодо захисту майнових прав та забезпечення правового захисту ВПО, зокрема у справах «Ксенідес-Арестіс проти Туреччини» та «Доган та інші проти Туреччини».

На основі проведеного аналізу визначено основні проблеми імплементації міжнародних стандартів в українському законодавстві та запропоновано рекомендації щодо їх вирішення. Обґрунтовано необхідність створення централізованого органу з питань ВПО, вдосконалення механізмів компенсації за втрачене майно та розробки довгострокових рішень щодо інтеграції ВПО. У статті також розглянуто питання фінансових механізмів підтримки ВПО та перспективи впровадження електронних систем обліку та моніторингу.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, міжнародно-правові стандарти, імплементація, захист прав, національне законодавство, Керівні принципи ООН, європейські стандарти.

Вступ

Актуалізація проблематики міжнародно-правового захисту внутрішньо переміщених осіб детермінована безпрецедентним зростанням їх чисельності в глобальному вимірі. За даними Моніторингового центру внутрішнього переміщення (IDMC), станом на кінець 2023 року кількість ВПО досягла 71,1 млн осіб [1]. Така динаміка зумовлює імперативну необхідність переосмислення наявних механізмів міжнародно-правового регулювання та пошуку інноваційних підходів до захисту прав означеної категорії осіб.

Метою дослідження є комплексний теоретико-правовий аналіз міжнародно-правових стандартів захисту прав внутрішньо переміщених осіб, визначення ступеня їх імплементації в національне законодавство України та розробка науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення нормативно-правового забезпечення захисту прав ВПО відповідно до міжнародних стандартів.

Проблематика дослідження зумовлена необхідністю вирішення комплексу теоретичних і практичних завдань, пов'язаних

із визначенням юридичної природи та змісту міжнародно-правових стандартів захисту прав ВПО, їх співвідношення з національним законодавством України. Особливої уваги потребує аналіз механізмів імплементації міжнародних стандартів у внутрішньодержавне право та оцінка їх ефективності. https://www.unhcr.org/sites/default/files/legacy-pdf/47949f912.pdf

Статистичні дані щодо внутрішнього переміщення демонструють безпрецедентну динаміку зростання. Як вже було зазначено, за даними Internal Displacement Monitoring Centre, станом на кінець 2023 року загальна кількість внутрішньо переміщених осіб у світі досягла рекордної позначки – 71,1 мільйона осіб. При цьому, найбільша кількість нових випадків внутрішнього переміщення була зафіксована в Україні – 5,9 мільйонів осіб [1].

Згідно з даними Міжнародної організації з міграції, в Україні станом на серпень 2023 року зареєстровано близько 6,2 мільйона внутрішньо переміщених осіб. Варто зазначити, що майже 60% ВПО – це жінки, 24% – особи похилого віку, та близько 20% – діти [2]. Така масштабна криза внутрішнього переміщення потребує особливої уваги міжнародної спільноти та вдосконалення наявних механізмів захисту прав ВПО.

Результати

Фундаментальним міжнародно-правовим інструментом у сфері захисту прав внутрішньо переміщених осіб є Керівні принципи ООН щодо внутрішнього переміщення 1998 року, які, незважаючи на їх рекомендаційний характер, набули статусу універсального міжнародного стандарту та відображають загальновизнані норми міжнародного права у цій сфері [3].

Дихотомічна природа Керівних принципів проявляється у тому, що вони, з одного боку, є кодифікацією існуючих норм міжнародного права, а з іншого – інноваційним інструментом, що заповнює прогалини у правовому регулюванні статусу ВПО. Принципи інкорпорують норми міжнародного гуманітарного права, міжнародного права прав людини та міжнародного права біженців, створюючи комплексний механізм захисту прав ВПО.

Структурно-функціональний аналіз Керівних принципів дозволяє виокремити чотири основні блоки, зокрема: 1) загальні принципи; 2) принципи захисту від переміщення; 3) принципи захисту під час переміщення; 4) принципи щодо гуманітарної допомоги; 5) принципи щодо повернення, переселення та реінтеграції.

Особливої уваги заслуговує концептуалізація поняття «внутрішньо переміщена особа», яке визначається через призму двох конститутивних елементів: вимушений характер переміщення та неперетин міжнародно визнаних державних кордонів. При цьому каузальний зв'язок між фактом переміщення та його причинами (збройний конфлікт, ситуації загального насильства, порушення прав людини, стихійні лиха) є визначальним для набуття статусу ВПО [4].

Водночас, імплементаційний механізм Керівних принципів базується на доктрині «суверенітет як відповідальність», згідно з якою первинна відповідальність за захист прав ВПО покладається на національні уряди. При цьому, міжнародна спільнота має право пропонувати свої послуги для надання гуманітарної допомоги, якщо держава не може або не бажає забезпечити адекватний захист переміщених осіб [5].

Регіональні механізми захисту прав внутрішньо переміщених осіб демонструють значну варіативність підходів та рівнів правового регулювання в різних регіонах світу.

Африканський континент демонструє найбільш прогресивний підхід, прийнявши Кампальську конвенцію (The Kampala Convention) у 2009 році. Це перший у світі юридично обов'язковий регіональний інструмент щодо захисту ВПО. За даними Африканського Союзу, станом на 2023 рік Конвенцію ратифікували 31 держава-член [6].

Пропонуємо детально розглянути кожен механізм Кампальської конвенції:

1) Чіткі зобов'язання держав щодо запобігання внутрішньому переміщен-

ню закріплені у статтях 3 та 4 Конвенції та включають: обов'язок розробки систем раннього попередження у зонах потенційного переміщення; створення та впровадження стратегій зменшення ризику катастроф; заходи щодо запобігання та вирішення конфліктів, включаючи захист майна та територій, традиційно зайнятих громадами. Важливо відзначити, що стаття 4 встановлює відповідальність держав за утримання від дискримінаційної практики переміщення за ознаками раси, релігії, культури [6].

2) Механізми захисту та допомоги ВПО детально регламентовані у статтях 5-9 Конвенції, які встановлюють комплексну систему забезпечення основних прав та свобод. Зокрема, передбачається створення правової бази для надання допомоги ВПО; забезпечення гуманітарного доступу; захист від дискримінації; забезпечення адекватних умов життя, включаючи харчування, воду, житло, медичну допомогу та санітарні послуги. За даними УВКБ ООН, цей механізм став моделлю для розробки національних законодавств у багатьох країнах Африки [7].

3) Відповідальність недержавних суб'єктів регулюється статтею 7 Конвенції, що є унікальним положенням у міжнародному праві. Конвенція покладає відповідальність на недержавні збройні групи, приватні військові компанії, транснаціональні корпорації та інших недержавних акторів за дії, що призводять до переміщення.

4) Механізми компенсації збитків встановлені статтями 12 та 13 Конвенції та передбачають створення ефективної системи відшкодування втрат ВПО. Конвенція зобов'язує держави забезпечити компенсацію за втрачене майно, відновлення документів, доступ до правосуддя та правову допомогу. За даними Internal Displacement Monitoring Centre [https://www.internal-displacement.org/publications/compensation-mechanisms], цей механізм є найбільш прогресивним серед існуючих міжнародних інструментів захисту прав ВПО, оскільки встановлює чіткі процедури та критерії компенсації.

Що стосується європейського регулювання питань пов'язаних, варто зазначити, що у європейському контексті, хоча відсутній спеціальний юридично обов'язковий документ щодо ВПО, захист їхніх прав забезпечується через рекомендації Ради Європи, Практику ЄСПЛ та Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи.

Рекомендація Rec(2006)6 Комітету Міністрів Ради Європи щодо внутрішньо переміщених осіб є фундаментальним документом, що встановлює комплексні стандарти захисту прав ВПО в європейському правовому просторі. Документ закріплює принцип першочергової відповідальності держави за захист прав ВПО, наголошуючи на необхідності забезпечення їх основних прав та свобод без дискримінації. Особлива увага приділяється питанням документації, майнових прав, освіти, виборчих прав та сімейного возз'єднання. При цьому, Рекомендація встановлює чіткі вимоги щодо створення умов для довгострокових рішень, включаючи добровільне повернення, переселення та інтеграцію на місці переміщення [8].

Варто зауважити, що механізми імплементації, передбачені Рекомендацією, охоплюють розробку національних стратегій, створення координаційних механізмів та забезпечення участі ВПО у прийнятті рішень. Особливе значення має положення про необхідність постійного моніторингу ситуації та збору даних, що дозволяє оперативно реагувати на зміни у потребах ВПО та адаптувати відповідні механізми захисту.

Не менш важливою в зазначеному контексті виступає і Практика Європейського суду з прав людини, яка відіграє ключову роль у формуванні юридичних стандартів захисту прав внутрішньо переміщених осіб у європейському правовому просторі. Найбільш знаковим рішенням є справа «Чірагов та інші проти Вірмені» (заява № 13216/05), де Суд встановив порушення статті 1 Протоколу № 1 (захист власності), статті 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя) та статті 13 (право на ефективний засіб правового захисту) Конвенції [9]. Це рішення стало прецедентним

у контексті визнання триваючого характеру порушень прав ВПО та відповідальності держави за забезпечення ефективних механізмів захисту їхніх прав. Аналогічні правові позиції були підтверджені у справі «Саргсян проти Азербайджану». В цьому випадку, Суд додатково наголосив на позитивних зобов'язаннях держави щодо створення механізмів відновлення порушених прав ВПО [10].

У справі «Ксенідес-Арестіс проти Туреччини» (Xenides-Arestis v. Turkey, заява № 46347/99) ЄСПЛ сформулював принципово важливі позиції щодо майнових прав ВПО [11]. Суд встановив, що тривале позбавлення доступу до майна становить триваюче порушення статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції. Особливу увагу Суд приділив питанню ефективних засобів правового захисту, зазначивши, що держава зобов'язана створити механізм розгляду майнових претензій, який має відповідати критеріям доступності, оперативності та справедливості. В рішенні також підкреслюється, що компенсація за втрачене майно повинна враховувати не лише його ринкову вартість, але й моральну шкоду, завдану тривалим позбавленням можливості користуватися власністю.

У справі «Доган та інші проти Туреччини» (Doğan and Others v. Turkey, заяви №№ 8803-8811/02, 8813/02 та 8815-8819/02) Суд розвинув свою практику щодо захисту прав ВПО, встановивши комплексний підхід до оцінки порушень. ЄСПЛ визнав порушення не лише майнових прав, але й права на повагу до приватного та сімейного життя (стаття 8 Конвенції) [12]. Ключовою інновацією цього рішення стало визнання Судом того, що відсутність адекватних та ефективних засобів правового захисту для ВПО становить системну проблему, яка вимагає вжиття загальних заходів на національному рівні.

Не можна не відмітити спеціальні резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи, зокрема, Резолюція ПАРЄ 2198 (2018) «Про гуманітарні наслідки війни в Україні» визначає ключові проблеми захисту прав ВПО в Україні та закликає до посилення міжнародної підтримки. Документ наголошує на необхідності забезпечення соціального захисту ВПО, включаючи доступ до житла, медичної допомоги, освіти та працевлаштування. Особлива увага приділяється питанням захисту прав дітей, літніх людей та осіб з інвалідністю серед ВПО [13]. Резолюція також закликає до створення ефективного механізму компенсації за пошкоджене чи втрачене майно та забезпечення безперешкодного доступу гуманітарних організацій до всіх територій, де перебувають ВПО.

В свою чергу, Резолюція ПАРЄ 2214 (2018) «Про гуманітарні потреби та права внутрішньо переміщених осіб» встановлює загальноєвропейські стандарти захисту прав ВПО та механізми реагування на гуманітарні кризи. У документі підкреслюється необхідність розробки довгострокових рішень для ВПО, включаючи інтеграцію за місцем переміщення або безпечне повернення. Резолюція закликає держави-члени Ради Європи до імплементації Керівних принципів ООН щодо внутрішнього переміщення та рекомендацій Комітету Міністрів у національне законодавство, а також до забезпечення ефективної координації між усіма залученими сторонами у наданні допомоги ВПО [14].

Що стосується, питань імплементації найкращих зарубіжних практик щодо захисту прав внутрішньо переміщених осіб хотілося б зазначити наступне. У правовій площині ключовими проблемами імплементації виступають: відсутність універсального юридично обов'язкового міжнародного документу щодо захисту ВПО; складність адаптації міжнародних стандартів до національних правових систем; неузгодженість національного законодавства з міжнародними нормами. Як зазначає, Eka R. Stepanovaособливо гострою є проблема відсутності ефективних механізмів примусу до виконання міжнародних стандартів [15].

Водночас, на інституційному рівні спостерігаються такі проблеми: недостатня координація між різними органами державної влади; слабкість інституційної спроможності відповідальних органів; відсутність чіткого розподілу повноважень

між різними інституціями. За даними Internal Displacement Monitoring Centre, у багатьох країнах відсутні спеціалізовані органи з питань ВПО або їхні повноваження обмежені [1].

На нашу думку основні практичні проблеми імплементації включають перш за все обмеженість фінансових ресурсів для реалізації програм підтримки ВПО, складність забезпечення довгострокових рішень танедостатність кваліфікованого персоналу. Згідно з дослідженням Brookings Institution «Addressing Internal Displacement: A Framework for National Responsibility» (2023), особливо гострою є проблема забезпечення сталого фінансування програм підтримки ВПО [16].

На законодавчому рівні пріоритетним є подальша гармонізація українського законодавства з міжнародними стандартами. За даними дослідження УВКБ ООН в Україні, необхідно: удосконалити механізми компенсації за пошкоджене/зруйноване майно, спираючись на практику ЄСПЛ у справах «Ксенідес-Арестіс проти Туреччини» та «Доган та інші проти Туреччини» [17].

Водночас, варто розробити механізми перехідного правосуддя; впровадити спеціальні процедури документування порушень прав ВПО. При цьому, особливу увагу слід приділити розробці нормативно-правової бази для забезпечення довгострокових рішень щодо ВПО, включаючи питання житла, працевлаштування та соціальної інтеграції.

Перш за все пропонуємо розглянути рекомендації на інституційному рівня, зокрема:

1) Створення централізованого органу з питань ВПО з чіткими повноваженнями та ресурсами, за прикладом успішного досвіду Грузії; 2) Впровадження електронної системи обліку та моніторингу потреб ВПО (за зразком естонської моделі E-Government); 3) Розвиток механізмів координації між центральними та місцевими органами влади; 4) Створення спеціалізованих підрозділів у судових органах для розгляду справ ВПО.

Наступним успішним елементом реалізації зарубіжного досвіду щодо захисту ВПО повинно стати покращення механізмів фінансової підтримки. На нашу думку така підтримка повинна включати такі елементи, зокрема: 1) творення спеціального фонду для фінансування програм підтримки ВПО; 2) розробку механізмів державно-приватного партнерства у забезпеченні житлом; 3) впровадження програм мікрокредитування для підтримки підприємницьких ініціатив ВПО.

За оцінками World Bank Group, такий комплексний підхід дозволить забезпечити стійкі рішення для ВПО в Україні та може стати моделлю для інших країн, що стикаються з подібними викликами [18].

Висновок

За результатами проведеного компаративістського дослідження детерміновано, що міжнародно-правові стандарти захисту прав внутрішньо переміщених осіб конституюють холістичну систему нормативно-правових імперативів та принципів, інкорпорованих у документах різної юридичної сили. Парадигмальне значення мають Керівні принципи ООН щодо внутрішнього переміщення, які, незважаючи на їх рекомендаційний характер, стали фундаментальною основою для генези регіональних механізмів захисту ВПО, найбільш прогресивним з яких є Кампальська конвенція. Європейська система захисту прав ВПО, що базується на тріаді нормативних джерел – рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи, резолюціях ПАРЄ та прецедентній практиці ЄСПЛ, – встановлює високі стандарти правового захисту ВПО та механізми їх імплементації.

Емпіричний аналіз проблематики імплементації міжнародних стандартів в українському правовому полі експлікував необхідність комплексної модернізації національного механізму захисту прав ВПО. Магістральними напрямками такої трансформації мають стати: подальша гармонізація законодавства з міжнародними стандартами, зокрема в аспекті компенсаторних механізмів та пролонгованих рішень; інституціоналізація спеціалізова-

ного органу з питань ВПО; діджиталізація системи обліку та моніторингу; імплементація ефективних фінансових інструментів підтримки ВПО. Консеквентна реалізація запропонованих рекомендацій уможливить створення в Україні ефективної системи захисту прав ВПО, що корелюватиме з найкращими міжнародними практиками та стандартами.

Література

1. Internal Displacement Monitoring Centre (2023). Global report on internal displacement 2023. URL: https://www.internal-displacement.org/publications/2023-global-report-on-internal-displacement-grid
2. International Organization for Migration. (n.d.). Ukraine displacement. URL: https://displacement.iom.int/ukraine
3. Офіс Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення всередині країни. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/uk/kerivni-principi-oon-z-pitan-vnutrishnogo-peremishchennya-vseredini-krayini
4. Natalia Block. On the Essence of the Concept "Internally Displaced Person. DOI: 10.23939/law2024.43.026
5. Mendjul M.V.The principle of the rule of law and the legal basis of the system of protection of refugees, asylum seekers and internally displaced persons. URL: https://www.researchgate.net/publication/372553982_The_principle_of_the_rule_of_law_and_the_legal_basis_of_the_system_of_protection_of_refugees_asylum_seekers_and_internally_displaced_persons
6. African Union Convention for the Protection and Assistance of Internally Displaced Persons in Africa (Kampala Convention) https://au.int/treaties/african-union-convention-protection-and-assistance-internally-displaced-persons-africa.
7. Protecting Internal Displaced Persons: A Manual for Law and Policy Makers, October 2008. URL: https://www.unhcr.org/protection/idps/50f955599/kampala-convention-model-protection-assistance-internally-displaced-persons.html
8. Council of Europe. (2006). Recommendation of the Committee of Ministers to member states on internally displaced persons. URL: https://rm.coe.int/16806b5aaf
9. European Court of Human Rights. CASE OF CHIRAGOV AND OTHERS v. ARMENIA. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155353
10. European Court of Human Rights. CASE OF SARGSYAN v. AZERBAIJAN. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155662
11. European Court of Human Rights. CASE OF XENIDES-ARESTIS v. TURKEY. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-71800
12. European Court of Human Rights. CASE OF DOĞAN AND OTHERS v. TURKEY. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61854
13. Parliamentary Assembly of the Council of Europe. (2018). The humanitarian needs and rights of internally displaced persons in Europe. URL: http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=24432&lang=en
14. Humanitarian needs and rights of internally displaced persons in Europe. URL: http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=24736&lang=en
15. Eka R. Stepanova. Social Security of Internally Displaced Persons. URL: https://www.researchgate.net/publication/369217494_Social_Security_of_Internally_Displaced_Persons
16. Protecting Internally Displaced Persons: A Manual for Law and Policymakers. URL: https://www.brookings.edu/research/protecting-internally-displaced-persons/
17. United Nations High Commissioner for Refugees. UNHCR Ukraine. URL: https://www.unhcr.org/ua/
18. World Bank. Ukraine recovery. URL: https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/ukraine-recovery

INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS FOR THE PROTECTION OF THE RIGHTS OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS AND THEIR IMPLEMENTATION IN THE NATIONAL LEGISLATION OF UKRAINE

The article provides a comprehensive study of international legal standards for protecting the rights of internally displaced persons (IDPs) and the peculiarities of their implementation in Ukraine's national legislation. The research analyzes the system of international legal documents in the field of IDP protection, including the UN Guiding Principles on Internal Displacement and regional protection mechanisms. Particular attention is devoted to the European system of IDP rights protection, based on the recommendations of the Committee of Ministers of the Council of Europe, PACE resolutions, and ECtHR case law.

The study examines the structural and functional features of the UN Guiding Principles and their influence on the formation of regional mechanisms for IDP protection. A detailed analysis of the Kampala Convention as a progressive instrument for protecting IDP rights has been conducted. The research scrutinizes the ECtHR's jurisprudence in cases concerning property rights protection and legal safeguards for IDPs, particularly in the cases of Xenides-Arestis v. Turkey and Doğan and Others v. Turkey.

Based on the conducted analysis, the article identifies key challenges in implementing international standards in Ukrainian legislation and proposes recommendations for their resolution. The research substantiates the necessity of establishing a centralized IDP authority, improving compensation mechanisms for lost property, and developing long-term solutions for IDP integration. The article also addresses financial support mechanisms for IDPs and prospects for implementing electronic registration and monitoring systems.

Keywords: internally displaced persons, international legal standards, implementation, protection of rights, national legislation, UN Guiding Principles, European standards, Kampala Convention, ECtHR case law.

ЗАСТОСУВАННЯ АНАЛОГІЇ ЗАКОНУ, ЯК СПОСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОМ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

ІГНАТЬЄВ Денис Павлович - аспірант кафедри кримінального процесу та стратегічних розслідувань Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

УДК 343.13
DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2023.2.42

Стаття присвячена дослідженню питання подолання прогалини в кримінальному процесуальному законодавстві України, а саме відсутності нормативно встановленого строку досудового розслідування кримінальних проступків з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань до дня повідомлення особі про підозру. На підставі аналізу практики Європейського суду з прав людини та судів України пропонуються способи подолання вказаної прогалини законодавства. Описані ситуації у кримінальних провадженнях, які виникли виключно через прогалину у кримінальному процесуальному законодавстві через відсутність встановленого у Кримінальному процесуальному кодексі України строку досудового розслідування про проступки (з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань до дня повідомлення особі про підозру). Для того, щоб виключити виникнення таких ситуацій необхідно внести відповідні зміни до Кримінального процесуального кодексу України щодо встановлення строку досудового розслідування про проступки з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань до дня повідомлення особі про підозру. Також зазначається, що відповідно до ст. 41 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, якщо Європейський суд з прав людини визнає, що мало місце порушення Конвенції або Протоколів до неї, і якщо внутрішнє законодавство відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд, якщо необхідно, надає справедливу сатисфакцію потерпілій стороні. Тому державі важливо забезпечити дотримання слідчим суддею та судом прав, гарантованих Конвенцією, зокрема права на справедливий суд, оскільки порушення Конвенції тягне за собою відповідальність держави.

Ключові слова: слідчий суддя, суд, аналогія закону, прогалина в законодавстві, строк досудового розслідування.

Постановка проблеми

Ратифікувавши Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод [1] (далі – Конвенція) Україна зобов'язалася гарантувати кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I Конвенції (ст. 1 Конвенції). Одним із прав, гарантованих Конвенцією, є право на справедливий суд, яке закріплене в її ст. 6. Відповідно положень ст. 9 Конституції України національні суди зобов'язані забезпечувати дотримання вказаного права учасників кримінального провадження. Вважаю за доцільне розглянути питання забезпечення судом права особи на справедливий суд шляхом застосування аналогії закону під час розгляду кримінального провадження у першій інстанції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання прогалин у праві, способи їх подолання, застосування аналогії закону

у кримінальному процесі висвітлювали у своїх статтях М.І. Репан, Ю.Л. Єлаєв, М.М. Забарний, Н. Дроздович, О.А. Лейба, С. Погребняк, Ю.В. Совтан, А.В. Піжевська, Д.В. Данилюк, проте в їх роботах залишилося не дослідженим питання застосування аналогії закону, як спосіб забезпечення судом першої інстанції права на справедливий суд у кримінальному провадженні.

Постановка завдання

Мета дослідження – отримання нових наукових результатів щодо можливості забезпечення слідчим суддею та судом права особи на справедливий суд шляхом застосування аналогії закону під час розгляду кримінального провадження у першій інстанції. Для цього слід провести аналіз національного кримінального процесуального закону на предмет наявності прогалини в законодавстві, на підставі судової практики ЄСПЛ та національних судів України визначити спосіб подолання прогалини в законодавстві слідчим суддею та судом першої інстанції.

Виклад основного матеріалу

Україною Конвенція була ратифікована 17.07.1997 р. та для нашої держави набрала чинності 11.09.1997 р. З метою регулювання, зокрема, відносин, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення Європейського суду з прав людини у справах проти України, з впровадженням в українське судочинство європейських стандартів прав людини був прийнятий Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [2] в ч. 1 ст. 17 якого закріплено, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права. Під час розгляду судами кримінальних проваджень кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (ч. 5 ст. 9 Кримінального процесуального кодексу України [3] (далі – КПК України)). В ст. 6 Конвенції зазначено, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Отже, однією зі складових права на справедливий суд є розгляд судом справи упродовж розумного строку.

В чинному кримінальному процесуальному законодавстві України розумність строків є однією із загальних засад кримінального провадження (п. 21 ч. 1 ст. 7 КПК України). Відповідно до ч.ч. 1-3 ст. 28 КПК України під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті в розумні строки. Розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Розумні строки не можуть перевищувати передбачені цим Кодексом строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень. Проведення досудового розслідування у розумні строки забезпечує прокурор, слідчий суддя (в частині строків розгляду питань, віднесених до його компетенції), а судового провадження – суд. Критеріями для визначення розумності строків кримінального провадження є: складність кримінального провадження, яка визначається з урахуванням кількості підозрюваних, обвинувачуваних та кримінальних правопорушень, щодо яких здійснюється провадження, обсягу та специфіки процесуальних дій, необхідних для здійснення досудового розслідування тощо; поведінка учасників кримінального провадження; спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень.

Чинним кримінальним законодавством кримінальні правопорушення поділяються на проступки та злочини (нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі).

Статтею 219 КПК України визначені строки досудового розслідування. При цьому ці строки законодавцем розділені залежно від класифікації кримінального

правопорушення та прив'язані до дня повідомлення особі про підозру.

Так, ч. 2 ст. 219 КПК України визначено, що строк досудового розслідування з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань або винесення постанови про початок досудового розслідування у порядку, встановленому ст. 615 КПК України, до дня повідомлення особі про підозру становить: 1) дванадцять місяців – у кримінальному провадженні щодо нетяжкого злочину; 2) вісімнадцять місяців – у кримінальному провадженні щодо тяжкого або особливо тяжкого злочину.

В ч. 3 ст. 219 КПК України зазначено, що з дня повідомлення особі про підозру досудове розслідування повинно бути закінчене: 1) протягом сімдесяти двох годин – у разі повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку або затримання особи в порядку, передбаченому частиною четвертою ст. 298^2 КПК України; 2) протягом двадцяти діб – у разі повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку у випадках, якщо підозрюваний не визнає вину або необхідності проведення додаткових слідчих (розшукових) дій, або вчинення кримінального проступку неповнолітнім; 3) протягом одного місяця – у разі повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального проступку, якщо особою заявлено клопотання про проведення експертизи у випадку, передбаченому частиною другою ст. 298^4 КПК України; 4) протягом двох місяців з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину.

Таким чином строк досудового розслідування з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань до дня повідомлення особі про підозру встановлений лише для злочинів, а для проступків не встановлений.

На мою думку, така ситуація порушує принцип правової визначеності – загальний принцип права, який гарантує забезпечення легкості з'ясування змісту права і можливість скористатися цим правом у разі необхідності.

Принцип правової визначеності є невід'ємною, органічною складовою принципу верховенства права. У широкому розумінні принцип правової визначеності являє собою сукупність вимог до організації та функціонування правової системи з метою забезпечення перш за все стабільного правового становища індивіда шляхом вдосконалення процесів правотворчості та правозастосування.

Європейська комісія «За демократію через право» (Венеціанська комісія) у п. 44 своєї доповіді від 04 квітня 2011 р. «Верховенство права» [4] зазначила, що принцип юридичної визначеності є істотно важливим для питання довіри до судової системи та верховенства права. Аби досягти цієї довіри, держава повинна зробити текст закону легко доступним. Закон має бути сформульований з достатньою мірою чіткості, аби особа мала можливість скеровувати свою поведінку.

Європейський суд з прав людини в п. 169 та п. 170 рішення у справі «Олександр Волков проти України» [5] зазначив, що вислів «згідно із законом» вимагає, по-перше, щоб оскаржуваний захід мав певне підґрунтя у національному законодавстві; він також стосується якості закону, про який йдеться, вимагаючи, щоб він був доступний для зацікавленої особи, яка, окрім того, повинна мати можливість передбачити наслідки його дії щодо себе, та відповідав принципові верховенства права (див., серед інших джерел, рішення від 25 березня 1998 року у справі «Копп проти Швейцарії» (Kopp v. Switzerland), п. 55, Reports of Judgments and Decisions 1998-II). Отже, ця фраза передбачає, inter alia, що формулювання національного законодавства повинно бути достатньо передбачуваним, щоб дати особам адекватну вказівку щодо обставин та умов, за яких державні органи мають право вдатися до заходів, що вплинуть на їхні конвенційні права (див. рішення від 24 квітня 2008 року у справі «C.G. та інші проти Болгарії» (C.G. and Others v. Bulgaria), заява № 1365/07, п. 39). Крім того, законодавство повинно забез-

печувати певний рівень юридичного захисту проти свавільного втручання з боку державних органів. Існування конкретних процесуальних гарантій є у цьому контексті необхідним. Те, які саме гарантії вимагатимуться, певною мірою залежатиме від характеру та масштабів зазначеного втручання (див. рішення у справі «P.G. та J.H. проти Сполученого Королівства» (P.G. and J.H. v. the United Kingdom), заява № 44787/98, п. 46, ECHR 2001-IX).

Також, Європейський суд з прав людини зазначає, що відповідальність за подолання недоліків законодавства, правових колізій, прогалин, інтерпретаційних сумнівів лежить, в тому числі, і на судових органах, які застосовують та тлумачать закони (п.п. 54, 62-65 рішення у справі «Вєренцов проти України» [6]).

На практиці відсутність прямо встановленого строку досудового розслідування проступків (з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань до дня повідомлення особі про підозру) приводить до занадто тривалого такого досудового розслідування, що порушує одну із загальних засад кримінального провадження – розумність строків. Вказане в свою чергу є порушенням закріпленого ст. 6 Конвенції права на справедливий суд.

В суді першої інстанції до повноважень слідчого судді та суду належить забезпечення дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, а тому на мою думку слідчий суддя та суд мають забезпечувати дотримання закріпленого ст. 6 Конвенції права обвинуваченого на справедливий суд, в частині розумності строків під час розгляду кримінальних проваджень щодо проступків, наступним чином.

Відповідно до ч. 2 ст. 298 КПК України досудове розслідування кримінальних проступків (дізнання) здійснюється згідно із загальними правилами досудового розслідування, передбаченими цим Кодексом, з урахуванням положень цієї глави.

Глава 25 «Особливості досудового розслідування кримінальних проступків» КПК України (яка містить спеціальні норми щодо досудового розслідування проступків) не містить норм щодо строків досудового розслідування, а тому щодо строків цього розслідування слід керуватися загальними нормами, визначеним в ст. 219 КПК України.

Частиною 2 ст. 219 КПК України визначений строк досудового розслідування у кримінальних провадженнях, у яких жодній особі не повідомлено про підозру, лише для кримінальних проваджень щодо нетяжких, тяжких та особливо тяжких злочинів. Строк досудового розслідування для проступків не встановлений. Таким чином оскільки у кримінальному процесуальному законі строк досудового розслідування проступків (у випадку коли жодній особі не повідомлено про підозру) не встановлений, то має місце прогалина в законодавстві.

Способами подолання прогалин в законодавстві є застосування аналогії закону, або аналогії права. Відповідно до ч. 6 ст. 9 КПК України у випадках, коли положення цього Кодексу не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, визначені частиною першою статті 7 цього Кодексу.

Однією із засад кримінального провадження є розумність строків (п. 20 ч. 1 ст. 7 КПК України).

Практика Європейського суду з прав людини та вищезазначені норми КПК України передбачають, що у кримінальних справах слід дотримуватись розумних строків. Виходячи з цього, строк досудового розслідування проступків (у випадку коли жодній особі не повідомлено про підозру) повинен існувати інакше не можливо дотриматись принципу розумності строків. Отже, оскільки норми КПК України не містять строку досудового розслідування проступків, то слідчий суддя та суд, з метою забезпечення права особи на справедливий суд, зобов'язані забезпечити дотримання вказаного права.

В цьому випадку способом забезпечення судом дотримання права на справедливий суд є застосування аналогії закону.

Отже, для подолання прогалини в законодавстві (відсутність в нормах КПК України строку досудового розслідування проступків) слід застосувати аналогію закону та застосовувати положення ч. 2 ст. 219 КПК України. Оскільки, повторюсь, в тому числі й на суд покладений обов'язок щодо подолання недоліків законодавства, правових колізій, прогалин, інтерпретаційних сумнівів (п.п. 54, 62-65 рішення у справі «Вєренцов проти України»).

Частиною 2 ст. 219 КПК України визначено, що строк досудового розслідування з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань або винесення постанови про початок досудового розслідування у порядку, встановленому ст. 615 цього Кодексу, до дня повідомлення особі про підозру становить: 1) дванадцять місяців – у кримінальному провадженні щодо нетяжкого злочину; 2) вісімнадцять місяців – у кримінальному провадженні щодо тяжкого або особливо тяжкого злочину. Оскільки в ч. 2 ст. 219 КПК України визначено два строки досудового розслідування, то з метою не погіршення становища підозрюваного, обвинуваченого, слід застосувати менший строк.

Отже, за аналогією закону строк досудового розслідування проступків (з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань або винесення постанови про початок досудового розслідування у порядку, встановленому ст. 615 цього Кодексу, до дня повідомлення особі про підозру) становить 12 місяців.

На стадії досудового розслідування застосування аналогії закону та забезпечення слідчим суддею дотримання права на розумний строк можливо, наприклад, шляхом відмови у задоволенні скарги на постанову слідчого про закриття кримінального провадження у зв'язку із закінченням строків досудового розслідування.

Так, слідчий суддя Шевченківського районного суду м. Києва ухвалою від 18 серпня 2020 р. [7] у справі № 761/22433/20 відмовив у задоволенні скарги потерпілої на постанову слідчого про закриття кримінального провадження за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 125 Кримінального кодексу України (далі – КК України) [8], у зв'язку із закінченням строків досудового розслідування. Обґрунтовуючи своє рішення слідчий суддя зазначив, що відомості про кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 125 КК України до ЄРДР внесено 11.04.2019 р. Постановою від 11.04.2020 слідчий кримінальне провадження закрив, у зв`язку із закінченням строку досудового розслідування, на підставі абз. 14 ч. 1 ст. 284 КПК України. Слідчий суддя погодився із вказаною постановою слідчого та дійшов висновку, що визначений у ч. 1 ст. 219 КПК України строк досудового розслідування закінчився 11.04.2020 р. та жодній особі не повідомлено про підозру слідчий безальтернативно, був зобов`язаний прийняти рішення про закриття кримінального провадження, у зв`язку з закінченням строку досудового розслідування. Київський апеляційний суд ухвалою від 30 вересня 2020 р. [9] залишив без змін ухвалу слідчого судді Шевченківського районного суду м. Києва ухвалою від 18 серпня 2020 р. у справі № 761/22433/20.

На стадії судового провадження застосування аналогії закону та забезпечення судом дотримання права на розумний строк можливо, наприклад, шляхом закриття провадження у справі.

Так, Ленінський районний суд м. Миколаєва ухвалою від 27 вересня 2021 р. [10] у справі № 489/3647/21 закрив кримінальне провадження за обвинуваченням осіб у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 125 та ч. 2 ст. 125 КК України. Суд дійшов висновку, що органи досудового розслідування застосовуючи ст. 219 КПК України в системному зв'язку з ст. 12 КК України та враховуючи ст. 58 Конституції України та практику ЄСПЛ повинні були виходити з того, що для кримінального провадження відносно обвинувачених строки досудового розслідування з моменту реєстрації в ЄРДР до моменту оголошення про підозру складають 12 місяців і у випадку необхідності повинні були бути продовжені. Однак, стро-

ки досудового розслідування не продовжувались, про зупинення або закриття з подальшим скасування відповідної постанови доказів суду не надано. Враховуючи викладене, суд дійшов висновку про необхідність задоволення клопотання захисника та закриття провадження у справі.

Миколаївський апеляційний суд ухвалою від 16 листопада 2021 р. [11] залишив без змін ухвалу Ленінського районного суду м. Миколаєва від 27 вересня 2021 р. у справі № 489/3647/21.

Верховний Суд ухвалою від 28 грудня 2021 р. [12] відмовив у відкритті касаційного провадження за касаційною скаргою прокурора на ухвалу Ленінського районного суду м. Миколаєва від 27 вересня 2021 р. та ухвалу Миколаївського апеляційного суду від 16 листопада 2021 р. у справі № 489/3647/21.

При цьому, суд касаційної інстанції зазначив, що з приводу доводів апеляційної скарги прокурора про відсутність посилання на положення закону, якими передбачено закриття провадження (ст. 284 КПК України), суд апеляційної інстанції зазначив в ухвалі, що наявність правових прогалин не може слугувати підставою для погіршення правового становища обвинувачених, у зв`язку з чим, застосуванню підлягають загальні положення кримінального процесуального закону, якими у цьому випадку є верховенство права та розумність строків, адже: кримінальне провадження здійснюється з додержанням принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави; кожному гарантується право на справедливий розгляд та вирішення справи в розумні строки незалежним і неупередженим судом, створеним на підставі закону.

Висновки

Ситуації, що описані, зокрема у справах № 761/22433/20 та № 489/3647/21, виникли виключно у зв'язку з прогалиною в кримінальному процесуальному законодавстві – відсутність встановленого строку досудового розслідування проступків (з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань до дня повідомлення особі про підозру).

З метою усунення виникнення подібних ситуацій, звичайно, слід внести відповідні зміни до кримінального процесуального кодексу України щодо встановлення строку досудового розслідування проступків з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань до дня повідомлення особі про підозру.

Також слід звернути увагу на те, що відповідно до ст. 41 Конвенції якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або Протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливу сатисфакцію.

Отже, забезпечення слідчим суддею та судом дотримання гарантованих Конвенцією прав, зокрема права на справедливий суд, має важливе значення для держави, оскільки порушення Конвенції тягне за собою відповідальність держави.

Література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 08.05.2023).

2. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#top (дата звернення: 08.05.2023).

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 08.05.2023).

4. Верховенство права : доповідь від 04 квітня 2011 р. Європейська комісія «За демократію через право» (Венеціанська комісія). URL: https://supreme.

court.gov.ua/userfiles/CDL_AD_2011_003_rev_2011_04_04.pdf (дата звернення: 08.05.2023).

5. Справа «Олександр Волков проти України»: рішення від 9 січня 2013 р. Європейський суд з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#top (дата звернення: 08.05.2023).

6. Справа «Вєренцов проти України» : рішення від 11 квітня 2013 р. Європейський суд з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_945#top (дата звернення: 08.05.2023).

7. Ухвала від 18 серпня 2020 р. : Шевченківський районний суд м. Києва. Справа № 761/22433/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/91040539 (дата звернення: 08.05.2023).

8. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text URL: (дата звернення: 08.05.2023).

9. Ухвала від 30 вересня 2020 р.: Київський апеляційний суд. Справа № 761/22433/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/92214734 (дата звернення: 08.05.2023).

10. Ухвала від 27 вересня 2021 р. : Ленінський районний суд м. Миколаєва. Справа № 489/3647/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/99888855 (дата звернення: 08.05.2023).

11. Ухвала від 16 листопада 2021 р. : Миколаївський апеляційний суд. Справа № 489/3647/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/101322710 (дата звернення: 08.05.2023).

12. Ухвала від 28 грудня 2021 р. : Верховний Суд. Справа № 489/3647/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/102298187 (дата звернення: 08.05.2023).

References

1. Yevropeiska konventsiia z prav liudyny [European Convention on Human Rights] (1950). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].

2. Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [On the Execution of Decisions and Application of the Practice of the European Court of Human Rights: Law of Ukraine] No. 3477-IV (2006, February 23). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#top [in Ukrainian].

3. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine] No. 4651-VI (2012, April 13). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text [in Ukrainian].

4. Rule of Law : Report of European Commission “For Democracy through Law” (Venice Commission) (2011, April 4). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/CDL_AD_2011_003_rev_2011_04_04.pdf [in Ukrainian].

5. Case “Olexandr Volkov v. Ukraine”: decision of January 9, 2013. European Court of Human Rights. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#top [in Ukrainian].

6. Case “Verentsov v. Ukraine”: decision of April 11, 2013. European Court of Human Rights. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_945#top [in Ukrainian].

7. Decision of August 18, 2020: Shevchenkivskyi District Court of Kyiv. Case No. 761/22433/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/91040539 [in Ukrainian].

8. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]: No. 2341-III (201, April 5). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text [in Ukrainian].

9. Resolution dated September 30, 2020: Kyiv Court of Appeal. Case No. 761/22433/20. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/92214734 [in Ukrainian].

10. Resolution dated September 27, 2021: Leninsky District Court of Mykolaiv. Case No. 489/3647/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/99888855 [in Ukrainian].

11. Resolution dated November 16, 2021: Mykolaiv Court of Appeal. Case No. 489/3647/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/101322710 [in Ukrainian].

12. Decision of December 28, 2021: Supreme Court. Case No. 489/3647/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/102298187 [in Ukrainian].

Ignatiev Denys,
PhD student of the Department of Criminal Procedure and Strategic Investigations of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
ORCID: 0009-0004-0092-4200
e-mail: ignatief@i.ua

APPLICATION OF ANALOGY OF LAW AS A WAY OF ENSURING THE RIGHT TO A FAIR TRIAL IN CRIMINAL PROCEEDINGS BY THE COURT OF FIRST INSTANCE

The article is devoted to the study of the issue of overcoming the gap in the criminal procedural legislation of Ukraine, namely the absence of a regulatory period for pre-trial investigation of criminal offenses from the moment of entering information about a criminal offense into the Unified Register of Pre-Trial Investigations until the day the person is notified of the suspicion. Based on the analysis of the practice of the European Court of Human Rights and the courts of Ukraine, ways of overcoming the specified gap in the legislation are proposed. Situations in criminal proceedings that arose solely due to a gap in criminal procedural legislation due to the absence of a period for pre-trial investigation of offenses established in the Criminal Procedure Code of Ukraine (from the moment of entering information about a criminal offense into the Unified Register of Pre-Trial Investigations until the day the person is notified of the suspicion) are described. In order to prevent such situations, it is necessary to make appropriate amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine to establish the term of pre-trial investigation of misdemeanors from the moment of entering information about a criminal offense into the Unified Register of Pre-Trial Investigations until the day the person is notified of the suspicion. It is also noted that in accordance with Article 41 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, if the European Court of Human Rights finds that there has been a violation of the Convention or the Protocols thereto, and if the domestic legislation of the relevant High Contracting Party provides for only partial compensation, the Court, if necessary, shall provide just satisfaction to the injured party. Therefore, it is important for the state to ensure that the investigating judge and the court observe the rights guaranteed by the Convention, in particular the right to a fair trial, since a violation of the Convention entails the responsibility of the state.

Keywords*: investigating judge, court, analogy of law, gap in legislation, term of pre-trial investigation.*

РЕФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МЕДІАЦІЇ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

КАНДИБА Євгеній Станіславович - аспірант кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету

УДК 347.919.3
DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2023.2.43

Дослідження розкриває проблематику відповідальності медіаторів, висвітлюючи, що чинний закон визначає лише загальні засади цивільно-правової, адміністративної, кримінальної та дисциплінарної відповідальності, проте не встановлює конкретних механізмів їх реалізації. Автор пропонує конкретизувати санкції за порушення професійних обов'язків медіатора, включаючи попередження, тимчасове призупинення права на здійснення медіаційної діяльності та виключення з реєстру медіаторів.

Значна увага у статті приділяється питанню правового статусу сторін медіації. Підкреслюється необхідність чіткого визначення їхніх прав і обов'язків для забезпечення справедливості та прозорості процесу. Автор акцентує увагу на потребі законодавчого передбачення відповідальності за недобросовісну поведінку сторін, таку як використання медіації для затягування вирішення спору чи збору інформації для судового процесу.

У статті обґрунтовується важливість запровадження фінансових стимулів для розвитку медіації, зокрема через повернення частини судового збору у разі успішного позасудового врегулювання спору та встановлення скорочених строків розгляду справ для тих, хто попередньо спробував медіацію. Автор підкреслює актуальність цих заходів з огляду на проблему затяжного судового розгляду в Україні, що часто стає підставою для скарг до Європейського суду з прав людини.

Особлива увага приділяється питанням конфіденційності медіаційного процесу та виконання медіаційних угод. Автор зазначає, що чинне законодавство не визначає умов, за яких інформація, отримана під час медіації, може бути використана в суді, і пропонує передбачити, що таке використання можливе лише за згодою сторін. Щодо виконання угод, пропонується надати медіаційним угодам, затвердженим судом, статус виконавчих документів, а для досудових угод – запровадити спрощену процедуру судового затвердження або можливість нотаріального посвідчення з правом видачі виконавчого напису.

Завершується дослідження аналізом відповідності українського законодавства міжнародним стандартам у сфері медіації. Автор наголошує на необхідності гармонізації вітчизняних норм з положеннями Директиви ЄС 2008/52/ЄС, Типового закону ЮНСІТРАЛ та Сінгапурської конвенції, особливо в аспектах забезпечення якості медіації, захисту конфіденційності та механізмів виконання міжнародних медіаційних угод.

Ключові слова: медіація, відповідальність медіатора, правовий статус сторін медіації, судова медіація, конфіденційність медіації, виконання медіаційних угод, міжнародні стандарти медіації.

Постановка проблеми

Медіація як процедура мирного врегулювання спорів за участю нейтрального посередника має значний потенціал для розвантаження судової системи, зниження соціальної напруженості та формування культури конструктивного діалогу в суспільстві. Водночас, ефективність цього інституту значною мірою залежить від якості його нормативно-право-

вого забезпечення, чіткості визначення статусу учасників процедури, механізмів захисту їхніх прав та гарантій виконання досягнутих домовленостей.

Актуальність удосконалення правового регулювання медіації в Україні підкреслюється також євроінтеграційними процесами, які вимагають гармонізації національного законодавства з нормами та стандартами Європейського Союзу. Директива ЄС 2008/52/ЄС встановлює базові принципи медіації у цивільних та господарських справах, які мають бути повною мірою імплементовані у правову систему України.

Метою цього дослідження є комплексний аналіз сучасного стану правового регулювання медіації в Україні, виявлення існуючих проблем та розробка рекомендацій щодо їх вирішення. Особлива увага приділяється таким аспектам, як правовий статус учасників медіаційної процедури, інтеграція медіації в систему судочинства, гарантії конфіденційності та виконання угод за результатами медіації, а також відповідність українського законодавства міжнародним стандартам у цій сфері.

Стан дослідження проблематики

Проблематика правового регулювання медіації привертає увагу багатьох українських та зарубіжних науковців, які досліджують різні аспекти цього альтернативного способу вирішення спорів. Значний внесок у розвиток теоретичних засад медіації та аналіз практичних проблем її впровадження в Україні зробили В. Мотиль, А. Бондаренко, С. Дяченко, Н. Колокольна, Ю. Навроцька, У. Воробель, М. Поліщук та інші дослідники.

Виклад основного матеріалу

Прийняття Закону України «Про медіацію» у 2021 році стало значним кроком у напрямі інституціоналізації альтернативних механізмів вирішення спорів в Україні. Цей нормативний акт заклав основи для правового регулювання медіації як позасудового способу врегулювання конфліктів, що відповідає сучасним тенденціям розвитку правових систем. Проте, попри очевидний прогрес, аналіз чинного законодавства свідчить про наявність суттєвих прогалин і колізій, які перешкоджають повноцінному функціонуванню цього інституту. У цьому контексті виникає потреба у комплексному вдосконаленні нормативно-правової бази, що має на меті не лише усунути виявлені недоліки, але й адаптувати медіацію до реалій української правової системи та міжнародних стандартів.

Одним із ключових аспектів, який потребує доопрацювання, є правовий статус учасників медіаційної процедури. Законодавче регулювання прав, обов'язків і відповідальності всіх суб'єктів, залучених до медіації, наразі залишається недостатньо деталізованим. Щодо медіаторів, чинний Закон України «Про медіацію» визначає лише загальні засади їхньої відповідальності. Зокрема, стаття 15 цього нормативного акта передбачає цивільно-правову відповідальність за порушення умов договору про проведення медіації, адміністративну чи кримінальну відповідальність у випадках, передбачених законом, а також дисциплінарну відповідальність за недотримання етичних норм, якщо медіатор є членом відповідного об'єднання. Проте конкретні механізми реалізації цієї відповідальності залишаються невизначеними, що створює ризик неоднозначного тлумачення та застосування норм [1].

Дослідники, зокрема В. Мотиль, зазначають, що медіатори можуть нести відповідальність за цілу низку порушень, таких як недостовірна реклама, неналежне виконання професійних обов'язків, втручання у приватне життя сторін чи розголошення конфіденційної інформації [2, с. 48]. На нашу думку, для підвищення ефективності медіації доцільно конкретизувати санкції за такі дії, передбачивши, наприклад, попередження, тимчасове призупинення права на здійснення медіаційної діяльності чи виключення з реєстру медіаторів. Такий підхід сприяв би зміцненню професійної дисципліни та довіри до інституту медіації.

Не менш важливим є уточнення правового статусу сторін медіації. Чітке визначення їхніх прав і обов'язків є необхідною умовою для забезпечення справедливості та прозорості процесу. А. Бондаренко підкреслює, що гарантії дотримання прав сторін є основою легітимності медіаційної процедури [3, с. 296]. Водночас чинне законодавство не повною мірою враховує можливі зловживання з

боку учасників, такі як використання медіації для затягування вирішення спору чи збору інформації для судового процесу. У цьому контексті доцільно доповнити Закон України «Про медіацію» нормами, які б передбачали відповідальність за недобросовісну поведінку, а також визначали правові наслідки відмови від участі в медіації після її початку. Досвід Великобританії може слугувати прикладом для вдосконалення цього аспекту. Тамтешня судова практика демонструє, що відмова сторони від медіації без обґрунтованих підстав може призвести до відмови у відшкодуванні судових витрат, навіть у разі перемоги у справі [4]. Такий підхід стимулює сторони до конструктивного використання альтернативних механізмів вирішення спорів і міг би бути адаптований до українських реалій.

Окремої уваги заслуговує правове регулювання статусу інших учасників медіаційної процедури, таких як представники сторін, захисники, перекладачі та експерти. Законодавство наразі не містить детальних положень щодо їхньої ролі, кваліфікаційних вимог чи відповідальності. На нашу думку, доцільно встановити чіткі норми, які б визначали повноваження представників, зокрема щодо підписання угод за результатами медіації, а також вимоги до документів, що підтверджують ці повноваження. Для захисників важливо окреслити їхню функцію як надавачів правової підтримки, уникаючи їх домінування у процесі, що суперечило б принципам медіації. Щодо перекладачів і експертів, необхідно передбачити мінімальні стандарти кваліфікації та відповідальність за неналежне виконання обов'язків, наприклад, за неточний переклад чи необґрунтований експертний висновок. Така деталізація сприяла б підвищенню якості медіаційного процесу та зміцненню його правових засад.

Іншим важливим напрямом удосконалення є інтеграція медіації в систему судочинства. Закон України «Про медіацію» у своїх прикінцевих положеннях передбачає внесення змін до низки нормативних актів, таких як Господарський і Цивільний процесуальні кодекси, Кодекс законів про працю та Земельний кодекс, що свідчить про прагнення законодавця до системного підходу [5, с. 46]. Зокрема, процесуальні кодекси дозволяють примирення сторін через медіацію на будь-якій стадії розгляду справи та повернення 60% судового збору у разі укладення мирової угоди. Проте практична реалізація цих норм стикається з проблемами через недостатню деталізацію процедур. Аналіз судової практики за період із січня 2022 року по січень 2024 року, проведений на основі даних Єдиного державного реєстру судових рішень, показує, що суди зупиняли провадження для проведення медіації у 30 цивільних справах. При цьому строки зупинення варіювалися від 20 до 183 днів, що вказує на відсутність єдиного підходу до реалізації законодавчих положень [6, с. 532]. У випадках, коли строки перевищували передбачені 90 днів, виникають сумніви щодо обґрунтованості таких рішень, що підкреслює потребу у чіткішій регламентації підстав і тривалості зупинення провадження.

Питання затвердження судом угод, досягнутих за результатами медіації, також потребує вдосконалення. Чинне законодавство дозволяє сторонам оформлювати домовленості у різних формах, таких як мирова угода, відмова від позову чи визнання позову. Проте, як зазначають Ю. Навроцька та У. Воробель, поділ домовленостей на ті, що стосуються предмета позову, та інші аспекти, може ускладнити процес і викликати непорозуміння серед сторін [7, с. 68]. На нашу думку, доцільно встановити єдиний порядок перевірки судом таких угод на відповідність закону та інтересам сторін, уникаючи їх штучного розмежування. Крім того, варто законодавчо закріпити обов'язок суду інформувати сторони про можливість медіації на підготовчій стадії провадження, роз'ясняючи її переваги та надаючи інформацію про доступних медіаторів. Такий підхід сприяв би популяризації медіації та зменшенню навантаження на судову систему.

Інші стимули також могли б відіграти важливу роль у розвитку медіації. С. Дяченко та Н. Колокольна пропонують запровадити обов'язкові інформаційні зустрічі для сторін щодо сутності медіації, а також передбачити повернення частини судового збору у разі успішного позасудового врегулювання спору [8, с. 118]. Розвиваючи цю ідею, ми вважаємо, що додатково можна встановити скорочені строки розгляду справ для тих, хто попередньо спробував медіацію, але не дійшов згоди. Це особливо актуально з огля-

ду на проблему затяжного судового розгляду в Україні, про що свідчать численні скарги до Європейського суду з прав людини щодо затримок у п'ять і більше років [9, с. 279].

Конфіденційність як основоположний принцип медіації також потребує чіткішого правового врегулювання. Закон України «Про медіацію» встановлює загальну заборону на розголошення інформації, отриманої під час процедури, однак не визначає умов, за яких ця інформація може бути використана в суді. У Великобританії практика показує, що конфіденційність не є абсолютною – у справі Savings Advice Ltd v EDF Energy суд дозволив використання даних про витрати, розкритих під час медіації, у подальшому процесі [10]. На нашу думку, доцільно передбачити, що використання такої інформації можливе лише за згодою сторін, зафіксованою у медіаційній угоді, що має бути відображено як у Законі України «Про медіацію», так і в процесуальних кодексах.

Виконання угод за результатами медіації є ще одним критичним аспектом, який потребує вдосконалення. Чинне законодавство покладає на сторони обов'язок добровільного виконання угод, але не пропонує ефективних механізмів примусу у разі невиконання. Досвід інших країн, наприклад Норвегії чи Великобританії, показує, що інтеграція медіації в судову систему передбачає надання угодам статусу судових рішень [11, с. 57]. В Україні доцільно встановити, що угоди, затверджені судом як мирові, набувають сили виконавчого документа. Для досудових угод можна передбачити спрощену процедуру судового затвердження за спільною заявою сторін із мінімальним судовим збором. Крім того, внесення змін до Закону України «Про нотаріат» могло б дозволити нотаріальне посвідчення таких угод із можливістю видачі виконавчого напису у разі невиконання, що значно підвищило б їхню юридичну силу [12, с. 118].

Гармонізація українського законодавства з міжнародними стандартами є невід'ємною частиною розвитку медіації. Директива ЄС 2008/52/ЄС наголошує на необхідності забезпечення якості медіації через кодекси поведінки та професійну підготовку медіаторів, а також на гарантіях виконання угод [13]. Типовий закон ЮНСІТРАЛ про міжнародну комерційну погоджувальну процедуру 2018 року пропонує чіткі принципи призначення медіаторів і захисту конфіденційності, які могли б бути адаптовані для комерційних спорів в Україні [14]. Сінгапурська конвенція 2018 року, у свою чергу, встановлює механізми прямого виконання міжнародних медіаційних угод, що є важливим для інтеграції України в глобальну торговельну систему. Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи Rec (2002)10 акцентує увагу на доступності медіації та кваліфікації медіаторів, що також має бути враховано в українському законодавстві [15].

Висновки

Підсумовуючи, удосконалення нормативно-правової бази щодо медіації в Україні має бути спрямоване на усунення наявних недоліків шляхом деталізації статусу учасників, інтеграції медіації в судову систему, забезпечення виконання угод і гармонізації з міжнародними стандартами. Реалізація цих заходів сприятиме підвищенню ефективності медіації як альтернативного способу вирішення спорів, зміцненню довіри до цього інституту та його адаптації до потреб сучасного українського суспільства.

Література

1. Макаренко Є. Закон про медіацію: нереальна реальність. *Юридична газета онлайн. 2018*. № 38 (640). 18 вересня. URL : https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodniy-arbitrazh-ta-adr/zakon-pro-mediaciyu-nerealna-realnist.html

2. Мотиль В. Стан та перспективи правового регулювання медіації в Україні. *Юридична Україна*. 2014. № 11. С. 46–52.

3. Бондаренко А. В. Правовий статус учасників медіації в публічному управлінні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 295–297.

4. Key M. Commercial disputes: What are the risks of refusing mediation? *Harper James : website*. URL : https://harperjames.co.uk/news/risk-of-refusing-mediation/

5. Риндюк В. І. Системність як властивість змісту законодавства. *Київський часопис права*. 2022. № 1. С. 45–51. DOI https://doi.org/10.32782/klj/2022.1.7

6. Короленко В. М. Медіація під час судового провадження в контексті своєчасності розгляду і вирішення цивільних справ. *Юридичний*

науковий журнал. 2024. № 2. С. 530–534. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/131

7. Навроцька Ю. В., Воробель У. Б. Медіаційна угода vs мирова угода в цивільному судочинстві. *Право і суспільство*. 2022. № 3. С. 65–73.

8. Дяченко С. В., Колокольна Н. С. Запровадження медіації для вирішення сімейних спорів у цивільному судочинстві україни: судова практика. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 118–120. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/30

9. Зеленцов О. П. Проблема реалізації засади «розумність строків» у кримінальному процесі: практика європейського суду з права людини щодо України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 276–280. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-1/69

10. Sargent C.How to ensure information disclosed in a mediation remains confidential. *Gowling WLG : website*. URL : https://gowlingwlg.com/en/insights-resources/articles/2017/how-to-ensure-information-disclosed-in-a-mediation (date of appeal : 27.03.2025)

11. Поліщук М. Я. Медіація як спосіб вирішення цивільно-правових спорів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Марія Ярославівна Поліщук ; Міністерство освіти і науки України, Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2017. 225 с.

12. Singer J. The EU Mediation Atlas: Practice and Regulation. London: LexisNexis, 2004. 230 p.

13. Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах : директива 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 трав. 2008 р. Офіційний вісник Європейського Союзу. 2008. URL : https://ukrmediation.com.ua/images/DOCS/Model-documents/mediation-directive-ukr.pdf

14. UNCITRAL Model Law on International Commercial Mediation and International Settlement Agreements Resulting from Mediation. *United Nation : website*. URL : https://uncitral.un.org/en/texts/mediation/modellaw/commercial_conciliation

15. Рекомендація Rec (2002) 10 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в цивільних справах, ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 808-му засіданні заступників міністрів 18 вер. 2002 р. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/rec_2002_10_2002_09_18_1.pdf

SUMMARY

The study explores the issue of mediator liability, highlighting that the current legislation establishes only general principles of civil, administrative, criminal, and disciplinary liability without specifying concrete mechanisms for their implementation. The author proposes to clarify the sanctions for breaches of professional duties by mediators, including warnings, temporary suspension of the right to conduct mediation activities, and removal from the mediator register.

Significant attention is given to the legal status of mediation participants. The study underscores the necessity of clearly defining their rights and obligations to ensure fairness and transparency in the process. The author emphasizes the need for legislative provisions on liability for bad faith conduct by parties, such as using mediation to delay dispute resolution or to gather information for litigation.

The article substantiates the importance of introducing financial incentives to promote mediation, particularly through partial reimbursement of court fees in the event of a successful out-of-court settlement and the establishment of expedited case review procedures for those who have attempted mediation beforehand. The author highlights the relevance of these measures considering the protracted judicial proceedings in Ukraine, which frequently lead to complaints before the European Court of Human Rights.

Particular attention is paid to the confidentiality of the mediation process and the enforcement of mediation agreements. The author notes that the current legislation does not define the conditions under which information obtained during mediation may be used in court and proposes that such use should be permitted only with the consent of the parties. Regarding the enforcement of agreements, it is suggested that court-approved mediation agreements should be granted the status of enforceable documents, while pre-trial agreements should be subject to a simplified court approval procedure or notarial certification with the right to issue an enforcement writ.

The study concludes with an analysis of the compliance of Ukrainian legislation with international mediation standards. The author stresses the need to harmonise national regulations with the provisions of the EU Directive 2008/52/EC, the UNCITRAL Model Law, and the Singapore Convention, particularly in relation to ensuring mediation quality, safeguarding confidentiality, and establishing mechanisms for the enforcement of international mediation agreements.

Keywords: mediation, mediator liability, legal status of mediation participants, court-referred mediation, mediation confidentiality, enforcement of mediation agreements, international mediation standards.

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ МЕТИ ТА ЗАВДАНЬ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ У СФЕРІ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

КОРЧЕНЮК Роман Володимирович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 342.9
DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2023.2.44

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, сформульовано авторське визначення мети державного контролю у сфері банківської діяльності в умовах воєнного стану. Зроблено висновок про те, що завдання державного контролю у різних сферах суспільного життя є досить схожими, однак при цьому різними за своєю сутністю, що обумовлено специфікою сфери здійснення такого контролю. Аргументовано що завдання державного контролю у сфері банківської діяльності в умовах воєнного стану слід поділити на загальні та спеціальні.

Ключові слова: контроль, державний контроль, банківські установи, банківська сфера, мета, завдання.

Постановка проблеми

Сьогодні, в умовах повномасштабної військової агресії, забезпечення стабільного функціонування банківської системи є одним із ключових завдань українського законодавця. А відтак, цілком справедливим буде говорити про те, що контроль у сфері банківської діяльності в сучасних реаліях виконує функцію захисту національних інтересів у фінансовій сфері. Зокрема, йдеться про запобігання діяльності установ, пов'язаних із країною-агресором, а також унеможливлення фінансування терористичної діяльності чи легалізації доходів, здобутих злочинним шляхом. Таким чином, у цьому контексті контроль є не лише економічним, а й безпековим інструментом, що дозволяє державі зберігати цілісність фінансової системи й забезпечувати належне функціонування грошово-кредитного механізму. Отже, в умовах воєнного стану, державний контроль у банківській сфері трансформується з традиційного регуляторного механізму у стратегічний інструмент підтримання фінансової системи, соціальної стабільності та національної безпеки, від ефективності якого значною мірою залежить здатність держави витримати економічне навантаження війни та забезпечити післякризове відновлення. Зауважимо, що здійснення державного контролю у сфері банківської діяльності в умовах воєнного стану не є явищем хаотичним, а відтак він здійснюється з певною метою, реалізація якої передбачає необхідність вирішення низки завдань.

Стан дослідження

Окремі проблемні питання, пов'язані із забезпечення функціонування банківської сфери, у своїх наукових працях розглядали: І.А. Безклубий, Л.А. Дудинець, С.І. Крук, В.І. Мельник, А.В. Марущак, С.В. Надобка, О.В. Царікова, Т.В. Чехович та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в юридичній літературі недостатньо опрацьованим залишається наукових підхід щодо узагальнення мети та завдань державного контролю у сфері банківської діяльності.

Мета дослідження полягає у тому, щоб сформулювати мету та виділити завдання

державного контролю у сфері банківської діяльності в умовах воєнного стану. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити **наступні завдання**: узагальнити теоретичні підходи щодо визначення мети державного контролю у різних сферах суспільного життя; розкрити наукове бачення щодо узагальнення завдань здійснення відповідної діяльності.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній дістав подальшого опрацювання теоретичний підхід щодо визначення мети та завдань державного контролю у сфері банківської діяльності в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу

Починаючи наукове дослідження відзначимо, що державний контроль, як правове явище, а також мета та завдання його здійснення досліджувались в межах різних наукових проблематик. Взагалі, мета – це певний, кінцевий, бажаний результат, якого прагнуть досягти певні суб'єктів у відповідній сфері суспільного життя. З. Є. Шершньова пише, що мета є складовою поведінки та усвідомленої діяльності особи, виражається в передбаченні наслідків дій, визначенні шляхів досягнення потрібних результатів за допомогою конкретних засобів. Поняття «мета» може тлумачитися як мотивація, бажання, напрям чи спосіб. У контексті управління мета розглядається як передбачувана ідея, яку можна реалізувати. У практичному визначенні цілей акцент робиться на спрямованості на інтеграцію зусиль, об'єднання різнобічних дій як окремої особи, так і організації, для формування впорядкованої системи або процесу. Мета є вихідною точкою, яка визначається системою взаємодії між суб'єктом та об'єктом управління, оскільки їхні взаємовідносини відображають взаємозв'язок мети, засобу та результату [1, с. 205].

Мета, пише у своєму дисертаційному дослідженні І.С. Канзафарова, – це вільно сформоване суб'єктивне уявлення про бажаний, ще не здійснений стан будь-якого об'єкта дійсності і шляхи його досягнення. Результат – це здійснена мета, це завжди факт об'єктивної дійсності, що планувався і був досягнутий певним шляхом. Мета, як ідея, не може безпосередньо визначити наслідок. Вона робить це опосередковано, через інші об'єктивні явища, що виконують службову роль засобу. Кожна з трьох вищезазначених категорій визначається через дві інші. Мета не існує без результату (не буває цілей, ні на що не спрямованих) і ніколи не реалізується безпосередньо. Статус наслідку ми приписуємо якомусь об'єктивному явищу, лише коли він є досягненням певної мети (у противному випадку він залишається просто явищем). У той же час наслідок є проявом чинності засобів (він не існує до них, як безпосередньо даний, в іншому випадку меті ні до чого було б прагнути, як вона повинна це робити за визначенням) [2, с.169-170].

З огляду на зазначене вище, можемо дійти до висновку, що загальна мета державного контролю — це кінцевий, свідомо визначений та бажаний результат діяльності уповноважених органів, спрямований на забезпечення законності, стабільності, ефективності та безпеки у відповідній сфері суспільних відносин шляхом вчинення певних дій спрямованих на запобігання правопорушенням. Це лише загальне бачення мети державного контролю, її специфіка деталізується та змінюється в залежності від сфери реалізації.

Так, А.В. Данилюк вказує, що загальною метою здійснення державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів є забезпечення безпеки продовольства в Україні. А конкретною – підвищувати безпечність та якість харчових продуктів шляхом здійснення перевірок діяльності суб'єктів господарювання на відповідність вимогам законодавства та прийняття відповідних рішень [3]. А. Васильєв акцентує увагу на тому, що метою державного контролю є не лише збір актуальної аналітичної інформації про реальний стан справ у підконтрольних структурах, а й виявлення порушень та відхилень від встановлених норм, а також усунення таких відхилень. Водночас контроль передбачає

глибший аналіз — вивчення причин і умов, що призвели до цих порушень. Крім того, контрольна діяльність спрямована на коригування роботи органів виконавчої влади з метою підвищення ефективності їхньої управлінської, правоохоронної та правозабезпечувальної функції. Інакше кажучи, відмічає автор, державний контроль виконує роль інструменту вдосконалення механізмів реалізації виконавчої влади, враховуючи перспективи розвитку підконтрольних об'єктів, а також сприяє прогнозуванню та плануванню найбільш результативних шляхів досягнення ними поставлених цілей [4, с.258]. О.В. Ситяшенко вказує, що метою державного контролю є отримання інформації, аналіз якої допомагає знайти найбільш доцільні та раціональні рішення з питань забезпечення злагодженої, чіткої роботи органів державної влади усіх рівнів і ланок, добросовісного та якісного виконання посадовими особами та державними службовцями своїх обов'язків, раціонального використання ними наданих їм прав для забезпечення добробуту суспільства, його подальшого зростання за допомогою притаманних йому заходів, способів і прийомів [5, с. 34].

Таким чином, метою державного контролю у сфері банківської діяльності в умовах воєнного стану є досягнення стабільного та ефективного функціонування банківської системи України, захист фінансових та інших інтересів держави, громадян, суб'єктів господарювання, а також мінімізація фінансових ризиків та запобігання загрозам економічній безпеці в умовах війни. Вирішенню вказаної мети, як вбачається, передує вирішення низки завдань.

В.М. Цепенда у своєму науковому дослідженні акцентує увагу на тому, що основними цілями реалізації державного контролю в Україні є: охорона конституційного ладу, прав і свобод людини і громадянина; забезпечення режиму законності, верховенства і прямої дії Конституції України; забезпечення виконання органами державної влади, місцевого самоврядування, посадовими особами, а також дотримання громадянами та їх об'єднаннями Конституції і законодавства держави, контроль та нагляд за тим, щоб закони, постанови та інші нормативно-правові акти, прийняті в Україні, не суперечили Основному закону країни; підвищення ефективності державного регулювання, підтримка стабільності державного устрою, а також в разі виявлення відхилень від заданих параметрів формулювання вимог та заходів щодо усунення цих відхилень [6]. Ю.М. Рєпкіна у своєму дисертаційному дослідженні, присвяченому адміністративно-правовим основам регулювання фізичної культури і спорту, дійшла до висновку, що основними завданнями державного контролю у сфері фізичної культури і спорту є забезпечення реалізації державної політики у сфері фізичної культури і спорту, запобігання порушенням законодавства України у сфері фізичної культури і спорту, своєчасне виявлення таких порушень і вжиття відповідних заходів щодо їх усунення, забезпечення додержання фізкультурно-оздоровчими і спортивними організаціями стандартів і нормативів у сфері фізичної культури і спорту, запобігання порушення прав і свобод людини і громадянина у цій сфері [7]. В.О. Ромасько до завдань державного контролю у сфері будівництва пропонує відносити такі: 1) забезпечення реалізації державної політики у сфері будівництва; 2) отримання об'єктивної та достовірної інформації про стан дотримання законності та дисципліни у сфері будівництва; 3) забезпечення безпеки під час будівельних робіт, дотримання прав споживачів будівельної продукції; 4) попередження та виявлення правопорушень у сфері будівництва, їх припинення; 5) встановлення причин та умов, що сприяють їх учиненню; 6) притягнення винних до відповідальності; 7) узагальнення практики застосування та дотримання будівельного законодавства [8].

Інший автор, - О. Шевчук, основними завданнями державного контролю за законним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів називає: а) забезпечення належного державного контролю за їх обігом, а також розроблення і здійснення комплексу заходів щодо зменшення обсягу їх незаконного розпо-

всюдження на території України; б) створення належних умов для провадження господарської діяльності, пов'язаної з обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; в) оперативний контроль за культивуванням нарковмісних рослин та діяльністю сільськогосподарських підприємств, які отримали ліцензію на право їх вирощування; г) дотримання протоколів і стандартів лікування наркозалежних осіб; д) забезпечення законних потреб легального обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів з одночасною протидією їх незаконному обігу тощо. Запропонований аналіз завдань та мети державного контролю за законним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів може стати підґрунтям для подальшого теоретичного дослідження державного контролю в цій сфері, а також у подальшому вдосконаленню антинаркотичного законодавства України [9].

А.В. Данилюк акцентує увагу на тому, що завдання державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів є конкретними способами досягнення мети його здійснення, зокрема: а)забезпечення дотримання законодавства України про безпечність та якість харчових продуктів та запобігання будь-яким проявам його порушення звжиттям заходів щодо їхнього усунення; б)забезпечення реалізації державної політики у сфері забезпечення безпеки харчових продуктів в Україні; в) забезпечення додержання суб'єктами виробництва, реалізації та/або обігу харчових продуктів стандартів і нормативів у сфері забезпечення безпеки харчових продуктів в Україні; г)гарантування споживачу, що випущений в реалізацію харчовий продукт позбавлений ризику, тобто є безпечним та відповідає заявленим вимогам, тобто є якісним. Внутрішньо-організаційним завданням здійснення державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів слід вважати необхідність контролюючого органу слідувати процедурі його здійснення, зокрема перевірити чи дотримано норми різних законодавчих та підзаконних актів [10].

Тож, аналіз наведених вище наукових позицій дає змогу дійти до висновку, що завдання державного контролю у різних сферах суспільного життя є досить схожими, однак при цьому різними за своєю сутністю, що обумовлено специфікою сфери здійснення такого контролю. На нашу думку, розмірковуючи про завдання державного контролю у сфері банківської діяльності в умовах воєнного стану слід виходити із того, що останні доцільно поділити на дві групи: загальні та спеціальні.

Так, загальні завдання є характерними для системи здійснення державного контролю у сфері банківської діяльності незалежно від часу. До переліку останніх, як вбачається, найбільш доцільно віднести наступні:

- перевірка стану дотримання норм чинного законодавства банками;
- моніторинг фінансової стійкості банків, рівня капіталізації та ліквідності;
- протидія відмиванню коштів та фінансуванню тероризму;
- захист прав, свобод та інтересів вкладників та клієнтів банків;
- забезпечення дотримання банками принципів чесної конкуренції;
- сприяння зниженню системних ризиків у банківській системі.

Що ж стосується завдань спеціальних, то вони властиві для періоду воєнного стану, який відповідно до норм чинного законодавства представляє собою особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із за-

АНОТАЦІЯ

Відмічено, що загальна мета державного контролю — це кінцевий, свідомо визначений та бажаний результат діяльності уповноважених органів, спрямований на забезпечення законності, стабільності, ефективності та безпеки у відповідній сфері суспільних відносин шляхом нагляду, регулювання та запобігання порушенням

Аргументовано, що метою державного контролю у сфері банківської діяльності в умовах воєнного стану є досягнення стабільного та ефективного функціонування банківської системи України, захист фінансових та інших інтересів держави, громадян, суб'єктів господарювання, а також мінімізація фінансових ризиків та запобігання загрозам економічній безпеці в умовах війни.

До загальних завдань державного контролю у сфері банківської діяльності віднесено: перевірка стану дотримання норм чинного законодавства банками; моніторинг фінансової стійкості банків, рівня капіталізації та ліквідності; протидія відмиванню коштів та фінансуванню тероризму; захист прав, свобод та інтересів вкладників та клієнтів банків; забезпечення дотримання банками принципів чесної конкуренції; сприяння зниженню системних ризиків у банківській системі.

Доведено, що спеціальними завданнями державного контролю у сфері банківської діяльності в умовах воєнного стану є наступні: забезпечення безперервної роботи критично важливих банківських установ в умовах бойових дій чи окупації; перевірка стану дотримання спеціальних режимів валютного регулювання, запроваджених під час війни; запобігання фінансуванню з боку банківської системи окупаційних структур, терористичних організацій та пов'язаних з ними суб'єктів; моніторинг банківських операцій на предмет спроб виведення капіталу за кордон в обхід валютних обмежень; підтримка фінансової стабільності та довіри до банківської системи серед населення в умовах підвищеної соціальної напруги; протидія кібератакам та кіберзагрозам, спрямованим на дестабілізацію банківської інфраструктури.

Ключові слова: контроль, державний контроль, банківські установи, банківська сфера, мета, завдання.

значенням строку дії цих обмежень [11]. А відтак, режим воєнного стану прямо впливає на всі сфери суспільного життя, в тому числі й банківську. Тож, до спеціальних завдань державного контролю у досліджуваній сфері суспільного життя в умовах воєнного стану найбільш доцільно віднести:

- забезпечення безперервної роботи критично важливих банківських установ в умовах бойових дій чи окупації;
- перевірка стану дотримання спеціальних режимів валютного регулювання, запроваджених під час війни;
- запобігання фінансуванню з боку банківської системи окупаційних структур, терористичних організацій та пов'язаних з ними суб'єктів;
- моніторинг банківських операцій на предмет спроб виведення капіталу за кордон в обхід валютних обмежень;
- підтримка фінансової стабільності та довіри до банківської системи серед населення в умовах підвищеної соціальної напруги;
- протидія кібератакам та кіберзагрозам, спрямованим на дестабілізацію банківської інфраструктури.

Висновки

Тож, саме вказані завдання, як вбачається, найбільш змістовно розкривають практичний бік державного контролю у сфері банківської діяльності в умовах воєнного стану. Як недолік варто відмітити, що вказані завдання не віднайшли належного нормативно-правового закріплення, що є суттєвим недоліком, як з практичної, так і теоретичної точок зору.

Література

1. Шершньова З. Є. Стратегічне управління : підручник. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : КНЕУ, 2004. С. 205.

2. Канзафарова І.С. Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні [Текст] : дис... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / Канзафарова Ілона Станіславівна ; НАН України, Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. К., 2007. 453 с.

3. Данилюк А. В. Мета та завдання здійснення державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів. Юридична наука. 2020. № 8 (10). С. 73–80.

4. Васильєв А.С. Адміністративне право України (Загальна частина), Навчальний посібник. Харків: «Одіссей», 2001. 288 с.

5. Державний контроль за діяльністю бюджетних установ / [упорядочник О. В. Ситяшенко]. К. : Задруга, 2004. 718 с.

6. Цепенда В. М. Сутність державного контролю як організаційно-правовий спосіб забезпечення законності в енергетичній галузі / В. М. Цепенда // Публічне управління і адміністрування в Україні. 2020. Вип. 16. С. 133-142. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/puau_2020_16_25

7. Рєпкіна Ю. М. Адміністративно-правові основи регулювання фізичної культури і спорту: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2010. 232 с.

8. Ромасько В. О. Державний контроль у сфері будівництва: адміністративно-правові засади: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2010. 196 с.

9. Шевчук О. Мета та завдання державного контролю за незаконним обігом наркотичних засобів,психотропних речовин і прекурсорів. Адміністративне право і процес. Вип.2, 2018 URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/2/22.pdf

10. Данилюк А. В. Мета та завдання здійснення державного контролю за безпечністю та якістю харчових продуктів. Юридична наука. 2020. № 8 (10). С. 73–80.

11. Про правовий режим воєнного стану / Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

SUMMARY

It is noted that the general goal of state control is the final, consciously determined and desired result of the activities of authorized bodies, aimed at ensuring legality, stability, efficiency and security in the relevant sphere of public relations through supervision, regulation and prevention of violations.

It is argued that the goal of state control in the field of banking activity in martial law is to achieve stable and effective functioning of the banking system of Ukraine, protect the financial and other interests of the state, citizens, business entities, as well as minimize financial risks and prevent threats to economic security in wartime.

The general tasks of state control in the field of banking activity include: checking the state of compliance with the norms of current legislation by banks; monitoring the financial stability of banks, the level of capitalization and liquidity; combating money laundering and terrorist financing; protecting the rights, freedoms and interests of depositors and bank clients; ensuring that banks adhere to the principles of fair competition; contributing to the reduction of systemic risks in the banking system.

It has been proven that the special tasks of state control in the field of banking activities under martial law are the following: ensuring the continuous operation of critically important banking institutions in conditions of hostilities or occupation; checking the state of compliance with special currency regulation regimes introduced during the war; preventing financing by the banking system of occupation structures, terrorist organizations and related entities; monitoring banking operations for attempts to withdraw capital abroad to circumvent currency restrictions; maintaining financial stability and confidence in the banking system among the population in conditions of increased social tension; countering cyberattacks and cyberthreats aimed at destabilizing the banking infrastructure.

Keywords: control, state control, banking institutions, banking sector, goal, tasks.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ОБОРОНИ В УКРАЇНІ ТА МІСЦЕ СЕРЕД НИХ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ НОРМ

ПОТІХЕНСЬКИЙ Андрій Іванович - здобувач ЗВО «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

УДК 342.9
DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2023.2.45

З'ясовано, що правові засади забезпечення формування та реалізації державної політики в сфері оборони України слід тлумачити як систему нормативно-правових документів різної юридичної сили та галузевої приналежності, положеннями яких врегульовано суспільно-правові відносини, що виникають в процесі створення умов, фактичного визначення векторів та організації проведення державної оборонної політики.

Обґрунтовано, що в системі правових засад забезпечення формування та реалізації державної оборонної політики Конституція України: 1) визначає основи територіальної цілісності, незалежності, суверенітету держави, як предмету оборонної діяльності; 2) закріплює зміст та сутність принципів верховенства права, законності та гуманізму, на яких основується адміністративно-правове забезпечення відповідної державної політики; 3) встановлює правовий статус та повноваження окремих суб'єктів формування та реалізації державної оборонної політики; 4) виступає базовим юридичним документом для всіх інших джерел регулювання суспільно-правових відносин у сфері оборони.

Узагальнено, що правовідносини, які виникають у сфері забезпечення формування та реалізації державної оборонної політики в Україні, на сьогоднішній день врегульовано Конституцією, законодавчими актами та численними підзаконними нормативними документами. В системі відповідних засад ключове місце належить нормам адміністративного права, адже саме вони регулюють: діяльність суб'єктів владних повноважень у сфері управління та регулювання сектором оборони; порядок застосування ними різноманітних адміністративно-правових засобів, за рахунок яких формується та реалізується державна оборонна політика; організацію міжнародної співпраці та імплементацію зарубіжного досвіду; правовий статус та порядок застосування спеціальних правових режимів функціонування держави, а також багато інших питань публічно-правового значення.

Ключові слова: правові засади, забезпечення, державна політика, оборона, адміністративне право.

Постановка проблеми

Формування та реалізація державної політики у сфері оборони є складним і багаторівневим процесом, що безпосередньо залежить від рівня ефективності, повноти та системності правового регулювання суспільних відносин, які виникають у зазначеній сфері. Визначальне значення при цьому має належне нормативне впорядкування діяльності суб'єктів таких відносин, зокрема шляхом застосування норм адміністративного права, що покликані забезпечити організаційно-управлінські засади діяльності органів державної влади та інших учасників оборонної сфери. Варто зауважити, що забезпечення узгодженості, стабільності та правової визначеності у процесах формування й реалізації державної оборонної політики здійснюється за допомогою розгалуженої системи нормативно-правових актів

і юридичних документів різного рівня та юридичної сили, які в сукупності утворюють її правові засади. Саме ці правові засади визначають стратегічні орієнтири, принципи, механізми та інструменти державного впливу у сфері оборони, а також окреслюють місце і роль адміністративно-правових норм у забезпеченні ефективного функціонування відповідної системи публічного управління.

Стан дослідження проблеми

Зміст, суб'єктний склад, механізм реалізації, а також цілий ряд інших теоретичних та практичних аспектів державної оборонної політики, аналізували у своїх роботах: О.С. Александрова, С.В. Бабаєв, В.М. Бегма, М.О. Дзевелюк, Л.А. Морозова, В.М. Маркелов, С.М. Мельничук та багато інших. Втім, попри визначене, правові засади забезпечення формування та реалізації наведеної політики не віднайшли на сьогоднішній день розкриття в наукових працях, як представлених, так й інших вчених.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб розкрити правові засади забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері оборони України та визначити місце серед них адміністративно-правових норм. Згідно до викладеного, завдання роботи включають в себе: опрацювання змісту категорії «правові засади» та розкрити їх зміст в контексті забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері оборони в Україні; виділити систему нормативних документів, норми яких спрямовано на регулювання відповідних правовідносин.

Наукова новизна дослідження

Актуальність та новизна наукової роботи зумовлені тим, що ній вдосконалено теоретичний підхід щодо характеристики системи правових засад забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері оборони в Україні, а також встановити місце у них норм адміністративного права.

Виклад основного матеріалу

Термін «засада» має декілька визначень: 1) приховане місце, де розташовується хтонебудь для раптового нападу; 2) несподіваний напад з прикритого місця; 3) загін війська, добре замаскований для раптового нападу; 4) основа чогось; те головне, на чому ґрунтується, базується що-небудь; 5) вихідне, головне положення, принцип; основа світогляду, правило поведінки; 6) спосіб, метод здійснення чого-небудь [1, с.300-301]. В юриспруденції під «правовими засадами» О.І. Якимець визначає джерело на ґрунті якого будуються різні види діяльності [2, с.16]. О.О. Пунда правові засади використання науково-технічних засобів у кримінальному процесі описав, як нормативне регулювання правовідносин, пов'язаних із застосуванням науково-технічних засобів. До норм права, які становлять відповідні правові засади вчений відніс норми, які регулюють процедуру застосування науково-технічних засобів не лише в межах кримінального судочинства, але й у межах усієї діяльності спеціально уповноважених органів державної влади у боротьбі зі злочинністю [3, с.13-14]. Досліджуючи специфіку наведеної категорії Р.П. Бойчук зробив висновок, що під терміном «правові засади», найчастіше розуміють сукупність нормативно-правових актів, положеннями яких визначаються ключові параметри та юридично значущі властивості того чи іншого питання. При цьому, додає автор, сутність правових засад безпосередньо визначається посиланням на законодавство, що складає основу регулювання тих чи інших суспільних відносин [4, с.22-23].

Виходячи з вищенаведених наукових підходів, правові засади забезпечення формування та реалізації державної політики в сфері оборони України слід тлумачити як систему нормативно-правових документів різної юридичної сили та галузевої приналежності, положеннями яких врегульовано суспільно-правові відносини, що виникають в процесі створення умов, фактичного визначення векторів та організації реалізації державної оборонної політики.

Переходячи до огляду елементів визначеної системи зауважимо, що центральним юридичним джерелом в її рамках та вищим актом держави в цілому є Конституція України. В підручнику з конституційного

права С.В. Бобровника, В.О. Серьогіна та А.Б. Медвідь визначено, що конституція – це політико-правовий документ, в якому знаходять свій концентрований, офіційний вираз і закріплення головні, базові устої суспільного і державного устрою: належність державної влади, характер власності, права і свободи громадян, територіальний устрій, а також система і принципи діяльності механізму здійснення повновладдя народу. Чинна Конституція України є найважливішим нормативно-правовим актом новітньої Української держави. З її прийняттям завершився перший, початковий етап у становленні демократичної, соціальної, правової держави України й розпочався наступний, вирішальний етап в її історичному розвитку – період втілення принципів та норм Конституції у реальне життя суспільства й держави. В положеннях Конституції України закріплено норми про права і свободи, основи суспільного ладу, систему і статус державних органів, державну символіку і таке інше [5, с.68].

В системі правових засад забезпечення формування та реалізації державної оборонної політики Конституція України: 1) визначає основи територіальної цілісності, незалежності, суверенітету держави, як предмету оборонної діяльності; 2) закріплює зміст та сутність принципів верховенства права, законності та гуманізму, на яких основується адміністративно-правове забезпечення відповідної державної політики; 3) встановлює правовий статус та повноваження окремих суб'єктів формування та реалізації державної оборонної політики; 4) виступає базовим юридичним документом для всіх інших джерел регулювання суспільно-правових відносин у сфері оборони.

Наступний рівень правових засад становлять законодавчі акти України, серед яких центральне місце займають Закони України «Про оборону України» та «Про національну безпеку України». Перший документ встановлює основи оборони України, а також повноваження органів державної влади, основні функції та завдання органів військового управління, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, обов'язки підприємств, установ, організацій, посадових осіб, права та обов'язки громадян України у сфері оборони [6]. Окремі питання забезпечення формування та реалізації державної оборонної політики уточнено в Законі України «Про національну безпеку України». Незважаючи на його назву, цей документ декларує принципи національної безпеки і оборони, цілі та основні засади державної політики, що гарантуватимуть суспільству і кожному громадянину захист від загроз та сприятимуть утвердженню української національної та громадянської ідентичності. Крім того, Законом визначаються та розмежовуються повноваження державних органів у сферах національної безпеки і оборони, створюється основа для інтеграції політики та процедур органів державної влади, інших державних органів, функції яких стосуються національної безпеки і оборони, сил безпеки і сил оборони, визначається система командування, контролю та координації операцій сил безпеки і сил оборони, запроваджується всеосяжний підхід до планування у сферах національної безпеки і оборони, забезпечуючи у такий спосіб демократичний цивільний контроль над органами та формуваннями сектору безпеки і оборони [7].

В процесі забезпечення формування та реалізації державної оборонної політики необхідно враховувати особливості функціонування відповідної сфери у особливий період, що врегульовано двома законодавчими актами. Перший, Закон України «Про правовий режим воєнного стану» визначає зміст правового режиму воєнного стану, порядок його введення та скасування, правові засади діяльності органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій в умовах воєнного стану, гарантії прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб. Стратегія діяльності держави в оборонній сфері повинна включати в себе заходи, які реалізуються органічно із вимогами та обмеженнями визначених окресленим правовим режимом [8].

В свою чергу, Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» встановлює правові основи мобілізаційної підго-

товки та мобілізації в Україні, визначає засади організації цієї роботи, повноваження органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, а також обов'язки підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності, повноваження і відповідальність посадових осіб та обов'язки громадян щодо здійснення мобілізаційних заходів. Відповідно до Закону, мобілізація – комплекс заходів, здійснюваних з метою планомірного переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту - на організацію і штати воєнного часу [9].

Важлива складова державної оборони – це ресурси за рахунок яких спеціальні військові формування та інші сили зазначеного сектору дають відсіч зовнішній агресії. Процеси формування ресурсної бази регламентовано Законом України «Про оборонні закупівлі», який визначає загальні правові засади планування, порядок формування обсягів та особливостей здійснення закупівель товарів, робіт і послуг оборонного призначення для забезпечення потреб сектору безпеки і оборони, а також інших товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб безпеки і оборони, а також порядок здійснення державного і демократичного цивільного контролю у сфері оборонних закупівель. Метою Закону є визначення правових засад для забезпечення матеріально-технічних і наукових потреб сектору безпеки і оборони держави шляхом ефективного та прозорого здійснення оборонних закупівель із дотриманням заходів захисту національних інтересів, створення конкурентного середовища, запобігання корупції у сфері оборонних закупівель, розвитку добросовісної конкуренції, а також ефективного та прозорого планування, реалізації і контролю за здійсненням оборонних закупівель [10].

При цьому, згідно до частини 3 статті 2 Закону, його дія не поширюється на: 1) закупівлі товарів, робіт і послуг оборонного призначення через міжнародні спеціалізовані організації, їх представництва, спеціалізовані фонди, підприємства, установи та організації, а також через програми міжнародних військових продажів, перелік яких визначений Кабінетом Міністрів України; 2) закупівлі в рамках програм співпраці щодо досліджень і розробок військового призначення, що проводяться Україною спільно з іншими державами згідно з міжнародними договорами; 3) закупівлі товарів, робіт і послуг оборонного призначення, що здійснюються на території іншої держави з метою використання за межами території України [10].

Технічні та деякі організаційні питання забезпечення формування та реалізації державної політики в сфері оборони регламентовано на рівні підзаконних нормативно-правових документів, які видаються на виконання і уточнення законів, міжнародних актів та Конституції України. Наприклад, підзаконною базою врегульовано правовий статус окремих суб'єктів забезпечення побудови та проведення відповідного державного курсу, як то Указ Президента України «Про Положення про Генеральний штаб Збройних Сил України» від 30.01.2019 №23/2019; Постанова КМУ «Про затвердження Положення про Міністерство оборони України» від 26.11.2014 №671 тощо [11;12].

Окрему увагу слід звернути на наказ Міністерства оборони України «Про затвердження Порядку організації та здійснення оборонного планування в Міністерстві оборони України, Збройних Силах України та інших складових сил оборони» від 22.12.2020 №484, який врегульовує механізм застосування одного з ключових адміністративно-правових засобів забезпечення формування та реалізації відповідного типу державної політики [13].

В тому ж ключі варто звернути увагу на Наказ Міністерства оборони України «Про здійснення міжнародного співробітництва Міністерством оборони України та Збройними Силами України» від 23.07.2021 №218, який визначає механізм організації та здійснення міжнародного співробітництва Міністерством оборони України, Збройними

Силами України та Державною спеціальною службою транспорту з відповідними органами іноземних держав і міжнародними організаціями за воєнно-політичним, військово-технічним, військовим та іншими напрямами. Зокрема, в положеннях документу знаходить визначення поняття «захід міжнародного співробітництва»: узгоджена за конкретними метою, місцем, часом і завданнями спільна діяльність структурних підрозділів Міноборони, Генерального штабу Збройних Сил України, Держспецтрансслужби, інших органів військового управління, військових частин, військових навчальних закладів, установ та організацій Збройних Сил та іноземних партнерів, спрямована на досягнення визначених цілей за напрямами міжнародного співробітництва [14].

Висновки

Підбиваючи підсумок наукового дослідження слід узагальнити, що правовідносини, які виникають у сфері забезпечення формування та реалізації державної оборонної політики в Україні, на сьогоднішній день врегульовано Конституцією, законодавчими актами та численними підзаконними нормативними документами. В системі відповідних засад ключове місце належить нормам адміністративного права, адже саме вони регулюють: діяльність суб'єктів владних повноважень у сфері управління та регулювання сектором оборони; порядок застосування ними різноманітних адміністративно-правових засобів, за рахунок яких формується та реалізується державна оборонна політика; організацію міжнародної співпраці та імплементацію зарубіжного досвіду; правовий статус та порядок застосування спеціальних правових режимів функціонування держави, а також багато інших питань публічно-правового значення.

Література

1. Білодід І.К. Словник української мови. Білодід І.К. та ін. В 11 т. (1970-1980). 741 с.

2. Якимець О. Правові засади використання науково-технічних засобів у цивільному процесі. Науковий вісник НАВС. 2002. No2. С. 15-18.

3. Пунда О.О. Використання даних, одержаних в результаті застосування науково-технічних засобів, для доказування в кримінальному процесі: дис… канд. юрид. наук. : 12.00.09. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка. 2001. 216 с.

4. Бойчук Р.П. Правові засади державного регулювання підприємницької діяльності: проблеми формування. Право та інновації. 2019. №4(28). С.21-26.

5. Конституційне право України : Підручник. 11-е видання: (присвячене 30-ій річниці заснування юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет») перероблене та доповнене. Ужгород : РІК-У, 2023. 536 с.

6. Про оборону України: закон від 06.12.1991 №1932-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. №9. Ст.106.

7. Про національну безпеку України: закон від 21.06.2018 №2469-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. №31. Ст.241.

8. Про правовий режим воєнного стану: закон від 12.05.2015 №389-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. №28. Ст.250.

9. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: закон від 21.10.1993 №3543-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. №44. Ст.416.

10. Про оборонні закупівлі: закон від 17.07.2020 №808-IX. Офіційний вісник України. 2020. №67. Ст.2147.

11. Про затвердження Положення про Міністерство оборони України: постанова, положення від 26.11.2014 №671. Офіційний вісник України. 2014. №97. Ст.2796.

12. Про Положення про Генеральний штаб Збройних Сил України: указ від 30.01.2019 №23/2019. Офіційний вісник Президента України. 2019. №2. Ст.22.

13. Про затвердження Порядку організації та здійснення оборонного планування в Міністерстві оборони України, Збройних Силах України та інших складових сил оборони: наказ від 22.12.2020 №484. Офіційний вісник України. 2021. №15. Ст.587.

14. Про здійснення міжнародного співробітництва Міністерством оборони України та Збройними Силами України: наказ від 23.07.2021 №218. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/card/v0218322-21.

SUMMARY

It was found that the legal principles for ensuring the formation and implementation of state policy in the field of defense of Ukraine should be interpreted as a system of regulatory and legal documents of various legal force and sectoral affiliation, the provisions of which regulate the social and legal relations that arise in the process of creating conditions, actually determining vectors and organizing the implementation of state defense policy.

It was substantiated that in the system of legal principles for ensuring the formation and implementation of state defense policy, the Constitution of Ukraine: 1) defines the foundations of territorial integrity, independence, sovereignty of the state as the subject of defense activity; 2) establishes the content and essence of the principles of the rule of law, legality and humanism, on which the administrative and legal support of the relevant state policy is based; 3) establishes the legal status and powers of individual subjects of the formation and implementation of state defense policy; 4) acts as a basic legal document for all other sources of regulation of social and legal relations in the field of defense.

It is summarized that the legal relations that arise in the sphere of ensuring the formation and implementation of the state defense policy in Ukraine are currently regulated by the Constitution, legislative acts and numerous subordinate regulatory documents. In the system of relevant principles, the key place belongs to the norms of administrative law, because they regulate: the activities of subjects of power in the sphere of management and regulation of the defense sector; the procedure for their application of various administrative and legal means, through which the state defense policy is formed and implemented; the organization of international cooperation and the implementation of foreign experience; the legal status and procedure for the application of special legal regimes of the functioning of the state, as well as many other issues of public legal significance.

Keywords: legal principles, provision, state policy, defense, administrative law.

ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ТЕХНОЛОГІЙ І СИСТЕМ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

КВІЛІНСЬКИЙ Олексій Станіславович - доктор економічних наук, Сумський державний університет

https://orcid.org/0000-0001-6318-4001

УДК 342.95

DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2023.2.46

У статті здійснено аналіз законодавчого регулювання управління розвитком технологій і систем штучного інтелекту в Україні. Розглянуто сучасний стан правових засад у цій сфері, акцентуючи увагу на багаторівневій структурі нормативно-правових актів, що формують комплексну регуляторну екосистему для розвитку ШІ. Окреслено гібридний підхід, який полягає у поєднанні спеціальних стратегічних документів із чинним загальним законодавством, що регулює суміжні цифрові відносини – захист даних, авторське право, кібербезпеку тощо. Визначено ключові групи нормативно-правових актів, зокрема законодавчі та підзаконні, які забезпечують правове підґрунтя управління розвитком технологій і систем ШІ. Особливу увагу приділено законодавчим нормативно-правовим актам, які визначають основні принципи, права та обов'язки суб'єктів, що беруть участь у розробці, впровадженні та використанні ШІ, а також встановлюють вимоги до безпеки, захисту персональних даних, прозорості алгоритмів та відповідальності за можливі порушення. Здійснено огляд сучасних досліджень і публікацій, що підкреслюють важливість узгодження національних нормативно-правових актів із міжнародними стандартами, інтеграції етичних норм у процес розробки й впровадження технологій ШІ, а також формування прозорої й гнучкої законодавчої бази. Проаналізовано роль основних галузевих кодексів України (Цивільного, Кримінального, Кримінального процесуального, Кодексу цивільного захисту та Кодексу про адміністративні правопорушення) у регулюванні правових відносин, що виникають у сфері застосування ШІ. Показано, що через мультидисциплінарний характер ШІ, його регулювання інтегрується у фундаментальні галузі права, а управління розвитком таких технологій здійснюється за допомогою спеціальних законів, які регулюють окремі сфери суспільного життя та правовий статус суб'єктів. Детально розкрито принципи законності, об'єктивності і захисту прав учасників процесу, а також процедури контролю і оскарження рішень, прийнятих із використанням ШІ.

Ключові слова: штучний інтелект, технології штучного інтелекту, системи штучного інтелекту, управління, розвиток, адміністративно-правове забезпечення, правові засади, нормативно-правові акти, закон.

Постановка проблеми

Сучасна система правових засад управління розвитком та впровадженням технологій і систем ШІ в Україні перебуває на етапі активного формування. Вона репрезентована багаторівневою структурою законодавчих і підзаконних актів, які утворюють комплексну регуляторну екосистему. Станом на сьогодні українська модель управління базується на гібридному підході, який полягає в поєднанні спеціальних стратегічних документів із чинним загальним законодавством, що регулює суміжні цифрові відносини (захист даних, авторське право, кібербезпеку і т. п.). З огляду на що окреслимо такі групи правових засад управ-

ління розвитком технологій і систем ШІ як законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти України.

У цьому контексті наступною групою правових засад управління розвитком технологій і систем ШІ виступають саме законодавчі нормативно-правові акти. Їх розкриття є необхідним для формування цілісного уявлення про механізми регулювання цієї сфери у межах національного правового поля. Законодавчі нормативно-правові акти України визначають основні принципи, права та обов'язки суб'єктів, що беруть участь у розробці, впровадженні та використанні технологій ШІ, а також встановлюють чіткі вимоги до безпеки, захисту персональних даних, прозорості алгоритмів та відповідальності за можливі порушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій у сфері законодавчого регулювання управління розвитком технологій і систем ШІ демонструє активний інтерес науковців до проблеми узгодження національних нормативно-правових актів із міжнародними стандартами. Дослідники підкреслюють необхідність формування прозорої й гнучкої законодавчої бази, яка забезпечує рівновагу між стимулюванням інновацій та захистом суспільних інтересів, а також інтеграцію етичних норм у процес розробки та впровадження технологій штучного інтелекту. Синтез наукових поглядів дозволяє стверджувати, що законодавче регулювання управління розвитком технологій і систем ШІ ґрунтується на міжнародних правових засадах, які є фундаментом для ефективної інтеграції національної правової системи із глобальними тенденціями та викликами сучасного цифрового суспільства.

Саме тому **завданням** цієї статті є детальний аналіз законодавчого регулювання управління розвитком технологій і систем ШІ в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження

Слід указати, що технології та системи ШІ використовуються в різних сферах суспільного життя й охоплюють різні види суспільних відносин, з огляду на що управління розвитком таких технологій і систем здійснюється за допомогою спеціальних законів, які регулюють окремі сфери суспільного життя (наприклад, кримінальної юстиції, національної безпеки, економічного сектору й т. п.), правовий статус окремих суб'єктів тощо. При цьому підкреслимо, що через мультидисциплінарний характер ШІ, його регулювання в Україні інтегрується у фундаментальні галузі права. Оскільки системи ШІ впроваджуються у сфери з високим рівнем ризику (кримінальна юстиція, медицина, оборона), управління ними спирається на кодифіковане законодавство, яке забезпечує системність та стабільність правового регулювання.

Так, Цивільний кодекс (далі – ЦК) України [1] відіграє важливу роль у регулюванні правовідносин, що виникають у сфері розвитку й застосування технологій та систем ШІ. Зокрема, його положення визначають загальні засади виникнення, реалізації та захисту цивільних прав і обов'язків, пов'язаних із використанням ШІ, включаючи питання власності на результати інтелектуальної діяльності, відповідальності за шкоду, заподіяну внаслідок використання автоматизованих систем, а також договірних відносин щодо створення, передачі, ліцензування чи комерціалізації об'єктів, генерованих ШІ. Відповідно до сучасних тенденцій, положення ЦК України можуть бути використані як основа для подальшого розвитку спеціального законодавства у сфері ШІ, забезпечуючи баланс між інтересами розробників, користувачів, держави та суспільства в цілому. Такий підхід сприяє інтеграції інновацій у правову площину, забезпечуючи правову визначеність і захист прав усіх учасників відповідних правовідносин.

Управління розвитком технологій і систем ШІ також здійснюється за допомогою положень Кримінального кодексу (далі – КК) України [2] через встановлення меж дозволеної поведінки. КК України містить норми щодо відповідальності за несанкціоноване втручання в роботу автоматизованих систем (Розділ XVI), що стосується і зламів алгоритмів ШІ. Також актуальним є питання кваліфікації злочинів, вчинених із вико-

ристанням дипфейків або ШІ-технологій. Своєю чергою, Кодекс України про адміністративні правопорушення [3] визначає відповідальність за порушення правил захисту інформації та порядку обробки персональних даних, що є критично важливим для навчання ШІ-моделей.

Кримінальний процесуальний кодекс України [4] визначає процесуальні засади використання технологій і систем ШІ, встановлюючи чіткі правила щодо допустимості, порядку отримання, фіксації, зберігання та використання доказів, отриманих із застосуванням ШІ. Зокрема, впровадження ШІ у кримінальний процес потребує дотримання принципів законності, об'єктивності, змагальності сторін, а також забезпечення прав підозрюваних, обвинувачених і потерпілих. Важливо, щоб результати, отримані за допомогою ШІ, проходили перевірку на достовірність і не підміняли судовий розсуд чи оцінку доказів людиною. Водночас законодавство має передбачати процедури оскарження рішень, прийнятих із використанням таких технологій, а також механізми контролю за їх впровадженням з боку суду, прокуратури та адвокатури.

Управління розвитком технологій і систем ШІ у сфері безпеки регулюється положеннями Кодексу цивільного захисту України [5]. Цей кодифікований акт регулює використання автоматизованих систем раннього виявлення надзвичайних ситуацій та оповіщення населення, де алгоритми ШІ відіграють ключову роль у прогнозуванні ризиків.

Як зазначалося вище, управління розвитком технологій і систем ШІ в Україні інтегрується у фундаментальні галузі права. Тому його регулювання здійснюється за допомогою спеціальних законів України, які охоплюють різні аспекти функціонування та впровадження ШІ у суспільних, економічних, безпекових, освітніх, медичних та інших сферах. Зокрема, такі закони встановлюють правові механізми щодо захисту персональних даних, забезпечення кібербезпеки, регулювання авторських та суміжних прав, а також визначають процедури обробки інформації, стандартизації, сертифікації та контролю за діяльністю у сфері ШІ.

Управління системами ШІ неможливе без опори на інститути права, які захищають фундаментальні права людини й інтереси держави. Оскільки ШІ працює з великими масивами даних та створює об'єкти інтелектуальної власності, управління розвитком технологій і систем ШІ регламентується положеннями таких Законів України:

– «Про інформацію» регулює «відносини щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації» [6]. Тобто вказаний закон визначає правовий режим інформації, яка використовується системами ШІ, та права суб'єктів на доступ до такої інформації;

– «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах», регулюючи «відносини у сфері захисту інформації в інформаційних, електронних комунікаційних та інформаційно-комунікаційних системах» [7], визначає вимоги до технічного захисту даних, що використовуються системами ШІ, особливо в органах державної влади та військовій сфері;

– «Про інноваційну діяльність» [8], який регулює фінансові й організаційні інструменти стимулювання розробників ШІ-технологій через гранти, технопарки та інноваційні структури;

– «Про захист персональних даних», який регулює порядок збирання, зберігання й обробки даних, на яких навчаються та працюють системи ШІ. «Цей Закон поширюється на діяльність з обробки персональних даних, яка здійснюється повністю або частково із застосуванням автоматизованих засобів, а також на обробку персональних даних, що містяться у картотеці чи призначені до внесення до картотеки, із застосуванням неавтоматизованих засобів» [9]. Тобто названий законодавчий акт виступає ключовим обмежувачем для алгоритмів ШІ, що працюють з масивами Big Data. Таким чином, правові засади обробки даних є основою для забезпечення приватності та недопущення дискримінації, що, своєю чергою, є критично важливо для запобігання несанкціонованому профілюванню осіб;

– «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», який «визначає правові та організаційні основи забезпечення

захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави, національних інтересів України у кіберпросторі, основні цілі, напрями та принципи державної політики у сфері кібербезпеки, повноваження державних органів, підприємств, установ, організацій, осіб та громадян у цій сфері, основні засади координації їхньої діяльності із забезпечення кібербезпеки» [10]. Цей закон встановлює вимоги до захисту систем ШІ, які інтегровані в об'єкти критичної інфраструктури;

– «Про національну безпеку України» [11] визначає засади управління технологіями в оборонному секторі, включаючи розробку автономних систем озброєння та систем аналізу розвідувальних даних на основі ШІ. Цей закон відіграє важливу роль у визначенні стратегічних підходів до впровадження інноваційних технологій у сфері оборони, забезпечуючи правове підґрунтя для застосування ШІ при моделюванні сценаріїв бойових дій, автоматизації управління військовими підрозділами, оперативному аналізі великих масивів даних, а також підвищенні ефективності систем протидії кіберзагрозам. Указаний нормативно-правовий акт закріплює вимоги до безпеки, прозорості та контролю за використанням ШІ-технологій у критичній інфраструктурі оборонного значення, визначає межі допустимого застосування автономних систем і встановлює механізми державного нагляду та координації у цій сфері;

– «Про електронні комунікації», який «визначає правові та організаційні основи державної політики у сферах електронних комунікацій та радіочастотного спектра, а також права, обов'язки та відповідальність фізичних і юридичних осіб, які беруть участь у відповідній діяльності або користуються електронними комунікаційними послугами» [12]. У сучасних умовах розвитку ШІ ефективність його впровадження значною мірою залежить від якості та надійності електронних комунікаційних систем. Відповідно, Закон України «Про електронні комунікації» відіграє ключову роль у забезпеченні правового регулювання обміну великими обсягами даних, що використовуються для навчання та роботи алгоритмів ШІ. Саме завдяки цьому нормативному акту встановлюються стандарти щодо захисту інформації під час її передачі, вимоги до конфіденційності та цілісності даних, а також механізми протидії кіберзагрозам, які можуть вплинути на функціонування інтелектуальних систем;

– «Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг», визначаючи «засади надання електронних публічних послуг, публічних послуг, комплексних електронних публічних послуг, автоматичного режиму надання електронних публічних послуг» [13], створює правову основу для впровадження ШІ-асистентів (чат-ботів, систем автоматичного опрацювання заяв) у взаємодії держави з громадянами (наприклад, у месенджерах чи порталі «Дія»);

– «Про авторське право і суміжні права» містить важливі норми (ст. 33), що регулюють статус «неоригінальних об'єктів, згенерованих комп'ютерною програмою». Це одна з перших у Європі спроб на законодавчому рівні врегулювати правовий статус контенту, створеного ШІ (так зване право особливого роду sui generis). Зокрема, згідно з ч. 1 ст. 33 цього законодавчого акта «неоригінальним об'єктом, згенерованим комп'ютерною програмою, є об'єкт, що відрізняється від існуючих подібних об'єктів та утворений у результаті функціонування комп'ютерної програми без безпосередньої участі фізичної особи в утворенні цього об'єкта. Твори, створені фізичними особами з використанням комп'ютерних технологій, не вважаються неоригінальними об'єктами, згенерованими комп'ютерною програмою» [14]. При цьому законодавець установлює, що «право особливого роду (sui generis) на неоригінальний об'єкт, згенерований комп'ютерною програмою, виникає внаслідок факту генерування цього об'єкта і починає діяти з моменту його генерування» [129];

– «Про хмарні послуги» визначає та регулює «правові відносини, що виникають при наданні хмарних послуг, та встановлює особливості використання хмарних послуг органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим,

органами місцевого самоврядування, військовими формуваннями, утвореними відповідно до законів України, державними підприємствами, установами та організаціями, суб'єктами владних повноважень та іншими суб'єктами, яким делеговані такі повноваження» [15]. Тобто вказаний нормативно-правовий акт визначає правові засади надання хмарних послуг, на базі яких зазвичай розміщуються обчислювальні потужності для складних систем ШІ, особливо в державному секторі.

Безперечно, наведений вище перелік законів України, якими здійснюється регулювання управління розвитком технологій і систем ШІ не є вичерпним. Важливо відзначити, що правове поле у сфері ШІ постійно розширюється й адаптується до нових технологічних викликів, що зумовлює необхідність оновлення законодавства відповідно до сучасних тенденцій і міжнародних стандартів. Окрім того, дедалі більшої актуальності набуває питання розробки етичних кодексів, впровадження механізмів моніторингу та оцінки впливу технологій ШІ на суспільство, а також забезпечення прозорості й підзвітності у процесах їх впровадження. Тобто законодавство у сфері ШІ не лише спрямоване на врегулювання окремих питань, пов'язаних із розробкою, впровадженням та використанням таких технологій, але й забезпечує гармонізацію національних норм із міжнародними стандартами, сприяє формуванню етичних принципів та культури відповідального користування інноваціями. Оскільки сфера ШІ є надзвичайно динамічною та міждисциплінарною, ефективне правове регулювання потребує постійного оновлення, адаптації до сучасних викликів і тенденцій, а також залучення широкого кола фахівців для розробки комплексних нормативно-правових актів, які враховують інтереси держави, суспільства й кожної окремої людини. Відповідно, правове регулювання розвитку технологій і систем ШІ в Україні здійснюється шляхом прийняття та впровадження спеціальних законів, що забезпечують системність, прозорість і стабільність управління цією сферою, створюють передумови для інтеграції інновацій у правове поле та гарантують захист прав усіх учасників відповідних правовідносин.

Висновки

Отже, правове регулювання розвитку технологій і систем ШІ в Україні ґрунтується на комплексі спеціальних законодавчих актів, які забезпечують системність, прозорість і стабільність управління цією сферою. Враховуючи динамічний характер інновацій, важливо постійно оновлювати нормативно-правову базу, гармонізувати її з міжнародними стандартами та впроваджувати етичні принципи використання ШІ. Такий підхід сприяє формуванню культури відповідального користування технологіями, захисту прав усіх учасників правовідносин і створює необхідні умови для інтеграції інновацій у правове поле держави.

Література

1. Цивільний кодекс України: закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № № 40–44. Ст. 356. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

2. Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text

3. Кодекс України про адміністративні правопорушення: закон України від 07.12.1984 № 8073-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text; https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

5. Кодекс цивільного захисту України: закон України від 02.10.2012 № 5403-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 34–35. Ст. 458. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text

6. Про інформацію: закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. *Відомості Верхо-*

вної Ради України. 1992. № 48. Ст. 650. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text

7. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах: закон України від 05.07.1994 № 80/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 31. Ст. 286. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-вр#Text

8. Про інноваційну діяльність: закон України від 04.07.2002 № 40-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 36. Ст. 266. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text

9. Про захист персональних даних: закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 34. Ст. 481. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text

10. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 45. Ст. 403. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text

11. Про національну безпеку України: закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text

12. Про електронні комунікації: закон України від 16.12.2020 № 1098-IX. *Офіційний вісник України*. 2021. № 6. Стор. 10. Ст. 306. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text

13. Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг: закон України від 15.07.2021 № 1689-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 47. Ст. 383. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-20#Text

14. Про авторське право і суміжні права: закон України від 01.12.2022 № 2811-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 57. Ст. 166. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text

15. Про хмарні послуги: закон України від 17.02.2022 № 2075-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 15. Ст. 52. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2075-20#Text

Kvilinskyi Oleksii Stanislavovych
D.Sc. in Economics
Sumy State University, Sumy, Ukraine
https://orcid.org/0000-0001-6318-4001

LEGISLATIVE REGULATION OF THE GOVERNANCE OF THE DEVELOPMENT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES AND SYSTEMS

The article presents an analysis of the legislative regulation of the management of the development of artificial intelligence (AI) technologies and systems in Ukraine. It examines the current state of the legal framework in this field, emphasizing the multi-level structure of regulatory legal acts that form a comprehensive regulatory ecosystem for the development of AI. A hybrid approach is outlined, involving the combination of special strategic documents with the existing general legislation that governs related digital relations – data protection, copyright, cybersecurity, and more. The main groups of regulatory legal acts are identified, in particular legislative and subordinate, which provide the legal basis for managing the development of AI technologies and systems. Particular attention is given to legislative regulatory acts that define the fundamental principles, rights and obligations of parties involved in the development, implementation and use of AI, as well as establishing requirements for security, personal data protection, algorithm transparency, and liability for potential breaches. The article reviews contemporary research and publications highlighting the importance of harmonizing national regulatory legal acts with international standards, integrating ethical norms into the process of developing and implementing AI technologies, and forming a transparent and flexible legislative base. The role of the main sectoral codes of Ukraine (Civil, Criminal, Criminal Procedure, Civil Protection, and Administrative Offences Codes) in regulating legal relations arising in the field of AI application is analyzed. It is shown that due to the multidisciplinary nature of AI, its regulation is integrated into fundamental branches of law, and the management of such technologies is carried out through special laws that govern specific spheres of public life and the legal status of entities. The principles of legality, objectivity, and the protection of participants' rights, as well as the procedures for controlling and appealing decisions made with the use of AI, are described in detail.

Keywords: artificial intelligence, artificial intelligence technologies, artificial intelligence systems, management, development, administrative and legal provision, legal framework, regulatory legal acts, law.

ВИКЛИКИ ДЛЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У ЗВ'ЯЗКУ З ВІЙСЬКОВОЮ АГРЕСІЄЮ

ІГНАТЕНКО Володимир Васильович - адвокат, кандидат юридичних наук
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3119-6475
УДК 349.6 (075.8)
DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2023.2.47

В статті досліджено вплив військової агресії на екологічне законодавство та вплив законодавства на діяльність суб'єктів у сфері екології. Звернуто увагу на зміст чинників, які призвели до потреби суттєвого корегування екологічного законодавства з огляду на військову агресію та недопущення застосування юридичної відповідальності до окремих суб'єктів за правопорушення у сфері екології вони не мають чи не мали змоги відвернути. Визначено основні виклики для екологічного законодавства. Встановлено, що внаслідок військових дій шкода завдається всім екосистемам та біосфері в цілому. Активні воєнні дії, пожежі, руйнування промислових об'єктів призводять до забруднення повітря, води та земельних ресурсів. Існують великі складнощі із відслідковуванням, фіксацією та визначенням розміру екологічних збитків. Надано авторське бачення напрямків розв'язання наявних викликів з урахуванням чинного законодавства і необхідності його корегування та стратегічних перспектив екологічної політики України в подальшому.

Ключові слова: екологія, екологічні правопорушення, виклики, юридична відповідальність, штрафні санкції, екологічна політика

Постановка проблеми

Згідно до ст. 16 Основного Закону країни забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, є обов'язком держави [1]. Разом з тим, на заваді виконання державою задекларованого обов'язку стала військова агресія з боку рф. Наразі важко оцінити вплив військових дій на екологічну безпеку, проте не можна не погодитися, що військові дії ніколи позитивним чином не впливають на екологію. Не є виключенням і ситуація сьогодення, адже колосальної, іноді непоправної шкоди завдається всім екосистемам та біосфері. Перед певними викликами постає і діяльність вітчизняних підприємств, оскільки в таких умовах розвитку країни відбувається порушення напрацьованого циклу функціонування, а, як наслідок викликається низка негативних факторів, які руйнівним чином впливають на їх діяльність. Окремих складнощів у діяльності суб'єктів додає чинне законодавство у сфері екології, оскільки воно є неадаптованим з огляду на ті виклики, які виникли у зв'язку з військовою агресією. Забруднення атмосферного повітря, водних ресурсів, земельних ресурсів викликає питання щодо відшкодування збитків, завданих, порушенням вимог екологічної безпеки. Проте, постають питання щодо ступеня вини того чи іншого суб'єкта за завдання шкоди екології та які наслідки їх дій чи бездіяльності з урахуванням військових дій агресора. Окреслене вище доводить необхідність дослідження викликів для екологічного законодавства у зв'язку з військовою агресією та пошук шляхів подолання таких викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематичні та правові питання забезпечення безперебійного функціонування екологічної складової постійно знаходяться в центрі уваги та дослідження у наукових доробках вітчизняних науковців. Окремий інтерес до цього напрямку відмічається з огляду на наявні воєнні дії в Україні. Результати наукових доробок вітчизняних вчених висвітлюються на Міжнародних та Всеукраїнських науково-практичних конференціях, у формі дисертаційних та монографічних досліджень, часто обговорюються на наукових дискусійних платформах тощо. Певний науковий внесок у дослідження викликів для екологічного законодавства зроблено вітчизняними вченими. Окрім вчених, велика увага до цього питання прикута з боку суспільства в цілому, адже ці питання торкаються безпосередньо кожного хто взаємодіє з екологією, а з нею взаємодіють всі, оскільки всі дихають повітрям, п'ють воду та споживають їжу. Так, А.А. Міняйло, Л.А. Дмитренко наслідки впливу збройної агресії рф на територію України [2], К. Овсяний зосередився на наслідках повномасштабної війни для екології України [3], В.С. Фоменко досліджував правове забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану [4], К.А. Козмуляк також оцінював правове регулювання охорони довкілля під час збройних конфліктів на прикладі України [5], М. Мігаль дослідила вплив війни на екологію і як природа стає жертвою збройного конфлікту [6]. Беззаперечним є той факт, що проблему не оминули увагою інші вітчизняні вчені та дослідники, проте окремі питання висвітлено фрагментарно, або залишилися поза увагою та потребують більш предметного дослідження.

Метою цієї статті є дослідження викликів для екологічного законодавства у зв'язку з військовою агресією та визначення напрямків їх мінімізації в надзвичайних умовах розвитку країни.

Виклад основного матеріалу

Запровадження воєнного стану та збройна агресія викликали необхідність суттєвого коригування відносин у всіх галузях суспільства. Не стала виключенням і екологічна галузь, адже активні воєнні дії завдають шкоду повітрю, земельним та водним ресурсам, лісовому господарству та ін. Це у свою чергу, потребує корегування законодавчого забезпечення відносин між всіма учасниками в цій сфері. Така потреба виникла внаслідок того, що окремі з учасників не можуть в повній мірі відповідати за шкоду, яка виникає внаслідок знищення промислових об'єктів, забруднення земельних ділянок, а в багатьох випадках такі учасники не мають можливості користуватися своїм чи орендованим майном, підтримувати родючість ґрунту, дотримуватися вимог екологічного законодавства та ін. З урахуванням таких обставин та з огляду на введення воєнного стану законодавцем було внесено певні корективи до законодавства. Було ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» № 2145-IX, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану», внесено зміни до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та ін. [7 – 10]. Разом з тим, внесення цих змін не може охопити в повній мірі всього масиву законодавства, яке потребує свого комплексного оновлення з огляду на ситуацію, що склалася в країні.

Наявність невідповідності існуючої нормативно-правової бази сучасним реаліям викликає при правозастосуванні низку неузгодженостей та суперечностей, при цьому процедура притягнення до відповідальності за порушення в сфері екології будувалася за умов відсутності зовнішньої агресії, а отже можна констатувати застарілість наявних екологічних норм.

Звертаючись до питання застосування державою відповідальності за порушення в сфері екології слід звернутися до аналізу складу екологічних правопорушень.

М.В. Сарапіна пропонує визначати його з огляду на екологічної безпеки, а саме «… винна, протиправна, екологічно небезпечна

дія, яка посягає на установлений порядок використання природних ресурсів, охорону навколишнього природного середовища та порушує екологічні і пов'язані з ними інші права людини, вимоги екологічної безпеки» [11, с.154].

Н.М. Опольська разом з Т.К. Оверковською вважають, що «…екологічне правопорушення представляє собою протиправну дію або бездіяльність, що порушує встановлений державою правопорядок, права й обов'язки громадян і організацій у сфері раціонального використання природних ресурсів, їх відтворення й охорони навколишнього природного середовища, за вчинення якого законом передбачена юридична відповідальність» [12, с.168].

Інший колектив авторів у складі В.В. Костицького, І.О. Костицької та М.А. Микитюк пропонують розуміти екологічне правопорушення «…як протиправне діяння, яке завдає екологічної шкоди чи створює реальну загрозу завдання такої шкоди, або порушує права і законні інтереси суб'єктів екологічного права» [13, с.27].

Ми вважаємо, що окремі з проаналізованих поглядів трохи не відповідають сучасному стану речей, з огляду на те, що в наявній ситуації держава не може в повній мірі застосовувати передбачену юридичну відповідальність.

Наприклад, М. Мігаль виділяє такі види екологічних правопорушень внаслідок війни, серед яких:

- забруднення повітря, викликане застосуванням дизельних та паливних генераторів, атаками промислових об'єктів, детонацією боєприпасів, лісовими пожежами;

- забруднення води, через затоплення шахт на Донбасі, забруднення агрохімікатами, обстріли дамб, знищену військову техніку;

- забруднення ґрунту, через мінування територій, детонацію боєприпасів, поховання вбитих, рух сухопутної військової техніки, випалення чорноземів [6]. Слід додати до цього переліку велику проблему для довкілля, яка має місце після обгорілих та обстріляних ділянок, і воронок, які утворюються на таких ділянках після артилерійських обстрілів.

К. Овсяний зазначає, що за даними Державної екологічної інспекції станом на січень 2023 року, за 11 місяців військової агресії РФ збитки для екології України складають вже понад 1 трильйон 743 мільярди гривень, або понад 47,6 мільярда доларів. І це тільки приблизні розрахунки, поки досі залишається окупованою частина українських територій [7].

Зрозуміло, що в окреслених випадках немає можливості застосувати заходи впливу та покласти відповідальність на суб'єкта, який володів тією чи іншою земельною ділянкою, мав той чи інший промисловий об'єкт та т.і. Насамперед, ці правопорушення виникли внаслідок невиконання державою прийнятних на себе ст. 17 Конституції України зобов'язань, щодо забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону України [1]. А отже, є потреба у чіткій побудові власної позиції на міжнародній арені з приводу стягнення відшкодування з країни-агресора та зібранні масиву доказової бази, оскільки існують великі складнощі із відслідковуванням, фіксацією та визначенням розміру екологічних збитків.

Як відзначає представниця Інституту аналітики та адвокації М. Мігаль, після повномасштабного вторгнення росії при Державній екологічній інспекції було створено оперативний штаб, який має здійснювати фіксування всіх збитків, завданих довкіллю. Установа була створена з метою фіксації та формування переліку порушень у сфері екології, а також підрахунку збитків для притягнення росії до відповідальності. Крім того, дослідниця дійшла висновку, що з огляду на збитки, які військові дії спричиняють не тільки інфраструктурі та населенню України, можна стверджувати, що росія чинить екоцид на нашій території. І на цей час немає навіть уяви який потрібен час для очищення та відновлення наших земель, водних ресурсів та повітря. Проте зрозуміло вже зараз – наслідки цієї війни кожен українець відчуватиме на собі дуже тривалий час. Екологія та її вплив на здоров'я кожного українця є однією з проблем післявоєнного відновлення в Україні, яка потребує спільних зусиль для її подолання [6].

Крім того, складності у фіксуванні збитків додає відсутність у Держекоінспекції необхідних технічних можливостей. Так, як зазначають представники цього відомства, що при обстеженні не розірваних ракет були зафіксовані такі хімічні речовини, як меланж та децилін, але лабораторії не працюють на показники таких речовин. Тобто для оцінки шкоди від російської зброї, завданої довкіллю, треба розуміти, з чого вона складається, і мати відповідне обладнання. І коли це буде можливо у повному обсязі, поки спрогнозувати важко [7].

Також слід додати, що існуюча Постанова КМУ від 20.03.2022 № 326 Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації [14] не в повній мірі вирішує завдання фіксації екологічної шкоди та збитків.

Окремо слід зазначити, що є потреба у комплексному оновленні екологічного законодавства в частині незастосування відповідальності до громадян та юридичних осіб за екологічні порушення, якщо такі порушення виникли внаслідок збройної агресії російської федерації. Для цього необхідно внести відповідні зміни до чинних нормативно-правових актів, насамперед Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України, Цивільного кодексу України, Господарського кодексу України та ін. [10, 15 – 18].

Разом з тим, якщо виключати відповідальність за окресленими напрямами, а саме, екологічну, адміністративну, кримінальну, цивільну, господарську, не слід оминати і увагою і інші види відповідальності: дисциплінарну чи наприклад земельну.

Якщо звернутися до земельного законодавства, знову ж таким ми знайдемо норми, які передбачають заходи, спрямовані на охороною земель, а саме здійснення комплексу різнопланових заходів економічного, правового, організаційного та інших, метою яких є запровадження раціонального використання земель, усунення передумов для необґрунтованого вилучення земель сільськогосподарського призначення, захист від шкідливого впливу людини, відновлення та покращення родючості ґрунтів, забезпечення особливого режиму використання земель, які мають природоохоронне, історико-культурне, рекреаційне призначення тощо (ст. 162 ЗК України) [19]. І знову ж таки, слід зробити той самий висновок, що в наявних умовах неможливо забезпечити окреслений комплекс заходів. Якнайскоріше вирішення зазначених правових питань дає можливість уникнути настання відповідальності за псування сільськогосподарських угідь та інших земель, їх забруднення хімічними та радіоактивними речовинами і стічними водами, засмічення промисловими, побутовими та іншими відходами та ін.

Отже, виокремлюючи законодавчу базу, стосовно екологічного регулювання слід розподілити її наступним чином:

1. Конституція України, норми якої визначають обов'язок держави забезпечувати екологічну безпеку та обов'язок кожного не заподіювати шкоду природі [1];

2. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», який ст. 68 визначає відповідальність за порушення відповідного законодавства [10];

3. Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП), котрий розділом VII ст. 51-91-5 визначає відповідальність за порушення у галузі охорони природи включаючи нераціональне використання ресурсів, забруднення земель, вод, повітря [15];

4. Кримінальний кодекс України (КК України), який розділом VIII ст. 236-254) передбачає відповідальність за серйозні правопорушення: забруднення, знищення об'єктів природи, порушення правил безпеки [16].

5. Інші спеціальні нормативно-правові акти: Закони України «Про відходи», «Про охорону атмосферного повітря»; Водний кодекс України, Земельний кодекс України, «Кодекс України про надра». тощо.

І якщо говорити про незастосування видів відповідальності, визначених вказаним законодавством, то відповідно слід звільняти учасників екологічних відносин від штрафів, цивільно-правових санкцій (відшкодування шкоди) або кримінальних покарань

за винне, протиправне невиконання екологічних вимог. Але, слід звернути увагу на те, що правова площина повинна передбачати повне відшкодування шкоди, заподіяної довкіллю, за забруднення, нераціональне використання ресурсів та порушення правил екологічної безпеки якщо вони заподіяні внаслідок вини таких учасників безвідносно воєнної агресії.

Тобто, наша позиція ґрунтується на тому, що якщо екологічні порушення сталися внаслідок дій (бездіяльності) учасників, які використовували чи не використовували економічні та технологічні чинники, пов'язані з процесом мінімізації собівартості продукції підприємств на базі відмови від встановлення або модернізації очисних споруд, а також бажання уникнути платежів за забруднення навколишнього природного середовища, а їх технологічна відсталість, а саме використання зношеного обладнання та застарілих виробничих процесів, які практично не відповідають сучасним екологічним стандартам, призводять до порушень і завдання шкоди довкіллю, забруднення, нераціональне використання ресурсів та порушення правил екологічної безпеки, то це не дає підстав для звільнення від відповідальності.

З метою забезпечення захисту екологічних та економічних національних інтересів України, в наявних умовах військової агресії слід здійснити комплекс заходів, спрямованих на підтримку вітчизняних підприємств, які одним з основних джерел наповнення бюджетів різних рівнів та стабілізації соціально-економічної ситуації. Адаптація зазначених заходів має забезпечити зниження збитків підприємств у розрізі штрафних санкцій та забезпечити підвищення рівня їх екологічної культури. До складу заходів підтримки слід обрати:

- активізацію інституційних змін на базі підвищення дієвості та посилення ефективності роботи Державної екологічної інспекції для протидії екологічним порушенням, що шкодять національним екологічним інтересам країни та призводять до появи екологічних правопорушень вітчизняними підприємствами;

- розробку та адаптацію превентивних заходів (профілактики), що включають аналіз та усунення причин, які сприяють виникненню нових способів екологічних правопорушень вітчизняними підприємствами;

- впровадження пакету заходів захисту конкуренції вітчизняних підприємств у контексті боротьби з антиконкурентними узгодженими діями, зловживаннями монопольним становищем та незаконними діями органів влади, а також проведення заходів регулювання ринків через Антимонопольний комітет України для забезпечення чесної конкуренції без зловживань у сфері природокористування;

- удосконалення правової бази в контексті природокористування вітчизняними підприємствами та з метою підвищення рівня їх екологічної безпеки.

Висновки

Проведені дослідження дають можливість для формулювання наступних висновків. По-перше, наявне екологічне законодавство стикнулося з низкою викликів у зв'язку з військовою агресією. По-друге, ключовими факторами, що призводять до появи таких викликів виступають крім вже згаданої агресії, відсутність належної державної стратегії в сфері екології та належного фінансування профільного відомства, а саме, Державної екологічної інспекції. По-третє, низька корпоративна та громадянська відповідальність перед суспільством за екологічні правопорушення, безвідповідальне ставлення до екології, незабезпечення дієвості процесу використання природних ресурсів, прагнення до швидкого збагачення, недостатня правова та екологічна культура, низьку ефективність екологічних санкцій – також серед викликів, які постали перед екологічним законодавством. По-четверте, є потреба в удосконаленні правової бази, звільненні від відповідальності громадян та юридичних осіб за екологічні порушення, якщо такі порушення виникли внаслідок збройної агресії російської федерації.

Перспективи подальших наукових розвідок полягають у дослідженні можливостей побудови належної правової системи фіксації екологічної шкоди та збитків та пошуку оптимальних шляхів оновлення екологічного законодавства.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 29.01.2023)

2. Міняйло А.А., Дмитренко Л.А. (2023). Наслідки впливу збройної агресії рф на територію України. С. 197 – 198. Приватно-правові аспекти відбудови України на шляху європейської інтеграції: матеріали Всеукраїнської науково-практичної онлайн конференції (м. Дніпро, 12 груд. 2023 р.) / упоряд.: д.ю.н., доц. К. Р. Резворович, М. В. Логінова. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 313 с.

3. К. Овсяний. (2023). До і після. Наслідки повномасштабної війни для екології України. Погляд з супутника https://www.radiosvoboda.org/a/skhemy-ekolohiya-viyna/32284610.html (дата звернення: 27.03.2023)

4. Фоменко В.С. (2022). Правове забезпечення екологічної безпеки в умовах воєнного стану. Наука і техніка. № 6 (6). С. 407–418. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-6(6)-407-418

5. Козмуляк К.А. (2022). Правове регулювання охорони довкілля під час збройних конфліктів на прикладі України. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія Право. Випуск 73: частина 1. С. 174–180.

6. М. Мігаль. (2023) Війна та екологія: чому природа стає жертвою збройного конфлікту? URL: https://iaa.org.ua/articles/vijna-ta-ekologiya-chomu-pryroda-staye-zhertvoyu-zbrojnogo-konfliktu/?gad_source=1&gad_campaignid=23373017900&gbraid=0AAAAAp3Jda5YSrG1P5aieQ0t9M8NBnbtp&gclid=Cj0KCQiAk6rNBhCxARIsAN5mQLth9T6L2upRfjakszDWH7QQF9v9XAwATr4OeQOUmG2ForasrFjDb-gaAnGLEALw_wcB (дата звернення: 31.03.2023)

7. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» від 24.03.2022 р. № 2145-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text

8. Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 11.04.2022 № 219 «Про затвердження форми книги реєстрації землеволодінь і землекористувань в умовах воєнного стану» URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0429-22#Text

9. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану» від 12.05.2022 року. № 2247-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2247-20#Text

10. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 року №1264-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text (дата звернення:27.01.2023)

11. Сарапіна М.В. Забезпечення екологічної безпеки: курс лекцій. Укладач: М.В. Сарапіна. Х.: НУЦЗУ, 2015. 195 с.

12. Юридична відповідальність за екологічні правопорушення : навч. посіб. / Т.К. Оверковська, Н.М. Опольська; Вінн. нац. аграр. ун-т. Вінниця: ВНАУ, 2019. 254 с.

13. Костицький В.В., Костицька І.О., Микитюк М.А., До питання про юридичну відповідальність за злочинне посягання на конституційне право людини на безпечне довкілля у ході російської воєнної агресії в Україні . *Науково-практичний журнал «Екологічне право»*. 2022. Випуск 3–4, С.25-28. DOI https://doi.org/10.37687/2413-7189.2022.3-4-4.5

14. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Постанова КМУ від 20.03.2022 року № 326. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-п#Text (дата звернення: 31.01.2023)

15. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07 грудня 1984 р. № 8073-X (у редакції від 20 листопада 2019 р.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text дата звернення: 29.01.2023)

16. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 30.01.2023)

17. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (дата звернення: 31.01.2023)

18. Господарський кодекс України. Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/436-15#Text (дата звернення: 30.01.2023)

19. Земельний кодекс України. Закон України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text (дата звернення: 30.01.2023)

References

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text (data zvernennia: 29.01.2023).

2. Minyajlo A.A., Dmitrenko L.A. (2023). Naslidki vplivu zbrojnoyi agresiyi rf na teritoriyu Ukrayini [Consequences of the Russian Federation's armed aggression on the territory of Ukraine]. C. 197 – 198. Privatno-pravovi aspekti vidbudovi Ukrayini na shlyahu yevropejskoyi integraciyi: materiali Vseukrayinskoyi naukovo-praktichnoyi onlajn konferenciyi (m. Dnipro, 12 grud. 2023 r.) / uporyad.: d.yu.n., doc. K. R. Rezvorovich, M. V. Loginova. Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. 313 s.

3. K. Ovsyanij. (2023). Do i pislya. Naslidki povnomasshtabnoyi vijni dlya ekologiyi Ukrayini [Before and after. The consequences of full-scale war for Ukraine's ecology]. Poglyad z suputnika https://www.radiosvoboda.org/a/skhemy-ekolohiya-viyna/32284610.html (data zvernennia: 27.03.2023)

4 .Fomenko V.S. (2022). Pravove zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky v umovakh voiennoho stanu [Legal Support for Environmental Safety under Martial Law]. Nauka i tekhnika. № 6 (6). S. 407–418.DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6025-2022-6(6)-407-418

5. Kozmuliak K.A. (2022). Pravove rehuliuvannia okhorony dovkillia pid chas zbroinykh konfliktiv na prykladi Ukrainy [Legal regulation of environmental protection during armed conflicts on the example of Ukraine]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu, Seriia Pravo. Vypusk 73: chastyna 1. S. 174–180.

6. M. Migal. (2023) Vijna ta ekologiya: chomu priroda staye zhertvoyu zbrojnogo konfliktu? [War and ecology: why is nature becoming a victim of armed conflict?]. URL: https://iaa.org.ua/articles/vijna-ta-ekologiya-chomu-pryroda-staye-zhertvoyu-zbrojnogo-konfliktu/?gad_source=1&gad_campaignid=23373017900&gbraid=0AAAAAp3Jda5YSrG1P5aieQ0t9M8NBnbtp&gclid=Cj0KCQiAk6rNBhCxARIsAN5mQLth9T6L2upRfjakszDWH7QQF9v9XAwATr4OeQOUmG2ForasrFjDb-gaAnGLEALw_wcB (data zvernennya: 31.03.2023)

7. Zakon Ukrayini «Pro vnesennya zmin do deyakih zakonodavchih aktiv Ukrayini shodo stvorennya umov dlya zabezpechennya prodovolchoyi bezpeki v umovah voyennogo stanu» [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Creation of Conditions for Ensuring Food Security under Martial Law] vid 24.03.2022 r. № 2145-IH. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text

8. Nakaz Ministerstva agrarnoyi politiki ta prodovolstva Ukrayini vid 11.04.2022 № 219 «Pro zatverdzhennya formi knigi reyestraciyi zemlevolodin i zemlekoristuvan v umovah voyennogo stanu» [On Approval of the Form of the Register of Land Ownership and Land Use under Martial Law]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0429-22#Text

9. Zakon Ukrayini «Pro vnesennya zmin do deyakih zakonodavchih aktiv Ukrayini shodo osoblivostej regulyuvannya zemelnih vidnosin v umovah voyennogo stanu» [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Specifics of Regulating Land Relations under Martial Law]. vid 12.05.2022 roku.

10. Pro okhoronu navkolyshnoho pyrodnoho seredovyshcha [On the Protection of the Environment]: Zakon Ukrainy vid 25.06.1991 roku №1264-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text (data zvernennia: 27.01.2023)

11. Sarapina M.V. (2015) Zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky [Ensuring environmental safety]: kurs lektsii. Ukladach: M.V. Sarapina. Kh. : NUTsZU. 195 s.

12. Iurydychna vidpovidalnist za ekolohichni pravoporushennia [Legal liability for environmental offences]: navch. posib. / T.K. Overkovska, N.M. Opolska; Vinn. nats. ahrar. un-t. Vinnytsia: VNAU, 2019. 254 s.

13. Kostytskyi V.V., Kostytska I.O., Mykytiuk M.A. (2022). Do pytannia pro yurydychnu vidpovidalnist za zlochynne posiahannia na konstytutsiine pravo liudyny na bezpechne dovkillia u khodi rosiiskoi voiennoi ahresii v Ukraini . Naukovo-praktychnyi zhurnal «Ekolohichne pravo». Vypusk 3–4, S.25-28. DOI https://doi.org/10.37687/2413-7189.2022.3-4-4.5

14. Pro zatverdzhennia Poriadku vyznachennia shkody ta zbytkiv, zavdanykh Ukraini vnaslidok zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii [On Approval of the Procedure for Determining Damage and Losses Caused to Ukraine as a Result of Armed Aggression by the Russian Federation]: Postanova KMU vid 20.03.2022 № 326. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-p#Text(data zvernennia: 31.01.2023)

15. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Ukraine on Administrative Offenses]: Zakon Ukrainy vid 07 hrudnia 1984 r. № 8073-X (u redaktsii vid 20 lystopada 2019 r.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text data zvernennia: 29.01.2023)

16. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (data zvernennia: 30.01.2023)

17. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 № 435-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (data zvernennia: 31.01.2023)

18. Gospodarskij kodeks Ukrayini [Commercial Code of Ukraine]. Zakon Ukrayini vid 16 sichnya 2003 roku № 436-IV. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/436-15#Text (data zvernennya: 30.01.2023)

19. Zemelnij kodeks Ukrayini [Land Code of Ukraine]. Zakon Ukrayini vid 25 zhovtnya 2001 roku № 2768-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text (data zvernennya: 30.01.2023)

Ihnatenko Volodymyr Vasylovych
Attorney-at-Law
Candidate of Juridical/Legal Sciences (Ph.D. in Law equivalent)
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3119-6475

CHALLENGES FOR ENVIRONMENTAL LEGISLATION IN CONNECTION WITH MILITARY AGGRESSION

Abstract. *The article examines the impact of military aggression on environmental legislation and the impact of legislation on the activities of entities in the field of ecology. Attention is drawn to the factors that have led to the need for significant adjustments to environmental legislation in view of military aggression and the prevention of legal liability for certain entities for environmental offences that they are or were unable to prevent. The main challenges for environmental legislation are identified. It has been established that military actions cause damage to all ecosystems and the biosphere as a whole. Active military operations, fires, and the destruction of industrial facilities lead to the pollution of air, water, and land resources. There are significant difficulties in tracking, recording, and determining the extent of environmental damage. The author's vision of ways to address the existing challenges is provided, taking into account the current legislation and the need for its adjustment, as well as the strategic prospects for Ukraine's environmental policy in the future.*

Keywords: *ecology, environmental offenses, challenges, legal liability, penalties, environmental policy*

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕТОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ

ГЕРАСИМЧУК Руслан Володимирович - доктор філософії з права
https://orcid.org/0000-0003-0490-5045
УДК 342.9
DOI: https://doi.org/10.71404/NP.2023.2.48

З'ясовано, що адміністративно-правові методи забезпечення прав та свобод людини і громадянина правоохоронними органами – це система визначених нормами адміністративного права системна сукупність способів, засобів, прийомів та заходів владно-організаційного впливу, що застосовуються правоохоронними органами в межах їх компетенції з метою реалізації, охорони, захисту та відновлення прав та свобод людини і громадянина, а також створення належних умов для їх ефективного здійснення. До переліку відповідних методів віднесено: метод переконання; метод примусу (адміністративного); інформаційний метод; метод адміністративного припинення; превентивний метод; метод нагляду і контролю.

Узагальнено, що ефективність забезпечення прав та свобод людини і громадянина правоохоронними органами визначається не стільки обсягом їх владних повноважень, скільки правильним вибором і збалансованим застосуванням адміністративно-правових методів. Їх призначення полягає не лише у реагуванні на вже вчинені правопорушення, а, насамперед, у створенні правових і організаційних умов, за яких порушення прав людини стають малоймовірними. Саме тому сучасна система адміністративно-правового забезпечення має ґрунтуватися на пріоритеті превентивних, інформаційних і переконливих засобів впливу, тоді як заходи адміністративного примусу повинні застосовуватися як виняткový інструмент захисту публічних інтересів. Лише комплексне поєднання різних адміністративно-правових методів, орієнтоване на дотримання принципів верховенства права, законності, пропорційності та поваги до людської гідності, забезпечує належний баланс між реалізацією правоохоронної функції держави та гарантуванням прав і свобод людини, що є необхідною умовою розвитку демократичної правової держави.

Ключові слова: метод, адміністративне право, забезпечення, права, свободи, людина, громадянин, правоохоронні органи.

Постановка проблеми

Права та свободи людини і громадянина становлять фундаментальну цінність демократичної правової держави та є визначальним критерієм оцінки ефективності функціонування її інституцій. Їх реальне забезпечення передбачає не лише нормативне закріплення відповідних гарантій, а й створення дієвих правових механізмів їх реалізації, охорони та захисту. У цьому контексті особлива роль належить правоохоронним органам, які, реалізуючи надані їм адміністративно-владні повноваження, покликані забезпечувати належний баланс між публічними інтересами, потребами підтримання правопорядку та безумовним дотриманням прав і свобод людини. Ефективність виконання зазначених завдань значною мірою залежить від змісту та особливостей застосування адміністративно-правових методів, за допомогою яких здійснюється владний вплив, реалізуються функції правоохоронних органів і забезпечується належний рі-

вень захисту прав та законних інтересів особи. Саме тому дослідження адміністративно-правових методів забезпечення прав та свобод людини і громадянина правоохоронними органами набуває особливої актуальності як у теоретичному, так і в практичному аспектах.

Стан дослідження

Окремі проблемні питання, присвячені забезпеченню прав та свобод людини і громадянина, в тому числі й правоохоронними органами, у своїх наукових працях розглядали: Н.М. Ахтирська, П.Д. Біленчук, Д.С. Бойчук, І.Л. Бородін, О.В. Драган, П.А. Зеленяк, Д.В. Казначеєва, О.Б. Ковальчук, Л.А. Ольховик, А.В. Редько, О.Г. Рогова, А.В. Соловйов, С.О. Старіцина та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі фактично неопрацьованим є питання характеристики адміністративно-правових методів забезпечення прав та свобод людини і громадянина правоохоронними органами.

Мета і завдання дослідження

Мета статті полягає у тому, щоб визначити коло та надати характеристику адміністративно-правовим методам забезпечення прав та свобод людини і громадянина правоохоронними органами. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: з'ясувати сутність понять «метод» та «адміністративно-правовий метод»; здійснити аналіз відповідних наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства; виокремити методи забезпечення прав та свобод людини і громадянина правоохоронними органами та надати їм змістовну характеристику.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній виокремлено та комплексно охарактеризовано методи адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини і громадянина правоохоронними органами.

Виклад основного матеріалу

Поняття методу активно досліджувалось багатьма науковцями. Так, до прикладу, Є. М. Попович зазначає, що метод – це спосіб, засіб, прийом досягнення певної мети, виконання поставленої задачі. автор наголошує, що в суспільстві методи управління виступають, як способи, прийоми реалізації об'єктивних законів на основі використання інструментів управління. Методи діяльності є засобами здійснення цілей, методи управління – засобами, способами, прийомами цілеспрямованого впливу на керовану соціальну систему [1]. Н.М. Пархоменко та С.М. Легуша доводять, що метод – це категорія ідеальна, він є результатом інтелектуальної діяльності й належить до світу знань. Переходячи зі світу знань до світу практики, метод проявляється не сам по собі, а у вигляді певних раціональних способів (прийомів) дії [2, с.28-29]. Вчені доходять висновку, що поняттям «метод» характеризується система приписів, принципів, вимог, що повинна орієнтувати суб'єкта певного процесу на вирішення науково-практичних задач та досягнення визначеного результату у тій чи іншій сфері [2, с.28-29]. На переконання Ю.Р. Лозинського, адміністративно-правовий метод – це надана суб'єктам державно-управлінської діяльності нормами адміністративного права можливість результативно вирішувати завдання, що стоять перед ними, в межах визначеної нормативно-правовими актами компетенції [3, с.169]. З огляду на наведені наукові підходи адміністративно-правові методи забезпечення прав та свобод людини і громадянина правоохоронними органами – це система визначених нормами адміністративного права системна сукупність способів, засобів, прийомів та заходів владно-організаційного впливу, що застосовуються правоохоронними органами в межах їх компетенції з метою реалізації, охорони, захисту та відновлення прав та свобод людини і громадянина, а також створення належних умов для їх ефективного здійснення.

В науковій літературі перелік відповідних методів не є чітко визначеним, а відтак, до переліку останніх найбільш доцільно віднести наступні:

- метод переконання. С.Т. Гончарук вважає, що метод переконання — це такий спосіб цілеспрямованого впливу на свідо-

мість і поведінку учасників управлінських відносин, який проявляється в комплексі роз'яснювальних, рекомендаційних, виховних та заохочувальних заходів, що застосовуються з метою забезпечення правомірності їхньої поведінки, підвищення їхньої правосвідомості та законослухняності, зміцненню дисципліни, соціальної організованості, а також із метою профілактики правопорушень [4, с.82]. Переконання є одним із основних і пріоритетних методів діяльності правоохоронних органів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Його сутність полягає у добровільному спонуканні особи до правомірної поведінки шляхом роз'яснення вимог законодавства, правового виховання, інформування, профілактичної роботи та формування поваги до права без застосування примусу. Ефективність цього методу залежить від професіоналізму працівників правоохоронних органів, їхньої правової культури, комунікативних навичок, об'єктивності та дотримання етичних стандартів. Водночас переконання не виключає можливості застосування державного примусу, якщо особа свідомо порушує закон або створює загрозу правам, свободам чи безпеці інших осіб. У таких випадках примус застосовується лише на підставі закону, у межах повноважень і з дотриманням принципу пропорційності;

- метод примусу (адміністративного). В адміністративному праві, зазначає А.Т. Комзюк, примус – це одна з форм державного примусу, що становить собою застосування відповідними суб'єктами щодо осіб, які не перебувають в їх підпорядкованості, незалежно від волі і бажання останніх, передбачених адміністративно-правовими нормами заходів впливу морального, майнового, особистісного (фізичного) та іншого характеру з метою охорони відповідних суспільних відносин шляхом попередження і припинення правопорушень, а також покарання за їх вчинення [5, с.414]. Т.О. Коломоєць визначає адміністративно-правовий примус як особливий різновид державно-правового примусу, тобто визначені нормами адміністративного права способи офіційного фізичного чи психологічного впливу уповноважених державних органів (а в деяких випадках і громадських організацій) на фізичних та юридичних осіб у вигляді особистих, майнових, організаційних обмежень їхніх прав, свобод та інтересів у випадках вчинення цими особами протиправних діянь (у сфері відносин публічного характеру) або в умовах надзвичайних обставин у межах окремого адміністративного провадження задля превенції, припинення протиправних діянь, забезпечення провадження в справах про правопорушення, притягнення винних осіб до відповідальності, попередження й локалізації наслідків надзвичайних ситуацій [6, с.66]. Тож, адміністративний примус є одним із основних методів діяльності правоохоронних органів, який полягає у застосуванні передбачених законом заходів владного впливу незалежно від волі особи з метою забезпечення громадського порядку, запобігання та припинення правопорушень, а також захисту прав і свобод людини та громадянина. Він застосовується виключно уповноваженими органами на підставі закону та повинен відповідати принципам законності, необхідності й пропорційності. Адміністративний примус охоплює заходи адміністративного попередження, припинення правопорушень і притягнення винних до адміністративної відповідальності. Незважаючи на можливість тимчасового обмеження окремих прав особи, його головним призначенням є забезпечення безпеки суспільства, охорона прав і законних інтересів громадян та підтримання правопорядку;

- інформаційний метод. Інформацію доцільно розглядати не лише як сукупність відомостей, а як результат цілеспрямованої інтелектуальної діяльності людини, спрямованої на створення, отримання, обробку та систематизацію даних про об'єкти матеріального і духовного світу. Саме завдяки такій діяльності інформація набуває практичної цінності, перетворюючись на суспільно значущий ресурс, який використовується для прийняття управлінських рішень, реалізації прав і свобод людини та забезпечення функціонування держави. У правовій сфері визначальне значення має якісний підхід до розуміння інформації, оскільки він враховує її зміст, достовірність, повно-

ту та юридичне значення. Таким чином, інформаційний метод забезпечення прав та свобод людини і громадянина полягає у здійсненні правоохоронними органами діяльності зі збору, аналізу, обробки, зберігання, використання та поширення інформації, необхідної для захисту прав людини, підтримання громадського порядку та запобігання правопорушенням. Цей метод реалізується через інформування населення про їхні права й обов'язки, надання доступу до публічної інформації, прийняття та розгляд звернень громадян, ведення інформаційних баз і реєстрів, а також обмін інформацією між державними органами. Ефективне застосування інформаційного методу сприяє своєчасному виявленню загроз правам і свободам людини, підвищує рівень відкритості та прозорості діяльності правоохоронних органів і зміцнює довіру суспільства до них;

- метод адміністративного припинення. Аналізуючи різні теоретичні підходи В.Ю. Артемов та А.М. Благодарний поділяють позицію В.Б. Авер'янова, який зазначає, що заходи адміністративного припинення не відвертають, а безпосередньо припиняють наявні правопорушення, створюють умови для встановлення особи порушника, з'ясування обставин справи і реальної можливості для подальшого застосування до порушника заходів адміністративного або іншого впливу. На відміну від адміністративних стягнень, заходи адміністративного припинення, як і заходи адміністративного попередження, не містять елемента покарання особи, до якої вони застосовуються. Виконуючи поряд із виховною каральну функцію, накладене адміністративне стягнення як форма реалізації адміністративної відповідальності за своєю дією у часі звернене в минуле, ретроспективне. Заходи ж адміністративного припинення, як правило, спрямовані в сьогодення і тому здатні самостійно й оперативно вирішувати конфліктну ситуацію, зокрема примусово припиняти правопорушення [7; 8]. В.М. Павліченко слушно наголошує, що заходи адміністративного припинення застосовуються у випадках, коли для цього є необхідні і достатні підстави, тобто сукупність передбачених законом обставин, які визначають законність застосування таких заходів. Застосування заходів адміністративного припинення адміністративних правопорушень відіграє важливу роль у повсякденній, безперервній діяльності міліції щодо охорони правопорядку і боротьби з правопорушеннями у сфері підприємницької діяльності, проте порядок їх застосування й донині в адміністративно-правовій літературі є неповністю з'ясованим недостатньо [9]. Тож, в розрізі представленої у статті проблематики, сутність адміністративного припинення полягає у використанні передбачених законодавством заходів владного впливу, спрямованих на припинення правопорушення, відновлення правопорядку та створення умов для подальшого притягнення винної особи до юридичної відповідальності. На відміну від адміністративної відповідальності, адміністративне припинення не має карального характеру, а виконує превентивну та охоронну функції. Застосування таких заходів допускається лише за наявності законних підстав, повинно бути необхідним, пропорційним і відповідати принципу законності. Саме завдяки адміністративному припиненню правоохоронні органи забезпечують оперативний захист життя, здоров'я, прав і свобод людини, громадської безпеки та публічного порядку, мінімізуючи наслідки протиправних дій і запобігаючи їх подальшому розвитку;

- превентивний метод. Взагалі, превенція – це діяльність уповноважених державних органів, яка має комплексний характер і передбачає застосування спеціальних заходів, спрямованих на попередження та запобігання порушенню суспільних відносин у різних галузях життєдіяльності суспільства, профілактику таких порушень, тобто усунення негативних явищ процесів та інших детермінант протиправної поведінки [10, с.168]. Зазначене вище дає можливість говорити про те, що превентивний метод забезпечення прав та свобод людини і громадянина полягає у здійсненні правоохоронними органами комплексу заходів, спрямованих на недопущення порушень прав людини ще до їх виникнення. Його особливість полягає у впливі не на наслідки правопорушення, а на причини та умо-

ви, що сприяють його вчиненню. Реалізація цього методу охоплює профілактичну роботу з населенням, оцінку потенційних ризиків, виявлення осіб і ситуацій, що можуть становити загрозу, а також своєчасне реагування на фактори, здатні призвести до порушення прав людини чи громадської безпеки. Завдяки превентивній діяльності правоохоронні органи не лише підтримують правопорядок, а й створюють умови для безпечної реалізації людиною своїх конституційних прав і свобод, мінімізуючи необхідність застосування заходів державного примусу;

- метод нагляду і контролю. Так, нагляд – це сукупність безперервних дій зі спостереження за додержанням законності у відповідних суспільних відносинах, здійснюваних компетентним на те органом із застосуванням наданих йому законом (підзаконним нормативним актом) повноважень, що спрямовані на попередження, виявлення і припинення порушень, а також притягнення порушників до відповідальності [11]. В свою чергу контроль – це система спостереження і перевірки відповідності процесу функціонування об'єкта управління прийнятим управлінським рішенням, встановлення результатів управлінського впливу на керований об'єкт через виявлення відхилень, допущених у ході виконання цих рішень [12, с.6]. Нагляд і контроль є взаємопов'язаними, але самостійними методами забезпечення прав та свобод людини і громадянина, що використовуються правоохоронними органами для підтримання законності у сфері публічно-правових відносин. Їх сутність полягає у систематичному спостереженні за дотриманням вимог законодавства, виявленні порушень правових норм, оцінці правомірності поведінки суб'єктів та вжитті заходів щодо усунення виявлених порушень. Якщо нагляд переважно спрямований на перевірку відповідності діяльності вимогам закону без безпосереднього втручання в оперативну діяльність підконтрольного суб'єкта, то контроль передбачає можливість оцінювання результатів діяльності, надання обов'язкових до виконання вказівок, а також застосування передбачених законом заходів реагування. У діяльності правоохоронних органів поєднання наглядових і контрольних повноважень забезпечує своєчасне виявлення фактів порушення прав людини, запобігає зловживанню владними повноваженнями, сприяє відновленню порушених прав та зміцненню режиму законності.

Висновки

Таким чином, проведене дослідження дає підстави стверджувати, що ефективність забезпечення прав та свобод людини і громадянина правоохоронними органами визначається не стільки обсягом їх владних повноважень, скільки правильним вибором і збалансованим застосуванням адміністративно-правових методів. Їх призначення полягає не лише у реагуванні на вже вчинені правопорушення, а, насамперед, у створенні правових і організаційних умов, за яких порушення прав людини стають малоймовірними. Саме тому сучасна система адміністративно-правового забезпечення прав та свобод людини і громадянина правоохоронними органами має ґрунтуватися на пріоритеті превентивних, інформаційних і переконливих засобів впливу, тоді як заходи адміністративного примусу повинні застосовуватися як винятковий інструмент захисту публічних інтересів. Лише комплексне поєднання різних адміністративно-правових методів, орієнтоване на дотримання принципів верховенства права, законності, пропорційності та поваги до людської гідності, забезпечує належний баланс між реалізацією правоохоронної функції держави та гарантуванням прав і свобод людини, що є необхідною умовою розвитку демократичної правової держави.

Література

1. Попович Є. М. Управління органами прокуратури України: організаційно-правові проблеми : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Є. М. Попович ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х. : [б. и.], 2010. 180 с.

2. Пархоменко Н.М., Легуша С.М. До визначення змісту загальних (філософських) методів теорії держави і права. *Часопис Київського університету права*. 2008. №1. С.26-31

SUMMARY

It was found that administrative-legal methods of ensuring the rights and freedoms of man and citizen by law enforcement agencies are a system of methods, means, techniques and measures of governmental and organizational influence defined by the norms of administrative law, applied by law enforcement agencies within their competence in order to implement, protect, defend and restore the rights and freedoms of man and citizen, as well as create appropriate conditions for their effective implementation. The list of relevant methods includes: the method of persuasion; the method of coercion (administrative); the information method; the method of administrative termination; the preventive method; the method of supervision and control. It is generalized that the effectiveness of ensuring the rights and freedoms of man and citizen by law enforcement agencies is determined not so much by the scope of their powers, as by the correct choice and balanced application of administrative-legal methods. Their purpose is not only to respond to already committed offenses, but, first of all, to create legal and organizational conditions under which violations of human rights become unlikely. That is why the modern system of administrative and legal support should be based on the priority of preventive, informational and persuasive means of influence, while administrative coercion measures should be used as an exclusive tool for protecting public interests. Only a comprehensive combination of various administrative and legal methods, focused on observing the principles of the rule of law, legality, proportionality and respect for human dignity, ensures the proper balance between the implementation of the law enforcement function of the state and the guarantee of human rights and freedoms, which is a necessary condition for the development of a democratic legal state.

Keywords: method, administrative law, support, rights, freedoms, man, citizen, law enforcement agencies.

3. Лозинський Ю.Р. Адміністративна відповідальність за порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки. Ю.Р. Лозинський : матеріали наук.-звіт. конф. факультету кримінальної міліції [„Проблеми діяльності кримінальної міліції в умовах розбудови правової держави", (Львів, 5 берез. 2008 р.) Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів : ЛьвДУВС, 2008. С. 168–170

4. Гончарук С.Т. Адміністративне право України: Загальна та Особлива частини: Навч. посібник (на допомогу слухачам, що здають державні та поточні іспити з адміністративного права) / НАВСУ. К., 2000. 239 с.

5. Комзюк А. Т. Заходи адміністративного припинення. Адміністративне право України. Академ. курс : підруч. [у 2-х тт.] : Т. 1. Заг. частина / ред. ко- легія: В. Б. Авер'янов (голова). К. : Вид-во «Юридична думка», 2004. С. 421-428

6. Адміністративне право України: навч. посібник / за заг. ред. Т.О. Коломоєць, Г.Ю. Гулєвської. К.: Істина, 2007. 216 с

7. Адміністративне право України [Текст]: академ. курс : підруч. для студ. юрид. спец. ВНЗ / В. Б. Авер'янов [та ін.] ; відп. ред. В.Б. Авер'янов ; НАН України, Інститут держави і права ім. В.М.Корецького. К. : Юридична думка, 2007. Т. 1 : Загальна частина. [Б. м.] : [б.в.], 2007. 591 с.

8. Артемов В., & Благодарний А. (2021). Застосування заходів адміністративного припинення для виконання завдань із забезпечення національної безпеки: теорія та практика правового регулювання. *Вісник кримінального судочинства*, (3-4), с. 130–139. https://doi.org/10.17721/2413-5372.2020.3-4/130-139

9. Павліченко, В. М. Поняття та види заходів адміністративного припинення адміністративних правопорушень. *Право і безпека.* 2012. № 2 (44). С. 64-68.

10. Лакійчук Я. О. (2019). Адміністративно-правове забезпечення превентивної діяльності поліції: дис. … канд. юрид. наук: спец.: 12.00.07. Київ. 219 с.

11. Денисова А.В. Співвідношення контролю та нагляду. *Адміністративне право і процес.* № 2(4). 2013. URL: chrome-extension://mhjfbmdgcfjbbpaeojofohoefgiehjai/index.html

12. Білуха М.Т. Теорія фінансово-господарського контролю і аудиту. К.: Манустрипт, ПП „Влад і Влада". 1996. 320 с.

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

НАШЕ ПРАВО

OUR LAW

№ 2, 2023

Головний редактор
Джафарова О.В.

Здано до набору 17.03.2023 р.
Підписано до друку 27.03.2023 р.
Комп'ютерний набір. Формат 60х84 1/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк 27,66.
Тираж 1200. Зам. № 8006.

ТзОВ «Дрогобицька міська друкарня»
м.Дрогобич, вул. І.Мазепи, 7
e-mail: posvitdruk@gmail.com, posvit-druk@urk.net